

Sara (1153) Nihil ex hac (1154) sub solus ille auctor prævaricationis usurpet, nexa fidei (1155) mandatisque permaneat (1156) feminarum, serviens (1157) Deo vero devota (1158) muniat infirmitatem suam robore disciplinæ, uni toro juncta contactus vitæ illicitos fugiat. ^a Sit (1159) verecunda, gravis pudore, venerabilis, doctrinis cœlestibus erudita, (1160) sit fecunda sobolem, sit (1161) probata, et innocens, et ad beatorum requiem usque ad cœlestia regna perveniat.

Post hæc dic Pax vobiscum et sic eos communica. Deinde posteaquam communicaverint, dicis super eos Benedictionem his verbis :

Domine sancte, Pater omnipotens, iteratis ritibus

^a Mart., sit verecundia gravis, pudore venerabilis... sit fecunda in sobole.

^b Idem. conjunctiones fam.

^c Ibid., et filiorum successibus fecundentur : nuptias eorum sicuti primi hominis confirmare dignare.

A te supplices exoramus, pro quibus apud te supplicatus est Christus (1162 ^b conjunctionis famulorum tuorum fovere digneris (1163) benedictiones tuas excipere mereantur, ^c ut filiorum successibus fecundentur, sicut (1164) plurimi omnes confirmare dignare. Avertantur ab eis inimici insidiæ, (1165) omnipotens, ut (1166) sanctitatem Patrem etiam in ipso conjugio imitentur, qui providentia tua, Domine, conjungi meruerunt. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Post Communionem.— Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, ut ^d quod (1167) non ministrentur officio, tua benedictione potius impleantur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Avertantur ab eis inimici omnes insidiæ ut sanctitatem Patrum etiam.

^d Idem, ut quod nostro ministratur off. tua bened. potius impleatur.

NOTÆ ET OBSERVATIONES

IN S. GREGORII MAGNI LIBRUM SACRAMENTORUM.

AUCTORE D. HUGONE MENARDO, MONACHO BENEDICTINO.

273 ^a 1. *Hic. a liber.* In Excusis legitur *Incipit C liber.*

2, *Liber. Sacramentorum.* Ita in Codicibus nostris mss. Rodradi, Rheimensi, et Ratoldi abbatis, Ita appellatur in concilio Rhemensi apud Burchardum, lib. III, cap. 97: *Missa calix cum patena, et Sacramentorum liber cum vestibus sacerdotalibus, in mundo loco sub sera recondantur.* Idem videre est apud eundem Burchardum libro decimo nono, capite octavo: *Nunc ergo, o fratres ! qui voluerit sacerdotis nomen habere, in primis propter Deum cogitet, ut discat ei quæ necessaria sunt antequam manus episcopi caput ejus tangat, id est Psalterium, Lectionarium cum Evangeliiis, Sacramentorum liberum, Baptisterium, et Computum cum cyclo, etc.* Ubi τὸ Baptisterium est conferendi baptismi ratio. Apud Flodoardum, lib. III Hist. Eccl. Rhem., cap. 9: *Librum quoque Sacramentorum sub eburneis tabulis argento præsignitis sed Lectionarium ad Missas librum pari decore venustatum ibidem contulit.* Ita appellat Micrologus, cap. 6, de Observationibus ecclesiasticis: *Fecit autem idem Albinus in sancta Ecclesia non contemnendum opus ; nam Gregorianas Orationes in libris Sacramentorum collegisse asseritur paucis aliis adjectis, etc.* Berno abbas Augiensis, cap. 1 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus: *Quia sicut papa Gregorius librum Sacramentorum diligentissime ad veritatis linam correxit.* Joannes Diaconus, in Vita sancti Gregorii citata ab eodem Bernone, capite eodem: *Unde et in Vita ipsius legimus : Sed et Gelasianum Codicem de Missarum solemnibus multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla superadjiciens, in unius libelli volumine coarctavit, quod volumen librum Sacramentorum prætitulavit.* Ita apud Joannem Diaconum. ^b Sed ultimum hujusce loci membrum ex ejus textu a nescio quo avulsum est. Walfridus, libro de Rebus ecclesiasticis,

^a Hic titulus legitur in vetustissimis Sacramentorum libris, præsertim in Harlæano antiquissimo, cujus scripturæ specimen lege apud Mabill., de Re Diplomat., pag. 365.

^b Numeri notis præfixi numeris respondent qui parenthesis inclusi reperiuntur in textu libri Sacramentorum. Edr.

cap. 22. : *Curavit beatus Gregorius rationabilia quæque coadunare, et, seclusis iis quæ vel nimia vel inconcinna videbantur, composuit librum qui dicitur Sacramentorum, sicut ex titulo ejus manifestissime declaratur.* Ita etiam appellat Gennadius, quamvis de alio libro loquatur, lib. de Viris illustribus, cap. de Voconio Castellanensi episcopo; *Composuit etiam Sacramentorum volumen, et cap. de Musæo Massiliensi presbytero : Composuit Sacramentorum egregium, et non parvum volumen per membra quidem pro opportunitate officiorum et temporum, pro lectionum textu, Psalmorumque serie, sed supplicandi Deo, et contestandi beneficiorum ejus solitudine sui consentaneum.* Ita etiam Missa **274** ab Illyrico edita: *Incipit ordo Sacramentorum.* Quare non assentior iis qui scribunt titulum hujus libri esse τὸ Sacramentarium, non vero liber Sacramentorum. Cum etiam contrarium pateat ex hoc Sacramentorum libro, in quo manifeste Sacramentarium a libro Sacramentorum distinguitur Siquidem ibi, feria 6 majoris hebdomadæ citatur Sacramentarium: *Qui dum veniens de sacrario processit ante altare ad orandum, ordine quo in Sacramentario continetur. Mox ut surrexerit, etc.* Nec obest quod Albinus, Analarius et alii nonnulli, hunc librum appellarint Sacramentarium, cum satis ex supradictis constet τὸ liber Sacramentorum esse verum ac germanum hujus operis titulum, et si non diffitear hanc vocem Sacramentarium vel Sacramentarius, esse antiquam, siquidem Gennadius in Paulino ea usus est: *Fecit, inquit, et Sacramentarium et Hymnarium.* Aptissime autem hoc opus liber Sacramentorum dicitur, quia in eo officia Missarum liturgica recte disposita continentur, quæ sancti Patres olim sacramenta appellarunt, quemadmodum Optatus Milevitanus lib. II contra l'armenianum: *Nam qui dubitet vos illud legitimum in sacramentorum mysterio præterire non posse ? offerre vos*

^b In Mss. Joannis Diaconi, etiam antiquioribus Bernone, qui floruit ineunte sæculo XI verba hæc non exstant, neque ulla supersunt abrasionis vestigia.

dicitis pro Ecclesia, quæ una est. Et lib. vi: *Inter sacramenta velamen potuit tangi, non lignum, id est in Missarum celebratione potuit tangi velamen altaris, non ipsum altare, quod lignum appellatur, quia ligneum erat, qua de re infra dicitur. Sanctus Ambrosius, lib. iii de Virginibus: An quid est indignius quam oracula divina circumstrepere, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur? circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute deprompta omnium?* Sanctus Augustinus, epist. 59 (Nunc 149), ad Paulinum: *Ut preces accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici.* Et lib. de Dono perseverantiæ, cap. 13: *Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum cor habeamus ad Dominum, munus est Domini.*

3. *Ex authentico libro bibliothecæ Cubiculi scriptus.* — In aliis Codicibus nostris mss. hæc verba desiderantur, quæ non parum faciunt ad auctoritatem hujus Codicis. Habentur in Editis, excepto hoc vocabulo, *libro*. Cubiculum est quoddam secretarium, cella, seu domus juxta ecclesiam sancti Petri, in qua excubabant ii qui ad custodiam corporum sanctorum apostolorum cubicularii dicti sunt, in qua etiam erat bibliotheca sacrarum librorum, eorum præsertim qui ad officium ecclesiasticum et divina mysteria peragenda spectant. Quod videre est etiam in basilica Nolæ 275 a sancto Paulino ædificata, ubi a parte sinistra apsidis fecit secretarium libris sacris condendis aptum, quod ipsa inscriptio significat.

Si quem sancta tenet meditando in lege voluntas,
Hic poterit residens sacris intendere libris.

Ut testatur idem sanctus Paulinus, epist. 12.

4. *Missæ.* — Antiqui Patres fere utuntur hoc vocabulo in numero plurali; habetur tamen apud sanctum Ambrosium singulare, libro quinto, a epist. 35, ad Marcellinam sororem: *Sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones et tractatum dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ, illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos misissent, et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, Missam facere cæpi. Dum offero, ruptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani. Hunc autem in platea offenderunt transeuntes. Amarissime flere et orare in ipsa oblatione Deum cæpi, ut subveniret.* Ubi verbum *offerro* et nomen *oblatio* aperte indicant Missam hoc loco esse de sacrificio corporis et sanguinis Christi liturgico intelligendam.

5. *Ad Introitum Antiphona, qualis fuerit.* — Ita in Antiphonario Gregoriano ms. bibl. Corbeiensis atque etiam in Editis. Ita loquuntur Walfridus Strabo, de Rebus eccles., cap. 22, et Micrologus, cap. 1, de Observationibus ecclesiasticis: *Interim cantatur Antiphona ad Introitum, quæ ab Introitu sacerdotis ad altare hoc nomen meruit habere.* Vulgo *Introitus* appellatur, et habetur in Codicibus mss. Rodradi presbyteri, et Ratoldi abbatis, et in Editis; id etiam videre est apud Amalarium, lib. iii de Officiis, cap. 5: *Officium quod vocatur Introitus Missæ, habet initium a prima Antiphona, quæ dicitur Introitus, et finitur in Oratione quæ dicitur a sacerdote ante lectionem.* Nulla hic est mentio psalmi; sed satis intelligitur, cum sit mentio Antiphonæ quæ ei præmitti solet in Missa, Hic Psalmus olim canebatur integer; unde in Antiphonariis Gregorianis, et in Missali Romano post Antiphonam ponitur Psalmi principium. Quod si primus Psalmi versiculus est Antiphona, tum illam subsequitur secundus Psalmi versiculus, etsi quidam

a In novissima Ed. est 20 epist. primæ classis.

b Sancti Gregorii Antiphonarium mox edituri sumus. Mss. Theoder., præter Collectam, Orationem, Super Oblata, Præfationem, etc., quæ exhibent omnes libri Sacram., assignant singulis in missis Anti-

PATROL. LXXVIII.

A recentiores novarum Missarum concinnatores hoc præ ignorantia minus observent. Itaque olim a psalmodia Missa ducebat initium, ut modo fit, ut planum est ex sancto Dionysio, cap. 3 Hierarchiæ ecclesiasticæ Ubi primum pontifex, ducto ab altari suffitionis initio, chori ambitum cum suffitione perlustravit, reversus ad altare ἀπόρχεται τῆς ἱερός ψαλμῶν μελωδίας, etc., id est, saciam incipit Psalmorum melodiam, omni ordine ecclesiastico sacram ipsi psalmodiam succinente. Cui videtur suffragari sanctus Basilius, lib. de Spiritu Sancto, ad Amphilochem, cap. 27, cum ait quædam præmitti lectioni Apostoli et Evangelii: Οὐ γὰρ δὲ τοῦτοις ἀρχοῦμεθα ὡς ὁ Ἀπόστολος, ἢ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεινήθη ἄλλα προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχὺν. Id est, non tantum contenti sumus his quorum meminerunt Apostolus et Evangelium; sed alia quædam præmittimus et subjungimus, tanquam multum momenti ad hoc mysterium habentia. Alcuinus tamen lib. de Offic. divinis, cap. de Vestimentis, et Amalarius, lib. iii de eccl. Officiis, cap. 5, scribunt hoc institutum manasse tantum a Cælestino papa, qui instituit ut Psalmi et ante sacrificium canerentur quod antea non fiebat, cum Missa tantum exordium duceret a lectione Apostoli, et Evangelii. Hæc illi et recte. Nam tempore sancti Justini martyris. 276 qui discipulis apostolorum cœvus fuit, Missa incipiebat a lectionibus, ut ipse testatur in apologia secunda pro Christianis sub finem: *Et Solis qui dicitur die, omnium qui vel in oppidis, vel ruri degunt, in eundem locum conventus sit, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκειται μέχρις ἕγχωρεῖ.* Id est, et commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum, quantum hora permittit, leguntur. Deinde, lectore qui, escente, etc. Apud sanctum Cyrillum quidem, catech. 5 mystagogica, ubi ordo Missæ recensetur, primo fit mentio lotionis manum, deinde osculi pacis, quorum rationem mysticam reddit; sed non puto tunc Missam caruisse lectione sacra; nam Idem Cyrillus, catechesi 4, hortatur legendum eas Scripturas duntaxat quæ in Ecclesia leguntur. Si vero nullam fecit mentionem lectionis Scripturarum catech. 5 mystag., in promptu causa est, quia facilis erat ratio cum Scripturæ legentur in conventu; aliorum vero mysteriorum non item, quam enucleatius explicat in hac catechesi. Idem initium Missæ a Scripturis diu perseveravit in Ecclesia. Nam vigeat adhuc tempore sancti Ambrosii ut planum est ex epist. 35 lib. v: (Nunc 20 primæ classis): *Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones atque tractatum, dimissis catechumenis, Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ, etc.* Et Cartagine, tempore sancti Augustini usus Psalmorum ante oblationem tantum receptus est, ut patet ex lib. ii Retractorum, cap. 11: *Inter hæc Hilarius quidam vir tribunicius et catholicus, nescio unde adversus Dei ministros, ut fieri assolet, irritatus, morem, qui tunc esse apud Carthaginem cœperat, ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro sive ante oblationem, sive cum distribueretur populo quod fuisset oblatum, maledica reprehensione lacerabat, asserens fieri non oportere.* Unde postea videmus Psalmorum mentionem fieri in ipsis liturgiis, ut clarum est ex Gennadio in Museo Massiliensi qui librum Sacramentorum composuit Psalmorum serie et decantatione discretum. Sed hic Psalmorum usus tempore Musæi Massiliensis, et postea ubique in Gallia minime receptus erat. Nam tempore Theodeberti regis Treviris Missæ exordium adhuc a lectionibus ducebatur, ut patet ex sancto Gregorio Turonensi in vitis Patrum, in sancto Nicetio Trevirorum pontifice:

phonam, seu Introitum, Psalmum huic Antiphonæ respondentem, Responsorium cum Versu quæ Gradualis nomine modo intelliguntur, Alleluia, Offertorium cum pluribus Versibus, et Communionem cum Psalmo, quæ omnia complectitur Antiphonarius.

Q

Advenit dies Dominicus, et ecce rex, cum his qui ab hoc sacerdote communionem abesse jussi fuerant, ecclesiam est ingressus; lectis igitur lectionibus, quas canon sanxit antiquus, oblatis muneribus super altare Dei, ait sacerdos: Non hic hodie Missarum solemnitas consummabuntur, nisi communionem privati prius abscedant. Quæ cum ita sint, dicendum est priscis illis temporibus non fuisse unum eundemque usum, sed alios Missæ exordium duxisse a psalmodia, alios vero a lectionibus.

6. *Deinde Kyrie eleison.* Antiqua fuit plane consuetudo Ecclesiæ Romanæ canere *Kyrie eleison* tam in Missis, quam in cæteris divinis officiis, ut planum est ex concilio Vasensi quod celebratum fuit Decio juniore viro clarissimo consule anno Christi 529, can. 3: *Et quia tam in sede apostolica quam etiam per totas Orientales atque Italix provincias dulcis et nimium salutaris consuetudo est intronmissa ut Kyrie eleison cum grandi affectu et compunctione dicatur, placuit etiam nobis ut in omnibus Ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo, et ad Matutinos, et ad Missas, et ad Vesperam, Deo propitio, intronmittatur.* Ex quo patet immerito a quibusdam Græcis notatum fuisse sanctum Gregorium papam, quasi ut Ecclesiam Constantinopolitanam opprimeret, tum primum instituerit ut in Missa Romana *Kyrie eleison* caneretur, ut ipse testatur a lib. vii Regesti, epist. 64, ubi affirmat se nunquam id ab Ecclesia Constantinopolitana emendicasse, **277** alioque ritu hanc supplicationem a Romana Ecclesia cantari: *Kyrie eleison autem* (inquit) *nos neque diximus, neque dicimus, sicut a Græcis dicitur, quia in Græcis simul omnes dicunt; apud nos autem a clericis dicitur, a populo respondetur et totidem vicibus etiam Christe eleison dicitur, quod apud Græcos nullo modo dicitur.* Hæc ille. Quod spectat ad illa verba, *quia in Græcis simul omnes dicunt*, ritus notus est ex liturgiis sancti Marci, sancti Jacobi et similibus, in quibus populus dicit *Kyrie eleison*. In liturgia vero sancti Joan. Chrysostomi, chorus, quæ vox hoc loco sumitur pro universo cætu seu ecclesiastico seu laico, quemadmodum et vox *populus* sumi debet in citatis liturgiis. Quod attinet ad illa verba *Et totidem vicibus etiam Christe eleison dicitur*, ritus notandus est quo olim toties dicebatur *Christe eleison*, quoties *Kyrie eleison*, qui non est amplius in usu, quia modo in Missa *Christe eleison* ter duntaxat, et *Kyrie eleison* sexies repetitur. Itaque cum in translatione Græca Missæ Gregorianæ circa hanc precationem auctore Georgio Codino servetur modernus usus, signum est ei ad suam versionem antiqua et pura exemplaria defuisse. In tribus vero Codicibus nostris mss. nihil est quod huic loco sancti Gregorii adversetur, cum semel in eis tantum *Kyrie eleison* brevitatis, ut arbitror, causa scriptum sit. Cum autem sanctus Gregorius scribit *Christe eleison* a Græcis non cantari, veritas hujus sententiæ patet ex antiquis Græcorum liturgiis, in quibus *Christe eleison* non reperitur.

7. *Item Gloria in Excelsis.* Vulgo fertur institutum esse a Telesphoro papa ut hic hymnus angelicus in Missa caneretur. Hanc illi institutionem attribuunt Anastasius Bibliothecarius in ejus Vita; Walfridus Strabo, de Rebus ecclesiasticis, cap. 22; Amalarius Fortunatus, lib. iii de Off., eccles., cap. 8; et Alcuinus, de divin. Off., cap. *Quid significant vestimenta*; qui tamen, eodem libro, cap. seq., ait hunc hymnum postea auctum fuisse et consummatum a sancto Hilario Pictaviensi. Quod si ita est, videtur Alcuinus

* Nunc l. ix, ind. 2, epist. 12. Cæterum hujus epistolæ verba non recte assecutus mihi videtur Menardus. Nemo enim unquam conquestus est Gregorium Constantinop. Ecclesiam voluisse opprimere, illius ritus emendicando, et in Romanam Ecclesiam invehendo, cum id potius Constant. sedi foret perhonorificum. Sed nonnulli mirati sunt Gregorium eo ipso tempore quo CP. patriarchæ profanum œcumenici titulum usurpanti obsistebat, et, ut immerito clami-

non sibi constare. Sed puto in priori loco locutum esse tantum Alcuinum de verbis hujus hymni quæ exstant in Evangelio. Concilium Toletanum iv can. 12: *Reliquia quæ ibi sequuntur ecclesiasticos doctores composuisse* scribit. In liturgia sancti Jacobi angelica seu evangelica verba ter dicuntur, quod præbuit ansam quibusdam scribendi hunc hymnum in Missa dici consuevisse ex traditione apostolica, quod tamen non potest evidenter colligi ex eadem liturgia, quia aliud est loqui de ipsis verbis angelicis seu evangelicis præcise, aliud de toto hymno, etsi integer exstet in Constitutionibus apostolicis, lib. vii, cap. 47, nam in ejusmodi Constitutionibus multa postea addita fuisse omnes docti norunt. Olim hic hymnus angelicus in Laudibus matutinis canebatur, ut notavimus ad Concordiam regularum sancti Benedicti abbatis Anianensis.

8. *Si episcopus fuerit.* Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi; in quibusdam, male, legitur *afuerit*, ut ex sequentibus constat.

9. *A presbyteris autem minime dicitur nisi in solo Pascha.* Idem institutum videre est apud Bernonem Augiensem, cap. 2, de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, etsi adversari videatur: *Cur non liceat omni die Dominico, vel natalitibus sanctorum presbyteris illum hymnum canere quem nato in carne Domino angeli cecinerunt dicentes; Gloria in excelsis Deo. Quod si concessum est illum canere in Pascha secundum prætitulationem Missalis, non multo minus licitum puto in Nativitate Domini, quando primum cæpit audiri ab hominibus in terris qualiter ab angelis canebatur in cælis. Proferant contradictores in medium ubinam sit a sanctis Patribus, vel ab ipso sanctissimo papa Gregorio interdictum.* Sed ei sufficere debebat sui Missalis auctoritas instituti olim a sanctis Patribus, et ab ipso **278** sanctissimo Gregorio recogniti, quod etiam videre est in Cod. mss. Rodradi, et Ratoldi. Sed tandem institutio mutata.

10. *Postmodum dicitur oratio.* In hoc sancti Eligii Codice, ut in Codicibus Rodradi et Ratoldi, atque in Editis, et in Ordine Romano, unica habetur Oratio, seu Collecta in prima parte Missæ ante Evangelium, raro duæ. In Codice Rhemensi duas reperire est, raro unicam. Itaque non assentior iis qui asserunt in Ecclesia Romana a temporibus apostolicis usitatam fuisse trium Orationum in hac prima Missæ parte recitationem, exceptis festis duplicibus, totidemque Super oblata, et Postcommunionem. Olim apud Græcos quinque Orationes peragebantur ante pacem datam, quam sequebatur oblatio mysteriorum. Id videre est in concilio Laodiceno, can. 19, quam quia inutile admodum a quodam viro docto citatus est, integrum tere producam, ut palam sit omnis illius doctrina: *Περὶ τοῦ θεῖν ἰδία μετὰ τὰς ομιλίας τῶν ἐπισκοπῶν, καὶ τῶν κατηχομένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι, καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχομένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι, καὶ τούτων παρσέλλοντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς, μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σωτηρίας, τὴν δευτέραν, καὶ τρίτην διὰ προφητῆσεως πληροῦσθαι, εἰθ' οὕτως τὴν εἰρήνην δίδουσθαι.* Id est, quod oporteat seorsum primum, post episcoporum sermones catechumenorum Orationem peragi, et post catechumenorum excessum, pœnitentium fieri Orationem; et cum hi sub manum accesserint, et excesserint, tres fidelium preces fieri, unam quidem scilicet primam silentio, secundam autem et tertiam clara voce imple-

tabant ejus patroni, Constantinopolitanam Ecclesiam opprimere et spoliare satagebat, voluisse tamen ipsius ritibus Romanam Ecclesiam subdere. Sic igitur accipienda sunt verba hæc laudatæ epistolæ: *Quoniam Ecclesiam Const. disponit comprimere, qui ejus consuetudines per omnia sequitur.* Quasi diceretur: *Ecce qui Ecclesiæ CP. infensissimus est, eam tamen honore summo afficit, ejus ritibus Romanam Ecclesiam subjiciendo.*

ri, deinde sic pacem dari. Quæ sanè tres Orationes dabantur post Evangelium, nam catechumeni et pœnitentes non dimittantur nisi illo cantato. Sanctus Joannes Chrysostomus homilia septuagesima secunda in Matthæum trium Orationum duntaxat mentionem facit, quæ ante pacem videlicet dicebantur. Καί πρώτη ἡ δευτέρα ἐπίσης ἐλάου; γέμει, ὅταν ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων παρακαλώμεν, καὶ ἡ δευτέρα πάλιν ὑπὲρ ἐτέρων τῶν ἐν μετριοῖα πολὺ τὸ ἔλαος ἐπιζητούσα, καὶ ἡ τρίτη ὅτι πάλιν ὑπὲρ τῶν αὐτῶν. Id est, et prima (Missæ) Oratio plena est misericordiæ qua pro arreptitiis precamur; secunda, qua pro pœnitentibus oratur, multam quærit misericordiam; tertia rursus pro nobis ipsis recitatur, hoc est, fidelibus. Idem, homil. 18 in II epist. ad Corinthios, mentionem facit Orationum quæ in sacro sancto opere liturgico pro energumenis et pœnitentibus effunduntur. Ex quibus locis satis colligitur Græcos in ejusmodi ritu quodammodo a se invicem discrepasse, et multo magis a Latinis; nec mihi probatur illa explicatio qua dicitur præfatis sancti Joannis Chrysostomi locis energumenos sumi pro catechumenis. Cætera quæ ad rationem Collectarum spectant require in observationibus nostris ad Concordiam regularum, cap. 15, § 8.

11. *Deinde sequitur Apostolus.* Id est, lectio ex Apostolo, vulgo Epistola. Optima lectio, quæ etiam habetur in Codicibus editis, et in Mss. Rodradi, et Ratoldi. Ita loquitur concilium Toletanum primum, can. 2: *ita ut Evangelia aut Apostolum non legant;* et can. 4: *ita ut Evangelium et Apostolum non legat.* Ita etiam Codinus, de Officiis palatii Constantinopolitani: Καί μετὰ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναγιγνώσκειται ὁ Ἀπόστολος, id est, et post trisagium hymnum legitur Apostolus. Et paulo ante: Καί ἡ μὲν λειτουργία ψάλλεται ἢ τραχῶς, μέχρι καὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἀποστόλου, id est, liturgia psallitur submisse, usque ad lectionem Apostoli. Ita passim in Euchologio Græcorum; quare non opus est ut Codices nostri puriores emendantur a quibusdam Codicibus mss. in quibus habetur τὸ *Epistola*. Antiqua autem consuetudo est legendi Epistolas Apostolorum. Sed maxime sancti Pauli in Missarum celebritate, ut constat ex sancto Basilio, cap. 27 libri de Spiritu sancto ad Amphilochem: Οὐ γὰρ τοῖτοις ἀρκούμεθα ἢν Ἀπόστολος ἢ τὸ εὐαγγέλιον ὑπεκρίθη, id est, non sumus contenti his quæ **279** Apostolus aut Evangelium commemorant; et ex sancto Justino martyre, cum agit de sacra liturgia, Apologia 2 pro Christianis, Καί τὰ ὑπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ὑπαγνώσκειται μέχρις ἐσχάτων, id est, et commentaria apostolorum vel scriptum prophetarum leguntur quoad tempus fert. Qui tamen locus potest etiam de Evangelio intelligi.

12. *Gradale.* Ita in Codd. Rodradi et Ratoldi. In Editis, et in vulgatis Missalibus, *Graduale*.

13. *Legitur Evangelium.* Ex antiquo ritu Ecclesiæ ut manifestum est ex sancti Basilio loco paulo ante citato, quo etiam referri potest locus sancti Justini paulo ante productus. Id etiam suadet ex epistola sancti Cypriani 24: *Et plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta et Evangelium Domini.* Et paulo post, *nihil est in quo magis confessor fratribus prosit, quam dum evangelica lectio de ore ejus auditur.* Porro nulla hic Symboli post Evangelium mentio, de quo tamen commodius infra ad Missam paschalem dicetur.

14. *Deinde Offertorium.* Ita in Codd. nostris mss. Rodradi et Ratoldi, quæ tamen desiderantur in Editis, Offertorium Antiphona est, quæ dum caneretur, populus sua dona in altari offerebat juxta antiquum morem, de quo infra ad Missam paschalem dicetur.

15. *Sursum corda.* Hic incipit Præfatio, de quo vocabulo infra. Hæc autem verba non sunt novellæ

* Antiquum Lectionarium Epistolas, ut modo solent appellare, ac Evangelia per annum continentem vide apud Pamel., tom. II Liturgic. Antiquissi-

institutionis, siquidem habentur in liturgiis sanctorum Jacobi, Basilio et Chrysostomi, quorum et mentionem facit sanctus Cæsarius Arelatensis, homil. 12: *Pene omnes recitatis lecturibus exeunt de ecclesia, cui dicturus est sacerdos: Sursum corda?* Divus Augustinus, lib. de Dono perseverantiæ, cap. 13: *Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum cor habeamus ad Dominum, munus est Domini;* et de Bono viduitatis, cap. 16: *Quia et illud quod inter sacra mysteria cor habere sursum jubemur, ipso adjuvante id valebis.* Et multis aliis locis. Sanctus Anastasius Sinaita, in sermone de Synaxi: Ταῦτα διαμαρτύρεται ὁ ἱερεὺς λέγων: Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας, id est, hæc testatur sacerdos dicens: Sursum habeamus corda. Sanctus Cyrillus Alexandrinus, catechesi 5 mystagogica: Μετὰ τοῦτο βρά ὁ ἱερεὺς. Ἄνω τὰς καρδίας, id est, postea sacerdos clamat; Sursum corda. Et sanctus Cyprianus, lib. de Oratione Dominica: *Et ideo sacerdos ante Orationem parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda.*

16. *Habemus ad Dominum.* Præter antiquas liturgias, etiam præfati Patres horum verborum meminerunt. Sanctus Cæsarius, homil. 16: *Et sacerdote dicente sursum corda, cum secunda conscientia respondeamus nos habere ad Dominum.* Sanctus Cyrillus, eadem catechesi, καὶ ἀποκρίνεσθε, Ἐχομεν πρὸς τὸν κύριον, id est, deinde respondetis: Habemus ad Dominum. Sanctus Cyprianus, libro citato: *Ut dum respondet plebs Habemus ad Dominum.* Et sanctus Anastasius Sinaita, serm. citato Εἶτα τι πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἀποκρινόμεθα, Ἐχομεν πρὸς τὸν κύριον, id est, deinde quid ad hæc nos respondemus Habemus ad Dominum? Et infra: Ἴδού πρὸς βράχως συνέθεσθε Ἐχομεν πρὸς κύριον τὰς καρδίας, id est, ecce et paulo ante consensistis: Habemus ad Dominum corda.

17. *Gratias agamus Domino Deo nostro.* Huc spectant illa sancti Augustini, lib. de Bono perseverantiæ, cap. 13: *De quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere a sacerdote post hanc vocem, quibus dicitur, admonemur,* et lib. de Bono viduitatis, cap. 16. *Et ideo sequitur ut de tanto bono sursum levati cordis non nobis gloriam quasi nostrarum virium tribuamus; sed Domino Deo nostro gratias agamus,* et serm. 21; de diversis: *Norunt fideles ubi et quando dicatur: gratias agamus Domino Deo nostro. Quis autem gratias agit Deo, nisi qui sursum cor habet ad Dominum?* Et epist. ad Honoratum mox citanda. Et illa sancti Cyrilli, catechesi citata: Εἶτα ἱερεὺς λέγει Ἐὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ, id est, deinde sacerdos dicit: Gratias agamus Domino. Quapropter sanctus Joan. Chrysostomus **280** infra mox citandus hanc Orationem εὐχαριστικὴν, id est, gratiarum actionem appellat.

18. *Dignum et justum est.* Hæc verba tangunt sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 5 mystagogica: Εἶτα λέγετε Ἄξιον καὶ δίκαιον, id est, deinde dicitis: Dignum et justum est. Sanctus Joan. Chrysost. serm. 18, in II Epist. ad Cor.: Τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινὰ, οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος (ἱερεὺς) εὐχαριστῆσει μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας προτερὸν γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνήν, εἶτα συντιθεμένων, ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως γίνεται, τότε ἀρχεται τῆς εὐχαριστίας. Id est, rursus quæ ad gratiarum actionem spectant, communia sunt, non enim ille (sacerdos) solus gratias agit, sed etiam omnis populus: anticipata eorum voce, deinde illis consentientibus, quia hoc digne et juste fit, tunc incipit gratiarum actionem. Et sanctus Augustinus, libro de Dono perseverantiæ, cap. 13: *Et dignum et justum esse respondent;* et libro de bono viduitatis, cap. 16: *Hoc enim continuo commonemur, quia hoc dignum est, hoc justum est recordari.* His autem probat sanctus Augustinus adversus Pelagianos, quod omnia Deo referre debeamus accepta. Nam cum plebs re-

mum Lectionarium, ad vel. Missam Gallic. pertinentem edidit quoque noster D. J. Mabil. ex Ms. Luxov. viensi ante annos mille exarato,

spondet habere se cor sursum ad Dominum, tum monita a sacerdote ut de tanto munere ac beneficio sursum levati cordis Deo gratias agat, statim in gratiam tanti beneficii respondet, dignum et justum est.

19. *Nos tibi semper et ubique gratias agere.* Hujus gratiarum actionis meminit sanctus Irenæus, lib. iv, cap. 34: *Et hanc oblationem Ecclesia sola puram offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus.* Et sanctus Joan. Chrysost., paulo ante citatus; *Τὸς ἀρχεται τῆς εὐχαριστίας, id est, tunc incipit gratiarum actionem.* Hæc autem gratiarum actio non tantum fiebat quod sursum haberemus corda, sed et pro beneficiis omnibus a Deo receptis ut docet sanctus Augustinus epist. 120, ad Honoratum: *Omnia largitur et præscit, sed peccata prædicat, supplicia minatur, beneficia pollicetur. Filii ergo promissionis, filii beneficii. Hæc est gratia, quæ gratis datur, non meritis operantis, sed miseratione donantis. Hinc gratias agimus Domino Deo nostro; quod est magnum sacramentum in sacrificio novi testamenti, quod ubi, et quando, et quomodo offeratur, cum fueris baptizatus, invenies.* Celebratur etiam hæc gratiarum actio ratione tanti mysterii ac beneficii, ut patet ex sancto Justino martyre, apol. 2 pro christianis: *Deinde ei qui fratribus præest, offertur panis et poculum aquæ et vini; quibus ille acceptis, αἶνον καὶ δοξάν τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει, καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιώσθαι τούτων ταρ' αὐτοῦ, ἐπὶ πολὺ ποιεῖται.* Id est; *Laudem et gloriam rerum universarum Patri per nomen Filii et Spiritus sancti offert, et gratiarum actionem pro eo quod nos hisce donis suis dignatus est prolixè exsequitur.* Eadem repetit infra, et expresse habetur in liturgia sancti Joan. Chrysostomi: *Εὐχαριστοῦμιν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς λειτουργίας ταύτης, ἣν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν διέξασθαι κατηξίωσας.* Id est: gratias agimus tibi pro hac liturgia, quam de manibus nostris suscipere dignatus es.

20. *Laudant Angeli, etc.* Mos est antiquus Ecclesiæ in Missæ Præfatione mentionem facere cælestium illorum Spirituum qui Deum sine intermissione laudant in cælis, ut clarum ex liturgiis sanctorum Jacobi et Chrysostomi, et sancto Cæsario, quæst. 44 dialogi primi: *Ὁ ἐπόμενος οἱ τῆς θείας τελετῆς ἱεροῦς ἀναφωνοῦσι Θεῶ, σὲ ὑμνοῦσιν ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, ἐξουσιαί, δυνάμεις.* id est: *Quem divini sacrificii sequentes sacerdotes Deo clamant, te laudant angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes.* Et ex sancto Cyrillo, catechesi sæpius citata, καὶ μετὰ ταῦτα μνημονεύομεν, etc. *ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβιμ, etc.* Id est: *Facimus deinde mentionem, etc., angelorum, archangelorum, virtutum, dominationum, principatum, potestatum, thronorum, cherubim, etc.* Idem apparet ex sancto Isidoro mox citando. Sed Præfatio videtur contracta. Nam in liturgia sancti Jacobi fit mentio solis et lunæ, siderum et universæ creaturæ, quod etiam videre est catech. citata sancti Cyrilli, et testatur sanctus Isidorus, lib. i de Off. eccles., cap. 15: *In qua etiam 281 ad Dei laudem terrestrium creaturæ virtutumque cælestium universitas provocatur.*

21. *Sanctus, Sanctus, Sanctus* Antiquus est hujus hymni usus in sacrosanctis mysteriis, ut videre est can. 3 concilii n Vasensis provincia Viennensis, celebrato anno Domini 529. Homil. 12 sancti Cæsarii Arelatensis: *Cum enim maxima pars populi, imo, quod pejus est, pene omnes recitatis lectionibus exeunt de ecclesia, cui dicturus est sacerdos Sursum corda, nun quid respondere possunt, quando deorsum in plateis et corpore simul et corde discedunt? et qualiter cum timore simul et gaudio clamabunt, Sanctus, Sanctus, Sanctus? Oratione sancti Gregorii Nysseni, de non*

A differendo baptismo: *Me tui pudet, quod cum se-nueris adhuc ejiciaris cum catechumenis, etc. unire populo mystico, et arcanos disce sermones, Φθάξαι μεθ' ἡμῶν ἐκεῖνα ἃ καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφίμ μετὰ τῶν χριστιανῶν ὑμνοῦτα λέγει.* Id est; *Dic nobiscum ea quæ sex alas habentia seraphim cum Christianis dicunt.* Catechesi quinta mystagogica sancti Cyrilli Jerosolymitani: *Ἁγίος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος σαβωθ. Διὰ τοῦτο γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἐκ τῶν Σεραφίμ θεολογίαν ταύτην λεγομένην, ὅπως κοινωνοὶ τῆς ὑμνωδίας ταῖς ὑπεροσμίαις γενώμεθα στρατίαις.* Id est: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum.* Propterea enim traditam nobis hanc seraphicam theologiam dicimus, ut cum cælesti militia in hymnodia communicemus, Hic hymnus in liturgiis appellatur ἐπινίκιος, id est, victorialis. Quapropter hunc hymnum quidam male confundunt cum Trisagio, quod est hujusmodi, ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος. Id est: *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis.* Siquidem in liturgiis distinguuntur; caniturque Trisagium ut primum accedit sacerdos ad altare, ut testatur Jobius, lib. xv, cap. 6 apud Photium (*in Biblioth*), num. 222: *Διὰ τοῦτο καὶ αἶμα τὸ πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἰσεῖναι τοὺς ἱερεῖς, ὁ ἱεροψάλτης ἀνωθεν ἀναβοᾷ: Ἁγίος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος.* Id est: *Quapropter simul atque sacerdotes ingrediuntur ad altare, sacer cantor de superiore loco clamat: Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, hoc est enim Trisagium.* Id etiam videre est apud Codinum, de Officiis palatii Constantinop. Καὶ αὐτίκα ἀνοίγουσι τὰς τῆς ἐκκλησίας θύρας, καὶ μετὰ τὸν τρισάγιον ὕμνον, ἀναγινώσκεται ὁ Ἀπόστολος, καὶ καθεστῆς ἐκτελεῖται ἡ θεία λειτουργία. Id est: *Statim aperiunt portas ecclesiæ, et post cantatum trisagium hymnum, legitur Apostolus, perficiturque ordine liturgia.* At hymnus Victorialis canitur post Prælationem, quæ omnia videre est in liturgiis. Horum hymnorum differentia internoscitur ex sancto Cæsario fratre sancti Gregorii Nazianzeni (Dialogo 1), interrog. 29: *Ὅτε τὰ ἅγια χερουβιμ ἁγιασμοῦ προσδίδονται ἐν οὐρανῷ τῇ θεῖα Τριάδι. τὸ ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος ὅταν ἀναφωνοῦσι, οὐδὲ πάλιν ἡμῶν ἐν τρισάγιω ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος ἐκδοῦνται, ἁγιασμὸν ἢ ἰσχύν, ἢ ἀθανασίαν ὁ θεῖος ἀνίσταται.* Id est: *Neque sancta cherubim aliquid sanctitatis addunt sanctæ Trinitati, cum in cælo sine intermissione clamant, Sanctus, Sanctus, Sanctus; sic rursus nobis clamantibus in Trisagio Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, nihil sanctitatis, fortitudinis et immortalitatis Deo adjicitur. Nec obest quod a sancto Joan. Damasceno et aliis quibusdam hymnus Victorialis appelletur Trisagios, quia loquuntur de ipso extra sacrificium Missæ, qui etsi possit dici Trisagios, vulgo tamen in sacris hanc denominationem non sortitur. Nec refert quod in liturgia Ambrosiana dicatur Trisagium quia cum hæc liturgia non sit pura Ambrosiana, propter nonnulla detracta atque addita, non constat an hæc appellatio a sancto Ambrosio manaverit. Sed, ut aliquid amplius de Trisagio dicamus, non mihi arridet eorum opinio qui scribunt tum primum institutum a Proclo Patriarcha Constantinopolitano, ut hic hymnus in sacra liturgia caneretur, cum regnante Theodosio juniore, multis a Deo plagis castigata 282 Constantinopoli, atque insuper gravi terræ motu conquassata, ac propterea populo urbe secedere coacto, atque in campum recepto, exoranteque divinam clementiam, ut tantis malis eriperetur, puer quidam sub omnium conspectu in cælum raptus est, et angelico ministerio hunc hymnum edoctus in terras demissus est, ac omni multitudine hunc hymnum concinente Deus placatus est, quemadmodum refertur a sancto Joan. Damasceno, lib. iii, de Fide orthodoxa, cap. 10; Georgio Cedreno, in Compendio historiarum, anno 30 Theodosii*

* Ex Græcis desumptum videtur quod legitur in vet. Sacramentario Gallicano: *Aios dicitur post aios: Tu, summe Deus, aios, ipse sanctus, etc.*

junioris; Theodoro Balsamone, in can. 82 conc. Trullensis; et Jobio, qui refert hunc hymnum tum ab angelis cantatum fuisse. Sed institutio est antiquior, nam illius mentionem facit sanctus Cæsarius supra citatus, et concilia Nicænum 1 et Constantinopolitanum 1, ut scribit Asclepiades Trallium episcopus in epist. ad Petrum Knapheum. Neque in ea unquam fuit opinione sanctus Joan. Damascenus, ut quidam obijciunt; non enim scribit institutum fuisse a Proclo ut Trisagium in liturgia caneretur; sed tantum probat auctoritate hujus historiæ et Concilii Chalcedonensis non debuisse Petrum Knapheum huic hymno hæc verba addere, *Qui crucifixus es pro nobis*. Hic enim Petrus Knapheus, id est fullo pontifex Antiochenus adjecit huic hymno, ὁ σταυρωθεὶς διὰ ἡμᾶς, id est, qui crucifixus es pro nobis, ut referunt Theodorus Lector, lib. 1 Collectaneorum; sanctus Joan. Damasc., cap. citato; Asclepiades Trallium episcopus, epist. citata; Felix papa, epist. ad eundem Petrum; et Theodorus Balsamon, in canonem citatum; atque hoc additamento Trinitatem pro nobis crucifixam esse volebat, ut satis clarum est ex Ephræmio Theopolitano antistite, in epist. ad Zenobium scholasticum Emisenum, in Bibliotheca Photii, num. 228; et in sacro Triadis mysterio inducebat quartam personam, ut vult sanctus Joan. Damasc., cap. citato. At Acacius episcopus Constantinopolitanus, in epist. ad eundem Petrum, dicebat eum inducere duos filios, cum post τὸ ἰσχυρὸς, adderet σταυρωθεὶς διὰ ἡμᾶς. eumque asserere Spiritum sanctum fuisse crucifixum, juxta hæresim Manichæorum, cum ad τὸ ἀθάνατος adjiceret eadem verba. Porro Ephræmius supra laudatus ait hunc hymnum Christo ab Orientalibus attribui; ac proinde nihil eos peccare si addant *Qui Crucifixus es*; at Constantinopolitanos et Occidentales hunc hymnum sanctæ Trinitati accommodantes hæc verba omnino repudiare; et in multis Europæ provinciis hæc quidem verba respui, sed adjici ἀγία Τριάς, ἐλέησον ἡμᾶς, id est: Sancta Trinitas, miserere nobis. Sed Calandio episcopus Antiochenus addidit Trisagio Ἰησοῦς βασιλεῦ, propter eos qui addiderant *Qui crucifixus es pro nobis*, ut refert Theodorus Lector Collectaneorum lib. 11.

22. *Benedictus*. Non habetur in Editis. Reperitur tamen in liturgiis Græcis, et mentio fit a sancto Cæsario Arelatensi, homil. citata: *Et quali cum tremore simul et gaudio clamabunt Sanctus, Sanctus, Sanctus, Benedictus qui venit in nomine Domini*. In Editis sequitur hæc oratio: *Facturus memoriam salutaris Hostiæ totius mundi*, etc., quæ non exstat in nostris Cod. mss.

23. *Osanna in excelsis*. Meminit sanctus Isidorus, lib. 1, de Off. eccles., cap. 13: *Et Osanna in excelsis cantatur, quod Salvatore de genere David nascente salus mundo usque ad excelsa pervenerit*.

24. *Te igitur, Clementissime Pater*, etc. Hujus Orationis meminit Haymo in I ad Tim, 11. Hæc Oratio vulgo appellatur *Canon*, quæ denominatio habetur apud sanctum Gregorium, lib. VII Regesti, epist. 64 (Nunc I, IX, epist. 12); *Quia Orationem Dominicam post Canonem dici statuistis*. Qui et ibidem appellat precem, aitque compositam esse a quodam scholastico. Quisquam autem fuerit ille scholasticus incertum est. Quidam 283 attribuant Voconio, Castellani Mauritanix oppidi episcopo, nonnulli Musæo Massiliensi presbytero qui libros Sacramentorum composuerunt, de quibus Gennadius, in Catalogo de viris illustribus; sed neutri ascribenda, quia illis antiquior est, siquidem ex illa multa refert sanctus Ambrosius, et nonnulla

^a Abest quoque a Ms. Reg. Sueciæ, a Gemet., etc. In primo Theodoro, tamen loco hujus Orationis legitur: *Oratio ante Missam. Petens ante altare veniam sic dicat Orationem hanc: Placeat tibi, sancta Trinitas Deus, hoc obsequium servitutis meæ, et præsta*

A Optatus Milevitanus, ut infra videbitur, qui ante præfatos auctores vixerunt. Appellatur hæc Oratio, ut diximus, Canon, atque etiam actio. Utriusque nominis rationem profert Walfridus Strabo, cap. 22 de Rebus ecclesiasticis: *Actio dicitur ipse Canon, quia in eo sacramenta dominica conficiuntur; Canon vero eadem Actio nominatur, quia in ea est legitima et regularis sacramentorum confectio*.

25. *Supplices rogamus*, etc. Hæc vocabula desunt apud Haymonem, in I ad Timoth. 2: *Ubi incipit sacerdos consecrare mysteria corporis et sanguinis Domini, inquit: Teigitur, clementissime pater petimus*.

26. *Hæc dona, hæc munera, hæc Sancta Sacrificia*. Potest esse hinc synonymia. Vetus expositio Canonis Missæ ms. bibl. Corb. ita hæc nomina distinguit: *Dona sunt quæ voluntarie donantur; munera sunt quæ pro aliquo munere vel mercede offeruntur, sicut nos offerimus Deo, ut peccata nostra dimittantur; sacrificia sunt quæ cum orationibus consecrantur*. Vetus tractatus super Missam ms. ejusdem bibliothecæ ita distinguit: *Donum dantis est, munus accipientis; quia illud a dando, hoc a muniendo dicitur: tamen proprie dona dicuntur quæ Deo dantur; munera vero omnium sunt, quia manibus dantur vel accipiuntur; in hoc tamen loco et dona et munera Deo offeruntur. Sacrificia, id est sacra facta, quia prece mystica consecrantur*. Quæ fere sumpta sunt ex sancto Isidoro, lib. VI Orig., cap. 19, ubi addit munera dici obsequia quæ pauperes divitibus loco munerum offerunt. Ad hæc alludere videtur Fortunatus, lib. IV de Vita sancti Martini.

Immaculata Deo cum dona imponeret aræ,
Et Pater attonitus cæremonia diva sacraret,
Munera vel Christi benediceret ore sacerdos,

Ubi cæremonia sunt sacrificia. Glossæ veteres mss., *cæremonia, sacra deorum vel templa*. Ibi ergo vides dona, munera et sacrificia.

C 27. *Ilibata*. Id est, integra, non contaminata.

28. *Quæ tibi offerimus*, etc. Horum Canonis verborum mentionem facit Agobardus in epistola ad Ludovicum Pium imperatorem: *Denique beatus Pelagius papa cum quosdam redargueret episcopos, eo quod nomen ejus reticerent in Actione sacri mysterii, in solemnibus Missarum, in principio scilicet, ubi dicere solemus: IN PRIMIS QUAS (id est, QUÆ) TIBI OFFERIMUS PRO ECCLESIA TUA SANCTA CATHOLICA, QUAM PACIFICAM, CUSTODIRE, ADUNARE ET REGERE DIGNERIS TOTO ORBE TERRARUM, UNA CUM FAMULO TUO PAPA NOSTRO; ait ad eosdem episcopos: Divisionem vestram a generali Ecclesia, quam tolerabiliter ferre non possum vehementer stupeo*.

29. *Pro Ecclesia tua Sancta Catholica*. Afri in suo Canone addebant *quæ est una*, ut planum est ex Optato Milevitano, lib. 11: *Nam quis dubitet vos illud legitimum in sacramentorum mysterio præterire non posse? Offerre vos dicitis pro Ecclesia, quæ est una; hoc ipsum mendacii est pars, unam te vocare, de qua jeceris duas*.

30. *Pacificare*. Ita in liturgia sancti Basilii: *Memento, Domine catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, etc.*, καὶ εὐχηνεσον αὐτήν. Huc spectant illa sancti Cyrilli, catechesi supra citata: *Παρακαλούμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εὐχηνεσης*, id est: Deprecamur Deum pro communi Ecclesiarum pace.

31. *Adunare*. Ut omnium credentium sit cor unum, 284 et anima una

32. *Toto orbe terrarum*. Huc spectant illa Optati Milevitani, lib. 11: *Et offerre vota dicitis pro una Ecclesia, quæ sit in toto terrarum orbe diffusa*.

33. *Pro rege nostro*. Oratio pro regibus, impera-

ut hoc sacrificium laudis quod oculis tuæ Majestatis indignus offeram, tibi sit acceptabile, mihi et omnibus pro quibus illud offeram sit te miserante propitiabile, qui vivis et regnas, Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

toribus et principibus exstat in omnibus liturgiis juxta antiquum morem, quem tangit sanctus Cyrillus, catechesi supra citata, παρακαλούμεν, etc., ὑπὲρ τῶν βασιλέων, id est, precamur, etc., pro regibus. Tertullianus, lib. ad Scapulam: *Itaque sacrificamus pro salute imperatoris, sed Deo nostro, et ipsius.* Et sanctus Ambrosius, lib. iv de Sacramentis, cap. 4: *Consecratio igitur quibus verbis est, et quibus sermonibus? Jesu Christi. Nam reliqua omnia quæ dicuntur, laus Deo defertur. Oratione petitur pro populo, pro regibus, pro cæteris.* Idque juxta doctrinam sancti Pauli, I Tim. 11.

34. *Et omnibus Orthodoxis.* etc. Hæc verba desunt in Ms. Pontificali Rothomagensi, in feria 5 in Cæna Domini; et Micrologus, in Observationibus ecclesiasticis, cap. 13, scribit hæc verba in Canone esse superflua: *Item post nomen domini papæ, sive proprii episcopi adjiciunt, et omnibus orthodoxis atque catholicæ et apostolicæ fidei cultoribus; sed superfluo. Nam ordo statim in sequenti versu, ubi dicitur. Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, nobis concedit ut omnium vivorum commemoremus quoscunque voluerimus.* Et cap. 23, describens Canonem, hæc verba missa facit, sed immerito, nam habentur in nostris Codd. mss. Rhem. Rotradi. atque hujus sancti Eligii, atque etiam versione Græca Georgii Codini. Nec ratio Micrologi valet. His enim verbis, *et omnibus orthodoxis,* etc., fit commemoratio generalis omnium fidelium viventium; at in sequentibus, *Memento,* etc., specialis est commemoratio offerentium et quorundam particularium quorum nomina olim de diptychis legebantur.

35. *Circumstantium.* Ita in Editis, in Cod. Tiliano in Missa Illyrici, et in omnibus Codicibus nostris mss. Ita in expositione velustissima ms. Canonis Missæ bibliothecæ Corbeiensis, et in tractatu etiam ms. vetustissimo ejusdem bibliothecæ super Missam. Ita apud Burchardum, lib. iii, cap. 68, ex concilio Nannetensi: *Cui enim dicit Dominus vobiscum, aut Sursum corda, Gratias agamus Domino Deo nostro, cum nullus sit qui respondeat? et in Canone, Et omnium circumstantium, cum nemo sit?* Ita in expositione Missæ Magistri Flori: *Deinde subjungitur, et omnium circumstantium.* Et in glossis mss. de Ordine Romano ex bibliotheca Thuana, *adjungens et omnium circumstantium.* In vulgatis Missalibus legitur *circumstantium.*

26. *Qui tibi offerunt.* Ita in omnibus Codicibus nostris mss., ita in Editis, et in utroque tractatu ms. paulo ante citato ex bibliotheca Corbeiensis. Ita apud Micrologum, cap. 23 de Observationibus ecclesiasticis: *Et nota devotio, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis, qui hanc lectionem confirmat cap. 13, repudians id quod vulgo habetur: Pro quibus tibi offerimus.* Sic enim ait: *Item post pauca addunt. Pro quibus tibi offerimus, cum in antiquioribus et veracioribus Sacramentariis, non nisi sub tertia persona offerentes ibi reperiantur.* Usus tamen obtinuit ut in Missalibus Romanis et aliis vulgatis legatur: *Pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt,* ubi particula disjunctiva vel usurpatur pro copulativa et, quod sæpe contingit, ut non semel observavimus in nostris notis ad Concordiam regularum.

37. *Vota sua.* Quid votum hoc loco significet docet sanctus Augustinus epist. 59, ad Paulinum (Nunc 49): *Porro si usitatus, ut dixi in Scripturis votum appellatur εὐχή, excepto nomine Orationis, ea proprie intelligenda est Oratio, quam facimus ad votum, id est πρὸς εὐχὴν. Voventur autem omnia quæ offeruntur Deo, maxime sancti altaris oblatio, quæ sacramento prædicatur nostrum aliud votum maximum, quo nos vovimus in Christo esse mansuros, utique in*

^a In Gemet., *Cosmæ et Dam., Georgii, Benedicti, Martini, Gregorii et omnium sanctorum.* In primo Theod., *Cosmæ et Dam., et illorum quorum hodie solemnitate in conspectu gloriæ tuæ celebratur trium*

compagne corporis Christi. 285 Et vota sunt sacræ preces etiam apud ethnicos:

.....cessas in vota precesque.

38. *Communicantes.* Memoriæ sanctorum videlicet, quia militans Ecclesia cum triumphante communicat.

38. *Et memorim venerantes.* In liturgiis omnibus habetur commemoratio sanctorum juxta antiquum morem. Hoc enim sacrificium non potest offerri, nisi in communione sanctorum, quorum memoriæ communicamus tanquam filii patrum, sectatores præcedentium, ut docet Alcuinus cap. 1 de Officiis ecclesiasticis. Hunc morem videre est catechesi 3 mystagogica sancti Cyrilli Jerosolymitani: *Καὶ ταύτην προσπρέσμεν σοι θυσίαν, ἵνα μνημονεύωμεν τῶν προσκοιμημένων πρώτων Πατριαρχῶν, Προφητῶν, Ἀποστόλων, Μαρτύρων ὅπως ὁ Θεὸς; εὐχαίς αὐτῶν καὶ ποσειθείαις προσδέξεται ἡμῶν δεήτην.* Id est: *Et hoc sacrificium tibi offerimus, ut meminerimus etiam eorum qui ante nos dormierunt in primis patriarcharum, prophetarum, Apostolorum et martyrum, ut Deus orationibus illorum et deprecationibus suscipiat preces nostras.* Hinc capienda sunt illa Optati, lib. iii, de Marculo et Donato interfectis a Macario, quos Donatista in martyrum suorum album ceserebant: *Inventus cogor hoc loco etiam illorum quorum nolo hominum mentionem facere, quos vos inter martyres ponitis, per quos tanquam per unicum religionem vestræ communionis homines jurant, quos quidem vellem silentio præterire; sed ratio veritatis se sileri non patitur, et ex ipsis nominibus contra veritatem inconsiderate latrat invidia.* Sensus est: *vellem ipsos pseudomartyres missos facere; sed invidia vestra inconsiderate latrat adversus Ecclesiam catholicam ex ipsis nominibus, recitando videlicet in vestris sacrificiis horum pseudomartyrum nomina.*

40. *Taddæi.* Ita in Cod. Ratoldi, et Rotradi. In Cod. Rhem. *Tatdæi.* In Editis, *Tatthæi,* male.

41. *Sixti.* De hoc vocabulo infra dicetur.

42. *Hilarii, Martini,* etc. In Cod. Rhem. hæc nomina adduntur: *Dionysii, Rustici et Eleutherii, Hilarii, Martini, Remigii, Augustini, Gregorii, Hieronymi, Benedicti.* Id Codice Ratoldi: *Nicasii, Hilarii, Martini, Benedicti, Gregorii, Amandi, Remigii.* In liturgiis sancti Basilii, et sancti Joannis Chrysostomi additur nomen sancti illius cujus eo die memoria seu festus dies celebratur: *αἴγιον τοῦδε, οὗ καὶ τὴν ἀνάμνησιν ἐπιτελοῦμεν,* id est et sancti illius cujus etiam memoriam agimus. Ita olim fuit aliquando in Ecclesia Latina usitatum (Vide notam a infra positam) ut videre est in tractatu qualiter quadam Orationes et crucees in *Te igitur* agenda sunt, in Cod. Tiliano et apud Hittorpium: *Si fuerit natalis sanctorum, hic dicat. Sed et diem natalis beatorum illorum, aut Beati illius.* At Gregorius III papa hæc adjicienda præcepit: *Quorum solemnitas hodie in conspectu Majestatis tuæ celebratur, Domine Dominus noster, in toto orbe terrarum,* ut refert Oedericus Vitalis, libro secundo Hist. eccl.

43. *Quorum meritis.* Ita in versione Codini; in liturgia quæ sancto Petro tribuitur: *ὡν τίνων τῆ προσέχια,* id est, quorum intercessione.

44. *Diesque nostros in tua pace disponas.* ^b Hæc verba ferunt fuisse a sancto Gregorio Canoni inserta. Id Cod. Rhemensi legitur *disponere.*

45. *Eripe.* Ita vulgo habetur. Alcuinus legit *τὸ ερεπτος.* Codex Rhemensis, *eripe.* Porro in Missa ab Illyrico edita Canon in multis a Canone communi 286 multum discrepat, hoc modo:

Infra Actionem,

In primis una cum formulo tuo papa nostro N. et pro.,

phus. In secundo Theod., *Cosmæ et Dam., Hil. mart. Bened., Gregorii, Amandi, Medardi, Eligii.*

^b Id præsertim docet Beda lib. ii Hist., cap. 1.

omnibus orthodoxis atque apostolicæ fidei cultoribus, pontificibus, abbatibus, gubernatoribus et rectoribus Ecclesiæ sanctæ Dei, et pro omni populo sancto Dei.

Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihimet, vel familiaritate et amicitia conjunctorum, cunctorumque sua mihi peccata confitentium, meque in tuo nomine bonis reficientium, et omnium circumstantium.

Hanc etiam oblationem humilitatis meæ et devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, et criminosis actionibus meis castigandis et dimittendis, pro cæca, et lapidea cordis mei dirutia dissolvenda, et illuminanda, quæso, Domine, ut placatus accipias, et sinum pietatis super me expandas, meque illumines, sensum aperias, Spiritum corrigendi tribuas, et ad te misero mihi redeundi aditum per lamenta pœnitentiæ concedas. Per Christum Dominum nostrum.

Quam oblationem, tu Deus, in omnibus quæsumus.

Hactenus Missa Illyrici, ubi tamen *τὸ infra Actionem* deberet præfigi his verbis. Hanc etiam oblationem, etc. Ut in aliis Canonibus habetur.

46. *Benedictam*. Id est, consecratam. Benedicere est consecrare, juxta illud Pauli I Cor. x: *Calix benedictionis, cui benedicimus*, etc.

47. *Ascriptam*. Id est, in numerum beneplacitorum tuorum receptam, ut exponit Mag. Florus, quem sequitur supra citata expositio Præfationis et Canonis Missæ biblioth. Corb.: *Hoc est, assignatam, ut tibi placeat*. Tractatus supra citatus ms. ita explicat: *Mensæ cælesti assignatam*. Hoc autem vocabulum habetur in Excusis, et in omnibus Cod. nostris mss., sicut in Missalibus Romanis, atque etiam in versione Græca Georgii Codini, quemadmodum et apud sanctum Ambrosium, lib. iv de Sacramentis, cap. 5. In liturgia quæ sancti Petri esse creditur non ita recte legitur. ἀπειρογραφητον, id est incircumscripam, incomprehensibilem. Hesychius, ἀπειρογραφητον, ἀπειροσητον, id est, incomprehensibilem.

48. *Ratam*. Id est, immobili firmitate perpetua. Ita Florus. In tractatu citato ms. super missam, *firmiter solidatam*, et in citata expositione ms., Præfationis et Canonis: *Hoc est, judicatam, ut illam dignam judicet in conspectu suo offerri*. Ita legitur in Editis, et in nostris mss. Codicibus, ut in Missali Romano, et apud Micrologum. * Non exstat apud sanctum Ambrosium. Sic munera altaris appellavit *rata* Fortunatus lib. iv de Vita sancti Martini:

Munera vel Christi benediceret ore sacerdos,
Imposita alteri rata corporis atque cruoris.

In versione Codini habetur βιβηταυ, id est, firmam, ratam. In liturgia quæ vulgo dicitur sancti Petri est *ισπαιων*, id est, gratam, amabilem. Ex quo patet hujusmodi liturgiæ interpretem vel auctorem usum fuisse Codice mendoso, in quo legeretur *gratam*, pro *ratam*.

49. *Rationabilem*. Ita in Editis, Missali Rom. et in omnibus Codicibus nostris. Ita apud sanctum Ambrosium, cap. citato. In versione Codini λογικην, id est, rationalem. In liturgia quæ sancti Petri nomine circumfertur, εὐαπολόγητον, id est, excusabilem. Ita explicatur hoc vocabulum in Glossis veteribus Græcolatinis, εὐαπολόγητος, excusabilis. Sed quid sibi velit in hac liturgia hoc vocabulum, non satis capio. Quod spectat ad *τὸ rationalem*, tractatus supra citatus exponit *cum ratione actam*. Expositio Præfationis et Canonis supra citata explicat in hunc modum: *Id est justa ratione plenam 287 facere dignetur*. Quidam interpretantur, *cum ratione et discretionem oblatam*. Florus exponit plenam videlicet rationis, plenam mysterii. Hæc autem omnia vocabula ita interpretatur Paschasius, libro de Corpore et Sanguine Christi, cap. 12. *Rogamus hanc oblationem* (inquit)

* Nunc exstat hæc vox, restituta videlicet a nostris in nova Edit. ex plur. Mss. Ad canonis verba lege notas in lib. iv de Sacramentis, apud Ambrosium,

A benedictam per quam nos benedicamur; ascriptam, per quam nos omnes in cælo conscribamur; ratam, per quam in visceribus Christi censeamur: rationabilem, per quam a bestiali sensu exuamur; acceptabilemque facere dignetur, quatenus et nos per quod in nobis dupliciimus acceptabiles in ejus unico filio simus. Porro in hoc Cod. sancti Eligii, in his verbis et aliis hujus Canonis nullæ sunt cruces depingi solitæ. Nonnullas tamen reposui prout reperi in Editis. Exstant tamen in Codicibus Rhemensi, et Rodradi, ^b atque etiam in aliis Canonibus hujus Codicis sancti Eligii, qui in quibusdam festis reperiuntur, in eisdem locis videlicet quibus in Missali Romano depictæ sunt et assignantur apud Micrologum, et nonnullos alios auctores, qui de Missa scripserunt: et recte quidem, nam vetus est Ecclesiæ consuetudo ut oblata per signum crucis benedicantur, quemadmodum videre est apud sanctum Augustinum, serm. 19, de Sanctis: *Crucis caractere basilicæ dedicantur, altaria consecrantur, altaris sacramenta cum interpositione dominicorum verborum conficiuntur*. Et serm. 18, de Tempore: *Hoc enim signo crucis consecratur corpus dominicum*. Tractatu 118, in Joannem: *Quod signum nisi adhibeatur, sive frontibus credentium, et paulo post, sine sacrificio quo aluntur, nihil eorum rite perficitur*. Hinc capiendum illud Fortunati, lib. iii, de vita sancti Martini:

Cum holocausta sacræ manibus benediceret aræ.

Id videre est in epist. episcoporum e synodo apud Carisiacum, missa ad Ludovicum Germaniæ regem, cap. 15: *Manus enim chrismate sacro peruncta, quæ de pane et vino aqua misto per Orationem et crucis signum conficit corpus, et Christi sanguinis sacramentum, abominabile est (quidquid ante ordinationem fecerit) ut post ordinationem episcopatus sæculare tangat ullo modo sacramentum*. Et Ivo Carnotensis, epist. 233, meminit crucium post consecrationem: *Cum vero cum Hostia jam consecrata intra vel supra calicem signum crucis imprimitur a latere calicis orientali usque ad occidentalem, et septentrionali usque ad australem, hoc significari intelligimus quod ante passionem Dominus discipulis suis prædixit in commendationem suæ passionis: Cum exalatus fuero a terra, omnia traham ad meipsum. Hostia quoque quæ juxta calicem consignatur sic debet esse posita, ut sua et calicis positione dextrum Christi latus repræsentet*. Qua ratione flant ejusmodi cruces, docetur in antiqua synodo quæ vulgo tribuitur sancto Uldarico Augustano episcopo, inventa in Codice ms. monasterii Neresheimensis exarato, anno Christi 1009, can. 19: *Calicem et oblatam recta cruce signate. Id est, non in circulo et variatione digitorum, ut plurimi vestri faciunt: sed strictis duobus digitis, et nollice intus recluso, per quos Trinitas innuitur. Hoc signum recte facere studete, non enim aliter quidquam potestis benedicere*.

D 50. *Qui pridie quam pateretur*. Ita sanctus Ambrosius, cap. citato.

51. *Accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas*. Sanctus Ambrosius, cap. citato: *In sanctis manibus suis accepit panem*.

52. *Elevatis oculis*, etc. Sanctus Ambrosius, cap. citato: *Respexit in cælum ad te, Pater omnipotens, æternæ Deus*. In Missali Rom., in interpretatione Codini, et in Codice Rodradi præmittitur conjunctio copulativa, sed in Missa quæ sancti Petri nomine circumfertur, et in aliis Codicibus nostris mss., minime. Hic autem ritus a Christo observatus habetur in liturgiis sanctorum Petri, 288 Jacobi et Marci, recte quidem. Nam Christus gratias acturus Patri oculos in cælum tollere solebat, ut videre est Matth. xiv, Luc. ix, Marc. vi, et Joan. xi. Quare non est

tom. ii, col. 385 et seq.

^b Adde et in Gemet. duobusque Theoderic. Desunt in Codice Regiæ Sueciæ.

dubium quin idem in hac sacratissima fecerit actione, etsi in Novo Testamento id non reperiatur scriptum.

53. *Dedit.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et in Missa sancti Petri. At in Missali Rom. et Matth. xxvi legitur, *deditque.* Et in versione Codini interseritur conjunctio copulativa.

54. *Ex hoc omnes.* Ita apud sanctum Ambrosium. Non exstant in liturgia sancti Petri, neque in versione Codini, neque in Novo Testamento.

55. *Hoc est enim corpus meum* Hæc particula enim exstat apud sanctum Ambrosium, cap. citato, et in liturgia sancti Marci. Abest tamen ab aliis liturgiis, sacra Scriptura et versione Codini.

56. *Hunc.* Hoc vocabulum non exstat in sacra Scriptura, nec apud sanctum Ambrosium, neque in liturgiis: sed exstat in versione Codini. Additur vero ad significandum sacerdotem idem sacrificium facere quod fecit Christus, juxta illud Pauli I Cor. x: *De uno pane, et de uno calice participamus.* Est namque in Ecclesia unum altare et unum sacrificium.

57. *Præclarum.* In versione Codini, λαμπρότατον. Non exstat apud sanctum Ambrosium, nec in liturgiis, nec in novo Testamento. Sumptum tamen epitheton est ex Psalm. xvii: *Calix meus inebrians, quam præclarus est.*

58. *Dedit.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss., et in Missa sancti Petri. In Missali Rom. habetur *deditque.* Matth. xxvi, *et dedit,* ut in versione Codini.

59. *Hic est enim calix sanguinis mei,* etc. Particula enim exstat Matth. xxvi. Hæc autem verborum formula qua calix benedicitur non est in sacra Scriptura, nec in liturgiis. Exstat in versione Codini, estque optima, quia continet sensum aliarum formularum quæ sunt apud evangelistas et sanctum Paulum. Apud sanctum Ambrosium, cap. citato, hæc habetur forma consecrationis calicis: *Hic est enim sanguis meus,* ex Matth. xxvi et Marci xiv.

60. *Mysterium fidei.* Hæc verba non exstant in Ordine Romano. Habentur in versione Codini, τὸ μυστήριον τῆς πίστεως.

61. *Unde et memores sumus.* Apud sanctum Ambrosium, lib. iv de Sacramentis, cap. 6, deest particula *et,* cum verbo *sumus.* Quod tamen verbum exstat in Codicibus Rhemensi et Tiliano, et in tractatu super Missam biblioth. Corb., et in expositione Magistri Flori, et illa verba, *gloriosæ Ascensionis,* puncto circumscribenda sunt. Hæc autem commemoratio Passionis, Resurrectionis Christi, etc., habetur in omnibus liturgiis, eamque tangit sanctus Ambrosius, cap. citato: *Et sacerdos dicit: Ergo memores gloriosissimæ ejus Passionis, et ab inferis Resurrectionis et in cælos Ascensionis.*

62. *De tuis donis ac datis.* In liturgiis sanctorum Basillii et Chrysost., τὰ τὰ ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρωμεν, id est, tua ex tuis tibi offerimus. Ad quod alludere videtur Justinianus imperator in inscriptione mensæ quam fecit ex omnibus pretiosis quæ in terra marique sunt; τὰ σῶν ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρωμεν οἱ δούλοι σου, Χριστῆ, Ἰουστινιανῶς καὶ Θεοδώρα, id est, tua ex tuis tibi offerimus servi tui, Christe, Justinianus et Theodora, ut scribit Cedrenus.

^a Abs re forte non erit observare auctorem libri de Sacramentis qui hic laudatur Eucharistiæ consecrationem et panis ac vini conversionem in corpus et sanguinem Christi clare ascribere his verbis: *Hoc est enim corpus meum;* et istis: *Hic est enim sanguis meus.* Præiverat Tertull., qui lib. iv adversus Marcionem, cap. 40, ait: *acceptum panem et distributum discipulis, corpus illum suum fecit, hoc est corpus meum. dicendo.*

^b Hæc desiderantur quoque in duobus Theod. In utroque, et in Gemet., ante *Mememento etiam,* etc. legitur hæc oratio: *Mememento mei, quæso, Domine, et miserere, licet, hæc sancta indigne tibi, sancte Pater*

289 63. *Hostiam puram,* etc. In citato sancti Ambrosii capite sic habetur: *Hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum, et calicem vitæ æternæ. — Hostiam puram.* Sanctus Irenæus, lib. iv adversus hæreses, cap. 34, *et hanc oblationem Ecclesia sola puram offert.*

64. *Hostiam immaculatam.* Fortunatus, lib. iv de Vita sancti Martini, huc respicere videtur:

Immaculata Dei cum dona imponeret aræ.

65. *Sicuti accepta habere dignatus est.* Sanctus Ambrosius, cap. citato: *Sicut suscipere dignatus es.*

66. *Summus sacerdos tuus.* Apud sanctum Ambrosium, cap. citato, deest pronomen *tuus.*

67. *Jube hæc preferri.* Non ipsum Christi corpus, sed memoriam passionis, fidem, preces, et vota fidelium. Aliter Paschasius, lib. de Corpore et Sanguine Christi, cap. 12: *Ut quid perferenda illuc ea deposcit, nisi ut intelligatur quod in ejus sacerdotio ista fiant?*

B 68. *In sublime altare tuum.* Sanctus Ambrosius, cap. citato, sic habet: *Suscipias in sublimi altari tuo.* Altare hoc loco sumitur metaphorice.

69. *Super diptycha.* Hæc vocabula, ^b quæ hic desiderabantur, reposui ex Editis. Diptycha glossæ veteres mss. bibliothecæ Corbeiensis tabulas explicant: *Diplicæ* (leg. dypticha) *tabulæ,* proprie sunt tabulæ duas plicas habentes, Ausonio, epigr. 137, *bipatens pugillar.* Diptycha sacra tabellæ sunt in quibus scripta erant nomina vivorum et defunctorum fidelium, quorum commemoratio in Missa fiebat. Vide observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 4, § 4.

C 70. *Memento.* Neque hæc defunctorum commemoratio exstat in hoc Cod. sancti Eligii sed reposui ex Editis: exstat tamen in hoc Codice ms. sancti Eligii, in alio Canone, qui habetur feria quinta de Cæna Domini. Hæc autem defunctorum commemoratio habetur in omnibus liturgiis, juxta antiquum morem Ecclesiæ, cui semper Oratio pro fidelibus defunctis in hoc liturgico sacrificio curæ fuit, ut videre est catechesi sancti Cyrilli toties citata: *Εἴτα καὶ ὑπὲρ τῶν προχειοιμημένων ἁγίων πατέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἡμῶν προχειοιμημένων μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἕσθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται τῆς ἀγίας, καὶ φρικωδέστατης προχειομένης θυσίας.* Id est, deinde pro defunctis sanctis Patribus et episcopis, deinde pro omnibus oramus, qui inter nos vita functi sunt, maximum esse credentes animarum juvamen, pro quibus offertur precatio sancti illius ac tremendi quod in altari propositum est sacrificii. Et apud sanctum Augustinum, libro de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1: *In machabæorum libris legimus oblatum pro mortuis sacrificium. Sed et si nusquam in Scripturis veteribus omnino legeretur, non parva est universæ Ecclesiæ, quæ in hac consuetudine claret, auctoritas, ubi in precibus sacerdotis, quæ ad altare Domino Deo funduntur, locum suum habet et commendatio mortuorum;* et lib. ix Confess., cap. 11, sancta Monica dicit: *Tantum illud rogo, ut ad altare Domini memineritis mei, ubi fueritis c.*

D 71. *Et dormiunt in somno pacis.* Dicuntur animæ pro quibus hic oratur dormire in somno pacis, non

omnipotens, æterne Deus, meis manibus offerantur sacrificia, qui nec invocare sanctum ac venerabile nomen tuum dignus sum; sed quoniam in honore laudis et memoria gloriosissimi dilectique Filii tui Domini Dei nostri Jesu Christi offeruntur, sicut incensum in conspectu divinæ Majestatis tuæ cum odore suavitatis accendantur. Per Christum Dominum nostrum.

^c Addere liceat insignem hunc Cypriani locum, epist. 4, in Edit. nova, olim 66: *Episcopi antecessores nostri... censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim apud altare*

290 quia exemptæ sint cruciatu purgatorii, sed quia nulla jam animi perturbatione vexantur, nullis vitiorum stimulis lancinantur, vitam æternam omnium cum securitate expectantes.

72. *Et omnibus in Christo quiescentibus.* Superior memoria est eorum quorum nomina de diptychis recitata sunt; hæc autem eorum est quorum nulla est apud homines recordatio, parentum, aut amicorum defectu, de qua sanctus Augustinus lib. de Cura pro mortuis habenda, cap. 4: *Non sunt præmittendæ supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in Christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcunque, sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, ut quibus ad ista desunt parentes aut filii, aut quicunque cognati, vel amici, ab una eis exhibeantur matre communi.*

73. *Joanne.* Hic videtur intelligendus sanctus Joannes Baptista, cujus etiam mentio fit in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi post consecrationem.

74. *Stephano.* Sanctus Stephanus præponitur hic sancto Matthiæ: quia ante illum passus, qui etiam reputatur par apostolis.

75. *Alexandro.* Hic est Alexander primus, papa et martyr.

76. *Agathe, Lucia.* Huc spectat illud sancti Aldelmi Schirburnensis episc., cap. 25 lib. de Virginitate: *Mihi quoque operæ pretium videtur ut sanctæ Agathæ rumores, castissimæ virginis Lucie præconia subsequantur, quas præceptor et pædagogus noster Gregorius in Canone quotidiano, quando Missarum solemnia celebrantur, pariter copulasse cognoscitur, hoc modo in catalogo martyrum ponens. Felicitate, Anastasia, Agatha, Lucia, etc. Noster autem Codex, dicendo ^a Agathæ, sequitur flexionem Græcam.*

77. *Agne.* Ita in Codice Rhemensi, de quo vocabulo infra dicetur.

78. *Anastasia.* In Cod. Tiliiano additur *Euphemia.* In liturgia quam sancti Petri esse ferunt adduntur *Barbara, Juliana* ^b.

79. *Meriti.* Id est, demeriti, peccati. Nam statim sequitur, *Sed veniæ largitor.* Huic interpretationi stipulatur vetus expositio ms. Præfationis et Canonis Missæ bibl. Corb.: *Non retributionem peccatorum estimet, sed ipse sit veniæ largitor.* Et quandoque meritum sumitur pro peccato. Sanctus Augustinus, lib. de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1: *Quorum tam mala sunt merita.*

80. *Hæc omnia bona.* Quæ altaribus consecrantur, ait Florus.

81. *Sanctificas.* Ex terrena substantia sanctam facis. Sic Firmilianus Episcopus, in epist. ad Cyprianum dixit *sanctificare panem*; et ipse sanctus Cyprianus, epist. 63, dixit *sanctificare calicem.*

82. *Vivificas.* Id est, panem inanimatum convertis in corpus Christi vivum, inquit Odo Cameracensis in Canonem Missæ.

83. *Præceptis salutaribus moniti,* etc. Hanc formulam ad Orationem Dominicam preambulam tangit sanctus Hieronymus lib. iii contra Pelagianos: *Sic docuit apostolos suos ut quotidie in corporis illius sacrificio* **291** *credentes audeant loqui, Pater noster,* etc. Ex quo antiquitas hujus formulæ constat.

84. *Pater noster.* etc. Vetus et apostolica est consuetudo ut Oratio Dominica super Christi corpus recitetur, ut notum est ex omnibus liturgiis, sancto Gre-

dei meretur nominari, in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare, etc. Vides morem Cypriano longe antiquiorem. Et sane illius meminit Tertull. lib. de Coron. mil., cap. 3, lib. de Exhortat. castit., cap. 2, lib. de Monogonia, cap. 10.

^a In vet. Sacrament. Gallic. legitur quoque *Agathe, Agne,* ordine tamen inverso; nam Agnes Agatham præcedit hoc in Cod. In antiquo Kalenda-

rio Carthag. edito ad calcem Act. Mart. a nostro Theod. Ruinart legitur. *Nonas Febr. sanctæ Mart. Agathæ.*
^b In Cod. Gemet., post *Anastasio* leguntur nomina *sanctorum Ætheldrythæ et Gertrudis.* Vet. Sacram. Gallic., post sanctam Luciam, meminit solius Eugenis.
^c Nuno. lib. ix, epist. 12.

gorio, c lib. vii Regesti, epist. 63; sancto Hieronymo paulo ante citato. Usus etiam illius apparet ex sancto Ambrosio, lib. v de Sacramentis, cap. 4. Ex sancto Anastasio Sinaita, serm. de synaxi: *Ποία γάρ ἐστὶ τῆς κατὰλύσεως δεινότης, τὸ μὴ μόνον ψεύδῃσθαι τῷ Χριστῷ κατ' ἐκείνην τὴν φοβεράν ὥραν τῆς θείας συναξέως, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἑαυτῶν ἀδελφοῖς μνησικακεῖν; καί ποτε λέγονται ἐν προσευχῇ τὸ. Καὶ ἄφες ἡμῖν ὀφειλήματα ἡμῶν,* etc. Id est: quanta est hæc destructio non solum Christo mentiri tremenda illa divinæ synaxeos hora, sed adversus fratres suos iram tenere? etsi dicant in Oratione: *Dimitte nobis debita nostra,* etc. Ex sancto Augustino, epist. 59, ad Paulinum: *Ut preces accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedicti, Orationes, cum benedicuntur et sanctificantur et ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis Ecclesia Oratione Dominica concludit.* Ex Optato Milevitano, l. ii contra Parmenianum: *Etenim inter vicina momenta, dum manus imponitis, et delicta donatis, mox ad altare conversi Dominicam Orationem præmittere non potestis, et utique dicitis: Pater qui es in cælis, dimitte nobis debita et peccata nostra.* Ex sancto Cypriano, lib. de Oratione, cum ait illi Orationi Dominicæ ob reverentiam præmitti præfationem, quæ sane tantum in Missæ sacrificio dicebatur. Et ex Tertulliano, lib. de Oratione, in quo post Orationis Dominicæ expositionem cætera ad missæ sacrificium spectant; et ex sancto Cæsario Arelatensi, homil. 12, ubi agens de sacrificio Missæ hæc ait: *Aut quando Oratio Dominica dicitur, quis est qui humiliter aut veraciter clamet: Dimitte nobis debita nostra?* Recte autem commemorationi defunctorum in his Sacramentariis hæc Oratio postponitur, quia id vetus postulat consuetudo, quam videre est apud sanctum Cyrillum Catechesi v mystagogica: *Μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ σωτὴρ παροῦσθε τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ μαθηταῖς.* Id est: Post hæc (nempe commemorationem fidelium defunctorum) dicimus Orationem illam quam Salvator suis tradidit discipulis, ac proinde in omnibus liturgiis Canonis subjungitur; quia, ut optime notat sanctus Augustinus loco citato, *totam petitionem fere omnis Ecclesia Oratione Dominica concludit.* Huic Orationi sacerdos olim subjungebat hæc quæ non habentur in hoc Canone, sed referuntur a sancto Ambrosio lib. vi de sacramentis, cap. 5: *Quæ sequuntur, audi quid dicat sacerdos: Per Dominum nostrum Jesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia potestas cum Spiritu sancto a sæculis, et nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.* Ubi nota hanc formulam et nunc et semper esse juxta ritum Græcorum, qui non præmittebant hæc verba: *sicut erat in principio* ut notavimus ad Concordiam regularum. In liturgiis sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, hæc verba huic Orationi subjiciuntur: *Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα τῶν Πατρῶν, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.* Id est: quoniam tuum est regnum et potestas et gloria Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Hinc capiendus est sanctus Cæsarius, dial. 1, q. 29: *Τῷ θεῷ ἀγγέλω ἐπόμνητοι, καὶ ἡμεῖς οἷον ἐνισχύομεν, ἐπινικίως τὸν Χριστὸν ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας τῶν μυστικῶν τελετῆς, βωῶντες ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα.* Id est, hunc angelum imitantes, et nos, quantum possumus, victoriose Christum, in tempore

mystici sacrificii clamantes, quia tua est fortitudo, et regnum, et potestas, et gloria.

292 85. *Et beatis.* Ita in Codicibus Rodr. et Rat. In Miss. Rom., cum beatis.

86. *Atque Andrea.* In Cod. Tiliano additur *necnon et beatis martyribus tuis Gervasio et Protasio.* Qui sunt Patroni illius Ecclesiæ, cujus olim erat hic Codex Tilianus nempe Salariensis, ut in præfatione diximus ^a.

87. *Necnon beato Stephano.* Hæc non exstant in Editis. Sed olim post hæc verba *atque Andrea* licebat addere quoslibet sanctos, ut clarum est ex Codice Tiliano. *Libera nos, usque Petro et Paulo, hic nominatim quales voluerit, vel quantos commemorat.* Ubi *quantos* est quot; et Micrologo cap. 25: *Atque Andrea. Hic nominat quotquot sanctos voluerit.*

88. *Agnus Dei.* Hanc Orationem Sergius papa I in Missa cantari iussit, ut refert Anastasius in ejus Vita: *Hic statuit ut tempore confectionis dominici corporis Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis, a clero et populo decantaretur.* Idem scribit Walfridus Strabo, lib. de Rebus Eccl., cap. 22. Hic autem desinit ordo Missæ tam in nostro Cod. sancti Eligii quam in Cod. Rodradi, et in excusis ^b.

His ita expositis non abs re erit quædam subnectere ex Codice Tiliano, quæ ad ceremonias antiquas in hujus Canonis recitatione pertinent, in hunc modum:

« Te igitur, clementissime Pater, usque habeas et benedicas hæc dona: *Hic signat oblatam et calicem tribus vicibus, non tamen sub una cruce, sed separatim singulis, singulas faciens cruces.* Hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata, usque Memento Domine. *Hic nomina vivorum memorentur si volueris, sed non Dominica die, nisi cæteris diebus.* Et omnium circumstantium, usque Cosmæ et Damiani. *Si fuerit natalis sanctorum, hic dicat: Sed et diem natalitii beatorum illorum, aut beati illius: et omnium sanctorum, usque per Christum Dominum. Hic inclinatur se usque ad altare, dicens: Hanc igitur oblationem, usque inbeas grege numerari, per Christum Dominum. Hic erigit sursum. Oblatam solam hic benedicit: Quam oblationem, tu Deus, in omnibus, quæsumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem acceptabilemque facere digneris. Hic ambo signat, id est, oblatam et calicem; ut nobis corpus et sanguis, usque omnipotentem, tibi gratias agens benedixit, fregit, dedit discipulis suis dicens, usque item tibi gratias agens benedixit. Hic quatuor vicibus solam oblatam sanctificet [Lege, signet]. In quinta vice super calicem solum crucem faciens: Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitæ æternæ, et calicem salutis perpetuæ, usque immaculatam Hostiam. Hic inclinatur se iterum juxta altare dicens: supplices te rogamus omnipotens Deus. Hic orat anud se quod voluerit. Deinde dicit: Jube hæc perferri per manus, usque in conspectum. Hic se erigit hæc verba dicens: Ut quotquot ex hac altaris participatione, usque per Christum. Hæc Orationes duæ dicuntur, una super diplychos, altera post lectionem nominum; et hoc quotidianis, vel in agendis tantummodo diebus. Memento, Domine, et eorum nomina qui nos præcesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis. Et recitantur nomina. Deinde postquam recitata fuerunt, dicat: Ipsi, Domine, et*

^a In secundo Theod., post *atque Andrea*, subjungitur: *necnon et sanctis martyr. tuis Stephano, Quintino, atque Nicasio, sed et beatis confessor. tuis Gregorio, Medardo, atque Eligio, cum omnibus, etc.*

^b In Cod. Reg. Suec. deest *Agnus Dei*, etc. In Cod. Gemet., post *Agnus Dei*, explicit *Canon Missæ*. In priori vero Theod. additur: *Agnus Dei qui tollis pecc. mundi, dona nobis pacem... Hæc sacro sancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat mihi et omnibus sumentibus salus mentis et*

^A omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur. Per eundem. Nobis quoque peccatoribus, usque sed veniæ, quæsumus, largitor, admitte. *Hic erigens se archidiaconus veniet, et involvens calicem mappula, levat illum contra domnum papam.* Per quem hæc omnia. Domine, semper bona creas. *Hic ambo signat, id est, oblatam et calicem* 293 *tribus vicibus singulis singulas faciens cruces: sanctificas, vivificas, benedicas, et præstas nobis. Hic levat dominus papa oblatas duas usque ad oram calicis, et tangens eum de oblationibus tinente illum archidiacono dicit: Per ipsum, et cum ipso, et in ipso tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus sancti, omnis honor et gloria. Tunc dicit in altum: Per omnia sæcula sæculorum. Tunc reponit in altari, et dicit in altum: Oremus. Deinde dicit: Præceptis salutaribus moniti, et usque sed libera nos. Tunc dicit dominus papa, interveniente nullo sono, hanc Orationem, libera nos, usque Petro et Paulo. Hic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos, commemorat. Deinde infert: Cum omnibus Sanctis, da propitius pacem, usque per omnia sæcula sæculorum. Amen. Deinde dicit: Pax Domini. Deinde dat pacem altari vel patenæ, et sic sibi dat pacem. Cum vero dominus papa dicit Pax Domini sit semper vobiscum, non mittit partem de Sancta in calicem, sicut cæteris sacerdotibus mos est. Dum confringit, Agnus Dei dicit *Et expleta confectione quando communicat dominus apostolicus, partem sibi mordet, et reliquam in calicem mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem nihil dicens, et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono. Quando vero dominus apostolicus descendit ab altari, incipit communicare populus, et dicitur Antiphona ad communionem. Expleta communionem et Antiphona, tunc surgit dominus papa, et veniens ad altare salutatur, altius dicens: Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo. Deinde Orationem dicit: Quod ore sumpsimus, Domine, mente capiamus, et de munere temporali fiat, nobis remedium sempiternum.* » Hactenus Codex Tilianus, quæ tamen habentur etiam apud Hittorpium.*

89. *Ad nonam.* Ita in Editis et in Cod. Rhem. In Cod. Ratoldi legitur *Hora nona.* Olim in semijuniis Missæ tenebantur hora nona. Consule observationes nostras ad Concordiam regularum.

90. *Deus.* Pater videlicet, ad quem dirigenda est Oratio in Missæ sacrificio, juxta decretum concilii Carthag. iii. cap. 23: *Et cum altari assistitur, semper ad patrem dirigatur oratio, Interdum tamen dirigatur ad Filium.*

91. *Præsta ut Unigenitum tuum, etc.* Hæc citantur ab Alcuino, lib. vii contra Felicem Urgelitanum episcopum: *In Missa namque humanæ Nativitatis ejusdem Domini nostri, ita cantare solemus: Præsta ut Unigenitum tuum, quem Redemptorem læti suscipimus, etc.*

92. *Qui tecum vivit et regnat Deus.* Nota olim in conclusione Orationum seu Collectarum vocabulum *Deus* proxime secutum fuisse verbum *regnat*, quemadmodum videre est in Missa Ambrosiana, in Cod. Tiliano, et in aliis Codicibus nostris mss. et in expositione ms. Præfationis et Canonis, bibl. Corbeiensis: *Cum dicit Qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti, vult populum credere et intelligere, etc.* Quod confirmat Micrologus, cap. 6 de Observationibus ecclesiasticis: *Scientium autem in illa usita-*

corporis, et ad capescendam vitam æternam præparatio salutaris. Amen. . . Post pacem dicat in corde: Pax Dei quæ exsuperat omnem sensum, custodiat corda nostra et intelligentias nostras Amen. . . . Ad dandam pacem. . . . Pax tecum. . . . Post pacem: Pax et charitas Dei maneat semper in cordibus nostris. Amen.

Oratio. — Domine Jesu Christe, qui dixisti apostolis tuis, etc. Ut in Missali. Sequuntur quatuor Orationes.

ta conclusione Per Dominum nostrum, quod Romanus Ordo et antiqua exemplaria nomen Dei interponunt, ubi dicitur. Qui tecum vivit et regnat Deus. Qui tamen moderni post nomen Spiritus sancti subjungere solent. Et hæc utique consuetudo etiam apud Romanos adeo invaluit, ut antiquæ traditionis **294** executio non sine scandalo locum habere possit. Ubi vides seriem illam verborum quæ est in nostris Codicibus inss. fuisse antiquum usum.

93. Per omnia sæcula sæculorum. Antiqua hæc Orationis formula apud Christianos, ut videre est apud sanctum Irenæum, lib. 1 adversus hæreses, cap. 1. Ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐυχαιριστικὰ λέγοντας εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Id est; Atque adeo nos, cum in gratiarum actione dicimus In sæcula sæculorum; cui simile et illud quod refert Tertullianus lib. de Spectaculis, εἰς αἰῶνας ἀπ' αἰῶνος, alii omnino dicere nisi Deo et Christo.

94. Super oblata. Ita in Codicibus Rhem. Rodradi et Ratoldi. In Cod. Tiliiano habetur *Secreta*, ut in Editis; sæpissime *Super oblata*. In appendice Rodradi, *Secreta*. Dicitur *Super oblata* hæc Oratio, quia, super panem et vinum oblata in Missa recitatur.

95. Præfatio. Est ^b Oratio seu gratiarum actio, quæ Canoni præmittitur, qua disponitur sacerdos et populus ad tremendorum mysteriorum confectionem, cujus mentionem facit sanctus Cyprianus, lib. de Oratione: *Ideo et sacerdos ante Orationem, Præfatione præmissa, parat fratrum mentes, dicendo: Sursum corda; et in concilio Milevitano II, can. 9: Placuit etiam illud ut preces, vel Orationes, seu Missæ, quæ probatæ fuerint in concilio, sive Præfationes, sive commendationes, sive manuum impositiones, ab omnibus celebrentur.* A sancto Joan. Chrysostom., homil. 3 in Epit. ad Coloss., excusa tempore Clementis septimi papæ, dicitur *προῶρρησις*. In Cod. Rhem. dicitur *contestada*, multis in locis; unde in expositione Missæ inss. biblioth. Thuanæ: *Vere dignum et justum est, etc. Contestatur vero sacerdos fixam ac veram professionem populi, id est, gratias referre Deo esse dignum.*

Multæ autem hic ponuntur Præfationes, ut in Editis, et in Codicibus Rhemensi, Ratoldi, et in secunda parte Codicis Rodradi: novem tamen ferunt duntaxat receptas a Pelagio papa II, quibus nunc utitur Ecclesia Romana, ut videre est in ejus epistola apud Burchardum, lib. III, cap. 60. Sed decretum non tenuisse satis notum est ex nostris Codicibus, et ex Editis; atque etiam ex his verbis Guitmundi, lib. II de corpore et Sanguine Christi: *Præfationem istam quæ per totum pene orbem Latinum inter Epiphaniam et Septuagesimam in quadam die Dominica habetur, hic supposui hæc continentem: Æterne Deus, et tibi, hanc immolationis Hostiam offerre, quæ est salutifera et ineffabile divinæ gratiæ sacramentum, quæ offertur a plurimis, et unum corpus Christi sancti Spiritus in*

^a *Secreta* dici a secretionem donorum et oblationum, quorundam eruditorum est sententia: hinc eadem Oratio quæ in nonnullis Codd. libri sacramentorum dicitur *Super oblata*, in aliis est *Secreta*, quod videre est in Cod. Pamel. et Vatic. Huic sententiæ obstare videtur quod legimus in Cod. vetustissimo lib. Sac. Ecclesiæ Turon., ubi, pro *Secreta*, habetur *Arcana*. Et in appendice Ord. Rom., ex Amalarii ecloga in eundem Rom. Ordinem, n. 24, de *Secreta*, sic habetur: *Secreta, dicitur, eo quod secretam Orationem dat episcopus super oblationem, etc.* Vide etiam n. 27, apud Mabill., tom. II Musæi Ital., pag. 558 et 559.

^b In vet. Sacramentario Gallic. vocatur *Contestatio*, uti in Missali Gallic. et in Gothico a doctissimis Thomasio et Mabillonio vulgatis. In Gothico dicitur etiam aliquando *Immolatio*. Nomine *Præfationis* in veteribus his Missalibus intelligitur prima liturgiæ pars, quæ est quædam adhortatio ad populum, ut Deo exorando attentius incumbat, ut observat Mabill. lib. I de Liturg. Gallic., cap. 3, n. 17. In Missali Fran-

A *fusionem perficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est.* Et Algeri, lib. 1 de Veritate corporis et sanguinis dominici, cap. 15. Item Ambrosius. *Dominica v post Epiphaniam: Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est; nec per singulas minuitur, sed integrum se præbet in singulis.* Quæ verba exstant in Præfatione ejusdem dominicæ quintæ post Epiphaniam in editis Sacramentariis, et in nostris Cod. inss. nec est inter illas quæ excipiuntur a Pelagio papa. Ex quo fit vix ante quadringentos annos Ecclesiam Romanam ab ejusmodi Præfationibus abstinuisse. Novem Pelagii Præfationibus additæ duæ.

96. Ad Complendum. Ita in Codicibus Rod. et Ratol. Siquidem olim ita appellabatur ultima Oratio Missæ, ut testatur Walfridus, **295** cap. 22 de Rebus eccl.: *Est autem legitimum tempus communicandi ante ultimam Orationem, quæ dicitur ad Complendum.* Ita appellatur quod sit complementum et conclusio totius Missæ. Sanctus Augustinus, epist. 59, ad Paulinum, appellat *Gratiarum Actionem: quibus peractis, inquit, et participato tanto sacramento, gratiarum Actio cuncta concludit.* In Cod. Rhemensi appellatur *Post communionem.* In Missali Romano, unico vocabulo, *Postcommunio.*

97. Per eundem Dominum, etc. Concluditur Oratio per Filium, quia Mediator est Dei et hominum, per quem accessum habemus ad Patrem, inquit Apostolus; idque juxta antiquum ritum, cujus meminit Optatus lib. III: *Paganum vocis eum qui Deum Patrem per Filium ante ejus aram rogaverit.* Haymo, in cap. VII Epist. ad Hebr.: *Unde et sacerdotes Ecclesiæ altari assistentes dicunt: Suscipe, Domine sancte Pater, preces populi tui, per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.*

98. In Vigilia Domini in nocte. Ita in Editis, et in Codice Rhemensi: *In vigilia natalis Domini in nocte, quod perinde est. Ita dicitur propter vigiliam nocturnam. Nam superior vigilia ad nonam est, quod vulgo pervigilium dicitur, pridie videlicet ipsius festi.* In Cod. Rodradi: *Natalis Domini ad sanctam Mariam Majorem* In Cod. Ratoldi: *Nocte ad sanctam Mariam.* Apud Pamelium: *Media nocte ad sanctam Mariam Majorem; c* sed illud *in media* videtur additum a quodam correctore.

99. In trino vocabulo. Ita in Editis et in Codicibus Rodradi et Rhemensi, non exclusis tamen personis. Ita aliquando locuti sunt antiqui Patres. Sanctus Cyprianus, epist. 75: *Quod qui baptizatus sit gratiam consequi potuerit, invocata Trinitate nominum, Patris et Filii, et spiritus sancti.* Prudentius, in *Psychomachia.*

Unum namque Deum colimus de nomine trino.

100. Benedictio. ^d Antiqua olim fuit consuetudo eorum exstat integra Præfatio communis Missalis Romani. De Præfatione celebris et Canon. 9 concilii II Milevit.: *Placuit etiam illud ut preces vel Orationes seu Missæ quæ probatæ fuerint in concilio, sive Præfationes, . . . ab omnibus celebrentur.*

^e Non legitur in Cod. Reg. Succ., nec in Gemet. Et in Ed. Vatic. et Gussanv., quibus consentiunt duo Theod. In hisdem legitur ut in Ed. Pamel.: *Ad sanctam Mariam Majorem.* In Calendario Rom. a Joanne Frontone illustrato tantum habetur *ad sanctam Mariam.*

^d De Benedictionibus quæ passim occurrunt in sancti Eligii Codice quem Menardus edidit, consule monitum quod Benedictionali intra edendo præmittimus. In Missali Gothico, lib. III de Liturg. Gallic., Mabillonii cura edito, nullæ fere occurrunt Missæ in quibus non legantur Benedictiones, verum a nostris plane diversæ. In Missali Gallicano vet. ibidem vulgato aliquæ sunt etiam Benedictiones, at aliæ prorsus et breviores.

ut episcopus, antequam Eucharistiam perciperet, populum benediceret quibusdam conceptis precationibus, ut in toto hoc Sacramentorum libro videre est. necnon in Codicibus Rodradi. Rhem., Ratoldi et Tiliano, atque etiam in Ordine Romano, sicut et in veteri Pontificali Romano dedicato Leoni X pont. Maximo, in quibus plurimas Benedictiones reperire est; constatque ex sancto Augustino mox citando, et ex Haymone, in cap. II Epist. I ad Timotheum: *Postulatvnes sunt Benedictiones episcopales, quas dicit episcopus super populum, invocans nomen Domini super illum.* Idque juxta mentem sancti Augustini mox citandi. Præcise autem dabatur illa Benedictio dicta clausula Orationis *Libera nos, quæsumus. Per omnia sæcula sæculorum*, ut liquido constat ex Ordine Romano (in secundo ordine Processionis): *Cumque episcopus Pater noster finierit, accipiens archidiaconus patenam ab Acolyto, offerat eam archidiacono. Ille autem, ut episcopus dicit Da propitius pacem, patenam illi accommodans, humerum ejus osculetur, statimque episcopo dicente Per omnia sæcula sæculorum, accipiat Benedictionalem librum, et conversus ad populum dicat: Humiliate vos ad Benedictionem, et clero respondente Deo gratias, porrigat episcopo librum. Expleta autem Benedictione, veniens presbyter accipiat Benedictionem ab episcopo.* Idem videre est in Missa Paschali Codicis Ratoldi: *Post Dominicam Orationem dum finierint Libera nos a malo, annuente episcopo, dicat diaconus: Humiliate vos ad Benedictionem, et populus resp. Deo gratias. Et episcopus dicat hanc Benedictionem: Benedicat vos, etc. Et inde accipiens partem corporis Domini, dicat: Pax Domini sit semper vobiscum.* **296** Ubi hæc verba, dum finierint *Libera nos a malo*, non ita sumenda sunt quasi præcise his dictis benedicat episcopus, sed quæ sequuntur subaudienda sunt, usque ad *Pax Domini sit semper vobiscum.* Ita etiam in Pontificali ms. Eccl. Rothomagensis feriæ 5 in Cæna Domini: *Libera nos, etc. Per omnia sæcula sæculorum. Amen.* Tunc dicat diaconus: *Humiliate vos ad Benedictionem. Et episcopus versus populum dicat: Benedicat vos omnipotens Dominus, etc.* Idem clarum est ex Missa ab Illyrico edita: *Non mittat episcopus in calicem partem oblatae, ut presbyteri solent: sed expectet, donec finita Benedictione episcopus communicare debeat; et tunc accipiens partem quam antea fregerat, tenensque super calicem, immittens dicens: Sacri sanguinis commistio, etc.*

At in Hispania dabatur hæc Benedictio tantum post commistionem corporis et sanguinis, ut planum est ex Missa Mozaraba: *Libera nos, quæsumus, Domine. Et tundendo pectus dicit: Pone, Domine, finem peccatis. Qua finita, acceptam particulam, quæ dicitur regnum, præmissa Oratione, ponit super calicem; mox addita alia immittit in illum. Post hæc dicit: Humiliate vos Benedictioni; et certis quibusdam formulis benedicti populo.* Quod statuitur in concilio Toletano IV, can. 17. *Sed post Orationem Dominicam et conjunctionem panis et calicis, Benedictio in populum sequatur.*

Fiebat autem hæc Benedictio per manuum impositionem, ut notum est ex sancto Augustino, epist. 59, ad Paulinum, q. 5: *Interpellationes autem, sive, ut nostri Codices habent, postulationes, fiunt cum populus benedicitur. Tunc enim antistites velut advocati susceptos suos per manuum impositionem misericordissimæ offerunt potestati; quibus peractis et participato tanto sacramento, gratiarum Actio cuncta concludit.* Et sane olim Benedictio dabatur per manuum impositionem, Sanctus Ambrosius, lib. I de Pœnitentia, cap. 7: *Cur ego manus imponitis, et Benedictionis opus creditis.* Hinc capiendus est sanctus Hieronymus, epist. ad Eustochium: *Extentam manu, ut benedicere eos putes, si nescias, pretia accipiunt salutandi.* Etsi non inficer olim usitatum fuisse signum crucis ad benedicendum. Hinc fit ut in conc. Milevitano II, can. 12, memoratarum Benedictionum formulæ manuum im-

positiones appellentur: *Placuit etiam illud, ut preces, vel Orationes, vel Missæ, quæ probatae fuerint in concilio, sive Præfationes, sive commendationes, sive manuum impositiones ab omnibus celebrentur.* Nec istæ impositiones ad pœnitentes spectant, quibus etiam imponebantur manus inter Missarum solemnias. Cum vero hic agatur de precationibus quæ ad Missam pertinent, de quarum numero sunt Benedictiones, ejusmodi impositiones manuum potius explicandæ sunt de ejusmodi Benedictionibus quam de impositionibus quæ fiunt super pœnitentes quæ non sunt Missæ partes, sed fiunt tantum pœnitentium gratia; qui si non essent, ejusmodi impositionibus manum minime opus esset. Ejusmodi autem benedictiones tribus capitulis constant et conclusione, ut docet Honorius Augustodunensis in Gemma. Quod etiam clarum est ex ipsismet benedictionibus, quas videre est in hoc sancti Eligii Codice, et in Codicibus Rhem., Rodr. et Ratol., atque etiam apud Pamelium. Nihilominus tamen in cod. Ratoldi quædam pauca quatuor capitulorum reperiuntur.

Est etiam alia Benedictio, quæ datur in fine Missæ, de qua concilium Agathense, can. 47: *Missæ die Dominico a sæcularibus totas teneri speciali ordinatione præcipimus, ita ut ante Benedictionem sacerdotis populus egredi non præsumat.* Nam si hæc Benedictio non daretur in fine Missæ, sed ante Communionem, illa data, populus egrediens non interesset integræ Missæ, quia ante Communionem discederet; et ita capienda sunt verba sancti Cæsarii Arelatensis, **297** qui dicto concilio præfuit, homil. 12: *Ideo qui vult Missas ad integrum cum lucro animæ s. celebrare, usquequo Oratio Dominica dicatur, et Benedictio populo detur, humiliato corpore et compuncto corde debet se in Ecclesia continere.* Walsfridus Strabo, cap. 22 lib. de Rebus ecclesiasticis, locum concilii, quod Aurelianense nominat pro Agathensi, explicat de ultima sacerdotis Oratione, quam supra diximus appellari

Orationem ad Complendum: *Statutum est Aurelianensi concilio ut populus ante benedictionem sacerdotis non egrediatur de Missa. Quæ benedictio intelligitur illa ultima sacerdotis Oratio, de qua nimirum supra locutus est, eodem cap. Amalarius, lib. III de Officiis eccl., cap. 36 agit de hac ultima Benedictione, sed quibus verbis fiat non declarat: Hunc morem tenet sacerdos, ut post omnia sacramenta consummata benedicat populo, atque salulet. Deinde revertitur ad Orientem ut se commendet Domini Ascensioni, dicitque diaconus: He Missa est.* Rabanus, lib. I de Institutione clericorum, cap. 33: *Post Communionem ergo, et post ejusdem nominis canticum, data Benedictione a sacerdote ad plebem, diaconus prædicat Missæ officium esse peractum, dans licentiam abeundi.* Ex quibus verbis, si attentius expendantur, liquido constabit Rabanum esse in eadem mente cum Walsfrido. Nam canticum ejusdem nominis cum Communionem nihil aliud est quam illa Antiphona seu Responsorium quod dicitur *Communio*. Cum autem Rabanus proxime subjiciat Benedictionem huic Antiphonæ, non est dubium quin per Benedictionem intelligat ultimam Orationem ad Complendum vocatam, quæ et tempore illius in usu erat, et sequitur proxime Antiphonam seu Responsorium quod *Communio* dicitur. Nihilominus tamen, etsi in antiquis nostris Missis et Codicibus nostris mss. nulla reperiatur in fine Missæ Benedictio, existimo tamen canonem concilii Agathensis intelligendum esse de Benedictione quæ daretur in fine Missæ, distincta ab Oratione ad Complendum. Nam cum in eodem concilio prohibeatur presbytero Benedictionem impertire, non est rationi consentaneum cum arcere ab ultimæ Collectæ recitatione, quæ juxta sanctum Augustinum est gratiarum Actio, quæ sane non est prætermittenda, sive a presbytero, sive ab episcopo. Sed existimo fuisse diversum Ecclesiæ usum circa hanc Benedictionem in fine Missæ, quæ, ut dixi, non habetur in antiquis Missis a nobis productis, nec in nostris Co-

dicibus mss. neque in Ordinibus Missæ a Melchioro Hittopio editis. Sed in illis omnibus, post Orationem ad Complendum, diaconus dimittit populum dicendo *Ite Missa est*, quemadmodum est in Ordine Processionis, quando episcopus Missam celebrare voluerit festivis diebus, quæ exstat in Codice Tiliano, ubi sic habetur: *Cumque episcopus Collectam finierit, et diaconus Ite Missa est, et clerus Deo gratias dixerit, duo diaconi accipientes manum episcopi, etc. cum omni processione ad sacrarium reducant.* At apud Amalarium supra citatum videtur hæc Benedictio ultima in fine Missæ, et in ordine Missæ a sancto Petro instituta cum sua expositione, in Codice Tiliano: *De mane orantes cantant Postcommunionem cantores, ut ostendant Christum in populo corpore et sanguine corroborat manere. Et hinc a presbytero postulatur æterna Benedictio, quia Christus coram discipulis manducans et bibens cum surrexisset a mortuis, reliquias eis dedit, elevatisque manibus ipsis benedixit.* Hæc citatus ordo Cod. Tiliani, in quo non habetur prior Benedictio, quæ datur ante Communionem. Illa autem Benedictio in fine Missæ dabatur, antequam diaconus diceret *Ite Missa est*, ut clarum est ex tractatu ms. super Missam bibliothecæ Corbeiensis: *Deinde Orationes a sacerdote sacræ Communionis peraguntur, et Benedictio super populum, ut a nobis digne præcepta stabiles in fide et mundo corde maneamus, et nos salutem animarum et corporum habere credamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum, qui cum Patre vivit et regnat Deus una cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen, Deinde a diacono populo pronuntiatur, dicendo: Ite 298 Missa est.* Idem patet ex glossis mss. in Ordinem Romanum bibliothecæ Thuanæ: *Episcopus data Benedictione revertitur ad propria, postea annuntiat diaconus Ite Missa est.* Supradictæ autem Benedictiones episcopales quæ ante Communionem dabantur sunt adhuc in usu in quibusdam Ecclesiis, et exstant ex eis nonnullæ ad calcem Pontificalis Romani excusi tempore Leonis XI, quæ ex recentioribus Pontificalibus expunctæ sunt.

101. *Missa in mane prima.* In Cod., Ratoldi et in Editis legitur: *Missa primo mane ad sanctam Anastasiam*, quemadmodum apud Pamelium. In Cod. Rodradi: *Nortead sanctam Anastasiam.* In Codice Rhemensi, post Missam de nocte sequitur altera Missa sub hoc titulo: *In natali sanctæ Anastasiæ.*

102. *Da, quæsumus, Deus, etc.* In Cod. Rodradi a Orationes de sancta Anastasia præcedunt Orationes de Natali Domini, quemadmodum et Præfatio de sancta Anastasia.

103. *Sicut homo genitus idem refulsit Deus.* Ita Corippus, lib. IV, de Laudibus Justini minoris:

Natus homo est, verusque Deus non destitit esse.

104. *Præfatio Natalis Domini.* In Codicibus Rodr. et Rat. et in Excusis additur: *Præfatio sanctæ Anastasiæ, quæ est de communi virginum.*

105. *Ejus.* Ita in Editis, et in Codice Rodradi. Apud Pamelium, et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi legitur *hujus.* Sed existimo tamen *ejus* rectius esse ut referatur ad Christum, quia sequitur *cujus natiuitas.*

106. *Sacramenti.* Sacramentum hoc loco est solemne festum quo aliquod Christi mysterium, seu Natiuitatis, seu passionis, sive Ascensionis representatur, ut docet sanctus Augustinus, epist. 118, ad Januarium, agens de sacramentis non scriptis: *Illam autem quæ non scripta, sed tradita custodimus, quæ quidem toto terrarum orbe observantur, dantur intelligi, vel ab ipsi apostolis, vel plenariis conciliis, quorum est in Ecclesia soluberrima auctoritas, commendata atque statuta, retineri, sicuti quod Domini passio et Re-*

surrectio, et Ascensus in cælum, et adventus de cælo Spiritus sancti, anniversaria solemnitate celebrantur, et si qui tale occurrerit, quod servatur ab universa, quarumque se diffundit, Ecclesia. Hinc capiendus est sancti Hieronymi locus, epist. 48, ad Sabinianum diaconum: *Post apostoli Petri basilicam, in qua Christi flammeo consecrata est, post crucis, et Resurrectionis, et Ascensionis sacramenta, in quibus rursus se in monasterio victuram sponderat.*

107. *Natalis.* Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Editis, et in Cod. Ratoldi, et apud Pamelium, legitur *Novitas natalis*, aptius ad sensum, tum propter paronomasiam inter hæc vocabula, *Novitas* et *Natiuitas.* Sed arbitror tamen *natalis* redundare.

108. *Natiuitas.* In Codicibus Rodradi et Rhemensi legitur *nobilitas*, non ita recte.

109. *Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut nos.* Hujus Orationis mentionem facit Alcuinus lib. III, contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Et in die Natalis Domini: Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut nos Unigeniti tui nova per carnem natiuitas liberet.*

110. *Invisibilium amore rapiamur.* Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi, atque apud Pamelium, quam lectionem se in uno Cod. ms. reperisse scribit Angelus Rocca. In Missali Romano legitur *in invisibilium amorem rapiamur*, quam etiam lectionem se in tribus Cod. mss. vidisse auctor citatus ait.

111. *Quique ejus infantiam, etc.* Est Præclara antithesis.

112. **299** *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus.* Hanc Orationem in Cod. Ratoldi sequitur altera Benedictio, hoc modo: *Deus, qui genus humanum vulneratum in protoplasto novo recuperasti antidoto, etc.* Sed non est proprius illius locus; debet enim proxime sequi priorem ejusdem Codicis.

113. *Qui in mentibus, etc.* Est elegans paronomasia.

114. *Fidei et securitatis augmentum.* Ita in Cod. Rhemensi et Rodradi, hanc lectionem testatur Angelus Rocca se in uno Codice reperisse. In Cod. ms. Ratoldi abbatis, et apud Pamelium legitur: *Fidei, spei et charitatis augmentum.* Quæ lectio videtur plausibilior; nec tamen prior est contemnenda, cum sit antiquorum Codicum, nec suo sensu careat.

115. *Paternis, id est, patris Adæ.*

116. *Hujus creaturæ novitate suscepta.* Id est, in novam creaturam transformati, juxta illud Pauli, Gal. VI: *In Christo Jesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed nova creatura.*

117. *Deus qui humanæ, etc.* hac oratione utitur modo Ecclesia Romana in commistione vini et aquæ, his vocabulis interpositis: *Per hujus aquæ et vini mysterium.*

118. *In veritate corporis.* Hæc ponuntur adversus Manichæum, qui Christo corpus phantasticum; et adversus Valentinum, qui cæleste tribuebant; aliosque ejusdem farinae hæreticos, qui Christo corpus humanum et carneum minime tribuebant.

119. *Ut secut illos passio gloriosos, sic, etc.* In Cod. Rodradi: *Ut quia illos passio gloriosos, nos devotio, etc.* In Cod. Ratoldi: *ut quod illos passio gloriosos, nos devotio, etc.* In Editis et apud Pamelium: *Ut quod illos passio fecit gloriosos, nos devotio, etc.* Sed lectio Codicis sancti Eligii videtur præstabilior. In Codice Rhemensi non hæc Oratio, sed alia: *Grata tibi sint, Domine, munera, quæsumus, devotionis hodiernæ, etc.*

120. *Cujus gloriæ sempiternæ primus martyr occurrit.* Præclare Ennodius, hymno 4, de sancto Stephano:

Hic primus intravit viam.
Nullis subactam gressibus.

121. *Per quem.* Deest in Editis, et apud Pamelium

Angelus Rocca, in scholiis fatetur se addidisse verbum *fecit*, quod in Cod. ms. desiderabatur. Gemetic. convenit cum Cod. Rodradi; duo vero Theod. nostram lectionem exhibent.

* In Cod. Reg. Suec. Oratio super oblata pro sancta Anastasia præcedit quoque Orationem de Natali Domini. Gemet. convenit cum Cod. Rodradi.

† A Cod. Reg. S. abest quoque *fecit*. Et quidem

Et in prima Oratione apparet erasa in Cod. sancti Eligii.

122. *Ecclesiam tuam*, etc. Ita in Editis, et in Codicibus Ratoldi, Rodradi et Rhem. Sed in hoc ultimo ponitur secunda. Nam prior est, : *Deus qui per os beati apostoli tui a Joannis, verbi tui nobis arcana re- serasti*, etc. Porro in Cod. Ratoldi sunt duæ Missæ de sancto Joanne evangelista, quemadmodum apud Pamelium. Secunda inscribitur : *Item in die* : ita ut prima diceretur, *Primo mane*, juxta titulum qui ei præfigitur apud eundem Pamelium, secunda vero in die.

123. *Nos confidimus*. In Editis *tò nos* desideratur. In Cod. Rhemensi legitur *nos scimus*.

124. *Carnalia*. Leg. *carnalis*, ut referatur ad *tò genitoris*.

125. *Vicarium suæ matri*. Simile est illud sancti Ambrosii in Missa sancti Joannis, etsi non sit eadem Præfatio : *Vicarium pro se matri filium 300 clementer attribuit*.

126. *Ad Vesperos*, Ita in Editis, apud Pamelium, et in Cod. Ratoldi. In Cod. Rodradi additur *ubi supra*.

127. *Alia*. In Cod. Rodradi et apud Pamelium legitur *Ad fontes* ^b.

128. *Alia*. In eodem Cod. et apud Pamelium legitur *Ad sanctum Andream*.

129. *Et in pretiosis*, etc. Hæc Præfatio exstat in Missa Ambrosiana, sed in quibusdam variat.

130. *Et clara est prius confessio*, etc., Sanctus Augustinus, serm. 9, de Sanctis : *Beata ætas, quæ necdum Christum potest loqui, et jam pro Christo meretur occidi*.

131. *Ante Passio*, etc. Ita sanctus Augustinus (Tom. I). serm. citato : *Nondum opportuna vulneri, et idonea passioni*.

132. *Votiva dona*. *Votiva dona* dicuntur sacramenta corporis et sanguinis Christi, *quia videntur omnia quæ Deo offeruntur*, ut supra ex sancto Augustino docuimus.

133. *Eodem die sancti Fulgentii episcopi*. Hæc in aliis nostris Cod. mss. non exstant, neque in Editis, neque apud Pamelium. Hic sanctus Fulgentius fuit ex monacho Ruspensis episcopus in Africa, cujus Acta vide apud Sur., Kal. Januarii. Nulla autem hic est peculiaris Missa de sancto Fulgentio, quia Missa de sancto Sylvestro ei est applicanda, cum utriusque conveniat.

134. *In Octavis Domini*. Sic Corippus, lib. iv.

Lux octava novo nascentis lumine Christi.

Dies octavus solemnitatis a Grecis dicitur *ἀπολυσις*, ut videre est apud sanctum Basilium Seleuciensem, lib. ii, de Miraculis sanctæ Theclæ, cap. 48 : *Ἦν ἡ τῆς μάρτυρος αὐτῆς ἑορτὴ, καὶ ἡ τελευταία τῆς ἑορτῆς ἡμέρα, ἣν δὴ καὶ ἀπολυσιν καλεῖν ἡμεῖς ἐβόη, ὡς ἂν καὶ πέρασ ἐχούσης τῆς ἑορτῆς*. Id est : Festum erat martyris et postremus festivitatis dies, quam nobis appellare *ἀπολυσιν*. id est, discessionem, mos est, quod festum deinceps linem accipiat.

Hic autem uno eodemque die octava celebratur Natalis Domini ejusdemque Circumcisio. Nativitatis octava apparet ex titulo festi in omnibus Codicibus nostris mss. et in editis; ^d Circumcisionis dies ex Præfatione et Benedictione, cujus celebritas, est antiqua, nam illius mentio fit in concilio Turonensi ii, cap. 17 : *Et hora octava in ipsis Kalendis Circumcisionis Missa Dea propitio celebretur*. Porro in Cod. Rhemensi eodem die sequitur Missa sic inscripta : *Missa prohibendum ab idolis*. Sed deest particula *ad*, et legendum

^a In Missali Gothico hac die celebratur festum apostolorum Jacobi et Joannis simul. Vide notam Mabilonii ad hunc locum.

^b Ita legitur in Cod. Reg. Suec.

^c Eadem de nostris Mss. sunt dicenda.

Missa ad prohibendum ab idolis, ad quod spectant ejusdem Missæ Collectæ.

Ratio Missæ hujus instituendæ est, quia olim Kalendis Januariis homines multis paganorum superstitionibus erant obnoxii, de quibus consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 50, § 13. In hac invehitur sanctus Petrus Chrysologus serm. 155.

135. *Quatenus in octavo*, etc. Per octavum diem, seu octavam, designatur supremus Resurrectionis dies, et sempiternæ felicitatis ævum ultimum, evoluta hujus sæculi hebdomadæ. S. Anastasius Sinaita, expositione in Psalm. vi. : *Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ περὶ ὀγδοῦς. Ὀγδοὺν ὀφείλει ἡ Γραφή ὀνομάζειν τὴν μετὰ τὴν ἐβδόμην τοῦ παρόντος αἰῶνος ζώην, καὶ διαγωγὴν, ἣν προσεκήνυσεν ἡ ὀκταήμερος ἡ προίτοιμή*. Id est : Psalmus David pro octava. Octavam solet appellare Scriptura vitam illam quæ post septimam hujus sæculi sequitur, quam octavo die facta **301** Circumcisio præsignavit. Sanctus Gregorius Nyssenus, expositione in Psalmum vi : *Διότι τοῦ ἐβδοματικῶν παυσταμένου χρόνου ἐνστασιται ἡμέρα ὀγδοὴ μετὰ τὴν ἐβδόμην. ὀγδοὴ μὲν λεγούμενη, ὅτι μετὰ τὴν ἐβδόμην γίνεται οὐκ ἐνὶ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ διαδοχῆν ἐφ' ἑαυτῆς, δεχούμενη*, etc. Id est : Propterea quod septenario tempore finito, post septimum instabit dies octavus ; qui octavus quidem dicitur, quia post septimum existit, numeri vero vicissitudinem in sese non amplius admittit. Unus enim in perpetuum nulla unquam caligine diremptus permanet. Alius enim eum efficit sol, qui veram suo fulgore lucem edit ; qui postquam nobis semel illuxerit, ut inquit Apostolus, deinceps occasu non occultatur. Sanctus Basilus, cap. 27, libri de Spiritu sancto ad Amphilo- chium : *Sed quod id dies videntur aliquo modo imago venturi sæculi, eoque cum sit principium di erum, non primus a Mose, sed unus appellatus est : Et factum est vespere, et mane dies unus, tanquam qui sæpe recurrat*. Καὶ μία τοίνυν ἡ αὐτῆ, καὶ ὀγδοὴ, ἣς καὶ ὁ ψαλμῶδὸς ἐν τισιν ἐπιγραφαῖς τῶν ψαλμῶν ἐπιμνησθε, δι' ἑαυτῆς ἐμφανίζουσα τὴν μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον κατάστασιν τὴν ἀπαύστου ἡμέραν, τὴν ἀνέτπερον, τὴν ἀδιάδοχον, τὸν ἀληθινὸν ἐκείνου καὶ ἀγήρω αἰῶνα. Id est : *Ut unus sit idem et octavus, unum illum singularem et verum octavum, cujus Psalmista alicubi in quibusdam Psalmorum titulis meminist, per se significans diem, inquam, post horum temporum statum nunquam finiendum, ac vespere nescium, nec successori cedentem, hoc est æternitatem, quæ nec finem habet, nec senium novit*.

Hujus rei notitiam aliquam habuisse videtur Plato rerum Hebraicarum haud plane ignarus, qui scripsit sanctos viros, emenso hujus vitæ curriculo, ubi septem dies in prato amœnissimo constiterint, inde octavo die migraturos ad cælum per septem planetarum orbis. *Ἢ δὲ μετὰ τοὺς πλανωμένους πορεία ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἄγει, τουτέστιν, τὴν ὀγδοὴν κίνησιν τε καὶ ἡμέραν*. Id est : Quod autem post errantes illos orbis iter suscipitur, recta perducit ad cælum ; is enim octavus est motus et dies, apud Clementem Alexandrinum, lib. v Stromatum. Hoc autem in hac Præfatione dicitur ratione Circumcisionis, quæ die octavo Nativitatis cujusque Hebræis fieri lege Mosaica præcipitur, quæ juxta rationem allegoricam Resurrectionis diem significat, in quo perfecta erit omnium vitiorum et animi motuum ac perturbationum mortificatio, ut testatur sanctus Athanasius, sermone de Sabbato et Circumcisione. *Διὰ τοῦτο καὶ ὀγδοὴ ἡμέρα προίτοιμισθαι ἐκέλευσεν ὁ νόμος, καὶ ἀπαράβατος τὴν ἐντολὴν, σημαίνουσα τὴν μετὰ τὴν ἐβδόμην ἀναγέννησιν πάντων*. Id est : Ideo octavo die circumcidi imperatum fuit a lege, neque id unquam violabatur mandatum, significans post septimum diem omnium regenerationem. Ita

^d Circumcisionis festum notatur in veteri Lctionario apud Mabill., de Liturgia Gallic., lib. ii, pag. 412 et seq. Ibid. legitur *Dominica post Circumcisionem*. Libro iii, habes in Missali Gothico Missam *In Circumcisione Domini nostri Jesu Christi*,

sanctus Anastasius Sinaita supra citatus. Notandum tamen hanc præfationem dissidere quodammodo a Patribus citatis, qui septimam diem universum hujus sæculi curriculum appellant, illa vero senarium numerum hoc omne sæculum nominat, septenarium requiem beatarum mentium, quæ positæ corporis exuviis, resurrectionem expectant.

136. *Ad gaudia sine fine mansura pervenialis.* Cum videlicet beati perfecta tum animi tum corporis beatitudine perfuerentur, quia ante resurrectionem sola animi felicitate potiebantur.

137. *In illius inveniamur forma.* Nempe glorificata.

138. *Dominica prima post Natale Domini.* In Codicibus Ratoldi et Rhem. officium hujus Dominicæ dissentit a Cod. nostro hoc sancti Eligii; sed Dominicæ primæ post octavas natalis officium in Cod. Ratoldi convenit tum quoad Præfationem et Benedictionem, tum quoad Orationes, cum hac Dominica, præter ultimam: *Propitiare, misericors Deus, etc.*, quæ non exstat in eodem Cod. Ratoldi.

139. *In Vigilia Theophaniæ.* Theophania, ἡ τοῦ Θεοῦ φανερωσις, id est Dei apparitio, inquit Suidas. Dicitur et θεοφανία in plurali neutraliter, et Theophaniorum sacri, quod celebre erat paganis, meminit **302** Synesius in Calviti encomio. Vulgo Epiphania. Hæc autem vigilia jejuniis caret, quia ob Natalis Christi lætitiæ duodecim illi dies qui a natali Christi usque ad Epiphaniam intercident olim jejuniis vacabant, illudque dierum spatium Græci δωδεκάημερον, id est, duodecim dies, appellant, excepto triduo kalend. Januarii, quo in multis locis, et in Gallia maxime, ad calcandam gentiliū consuetudinem litaniæ fiebant, ut statuitur concil. Turonensis n. can. 17. Hæc vigilia non exstat in Cod. Rodradi, neque in vetustissimo Codice Coloniensi, ^b ut notat Pamelius.

140. *In Epiphania Domini.* Hoc festum celebratur mense Januario ex antiquo ritu, qui patet ex Ammiano Marcellino, lib. XXI, cum loquitur de Juliano imperatore, tam in Galliis agente: *Et ut hæc interim celarentur feriarum die, quem celebrantes mense Januario Epiphaniam discitant, progressus in ecclesiam solemniter numine adorato dicens.* Epiphaniam autem, ἡ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἰσπαρχος οἰκονομία, id est, Servatoris nostri Jesu Christi incarnatio, inquit Suidas. Hoc die a Græcis recitatur sequentia magnæ sanctificationis, omnibus ad fontes convenientibus cum lampadibus, et tunc; ibique multis precibus aqua benedicitur tum ad baptismum, tum ad varios usus Christianorum. Sacerdos sanctam crucem rectam in aquam mergit, et ex eadem aqua templum et populum aspergit, ut fuisse habetur in Euchologio. Hujus ritus meminit Theodorus lector in secunda ecloga: *Καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐν τοῖς Θεοφανίαις ἐπιχάσσει ἐν τῇ ἑσπέρῃ γίνεσθαι.* Id est: Et invocationem super aquam in die Theophaniorum vespere fieri jussit. Agit ibi de Petro Onapneo episcopo Antiocheno, quem ait hanc Benedictionem vesperi fieri jussisse.

141. *Stella duce.* Diodorus Tharsensis episcopus, lib. v contra fatum, cap. 53, scribit stellam illam quæ nato Domino magis visa est, non unam e multis in cælo fuisse, sed ὄντα μὲν τὰς ἑσπερας εἰς ἄστρον μὲν σφαιρακομήτην, id est, potestatem quamdam diviniorem in stellæ similitudinem efformatam. Sanctus Isidorus Pelusiota, epistolis 377 et 378 lib. 1, scribit fuisse quidem eam veram stellam, sed cursum præter cæterarum consuetudinem tenuisse, et

^a De nostris Mss. idem intellige.

^b Neque etiam in Cod. Reg. Suec.

^c Ita in Calendar. Rom. et in Cod. Calensi. At in Gen. i. ac in utroque Theod. festum hoc notatur. In iisdem Cod. seorsim habetur festum sancti Hilarii cum orationibus et Præfatione hic assignatis. In primo Theod. alia plurima festa præcedunt, scilicet

A eo percussos sapientes illos magos Dominum quesivisse.

142. *In novam nos immortalitatis suæ lucem reparavit.* Ita in Dominica prima post Epiphaniam, et in Editis. Sensus bonus est. In Codicibus mss. Rodoldi, Dominica I post Epiphaniam, Rhemensi et Rodradi, et apud Pamelium, legitur: *In nova nos immortalitatis suæ luce reparavit*; ex quo tandem, sublata præpositione, exiit illud, quod est in Missali Romano: *Nova nos immortalitatis suæ luce reparavit.*

143. *Magorum.* Magos Suidas scripsit apud Persas esse homines φιλοσοφούς, καὶ φιλοθεούς, id est, sapientiæ studiosos, et Dei amatores. Hesychius magum interpretatur theologum. Hos autem magos qui Christum infantem adoraverunt sanctus Epiphanius, in Expositione fidei catholicæ, refert ortos fuisse ex filiis Letturæ, quibus pater dedit munera, aurum, thus, et myrrham, quæ ad Sodomorum et Gomorrhæ regibus acceperat, ac propterea cum habitarent in Magodia Arabiæ regione, eadem munera Christo infanti obtulisse, Diodorus Tharsensis, cap. citato, scribit eos Persas fuisse, et a Chaldæis de stella Servatorem omnium in carne natum, juxta vetus Baluam vaticinium, nuntiatura edoctos fuisse.

144. *Primitiis.* In Editis legitur *primitus*, male.

145. *Qui cum sapientia, etc.* Ita in Codice Ratoldi. Communis est theologorum sententia Christo statim ab ipso conceptionis suæ momento datam fuisse omnem sapientiam, ac cæteras animi dotes, virtutesque sibi ratione unionis hypostaticæ debitas, cum in ipso conceptionis puncto comprehensor fuerit, et nunquam viator, ut vocant, hoc est intuitivam Dei visionem **303** habuerit. Cum ergo in hac Benedictione precatur pontifex ut fideibus spiritualium incrementa virtutum largiatur Deus, quemadmodum Christus sapientia, ætate et gratia protegit, hæc capienda sunt juxta modulum et rationem personarum inter se collatarum, ut quemadmodum Christus crevit sapientia et gratia experimentalis, sic illi crescant nova acquisitione virtutum.

146. *In octavis Theophaniæ.* In Cod. Rodradi, et apud Pamelium, hæc solemnitas vacat. ^c In Cod. Ratoldi legitur: *Octavas Epiphaniæ, et æq. ositio sancti Hilarii.* Ubi secunda Oratio est de sancto Hilario: *Deus, cujus miseratione delinquentes mutantur ad veniam, etc.* Super oblata Oratio prima est de sancto Hilario: *Universitatis conditor, et humani generis reformator, etc.* Prælatio de sancto Hilario, nulla de octava, hoc modo: *Qui beatum Hilarium confessorum præelegisti tibi sacratæ confessionis tuæ antistitem, etc.* Benedictio vero de octava, nulla de sancto Hilario: *Deus, qui præsentem diem dignatus es eligere, ut et eum eligeres, tot miraculis demonstrare, etc.* Secunda Oratio ad Complendum est de sancto Hilario: *Deus fidelium remunerator animarum, etc.*

147. *Sancti Felicis.* Hic est sanctus Felix Nolæ presbyter, cujus acta eleganti versu scripsit sanctus Paulinus Nolæ episcopus. In Codicibus Rodradi, Rhem. et Rat., atque apud Pamelium, additur in *Pincis.* Locus est Roma ^d in quo sancti Felicis ecclesia ædificata est.

148. *Confessoris.* Ita appellatur sanctus Felix in omnibus Codicibus nostris, non martyr. Ita appellatur in Martyrologio ms. bibliothecæ Corbeiensis: *xix kalend. Februar., apud Nolam Campaniæ, sancti Felicis presbyteri et confessoris.* Et a sancto Augustino, lib. de Cura pro mortuis gerenda, cap. 1, sancti Basilii episcopi et confessoris ac doctoris n. kalend. Januarii, eodemque die sanctæ Columbiæ virginis, sanctæ Genovefæ in nonas Januarii, sancti Remigii episcopi et confessoris tribus Januarii, quo die quoque annuntiatur festum sancti Hilarii.

^d Id optime probat Joan. Fronto in notis ad Kalend. Rom. hoc loco adversus Rosweydam,

ut scilicet in beatissimi Felicis confessoris basilica poneretur, quemadmodum apud ipsum Usuardum excusum. Recte. Nam olim confessores appellabantur ii qui, multis pro Christi fide tormentis superatis, tandem, divina voluntate liberati, tot agonibus superstitibus tranquillam mortem obierunt, ut clarum est epist. 46 sancti Cypriani, et alibi passim; inter quos hic sanctus Felix enituit. In concilio Toletano, v. sancta Leocadia, quæ non ferro, aut tormentis, sed carceris squalore et fame obiit, confessor appellatur.

149. *Hæreticis*. Ita in Editis, et in Codicibus nostris mss. Hæc vox improprie sumitur a pro *τὸ ethnici*. Et sanctus Fructuosus, c. 1 suæ regulæ quosdam pseudomonachos proprio viventes arbitrio appellavit hæreticos: *Hos tales, ubi repereritis, non monachos, sed hypocritas et hæreticos esse credatis*.

150. *Celebramus*. In Editis legitur *colimus*. Porro xiv Kalend. Februar. in Cod. Rodradi sequitur: *Natale Mariæ et Marthæ*; in Cod. Rhem.: *Natale sanctæ Mariæ et Marthæ*; in Cod. Ratoldi: *Natale sanctorum Mariæ et Marthæ*, ubi *τὸ sanctorum* sumitur substantive in plurali, et sæpe occurrit in nostris Mss. et in Miss. Rom. In nostris Codicibus citatis similes exstant Orationes de eisdem sanctis in hunc modum: Exaudi, Domine, populum tuum cum sanctorum tuorum tibi patrocinio supplicentem, ut temporalis vitæ nos tribuas pace gaudere, et æternæ reperire subsidium. Per Dominum. *Super oblata*: Preces, Domine, tuorum respice oblationesque fidelium, ut et tibi gratæ sint pro tuorum festivitate sanctorum, et nobis conferant tuæ propitiationis **304** auxilium. Per Dominum. *Post Communionem*. Sanctorum tuorum, Domine, intercessione placatus præsta, quæsumus, ut quæ temporali celebramus actione, perpetua salvatione capiamus. In quibus Orationibus *τὸ sanctorum* sumendum est etiam substantive, ut supra dictum est. In Martyrologiis Romano et Adonis, eodem die, annotatur natale sanctorum Mariæ et Marthæ, conjugum, etc. Sed hæc nostrorum Sacramentarium Missa intelligenda est de sanctis sororibus Lazari, Mariæ et Marthæ, primo quia in ea martyres non appellantur. Secundo id suadet Martyrologium ms. sancti Hieronymi, ubi eodem die hæc videre est: *Hierosolyma, Marthæ et Mariæ sororum Lazari*.

Idem habetur in Martyrol. ms. biblioth. Corb.: *Hierosolyma, Marthæ et Mariæ*. Cætera sculpta sunt a quodam (ut credere par est) nugatore, sed quodammodo apparet scriptum fuisse *sorum Lazari*: in parvulo Martyrologio ms., quod assutum est Sacramentario Rhem., ubi eodem die legitur: *Hierosolyma, Martha et Maria sorores Lazari*: in Calendario Codicis Ratoldi, in quo eodem die legitur: *Hierosolymis, Marthæ et Mariæ*; in altero parvulo Martyrologio ms. biblioth. Corb.: xiv Kalend. Febr. in *Africa, Quinti Pauli, Geronti, Mariæ et Marthæ*; in Martyrologio Rabani, eodem die: *Hierosolyma, natale Marthæ et Mariæ sororum Lazari*; et in Martyrologio Notkeri: xiv Kalend. Febr., *Hierosolymis natiuitas Marthæ et Mariæ sororum Lazari*. Postridie vero in eisdem Martyrologiis sancti Hieronymi, majoris Corbeiensis, Rabani et Notkeri, quemadmodum et in Martyrologio Usuardi, annotatur dies sancto-

^a Hæc interpretatio minime placet doctissimo Tillemontio, rejiciturque nota 3 in sancti Felicis historiam, quem consule. Lege quoque nostrum Theod. Ruinart, in Actis martyrum, pag. 256. Cæterum non video quid adeo torquet in explicandis his Præfationis verbis: *Qui nec hæreticis pravitatibus, nec sæculi blandimentis a sui status rectitudine potuit immutari*. Num sancti Felicis tempore nulli exstiterunt hæretici? imo vero plurimos fuisse constat. Sed, inquires, quis sibi facile persuadeat Felicem presbyterum Nolanum, tam egregie adversus hæreticos decertasse, idque a sancto Paulino aut ignoratum, aut saltem omissum fuisse? Verum de sancti Felicis certaminibus adver-

rum Martyrum Mariæ et Marthæ conjugum, etc. Ex quibus apparet quam recte in dictis Sacramentariis assignetur Missa Mariæ et Marthæ xiv Kalend. Febr. et quod hæc nomina sint intelligenda de sororibus Lazari ^b.

451. *Fabiani*. In Cod. Ratoldi est unica Missa de sanctis Fabiano et Sebastiano cum diversis tamen Orationibus, præcedente ubique sancti Sebastiani Oratione, cujus est sola Præfatio, non discrepans a Præfatione Codicum Rod. et Rhem. Benedictio est utriusque sancti: *Deus, qui triumphantibus pro te martyribus regiam cælestis aulæ potentiam dextra pandis*. Ubi *τὸ regia* januam significat, ut in Regula Magistri, cap. 83: *Et exuti rebus monasterii duntaxat sine gravi injuria clausa regia excludantur*. Consule observationes nostras ad Concordiam reg., cap. 67, § 2.

152. *Et quos pondus*. Optima lectio. In Cod. Rodradi: *Et quia nos pondus*; et in fine reperitur *τὸ nos* in hunc modum, *nos protegat*, In Cod. Ratoldi et apud Pamelium legitur: *Et quia pondus*, ut in Missali Romano.

153. *Sanctæ Agnetis*. In Cod. Rodradi, *sanctæ Agnes*. Juxta formam Græcorum, ut videre est ecloga 2 Theodori Lectoris, sub finem: ἀπετίθησαν τὰ λείψανα τῶν ἁγίων Στεφάνου, καὶ Λαυρεντίου καὶ Ἀγνῆς, id est: Depositæ sunt reliquæ sanctorum Stephani et Laurentii et Agnes. Ita loquitur sanctus Ambrosius libro primo de Off., cap. 41. Ita Prudentius, in Peristephanio:

Agnes sepulcrum est Romulea in domo.
Fortis puellæ martyris inclytæ.

Infra tamen ponit *τὸ Agnes* in nominandi casu.

Haud, inquit Agnes, immemor est ita.
Christus suorum.

Et sæpe infra ^c.

305 154. *Et diem beatæ Agnetis martyrio consecratum solemniter recensere*. Codex Rhem. habet: *Recensentes enim diem beatæ Agnetis martyrio consecratum*.

155. *Simul est facta conformis, etc.* In Missa Ambrosiana legitur: *Simul est ejus facta conformis, ut sempiternitati ejus sociaretur et gloriæ*.

156. *Ut vinceret*. In Cod. Rodradi, et apud Pamelium, *quo vinceret*, cui debet affligi accentus gravis, ut sit *quo* et idem erit sensus. In Editis et in Cod. Ratoldi *quod vinceret*, et bonus etiam sensus erit, si particulæ *quod* apponatur accentus. In Cod. Ratoldi reperitur hæc benedictio: *Benedicat vobis Dominus cælorum rector et conditor, etc.*

Porro habetur in Cod. Rhem. x Kalend. Febr., *natale sanctorum Emerentianæ et Macarii martyrum*. Sed lege *Emerentianæ*, quæ est virgo et martyr collectanea sanctæ Agnetis. ^d In parvo Martyrologio assuto Rhemensi Sacramentario, eodem die fit horum mentio martyrum: x Kalend. sanctorum Emerentianæ, (leg. Emerentianæ) et Macharii, et passio sanctæ Asclæ. In Calendario quod præmittitur Sacramentario Ratoldi: x Kalend., *natale sanctæ Emerentianæ virginis et sancti Macharii, et passio Parmenæ diaconi*. Item in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, eodem die: *Et alio loco, passio sanctorum Eugenii, Emerentianæ et*

sus hæreticos ne verbum quidem in hac de qua disputatur Præfatione.

^b In Gemet., ad diem xiv Kalend. Februar. legitur tantum: *Sanctarum Mariæ et Marthæ*. Prius autem notatur *natal. sancti Mauri abb.* xviii Kalend. Febr., et *Depositio Antonii* xvi Kalend. ejusdem mensis.

^c In Gemet. legitur: *sanctæ Agnæ*. In utroque Theod., *sanctæ Agnetis*.

^d In priori Theod. legitur x Kalend. Febr., *sanctorum Emerentianæ et Macarii*. In Gemet. scribitur per abbreviationem *sanctorum Emerentianæ et Macarii*.

Macharii, Pulvii, Martyrum. Forsan leg. *Publii* Itaque Macharius, de quo est præsens Missa, cum eodem die conjungatur in dicto Martyrologio cum sancto Eugenio martyre, is est Macarius qui a Juliano Apostata in Oasim Arabiæ oppidum relegatus, ibidem cum sancto Eugenio securi percussus est, ut scribit Metaphrastes in sancto Artemio. Eodem die Macarii et Eugenii meminit Rabanus in Martyrologio. Eminentianæ et Macarii missa est ejusmodi in Cod. Rhem.: *Majestati tuæ nos, Domine, martyrum supplicatio beata conciliet, etc. Martyrum tuorum nos, Domine, semper festa lætifrent, etc.* Super oblata: *Accepta tibi sit, Domine, sacratæ plebis oblatio, etc.* Postconium: *Jugiter nos, Domine, sanctorum tuorum vota lætifrent, etc.* ^a

157. *Deus qui universum mundum beati Pauli prædicatione docuisti, etc.* Sanctus Paulus universum mundum sua prædicatione docuit ut testatur sanctus Clemens in exist. I ad Corinthios: *Διὰ τὸν ὁ Παῦλος ὑπακουῆς θεοῦ ἀπέστειλεν, ἐπιτάξας δεῖμα προσεταξ, παιδεύθεις, λήθασει, κήρυξ γενόμενος ἐν τῇ καταστάσει, καὶ ἐν τῇ θύσει, τὸ γενναίον τῆς πίστεως κλέος εὐαγγέλιον, δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπὶ τέρμα τῆς οὐσίας ἐβήω. Id est: Paulus propter zelum in vincula septies conjectus, verberibus cæsus, lapidatus, patientiæ præmium reportavit, in Oriente et in Occidente verbi præco factus, illustrem fidei gloriam sortitus est, justitiam per mundum universum docens, ad Occidentis terminos veniens. Et sanctus Gregorius, Nyssenus, Orat. de occurso Domini: *Ἡ ἀπὸ Ἱερουσαλῆμ, τὸ κακίον μέγιστον Ἰλλυρικόν, ἀλλοῦ θεοῦ μέγιστον περὶ τῆς γῆς πύλας ἀστράπη, ἢ τῆς θεῆς θουρίας ἐν τῷ ἀπτικῷ τῷ γῶ τῷ Εὐαγγελίου τῷ κατὰ πάσης κολοσθέντι τῆς ἀκουσίως, ἢ διεισπύτη καὶ μεγαλοδύναμος φωνῆ.* Id est: fulgur illud a Jerusalem, et circumjacentibus regionibus usque ad Illyricum, imo usque ad terminos terræ luxit; illa divini tonitruum in mystica Evangelii rota, quæ per orbem terræ volvebatur, clarissima maximeque sonora vox. Agit enim hoc loco de sancto Paulo Apostolo. Et sanctus Joan. Chrysost., hom. 13, in Epist. I ad Cor., agens de sancto Paulo: *Contemplant ergo statuum auream, etc.* *Ἄλλ' ἀπὸ Ἱερουσαλῆμ μετὰ τὸ Ἰλλυρικὸν τοίχοντα, καὶ εἰς Σπαρτάνου πύλας, καὶ πρυτάνου τῆς οἰκουμένης καθάπερ ὑποπτεροῦν φερόμενον.* Id est: a Jerusalem usque ad Illyricum currentem, in Hispaniam **306** abeuntem, et tanquam alatum totum orbem pervagantem.*

158. *Quod non ejus condierit disciplina.* In Cod. Rhem legitur: *Quod ejus non contenerit disciplinis* ^b Post quæ hæc sequuntur in eodem Codice: *Quem hodie vas factum electionis, magistrum et doctorem gentium cocandarum mutato nomine collocasti per Christum Dominum, his prætermissis quæ sunt in hoc codice sancti Eligii, et aliis codicibus nostris. Ubi nota quod dicitur mutatum fuisse nomen sancto Paulo die conversionis sue.*

159. *Eodem die sancti Projecti c.* In Cod. Rhem. legitur etiam *sancti Projecti.* Vulgo, *Præjecti*, ut in Cod. Rotradi nempe in collectione Præfationum, Gallice, *saint Prix.* Fuit episcopus Arvernæ, trucidatus cum abbate Amarino a loci proceribus, anno 670, juxta Sigebertum. De eo agit Usuardus in Martyrologio, hac die et ms. Martyrologium biblioth. Corb supra citatum. Ejus Acta vide apud Surium eodem die.

160. *Repetita.* Ita in Cod. Rotradi In Cod. Rhem. præponitur præpositio *in.* Hæc autem verba, *repetita solemnitate,* arguunt duplicem festum sancti Projecti, qui adhuc in Gallia perseverat.

161. *Concedasque nobis, etc.* Ita in Cod. Rotradi, usque ad Præfationis finem quæ desunt in Cod. Rhem. Sed illorum loco post illa verba, *tribus jugi-*

ter suavitatem, hæc sequuntur: *Quod nobis, Domine petimus benignus impertias; ut amemus ejus meritum passionis, et indulgentiam nobis semper fidelis patronus martyr tuus Projectus obtineat. Per Christum Dominum nostrum.*

162. *De Nativitate.* Ita Codex Rhemensis, quod deest in Cod. Rotradi; pro quo in Cod. Ratoldi et apud Pamelium habetur *secundo.*

163. *Purificatio sanctæ Mariæ virginis.* In Codicibus Rotradi et Ratoldi, ΥΠΑΠΑΝΤΙ, ^d apud Pamelium, ΥΠΑΝΤΙ: quod perinde est, id est occursus. Causam reddit sanctus Hildephonsus, serm. de Purificatione: *Quia cum Dominus hodierna die in templam a parentibus suis et delatus, a sanctis, quos plurimos Jerosolymis fuisse non dubium est, eis obviari credimus.* Denominatio a Græcis est derivata, qui hoc festum sic indigitarunt. Ita appellatur a Codino Curopalate, lib. de Officiis Constantinopolis, κατὰ τὴν τῆς Ὑπαπαντῆς ἑορτήν, id est, in festo Occursus; Cedreno in Justino, et in novella Emmanuelis Comneni imperatoris, quam profert Theodorus Balsamo in cap. 1, tit. 6, Nomocanonis Photii: *ἢ β' του φεβρουαρίου διὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος Ὑπαπαντῆν,* id est, secunda Februarii ob Salvatoris occursum. Hoc festum a Theophylacto Simocatta, lib. viii Hist., cap. 4, dicitur *τεσσαρακοστῆ ἡμέρα τῆς γενεθλιακῆς πανηγύριως του μεγάλου Θεου Ἰησοῦ,* id est, quadragesima dies celebritatis Natalium magni Dei Jesu. In Cod. Rhem. hoc festum appellatur *sancti Simeonis.*

In eo festo fiunt cum cereis ardentibus rogationes seu processiones, ex satis antiquo more, superstitione veteri, qua Romani hoc mense in honorem Februi Dei, id est Plutonis, cum cereis ardentibus lustrabant urbem, in piam ac sanctam mutata religionem; siquidem harum mentionem facit sanctus Hildephonsus qui floruit anno 641, serm. supra citato: *Agitur hæc festivitas mense Februario, quem Romani adhuc pagani a Februo, id est Plutone, sic vocaverunt, etc. Quam lustrandi consuetudinem congrue et religiose Christiana mutavit consuetudo, cum eodem mense, hoc est hodierna die, in honore sanctæ Dei genitricis, et perpetuæ virginis Mariæ non solum clerus, sed omnis **307** plebs Ecclesiarum loca cum cereis et diversis hymnis lustrantes circummeunt. Idem scribit sanctus Eligius, homil. 2: *Nunc igitur vanæ superstitionis errorem pulchre Christiana devotio ad veram convertit religionem, cum jam non post quinquennium, nec, ut olim, circa finem mensis Februarii una lustratur civitas Romana ob honorem Februi qui falso lustrationum, id est purgationum, potens putabatur, et Deus infernorum, et ob dignitatem ejus, quæ quam cessavit, terreni Romanorum imperii, sed per singulos annos, circa initium ejusdem mensis universa Dei civitas, sancta videlicet Ecclesia illustratur, fidei lumen, quod filiorum suorum fulget in cordibus, designans cereorum lumine, quod eorundem gestatur manibus, etc.* Apud Alcinum, Amalarium et Walfridum, nulla exstat cereorum Benedictio; sed Alcuinus tantum ait cereos dari a pontifice. At in Cod. Ratoldi exstat unica Benedictio sub hoc titulo: *Benedictio super candetas,* quæ habetur in Ordine et Missali Romano, sed in quibusdam variat, sicque incipit: *Domine Jesu Christe, Creator cæli et terræ, Rex regum et Dominus dominantium,* ^e etc. Purificationis solemnitatem ortum habuisse Constantinopoli anno 9 Justiniani magni, quo Antiochia gravi terra motu corruit, refert Cedrenus. Theophanes, lib. xvi Hist., refert ad annum 15 imperii Justiniani festi hujus institutionem: *Anno decimo quinto imperii Justiniani, mense Octobri, facta est mortalitas Byzantii, et eodem anno Hypapante Domini suscepit initum, ut celebraretur apud Byzantium secunda die Februarii mensis. Qui**

^a Eadem assignatur Missa in jam laudatis Codicibus.

^b Ita quoque in priori Theod.

^c In ms. Calensi nulla exstat sancti Projecti memoria.

^d Et in Cod. necnon in duobus Theod.

^e Hæc Benedictio legitur in Gemet., sed tres aliæ antecedunt.

auctores intelligendi sunt de tempore quo primum ortum est ejusdem festum Byzantii; est enim longe antiquior hujus in Ecclesia festi institutio; nam celebre erat tempore sancti Gregorii Nysseni, ut planum est ex sermone quem de occurso Domini composuit. *Και γὰρ ὅτε κατὰ τὸν ἀρχέτυπον καιρὸν, ὡς ἂν τις εἶποι, τῆς παρούσης ἑορτῆς, etc.* Id est: *Etenim quando circa tempus quod est archetypum (ut sic dixerim) præsentis festi, is qui forma divina præditus erat et formam servi sumpserat, Mediator inter Deum et homines factus, legis præceptum exsequens, quadraginta dies natus infans sempiternum illud verbum, una cum genitrice convenientem atque præscriptam hostiam portante ad templum pergebat, etc.* *Ὁ ὅτι τινος ἡμεῖς τὴν ἀνάμνησιν ἑορτάζοντες σήμερον, etc.* Id est: *cujus nos hodie mysterii memoriam celebrantes, etc.* Quare hujus solemnitatis celebrandæ viam non aperuit Gelasius papa, cum Lupercalia sustulit; tum etiam quia juxta citatos Patres Hildephonsum et Eligium non ex occasione Lupercalium hoc festum natum est, sed lustrationis urbis quæ Romæ agebatur, in honorem deorum infernalium maxime vero Februi, id est Plutonis, superstitione in veram mutata religionem. Etsi enim Lupercalia fierent mense Februario, inferiæ tamen seu Plutonis sacra eodem mense celebrabantur, et hic mensis a deis inferis, seu Plutone est denominatus. non vero a Lupercalibus, ut videre est apud Varronem, lib. v de Lingua Latina: *A Deis inferis Februarius appellatus, quod his parentetur.* Ovidium: lib. ii Fastorum:

Aut quia placatis sunt tempora pura sepulcris,
Tunc cum ferales prætereire dies;

Macrobius, lib. i Saturn. cap. 13: *Secundum (mensem) dicavit deo Februo, qui lustrationum potens dicitur. Lustrari enim eo mense civitatem necesse erat, quo statuit ut justa diis Manibus soleerentur; et sanctum Isidorus, lib. v Orig., c. 32; Februarius nuncupatur a Februo, id est Plutone, cui eo mense sacrificabatur; nam januarium diis superis, Februarium diis Manibus consecrarunt.* Ex quibus omnibus locis lustrationem urbis, et inferias mense celebratas Februario, eundemque mensem a Februo, id est Plutone, appellatum fuisse facile cognoscitur. His quadrant quæ scribit Cedrenus ad annum mundi 5281: *Ἀνύσιος ἐν τῷ περὶ μηνῶν, φεβρουαρίου τὸν κατὰ χθόνιον τῆς Θούσκων φωνῆ, λέγει. Ὁ δὲ Λαβείων, ἀπὸ τοῦ πένθος λέγει κληθῆναι τὸν φεβρουαρίου φεβρουός γὰρ παρὰ Ῥωμαίους τὸ πένθος προσαγορεύεται κατ' αὐτὸν δὲ τοὺς κατοικοῦμενους ἐτίμων, καὶ φεβρουάριον τὸ καθάραι.* Id est, Anysius, 308 lib. de Mensibus, Etruscâ lingua Februum appellari ait eum qui est apud inferos. Labeo Februum a dolore dictum autumat, quia Februs Romanis dolor dicitur; eo mense defunctos honorabant. Februare porro est purgare. Nihilominus tamen sanctus Augustinus, lib. xviii contra Faustum, cap. 5, scribit Februum nominari a sacris Febris Lupercorum; a qua sententia non multum abest Festus, qui scribit Februum a Junone Februata, quam alii Februalem, Romani Februlim vocant dici; et ejus ferias esse Lupercalia, quo die mulieres februebantur a Lupercis amiculo Junonis, id est pelle caprina. Sed superior opinio potior videtur.

164. *Ad Collectam.* Per a Collectam hoc loco quidam arbitrantur significari collectionem eleemosynarum, et hanc Missam inscribi *Ad Collectam*, quia diebus solemnioribus fiebant eleemosynæ. Quod etsi admiserim, non opinor tamen hoc loco per Collectam significari eleemosynam, sed conventum et synaxim ad divinum officium peragendum, et communes preces fundendas, atque etiam ipsum divinum officium. Sanctus Hieronymus, in Epitaphio Paulæ: *Quo signo vocabantur ad Collectam.* Sanctus Epiphanius epist.

a Varias Collec'æ significationes repete ex scholiis Angeli Rocce ad hunc locum, in Edit. Vatic. et Gussanvil.

ad Joannem episcopum Hierosolymitanum: *Cum igitur celebraretur Collecta in Ecclesia villæ, quæ est juxta monasterium nostrum.* Sanctus Pachomius, in Regula, ex interpretatione sancti Hieronymi, art. 107: *Sex Orationes facient vespertinas juxta exemplum majoris Collectæ.* Art. 121: *Si quis tulerit rem non suam, ponetur super humeros ejus, etaget penitentiam publice in Collecta.* Hujus loci explicatio patet ex Ordine Romano. Nam ibi narratur ut in hac celebritate clerus et populus colligitur, seu congregatur, ad sanctum Adrianum expectans pontificem: Pontifex, ingressus sacrarium, induit se nigris vestibus, et schola cantat *Excurge*; tunc sequitur Oratio ad Collectam *Exaudi*, seu *Erudi*, ut in quibusdam nostris Sacramentariis legitur; postea cerei benedicuntur. Benedictione expleta, proceditur ad sanctam Mariam, ubi Missa celebratur. Id confirmatur ex Missa nativitatis sanctæ Mariæ in hoc Codice, in qua Orationem ipsius alia præcedit, cui præfigitur hic titulus, *Ad processionem.* Ubi processio sumpta saltem pro suo termino. id est procedendum, cum ad ecclesiam pervenerint, cœtu, nihil aliud est quam in quod Collecta in hac Purificationis celebritate appellatur.

165. *Erudi.* Ita in Editis, et in Cod. nostris mss., et apud Pamelium. In Ordine et Missali Rom. legitur *Exaudi.* Et sane, quamvis *exaudi* non sit rejiciendum, *erudi* huic orationi optime congruit, quasi populus per exteriorem cultum eruditus possit gratiam assequi interiorem, quæ exteriori illo cultu designatur.

166. *Ministrum.* Servum, subditum, quia Christus singulari humilitatis exemplo se legi subjecit; et qui infinito sanguinis sui pretio mundum venerat redempturus, pusillis quinque siclis redimi voluit.

167. *Pannarum.* In Cod. Rhemensi, *peccatorum*, id est, tortorum, carnificum, tyrannorum.

168. *Agathen.* Ita in aliis Codd. nostris mss. juxta formam Græcam, ἀγαθῆς,

169. *Semper existit.* In Editis deest *τὸ semper.*

170. *Hæc Hostia.* Non simplex panis et vinum, sed Christus, qui sub speciebus panis et vini est immolandum. Hæc enim vocabula non sunt nude consideranda, sed prout ad Christum referuntur.

171. *Per florem virginalis uteri.* Id est Christum, florem verum, qui fusus est ex utero Virginis. Juxta illud Isaie, cap. xi: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet.*

309 172. *Conservata justitia, etc.* Justum enim erat ut Adami carne victa a diabolo caro Christi diabolum vinceret, ut elatus de carne prostrata a carne sterneretur.

173. *Quæ est salutifera, et ineffabile divinæ gratiæ sacramentum.* Ita in Cod. Ratoldi, et apud Guitmundum infra citandum. In Sacramentis Ambrosianis et Cod. Rodradi: *Quæ salutifero et ineffabili divinæ gratiæ sacramento offertur.* In Cod. Rhem.: *Quæ est mirum rursus et ineffabilis divina gratia sacramenti.* Sed legendum puto *et ineffabile divinæ gratiæ sacramentum.*

174. *Et unum Christi corpus sancti Spiritus infusione perficitur.* Recte. Siquidem Spiritui sancto veteres attribuunt productionem corporis et sanguinis Christi in Eucharistia, per quamdam appropriationem videlicet. Sanctus Cyrillus Hieros., Cathec. 3 mystagogica: *Παρακαλούμεν τὸν φιλόκτιστον Θεόν, τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαποστείλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ. Πάντως γὰρ οὐκ ἂν ἐγράψαιτο τὸ ἅγιον πνεῦμα, τοῦτο ἁγιαστικὸν καὶ μεταβάλλεται.* Id est: Rogamus Deum benignum ut super ipsa proposita sanctum Spiritum emittat, ut panem quidem faciat corpus Christi, vinum vero sanguinem Christi. Omnino enim quod attigerit Spiritus sanctus, hoc sanctificatur et transmutatur. Theophylactus, in v cap. Joan.: *Μεταποιεῖται ἀπόρρητοις λόγοις ὁ ἄρτος οὗτος διὰ τῆς μυστικῆς εὐλο-*

a Varias Collec'æ significationes repete ex scholiis Angeli Rocce ad hunc locum, in Edit. Vatic. et Gussanvil.

καὶ ἐπιφοιτήσας τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἰς σάρκα
 οἷου. Id est: Transformatur arcanis verbis pa-
 le per mysticam benedictionem et infusionem
 i Spiritus in carnem Domini. Idem scribit san-
 Joannes Damascenus, lib. iv de Fide ortho-
 cap. 14, ubi docet panem et vinum transfor-
 in corpus et sanguinem Christi, per illapsum
 us sancti, quemadmodum verbum Dei incar-
 u est in utero Virginis per ejusdem Spiritus
 i infusionem: *Quomodo fiet istud, dicit sancta*
, quoniam virum non cognosco? Respondet Ga-
archangelus: Spiritus sanctus superveniet in te,
us Altissimi obumbrabit tibi. Καὶ οὖν ἰσώτας, πῶς
γίνεται σῶμα Χριστοῦ, καὶ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα
οῦ; λέγω σοι κἀγώ. Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτᾷ, καὶ
ποιεῖ ὑπὲρ λόγον καὶ ἐννοίαν. Id est; et nunc
rogas quomodo panis fit corpus Christi, et aqua
vin sanguis Christi? Ego quoque dico tibi: Spi-
sanctus supervenit, et hæc operatur supra quam
intelligi potest. Ita etiam docet sanctus Ger-
 is patriarcha Constantinopolitanus, in mystica
 na: *Unde et Sanctus spiritus beneplacito Patris,*
untate Filii invisibiliter præsens præmonstrat
am confectionem, et manu sacerdotis obsignat:
επαύλαται, καὶ τελειοῖ τὰ προκαίμενα ἄγια ὄψα εἰς
καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est:
vertit, et conficit proposita sancta dona in cor-
sanguinem Domini nostri Jesu Christi. Id etiam
 et ex veteri inscriptione altaris lignei argento
 ti, quondam ædificati munificentia Rogerii
 pi Elloronensis:

is superimpositas commutat Spiritus almus,
 t de pane caro, sanguis substantia vini,
 etur lib. v Hist. Bearnensis, cap. 18, auctore
 simo ac doctissimo viro Petro de Marca.
 are olim quibusdam sanctissimis viris hæc sa-
 neta mysteria conficientibus, sanctis Spiritus
 entia sub quodam visibili signo apparere sole-
 it quondam sancto Joanni abbati, cognomento
 bite, qui postea fuit Cæsareæ Palæstinæ epi-
 s, ut refert Joannes Moschus, in Limonario,
 25, 27. Idem scribit de quodam presbytero cu-
 m in Cilicia pagi, nomine Mardardus, qui non
 Missam incipiebat quam videre Spiritum san-
 altari obumbrantem; et cap. 150 scribit de
 am Ramelli prope Romam episcopo, qui ad
 onem oblationis **310** solebat videre descensum
 tus sancti, et celebrans coram papa Agapeto,
 o quodam diacono, qui ei erat impedimento,
 cum papa vidit adventum Spiritus sancti.
 i. *In singulis portionibus totus est.* Huic doctri-
 uadrat illud sancti Basilii, epist. ad Cæsariam
 ciam: Ταῦτόν τοίνυν ἐστὶ τῆ δυνάμει, εἴτε μίαν
 κ δεῖται τις, εἴτε πολλὰς μερίδας ομοῦ. Id est:
 igitur et potestate, sive quis unam particulam
 ial, sive multas simul. Unde præclare dicit
 us Cæcilius, dial. 3, interr. 160: Το ἐπὶ τῆς
 τραπέζης ἱεροουργούμενον, καὶ τῷ θεῷ παυτὶ
 τῶς διακρούμενον καὶ ἀληκτῶς μετεχρούμενον. Id est:
 in sacra mensa consecratur, et universo cœtui
 indivise dividitur, et sine defectu participatur.
 s autem Præfationis meminit Guitmundus lib. i
 rporis et sanguinis Christi in Eucharistia Veri-
 Ne autem me quis existimet hanc sententiam ex
 sensu commentatum, Præfationem istam, quæ
 stum pene orbem Latinum inter Epiphaniam et
 agesimam in quadam die Dominica habetur, hic

Abest martyr in Calensi. Ante hoc festum in
 t. multa a.ia assignantur, scilicet sancti Ve-
 cont., viii Idus Febr.; sanctæ Scholasticæ
 , iv Id. Febr., et sanctæ Sotheris virg. eodem
 Denique sanctæ Eormenhildæ virg., Idibus ejus-
 mensis.

Umittitur in Cod. Cal. In Sacramentario, Gallic.
 le didit D. J. Mabill. ex Cod. ante mille ann.
 ato Musei Ital., tom. I, parte II, exstat quædam

A *supposui hæc continentem: Æterne Deus, et tibi hanc*
immolationis Hostiam offerre, quæ est salutifera, et
ineffabile divinæ gratiæ sacramentum; quæ offertur a
plurimis, et unum Christi corpus sancti Spiritus infu-
sione perficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum,
et in singulis portionibus totus est, nec per singulas
minuitur, sed integrum se præbet in singulis, etc. Et
 Algerus lib. i, de eodem Sacramento, cap. 13, hæc
 ejusdem Præfationis quam sancto Ambrosio attribuit,
 verba citat: *Item Ambrosius, Dominica quinta post*
Epiphaniam: Singuli accipiunt Christum Dominum, et
in singulis portionibus totus est; nec per singulas mi-
nuitur, sed integrum se præbet in singulis. Quæ verba
 etiam habentur in liturgia Ambrosiana.

176. *Per singulos.* Ita in Codicibus Rodradi et Ra-
 toldi, apud Guitmundum, et in liturgia Ambrosiana.
 In cap. citato Algeri legitur *Per singulas.* Non male.
 quia ad τὸ portionibus, potest referri.

177. *Unum Christi corpus efficimur.* Juxta doctri-
 nam sancti Augustini, tractatu 27 in Joannem: *Hoc*
ergo nos docuit et admonuit mysticis verbis, ut simus
in ejus corpore sub ipso capite in membris ejus edentes
carnem ejus, non relinquentes unitatem ejus. Porro in
 Codice Rhemensi sequitur: iv Idus Feb., natale san-
 ctorum *Zotici, Hincynthi, Herenni, ubi legendum*
Irenæi, ut apud Usuardum, et in Martyr. ms. Bibl.
 Corb. hac die. In Martyrol. sancti Hieronymi ms.:
Romæ, Sotheris, Zotici, Jacinthi, Hirenei, Dionysii.
 Pro quo ultimo, apud Usuardum, et in Martyrol. ms.
 citato, habetur *Amantii.* Missa est hujusmodi. Ora-
 tio: *Domine Deus, noster, multiplica super nos gra-*
tiam tuam, etc. Super oblata: *Suscipe, Domine, po-*
puli tui pro martyrum festivitate sanctorum, etc., Sed
 videtur deesse τὸ *Hostias, vel τὸ sacrificium, aut quid*
 simile. Postcommun.: *Sacramenti tui, Domine, quæ-*
sumus, sumpta benedictio, etc.

178. *Natale sancti Valentini a martyris.* Ita in Edi-
 tis, apud Pamelium et in Codicibus nostris ms.,
 excepto Rhein., in quo habetur: *Natale sanctorum*
Valentini, Vitalis, Feliculæ et Zenonis. Qui sancti
 omnes occurrunt eodem die in Martyrologio Usuardi.
 Romæ *Natalis beati Valentini præbyteri, etc. Item*
 Romæ, *sanctorum Vitalis, Feliculæ et Zenonis.* Idem
 habetur in Martyrol. Notkeri et in Martyrol. ms.
 Corb. Biblioth., in quo male legitur *Feniculæ.* Ho-
 rum Missa est hujusmodi. Oratio. *Tuorum nos, Do-*
mine, quæsumus, precibus tuere Sanctorum, etc. Su-
 per oblata. *Ad martyrum tuorum, Valentini, Vitalis*
Feliculæ et Zenonis. Domine, plebem tuam, etc.
 Postcomm. *Protege, Domine, plebem tuam, etc.* **311**
 In eodem Cod. Rhem. sequitur: xiv Kalend. Mart.,
 nat. sanctæ Julianæ. Hæc est Juliana virgo et mar-
 tyr, quæ Nicomediæ passa est, de qua Martyrolo-
 gium sancti Hieronymi eodem die: *Nicomediæ, passio*
sanctæ Julianæ virginis et martyris. Apud Usuardum,
 et in Martyrol. ms. toties citato: *Cumis, sanctæ Ju-*
lianæ virginis, quæ post varia tormenta, etc. Sed lo-
 cum nominant translationis, non passionis, ut ex
 Martyrologiis Notkeri et Rabani notum est his: *quæ*
passa est quidem in Nicomedia, sed post paucum tem-
pus, Deo disponente, in Campaniam translata. Missa
 autem est ejusmodi. Oratio: *Omnipotens sempiterne*
Deus, qui eligis infirma mundi, ut fortia quæque con-
fundas, etc. Super oblata: *In sanctæ martyris tuæ*
Julianæ passione pretiosa, etc. Postcomm. *Libantes.*
 Domine, etc.

189. *Cathedra sancti Petri.* Sine adjuncto, ut apud
 Missa, Romensis dicta, cujus prima Oratio eadem est
 ac festi Cathedralis sancti Petri: *Deus, qui b. Petr. apost.,*
collatis clavibus, etc., etsi in tota Missa nulla amplius
 sancti Petri mentio fiat. In veteri Lectionario Luxov.
 præscribuntur legenda hoc in festo, et in Missali
 Gothico assignatur Missa in Cathedra sancti Petri
 apostoli. Festum hujus Cathedralis in Januario apud
 Gallos olim celebratum fuisse optime probat Mabill.
 lib. II de Liturgia Gallic., pag. 120.

Pamelium, in Cod. Rodradi, in II parte. et in Cod. Rhem. et in parvulo Martyrol. ms., qui est ad calcem ejusdem libri. In Editis additur, *in Roma*. In Cod. Ratoldi habetur *in Antiochia, Cathedra sancti Petri*. Apud sanctum Augustinum inter sermones de Sanctis exstat sermo 15, de Cathedra sancti Petri, in quo in paganorum superstitionem ita invehitur: *Cum solemnitatem hanc Ecclesis merito religiosa observatio introduxerit, miror cur apud quosdam infidèles (lege, fideles) hodie tam perniciosus error increverit, ut super tumulos defunctorum cibos et vina conferant, quasi egressæ de corporibus animæ carnales cibos requirant*. Et in concil. Turon. II, can. 22, fit mentio ejusdem festivitatis et similium superstitionum: *Sunt etiam qui in festivitate Cathedræ domni Petri apostoli cibos mortuis offerunt. Redeuntes ad domos proprias ad gentilium revertuntur errores, et post corpus Domini sacratas dæmoni accipiunt escas. Contestatur illam sollicitudinem tam pastores quam presbyteros gerere, ut quemcunque in hac salutate persistere viderint, vel ad nescio quas petras, aut arbores, aut ad fontes, designata loca gentilium perpetrare, quæ ad Ecclesiæ rationem non pertinent, eos ab Ecclesia sancta auctoritate repellant*. In his locis de die festi et mense tacetur; ex verbis tamen citatis satis conjicere datur agi de Cathedra sancti Petri, quæ mense Februario celebratur. Primo enim mentio fit eorum qui paganorum ritu mortuis parentabant, eorumque sepulcris dapes interebant, quod olim fiebat in Feralibus, quæ in prisco Calendario Romano incipiunt die 20 Februarii, et durant fere usque ad finem ejusdem mensis, in quibus Manes placabantur, eorum tumulis, cibo quo vescerentur apposito, ut constat ex Ovidio. lib. II Fast., qui est de mense Februario.

Nunc anime tenues, et corpora funeta sepulcris
Errant, nunc posite pascitur umbra cibo.
Non tamen hoc ultra quam quot de mense supersunt
Luciferi, quot habent carmina nostra pedes,
Hanc quia justa ferunt dixere Feralia lucem.

De hac superstitione scribit Varro, lib. V de lingua Latina: *Feralia ab inferis et ferendo, quod ferunt, tum epulas ad sepulcrum, quibus jus ibi parentare*. Secundo in citato concilio arguuntur ii qui ad nescio quas petras agunt ea quæ ad Ecclesiam non pertinent: quæ sane petreæ nihil aliud sunt quam termini agrorum quos olim sub Dei Termini nomine colebant, et festum appellabant terminalia Pagani, quod, ut Cathedra sancti Petri Antiochiæ, incidit in 22 Februarii, ut clarum est ex antiquo Calendario Romano, hoc modo: 'TER N'. de quo etiam canit Ovidius libro supra citato, eodem mense.

312 Nox ubi transierit solito celebretur honore,
Séperat indicio qui deus arva suo:
Termine sive lapis, sive es defossus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.

De eo etiam agit Varro, libro citato. Quare cum in hoc concilio, et in Codicibus mss. supra citatis nominetur cathedra sancti Petri sine adjuncto, puto olim hoc 22 die Februarii solemnitatem utriusque Cathedræ celebratam fuisse, et decursu temporis Cathedræ soli Antiochenæ devolutum fuisse. Præterea notandum in nostris Codicibus mss. nullum esse festum Cathedræ sancti Petri Romæ, ut neque in Editis, neque apud Pamelium.

180. *Pontificium*. Pontificium hoc loco est Potestas, auctoritas. Legis Burgundionum tit. 19, § 6: *Quo si intra tres menses soluto debito pignora sua non perceperit, post modum ea requirendi pontificium non habebit*. Et tit. 40, § 1, *hujus vero actionis pon-*

^a Neque in Mss. Reg. Suec. et Calensi. Continetur in Gemet. ac Theoderic.

^b Eadem Missa assignatur in Gemet. ac Theod. hoc ipso die, scilicet Nonis Martii.

tificium circa manumissores tantum de libertis suis præcipimus custodiri. Ita apud Marculphum formula 23: *Et alicubi ipsam alienare pontificium non habens*; et formula 27: *Ea scilicet ratione, ut nihil exinde penitus de qualibet re alienandi aut minuendi pontificium non habeamus*; et apud Arnobium, in Psalm. LVIII: *Accipiunt pontificium judicandi et corripiendi*.

181. *In Patriarchis fundasti*. Ita in omnibus Codicibus nostris mss. et in Editis atque apud Pamelium, ac proinde hæc lectio *mundasti*, quam quidam astruere volunt, est explodenda. Recte enim dici potest Ecclesiam fundatam esse in patriarchis, quia primis illis Christus revelatus est, et fides eorum est nostræ præambula. Deinde τὸ *mundasti* nullum rectum sensum efficere potest, cum dici non possit Ecclesiam, quæ nondum erat, in patriarchis fuisse mundatam.

182. *Ut quæ statuisset in terris*. Explicat id quod olim Christus Petro allegorice dixerat: *Et dabo tibi B claves regni cælorum*, etc.

183. *Sancti Matthiæ*. Hæc festivitas non exstat in aliis Codicibus nostris mss. ^a.

184. *Numerus sacratus*. Duodenarius videlicet apostolis collegii olim significatus per duodecim patriarchas, per duodecim fontes aquarum et duodecim portas cælestis Jerusalem. Porro in Cod. Rhem. sequitur: *Non. Martii, natale sanctarum Perpetuæ et Felicitatis*; de quibus eodem die agit Martyrol. ms. biblioth. Corbeiensis: *In Mauritiana civitate Tuburitanorum, passio sanctarum martyrum Perpetuæ et Felicitatis, et cum eis Revocati, Saturnini et Secundoli*. In Martyrologio Usuardi: *In Mauritiana civitate Tuburitanorum, natalis sanctarum martyrum Perpetuæ et Felicitatis, et cum eis Revocati, Saturnini et Secundoli, quorum ultimus in carcere quieverit, reliqui omnes ad bestias sunt traditi sub Severo principe*; et in Martyrologio ms. sancti Hieronymi: *In Mauritiana civitate Turbitanorum, passio sanctarum Perpetuæ et Felicitatis*; et ibidem supra eodem die fit mentio *Saturnini, Revocati, Secundoli* (leg. *Secundoli*) post alios sanctos qui assignantur Antiochiæ. Sed puto omissum esse τὸ *in Africa*, saltem ante τὸ *Saturnini*. Plura vide apud Baronium hoc die. Missa est ejusmodi. Oratio: *Da nobis, Domine Deus noster, sanctarum martyrum palmas incessabili veneratione venerari*, etc. Super oblata: *Intende, Domine, munera, quæsumus, altaribus tuis*, etc. Postcommunio: *Præsta nobis, Domine, quæsumus, intercedentibus sanctis, ut quæ ore contigimus*, etc. ^b.

185. *Præsent nobis, Domine*, etc. **313** In Rodr. et Rat. edictis Codicibus: *Deus, qui beatum Gregorium*, etc. Porro in Cod. Ratoldi sequitur festum *sancti Cutberti episcopi* ^c: is fuit episcopus Lindisfarnensis, cujus vitam scripsit Beda, prosa metroque: de quo etiam agit lib. IV Hist. Anglorum. Vita sancti Cutberti, quæ a Beda versu scripta est, exstat apud Henricum Canisium, tomo V antiquæ lectionis. ^d Missa est hujusmodi: Oratio: *Sanctus et gloriosus Cutbertus martyr*. Super oblata: *Hoc sacro Christi opere, et omnium sanctorum martyrum*, etc. Præfatio: *In hac die migrationis ad Christum sanctissimi sacerdotis Cutberti*, etc. Benedictio: *Domine Deus omnium gratiarum, respice omnem hunc populum tuum, qui in honore tuo divinis famulatur officiis; et quidquid sancto martyri tuo Cutberto hodierna die profuit ad beatitudinem, prosit huic Ecclesie ad exemplum*. Amen etc. Ad Complendum, *Satiatis, Domine, munerum tuorum donis*, etc. In hoc Missa cur sanctus Cutbertus martyr appelletur rationem non video, cum nihil tale de eo scripserit Beda, nec Usuardus hoc die. Huic Codici Ratoldi favet Martyrologium ms. bibliothecæ Corbeiensis, ubi eodem die sic habetur: *In Britan-*

^c Consentit Cod. Gemet.

^b Missa omnino est diversa in Cod. Gemet., nec in Orationibus aut in Præfatione vocatur unquam martyr.

niis natale sancti Cuthberti martyris: In eodem Codice Ratoldi sequitur, xii Kalend. April., *natale sancti Benedicti abbatis*. Cujus Missa est hujusmodi: *Omnipotens sempiterne Deus, qui gloriosi Benedicti exempla (leg. exemplar) et humilitatis triumphale nobis ostendisti*, etc. Præfatio: *Honorandi Patris Benedicti gloriosum celebrantes diem*, etc. Benedictio, ut in Missa, sancti Cuthberti. Ad complendum: *Perceptis, Domine noster salutaribus Sacramentis*, etc. Super populum: *Plebem nominis tui subditam*, etc.

186. *Annuntiatio Angeli ad sanctam Mariam*. Ita in Excusis ex Vaticano: sed in aliis Codicibus nostris mss. legitur: *Annuntiatio sanctæ Mariæ*. Hoc festum in concilio Trullensi, can. 52, appellatur *ἡ ἡμέρα τοῦ εὐαγγελισμοῦ ἡμῶν*. Id est, sancta Annuntiationis dies. In novella Manuelis Comneni imperatoris, apud Theodorum Balsamonem, in caput primum tituli septimi Nomocanonis Photii: *τῆς θεοτόκου εὐαγγελισμοῦ*, id est, Dei matris Annuntiatio. In Chronico Alexandrino, olympiade 351, *ἡ ἡμέρα τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῆς θεοποιῦντος ἡμῶν τῆς θεοτόκου*, id est, dies Annuntiationis Domini nostræ Dei genitricis. A Codino Curopalate, in libro de Officiis absolute dicitur *εὐαγγελισμοῦ*, id est, Annuntiatio.

187. *In beatæ Virginis utero*. Ita in Codice Rodradi presbyteri, et apud Pamelium. Recte. Nam Matthæi 1. 20, legitur *quod in carnatum est*. In Missali Romano legitur *de beatæ*, etc. Hæc autem Oratio videtur esse ad Processionem seu Collectam, etc.; etenim alia notatur ad Missam.

188. *In beatæ Virginis alveo*. Ita in Codice Rodradi. Recte. In Codice Ratoldi, in Editis, et apud Pamelium deest præpositio *in*.

189. *In carnari*. Ita in Codice Rodradi. Optime. In Codice Ratoldi, in Editis, et apud Pamelium, legitur *coadunare*. Quam lectionem si quis probare velit, necesse est præpositionem *in*, quæ excidit ex prænominationis Codicibus, restitui, legendo *In beatæ Virginis alveo coadunare*, ut sensus sit: Deus, qui in beatæ Virginis alveo Verbum tuum humanæ nostræ naturæ videlicet coadunare voluisti; alioqui sensus hic sequeretur Deum voluisse coadunare Verbum suum Beatæ Virginis alveo, qui est absurdissimus.

190. *Præsentem solemnitatem*. In Codice Rodradi legitur *Præsentem celebritatem*. In Editis et in Codice Ratoldi legitur: *Fac nos ita peragere*. Male.

191. *Pace concessa*. Non tam externa **314** quam interna.

192. *Divinæ gratiæ*. Quam angelus, Lucæ 1, appellat virtutem Altissimi.

193. *In Septuagesima*, De Septuagesima consule notas et observationes nostras ad Concordiam regularum sancti Benedicti abbatis Anianæ, cap. 56, § 7.

194. *Ut terrenis sustentationibus expediti*. Quia tunc olim ecclesiasticorum hominum jejunia incipiebant.

195. *Et per eum cibum, etc.* Quia juxta temporum diversitatem a Deo cibus terrenus et spiritalis datur, terrenus extra jejunium, spiritalis in jejunio; id est, cum jejunant homines, spiritali cibo magis abundant.

196. *Perventione*. Ad vitam æternam.

197. *In Sexagesima*. Concilium Aurelianense iv, can. 2, prohibet presbyteris indicare Sexagesimam et Quinquagesimam: *Hoc etiam decernimus, observandum, ut Quadragesima ab omnibus Ecclesiis æqualiter teneatur; neque Quinquagesimam aut Sexagesimam ante Pascha quilibet sacerdos præsumat indicare*. Sed concilium non interdicit officio ejusmodi dierum, sed

^a Ex Gemet. et Theod. hoc festum celebratur cum virgilia solemniter.

^b Sic habet Codex Calensis, consentiuntque Gemet. ac Theo 1.

^c Ita quoque legitur in Gemet.

^d Particula *in* deest in Cod. Gemet.

A jejunio duntaxat, quia ii qui in Sexagesima et Quinquagesima jejunabant jejunium Sabbati in Quadragesima minime servabant, et in supplementum dierum sabbatinorum et dominicorum in Sexagesima et Quinquagesima jejunabant. Unde concilium subjungit: *Sed neque per Sabbata absque infirmitate quisquam solvat Quadragesimæ jejunium, nisi tantum die Dominico prandeat*. Quod quidem sabbati jejunium in Quadragesima, in concilio Agathensi olim præceptum fuerat can. 12: *Placuit etiam ut omnes Ecclesiæ filii, exceptis Dominicis, in Quadragesima, etiam die Sabbato, sacerdotali ordinatione, et distractionis comminatione jejunent*. Sed cum hoc decretum nullo loco poneretur, in conc. Aurelianensi iv renovatum est, propter Gothos maxime, qui cum fidem ab Orientalibus accepissent, Sabbati jejunium ex eorum more minime servabant, et in hac consuetudinem cohabitatores Gallos trahebant.

198. *Ad ejus plenitudinem*. Plenitudo sacri muneris est gratia quam Eucharistia plene et abundanter confert.

199. *Quatenus triceni*. Juxta Evangelii verba, Matth. xiii, quæ ita exponit sanctus Hieronymus, lib. 1 contra Jovinianum circa principium: *Triginta referuntur ad nuptias. Nam et ipsa digitorum conjunctio, quasi molli complexans osculo et scæderans, maritum pingit et conjugem. Sexagesima vero ad viduas, eo quod in angustia et tribulatione sunt positæ; unde et superiori digito deprimuntur; quantoque major est difficultas expertæ quondam voluptatis illecebris abstinere, tanto majus est præmium. Porro centesimus numerus (diligenter, quæso, lector, attende) de sinistra transfertur ad dexteram, et eisdem quidem digitis, sed non eadem manu, quibus in læva nuptiæ significantur et viduæ, circumflexo diligenter a fronte præcinges. Centesimus ita: centum vero in dextera, quomodo in læva decem, facies. At decem ita fiunt auctore eodem Beda supra: cum dicis decem, unguem indicis in medio figes arcu pollicis. Dicit autem sanctus Hieronymus centesimum de sinistra transferri ad dexteram, quia prima computatio fit **315** in lævæ manus digitis, usque ad centesimum; quibus decursis fit transitus ad dexteram, in qua computatio incipit a centesimo. Unde Juvenalis, satyra decima de homine longævo dixit.*

Felix nimirum, qui per tot sæcula mortem.

Distulit, atque suos dextra jam computat annos.

Et cum ventum est ad decem millia, in læva denuo computantur, cum supina in medio pectoris apponitur, ait Beda. Unde jocus Nicarchi poetæ, lib. ii Anthologiæ in quamdam anum vivacem admodum:

Ἡ χεῖρὶ λαίῃ

Γίρας ἀριθμῆσθαι δεῦτερον ἀρξαμένη.

Id est, quæ læva denuo manu senectutem incipit computare ^f.

200. *Adsit nobis*. In Codice Rhemensi legitur *sit nobis*.

201. *Et sacrificium celebrandum*. Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. In Editis et in Missali Romano legitur, *et ad sacrificium celebrandum*. In Codice Rhemensi est alia oratio: *Sacrificium, Domine, observantiæ paschalis offerimus*, etc. Ubi observantia paschalis et jejunium quadragesimale, quia illud est quædam ad paschalis festi ce-

^e Ita in priori Theod. At in Gemet. legitur: *fac nos ita hunc diem peragere*.

^f Quæ collegit hic eruditissimus Menardus egregie confirmant a nobis dicta in nota *d* ad hom. 5. lib. ii in Ezech., num. 12.

^g Ita quoque in Cod. Reg. Sueciæ.

lebritatem dispositio. Hincmarus Rhemensis Archiepiscopus, in epist. ms. monasterii sancti Remigii Rhemis siti, jejunium quadragesimale paschale appellat: *Et qui jejunia, inquit, paschalia inchoastis, ante oculos habete quid in pascha, id est transitu suo ex hoc mundo ad patrem Dominus Jesus, tradendo corpus et sanguinem suum discipulis suis de reprobo discipulo dixit.* Sed hac de re infra.

202. *Et Majestatem tuam cernua devotione exorare.* Hæc verba desiderantur in Codice Rhemensi.

203. *Cernua.* Cernuus dicitur proprie inclinatus, quasi quod terram cernat, inquit Nonius Marcellus, cap. 1.

204. *Caput jejunii.* Hanc celebritatem seu missam adjectam esse post obitum sancti Gregorii certum est, cum illius tempore quatuor illos ante Quadragesimam dies nulla jejunii lex involveret, ut clarum est ex ipso sancto Gregorio, homil. 16 in Evangelia, tum scribit: *A præsentem enim die usque ad paschalis solemnitatis gaudia sex hebdomadæ veniunt, quarum videlicet dies quadraginta duo sunt: ex quibus dum sex dies Dominici abstinentiæ subtrahuntur, non plus in abstinentia quam triginta et sex dies remanent. Dum vero per trecintos et sexaginta quinque dies annus ducitur nos autem per triginta et sex dies affligimur, quasi anni nostri decimas Deo damus.* Cum igitur hoc loco assignet sanctus Gregorius numerum dierum quibus in Quadragesima jejunium servandum sit, nec quatuor hi dies Quadragesimam præcedentes hoc dierum intervallo circumscribantur, certum est illos, nullis tum jejuniis fuisse obnoxios. Nec obest quod paulo ante exemplo Christi, Mosis, Eliæ, de quadraginta diebus agat; nam etsi olim multi quadraginta completis diebus non jejunarent, sed paucioribus, tamen dicebantur quadraginta dies, et quadragesimam jejunare, ut notat Socrates lib. v Hist. eccl. cap. 21. Eandem dierum decimationem observabant olim Orientales, et Ægyptii, ut docet Cassianus, collatione 21, capitibus 25 et 27, et sanctus Dorotheus, doctrina 15. Qui præfatæ decimationi adjungebant dimidiam noctem Dominicæ sanctæ Paschatis; jejunantibus enim illis Sabbato sancto ante gallicinium Dominicæ jejunium solvere nefas erat. Quia vero diebus Dominicis et sabbati, excepto sancto, non jejunabant, septem hebdomadas observabant. Qui vero inter Græcos quadraginta dies integros jejunabant, per octo hebdomadas Quadragesimam **316** protelabant, ut docet sanctus Dorotheus ibidem. Non enim una fuit olim jejunii Quadragesimalis observandi ratio, sive apud catholicos, sive apud hæreticos, ut palam est ex Socrate, lib. v Hist. ecclesiasticæ, cap. 21; Sozomeno, lib. vii Hist. eccl. cap. 19; Joanne Chrysostomo, homil. 16, ad populum Antiochenum; Bibliotheca Photii, n. 107, et sancto Leone papa, serm. 4 in Quadragesima, Socrates, capite citato, scribit Romæ jejunium Quadragesimæ fuisse duntaxat trium septimanarum continuarum ante Pascha, Sabbatis et Dominicis exceptis. Sed cum excipit Sabbata a jejunio puto textum ejus fuisse corruptum, et legendum esse *ἐν νῆα Ῥώμης*, id est, in nova Roma, hoc est, Constantinopoli. Siquidem olim Constantinopoli tempore sancti Joannis Chrysostomi, ut ipse scribit homilia supra citata, ab omnibus integra Quadragesima non jejunabatur, aliis duas hebdomadas, aliis tres duntaxat, aliis omnes jejunantibus, ita ut post obitum sancti Joannis Chrysostomi, jejunii quadragesimalis ratio ad tres hebdomadas redacta fuerit, alioqui secum pugnaret Socrates, qui in ra eodem capite scribit: *ἐν Ῥώμῃ πᾶν σάββατον νηστεύουσι*, id est, Romæ omni Sabbato jejunant. Etsane Romani omni Sabbato jejunabant, Græci minime, excepto Sabbato sancto.

205. *Ad collectam.* Nempe ad sanctam Anastasiam, quo procedebatur. Hac autem feria olim cineres

^a Minime quoque leguntur, in Mss. nostris.

^b Hæc lectio confirmatur auctoritate Codd. Pa-

A pœnitentibus imponebantur; sed hæc de re infra. 206. *Sacramenti.* Id est, observationis, celebritatis, quadragesimalis videlicet.

207. *Subsidium.* In Codicibus Rodradi et Ratoldi, legitur *præsidium*. In Codice Rhemensi neutrum eorum exstat, sed utrumvis reponendum est.

208. *De peccati pœna.* Id est, de pœnitentia.

209. *Sacramenti.* Id est, gratiæ sacramentalis, metonymia, causa pro effectu.

210. *Observantiæ Paschalis.* Hoc loco observantia Paschalis est jejunium Quadragesimæ, et ab Hincmaro in epistola ms. supra citata jejunium Quadragesimæ, appellatur jejunium paschale, et ita appellatur a Timotheo episcopo Alexandrino in interrogationibus, ut recte ibi explicat Theodorus Balsamo, interr. 7: *γυνὴ εἰς γεννήσῃ, τὸ Πάσχα ἐγείλει νηστεύειν;* id est, mulier, si pepererit, debetne jejunare Pascha? et interrog. 9: *σι quis ægrotus, et ex vi morbi valde labefactus, καὶ εἴθῃ τὸ ἔθιον Πάσχα,* etc., id est, et veniat sanctum Pascha, debetne jejunare?

211. *Inutilia sentiunt.* Subaudi, esse agenda.

212. *Censendum.* Subaudi, rationabiliter.

213. *Cibus ejus est totius bonæ voluntatis, etc.* His verbis quadrat illud Joan. iv: *Cibus meus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me.*

214. *Sacramenti.* Id est, mysterii, arcani, sub cuius involucre aliquid mysticum latet, nempe ratio cur voluerit Christus hunc quadragesima dierum numerum suo jejunio consecrare.

215. *Per totam Quadragesimam, etc.* Hæc verba desunt in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium ^a.

216. *Stat operto capite.* Cum fit Oratio, videlicet, juxta antiquum Christianorum morem, cujus meminit Tertullianus in Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus imperatoribus.*

C **317** At contra pagani operto et velato capite orabant. Sanctus Cyprianus, Oratione de lapsis: *Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiva, caput vestrum liberum mansit.*

217. *Remedio.* Pro, *ad remedium*; et sensus est: præsta ut votiva sacramenta nobis proveniant ad remedium vitæ temporalis, recte peragendæ videlicet, et æternæ, adipiscendæ nimirum. Vulgo legitur *remedia*.

218. *Sabbato in duodecim lectionibus.* Hoc primum quatuor temporum jejunium olim non semper occurrebat prima hebdomade Quadragesimæ; sed de hac re infra.

219. *Remedia nobis æterna.* Remedia æterna sunt quæ conducunt ad vitam æternam consequendam; est metonymia, ut pallida mors.

220. *Quæ se affligendo carne* ^b Optima lectio, quam agnoscit Codex Rodradi, id est se affligendo in carne. Vulgo legitur *carnem*.

221. *Redemptionis æternæ.* Id est, gratiæ, quæ nobis conciliat redemptionem æternam. Est metonymia, effectus pro causa.

222. *Externis.* Id est, alienis; est enim antitheton, et opponuntur peccata propria alienis.

223. *Ignorantes,* id est peccatores.

224. *Et duæ terrena delectatione.* Locus corruptus, sicque, ut arbitror, castigandus: *Et qui terrenæ delectationi carnales epulas abnegamus, humanæ voluntatis præter intentiones amputemus.*

225. *Nostræ redemptionis effectus.* Id est, gratia quam Christus nobis acquisivit suo sanguine. Infra, in Præf., continuo, id est, statim, protinus.

226. *Supernis promissionibus reddat acceptos.* Id est, nos tibi reddat acceptos et gratos ad supernas promissiones obtinendas.

mel., Reg. Sueciæ, Gemet. et utriusque Theoder.

7. *Hydriam*. Quid sit hydria, explicat auctor etymologici, ὑδρία κυρίως τὸ εἰς ὑδρῶς εὐθετον ἴον, id est, hydria proprie vas est ad aquam aptum. Sanctus Augustinus, tractatu 15 in Joannem; erat unde aqua hauriebatur. Græconomine appellatur hydria, quoniam Græce ὑδρῶς aqua dicitur, tanquam si aquarium diceretur. Sanctus Isidorus, lib. xx, cap. 6: *Hydria vasis genus aquatilis per derivem vocata; ὑδρῶς enim Græci aquam dicunt*. Non enim erat vas aquarium, sed etiam vinarium, ut testatur Julius Pollux, lib. x Onomast., cap. 20: οὐ μόνον ὑδατος, ἀλλὰ καὶ οἴνου ἀργεῖον ἢ ὑδρία ἦν. t: Quare non solum aquæ, sed etiam vini vasia erat; et recte quidem, quia illæ hydriæ quas usus fuerat in nuptiis, in Cana Galilææ, Joanne erant vino, quibus exhaustis, Christus eas seri aqua jussit, ut eam in vinum converteret. In utem Præfatione hydria metaphorice sumitur.

3. *Inlentes*. Id est, nulli reatu peccatorum ob-

3. *Qua trifida peccatorum mole*. Alludit ad quam Lazari corruptionem. Quadrifida peccatorum moles sunt præcipua peccati, superbia, avaritia, luxuria et gula.

1. *Et ad remedia perducant æterna*. Id est, perit ad paschale sacramentum corporis et sanguinis, quod recte dicitur æternum remedium, illius beneficio vitam æternam consequimur.

. *Sacramenti*, id est, gratiæ sacramentalis, ut notatum est.

[8] 232. *Cujus nos misericordia prævenit ut beneus*, etc. Ita sanctus Augustinus in Euchiridio, 28: *Nolentem prævenit, ut velit; volentem subvertit, ne frustra velit*. Circa quod notandum est, non raro a theologis per gratiam prævenientem plane intelligatur quod per excitantem, et per quentem idein prorsus quod per adjuvantem, non sæpe per gratiam prævenientem intelligi ornati; excitantem, adjuvantem, habitualem, per eas justis reddimur; per subsequentum omnes etiam intelligi, sed prout accepta justitia as roboratur, augetur, et ad finem usque conatur. Unde sanctus Augustinus, lib. de Natura et a, cap. 51: *Prævenit Deus ut sanemus, subsequitur sanati regtemur; prævenit ut vocemur, subsequitur glorificemur; prævenit ut pie vivamus, subsequitur cum illo semper vivamus*. Sanctus Fulgenlib. 1 ad Monimum, cap. 11: *Prævenit impiū ut justus subsequitur fiat impius; prævenit cæcū ut lumen donet, subsequitur violentem ut lumen contulit servet; prævenit elisum ut surgat, subsequitur elevatum ne cecidat*. Cassiodorus, in Psalmum *Subsequitur utique ad justitiam, præcedit ad imi conferendam. Nam si solum sequeretur, nemo a perciperet; si tantum præcederet, nemo posset a servare. Graviora sunt enim insidiæ quas a diabolo parat: et nisi Domini misericordia subvertat, facillime humana fragilitas decipitur. Tunc quando se aliquis vitium transisse credit, incauta ignorantia decipitur. Unde nimis necessarium semper nos et gratia Domini præcedat, et misericordia subsequatur*. Et sanctus Gregorius, lib. ix Mon., cap. 29: *Dominus ea qua nos misericordia ad vivendum prævenit, et subsequenter custodit; nisi misericordiam subroget, servari non valet vita præbet*. Et hæc doctrina fundatur in Scriptura, Lvin: *Misericordia ejus præveniet me*; Psal. *Misericordia tua subsequetur me*. Cum ergo hic ir prævenit ut bene agamus, subsequitur ne a agamus, intelligitur gratiam prævenientem ad bene agendum, at subsequentem ad conservandum bonum concessum, et in eo perverandum, ille frustra non agit, qui in bono quod incepit erat, et sic gratia subsequens datur ne frustra

. *Dominica in ramis palmarum*. A Codino Cu-

A ropalate in libro de Officiis dicitur: ἑορτὴ τῶν βάλων, in est, festum Palmarum.

234. *Ut sicut ei cum ramis Palmarum*, etc. Nota antiquitatem solemnitate Palmarum, in qua fit Processio cum ramis arborum benedictis. Quæ sane antiquissima est; illius enim meminit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 10: Ὁ φοῖνιξ ὁ ἐπὶ τῆς φάραγγος, μαρτυρεῖ τὰ βάλια παρασχῶν πᾶσι τοῖς τότε εὐφημοῦσι. Il est: Palma quæ est in valle testatur, ramos exhibens his qui tunc benedicunt. Ejusdem solemnitate meminit sanctus Aldhelmus orientalium Saxonum episcopus, lib. de Laudibus virginitatis, cap. 15, agens de S. P. N. Benedicto: *Haud frustra vocabuli (Benedicti) privilegium participavit cum Advocato et Redemptore nostro: de quo lactentes evangelici consona vocis harmonia psallentes concorditer cecinerunt: Benedictus qui venit in nomine Domini. Cujus rei regulam nostra quoque mediocritas (authentica veterum auctoritate subnixi) in sacrosancta Palmarum solemnitate, binis classibus, canora voce concrepans, et geminis concentibus, Osanna persultans, cum jucundæ jubilationis melodia concelebrat*. In Codice Ratoldi exstat Benedictio Palmarum. Alcuinus, lib. de divinis Officiis, cap. 14, totam Processionis rationem describens sub finem ait: *Hac finita inchoantur a duobus cantoribus quidam versus:*

Israel es tu Rex.

Respondet chorus aspiciens, seu inclinans se ad supra scriptum sanctum Evangelium:

Gloria laus et honor tibi sit.

319. *Et ordine sequuntur alii versus*. Sanctum Evangelium, cujus hic mentio fit illud est quod in quodam feretro positum gestabatur in illa Processione, ut scribit idem Alcuinus, supra, eodem capite. In lococitato notandi sunt ii versus, *Israel es tu Rex*, etc., *Gloria laus*, etc., quos vulgo dicunt a Theodulpho episcopo Aurelianensi, Andegavis in carcere compositos. Is enim, ut ferunt, cum insimulatus esset conjurationis, adversus Ludovicum Pium imperatorem cum Bernardo, Italiæ rege, Andegavis dicti imperatoris jussu in custodiam datus est, ubi hos versus composuit, quos cum in die Palmarum in ipso carcere decantaret, illac forte transiens imperator carminum melodia captus Theodulphum carcere liberavit, et ad sedem remisit. Hoc scripsere quidam auctores non adeo antiqui, quos erroris locus supra citatus Alcuini, in quo horum versuum fit mentio, convincit, cum Alcuinus obierit anno octingentesimo quarto, longe ante conjurationem Bernardi, ut testatur Oderannus monachus sancti Petri Vivi in Chron.: *Anno 804 obiit Alcuinus philosophus abbas sancti Martini*. Sed apud antiquos scriptores, qui de gestis Ludovici Pii imperatoris scripsere, mirum est de ejusmodi historia, seu potius fabella, silentium, et quod ipsi scribunt de Theodulpho, et aliis conjuratoribus huic commento prorsus adversatur. Nam imperator, eodem anno 818, captis conjuratoribus, Aquisgranum reversus est, transactoque Quadragesimali jejunio paucis post Pascha diebus conjurationis auctores et Bernardum regem judicio Francorum capitali sententia condemnatos luminibus tantum jussit orbari, episcopos synodati sententia depositos monasteriis mancipari; cæteros, prout quisque vel nocentior vel innocentior apparebat, vel exilio proscribit vel detonderi, atque in monasteriis conversari, ut scribit Eginhardus ad eundem annum. Idem scribit Theganus, lib. de Gestis Ludovici Pii imperatoris, num. 22, solius depositionis episcoporum, nulla in monasteriis detrusionis mentione facta. Idem testatur quidam anonymus antiquus scriptor in Vita Ludovici Pii, ubi refert Theodulphum et cæteros episcopos fuisse depositos, et monasteriis obtrusos, nempe in exilio. Siquidem se in exilium actum fuisse testatur ipse Theodulphus, epistola ad Modoinum episcopum:

Hoc, Modoine, tibi Theodulphus dirigit exsul,
Summo pontificum cernuus ecce melos.

Et in epistola ad Aigulphum episcopum :

Hoc, Aigulphe, tibi, præsul sanctissime, mitto
Theodolphus carmen exsul, ab exsillo.

Et in epistola citata ad Modoinum conqueritur se non
fassum injuste fuisse episcopatu abdicatum, idque
sine auctoritate Romani pontificis :

Non ibi testis inest, iudex nec idoneus ullus ;
Non aliquod crimen ipse ego fassus eram.
Esto : forem fassus, cujus censura valeret
Dedere iudicii congrua frena mihi ?
Solius illud opus Romani præsulis exstat,
Cujus ego accepi pallia sancta manu.

Quæ videre est apud Henricum Canisium, tomo V
antiquæ lectionis, parte n. Et his patet, cum jam
esset condemnatus paulo post solemnitate Paschæ
Theodolphus, cum non fuisse vinculis solutum in
ramis Palmarum ab imperatore, ejus melodia dele-
ctato, qui tunc erat Aquisgrani. Ivit postea Ludovicus
imperator in Britanniam minorem, hoc est Armori-
cam, ut compesceret Mormanum, qui sibi in Britones
regiam potestatem arrogaverat, quo ad ordiem re-
ducto rediens, Andegavos venit, ubi *Irmingardis re-*
gina conjux ejus, quam proficiscens ibi ægrotantem
dimiserat, duobus diebus, postquam ipse ad eam venit,
morbo invalescente, v Nonas Octobris discessit, ut
scribit Eginhardus ad eundem annum : id etiam te-
stantur Theganus et Anonymus supra citati. Bis eo
anno fuit Andegavis imperator eundo in Armoriam,
et redeundo ; nec tamen potuit solvere Theodolphum,
qui tantum post Pascha Andegavos profectus **320**
est et reversus est mense Octobri, et paulo post abiit.
Tandem pius ille imperator et misericors anno 824
in conventu generali apud Theodonis Villam, cum
celebrarentur nuptiæ Lothorii filii sui, et Irmingar-
dis Hugonis comitis filię, accersitis conjuratoribus,
injuriam, condonavit, eisque omnia bona facultates-
que restituit, ut testatur Eginhardus ad præfatum
annum : *Emicuit in hoc palatio piissimi imperatoris*
miseriordia singularis, quam ostendit super eos qui
cum Bernardo nepote suo in Italia contra caput ac
regnum suum conjuraverunt. Quibus sibi ad præsen-
tiam venire jussis, non solum vitam et membra conces-
sit, verum etiam possessiones iudicio legis in fiscum re-
ductas magnaliberalitate restituit. Idem testatur supra
scriptus Anonymus in Vita Ludovici Pii. Ex quibus
patet non donatum fuisse crimen ipsi Theodolpho
Andegavis in carcere existenti. Et certe valde erat
infensus ipsi Theodolpho Ludovicus, nec parcere
volebat, nisi prius crimen fateretur, ut scribit Mo-
doinus episcopus ad ipsum Theodolphum :

Commissum scelus omne tibi dimittere mavult,
Si peccasse tamen te memorare velis.
Nam prodesse tibi confessio pura valebit,
Si te voce probas criminis esse reum.

Et paulo post :

Nullo alio superare modo puto principis iram
Posse, probes nisi te criminis esse reum.

Hæc refert Henricus Canisius libro supra citato. Sed
pius imperator postea sententiam mutavit, ut paulo
ante diximus, et omnibus conjuratoribus pro sua ele-
mentia singulari pepercit.

Quidam Anonymus, qui vixit tempore Philippi Au-
gusti Francorum regis, cap. 3 libri de Translatione
reliquiarum sancti Mamantis in Gallias, hos versus
tribuit Reinaldo episcopo Lingonensi, et similia fer-
me narrat iis quæ falso de Theodolpho cre- dita fuis-
se supra scripsimus : *Procedente tempore assumptus*
ad regimen urbis Lingonicæ Reinaldus episcopus pie
recordationis, qui decimus sedit ante venerabilem
Wilhelmum, qui nunc est electus noster, Vir ille qui-
dem spectabilis genere fuit, sed nobilitatem generis ho-
nestas morum et multiplex litterarum scientia illustra-
bat. Non solum liberalibus studiis eruditus fuit, sed

A *utriusque Testamenti paginis sufficienter instructus.*
Ipsa enim ejus opera testimonium perhibent veritati.
Nam cum ipse teneret comitatum Tornodorensem, et
comitatum Barri super Sequanam pro suis nepotibus,
qui erant adhuc parvuli, propter discordias quasdam,
sicut dicitur, rex Francorum, qui tunc erat, ipsum te-
nuit in Noviomensi civitate, in turri juxta portam, ubi
non fractus adversitate, sed gaudens, quia intelligebat
quod filium quem diligit flagellat Deus, fecit hymnum,
et modulatis vocibus decantavit cum pueris in ramis
Palmarum, scilicet, GLORIA LAUS. Ipse etiam vitam
beati martyris (Mamantis) transtulit de Græco in La-
tinum. Hæc ille, quem sequendum putarem, nisi
mentio illorum versuum apud Alcuinum obstaret.
(In bibliotheca Floriariensi Joannis a Bosco abbatis.)

B 235. *Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui in tot*
adversis, etc. Alcuinus, lib. contra Elipandum To-
letanum episcopum citat hanc Orationem, sed eam
ascribit Missæ ad palmas : *At enim in Missa ad Pal-*
mas, in Oratione quadam : Da, quæsumus, omni-
potens Deus, ut qui in tot adversis ex infirmitate nos-
tra defecimus, etc.

236. *Humilitas erigit.* Præclare sanctus Augusti-
nus, lib. 1 de Symbolo ad catechumenos : *Exaltavit*
se homo, et cecidit : humiliavit se Deus, et erexit, Hu-
mitatis Christi quid est ? Manum Deus homini jacenti
porrexit. Non cecidimus, ille descendit : nos jace-
bamus, ille se inclinavit. Prendamus, et surgamus
ut non in penam cadamus.

237. *Sacramenta, id est, festa.*

238. *Quæ medicinalibus sunt instituta jejuniis.*

321 Id est, quæ sunt instituta in medicinalibus je-
juniis celebranda.

C 239. *Et dicit orationes solennes.* Ex more antiquo,
quem videre est apud Alcuinum, lib. de divinis Of-
ficiis, cap. de feria quarta majoris hebdomadæ : *Di-*
cit orationes solennes, sicut in sexta feria. Et ra-
tionem subjungit, quia hæc feria consilium inferunt
Judæi de Jesu capiendo ; et apud Amalarium, lib. 1,
de Offic. eccl. cap. 11 : *Intimat supra dictus libellus*
(Romanus Ordo) ex Romana consuetudine debere ea-
dem die ante publicum officium Orationes, quæ sole-
mus in sexta feria agere, recitari. Hoc videre est in
Ordine Romano, in ordine de feria 4, hebdomadæ
majoris : *Et dicit Orationes solennes. Oremus, di-*
lectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei, et cæte-
ras per ordinem : tantummodo pro se intermittit.
Postea vero dicit Orationem pro rege Francorum, sive
pro imperatore. Ad ultimum pro Judæis non flectuntur
genua. Is mos etiam videtur in Cod. Thiliano, qui
olim fuit Ecclesiæ Salariensis, hoc est Sagiensis, ut
in præfatione notavimus. Ita enim in hoc Codice
scriptum est, in ordine ferię 4 majoris hebdomadæ :
Expectantes pontificem, qui semper (ipse) in ecclesia
majores Orationes solennes ipsa die, sicut in Sacra-
mentorum libro continetur, hoc continet ordine. Et
paulo post. Post Amen dicit Orationes solennes :
oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Ill.
et ceteros per ordinem : tantummodo pro se inter-
mittit : post imperatorem vero dicit pro rege Fran-
corum. Ad ultimum pro Judæis non flectuntur ge-
nua. Hujusmodi Orationes habentur etiam in Editis
hæc eadem feria quarta, sed non exstant in aliis Co-
dicibus nostris, miss. ^a neque apud Pamelium. Sed
nec modo dicuntur hæc feria 4.

D 240. *Oremus.* Græci dicunt τὸν Κυρίου δευτέρου, id
est, Oremus Dominum, ut planum est ex liturgia
sancti Joannis Chrysostomi, et ex Euchologio Græ-
corum passim. Tribiturque a diacono, non a sacer-
dote, ut clarum est ex eadem sancti Joan. Chrysost.
liturgia : ὁ διάκονος, τοῦ Κυρίου δευτέρου, id est, dia-
conus, Oremus Dominum, et ex eodem Euchologio
passim. Nota quod in hæc feria, ut in sexta sequenti
in his Orationibus non solum sacerdos annun-

^a In priori Theod., in officio ferię 6, hujusmodi
Orationibus titulus hic præmittitur : *Incipiunt Ora-*

Orationibus titulus hic præmittitur : *Incipiunt Ora-*

liat orationem dicendo duntaxat *Oremus*, pro more solito, sed insuper monet pro quibus et quid orandum sit, quemadmodum olim usitatum erat in omnibus aliarum Missarum Orationibus, cum sacerdos populum de Oratione moneret, ut manifestum est ex sancti Augustini epist. 101, ad Vitalem: *Exerce contra Orationes Ecclesiæ disputationes tuas, et quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei orare pro incredulis, ut eos Deus convertat ad fidem; et pro catechumenis, ut eis desiderium regenerationis inspiret; et pro fidelibus, ut in eo quod esse cœperunt eius munere perseverent. Subsanna pias voces, et dic te non facere quod hortatur.*

241. *Flectamus genua.* Vetus est consuetudo ecclesiastica ut diaconus clamet. *Flectamus genua*; quam videre est hom. 34 sancti Cæsarii Arelatensis: *Nam dum frequenter, sicut oraret, et diligenter attendo, clamante diacono Flectamus genua, maximam partem populi sicut columnas erectas stare conspicio, quod Christianis, dum in ecclesia oratur, non licet, nec expedit.* Et in fine Homiliæ: *Et quotiescumque diaconus clamaverit ut in Oratione genua flectere, aut Benedictioni inclinare capita debeatis, obedienter et fideliter cum vera humilitate faciatis.*

242. *Postquam oraverint.* Olim postquam diaconus clamaverat *Flectamus genua*, populus orabat. Jesse Ambianensis, in epistola de Baptismo: *Postmodum admonentur a diacono, Orate, electi, flectite genua; et postquam oraverint, dicit: Levate.* Orabaturque sub silentio. Unde in Cod. Rhem. *Et nuntiat diaconus: 322 Flectamus genua, et populus silet.*

243. *Dicit levate.* Diaconus. Oratione completa, olim clamabat, *Levate*; quod videre est loco citato Jesse Ambianensis: *Postquam oraverint, dicat Levate.* Et in Cod. Rhem., feria 6 majoris hebdomadæ: *Et nuntiat diaconus Flectamus genua, et populus silet. Dicit Levate, et dat Orationem.* Quæ ultima verba, et dat Orationem, intelligenda sunt de pontifice. Et apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de feria sexta, quæ et parasceve dicitur: *Dicit Oremus; et diaconus Flectamus genua; item diaconus Levate, et pontifex dat Orationem.* Et in Cod. Tiliano, ubi agitur de hac feria sexta: *Et dicat Oremus, et diaconus Flectamus genua; et oret divitissime; et diaconus dicat Levate,* Hodie vero τὸ *Levate* dicitur a subdiacono. Præterea notandum est in Ordine Romano, in ordine de feria sexta, in his solemnibus Orationibus, *Oremus, dilectissimi nobis, pro Ecclesia sancta Dei, etc.*, tantum dici a diacono *Levate*, in fine cujusque Orationis, quo dicto dicit sacerdos *Per Dominum*, in hunc modum: *Omnipotens sempiterne Deus, qui gloriam tuam, etc. Levate, Per eundem. Omnipotens sempiterne Deus, cujus iudicio, etc. Levate. Per Dominum.*

244. *Tantummodo pro se intermittit, etc.* Ita Alcuinus, cap. supra citato de feria 4 majoris hebdomadæ: *Hoc scientes, ut quod pontifex pro se intermittit, ibi illum commemorent.*

245. *Pro Judæis non genuflectant.* In Cod. Til. *Ad ultimum pro Judæis non flectantur genua.* Hanc orationem profert Alcuinus lib. de divinis Officiis, cap. de feria sexta, quæ et parasceve: *Et per omnes alias Orationes genuflectimus, ut per hunc habitum corporis, mentis humilitatem attendamus, excepto quando pro perfidis Judæis oramus. Illi enim genuflectebant Domino, opus bonum male operantes, quia illudendo hæc faciebant.*

246. *Confessoribus.* Confessores hoc loco sunt cantores et psalmistæ, qui sunt in inferiori clericorum gradu, can. 11 concilii iv Charthag. Id satis patet concilio Tolet 1, can. 9: *Nulla professa vel vidua, absente episcopo, vel presbytero, in domo sua Antiphonas cum confessore, vel servos faciat.* Et ita

^a In Gemet, quoque legitur *pro Christianissimo imperatore nostro*, licet infra scriptum sit *respice ad Anglorum benignus regnum.*

^A capiendus est canon sextus ejusdem concilii: *Itemque puella Dei nec familiaritatem habeat cum confessore.* Ita dicti, quia confiteri passim in sacra scriptura est Dei laudes decantare. Cum igitur in hoc Sacramentarii loco mentio fiat omnium personarum Dei cultui mancipatarum, par est credere in eo per confessores intelligi cantores seu psalmistas.

247. *Virginibus.* Intelliguntur virgines devotæ, seu professæ, hoc est quæ Deo virginitatem devoverint, de quibus infra.

248. *Viduis.* Similiter intelliguntur i læ viduæ quæ viduitatem solemniter professæ fuerint, de quibus etiam infra.

249. *Pro Christiano rege nostro.* Ita in Editis In ^a Codice Rhemensi legitur *Pro Christianissimo imperatore, vel rege nostro.* In Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et apud Pamelium: *Et pro Christianissimo imperatore nostro.* In Ordine Romano hæc habentur: *Postea vero dicit pro rege Francorum, sive pro imperatore.* In Codice Tiliano, feria 4, sic habet: *Post imperatorem vero dicit pro rege Francorum.* Sed nullæ assignantur particulares Orationes, nec in feria 6.

250. *Respice ad Romanorum atque Francorum benignus imperium.* Ita in Excusis, in Codice Rhemensi legitur: *Respice propitius 323 ad Romanorum, sive Francorum benignus imperium.* In Codice Rodradi, et apud Pamelium: *Respice ad Romanorum benignus imperium.* ^b In Codice Ratoldi: *Respice ad Romanorum, sive Francorum, benignus imperium.*

251. *Quibus expletis, etc.* Nota hac die has Orationes dici quidem olim solitas proxime ante Missam, sed aliquo intervallo.

252. *Hora octava.* Id est, secunda post meridiem juxta antiquam incipiendi diei et horarum numerandarum rationem.

^C 253. *Schola.* Schola in Ordine Romano, et in libris Sacramentorum est collegium cantorum. Si quidem olim clerici omnes in ecclesia non cantabant; sed erant quidam cantores a cæteris clericorum gradibus distincti, huic muneri obeundo deputati, ut videre est in concilio Carthag. iv, can. 10, quos tamen theologi nostri inter eos qui proprie ordinibus initiantur non solent recensere; et in concil. Laodiceno, can. 15 ² *περὶ μὴ δεῖν πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, etc.* Id est: Quod non oportet præter canonicos cantores, qui suggestum ascendunt, et qui ex membrana psallunt, aliquos alios canere in ecclesia. Ubi canonicos cantores sunt ii qui canonicè et legitime ad hoc munus obeundum sunt instituti. Apud sanctum Ignatium, epist. ad Antiochenos, in qua recensens gradus clericales, inter eos Psaltes seu cantores commemorat; et in Constitutionibus apostolicis, lib. viii, in Missa sancti Clementis, in qua oratur pro lectoribus, cantoribus, virginibus et viduis. Nec dicendum est hunc gradum præcis illis temporibus non fuisse a cæteris gradibus minoribus distinctum, sed ex eis, maxime ex lectoribus, assumptos fuisse cantores. Contrarium enim apparet ex locali supra citatis, et maxime ex concilio Carthaginensi iv, ubi psaltæ, seu cantori, assignatur post alios sus peculiaris Benedictio, quæ sane est alicujus personæ distinctæ, quæ nondum sit alicui ordini initiata; cum hic gradus sit postremus omnium, nec videamus lege ordinaria eum qui ad superiorem aliquem promotus sit gradum ad inferiorem ordinari. Præterea canones apostolorum distinguunt lectores a cantoribus; igitur ut plurimum cantores non assumebantur ex lectoribus. Etenim can. 26 datur libertas ducendi uxorem lectoribus et cantoribus. Canone 45 prohibetur hypodiacono, lectori et cantori aleis et ebrietati vacare; et can. 69 statuitur ut episcopus, vel presbyter, vel diaconus, vel hypodiaconus, vel lector, vel cantor, qui sanctam Quadragesimam, aut feriam 4, vel pa-

^b Ita in secundo Theoder. In altero, *ad Christianissimum benignus imperium.*

rasceven, non jejunaverit, deponatur. Postea tamen psaltæ seu cantores ex subdiaconis et aliis minoribus ordinibus assumpti sunt, qui cantorum scholam, cujus est hic mentio, componerent. Nam in concilio Bracarensi I, can. 29. videmus lectores psaltarum officio fungi; et in concilio Romano, sub sancto Gregorio primo statuitur ut deinceps cantores assumantur ex subdiaconis, vel aliis minoribus ordinibus, ut videre est epist. 44 lib. IV Regestiæ: *Qua de re* (inquit papa) *decreto constituo ut in sede hac sacri altaris ministri cantare non debeant, solumque lectionis evangelicæ officium inter Missarum solemniam exsolvant: Psalmos vero et reliquas lectiones censeo per subdiaconos, vel (si necessitas fuerit) per minores ordines exhiberi.* His ita constitutis, dicendum tamen quædam olim ab aliis clericis, atque etiam a laicis, cantari solita, ut *Kyrie eleison, Habemus ad Dominum, Et cum Spiritu tuo, Amen,* et similia:

254. *Præsta, quæsumus*, etc. Alcuinus, lib. II adversus Elipantum Toletanum episcopum citat hanc Orationem: *Item feria 4 ejusdem hebdomadis: Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui nostris excessibus incessanter affligimur*, etc. Et lib. VII contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Item feria 4 ante Pascha: Quæsumus, omnipotens Deus, ut per Unigeniti tui passionem liberemur*, iis quæ in medio Orationis interjacent prætermissis.

324 355. *Sequitur altera lectio*, etc. Hæc rubrica desideratur in Editis, in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium.

256. *Passio Domini*. Ita in Codice Tiliano, ut in ordine librorum, etc., qui leguntur, et de feriis 4-7 ante Pascha Codicis mss. bibliothecæ Corbeiensis. Et infra, feria 6 in parasceve sancta, præscribitur legenda Passio secundum Joannem, nulla mentione facta passionum secundum Matthæum, quæ Dominica in Palmis, et secundum Marcum, quæ feria 3 leguntur, quas prætermissas fuisse arbitror, quia in illis diebus scriptor hujus libri secutus est tantum communem rationem aliarum Missarum Legendæ Passionis in ecclesia usus antiquus est, nam illius meminit sanctus Augustinus, serm. 144 de Tempore: *Passio autem quia uno die legitur, non solet, legi, nisi secundum Matthæum. Volueram aliquando ut per singulos annos secundum omnes evangelistas etiam Passio legeretur; factum est, non hodieunt homines quod consueverunt, et perturbati sunt.* Ubi nota primo olim Passionem uno die tantum legi solitam, et quantum diem non exprimat, credibile est eam fuisse sanctam parasceven; deinde a sancto Augustino institutum fuisse ut quatuor evangelistarum Passiones quotannis in ecclesia legerentur; idque diversis diebus, et si hoc non exprimat, nam quatuor Passionum lectio tædiosa fuisset; et credere par est id ab eo fuisse ordinatum juxta rationem hebdomades in octavis Paschæ, in qua juxta eundem sermone citato, legitur per septem dies resurrectio Dominica secundum omnes evangelistas.

257. *Largire sensibus*, etc. Hæc oratio citatur ab Alcuino lib. VII, contra Felicem Urgelitanum episcopum: *Et alia oratione: Largire, omnipotens Deus, ut per temporalem Filii tui mortem, quam mysteria veneranda testantur*, prætermisso fine, et his vocabulis, *sensibus nostris*.

258. *Hora tertia ingressi sacrarium*. Agebantur olim Missarum solemniam hora tertia, hoc est nona matutina, feruntque ita institutum esse a sancto Telesphoro papa. Sed hanc institutionem non ita antiquam esse puto. Illis enim primitivæ Ecclesiæ temporibus Missarum solemniam de nocte celebrantur, ut liquet ex Tertuliano, lib. de Corona militis: *Eucharistiæ sacramentum et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino etiam anteculani cælibus, nec de alio-*

rum manu, quam præsentium sumimus. Quod sane solum fiebat inter Missarum solemniam. Noti sunt illi cætus antelucani ex Plinio oratore ad Trajanum (Lib. X. epist. 101) apud eundem Tertullianum in Apologetico. Inde calumniæ paganorum, infanticidia, et eversores luminum canes, leones scilicet tenebrarum et libidinum impiarum inverecundiam procurantes apud eundem Tertullianum eodem lib. infra. Hæc sacra mysteria Christiani de nocte peragebant, ut sibi eorum majestati ac dignitati consulerent adversus invidiam et furorem paganorum, idque etiam post tempora Telesphori papæ, qui floruit Antonino Pio imperatore. Eaque hæc Missarum celebrandarum hora tertia institutio longe posterior fuit: quæ tamen celebrabantur hora octava, seu nona, aut vespere tempore jejuniorum, ut ad Concordiam regularum docuimus. Hoc vero die Cænæ Domini anticipatur hora propter benedictionem olei et Chrismatis, pœnitentium reconciliationem, et lotionem pedum; non vero propter jejunii relaxationem, ne desit vel numerus sex et triginta dierum juxta sanctum Gregorium, vel quadraginta, juxta posteriorem institutionem; quamvis olim multi non jejunarent in Cæna Domini secundum Ecclesiæ suæ ritum, ut videre est apud sanctum Augustinum, epist. 118. Eadem hora tertia hoc die incipiendum statuitur officium in veteri Pontificali ms. quod servatur in sacristia Ecclesiæ Rothomagensis, videturque olim fuisse Ecclesiæ Rhemensis. In concilio Rothomagensi celebrato, 325 anno Domini 1072, apud Ordericum Vitalem, lib. IV Hist. eccl., statuitur, can. 1, *ut chrismatis, et olei baptismatis, et unctionis consecratio competenti hora, id est post nonam, secundum statuta Patrum fiat.* Quæ consecratio inter Missarum solemniam celebratur, ut ex nostris Sacramentariis planum est.

250. *Dalmaticas*. Quid sit dalmatica docet sanctus Isidorus, lib. XIX Origin., cap. 22: *Dalmatica, vestis primum in Dalmatia provincia Græciæ texta, est tunica sacerdotalis cum clavis ex purpura.* Et Glossæ veteres: *Dalmata (lege dalmatica) vestis sacerdotalis candida cum clavis purpureis.* Quid autem sit clavis, explicant Glossæ Cyrilli: *πορπύρα ὑρασμίνε, clavis plurale non habet*, id est, purpura vesti assuta, seu intexta. Sed quod dicit non habere plurale, adservatur locis citatis. Sunt igitur clavi notæ, plagulæ quædam ex purpura togis olim senatorum assutæ, Græci *σημεία*, et ab ejusmodi latis clavis vestis senatoria dicitur laticlavium, seu latus clavis, *πλατύσημος* et *πλατύσημον*. Glossæ Cyrilli: *πλατύσημον, laticlavium.* Onomasticon vetus, *latus clavis, πλατύσημον*. Lexicon vetus, *latus clavis, πλατύσημος*. Et ab angustis clavis angusticlavia. Idem Lexicon, *angusticlavia, ψειχώσημα*. Plura vide in commentariis doctissimi viri Joannis Savaronis ad epist. 9 lib. I Apollinaris (Cap. quid significant vestimenta). Dalmaticam aliter describit Alcuinus, lib. de Offic. divinis, antiquo ritu mutato. Est inconsutilis, formam habet crucis in sinistra parte subbrachii sunt, largas habet manicas, seu brachia, ut ille loquitur. Amalarius, lib. II de Officiis eccl. cap. 21, addit duas lineas coccineas retro, similiterque in anteriori parte, atque etiam in utroque humero. Id videre est in Oratione sacerdotis dalmaticam induentis in Missa antiqua a Matthia Illyrico edita: *Indumento hoc typico priscorum Patrum ritu in modum crucis, tramitibus purpureis contexto, vestitus postulo*, etc. Ita hunc locum interpunxi: ut vestis sit in modum crucis juxta præfatos auctores, et tramitibus purpureis contexta, secundum Amalarium. Fuit indumentum episcoporum et diaconorum, ut scribit auctor Quæstionum utriusque Testamenti, inter opera sancti Augustini, quæst. 46: *Quasi non hodie diaconi dalmaticas induantur, sicut et iscopi. At subdiaconi tunicis induebantur iisque lineis, ut con-*

Nunc ad calcem Registri leguntur gesta et canones hujus Rom., synodi.

stat ex lib. vii Degesti ^a sancti Gregorii, epist. 63: *Unde habent ergo hodie ut subdiaconi lineis tunicis proceclant, nisi quia hoc a matre sua Romana Ecclesia perreperunt?* Ubi nota distinctos olim habitus diaconi et subdiaconi. Siquidem diaconus induebatur dalmatica, subdiaconus tunica. Quod etiam videre est in antiquo ritu celebrandæ Missæ Joannis Abrincatensis episcopi, in appendice hujus libri Sacramentorum.

360. *Ampullæ.* Quid sit ampulla docet sanctus Isidorus, lib. xv Orig., cap. 3: *Ampulla quasi ampla bulli. Similis est enim rotunditate bullis quæ ex sumpis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento.* Glossæ veteres: *Ampulla, λήκυθος.* Λήκυθος autem est ἀργείου ὑπερθόχον, inquit auctor veteris etymologici, id est vas in quo oleum reconditur. Unde *lecythus olei*, III Reg. xvii. Bene igitur in ampullis reconditur oleum, seu chrisma, juxta morem antiquum, quem videre est apud Optatum Milevitanum, lib. ii adversus Parmenianum: *Ampullam quoque chrismatis per fenestram, ut frangerunt, jactaverunt.* Porro olim liberum fuit episcopis sacrum chrisma omni die conficere, ut patet ex concilio Toletano I, can. 20: *Episcopo sane certum est, quod omni tempore licet chrisma conficere.* Postea tamen mos invaluit ut duntaxat in Cæna Domini conficeretur, ut planum est ex omnibus nostris Sacramentariis, et Euchologio Græcorum. Idem videre est in homilia 8 sancti Eligii de Cæna Domini: *Et quia in hac die sacratissima fiunt plurima in sancta Ecclesia quæ necessarii debet scire vestra industria, sicut pœnitentium reconciliatio, sacri olei benedictio, sancti chrismatis confectio, fraterna pedum ablutio.* Et in sermone de unctione chrismatis inter opera sancti Cypriani: *Dies ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hac die primum 326 commendata est nobis fractio panis. Hodie in Ecclesia cum cæteris unctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis et nominis, sacrum chrisma conficitur.* Et statuitur in concilio Meldensi, can. 46, ut nemo sacrum chrisma, nisi in quinta feria majoris hebdomadæ, id est in Cæna, quæ specialiter appellatur Dominica, conficere præsumat.

361. *Ut accepto balsamo, etc.* Chrisma non est simplex oleum; sed ei balsamum admiscetur, ut liquet ex supra citato sermone de unctione chrismatis: *Sacrum chrisma conficitur, in quo mistum oleo balsamum regię et sacerdotalis glorię exprimit unitatem:* Gregorio magno, expositione in cap. ii Cantici canlicorum: *In Engaddi balsamum gignitur, quod cum oleo pontificali benedictione chrisma efficitur, quod dona Spiritus sancti exprimuntur.* Et concilio Cabillonensi, cap. 9, apud Burchardum, lib. iv, cap. 93: *quidam fratres dixerunt antiquę consuetudinis fuisse, ut pro balsamo emendo ad chrisma faciendum, sive pro luminaribus ecclesię concinnandis, binos vel quater nos denarios presbyteri darent.* Græci in chrismatis confectione diversas fragrantis odoris materias admiscunt, ut testatur sanctus Dionysius, cap. 4 eccl. Hierarchiæ: *ἡ τοῦ αἰθέρος σύνθεσις συναγορῆ τις ἔστιν ἐπισημῶς ὀνόματι.* Id est, unguenti seu chrismatis compositio quædam collectio est fragrantium materialium. Admiscunt autem præter vinum et oleum sufficiens sex et triginta genera seu aromatum, seu herbarum, ut habetur in eorum Euchologio.

362. *Cereostatis.* Cereostata sunt candelabra quorum usus est in altaribus. Hanc vocem sæpius videre licet apud Anastasium Bibliothecarium in Vitis pontificum Romanorum.

363. *Pax vobis.* Formula est salutationis qua utitur pontifex in sacris maxime. Pontifex enim in ecclesia inter ipsa sacra sæpius populo dabat pacem, sive diceret *Pax vobis*, seu *Pax vobiscum*, seu *Pax omnibus*. Optatus Milevitanus, lib. iii adversus Parmenianum: *Non enim unamquamque domum semel (Legendum simul) seducere potuistis; sed aut ivit*

A uxor (Nempe ad ecclesiam vestram), aut resedit maritus; aut parentes seducti sunt, et filii sequi voluerunt; aut stetit frater si rore migrante; persuasionibus vestris divisa sunt corpora, et nomina pietatis. Et non potuistis prætermittere quod legitimum est, utique dixistis Pax vobiscum, nempe in conventibus et sacrificiis ecclesiasticis. Dicit autem legitimum id quod in ipsis sacris sancitum est faciendum; in lib. ii adversus Parmenianum: *Nam quis dubitat nos illud legitimum in sacramentorum mysterio prætereire non posse? offerre vos dicitis pro Ecclesia.* Quod frustra quidam interpretantur Canonem Missæ. Quod si ita esset, dicendum erat *illud legitimum.* Sanctus Joannes Chrysostomus, homil. 3 in Epistolam ad Colossenses: *Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην ἐν ταῖς λίταις, ἐν προδρόμησις; καὶ ἀπαξ, καὶ δις, καὶ τοῖς, καὶ πολλάκις αὐτὴν δίδωσιν ὁ τῆς Ἐκκλησίας προεστώς. Εἰρήνη ὑμῶν, ἐπιπέλων.* Id est: In Ecclesiis pacem in precibus, in Præfationibus, et semel, et bis, et ter, et sæpe dat Ecclesiæ præsul dicens Pax vobis. Ubi tamen non legendum est ὑμῶν, sed πάντων. Nam paulo post dicit: *Καὶ οὐ λέγει ὁ τῆς Ἐκκλησίας προεστώς, Εἰρήνη ὑμῶν, ἀπλῶς, ἀλλὰ, Εἰρήνη πάντων.* Id est: Et non dicit Ecclesiæ præpositus Pax vobis, simpliciter, sed Pax omnibus. Causamque subjungit, quia non cum uno aut altero pax habenda est, sed cum omnibus, ita ut etiam in mente nostra omnia tranquilla et peccata sint. Quod confirmatur ex homilia 16, in Epist. primam ad Corinth. : *Εἰρήνην, καὶ νῦν πάντων ὁ τῆς Ἐκκλησίας προεστώς ἐπέυχεται.* Id est: Et nunc pacem omnibus deprecatur Ecclesiæ præsul. Et in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi sacerdos licet: *Εἰρήνη πάντων,* id est: Pax omnibus, ut in liturgiis sanctorum Jacobi et Marci, et in liturgia Præsanctificatorum. Quod confirmatur ex Theoria mystica sancti Germani patriarchæ Constantinopolitani, in qua hæc verba enarrans dicit: *Εἰρήνη πάντων ὁμογνωμοσύνην, καὶ ἀγάπην καὶ ταυτότητα συν ἄπτοντες, etc.* Id est: *Pax omnibus: concordiam 327 et dilectionem, et eundem sensum inter nos invicem coaptantes Domini imitationem accipiamus, pacem suam relinquentis et dantis.* Sed illud *Pax omnibus* Græcorum est, ut citati loci testantur; at τὸ *Pax vobis*, seu *Pax vobiscum*, est Latinorum, ut ex Optato Milevitano supra citato, libro nostro Sacramentorum et Codice Ratoldi mox citando manifestum est. Aliquando olim, in Occidente, maxime in Hispania, dictum fuit *Dominus sit vobiscum*, ut videre est in concilio Bracarenensi I, can. 21 secundæ constitutionis: *Item placuit ut non aliter episcopi, aliter presbyteri, sed uno modo salutent, dicentes: Dominus sit vobiscum.* Ubi cum postea scribit *omnis retinet Oriens*, legendum puto *Occidens*, quia in Ecclesia Orientali alium fuisse usum testimonia producta satis manifestant. Circa hanc salutationem, *Pax vobiscum*, hæc notanda veniunt ex Codice Ratoldi abbatis: *Postea, pax vobiscum; etiamsi non soleat dicere episcopus, nisi tantum diebus festis.*

D Porro ante Missam, in Codice Rhemensi habetur reconciliatio pœnitentium, de qua infra commodius dicetur. Post Missam sequitur: *Item feria 5 Missa chrismatis.* Oratio: *Domine Deus, qui in regenerandis plebibus tuis, etc.* Secunda: *Da nobis, omnipotens Deus, remedia conditionis humanæ, etc.* Super oblata *Hujus sacrificii potentia, Domine, quæsumus, etc.* Præfatio: *Clementiam tuam suppliciter exorare, ut spiritalis lavacri baptismate renovandis creaturam chrismatis in sacramentum, etc.* Infra Actionem: *Communicantes, etc.*, ut in Codice sancti Eligii. Item alia: *Hanc igitur oblationem famulorum famularumque tuarum, quam tibi offerunt ob diem in qua Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis suis corporis et sanguinis sui mysteria celebranda quæsumus, Domine placatus accipias, et pietate concedas, ut per multa curricula annorum salvi, et incolumes munera tua tibi*

^a Nunc lib. ix.

Domino mereantur offerre. Quam oblationem. etc. Tandem sequitur : *Item in ultimo, antequam dicatur Per quem hæc omnia, Domine, beneficis oleum pro infirmis, sive pro poculo his verbis, etc.* Benedictione completa olei, et chrysmatis, dietisque in Missa quæ sequuntur, Post Communionem : *Concede, Domine, ut per captum (Lege perceptum) novi sacramenti mysterium, etc.* Super populum : *Præsta quæsumus, Domine, ut sicut de præteritis, etc.* Sequitur : *Item in oleo exorcizato confectio : Exorcizo te creatura olei, etc.* Deinde sequitur hæc Prefatio : *Qui mysteriorum secreta revelans, etc.* Tandem : *Ad Missam sero : Deus, a quo et Judas, etc.,* ut in hoc Codice sancti Eligii. Hactenus Codex Rhemensis ; in quo tres Missæ notandæ sunt hæc feria quinta, Prima penitentium, secunda chrysmatis, tertîa serotina. Olim in quibusdam Ecclesiis hæc eadem feria duæ Missæ celebrabantur, altera mane propter eos qui hæc feria non jejunabant, sed lavabant et relaxabant ; altera sero propter eos qui jejunabant, ut notat sanctus Augustinus epist. 118, ad Januarium, agens de hac solemnitate : *Et quia, inquit, nonnulli etiam jejunium custodiunt, mane offertur propter prandentes, quia jejunia simul et lacera tolerare non possunt, ad vesperam vero propter jejunantes.*

264. *Hodierna traditione.* Corporis et sanguinis sui videlicet.

265. *Distraxit.* Id est, vendidit. Distrahere enim interdum vendere significat : Nonius Marcellus, cap. 4 : *Distrahere est vendere.* Lucilius, lib. xxix, *dreadant, differant, dissipant, distrahant.* Regula Magistri, cap. 85 : *Cum unaquæque ars aliquid perfectum supervacaneum usibus monasterii habuerit, vel mittendarum eulogiarum abundaverit, interrogata qualitate pretii, quantum a secularibus distrahi potest, tantum infra numerum minori semper distrahatur pretio.* In Concordia regularum, cap. 64, § 4.

266. *Quem nec sacrati sibi collatio.* Cum cæteris apostolis in ultima cœna corpus et sanguinem suum Dominus noster Jesus Christus Judæ traditori 328 porrexit. Hoc multi Patres asserunt : sanctus Augustinus, lib. II adversus litteras Peliliani cap. 106 : *Aut communicarunt furto et sceleri Judæ prædecessores ejus apostoli, quia cum eo jam Domini venditore sacrosanciam cœnam communicarunt.* Auctor questionum mistim ex utroque testamento inter Opera sancti Augustini, quæst. 102. *Judas ergo cum esset inter discipulos, contagione sua non eos maculavit, dissentientes utique a furto ejus ; et Eucharistiam inter eos accipiens non polluit innocentes, nec Dominus ei quem latronem sciebat corpus suum denegavit.* Sanctus Leo, serm. 3 de Passione Domini : *Espectasses consummationem criminis tui, et donec sanguis Christi pro omnibus funderetur peccatoribus, informis lethi suspendium distulisses ; cumque conscientiam tuam tot Domini miracula, tot dona torquerent, illa saltem te a præcipitio tuos sacramenta recocassent quæ in paschali cœna jam de perfidia tua signo divinæ scientiæ detectus acceperas.* Sanctus Eligius, homil. 8 : *Quam multi de altari accipiunt, et moriuntur ! Unde et dicit Apostolus : judicium sibi manducat, et bibit An non bucella Domini venenum fuit Judæ ?* Sanctus Joannes Chrysostomus, homil. 27, in epistolam I ad Cor. : *Καὶ οὐδὲ τούτου ἐξέβαλεν, καὶ ἄλλων ἀπὸ τοῦ μετέδωκε, καὶ τῶν ἀσπυρίων κοινῶν ἐποιεῖσεν.* Id est : Non illum (Judam) exegit, sed eum fecit mensæ participem ac mysteriorum. Sanctus Anastasius Sinaita, sermone de Synaxi : *Ὁὐκ ὅσως πῶς Ἰουδαῖς ἀναξίως, καὶ ὁσίως τοῦ σώματος μεταλάβων του θεϊσποτικου εὐθίως κατεχρίθη ;* id est : Nonne vides quomodo Judas, cum indigne ac fraudulenter corpus Christi sumpsisset, statim condemnatus est ? Hincmarus archiepiscopus Rhemensis, in epist. ins. biblioth. monasterii sancti Remigii Rhemensis : *Ac deinde dictum est : post bucellam in-*

^a Paulo infra, ubi legitur : *Patitur mitis Dominus, Dominus.*

A troirit in eum Satanas, quia cum intravit sanctus panis in plenum de iniquitate ventrem, intravit hostis antiquus, qui dicitur diabolus et Satanas, in crudelem et impiam mentem.

267. *Quo Dominus noster Jesus Christus pro nobis traditus est.* Ita in editis et in aliis Codicibus nostris mis, ut apud Pamelium.

268. *In qua Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis suis, etc.* Ita in Codicibus citatis.

269. *Tunc offertur pontifici oleum.* Incipit consecratio olei infirmorum, quæ proxime fit ante illa verba : *Per quem hæc omnia semper bona creas,* ut videre est in hoc Codice sancti Eligii. Nec credendum est proxime post illa verba, *Acceptit panem in sanctas ac venerabiles manus, suas,* consecrari, quamvis hæc verba, *tunc offertur pontifici oleum, etc.,* sequantur. Quod ideo scriptor fecit, quia totum volebat scribere Canonem.

270. *Christina.* Hoc vocabulum non ita stricte et proprie hoc loco usurpatur.

271. *Et resiciens ad Orientem.* Antiquus et laudabilis mos Ecclesiæ fuit, atque a temporibus apostolicis ad nos usque deductus, ut orantes Christiani obversam Orienti faciem habeant. Sanctus Basilius, lib. de Spiritu sancto, ab Amphilochem, cap. 27, agens de traditionibus apostolicis : *Τὸ πρὸς ὀριαντὸς τετραθεῖ κατὰ τὴν προσευχὴν ποίω ἐπίδοξον ἡμᾶς γρηναζ ;* Id est : Converti ad orientem in Oratione quæ Scriptura nos docuit ? Auctor Questionum ad orthodoxos, inter opera sancti Justinii martyris, quæst. 118, in responsione hæc de re agens ita scribit : *Τούτο δὲ πρὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων,* id est, hoc vero manat a sanctis apostolis. Sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, in Theoria mystica, τὸ κατ' ὀριαντὸς εὐχεσθαι παραδεδωμένον ἐστίν, ὡς καὶ τὸ ἐπιπέ, ἐκ τῶν Ἀποστόλων. Id est : Orientem versus orare traditum est, ut et reliqua, ab apostolis. Hujus consuetudinis meminit Tertullianus in Apologético : *Denique indesuspicio quod innotuerit nos ab Orientis regi mem præca i ;* et lib. I de Nationes : *alij plures humanius solem Christianorum Deum existimant quod innotuerit ad Orientis partem facere nos præca tionem.* sanctus Augustinus 329 lib. II, de Sermone Domini in monte, cap. 9 : *Cujus rei significandæ gratia, cum ad Orationes stamus, ad Orientem convertimur.* De hac re pluribus agunt sanctus Joannes Damascenus, lib. IV de Fide orthodoxa, cap. 13, et auctor Questionum ad Antiochum (Inter opera sancti Athanasii). Meminit etiam Gregorius archiepiscopus in disputatione cum Herbaso Judæo : *κατ' ὀριαντὸς ἐπίδοξον ποίω εὐχεσθαι.* Id est : Orientem versus orare didicimus. Duas subjungit causas, quia invenimus Deum illic hominem creasse, et paradysum fecisse Sanctus Basilius, cap. citato, aliam profert, quæ tamen a secunda non multum discrepat, quia veterem querimus patriam paradysum, quem Deus plantavit in Eden ad Orientem. Cui suffragantur sanctus Joannes Damascenus, cap. citato, auctor Questionum ad Antiochum questione citata : et sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus, libro citato ; qui aliam etiam profert rationem : propterea quod spiritalis Sol justitiæ Christus Deus noster in terra apparuit, in Orientalis solis sensibilis partibus. Aliam profert auctor Questionum ad orthodoxos, quæst. citata, quia τιμωτέρα ἐστίν ἡ ὀριαντὸς τῶν ἄλλων μερῶν τῆς γῆς, id est, nobilior est Oriens aliis mundi partibus. Alias profert auctor Questionum ad Antiochum, quæst. citata : quia steterunt pedes Christi in monte olivarum, et quia Deus lumen verum est. Alias profert sanctus Joannes Damascenus, cap. citato : quia Deus est lux intelligibilis. Sol justitiæ, et Oriens in Scripturis nominatur Christus, quia antiquum Moysi tabernaculum ad Orientem habebat velum, et propi-

etc. In Ms. Fiscanensi habes : *Pascit igitur mitis*

tiatorium : et tribus Juda, ut honorabilissima, ad Orientem castra ponebat ; et in famigerato Salomonis templo porta Domini Orienti erat obversa. Quia Christus crucifixus est respiciens Occidentem, et sic illum adoramus ad eum aspirantes. Tandem, quia Christus assumptus in cælum ad Orientem ferebatur, ut habetur Psal. lxxvii : *Psallite Deo, qui ascendit super cælum cæli ad Orientem*, et sic eum apostoli adoraverunt. Hinc factum est ut sacræ ædes Orientem spectarent ut plerimum, juxta sanctum Paulinum, epist. 12. Id videre est apud * Apollinarem, lib. II, epist. 10 :

Ædes celsa nitet, nec in sinistram
Aut dextrum trahitur : sed ara frontis
Ortum prospicit æquinoctialem.

Sed olim Chalcedone sacrarium in quo sepulchrum sanctæ Euphemiæ reconditum erat orientalem plagam respiciebat, ut testatur Evagrius, lib. II, hist., cap. III ; *Ἐπὶ τῆς τοῦ θεοῦ ἡλίου πρὸς τὰ ἑὴν εὐπροσηγῆς ἐστὶ πύλος, ἐν ἧ τὰ παύματα τῆς ἀγιοσύνης ἀποκατετάθησαν*. Id est : Intra testudinem ab Orientem est sacrarium, in quo sunt sanctissimæ Martyris reliquiæ.

Id patet etiam ex Socrate, lib. V, Hist. Eccl., cap. 21, ubi scribit Antiochiæ basilicam contrarium alia habere situm, cum ejus altare non ad Orientem, sed ad Occidentem respiciat, et ex Stephano Tornacensi, epist. 105, ubi agens de basilica Sancti Benedicti Parisiis ita : *Ecclesiæ illius (inquit) forma dissimilis est, et dissilens ab aliis ecclesiis ; a parte sanctuarii respicit Occidentem, ab introitu Orientem*. Si igitur ecclesia Antiochiæ, et basilica Sancti Benedicti Parisiis sita, olim ortum solis non respiciebant, contrario aliis sacræ ædibus situ, sed occasum, signum est alias ecclesias, aut saltem maximam partem earum Orienti obversas fuisse. Postea tamen ita composita est præfata Sancti Benedicti basilica, ut modo a parte sanctuarii respiciat Orientem ab introitu occidentem, ut a aliis situ non discreparet. Nunc vero mutatur antiquus usus, maxime Parisiis. Siquidem in tanta multitudine ædium sacrarum, quæ in illa civitate XI, ab hinc annis ædificata sunt, vix unam aut alteram quæ Orienti sit observa repereris, cum etiam ibidem nonnullas veteres olim regionem spectantes Orientis, jam mutata facie, Occidentem respicere videamus. Quod spectat ad paganorum templa aut de illis aliquid dicamus, illa etiam ut plurimum erant Orienti obversa. Ita enim temp'a construenda docet Vitruvius, lib. IV, de Architectura, cap. 5 : *Regiones autem, inquit, quas debent spectare ædes sacræ deorum immortalium sic erunt constituentes, uti, si nulla ratio impederit, liberaque fuerit* **330** *potestas ædis, signum quoque si in cella collocatum spectet ad vespertinam cæli regionem, ut hi qui adierint aram immolantes aut sacrificia facientes spectent ad partem cæli Orientis, et simulacrum quod erit in æde : et ita rotæ concipientes contueantur ædem, et Oriens cælum ; in saque simulacra videantur ex orientia contueri supplicantes et sacrificantes, quod aras omnes Deorum necesse esse videntur ad Orientem spectare. Cui suscribit sanctus Isidorus, lib. XV, Orig., cap. 4 : *Sed et locus designatus ad Orientem a contemplatione templum dicebatur : cujus partes quatuor erant, antica ad Ortum, postica ad Occasum, sinistra ad Septentrionem, dextra ad Meridiem spectans. Unde et quando, templum construebant, Orientem spectabant æquinoctialem ; ita ut lineæ ab Ortu ad Occidentem missæ fierent partes cæli dextra sinistra æquales, ut qui consuleret ac deprecaretur rectum aspiceret Orientem*. Sed hæc potissimum de sacræ Romanorum ædibus sunt intelligenda ; nam priscorum, Græcorum templa ut plurimum altaria ad Occidentem, januas ad Orientem habebant conversa, ut scribit Porphyrius in libro de antro Nympharum. Quod spectat ad Judæos, templum Salomonis ad Occidentis regionem respiciebat, ut clarum*

* Nimirum Sidonium Apollin,

A est ex cap. VII, Ezechielis : *Et introduxit me in atrium domus Domini int'rius ; et ecce in ostio templi Domini inter vestibulum et altare quasi viginti quinque viri dorsa habentes contra templum Domini, et facies ad Orientem, et adorabant ad ortum solis. Et sane Judæi ad solis occidentalem conversi regionem Deum orabant ; ut testatur Gregentius archiepiscopus in disputatione supra citata, ita loquens Heribano Judæo, Ἐπὶ τῆν ὄψην γὰρ ὑμεῖς προσκυνεῖτε. Id est : vos enim versus Occidentem adoratis ; quod ideo faciebant ne viderentur, quemadmodum gentiles, Solem adorare.*

272. *In consecratione chrisma.* Antiquus est Ecclesiæ mos sanctum chrisma benedicere et consecrare. Sanctus Cyprianus, epist. 70 : *Porro Eucharistia et unde baptizati unguuntur oleum in altari sanctificatur*. Optatus Milevitanus, lib. VII, adversus Parmenianum ; *oleum n' minant, illum scilicet liquorem qui ex nomine Christi conditur, quod chrisma postquam conditum est nominatur*. Basilius, lib. de Spiritu sancto ad Amphilochem, cap. 27, qui ritum ad tempora apostolorum refert : *Ἐδόξωμεν τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἐλάσω τῆς χρίσεως*. Id est : benedicimus aquam baptismatis et oleum unctionis : Quod et confirmatur auctoritate Dionysii magni, qui de chrisma consecratione pluribus agit cap. 4, lib. de Hierarchia ecclesiastica.

273. *Per olive ramum pacem terris redditam nuntiavit.* Ita Tertullianus, lib. de Baptismo : *Quemadmodum post aquam diluam, quibus iniquitas aliqua purgata est post baptismum (ut ita dixerim) mundi, pacem cælestis iræ præco columba terris annuntiavit demissa ex arca, et cum olea reversa, quod signum etiam apud nationes paci præstenditur ; eadem dispositione spiritalis effectus terræ, id est carni nostræ emergenti de lacero post vetera delicta columba sancti Spiritus avolat, pacem Dei afferens emissa de cælis, ubi Ecclesia est arca figurata*. Cassiodorus, in Psalmum xxii : *Sed quod est quod species ipsa Benedictio sanctæ frequenter adhibetur : unxit prophetas, consecravit reges. Non immerito, quia arbor ipsa pacis etiam præstabat indicium ; quod ejus specialiter munus noscitur esse divinum, liquor arboreus, pinguedo letificans, magnarum gratia dignitatum, cujus folia in viriditatis suæ pulchritudine perseverant*. Hæc etiam Noe per columbam nuntiavit terris redditam sospitatem, ut meritis tantæ Benedictio- nis capax esse videatur, quæ fructus sui magno decore simul et utilitate perfuitur. Sanctus Joannes Damas- cenus, lib. IV de Fide orthodoxa, cap. 13 : *Et misericordiam Dei nobis annuntians per Spiritum sanctum. Ἐπεὶ καὶ χόρτος εἰαίας τοῖς ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ περισωθεῖσιν ἡ περιστέρω κακομακρῶν. Id est : Postquam et ramum olive servatis ex diluvio columba obtulit* **331** *Quare in Græcorum Euchologio hic ramus recte appellatur καταλλαγῆς συμβόλον, σωτηρίας ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ χόρτος μυστήριον. Id est, reconciliationis symbolum, salutis et gratiæ post diluvium mysterium.*

D 274. *Unde unxisti sacerdotis.* Levitici VIII, ubi Aaron a Mose unctus est in sacerdotem. Ritus hujus mentio fit Exodi cap. XXIX : *Vestem autem sanctam qua utetur Aaron habebunt filii ejus post eum, ut un- gantur in ea, et consecrentur manus eorum.*

275. *Reges.* unctionis regum mentio fit lib. I Reg. cap. IX : *Et unges eum ducem super populum meum Israel* Et cap. X : *Tulit autem Samuel lenticulam olei, et effudit super caput ejus, et deosculatus est eum, et ait : Ecce unxit te Dominus super hæreditatem suam in principem.* Et alibi passim in libris Regum.

276. *Prophetas.* unctionis prophetarum mentio fit lib. III Reg. cap. XIX : *Eliseum autem filium Saphat, qui est de Abelmeula, unges prophetam pro te.*

277. *Et martyres.* Percipiendo Confirmationis sacramentum, cujus beneficio divinitus robur ad resistendum diabolo ejusque satellitibus perceperunt.

278. *Qua expleta benedicit ampullam olei.* Hoc oleum

benedicitur ad unguendum catechumenum accedentem ad sanctum regenerationis lavacrum, ut constat ex subjecta Oratione, et Codice Ratoldi : *Demde recipiat subdiaconus ab acolyto oleum ad baptizandum.* Hoc autem oleum benedicitur juxta antiquum morem, cujus meminit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus cathec. 2 mystag. : *Ὅτω καὶ ἐπορκιστῶν ἔλαιον ἐπικλήσει Θεοῦ καὶ ἐν ἧ δυνάμει τηλικαύτην λαμβάνει.* Id est : Sic et exorcizatum oleum per invocationem Dei et Orationem tantam virtutem accipit. De hac unctione agitur in Questionibus ad orthodoxos, quæ exstant inter opera sancti Justini martyris, quæst. 137. Meminit Fortunatus, carmine iv, lib. v, de Judæis a sancto Avito Arvernæ episcopo baptizatis :

Hinc oleari ovium perfunditur unguine vellus :
Aspersuque sacro fit gregis alter odor.

Apud Latinos ungitur baptizandus in pectore, scapulis, et inter scapulas. Jesse Ambianensis, in epistola de Baptismo : *Tangitur etiam de oleo sancto pectus, ut immundo Spiritui prohibeatur introitus. Scapulae enim signantur oleo, ut undique munit one crucis firmetur.* Et Paulo post : *Inter scapulas tangitur, ut consecratus humerus cum scapulis totum se subiciat potestati Dei.* Theodulphus Aurelianensis episcopus, lib. ms. biblioth. Corbeiensis de Ordine baptismi, cap. 10, meminit tantum unctionis scapularum et pectoris : *Unde etiam his qui baptizandi sunt pectus de oleo et scapulae tanguntur.* Rationem subjicit, ut homo sit retro et ante munitus. Ita etiam in Codicibus Rhemensi, et Ratoldi abbatis. At Græci totum corpus unguunt, ut videre est in eorum Euchologio, et apud Severum patriarcham Alexandrinum, libro de Ritibus baptismi : *Et ponit sacerdos oleum olivarum in vola manus suæ, totum corpus ejus qui baptizatur ungit.* Apud sanctum Cyrillum Hierosolym., cathec. 2 mystag. : *Ἐἵτα ἀποθύθεντες ἐλαίῳ ἡλείψθη ἐπορκιστῶ ἀπὸ ἀκρῶν τριγῶν κορυφῆς ἕως τῶν πόδων.* Id est : Deinde exuli vestibibus oleo exorcizato uncti estis a summis verticis capillis usque ad infimos pedes. Id etiam planum est ex sancto Dionysio, lib. de Hierarchia eccl., cap. 2 : *Dum vero ministri eum penitus exiunt, sacrum oleum offerunt sacerdotes.* Ὁ δὲ τῆς χρίσεως διὰ τοῦ σφραγίσται τοῖς ἀποκείμενος, τὸ λοιπὸν τοῖς ἱερῶσι τὸν ἀνδρα χρίσαι πανσώμως παραδόντες. Id est : Pontifex vero ut trino signaculo inchoavit unctionem sacerdotibus hominem tradit toto corpore unguendum. Id etiam testatur sanctus Joannes Chrysostomus, hom. 6, in epist. ad Colossenses : *Ungitur, sicut athletæ studium ingressus ; simul enim nascitur, et non sicut primus, ille qui paulatim, sed statim ; non sicut olim sacerdotes solo capite imo vero amplius ; nam illi quidem capite, aure, dextra manu, ut ab obedientiam, 332 et bona opera excitaret eum : Ὅτος δὲ τὸ πᾶν. Ὁ γὰρ διδάχθησόμενος ἐρχεται, ἀλλὰ ἀθλήσων, καὶ γυμνασθήσόμενος.* id est, hic autem totus ungitur. Non enim solum venit ut doceatur, sed etiam ut certet et exerceatur. Eandem rationem profert sanctus Dionysius, capite citato. De eadem unctione explicanda sunt verba Johannis Moschi, cap. 3 Prati spiritalis, *αὐτὸς ἔχρειν καὶ ἐβάπτισεν,* id est, ille ungebat et baptizabat. Et infra : *τῆ ἐπαύριον χρίσας ἐβάπτισεν τὴν Περσίαν,* id est, in crastina cum unxisset Persiam puellam, eam baptizavit. Et hæc puella nuda inungenda erat, ut videmus in interpretatione Latina : *Quadam vero die venit puella ex Perside, quæ ita speciosa erat, ac tantæ pulchritudinis, ut non posset presbyter nudam eam oleo ungere.* In qua sane interpretis agnovit vocabulum *γυμνήν*, id est, nudam, quod ex Græca Editione excidit. Ibi enim agitur de quodam Conone monacho presbytero, cui archiepiscopus baptizandi provinciam demandaverat ; qui cum gravem tentationem pateretur in feminarum unctione, sæpius de monasterio deserendo cogitaverat, ex quo tandem cum abiisset, rediit a sancto Joanne Baptista non sine miraculo hac tentatione carnis sanatus. At si ejusmodi feminæ erant

aduntaxat unguendæ in vertice, nulla subesse poterat tantæ occasio tentationis, quæ potius excitanda fuisset in ipsa mersione, quam in unctione verticis. Præterea in verbis citatis videmus unctionem præmitti baptismo ; igitur de hac totius corporis unctione Orientalium more intelligenda sunt potius quam de verticis unctione, quæ baptismo postponitur. Si autem baptizaret episcopus, prius ab eo catechumenus ungebatur trino signaculo, postea toto corpore a sacerdotibus unguendus, ut notat sanctus Dionysius loco supra citato. Tandem notandum tria in Cæna Domini sanctificari ab episcopo, oleum infirmorum, sanctum chrisma, et oleum baptizandorum, seu catechumenorum, ut planum est ex nostris sacramentariis. Unde in concilio Meldensi, apud Ivonem 1 parte Decret., cap. 279 : *Statuit ut presbyter in Cæna Domini ampullas tres secum deferat, unam ad chrisma, alteram ad catechumenos unguendos, tertiam ad infirmos juxta sententiam apostolicam, ut quando quis infirmatur, inducat presbyteros Ecclesiæ.*

279. *Profectum spiritualium.* In Excusis et in Codice Rhemensi additur τὸ remunerator. In Codice Ratoldi abbatis his omissis legitur : *Deus qui virtutes sancti Spiritus tui imbecillarum mentium rudimenta confirmas.*

280. *Refugis virtutibus.* Id est, apostatis angelis, seu dæmonibus. Siquidem refuga est apostata, deserto. Prudentius, ode 1 Peristephani :

Ductor aulae mundialis
Ire ad aram jusserat,
Idolis litare iugis,
Esse Christi refugas.

Sanctus Pacianus in exhortatione ad pœnitentiam : *Dei refugæ aut extra Ecclesiam constituit,* etc. Sanctus Augustinus, lib. xx de Civitate Dei, cap. 19 : *Quoniam nisi venerit refuga primum, et revelatus fuerit homo peccati.* Et Paulo post : *Nulli dubium est eum de Antichristo ista dixisse, dieque judicii. Hunc enim die Domini non esse venturum, nisi prior i le venerit quem refugam vocat, utique ad Domino Deo. Quod si de omnibus impiis dici potest, quanto magis de isto?* Ubi nota interpretem loci citati a sancto Augustino, ex II Thess. ii, legisse ἀποστατίας, id est, refuga, desertor, non ἀποστασία, id est, *dicessio*, ut vulgo in textu Græco, habetur, et in versione communi. Sanctus Valerius abbas, de genere monachorum : *Et Domino, cujus fidelissimo servis persequuntur, odium inimici, refugæ odibiles, et exteri fiunt.* Consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 6, §7.

281. *Et communica' omnis populus ordine suo.* Ita in Editis. Hæc populi communio hæc feria 3 in Cæna 333 Domini habetur etiam in Codice Ratoldi. Olim populus in triduo Paschæ communicabat, ut videre est in Capitulari Theodulphi, cap. 41 : *Singulis diebus Dominicis in Quadragesima, præter hos qui excommunicati sunt, sacramenta corporis et sanguinis Christi sumenda sunt, et in Cæna Domini, et parasceve, et in vigilia Paschæ.* In hoc Codice sancti Eligi in magna parasceve jubentur omnes communicare ; in Sabbato sancto sola fit mentio communio- nis eorum qui baptizantur. Ibi tamen non definitur hæc communio ad solos recens baptizatos spectet.

282. *Et servant de ipso sacrificio in crastinum.* Ita in Excusis et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. Quia in parasceve majoris hebdomadis non consecratur corpus Christi, sed sacerdos in Missa utitur præsanctificatis, id est hostiis antea consecratis tum pro se, tum pro omni populo. Quod per totam Quadragesimam observant Græci, exceptis Dominicis, Sabbatis et festo Annuntiationis, in quibus peragunt corporis et sanguinis dominici sacrificium ex antiquo more, quem reperire est in can. 52 sextæ synodi : *In omnibus sanctæ Quadragesimæ jejuniis diebus præterquam Sabbato et Dominica, et sancto Annuntiationis die, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἐκ τῆς λειτουργίας,* id est, *fiat sacra præsanctificationum liturgia.* Idem reperire est in can. 49 concilii Laodiceni, in

Victori mortis inelytam
Pangamus laudis gloriam
Cum Patre Sancto Spiritu
Qui nos redemit obitu.

Hæc expleta, osculetur episcopus Evangelium, et omnes qui circum eum stant. Deinde dicant Dominicam Orationem tacite. Finita, dicat episcopus, et ne nos inducas in tentationem; Ecce quam bonum; Suscepimus Deus; Tu mandasti; Tu lavasti pedes discipulorum, opera manuum tuarum; Adesto, quæsumus, Domine, officii nostræ servitutis, qui dignatus es lavare pedes tuis discipulis, etc.

Porro lotionis pedum quæ in Cæna Domini servatur in Ecclesia meminit sanctus Eligius, serm. 8: *Sancti chrismatis confectio, fraterna pedum ablutio; et Magister in regula, cap. 43: In cæna Domini mittant manus pro benedictione ad lacandos pedes abbas, et postea omnibus præpositis cum solatio fratrum. Inchoando tamen abbas lacet simul et ostiariis, etc.* Idem videre est in concilio Toletano 17, can. 3, ubi omnibus Galliciarum Ecclesiis hoc sanctum opus lotionis pedum in Cæna Domini peragendum præcipitur, ob quasdam Ecclesias quæ illud intermiserant. Meminit etiam sanctus Augustinus, epist. 119, ad Januarium, ubi scribit multos illo die non lavasse pedes, ne lotio pertinere videretur ad baptismum. Constantinopoli olim eadem feria imperator duodecim pauperibus solebat lavare pedes. Ritus describit Codinus, de Officiis, etc., in hunc modum: *Πρό τῆς λειτουργίας τῆς αὐτῆς μεγάλης πέντητης* **336** *γίνεται ἡ κλήση οὐτῶν, etc., id est: Ante liturgiam die ejusdem magnæ hebdomadis quinto, lotio pedum fit in hunc modum: Preparantur pauperes duodecim, et induuntur eis subuculæ, sive tunicæ, brevia tibialia, et solæ; positoque in cella imperatoris polubro, protopapa foris illius ad januam agens canit *Benedictum*; et dicit Trisagium. Deinde, legente eodem Evangelium, quando dicit: *aquam mittit in pelvem*, infundit imperator aquam in polubrum. Postea pauperes illos præparatos adducunt sigillatim quemque ferentem cereum accensum, protopapa, ut dictum est, legente Evangelium et dicent: *cæpit Jesus lavare pedes discipulorum*, idque persæpe videlicet usque dum omnes loti fuerint. Lavat imperator dextrum cujusque pedem; et ubi sindone quæ pendet ante ipsum, absterserit totum pedem, osculatur eum. Et hoc facto, consummantur ea quæ ad ritum lotionis pedum pertinent. Et dantur unicuique eorum aurea numismata tria. Post illud, liturgia celebratur. » Hæc Codinus.*

His subjungere non pigebit antiquum ordinem seu ritum olim in Ecclesia Rothomagensi, seu Rhemensi servatum in feria quinta Cænæ Domini, quem ex veteri Pontificali ms. qui asservatur in sacristia ecclesiæ Rothomagensis mihi transmisit vir doctissimus *Joannes le Prevost* ejusdem ecclesiæ Rothomagensis canonicus et bibliothecarius, quia multa notatu digna continet, quæ non sunt hodierni usus.

Incipit ordo in die Cænæ Domini, feria quinta majoris hebdomadæ, id est in Cæna Domini.

Mante primo mansionarii ordinem omnia quæ sunt necessaria ad consecrationem chrismatis, ampullas tres de oleo mundissimo plenas ponentes in sacrario: unam ad oleum pro infirmis, alteram ad chrisma, tertiam vero ad oleum ad cathecumenos unguendos. Chrisma debet fieri [Ley cooperiri] de albo serico, alias autem de alio serico cooperias. Et pontifex provident de balsamo. Hora tertia sonet signum, ut omnes veniant in ecclesiam, in qua chrisma debet consecrari. Ipso die sonentur campanæ ad Missam et ad cæteras horas, sicut mos est diebus festis, et sic stent usque in Sabbato sancto. Presbyteri vero et cæteri clerici induant se vestimentis solemnitibus, et diaconi dalmaticis, et subdiaconi albis sericis (Ita in Ordine Romano); et stent in ordine suo singuli in ecclesia, expectantes us-

A *que dum veniat pontifex cum processione plenaria ad Missam, sicut diebus solemnitibus solet cum septem diaconibus, thuribus cum incenso.*

*Stans autem pontifex et presbyteri cum cæteris in ordine ante altare, dicunt: Confiteor Deo omnipotenti, etc. Interim cantor et schola, ut jussum fuerit, imponant introitum ad missam: Nos autem, etc. Deus misereatur, etc. Et iterum: Nos autem, etc. Gloria Patri. Iterum: Nos autem. Kyrie eleison ter., Christe eleison ter., Kyrie eleison ter. Deinde incipiat pontifex Gloria in excelsis cum presbyteris. Dum cantatur Gloria in excelsis sonat totum classicum, donec finiat. Quo finito, dicat pontifex cum presbyteris: Pax vobis. Oremus. Deus a quo et Judas, etc. Alia Oratio in consecratione chrismatis: Deus qui regenerandis plebibus tuis ministerio uteris sacerdotum, tribue nobis perseverantem in tua voluntate famulatum, ut dono gratiæ tuæ in diebus nostris et merito et numero sacratus tibi populus augeatur. Per. Ad Corinthios: Fratres, convenientibus vobis, etc. R. Christus, etc. V. Propter quod, etc. Ante Evangelium ascendat pulpitem solus diaconus qui lecturus est Evangelium cum subdiacono, præeunte cruce et candelabro et thuribulo: Sequentia sancti Evangelii secundum Joannem. In illo tempore, ante diem festum Paschæ, etc. Perlecto Evangelio dicat pontifex cum presbyteris: Credo in unum Deum, etc. Tunc dicat pontifex cum presbyteris: Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo. Oremus. Off. Dextera Domini, etc. Presbyteri et cæteri qui coluerint, tunc peracto [Id est, adducto] calice cum vino et aqua et oblatis, de quibus communicent presbyteri et diaconi et **337** cæteri, et de quibus secretur usque mane die parasceve, inclinati ante altare pontifex et presbyteri persequantur secreta Missæ dicentes: in Spiritu*

C *humilitatis et in animo contrito suscipiamur a te, Domine, et sic fiat sacrificium nostrum, ut a te suscipiatur hodie, et placeat tibi, Domine Deus meus. Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam Incarnationis, Nativitatis, Passionis, etc., Jesu Christi, et in honore omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, et eorum quorum hodie festa celebrantur, et quorum hæc nomina et reliquiæ habentur, ut illis, etc., ad salutem, ut illi omnes pro nobis intercedere dignentur in cælis, quorum memoriam facimus in terris. Per eundem Dominum nostrum. Orate, fratres, pro me ad Dominum, ut meum et vestrum in conspectu ejus fiat acceptum sacrificium. Secreta: Ipse tibi, Domine, etc. Alia Secreta: Oremus. Hujus sacrificii potentia, quæsumus, ut vetustatem nostram clementer abstergat, et novitatem nobis augeat et salutem. Per. Dominus vobiscum. Sursum corda, etc. Quem in hac nocte inter sacras epulas increpantem, etc. Te igitur, etc. Cum famulo tuo papa nostro. Ill. et antistite nostro Ill. [Et rege nostro Ill.] Memento, Domine, etc., tibi reddunt vota sua æterno, etc. Simili modo, postquam cœnatum est, benedixit, dedit discipulis, etc. Unde et memores, Domine, nos servi tui, etc. Domini Dei nostri tam beatæ, etc. Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum Ill. Ipsi et omnibus fidelibus defunctis, etc., largitor admitte. Per Christum Dominum nostrum.*

a Tunc offeratur pontifici oleum ad unguendos tam infirmos, quam energumenos. Et benedicat illud tam ipsi [Forte leg. ipse], quam omnes presbyteri qui adsunt. De auctoritate apostolica, quam habemus de oleo infirmorum, de oleo quo unguuntur infirmi auctoritatem habemus apostolicam, dicente beato Jac. b. apostolo: Infirmatur quis in vobis; inducat presbyteros Ecclesiæ, et orent super eum; et si in peccatis sit, dimittentur ei. Unde patet ab ipsis apostolis hunc morem sanctæ Ecclesiæ esse traditum, ut energumeni vel alii quilibet aegroti unguantur oleo, pontificali benedictione consecrato. Consecratur enim in ipso officio consecrationis corporis et sanguinis Domini. Non enim habet proprium

officium. Id est, non in capite verba salutationis, hoc est Dominus vobiscum, nec, Oremus. Nec in fine concluditur, ut cæteræ Orationes, Per Dominum nostrum Jesum Christum, sed tantum. In nomine Domini nostri Jesu Christi. In eo vero loco ubi solemus vas benedicere, consecratur oleum pro infirmis, concluditurque conclusionem, Per quem hæc omnia semper, Domine, bona creas, etc. Unde intelligimus embolim [Id est, id quod interjicitur seu interponitur] esse supradicti officii. De eodem oleo sic continetur in Sacramento. Antequam dicatur. Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas, levantur de ampullis quas offerunt populi, et benedicat tam dominus papa quam omnes presbyteri. Mas est Romanæ Ecclesiæ (nota), ut in consecratione corporis et sanguinis Domini assint presbyteri et simul cum pontifice verbis et manibus conficiant. Oportet ut simili modo simul cum pontifice oleum presbyteri conficiant. Exorcismus olei pro infirmis et pro populo. Antequam dicatur: Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas, exorcizetur oleum, ut tantum possit a circumstantibus audiri, ita: Exorcizo te, immundissime Spiritus, etc. Item benedictio ejusdem: Oremus, Emitte, Domine, etc. Tunc oleum reportetur, et in loco suo honorifice reservetur. Pontifex autem et Presbyteri prosequantur: Per quem hæc omnia, Domine, etc. Per omnia, etc. Libera nos, etc. Per omnia sæcula sæculorum, Amen. Tunc dicat diaconus Humilitate vos ad Benedictionem. Et episcopus, versus ad populum dicat: Benedicat vos omnipotens Deus, qui per Unigeniti Filii sui passionem, etc. Tunc versus ad altare more solito, sancta tenens, dicat: Et pax ejus sit semper vobiscum, et cum spiritu tuo. Schola cantet Agnus Dei, ter. Non datur pax. Oratio, quando sancta mittit: Hæc sacrosancta commistio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi **338** fiat nobis et omnibus sumentibus salus mentis et corporis, et ad vitam capessendam æternam præparatio salutaris. Per eundem Christum Dominum nostrum. Oratio ad Patrem: Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, da mihi hoc corpus et sanguinem Christi, etc. Oratio ad Filium: Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, etc. Tunc communicet solus pontifex, et non frangat oblatas, nisi eam solam unde ille communicat. De sanguine autem reservet in calice ad communionem presbyterorum, et reliqui cleri. Oratio quando sumit: Perceptio corporis et sanguinis, etc. Alia: Quod ore sumpsi, Domine, mente capiam, ut de corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi fiat mihi remedium sempiternum. Per eundem Christum Dominum nostrum, Amen. Tunc cooperiatur calix cum sanguine, et oblatæ; et dominus episcopus adhibeat presbyteros et diaconos, qui sollicitè custodiant.

Tunc dominus episcopus vadat ad sedem suam cum diaconibus et exspectet; exspectante vero in sede sua pontifice, veniant ad sacrarium duodecim presbyteri, et cæteri clerici, quantum opus sit, ad deferendum cum omni decore oleum chrysmale, et etiam oleum catechumenorum et neophytorum, usque in Ecclesiam, ante episcopum. Sint enim parati iidem presbyteri, et cum cæteris clericis casulis et solemnibus vestimentis. Tunc duo acolythi accipientes duas illas ampullas quæ ad chrysmata et ad oleum catechumenorum consecrari debent, et procedant (Ita in Ordine Romano); et ordinent se illi Presbyteri et prædicti clerici, rite et ordinatè, ita ut primum ambulent duo acolythi cum candelabris, et ardentibus cereis. Deinde portentur duæ cruces, et inter illas medium chrysmale oleum. Post eas portentur duo thuribula cum incenso, et inter illa medium oleum catechumenorum. Deinde portetur Evangelium, ut impleatur omne donum. Postea sequantur bini et bini illi duodecim presbyteri testes et cooperatores ejusdem sacrosancti chrysmalis mysterii, acolythi et subdiaconi, etc. Stent in ordine suo secundum gradum eorum, ubi ascenditur ad altare, tantum ut diaconus sit sextus in eminentiori loco, et juxta archidiaconum, qui Evangelium legebat; et ita involutam ampullam suscipientes per ordinem ut ascendat; et cum pervenerit

ad archidiaconum, ille perferat eam ita involutam ante pontificem. Interim autem unus subdiaconus deferens vasculum cum balsamo alii diacono offerat, et ille pontifici.

Tunc ordinentur circa episcopum hinc et hinc eadem candelabra, et cruces et thuribula, atque Evangelium, nec non et prædicti duodecim presbyteri testes et adjuutores ejusdem mysterii, ita ut diaconi post dorsum episcopi stent. Presbyteri vero a dextris et a sinistris, cruces vero et cætera utrinque inter illos media. (Idem statuitur in concil. Roth., apud. Ord. Vitalem, lib. 14 Hist. eccl.)

His ita statutis, convertat, se episcopus, aut cui ille præcepit, tam ad clerum quam ad populum, et faciat sermonem de consecratione chrysmatis congruentem. Tunc convertat se episcopus, et intret in consecrationem principalis chrysmatis, et misceat balsamum cum oleo. Deinde halat ter super ipsam ampullam, et dicat lenta voce exorcismum chrysmatis olei. Exorcismus sacri olei: Exorcizo te, etc. Tunc dicat episcopus cum presbyteris alta voce: Per omnia sæcula, etc. Vere dignum, etc. Qui in principio inter cætera, etc. Finita autem benedictione dominus episcopus salutatur chrysmata nudum, et qui juxta eum sunt dicendo: Ave, sanctum chrysmata. Et iterum per ordinem descendit, sicut ascendit; et deferatur omnibus cooperta ad salutandum. Hoc facto summo honore procuretur, usque dum altera ampulla ascendat, et iterum descendat, ut ambæ honorifice ad locum suum redeant. De eo quod ampulla quibusdam nuda, quibusdam vero cooperta ad salutandum deferatur, dicit libellus Romani Ordinis in consecratione chrysmatis. Continuo duo acolythi involutas duas ampullas cum sindone albo de serico teneant in brachio sinistro, ita ut videri possint a medio. Ampulla antequam veniat ad episcopum ad altare, media pars ejus est cooperta, et media nuda. **339** Ampulla cum chrysmate quomodo [Leg. quodam modo] significat corpus Domini sumptum de Virgine, quod antequam transiret ad altare crucis, aliquo tempore erat coopertum, aliquo nudum. Primo tempore erat coopertum, quando ita fugit in Ægyptum, quasi non esset rex regum; et quando ita portatus est in templum, quasi non esset omnipotens, et quando ita erat subditus parentibus, quasi auctor non esset parentum. In his et similibus coopertum latebat. Nudum erat postquam miracula cæpit facere, simulque prædicare, et se Deum demonstrare, ut inquit: Ego et Pater unum sumus. In his et aliis nudum erat. Ampulla vero postquam benedicta fuerit, ab altari redit, quæ a pontifice et ministris altaris visibilis et nuda salutatur. Hoc significat, quod Christus, postquam ab altari crucis exivit, præsentiam corporalem eis præbuit, quos testes suæ resurrectionis esse voluit. Quod cæteris invisibilis et cooperta ad salutandum deferatur, significat quod christus rediens in cælum invisibilis hominibus factus est, ut ipse testatur: Exivi a Patre, et veni in mundum; iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem. Nos vero quamvis præsentiam ejus corporalem non videamus, tamen venerando quotidie eum salutamus.

Incipit exorcismus olei, quo ungenti sunt catechumeni. Descendente autem ampulla cum chrysmate, statem alia cum oleo catechumenorum ascendat, sicut prior, usque ante episcopum; et halet in ipsam, sicut in priorem; et in primis faciat ei exorcismum, et benedicat eam quasi legens lectionem. Exorcismus Græce, Latine conjuratio seu sermo increpationis est adversus diabolum, ut discedat; et concluditur per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui venturus est judicare vivos et mortuos et sæculum per ignem. In illo oleo ungentur catechumeni, ut si quæ maculæ adhæserunt corpori aut menti, postquam ad scrutinium accesserunt, recedant [Adde particulam et], deinceps munimentum habeant per hanc unctionem, ut non possit diabolus repedare; ut hæc verba Orationis demonstrant dicendo: Ut si quæ illis adversantium spirituum inhæserint maculæ, ad tactum sancti olei hujus omnes abscedant. Exorcismus ejusdem olei: Exor-

cizo te, creatura olei, etc. *Tunc dicatur*: Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo: Oremus. Deus incrementorum, etc. *Tunc Dominus pontifex, et qui juxta eum sunt, salutent prædictam ampullam, dicendo*: Ave, sanctum oleum. *Et descendent per ordinem, sicut altera, et deferatur omnibus ad salutandum.*

« *His ita peractis, eodem ordine et ductore quo ascenderunt in ecclesiam redeunt ambæ ad sacrarium. Tunc pontifex lavet manus, et diaconi radant ad altare, et discooperiant sancta, et pontifex veniens ad altare dividat oblatas ad frangendum; et sumat de ipsis oblatas integras ad reservandum mane die parasceves: de quibus communicent absque sanguine Domini. Sanguis vero eadem die penitus consummatur. Et schola dicat Communionem Dominus Jesus, etc. Fractis oblatas, communicent presbyteri et diaconi, et cæteri omnes. et ita perficiatur Missa in ordine suo. Tunc dicantur Vesperæ. Antiph. Calicem, etc. Ps. Credidi Antiph. Cum his, etc. Ps. Ad Dominum. Antiph. Ah hominibus iniquis, etc. Ps. Eripe me. Antiph. Custodi, etc. Ps. Domine, clamavi. Antiph. Considerabam a dextram, etc. Ps. Voce mea. Antiph. Cœnantibus, etc. Ps. Magnificat. Tunc vertat se pontifex et dicat Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus. Postcommunionem: Refecti vitalibus alimentis, etc. Alia Postcommun. Oremus. Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut perceptum novi sacramenti mysterium et corpore sentiamus et mente. Per Dominum nostrum, etc. Dominus vobiscum. etc. Diaconus: Ite Missa est. Deo gratias. Oratio post Missam ante altare: Placeat tibi, Domine Deus sancta Trinitas, obsequium servitutis meæ; et præsta ut hoc sacrificium, quod oculis tuæ Majestatis indignus obtuli, tibi sit acceptabile; mihi que, et 340 omnibus pro quibus oblatum est sit, te miserante, propitiabile. Per Dominum. Tunc pontifex depositis pontificalibus indumentis, descendat in sacrarium mandans presbyteris quod voluerit. » Hactenus ritus feriæ 5 in Cœna Domini et Pontificali Rothomagensi mss.*

283. *Feria sexta.* Describitur solemnitas sanctæ parasceves; cujus ceremoniæ eadem ferme habentur apud Alcuinum. lib. de divinis Officiis, c. de feria 6.

284. *Horæ tertia convenient omnes presbyteri.* Ita in Editis. Sed nihil simile habetur in aliis Codicibus nostris mss.

285. *In sacramentario.* Nota distinctionem inter Sacramentarium et librum Sacramentorum. Cum enim hoc Codex sancti Eligii inscribatur liber Sacramentorum, citetque Sacramentarium, nemo est qui non videat Sacramentarium a libro Sacramentorum distingui.

286. *Ascendit ad sedem.* Pontifex dicitur ad sedem ascendere, eo quod sedes sive sella episcopi cæteris esse debeat eminentior in ecclesia. ut fert mos antiquus Ecclesiæ, quem videre est apud Burchardum, lib. xi, cap. 10. ex epistola Urban: papæ, in qua moris hujus causa profertur: *Quod autem sedes episcoporum in ecclesia ex celsæ constitutæ et præparatæ esse inveniuntur, in throno speculationem et potestatem judicandi, solvendi atque ligandi a Domino sibi datam materiæ docent.* Ita docet sanctus Ambrosius lib. de Dignitate sacerdotali, cap. 6: *Nam quid aliud interpretatur episcopus, nisi super inspector? maxime cum in solio, in ecclesia ditioere sedeat.* Et sanctus Augustinus, in Psalmum cxxvi: *Nam ideo altior locus positus est episcopis, ut ipsi superintendant.* Ita statuitur in concilio Carthag. iv, can. 35: *Ut episcopus in ecclesia in concessu presbyterorum sublimior sedeat.* Id videre est apud Eusebium. lib. x Hist. eccl., cap. 4, in descriptione magnifici illius templi, quod Tyri a Paulino episcopo ædificatum est: *Ἀλλὰ γὰρ ὡς καὶ τὸν νεῶν ἐπιτέλεσας, θρόνοις τὲ τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμῆν, etc.* Id est: Porro templo hoc ita absoluto atque perfecto, thronisque quibusdam in altissimo loco ad præsidium Ecclesiæ honorem collo-

cat. subselliis præterea ordine cæteræ clericorum turbæ dispensatis decenter exornato. Et apud Prudentium, in passione sancti Hippolyti, ubi appellatur tribunal, quemadmodum apud Sanctum Isidorum, lib. xv Origin., cap. 4.

Fronte sub adversas gradibus sublime tribunal
Tollitur, antiste prædicat inde Deum.

Nec obstant hæc Sulpitii Severi verba, dialogo 2: *Sicut quemdam nuper (testor Dominum) non sine meo pudore vidi sublimi solio, quasi regio tribunali, celsa sede residentem.* Nam cujusdam episcopi fastum ibi damnat, qui hac in re modum excedebat, nec tanquam episcopus, sed tanquam rex in ecclesia sedebat, ut sancti Martini humilitatem extollat, qui solebat in humili sella in templo sedere. Idem dicendum est de excelso throno quem sibi in ecclesia statuerat Paulus Samosatensis, ob quem in epistola episcoporum reprehenditur; nam ille thronus excedebat modestiam episcopalem, non ut Christi discipulum decet, sed ut mundi principem secretum habens, et nominans, ut loquitur Eusebius lib. vii Hist. eccl., cap. 24.

287. *Sicut in quarta feria habentur.* Hæc ad fidi ex Editis, quia in hoc sancti Eligii Codice omnes istæ Orationes hic repetuntur.

288. *In oratorio.* Ita in excusis; lege tamen in orario, ut apud Alcuinum. Estque oblongus tapes instar orarii, qui substernitur crucem adoraturis, pertinens a loco ubi crux posita est, 341 usque ad medium chorum circiter, quod etiam hoc tempore fieri solet in quibusdam Ecclesiis.

289. *Adoratam deosculetur crucem.* Mos antiquus fuit adorare crucem die magnæ parasceves. Idque olim fiebat Hierosolymæ, cum eadem die episcopus crucem Christi veram populo adorandam exhiberet, ut testatur sanctus Paulinus, epist. 11: *Experimento resurrectionis inventa et probata crux Christi est, dignoque mox ambitu consecratur, condita in loco basilicæ, que auratis coruscat laquearibus, arcano positam sacrario crucem seruat: quam episcopus urbis ejus, quotannis, cum Pascha Domini agitur adorandam populo princeps ipse venerantium promit; neque præter hunc diem qua crucis ipsius mysterium celebratur, ipsaque sacramentorum causa est, quasi quoddam sacra solemnitate insigne profertur; nisi interdum religiosissimi postulent, qui ea tantum causa illo peregrinati advenierint, ut sibi ejus revelatio quasi in pretium longinquæ peregrinationis deferatur.* Ubi hæc verba, neque præter hunc diem qua ipsius crucis mysterium celebratur, satis indicant quod Pascha hoc sancti Paulini loco pro solemnitate sanctæ parasceves usurpari.

290. *Et alter.* Ita in Editis. Apud Alcuinum, cap. citato, additur quod subdiaconus.

291. *Cantatur semper.* Reposui quod semper, ex Editis, cum in Codice nostro male scriptum esset quod super.

292. *Psalm. cxviii.* Apud Alcuinum hæc adduntur: *« Item crucem tuam adoramus, etc. Ps. Deus misereatur. Alia: dum fabricator. »* At in Codice Rattoldi plura habentur, quæ quia notanda et ab hodierna consuetudine non parum dissident, non pigebit hic subjicere: *« Post has Orationes pergant duo diaconi in sacrarium aut retro altare. Cantant: Popule meus. Presbyteri vero duo stant ante crucem, cum salutatione respondeant: Agios o Theos. Item chorus: Sanctus Deus, sanctus Fortis. Deportetur crux paululum in antea, et iterum cantant diaconi: Ego quidem eduxi te per desertum, Presbyteri vero, Agios o Theos. Et chorus iterum, Sanctus Deus, sanctus Fortis. Item deportetur paululum: Quid ultra debui facere. Agios. Item. Sanctus Deus. Iterum tertio deportetur crux ante altare, et discooperietur linteo quo erat præcincta, a duobus presbyteris; et dicant ipsi, elevata cruce, Antiph. Ecce lignum crucis. Ps. Deus misereatur. Tunc veniens pontifex cum duobus diaconibus, prosternens se ter, et adorantes crucem more solito. Post hos sequuntur sacerdotes et levitæ. De-*

inde omnisclerus, exinde omnis populus, femineusque sexus. Interim cantant has Antiphonas: Crucem tuam adoramus, Domine. Ps. Beati immaculati. Antiph. Adoramus crucis. Antiph. Dum fabricator mundi. Hymnus Fortunati. Pange lingua gloriosi. » Hactenus Codex Ratoldi. Ubi ante hæc verba, *quid ultra debui facere*, supplenda sunt ista, *et iterum cantant diaconi; et ante Agnus, subaudi presbyteri vero; et ante Sanctus Deus subaudi et chorus iterum.* Hæc autem verba, *posternens se ter, etc.*, corrupta sunt, et sic legenda, *prosternent se ter adorantes crucem.*

293. *De sancta. Itæ in Editis. Apud Alcuinum: sumitur de sancto pane.* Cujus verba sequentia notanda, et explicanda sunt: *Sanctificatur autem vinum non conservatum per sanctificatum panem.* Hæc enim non ita capienda sunt quasi vinum non consecratum per ejusmodi admistionem transeat in sanguinem Christi, sed quod sanctificationem quamdam exteriorem ex ejusmodi commistione percipiat. Ex quo notanda est antiqua consuetudo, quæ adhuc viget, quod nimirum celebrans in sancta parasceve sub unica duntaxat specie communicaret.

294. *Nihil dicens.* Apud Alcuinum legitur *silendo*; qui hæc subjungit: **342** *Pax Domini non dicit, quia non sequuntur oscula circumstantium.*

295. *Et communicant omnes.* Tam clerici quam laici, ut supra ex Theodulpho probatum est. Olim in monasterio cujusdam antiqui monachorum patris, qui in sua regula Magister appellatur, et floruit non multo post sanctum Gregorium I papam, monachi eodem sanctæ parasceves die communicabant, ut clarum est ex cap. 43 regulæ ejus in Concordia regularum, cap. 56, § 4: *Sacramenta vero altaris in patena majore vitrea finiuntur, ut cum feria sexta Judæi ad passionem Christum quesierint, sit ipso die mentibus nostris reclusus, ut Sabbato nobis per resurrectionem in novo sacramento appareat. Jam qui sexta feria refecturi sunt sine communione reficiant, ut agnoscat jamque sexta feria injuste refici sine Christo.* At secus olim in Hispania. Si quidem illo die nec Missarum solemnia, nec communio peragebantur, ut manifestum est ex concilio Toletano IV, can. 6, ubi de feria sexta passionis dominicæ hæc statuunt: *Ideoque oportet eodem die mysterium crucis, quod ipse Dominus cunctis annuntiandum voluit prædicari, atque indulgentiam criminum clara voce omnem populum postulare, ut penitentia compunctione mundati, venerabilem diem dominicæ resurrectionis remissis iniquitatibus suscipere mereamur, corporisque ejus et sanguinis sacramentum mundi a peccato sumamus.* Ubi vides hoc die passionis postulandam esse criminum indulgentiam, ut dominicæ resurrectionis die corpus et sanguis Domini sumantur. Id etiam clarum est ex concilio Toletano XVI, can. 8. *Excepto Passionis dominicæ die, quando altaria nudata persistunt, nec cuiquam in eodem die Missarum licet solemnia celebrare.*

Ne quis autem dicat non licere quidem eo die corpus et sanguinem Christi consecrare, sed posse cum præsanctificatis celebrari, obstant hæc verba, *quando altaria nudata persistunt.* Non potest enim celebrari, etiam cum præsanctificatis, nudato altari. Si autem illo die Missa non celebratur, nec communio, quæ olim in basilicis seu ecclesiis extra Missarum solemniam non sumebatur.

296. *Et expleta sunt universa.* In Editis hæc sequitur: *Hoc facto dicit pontifex: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, quæ in nullis Codicibus nostris mss. reperiuntur.*

297. *Nuda sint altaria.* Nudatio altarium olim fiebat hac feria 6, ut videre est in regula Magistri ms., cap. 43, in Concordia regularum, cap. 56, § 4, *in qua feria sexta altaris velamen, vel diversus oratorii ornatus subtrahatur; simul et lucernæ, et candelæ totum intra monasterium negetur aspectus.* Ubi particula *vel* sumitur copulative. Sed fuit diversa consuetudo. Nam olim etiam in quibusdam locis nudabantur in Cæna Domini, ut nunc; quemadmodum videre est

A in Ordine Romano de hac feria: *Statim duo acolythi parati cum nigris casulis incipiunt nudare altaria.* Et ex Alcuino, lib. de Offic. divinis, cap. de Cæna Domini: *His finitis nudantur altaria jam circa noctem.* Quod videtur etiam can. 8 concilii Toletani XVI, ubi, agens de sancta parasceve, dicit: *Quando altaria denudata persistunt; nam rō persistunt* indicat eo die non fuisse denudata, sed pridie juxta morem, qui etiam confirmatur ex concilio Toletano XVII, can. 2: *Ita ut nisi in Cæna Domini celebritate, quando more solito altaria debent devestiri, eadem debeant ostia reserari.* Id etiam probatur ex lotione altarium, quæ olim fiebat eodem die simul cum lotione parietum, ac pavimenti templi, et vasorum; de quibus hic breviter agemus.

Supra, in eodem capite regulæ Magistri, cum agit de feria sexta majoris hebdomadæ, hæc habentur, *Lotio vero rerum, vel apparatus paschalis ipso die procuratur.* Quæ intelligenda sunt de lotione altarium, parietum et pavimentorum templi, et sacrorum vasorum purificatione **343** quæ etsi in patria ipsius Magistri, et fortasse alibi fierent in sancta parasceve, tamen Romæ fiebant feria 5 in Cæna Domini, ut constat ex Ordine Romano, ubi agit de hujus diei solemnitate: *Eodem die altaria templi et parietes, sive pavimenta Ecclesiæ lavantur, et vasa Domino sacra purificantur.* In Gallia, ut planum est ex octava sancti Eligii Noviomensis episcopi homilia de Cæna Domini: *Et propter humilitatis formam commendandam, eo die pedes eorum lavit: et hinc est quod eodem die altaria templique parietes lavantur et vasa purificantur.* In Hispania, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. I de Offic. eccl., cap. 28, cum de eadem feria scribit: *Hinc est quod eodem die altaria, templique parietes, et pavimenta lavantur, vasaque purificantur, quæ sunt Domino consecrata.*

Porro in Codice Ratoldi, in fine hujus solemnitatis hæc notanda sunt: *Et expleta sunt universa. Et post paululum Vesperam dicit unusquisque privatim, et sic vadunt ad mensam.* Eadem habentur in Ordine Romano, cum agitur de hac feria sexta. Quod fit hodie in quibusdam Ecclesiis, clericis sive monachis in ipso choro genibus flexis sub silentio privatim Vesperam recitantibus.

298. *Sabbato.* Describitur solemnitas Sabbati sancti.

299. *Hora octava.* Id est, secunda postmeridiana, Aliter in concilio Rothomagensi supra citato: *Item statutum est ut Sabbato Paschæ officium ante nonam non incipiatur.*

300. *Notarii.* Notarii hoc loco sunt scribæ episcopi, qui, ut plurimum, assumebantur ex lectorum collegio. Ita in Bibliotheca Photii, num. 256, in Politia sanctorum Metrophanis et Alexandri, videmus Paulum lectorem et notarium Ecclesiæ Constantinopolitanæ, qui postea fuit ejusdem Ecclesiæ patriarcha; et apud Ennodium, in Vita sancti Epiphani episcopi Ticinensis. Nam ubi scripsit eum allectum fuisse in lectorum sodalitiū, paulo post subjungit: *Notarium in scribendo compendia, et figuras varias verborum multitudinem comprehendentes brevi asscutus, in Exceptorum numero deicatus enituit.* Ubi exceptores sunt notarii dicti ab illis notarum compendiis de quorum in scribendo velocitate Martialis lib. 14:

Currant verba licet, manus est velocior illis,
Nondum lingua suum, dextera peregit opus.

Et Ausonius, epigrammate 137.

Puer notarum præpetum
Solers minister advola,
Bipatens pugillar expedi,
Cui multa fandi copia,
Punctis peracta singulis.
Ut una vox absolvitur, etc.

Sanctus Hieronymus, epist. ad Julianum, tomo primo: *Et tamen ille apposito notario cogebat loqui, quæ velociter edita consequeretur manus, et linguæ celeritatem prenderent signa verborum.* Et epist. ad

Principiam, tom. III: ^a *Quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio brevium Evangelii strictumque sermonem exaravit.* Unde in Glossis Philoxeni: *Natarius, σημειογράφος*, id est, notarum scriptor, qui a Synesio, epist. 61. *ταχυγράφος*, id est, velociter scribens, et a Philostrato, lib. 1 de Vita Appollonii, cap. 13, *εἰς τὰχος γράφων* dicitur.

Cæterum in Ordine Romano, in Codicibus Rhem. et **344** Ratoldi, et in quibusdam aliis Sacramentariis hic ante lectiones exstat benedictio cerei paschalis, cujus prælium est: *Exsultet jam angelica turba cælorum*, quod quidem exstat in Ordine Missæ Ambrosianæ, sed reliqua Benedictionis formula multum ab usitata discrepat. In Codicibus Rodradi et Rhemensi formula benedictionis in duobus a vulgari differt, primo quia diffuse satis apum laudes persequitur in hunc modum: ^b *Apes cæteris quæ subjecta sunt homini animantibus antecellit (Virgil. iv Georg.): cum sit minima corporis parvitate, ingentes animos angusto versat in pectore; viribus imbecillis, sed fortis ingenio. Hæc explorata temporum vice, cum canitiem pruinosâ hiberna posuerunt, et glaciale senium verni temporis moderata deterserint, statim prodeundi ad laborem cura succedit, dispersæque per agros, libratis paululum pennis, cruribus suspensis insidunt, partim ore legere flosculos, partim onerata victualibus suis ad castra remeant; ibique aliæ inostimbali arte cellulas tenaci glutino instruunt, aliæ liquentiam mellastipant, aliæ vertunt flores in ceram aliæ ore natos fugunt, aliæ c. llectis e foliis nectar includunt. O vere beata, et amabilis apes, cujus nec sexum masculi violant, fetus non quassant, nec filii destruunt castitatem; sicut sancta concepit virgo Maria virgo peperit, virgo permansit. Deinde sequitur: O vere beata nox, quæ exspoliavit Ægyptios, etc.* Secundo in fine Benedictionis nominatur tantum papa, nulla mentione facta episcopi, regis, aut imperatoris.

Hujus Benedictionis cerei mentio fit in concilio C Toletano iv, cap. 8: *Lucerna et cereus in prævigiliis Paschæ apud quasdam Ecclesias non benedicuntur, et cur a nobis benedicantur inquirunt. Propter gloriosum enim noctis ipsius sacramentum solemniter hæc benedicimus, ut sacræ Resurrectionis Christi mysterium, quod tempore hujus votivæ noctis advenit, in Benedictione sancti Luminis suscipiamus.* Ita in secunda Editione Garsii: nam in prima *τὸ Paschæ* desideratur, sed parum refert, siquidem sequentia satis indicant canonem esse de cerei Paschalis Benedictione intelligendum.

Hanc institutionem Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de Sabbato sancto, et Amalarius, lib. de Offic. eccl., cap. 18, pape Zosimo tribuunt, quibusdam reclamantibus qui illam Zosimo antiquiorem esse contendunt, quod exstat apud Prudentium, qui ante Zosimum floruit, hymnus de cereo paschali; sed immerito: nam ille hymnus non est de cereo paschali, sed hymnus vespertinus est de lumine, D quod olim vespere quotidie in Ecclesia solenni quodam ritu accendebatur, ut fuse docuimus ad § 2, cap. 24, Concordæ regularum. Sed quidquid sit, ritus sane antiquus est, siquidem apud Ennodium Ticinensem episcopum, qui obiit anno post Christum natum 521, duæ cerei paschalis exstant Benedictiones eleganti sane stylo conscriptæ in opusculis miscellaneis 9 et 10, quibus tamen non præmittitur supra memorata Præfatio, *Exsultet jam angelica turba cælorum.* In Ordine Missæ Ambrosianæ habe-

^a In Edit nova, tomo II, col. 684, explicat sanctus Doctor Psalm. XLIV, et ad hunc versum: *Lingua mea calamus scribæ.* etc. ait: *Mea autem lingua in similitudinem scribæ velocis, quem notarium possumus intelligere, quodam, etc.*

^b Eadem leguntur tum in nostris Cod. mss., tum in Missalibus Gothico et Gallicano editis a Mabill. lib. de Liturg. Gallic.

Legitur eadem fere in Calensi et in duobus

A tur etiam cerei paschalis Benedictio, sed an ab ipso sancto doctore sit composita, non mihi compertum est. Præterea notandum est in Codice Ratoldi ad hæc verba, *incensi hujus*, super *τὸ hujus* crucem esse depictam; similiter ad hæc verba, *in honor m nominis tui consecratus*, super etiam *τὸ consecratus*, quæ in codice Rodradi depicta est super *τὸ nominis*.

De mysticis cerei paschalis significationibus consule Alcuinum, Amalarium, Bartholomæum Gavantum, et cæteros, qui de officiis seu ritibus ecclesiasticis scripserunt.

Sed non sunt omittendi ritus benedicendi paschalis cerei **345** qui exstant in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. In illo quidem ita habetur: *Primitus enim octava hora diei mediante procedunt ad ecclesiam et ingrediuntur in sacrarium, et induunt se vestimentis, sicut mos est; et incipit clerus litaniam, et procedit sacerdos de sacrario cum ordinibus sacris: veniunt ante altare, stant inclinato capite, usque dum dicant Agnus Dei. Deinde veniens sacerdos ab Oratione, vndit retro altare, accipiens de lumine quod sexta feria absconsum fuit, faciens crucem super cereum et illuminans eum, completur his Orationibus.* In hoc vero sic: *Hora sexta ingrediatur pontifex in sacrarium cum levitis et ministris, et induant se sacris vestibus, et ordinent se sicut in crastina die Paschæ continetur; et jubeat acquiri novum ignem cum ampulla a sole illuminatum, sive a silice excussum. Deinde faciant crucem de incenso in cereo, et scribatur annus Domini, atque A et Ω, et tunc portetur cereus ante episcopum cum processione, cum candelabris, et thuribus, tamen sine lumine. Et sic stipatus incedat episcopus in medio choro, et ibi ponatur cereus. Episcopus autem finita oratione pergat ad altare, et ibi hora sessionis sedeat. Non ascendat ad sedem usque ad tempus, dum dicat: Gloria in excelsis Deo. Inde levita postulans Benedictionem ab episcopo eat ad cereum, et consecret. Processio vero dividet se, pars in dextera, et pars in sinistra. Interim episcopus sedendo benedicat ignem et incensum, ut audiant circumstantes. Cereus vero non illuminetur, usque dum pervenerit diaconus ignis accendit. Hactenus Codex Ratoldi. Hæc autem verba in Codice Rhemensi completur his Orationibus, intelliguntur de Orationibus quibus supradictum ritum concludit episcopus, quas sequitur cerei Benedictio, *Exsultet*, etc., quas tamen ibidem non exstant. Ordo processionis ad altare qui hic præcipitur in Codice Ratoldi, ut in crastina Paschæ, habetur supra ad finem libri Sacramentorum. Oratio cujus est hic mentio est prima Missæ Oratio. Processio quæ debet dividi est cæterus presbyterorum, diaconorum et ministrorum, qui comitati sunt eundem episcopum e sacrario ad altare, debentque toto Missæ tempore illi assistere. His verbis, *ut audiant*, videtur præponenda particula *ita*.*

In Ordine Romano sunt alii ritus qui etiam ab hodiernis discrepant, inter quos ille est: nam ut primum pontifex e sacrario processit, accenditur quidam cereus in loco mundo, et pontifex, sive presbyter faciens super eum crucem, benedicit eum humili voce, schola interim cantante septem Psalmos penitentiae, hoc modo incipiens: *Dominus vobiscum, etc. Oremus. Deus mundi conditor, auctor luminis, etc.* Quæ Benedictio etiam habetur in veteri libro Sacramentorum ms., cujus mihi copiam fecit vir doctissimus Joan. Aubertus litterarum Græcarum regius interpres, et succedit vulgari cerei paschalis Benedictioni, tanquam illius altera Benedictio. Quam, quia prolixior est præfata Benedictione Ordinis Ro-

Theod. At in Gemet. prolixior est ab his verbis, *apis*, sive, ut legitur in ms., *apes mater eluxit*, multaque attextuntur in apum laudem. In vet. Sacram. Gallic., de cujus antiquitate consule Mabillonium, Musei Italici tom. I, parte II, legitur: Benedictio cerei sancti Augustini episcopi, quam cum adhuc diaconus esset, cecinit dicens: *Exsultet*, etc., ut in Editis, nonnullis tamen additis.

mani, et in quibusdam variat, hic apponere placuit :

« Deus mundi conditor, auctor luminis, siderum fabricator. Deus qui jacentem mundum in tenebris luce perpetua retextisti, Deus per quem ineffabili potentia omnis claritas sumpsit exordium, te in tuis operibus invocantes in hac sacratissima noctis vigilia de donis tuis cereum tuæ suppliciter offerimus Majestati, non adipe carnis pollutum, nec profana unctione vitiatum, non sacrilego igne contactum, sed cera, oleo, atque^a papyro constructum, in tui nominis honore succensum obsequio religiosæ devotionis offerimus. Magnum igitur mysterium, et noctis hujus mirabile sacramentum dignis necesse est laudibus cumulare, in quo dominicæ Resurrectionis miraculo diem sibi introductum tenebræ inveteratæ senserunt, et mora quæ olim fuerat æterna nocte damnata, inserto **346** veri fulgoris lumine, captivam se trahi dominicis triumphis obstupuit. At quod prævaricanti primo plasto tenebrosa præsumptione fuerat in servitute damnatum, hujus noctis miraculum splendore libertatis irradiat. At hujus ergo festivitatis reverentiam fervore spiritus descendentes, quantum devotio humana exigit, tibi Deo fulgore flammaram placida luminaria exhibemus, ut dum hæc fide integra persolvuntur, creaturæ tuæ etiam præconia extollantur. Flammæ lux quippe dicenda est, per quam potestas deitatis Moysi apparere dignata est. Quæ de terra servitulis populo exeunti salutifero lumine ducatum exhibuit, quæ in tribus pueris in camino sententia tyranni depositis vitam blandimentis mollioribus reservavit. Nam ut præcedente hujus luminis gratia tenebrarum horror excluditur, ita, Domine, lucescente majestatis tuæ imperio peccatorum sarcinæ diluuntur. Cum igitur hujus substantiæ miramur exordium, apud necesse est laudemus originem. Apes vero sunt frugales in sumptibus, in procreatione castissimæ, ædificant cellulas cereo liquore fundatas, quarum humanæ peritiæ ars magistra non exæquat. Legunt pedibus flores, et nullum damnum in floribus invenitur; partus non edunt, sed ore legentes concepti fetus reddunt examina. Sicut exemplo mirabili Christus ore paterno processit. Fecunda est sine partu virginitas, quam utique Dominus dignatus carnalem se matrem habere virginitatis amore constituit. Talia igitur, Domine, digna sacris altaribus tuis munera offeruntur, quibus te lætari Christiana religio non ambigit. Veniat ergo, omnipotens Deus, super hunc incensum longa tuæ benedictionis infusio, et hunc nocturnum splendorem invisibilis regnator intende, ut non solum sacrificium, quod hac nocte litatum est, arcana luminis tui admistione refulgeat, sed quocumque loco ex hujus aliquid sanctificationis fuerit mysterio deportatum, expulsa diabolicæ fraudis nequitia virtus tuæ Majestatis assistat. Per Dominum. »

Hactenus cerei benedictio: circa quam notandum est, primo olim papyrus, hoc est junceum seu cannam, quæ in riparum marginibus crescit, adhibitam fuisse in cereorum, lucernarum et lanpadum usum. Ennodius, in Benedictione prima cerei paschalis: *papyrus a talimentum lignum lympham transmisit*. Sanctus Gregorius Turonensis, in Vitis Patrum, capite 8: *Luchni in ea jugiter accenduntur. Unus igitur e. c. his per quadraginta dies totidemque noctes, ut ipse æditus asseruit, absque ullius fomenti adjutorio perduravit splendens, in quo nec papyrus addita, nec gutta olei est stillantis adjecta*. In his verbis, quarum humanæ peritiæ, deesse videtur *in* industriam, vel, quid simile, ut legatur *quarum industriam*. De apum industria in fingendo melle, cellulis componendis, deque earum virginitate, lege sanctum Ambrosium, lib. v in Hexameron, cap. 21; Aristotelem, Plinium, Elianum, Virgilium, et alios. Hæc autem verba, *sed quocumque loco ex hujus aliquid sanctificationis myste-*

rio, etc., intelligenda sunt de particulis cerei paschalis, quas Christiani domi asservabant, ut earum beneficio adversus tempestates et diabolicos incursus tuti essent, ut liquet ex Ennodio, Benedictione prima: *Et si quis hinc sumpserit adversus flabra ventorum, adversus spiritus procellarum tua jussa faciens, sit illi singulare profugium: sit murus ab hoste fidelibus*. Et Benedictione secunda: *Tu resurrectionis tuæ tempore, quo vernal anni reviviscentis infantia, sumptam ex hoc contra procellas et omnes incursus fac dimicare particulam*. Quam vim habebant agni cerei, qui olim in Sabbato sancto loco cerei paschalis Romæ ab archidiacono benedicebantur. Siquidem olim in Romana Ecclesia cereus paschalis non benedicebatur; sed mane primo Sabbati sancti, archidiaconus ingrediebatur ecclesiam, ceramque in mundo vase liquefactam cum oleo miscebat, eamque benedicens in agnorum similitudinem efformabat, quos in octava Paschæ **347** post communionem fidelibus distribuebat; qui eos pro quacumque necessitate in suis ædibus ad fumigandum incendebant, ut docent Ordo Romanus in ordine de Sabbato sancto, Alcuinus, Amalarius, capitibus citatis. Sed hic ritus tantum incæpit, cum desiit Romæ benedicendi cerei paschalis consuetudo, quæ videtur esse instaurata a Theodoro papa; quod forte ansam præbuit nonnullis dicendi eum fuisse hujus ritus auctorem, quod quam falsum sit, Benedictione supra ex Ennodio, qui multis annis ante hunc papam vixit, prolata convincunt. Aut si mavis dicere a Zoziino quidem institutum fuisse, ut cereus paschalis benediceretur per parochias, ut testatur Pontificale Damasi, at vero decretum fuisse a papa Theodore ut infra Romanam civitatem seu Romæ benediceretur.

301. *In ambonem*. Græcis proprie *ἀμβωνες λέγονται ὄρεινοι καὶ ὑψηλοὶ τόποι*, id est, ambones dicuntur montani et excelsi loci. Et *ἀμβων, προσανάβασις, καὶ ὑπεροχὴ, καὶ ὄρους λόφος*, id est, ambon, ascensus, excellentia, et montis vertex, inquit auctor veteris etymologici; et Hesychio *ἀμβωνες αἱ προσανάβασεις τῶν ὄρων*, id est, ascensus montium; unde translatum nomen est ad significandum ecclesiæ pulpitem sive suggestum, qui est locus in ecclesia excelsus, de quo lectores divinas Scripturas legebant, et psaltæ canebant. Concilium Laodicenum, can. 15, *πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἀμβωνα ἀναβαινόντων*, id est, exceptis canonicis psaltis in ambonem ascendentibus. Sozomenus, lib. ix Hist. eccl., cap. 2, *εἰκάσω αὐτὴν κείσθαι περὶ τὸν ἀμβωνα, βῆμα δὲ τοῦτο τῶν ἀναγωγῶν*, id est, conjicio eam jacere circa ambonem, quod est suggestum lectorum. Cedrenus, in Leone Basilii filio: *Jamque ei ingressuros et sacris foribus succedenti, ἀνθρώπος τις ἐκπεπηδηκώς τοῦ ἀμβωνος, etc.*, id est, homo quidam ex ambone prosi-liens, crasso et valido fuste ictum in caput ingerit, eoque ictu imperatorem necasset, nisi inter ferendum fuste in suspensum impacto candelabrum violentiam ictus nonnihil remisisset. Ubi vides ambonem esse locum editum et sublimem in ecclesia. Latini pulpitem appellant. Glossæ mss. bibliothecæ Corbeiensis: *Ambo, pulpitem*. Id videre est in epist. 34 sancti Cypriani: *Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione cententem testimonio et miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat, illustrem quid aliud quam super pulpitem, id est super tribunal ecclesiæ, oportebat imponi, ut loci altioris dignitate subnixus, et plebi universæ pro honores sui claritate conspicuus, legat præcepta et Evangelium Domini, quæ fortiter et fideliter sequitur*.

302. *Lectio Isaïæ prophetæ. Hæc hæreditas*. ^b Hæc desiderantur in Excusis.

303. *Venit*. Hoc verbum deest in Excusis, quod tamen non adeo necessarium est.

304. *Litaniam septenam*. Litaniam septena est quæ

^a De papyro ad lucernas adhibita, consule notam *b* in cap. 5 libri primi Dialog.

^b Leguntur in Ms. Calensi.

sit a septem choris, a ut videre est apud sanctum Gregorium, cap. 2 Regesti, lib. xi. *Proinde, fratres charissimi, contrito corde, et correctis operibus, crastina die, primo diluculo ad septiformem litaniam juxta retributionem inferius designatam devota mente cum lacrymis veniamus.* Postea enumerat septem choros hujus litanie: primam clericorum, secundam viro-

rum, etc.
305. *Et illa duo cereostata.* Antiquus mos fuit Ecclesie ut cerei ardentes preferantur episcopis. Theodoretus, lib. v llist. eccl., cap. 34, agens de re-
ditu sancti Joannis Chrysostomi: ἀπαντες γὰρ ὑπήντησαν

348 τὰς ἐκ κηροῦ λαμπάδας προάπτοντες. Id est: Omnes enim cum cereis accensis ei obviam fiunt. Et gestator lampadis ante pontificem dicitur λαμπαδάρως. Vide Lexicon Græcobarbarum Joannis Meursii,

306. *Et stans benedicit fontes.* Velus Ecclesie est consuetudo, ut aqua eorum qui baptizandi sunt, solemniter ab episcopo benedicatur. Sanctus Dionysius, lib. de Eccl. Hierar., cap. 2: Καὶ τὸ ταύτης ὕδωρ ταῖς ἱεραῖς ἐπικλήσει καταγιάσας. Id est: Cujus aquam postquam sanctis invocationibus sanctificavit. Sanctus Basilius, lib. de Spiritu sancto, ad Amphilo-
lochium, cap. 27: Εὐλογοῦμεν δὲ τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτισμα-
τος. Id est: Benedicimus aquam baptismatis, et recenset inter traditiones apostolicas. Sanctus Ambrosius lib. de his qui initiantur, cap. 5 (Imo lib. 1 de Sacramentis, cap. 5): *Quare prior Christus descendit, postea Spiritus sanctus, cum forma baptismatis et usus hoc habeat ut ante fons consecratur, et tunc descendat qui baptizandus est? Nam ubi primum ingreditur sacerdos, exorcismum facit, secundo super creationem aquæ invocationem, postea et precem defert, ut sanctificetur fons, et adsit præsentia Trinitatis æternæ.* Sanctus Cyprianus, epist. 70, ad Januarium: *Oportet ergo mundari et sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismis suo peccata hominis qui baptizatur abluere.* Sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 3: Οὕτως ἐπειναντίας τὸ λιτὸν ὕδωρ Πνεύματος ἁγίου καὶ Χριστοῦ πρὸς τὴν ἐπικλήσιν λαβὸν δύναμιν, ἁγιότητος ἐπικτάται. Id est: Sic aqua nuda, ad invocationem, Spiritus sancti et Christi virtutem accipiens, sanctitatem consequitur. Sanctus Gregorius Nyssenus, Oratione in baptismum Christi: Ἀνάκου τοίνυν καὶ παρ' ὑμῶν ὡς ὕδωρ εὐλογοῦμένον καθαίρει καὶ φωτίζει τὸν ἄνθρωπον. Id est: contra igitur audi nos quomodo aqua benedicta purgat et illuminat hominem. Victor Uticensis, lib. ii de Persecutione Vandalica: *Et illa hora, qua benedicit fontem, ut baptizentur accedentes ad fidem, continget oculos tuos et aperientur, et videbis lumen.* Et paulo post: *Attendens quoque Eugenius inverecundam credulitatem, ut qui jam tempus urgebat, pergat cum eo, comitante officio clericorum ad fontem, ubi, fixis genibus cum ingenti gemitu pulsans singultibus cælum, crispantem benedixit alveum fontis.*

Porro aquæ benedictæ institutionem ad Alexandrum primum nonnulli referunt, Constitutiones apostolicæ (Lib. viii, c. 28) ad sanctum Matthæum apostolum. Et antiquus mos est statuere in ecclesie vestibulo vas aqua benedicta plenum ad populi ingredientis purificationem, ut videre est apud Synesium, epist. 121: Ὡς ἐστὶ γὰρ τὸ δημόσιον ξίφος οὐχ ἥττον, ἢ τὰ ἐν τοῖς προτεμνίσμασι χέριβα, πόλιως καθαρτήριοιον. Id est: Siquidem publicus gladius non minus quam lustralis aqua, que in templorum vestibulis civitatis est piaculum, ubi χέριβον proprie est vas aquæ lustralis, quod hic sumitur metonymice pro ipsa aqua lustrali; alias χέριβοξιστον, id est, malluvium politum. χέριβον autem dicitur a χέριβ, quod barytonum aquam lustralem significat apud

ethnicos; cujus conficiendæ rationem et usum ita describit Athenæus, lib. ix: Ἐστὶ δὲ ὕδωρ εἰς ὃ ἀπέβαπτον δαλὸν ἐκ τοῦ θωμοῦ λαμβάνοντες, ἐφ' οὗ τὴν θυσιάν ἐπετελοῦν, καὶ τούτῳ περιόραινοντες τοὺς παρούτας ἡγνίζον. Id est: Aqua in qua mergebant litionem ex ar raptum, in qua sacrificium perfecerant, illaque assistentes aspergentes purificabant. Quod etiam clarum est ex Euripide, in Hercule furente, Actu iv:

Μέλλων δὲ δαλὸν χέρι διεξῆ φέρειν,
Εἰς χέριβι ὡς βάλειεν Ἀλκιμήνης τόκος·

Id est, cumque jam torrem laturus esset dextera, ut in aquam lustralem filium Alcmenæ mergeret; et ex Aristophane, in pace: Φέροι δὴ τὸ δαδίον, τὸ δὲ ἐμβάψω λαβὸν. Id est: Affer torrem, illumque cum accepero, immergam. 349 Meminit Sophocles in OEdipode tyranno.

.....μήτε χέριβας νέμειν.

Neque lustralis aquæ participem esse, et Æschylus in Eumenidibus.

Ποία δὲ χέριβ φρατέρων προσδέξεται;

Id est: Qualis sodalium aqua lustralis suscipiet? χέριβ vero oxytonum malluvium significat apud eundem Athenæum, lib. citato. χέριβ etiam barytonum est τὸ κατὰ χέριβ ὕδωρ, id est, aqua ad manus, ut notat ex Homero Julius Pollux, lib. ii, Onomast., cap. 2.

307. *Cujus spiritus super aquas.* Ita sanctus Ambrosius, lib. de his qui mysteriis initiantur, cap. 3.

308. *Conciperet.* Id Editis legitur, *reciperet* male.

309. *Qui nocentis mundi crimina.* Ita sanctus Ambrosius, capite citato, et lib. ii de Sacramentis, cap. 1.

310. *Gentibus innovandis.* Ita Lucianus, sive quis alius antiquior in Philopatri agens de baptismo: δι' ὕδατος ἡμᾶς νεκκαίνισεν, id est, per aquam nos innovavit.

311. *In modum crucis.* Antiqua est Ecclesie consuetudo ut aqua baptismalis per signum crucis benedicatur, ut constat ex sermone sancti Augustini 181, de Tempore: *Hæc enim signo crucis consecratur corpus Dominicum, sanctificatur fons baptismatis.* Et tractatu 118, in Joan.: *Quid signum nisi adhibeatur sive frontibus credentium, sive ipsi aqua ex qua regenerantur, etc.*

312. *Subripit,* id est, subrepat.

313. *In mundi creatione.* Hæc verba non exstant in Editis, nec in Ord. Romano.

314. *Cujus Spiritus super te ferebatur.* Optatus Millevitanus, lib. vii, contra Parmenianum *O aqua, qua dulcis a Deo creata es, super quam ante ipsius Natalem mundi sanctus Spiritus ferebatur.*

315. *Qui te de paradiso manare.* Hæc non habentur in Editis.

316. *Qui te in deserto amarum.* Optatus, libro citato: *O aqua, que, sub Moyse, ut naturalem amaritudinem perderes, inlucata ligno, tot populorum pectore suavissimis haustibus satiasti.* Sanctus Ambrosius, lib. de His qui mysteriis initiantur, cap. 3, et lib. 1 de Sacramentis, cap. 4, et sanctus Gregorius Nyssenus, orat. de non differendo Baptismo.

317. *Hic mittantur duo cerei intus in baptisterio.* Hoc loco baptisterium est aqua baptismalis; nam in Ordine Romano dicitur: *Hic deponitur benedictus cereus in fontem;* et in cod. Rhem.: *Hic deponunt cereos in fontes.* Alias baptisterium est quoddam ædificium juxta ecclesiam, in quo olim fideles baptizabantur, de quo infra.

318. *Sufflat tribus vicibus in aquam.* Hanc sufflationem videre est in tractatu Severi Alexandrini Patriarchæ, de Ritibus baptismi, per quam designatur adventus Spiritus sancti in aquas, quemadmodum Christus, Joan. xx, dans suis discipulis Spiritum sanctum insufflavit. Hic autem ritus in Cod. Rhem.

cismum facit secundum (hoc est prope) creaturam aquæ, invocationem postea, etc. Vide notam in hunc locum.

c In aliis sancti Gregorii operibus, ut a mos. Cod. representantur, nihil frequentius occurrit quam *subripere, pro subrepere.*

a Hæc sancti Gregorii Oratio nunc habetur ad calcem tom. I, post Homilias Evang.

b Hoc est, *super creaturam aquæ*, sic enim in his Benedictionibus et exorcismis legitur: *Benedico te, creatura aquæ, Exorciso te, creatura aquæ.* In novissima quoque Editione locus hic ita nunc legitur: *Exor-*

sequitur hæc verba : *Plenitudinem fontis virtus Spiritus sancti* ; in Cod. Ratoldi ista : *Tu benignus aspiras* ; in Cod. Rodradi ista : *Purificatis mentibus effraces*.

319. *Fundit chrisma in fonte*. In 350 fontem baptismalem infundi chrisma mos est antiquus, ut constat ex sancto Dionysio mox citando, sancto Gregorio Turonensi, lib. 1 de Gloria Martyr., c. 24 : *Tunc cum exercismo sanctificatam, conspersum desuper chrisma omnis populus cum devotione haurit* ; et lib. 1 Hist., cap. 31 : *Baptisterium componitur, balsama diffunduntur* ; Hincmaro in Vita sancti Remigii : *De quo chrismate fundit venerandus pontifex in fontem sacram*. Porro in loco citato sancti Gregorii Turonensis, ex lib. 1 de miraculis discimus populum haurire aquam benedictam, jam chrismate sacro perfusam, quod postea tamen prohibitum est, ut palam est ex lib. vi Capitul. Caroli et Ludovici imperatorum, tit. 77 : *Quod in Sabbato sancto Paschæ vel in Sabbato Pentecostes, si qui velint aquam consecratam ad aspersionem ad domus suas recipere, ante chrismatis infusionem accipiant*.

320. *In modum crucis*. Chrisma infunditur in aquam baptismalem in modum crucis ex more antiquo, quem videre est apud Dionysium magnum, cap. 2 et 4 ecclesiasticæ Hierarchiæ : *Ὁθεν, ὡς οἶμαι, ἐν τῷ καθαρτικῷ βαπτιστηρίῳ τὸ μύρον ἐν σταυροειδέσει βολαῖς ἐπιχέωσιν ὁ ἱερόλογος*. Id est. Unde, ut opinor, unguentum in expiatorium baptisterium immissionibus in forinam crucis expressis fundens pontifex ; idque faciunt Græci et Orientales tribus vicibus, ut constat ex eodem Dionysio, cap. 2 eccl. Hierarchiæ : *Κτι τὸ ταύτης ὕδωρ ταῖς ἰσοαῖς ἐπιχέσεται καθαργίας, καὶ τοῖσι τοῦ παναγιστάτου μύρου σταυροειδέσει χύσει ἐλείωσιν αὐτό*. Id est : Cujus aquas postquam sacris invocationibus sanctificavit, illasque tribus sacratissimi unguenti infusionibus perfecit. Idem apparet ex Euchologio Græcorum, in sequentia sancti baptismi, *κοιτὴ σταυροῦς τρεῖς μετὰ τοῦ ἐλαίου ἐν τῷ ὕδατι*. Id est, tres facit cum oleo cruces in aqua, ubi oleum sumitur pro unguento vel chrismate. Ita enim aliquando a Patribus usurpatur, ut infra apparebit ex locis Prudentii et sancti Augustini citandis. Idem ritus videtur in libro Severi patriarchæ Alexandrini de ritibus baptismi. Idem etiam facere consueverunt Æthiopes, ut ex ordini baptismi Ecclesiæ Æthiopicæ clarum est.

321. *Quis vocaris ?* Ex hac interrogatione palam est olim nomina non in ipso baptismo, sed ante illum fuisse infantibus, seu pueris imposita. Siquidem cum baptismus celebraretur tantum in diebus Paschæ et Pentecostes, et in multos annos sæpe rejiceretur, non est credibile tunc infantibus nomine caruisse ; nisi forsan id asserendum velimus de infantibus illis qui octavo vel ante octavum natalis sui diem baptizabantur, de quibus nobis infra dicendum erit. Credibile est enim tunc illis in ipso baptismo nomina imposita fuisse. Quare cum videamus apud Gregorium Turonensem, lib. 1 Hist., infantem Ingomerem et Clodomereum filios Clodovæi regis, et, lib. x. Clotarium secundum filium Chilperici regis, in ipso baptismo nomina accepisse, id contigisse certum est, quia extra prædicta tempora, non multo post natalium suorum diem sacris tincti sunt aquis.

Olim apud Romanos nono ab ipso natali die maribus, et octavo feminis nomina imponebantur, iique dies a lustrandis pueris lustrici appellabantur, Macrobius, lib. 1 Saturn., cap. 16 : *Est etiam Nundina Romanorum dea a nono die nascentium nuncupata, qui lustricus dicitur. Est autem lustricus dies quo infantibus lustrantur et nomen accipiunt ; sed is maribus nonus, octavus est feminis. Festus : Lustrici dies infantium appellantur, puellarum octavus, puerorum nonus, quia hæc lustrantur, atque eis nomina imponuntur*. Græci decimo die nomina infantibus imponebant, ut testatur Hesychius : *Δεκάτη θύομεν τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ τὰ οὐματα τοῖς βρέφουσιν ἐπιθεσάου. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τῇ εἰσόμεν φησὶ*. Id est : Decima sacrificamus. Decima die

nomina imponebant. Aristoteles autem dicit septima. Quod fiebat observatis quibusdam superstitionibus, quæ a quibusdam 351 circa focum gyris ἀμφιδρόμια appellabantur, ut notant Hesychius, Harpocration, Suidas, et auctor veteris etymologici. Veteres Franci infantibus nono die nomen imponebant, ut colligere est ex lege Salica, tit. 26, § 5 : *Si quis infantem in ventre matris suæ, aut natum, antequam nomen habeat, infra novem noctes occiderit*. Itaque puto antiquos Christianos in imponendis nominibus sua consuetudine usos fuisse, posita omni superstitione paganica. Hodie Græci nomina infantibus imponunt octavo natalis eorum die, ipsis ab obstetricibus ante fores ecclesiæ allatis, et a presbytero signatis in fronte, ore et pectore, ut videre est in eorum Euchologio.

Quidam nobis opponunt canonem 30 primi Nicæni concilii, eorum videlicet qui ex Arabica lingua conversi sunt, in quo oppositum nostræ sententiæ statuitur. Sed cum hic canon et hujus similes sint dubiæ fidei, nec vulgo recepti, nostram sententiam minime labefactare possunt. Objiciunt etiam locum Dionysii Alexandrini apud Eusebium lib. vii Hist. ecclesiasticæ, cap. 2, ubi scribit infantes a parentibus accipere nomina Petri vel Pauli, vel Joannis, sed frustra, nam eo loci nulla sit baptismi mentio. Nec valet id quod producunt ex sancto Dionysio, cap. 2 lib. de eccl. Hierar., ubi dicit in baptismo nomen dari. Sed nunquam ita sanctus Dionysius scripsit, sed ista : *καὶ τινος ἰσοῦς ἐκ τῆς ἀπογραφῆς αὐτῶν καὶ τὸν ἀνόδοχον ἀνακρῶσεντος*. Id est : Cum sacerdos quidam e scripto illum et susceptorem proclamaverit ; ad quæ verba optime sanctus Maximus scribit : *Σημειώσαι καὶ περὶ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ βαπτιζομένου, καὶ τοῦ ἀνόδοχου*. Id est : nota descriptionem baptizati, et susceptoris. Siquidem olim competentes, id est catechumoni illi qui diu satis inter audientes conversati baptismum petebant, dies aliquot ante baptismum nomina sua referenda in matriculam dabant. Id planum est ex sancto Augustino, lib. de Cura pro mortuis habenda, cap. 12 : *Pascha jam appropinquabat, dedit nomen inter alios competentes* ; et lib. de Fide et operibus, cap. 6 : *Hoc fit multo diligentius et instantius iis diebus quibus competentes vocantur, cum ad percipiendum baptismum nomina jam dederunt*. Sancto Cyrillo Hieros., in præfatione ὀνοματογραφικῆ τῶς ἡμῶν γέρονε, id est, jam nomen inscriptio facta est : sancto Gregorio Nysseno, oratione de his qui baptismum differunt : *Δότε μοι τὰ ὀνόματα, ἵνα ἐγὼ αὐτὰ ταῖς αἰσθηταῖς ἐγγραφῶ βιβλίοις, καὶ γράψω τῷ μελάνι, θεὸς δὲ ἀληθοῦς πλαξὶν ἐσημαίνῃται*. Id est : date mihi nomina, ut ego ea in sensibilibus scribam libris ; Deus vero in tabulis signet incorruptilibus. Ita statuit concil. Carthag. iv, can. 85 : *Baptizandi nomen suum dent*.

Scribebantur etiam nomina infantium, ut liquet ex Codice Rhemensi : *Ut autem venerint ad ecclesiam, scribuntur nomina infantium ab acolytho ; et vocantur in ecclesia per nomina sua, sicut scripti sunt*, etc. Et in Codice Ratoldi : *Ut autem venerint ad ecclesiam, scribuntur nomina infantium ab acolytho, et vocantur ante ostium ecclesiæ per nomina, sicut scripti sunt*. Idem videre est in epistola Jesse Ambianensis episcopi de baptismo : *Tertia hebdomada in Quadragesima, secunda feria, hora tertia veniant ad ecclesiam, et antequam in ecclesiam introeant, scribantur nomina infantium, et eorum qui eos suscepturi sunt ab acolytho ; et tunc vocantur ipsi infantes ab acolytho infra ecclesiam*, etc. Ex his patet infantes ante baptismum nomina olim habuisse, ac proinde in ipso baptismo non accepisse. Quare cum idem Jesse infra in eadem epistola dicit : *Ibi etiam nominatur infans sicut Joannes in Apocalypsi*. Hæc infantis nominatio nihil aliud est quam nominis prius impositi repetitio, quæ certe non ubique vigeat, nam in Codicibus Ratoldi et Rhemensi, in quibus baptismi ceremoniæ enucleate describuntur, nihil simile repereris. Locus videtur intelligi de mutatione nominis, et novi impositione, ut videntur innuere hæc verba : *Sicut Joannes in Apo-*

calypsi. Et olim si quando nomen mutandum esset, **352** mutabatur in baptismo, ut de Eudocia Theodosii junioris conjuge refert Theophanes, lib. xiv ad annum 1177. *Quam cum imperator ducturus esset uxorem. Christianum Atticus fecit episcopus; et in baptismo, cum prius vocaretur Athenais, Eudocia nomen imposuit.*

322. *Credis in Deum Patrem, etc.* Hæc et similes interrogationes sunt juxta priscum Ecclesiæ morem, quem tangit Dionysius Alexandrinus epist. ad Xistum papam, apud Eusebium, lib. vii Hist. eccl., cap. 8, agens de quodam, qui ab hæreticis baptizatus, et in Ecclesia receptus, καὶ τῶν ἐπερωτήσεων, καὶ ἀποκρίσεων ἐπακούσας. Id est, cum interrogationes et responsiones audisset, voluit iterum baptizari; et sanctus Cyrillus testatur catech. 2 mystag. καὶ ἡρωτάτο ἕκαστος, εἰ πιστεύει εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, etc., id est, et interrogatus est unusquisque, si credit in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et confessi estis salutarem confessionem, et ter mersi estis. Sanctus Cyprianus epist. 70: *Sed et ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cum dicimus: Credis in vitam æternam, et remissionem peccatorum per Ecclesiam, etc., et epist. 75: Baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nihil discrepare ab ecclesiastica regula videretur... maxime cui nec Symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima et ecclesiastica defuit.* Optatus Milevitanus, lib. v adversus Parmenianum: *Quoque enim interrogante qui credidit, Deo credidit; et post unum illius Credo, tu exigis alterum Credo.* Ita loquitur, quia cum Donatistæ refugas iterum baptizarent, eos ante baptismum rursus de Symbolo interrogabant, et ab eis alterum Credo exigebant, cum antea illud in Ecclesia catholica respondissent. Sanctus Ambrosius, lib. iv de Sacramentis, cap. 7, infra citandus. Sanctus Hieronymus, dialogo adversus Luciferianos: *Præterea cum solemne sit, et in lavacro post Trinitatis confessionem interrogare: Credis sanctam Ecclesiam? credis remissionem peccatorum?* Sanctus Augustinus, lib. v contra Donatistas, cap. 20. *Et ubique cum baptizatur etiam de sancta Ecclesia interrogatur; lib. de Anima et ejus origine cap. 10: Et ideo cum baptizantur, etiam Symbolum reddunt, et ipsi pro se ad interrogata respondent.*

Si vero parvuli rationis usum nondum adepti baptizarentur, pro illis susceptores interrogati respondebant. Sanctus Augustinus, epist. 25, ad Bonifacium: *Interrogamus eos a quibus offeruntur, et dicimus: Credit in Deum? de illa ætate, quæ utrum sit Deus ignorat, respondent: Credit.* Tertullianus, lib. de Baptismo, etsi morem vellicare videatur. *Itaque pro cujusque personæ conditione, ac dispositione, etiam ætate, cunctatio baptismi utilis, præcipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse sponsores etiam periculo ingeri? quia et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malæ indolis falli.* Auctor de dogmatibus Ecclesiæ inter opera sancti Augustini: *Si vero parvuli sunt, vel hebetes, qui doctrinam non sapiunt, respondeant pro illis qui eos offerunt juxta morem baptizandi.*

323. *Et ego baptizo te, etc.* Ita in Editis, in Ordine Romano, Cod. Ratoldi, et apud Pamelium. Particula et additur propter emphasim, quæ desideratur in Cod. Rhemensi, ut sequens pronomen ego. Hic autem et in Editis est unica mersio. At in aliis Codicibus nostris mss. Rhemensi et Ratoldi, in Ordine Romano, tum Editis, tum ms bibliothecæ Corbeiensis, et apud Pamelium, quemadmodum et apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto, Theodulphum Aurelianensem, cap. 13 libri de Ordine baptismi, et Jesse Ambianensem episcopum, epistola supra citata, est a trina immersio juxta priscum Ecclesiæ morem, quem videre est in can. 50 apostolorum, et apud antiquos Patres, sanctum Dio-

^a Ita quoque in Cod. Gemet. ac Theod. In Cod. Reg. Sueciæ nulla aut unicæ aut trinæ mersionis fit

nysium, lib. de Hierarchia eccl., cap. 2; Tertullianum, lib. de Corona militis, cap. 3 qui ritum refert **353** inter veteres Ecclesiæ traditiones: *Dein ter mergitamus, amplius aliquid respondententes, quam Dominus in Evangelio determinavit; sanctum Cyrillum Hierosolymitanum, catech. 2 mystag. : καὶ ἀπειθῶτε τρίτον εἰς ὕδωρ, καὶ πάλιν ἀνειθῶτε, id est, ter mersi estis in aqua, et rursus emersistis; sanctum Gregorium Nyssenum, oratione catechetica, cap. 35; Ἢ δὲ εἰς ὕδωρ κάθουσος, καὶ τὸ τρίτον ἐν αὐτῷ γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον ἐμπεριέχει μυστήριον id est, descensus vero in aquam, et quod ter in eam sit homo demissus, habet mysterium, sanctum Basilium, lib. de Spiritu sancto, ad Amphilochem, cap. 27, qui hunc ritum inter traditiones apostolicas recenset: Τὸ δὲ τρίτον βαπτίζεσθαι τὸν ἄνθρωπον πόθεν: id est, jam ter immergi hominem unde? et apud sanctum Leonem, epist. 4, qui cum sanctis Cyrillo et Gregorio Nysseno supra citatis scribit hæc triduanam immersionem et ab aquis elevatione significari triduanam Christi sepulturam, et post triduum resurrectionem. Alia est etiam hujus ritus ratio, nempe Trinitatis personarum memoria, ut vult sanctus Gregorius papa, epist. 41^b lib. 1 Regesti. Unde Eunomium, quod sanctam Trinitatem non crederet, unicam immersionem invexisse ferunt.*

Aliis tamen placet unicæ hujus mersionis auctores fuisse Theophronium Capadocem et Eutychium prius Eunomii sectatores, ut videre est apud Sozomenum, lib. vi Hist. eccles., cap. 26. Et Eunomianos unica mersione baptizatos jubet iterum baptizari concil. Constantinopolitanum primum, can. 7, quia falsa baptismi forma utebantur, quam videre est apud sanctum Epiphanium, lib. iii, hæresi 36. Quare prædicti concilii decretum non involvit Catholicos, qui recte de Trinitate sentientes, et recta baptismi forma utentes, unica mersione baptizati sunt. Quam in Hispanis catholicis probavit sanctus Gregorius papa epist. supra citata ad sanctum Leandrum, quamvis huic unicæ mersioni multum adversetur Alcuinus. Si quidem ille, epist. 69, ad Lugdunenses, damnat Hispanos, quod unica duntaxat mersione in baptismo uterentur. Et epist. seq. et 81 in eandem unicam mersionem invehitur; et quia se urgeri videt epistola sancti Gregorii, illam in dubium revocat. Sic enim ait epist. 10: *Epistolam vero quam a beato Gregorio de simpli mersione dicunt esse conscriptam, in epistolari suo libro qui de Roma nobis allatus est non invenimus; alias vero omnes perspeximus in eo libro, quem ad occidentalem partem Ecclesiam, pontifices, vel reges scripserat; ideo dubii sumus an illius sit, an ab aliquo hujus sectæ auctore sub illius nomine scripta sit.* Hæc ille; sed immerito. Nam hujus epistolæ stylus idem est cum aliis sancti Gregorii epistolis. Et quamvis exemplar epistolarum sancti Gregorii Roma ipsi Alcuino allatum hanc epistolam non habuerit, id efficere non potest ut de ea dubitemus. Nam Joannes Diaconus, auctor Vitæ sancti Gregorii, qui Romæ hanc vitam scripsit tempore Caroli Calvi, ac proinde non adeo remotus ab Alcuini ætate, cap. 53 Vitæ ejusdem, hanc eandem epistolam agnoscit tanquam verum et germanum sancti Gregorii, fetum: qui sane cum Romæ scriberet hanc vitam, non habebat exemplar ab Hispania avectum. Sed et concilium Tolet. 17, can. 5, cui præfuit sanctus Isidorus Hispalensis episcopus, frater sancti Leandri, cui missa fuit hæc epistola, idem testatur: *Beata ergo memoria Gregorius Romanæ Ecclesiæ pontifex, qui non solum partes Italiæ illustravit, sed et longe existentes Ecclesias sua doctrina perlocuit, efflagitante sanctissimo Leandro episcopo de hac Hispaniæ diversitate, quid potius esset sequendum, inter cætera rescribens sic ait: de trina vero mersione baptismatis nihil responderi verius potest, quam ipsi sentitis, etc.*

Porro in trina mersione semel duntaxat forma proferebatur, et Alcuinus, epist. 81, redarguit eos qui

mentio. Ms. Calensis cum Editis convenit.

^b Nunc est 43.

ter eam repetebant ; sed ad singulas mersiones singula personæ nominabantur, ut patet ex codice Ratoldi abbatis : *Deinde baptizat sacerdos sub trina mersione tantum sanctam Trinitatem semel invocans, et dicens : Et ego baptizo te in nomine Patris (et mergat semel) et Filii (et mergat) 354 iterum et Spiritus sancti (mergat tertio).* Ita etiam habetur in veteri Ordine ms. biblioth. Corb. His astipulantur Ordo Romanus et Alcuinus, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto. Nec abhorret Euchologium Græcorum in sequentia sancti baptismatis : *Βαπτίζεται ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ ὁ δαίνα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ἀμήν. Καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀμήν. Καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀμήν. Νῦν καὶ αἰὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν. Ἐκάστη προσοῆσαι κατ' ἕνα κίτον, καὶ ἀνάγων.* Id est : Baptizatur servus Dei III. in nomine Patris, amen ; et Filii, amen ; et Spiritus sancti, amen ; nunc et semper, et in sæcula sæculorum, amen ; ad singulas appellationes, personarum videlicet, demergens eum et attollens. Hunc ritum clare satis videmus apud Tertullianum, lib. adversus Praxeam : *Et novissime mandans ut tingerent in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, non in unum, nam nec semel, sed ter ad singula nomina in singulas personas tinguimur.* Tamen fuit aliquando usitatum apud Græcos, ut ter ipsa forma repeteretur, quod videtur apud Cedrenum in compendio Historiæ sub M. Antonino : *Ἐκ τριῶν ἐπέχεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν, τριῶν ἰσγῶν. Βαπτίζεται Θεοδώρος, etc.* Id est : Ter infundit super caput ter dicens : Baptizatur Theodorus, etc. Apud sanctum Ambrosium, lib. iv de Sacramentis, cap. 17. his mersionibus interponuntur interrogationes in hunc modum : *Interrogatus es : Credis in Deum Patrem omnipotentem ? dixisti Credo, mersisti, Interrogatus es : Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus ? dixisti Credo, et mersisti, etc. Tertio et interrogatus es : Credis et in Spiritum sanctum ? dixisti Credo, tertio mersisti.* Hæc ille ; qui quamvis nullam formæ mentionem facit, eam tamen satis innuit lib. iii de Spiritu sancto, cap. 18 : *Quomodo igitur non omnia habet quæ Dei sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismo nominatur.*

An vero hæc vocabulo, *ego baptizo te*, spectent ad necessitatem formæ hujus sacramenti, an invocatio sola personarum sanctissimæ Trinitatis ad validitatem hujus sacramenti sufficiat, dicendo tantum. *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, disputat Stephanus Tornacensis, epist. 5. Cum enim quidam vir diocesis Claromontanæ inopia sacerdotis filium suum *undejasset* (ut ipse loquitur) eumque immergendo his verbis omissis, *ego baptizo te*, dixisset tantum *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, hæc resciscens Petrus Claromontanus episcopus consulit venerabilem Mauricium Parisiorum episcopum : qui ut respondit nullum esse ejusmodi baptismum, non contentus Petrus scripsit Stephano Tornacensi episcopo, qui rescripsit ejusmodi formam esse sufficientem, et ejusmodi verba, *ego baptizo te*, non spectare ad essentiam formæ baptismalis, ac proinde ejusmodi baptismum validum fuisse ; hocque nervis omnibus probare nititur. Hæc tamen opinio theologorum scholæ adversatur.

Græci nominationi trium personarum sanctissimæ Triadis præmittunt hæc verba : *Βαπτίζεται ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ*, id est : Baptizatur servus Dei, et nomen illius qui baptizatur, ut clarum est ex eorum Euchologio supra citato, formaque est indicativa, ut liquet etiam * ex Severo Joan. Moscho, cap. 176 Prati spiritalis : *Βαπτίζεται Θεοδώρος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς*, id est : Baptizatur Theodorus in nomine Patris, etc. ; Theodoro lectore, ecloga 2 : *Βαπτίζεται Βαρβας εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς*, etc., id est : Baptizatur Barbas in nomine Patris, etc. ; Cedreno, loco supra citato : *Βαπτίζεται Θεοδώρος*, etc., et sub Anastasio imperatore : *Βαπτίζεται Βαρβας*, lege, *Βαρβας*.

Ex quibus locis nota consensum priscorum et re-

centiorum Græcorum in hac forma baptismi indicativa. Unde miror cur quidam scholastici scripserint Græcos proferre solitos *baptizetur*. Nota præterea ex locis citatis priscos Græcos non protulisse hæc vocabula in forma baptismi, ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ, id est, servus Dei, sed a recentioribus addita fuisse.

355 Notandus est etiam error Cedreni, cum historiam Theodori Judæi, qui primo arena baptizatus est, deinde aqua, ad tempus Marci Antonini imperatoris refert, cum multis post annis contigerit. Nam Joannes Moschus, qui eandem historiam cap. citato refert, vixit circa annum Domini sexcentimum, scribitque Patrem quemdam Andreæ huic baptismati interfuisse, et cum eo aliquando collocutum fuisse. Tandem observandum Græcos ad cujusque personæ sanctissimæ Triadis appellationem respondere Amen. Idque ex antiquo more, quem videre est apud Joannem Moschum, cap. citato : *Ἡμῶν ἐπακουσάντων τὸ αὐτὸν καθ' ἕνα ὄνομα τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσιου τῆς προσκυνητῆς Τριάδος.* Id est : Nobis respondentibus Amen per singula nomina sanctæ et consubstantialis adorandæ Trinitatis. Ita etiam habetur in tractatu Severi Alexandrini patriarchæ.

324. *Qui faciat signum crucis de chrismate cum pollice in vertice* Ita in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium. Fuitque vetus consuetudo ut baptizati statim chrismate in vertice ungerentur. Id testatur Jesse Ambianensis episcopus in epist. ad sacerdotes de baptismo : *Baptizato autem facit presbyter signum crucis de chrismate in vertice ; et infra : Tunc chrismate caput perungitur.* Theodulphus episcopus Aurelianensis, lib. ms. de Ordine baptismi, cap. 15 : *Baptizatorum itaque capita chrismate liniuntur ; et [Leg. ut] in regno et sacerdotio Ecclesiæ delibuti, et Christiani nominis prærogativam accipiant, et ejus membra, qui eos redemit, et eorum caput est, effici valeant.* Id etiam liquet ex Fortunato, lib. v, carm. 4, ubi agit de Judæis a sancto Avito episcopo Arvernæ baptizatis :

Vincens Ambrosios suavi spiramine odores,
Vertice perfuso chrismatis effluit odor ;

sancto Ambrosio, lib. iii de Sacramentis, cap. 1 : *Accipis autem mysterium, hoc est unguentum supra caput, quia sensus sapientis in capite ejus. Salomon ait. Hac de re agunt sanctus Isidorus, lib. ii de Offic. eccl., cap. 25 et 26 ; sanctus Innocentius, in epist. ad Decentium episcopum, et alii nonnulli.*

325. *Deus omnipotens Pater, etc.* Hæc eadem in unctione formula, saltem juxta sensum, exstat apud sanctum Ambrosium, lib. ii de Sacramentis, cap. 7 : *Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem, quid tibi dixit ? Deus, inquit, Pater omnipotens, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungit in vitam æternam.*

326. *Cum linteis in manibus.* Ad involvendos baptizatos, ut primum e fonte pedem extulerint, juxta antiquam consuetudinem. Nudi enim e lavacro surgentes a susceptore linteo involvebantur, ut clarum est ex Victore Uticensi, lib. iii Hist. Vandalicæ persecut. : *Qui cum, Elpidosoro sedente et fremente, honorabilis senior cæpisset extendi, priusquam exneretur, clam furto nescientibus cunctis, illa quibus eum suscipiens de fonte dudum texerat sabana bajulabat ; quibus ventilatis, simulque in ostensione cunctorum extensis, in his verbis totam ad stertum et lacrymas commovisse dicitur civitatem. Hæc sunt linteamina, Elpidosore, minister erroris, qui te accusabunt, dum Majestas venerit, custodiende diligentia mea, ad testimonium tuæ perditionis ad demergendum te in abyso putei. Hæc te immaculatum curerunt de fonte surgentem.* Et epist. 6 Pauli papæ ad Pipinum regem : *sabanum videlicet in quo nostra dulcissima atque amantissima spiritalis filia sacratissimo lavacro abluta suscepta est Sabanum autem est linteum.* Glossæ veteres mss. bibliothecæ Corbeiensis : *Sabanum linteum vil-*

* Forte legendum *Everate*, quo cognomine Joannes Moschus apud Græcos notus.

losum. De hoc vocabulo consule observationes nostras ad Concordiam regularum cap. 41, § 11.

327. *Ut cum vestiti fuerint.* Aliis videlicet. **356** Nam educti e fonte baptismali induebantur albis vestimentis in signum candoris et puritatis mentis, de quibus agunt Dionysius magnus, cap. 2 Eccl. Hierar.; sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 4; sanctus Ambrosius, lib. de His qui mysteriis initiantur, cap. 7; sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum:

Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos,
Infantes niveos corpore, corde, habitu;

Fortunatus, lib. III, carm. 7, de Saxonibus a Felice episcopo baptizatis:

Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudea pastor habet;

et lib. V, carm. IV, de Judæis baptizatis ab Avito Arvernæ episcopo:

Lacteus hinc vesti color est, hinc lampade fulgor
Ducitur, et vario lumine picta dies;

Joannes Moschus, cap. 207: *Οἱ οὖν γείτονες ἰδόντες αὐτὴν λευκοφοροῦσαν, εἶπον αὐτῇ· Τίς σε ἐβάπτισεν,* id est: Vicini videntes eam albatam, dixerunt ei: Quis te baptizavit? sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 29: *In ipsis sicut regeneratus fuerat albis obiit;* Jobius, lib. III de Verbo incarnato, cap. 18 (*In biblioth. Photii, n. 222*): *Διὰ τοῦτο φωτιζομενοὶ ἐπὶ τῆς ἡμέρας λαμπροφοροῦσι.* Id est: Propterea ii qui baptizantur septem dies candidas gerunt vestes; et infra, eodem capite: *Τὸ μέντοι λαμπροφορεῖν τοὺς βαπτιζομένους τῆς τῶν Ἀγγέλων ἐστὶ συμβόλον λαμπροτητος, τὸ καθαρόν ἐκείνοις τοῦ νοῦ καὶ αἰγῆς τῆς ὕλης καὶ τῶν πύθων διατυπούσης.* Id est: Quod baptizati candidis vestibus utantur, signum est candoris angelici, significantis eam quæ in illis inest puritatem mentis, et separationem a materia et passionibus; Theodulphus, lib. ms. de Ordine baptismi, cap. 14: *Et nos albis post baptismum induimur vestibus, ut munditiam teneamus in opere, quam accepimus in regeneratione, servantes et nostram innovationem, et angelici splendoris decorem.* Jesse Ambianensis epist. citata: *Tunc albis induitur vestimentis propter gaudium regenerationis, castitatem vitæ, et angeli splendoris decorem.*

Nota citatorum auctorum rationes. Idem videre est apud Socratem, lib. VII Hist. eccl., cap. 17, in quo agitur de baptismo cujusdam Judæi: *Ἐσθῆτα δὲ αὐτῷ λαμπρῶν ὤνησάμενος.* Id est: cum emisset ei vestem candidam. Et in Chronico Alexandrino, de sancto Gelasino martyre, qui in Theatro per risum baptizatus, ad Christum conversus est: *Βαπτισθεὶς, καὶ ἀελθὼν ἐκ βουττίου φορέσας ἱμάτια λευκά.* Id est: baptizatus, et egressus e labro alba veste indutus, noluit deinceps mimum agere, dicens: Christianus sum.

328. *Qui etiam prohibentur lactari ante sacram communionem.* Ita in Excusis. Aliter præcipitur in Cod. Rhemensi: *Illud tamen providentes, ut postquam baptizati fuerint, nec ablactentur, antequam communicent.* Quemadmodum in Cod. Ratoldi: *Illud autem providendum est baptizatis, ut nullus cibum accipiat, nec ablactetur atque communicet, nisi post missas.* Non puto tamen pueros et infantes communicasse jejunos, cum officium Sabbati magni in his Sacramentorum libris incipiat tantum hora octava, id est secunda post meridiem; sed alicubi observatum fuisse, ut post susceptum baptismum nullum sumerent cibum vel lac ante Eucharistiæ sumptionem, reverentiæ causa. Olim autem Eucharistiæ sacramentum cum ipso baptismo sumebatur, ut planum est ex sancto Ambrosio, libro de His qui mysteriis initiantur, cap. 8; sancto Justino martyre, apologia 2 pro Christianis, cum scribit diebus Dominicis, celebrato baptismo, divina mysteria corporis et sanguinis confici, et assistentes communicare; et Origene, homil. 4 in cap. XIII Josue: *Si vero ad mysticum baptismi veneris*

A fontem, et consistente sacerdotali et levitico ordine initiatus fueris reverendis illis magnificisque sacramentis, quæ norunt illi quibus nosse fas est, tunc etiam sacerdotum ministeriis, 357 Jordane digresso, terram promissionis intrabis.

Nec soli adulti, sed etiam ipsi infantes simul cum baptismo sumebant Eucharistiæ sacramentum. Id testantur Codices sancti Eligii, Ratoldi et Rhemensis; sanctus Dionysius, cap. 7 de cælesti Hierarchia: *Ματαδίθωσι δὲ τῷ παιδί τῶν ἱερῶν συμβόλων ὁ ἱερόρχης,* etc. Id est: Porro pontifex puerum consortem facit sacrorum mysteriorum, ut in eis educetur, neque agat vitam aliam quam eam quæ divina semper spectet. Ibi autem loquitur de puero qui careat usu rationis, nam paulo ante agit de illius susceptore qui spondere pro illo debeat, et ad singulas abrenuntiationes et interrogationes respondere. Sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum:

Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos

Infantes niveo corpore, corde, habitu.

Circumdansque rudes sacris altaribus agnos,

Cara salutaris inquit ora cibus,

B

Sanctus Augustinus, epist. 102, ad Vitalem Pelagianam: *Unite et ipsi, sicut dixi, si in illa parva ætate moriuntur, utique secundum ea quæ per corpus gesserunt, id est tempore quo in corpore fuerunt, quando per corda et ora gestantium crediderunt, vel non crediderunt; quando baptizati, vel non baptizati; quando carnem Christi manducaverunt, vel non manducaverunt; quando et sanguinem biberunt, vel non biberunt.* Auctor libri de eccl. Dogmatibus inter opera sancti Augustini, cap. 52: *Si vero parvuli sunt, vel hebetes, qui doctrinam non capiant, respondeant pro illis qui eos offerunt juxta morem baptizandi; et sic, manus impositione chrismate communiti, Eucharistiæ mysteriis admittantur.* Jesse Ambianensis, epistola toties citata: *Novissime autem corpore et sanguine Christi confirmatur infans, ut ejus possit esse membrum qui pro eo passus est, et resurrexit, ipso Domino attestante, qui dixit: Qui manducat meam carnem, in me manet.*

C

329. *Majores vero pedem ponunt super pedem patris sui.* Hujus ritus visuntur adhuc quædam antiquæ imagines.

330. *Patrini sui.* Patrini sunt qui offerunt baptizandos, eosque baptizatos de sacro fonte suscipiunt: Gallice *parrains*. Concilium sextum Arelatense, can. 9: *Et patrini eos quos de lavacri fonte suscipiunt, etc.* Capitulum Herardi Turonensis archiepiscopi, cap. 27: *Ut patres et patrini filios suos et filios erudiant et enutrient.* Qui et dicti sunt susceptores. Jesse Ambianensis episcopus, epist. citata: *Et signent ipsos infantes in frontibus eorum susceptores viri vel femine, id est patrini, vel matrina.* Dicuntur et sponsores Tertullianus, lib. de Baptismo: *Quid enim necesse sponsores etiam periculo ingeri.* Sanctus Dionysius, cap. 2 et 7 Eccl. Hierar., appellat *ἀναδοχοῦς*, id est susceptores.

D

331. *Levata manu super capita omnium.* Ita in Excusis. In Ordine Romano: *Elevata et imposita manu super capita omnium.* In Codice Tiliano: *Elevata et composita manu super capita omnium.* Apud Alcuinum cap. de Sabbato sancto: *dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum,* etc. In Pontificali Romano: *Tunc extensus versus confirmandos manibus dicit.* Quæ verba sunt prætermissa in Cæremionali episcoporum auctore Andrea Piscara Castaldo, ib. II, sect. 45. Sic enim ait: *Tunc deposita mitra surgit, et conversus ad confirmandos, junctis manibus ante pectus, dicit: Spiritus sancti gratia, etc. Deinde signans se a fronte ad pectus, dicit Vers. Adjutorium, subdens postea Versus et Orationem: Omnipotens, etc.* **358** Quod miror, nam ad hanc impositionem seu extensionem manuum per Orationem pontificis Spiritus sanctus advocatus et invocatus accipitur, ut clarum erit ex auctoribus citandis: Tertulliano, lib. de Baptismo: *Dehinc manus imponitur per*

Benedictionem advocans et invitans Spiritum sanctum; A et lib. de Resurrectione carnis: *Caro manus impositione adumbatur, ut et anima Spiritu illuminetur*; sancto Cypriano, epist. 72: *Eo quod parum sit eis manus imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant et Ecclesie baptismum*; et epist. 73, ad Jubaiantum: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur prepositis Ecclesie offerantur; et per nostram Orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consignentur*; sancto Augustino, lib. xv de Trinitate, cap. 26: *Neque aliquis discipulorum ejus dedit Spiritum sanctum. Orabant quippe ut veniret in eos, quibus manum imponebant, non ipsi eum dabant, quem morem in suis prepositis etiam nunc servat Ecclesia*. Quæ sane verba notanda sunt, et mirum in modum illustrant hunc veterum Sacramentarium, Ordinis et Pontificalis Romani locum, in quo clare, videmus manus imponi et invocari Spiritum sanctum a pontifice, dicendo Orationem subjectam: *Omnipotens sempiterne Deus*, etc. Unde præclare sanctus Isidorus, lib. ii de Officiis divinis, cap. 26, scribit: *Spiritum autem sanctum accipere possumus, dare autem non possumus, sed ut detur, Deum invocamus*. Id palam est ex cap. Act. viii: *Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum: nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant manus super illos et accipiebant Spiritum sanctum*. Theodulphus tamen et multi alii dicunt Spiritum sanctum dari a pontifice, sed id facit non ut causa principalis, sed ut instrumentalis.

332. *Omnipotens sempiterne Deus*, etc. Habetur in Ordine et Pontificali Romano, in quibus ad singulas combinationes donorum Spiritus sancti interponitur Amen. In Cod. Rodradi præligitur hic titulus: *Oratio ad infantes consignandos*. Apud Amalarium Fortunatum, lib. i de Officiis Eccl. cap. 27, hæc Oratio incipit tantum a verbo *emitte*. Illam videtur innuere sanctus Ambrosius, lib. ii de Sacramentis, cap. iii, cum ait: *Sequitur spirituale signaculum, quod audistis hodie legi. Quia post fontem superest ut perfectio fiat, quando ad invocationem sacerdotis infunditur Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis atque pietatis, Spiritus sancti li-*

333. *Pontifex, tincto pollice in Chrismate*, etc. Ita apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, et in excusis Sacramentariis. Unctionis chris-matis mentio fit apud sanctum Dionysium, cap. 2 et 4 eccl. Hierar.; sanctum Cyrillum Hierosolymitanum, catech. 3 mystag., quemdam anonymum, in sermone de Chrismate inter opera sancti Cypriani; Tertullianum, lib. de Baptismo, et de Resurrectione carnis; sanctum Augustinum, lib. xv de Trinitate, cap. 26, et aliis locis infra citandis; concilium Hispalense, can. 7, infra citando, auctorem lib. de Dogmatibus ecclesiasticis, inter opera sancti Augustini; Innocentium papam, epist. ad Decentium Eugubinum episcopum; sanctum Isidorum, lib. ii de divinis Officiis, cap. 25; Jesse Ambianensem episcopum: *Confirmet eum episcopus in fronte de chrismate*. Theodulphi episcopi Aurelianensem, lib. citati cap. 17: *Nam presbyteris sive absentibus, sive presentibus episcopis baptizare, et baptizatos Chrismate unguere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum; nec tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis cum tradunt Spiritum sanctum*; sanctum Gregorium papam, lib. iii Regesti, cap. 26*; sanctum Gregorium Turonensem, lib. ii Hist., cap. 3, et multos alios.

359 Vides ergo hic duplicem hujus sacramenti ritum, primum manus impositionem, alterum unctionem chris-matis in fronte, qui comprehendit signationem, quia unguendo imprimitur signum crucis,

Hos duos actus distinguit Alcuinus, lib. de Officiis ecclesiasticis, cap. de Sabbato sancto toties citato, conformiter Ordini, et Pontificali Romano, et nostris Sacramentariis: *Et postquam induti fuerint, dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus sancti*. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare. *Hæc finita facit crucem de chrismate cum pollice in frontibus eorum, dicens*. Guillelmus Parisiensis, lib. de Sacramentis: *præmissa enim Oratione super confirmandos pingitur signum crucis de chrismate in frontibus eorum; et impositis manibus super capita eorum dicitur eis: Pax tecum. Siquidem ad impositionem manuum apostolorum solebat dari Spiritus sanctus, et datur modo ad impositionem manuum episcoporum*. Concilium Hispalense 2, can. 7: *Nec licet eis (Presbyteris) per impositionem manus fidelibus baptizatis, vel conversis ex hæresi paracletum Spiritum tradere, nec chrisma conficere, nec baptizatorum frontes signare*. Sanctus Cyprianus, epist. 73, ad Jubaiantum: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur prepositis Ecclesie offerantur, et per nostram Orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consignentur*. Tertullianus, lib. de Resurrectione carnis: *Scilicet caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur; caro signatur, ut anima muniatur; caro manus impositione adumbatur, ut et anima spiritu illuminetur*. Ubi et diversoseffectus unctioni et manuum impositioni attribuit. Ex illo etiam textu observandum aliquando manus impositionem fuisse unctioni postpositam, quod videtur etiam in loco supra ex Guillelmo Parisiensi citato.

Hæc autem chris-matis unctio fuit tempore apostolorum, quemadmodum et manus impositio, quamvis Jacobus de Vitriaco, cap. 37 Hist. occidentalis contrarium asseruerit: *Hoc sacramentum partim institutum est ab apostolis, quantum ad manus impositionem, partim ab Ecclesia, quantum ad unctionem chris-matis, quod non legimus apostolos fecisse*. Contrarium enim apparet ex sancto Paciano antiquissimo scriptore. Siquidem ille epistola I scribit ad episcopos ligandi et solvendi auctoritatem fluxisse ab apostolis, sicut baptis-matis et chris-matis. *Hoc ergo (inquit) superaddidimus, quod apostolorum doctrina fundavit. Denique et episcopi apostoli nominantur, sicut de Epaphrodito Paulus disserit: FRATREM ET COMMILITONEM (inquit) MEUM, VESTRUM AUTEM APOSTOLUM. Si ergo et lavacri et chris-matis potestas majorum et longe charismatum ad episcopos inde descendit, et ligandi quoque adfuit, atque solvendi. Et Paulo post: Ergo nec chrisma, nec baptisma, nec criminum remissio, nec innovatio corporis sanctæ potestati ejus indulta est, quia nihil propria usurpatione mandatum est, totumque ut ex apostolico jure defluxit*. Imo et praxim fuisse ostenditur tempore apostolorum, ut notum est ex historia, quam ex Clemente Alexandrino refert Eusebius, lib. iii Hist. eccl., cap. 17, ubi de quodam episcopo qui baptizaverat quendam juvenem sibi a sancto Joanne apostolo commendatum, scribit: *ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ ψυλακτήριον ἐπιστήσεως τῆν προαγίδα τοῦ Κυρίου*. Id est: Ubi signaculo Domini tanquam perfecta animi custodia signasset. Quod non potest aliter intelligi quam de chris-matione, quæ eo quod fiat in modum crucis in ipsa fronte, ut postea dicitur, recte signaculum Domini appellatur; quemadmodum et in ecloga Vitæ sancti Athanasii in Bibliotheca Photii, num. 258: *Τούτους ἐπιχοίτας διὰ τῆς ἐν Χριστῷ προαγίδος ἐτέλειωσεν*. Id est: Qui cum eos innunxisset, Christi signaculo consummavit Agitur enim ibi de pueris illis a puero Athanasio baptizatis quibus postea sanctus Alexander pontifex confirmationis sacramentum 360 contulit. Unde et dicuntur signari Christiani apud sanctum Athanasium,

* Nunc lib. iv, epist. 26.

ep 1, ad Serapionem: *Εἰ δὲ κτίσματα ἐν τούτῳ χρίσται καὶ προαρίζεται.* Id est: Si creaturæ in illo (Spiritu sancto) unguuntur et signantur. Et apud Tertullianum, lib. de Resurrectione carnis: *Caro signatur, ut et anima muniatur*; et lib. de Præscriptionibus hæreticorum, ubi probat diabolum simiam esse divinarum mysteriorum: *Et si adhuc memini, mithra signat illic in frontibus milites suos.* Quod etiam satis indicat τὸ φυλάκτιον, id est, custodia: signatio enim illa est robur et custodia animæ: unde recte Tertullianus subjunxit: *ut et anima muniatur.* Et merito Clemens adjunxit epitheton τελείου, id est perfectum, quia hujus unctionis et signationis est perficere et consummare baptizatos: quocirca a sancto Dionysio dicitur τελειωτικὰ χρίσις, cap. 4 eccl. Hierar., id est consummans et perfecta unctio. Et in citata ecloga Vitæ sancti Athanasii dicitur: *Διὰ τῆς ἐν Χριστῷ προαρίθου ἐτελείωσεν.* Id est: Christi signaculo consummavit.

Accedit auctoritas sancti Augustini, qui hunc chrismationis sive signationis ritum appellat sacramentum: ergo ab apostolis manavit, quia a Christo institutum est. Siquidem ita nos docet lib. II contra Iulianum Petilianum, cap. 104: *Et in hoc unguento sacramentum chrismatis interpretari vultis, quod quidem in genere visibilium signaculorum sacrosanctum est, sicut ipse baptismus.* Et in Psalmum cxli: *Nulla sacramenta aliter atque aliter accipimus; quædam, sicut nostis, ore accipimus, quædam per totum corpus accipimus, quædam fronte per signum crucis.*

234. *Facit crucem in fronte.* Unctio chrismatis fit in fronte in modum crucis ex antiqua Ecclesiæ consuetudine. Sanctus Augustinus, in Psalmum cxli: *Insultet illic Crucifixo; videam ego in frontibus regum crucem Crucifixi*; et paulo post: *Multa sacramenta aliter atque aliter accipimus, quædam, sicut nostis, ore, etc.* Sanctus Gregorius papa, lib. III Regesti, cap. 26^a. Bachiarinus, epist. ad Januarium: *Restruatur porta in Anathoth, quæ interpretatur respondens signum, quod suspicamus esse frontis patibulum, ubi signum salutis nostræ et dominicæ sancti'atis accipimus, quod est aurea lamina ubi pontifex nomen Domini scriptum mandatur accipere tetragrammaton. Vis scire quia non incongrue portam Anathoth, quæ interpretatur respondens signum, pro patibulo frontis accipimus? Jungit propheta huic portæ unguentariorum loca, quæ per tropologias nominum ab aliis virtutibus dicuntur esse restructa. Unguentariorum autem loca quæ sunt, nisi illa quæ chrismatis sanctificatione tanguntur? Victor Ulicensis, lib. I de Persecutione Vandalica: *Et frontem, in qua Christus vexillum suæ fecerat crucis, rugatam descendentes atque rugientes ostenderent nervi.* Sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 3: *Igitur rex omnipotentem Deum in Trinitate confessus baptizatus est in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, delibutusque sacro chrismate cum signaculo crucis Christi.* Prudentius, in Psychomachia:*

Post inscripta oleo frontis signacula, per que

Unguentum regale datum est, et chrisma perenne.

In Catheumerino hymno qui inseribitur pro omni hora:

Die tropæum passionis,
Di- triumphalem crucem,
Pange vexillum notis
Quod refulget frontibus.

Et in Apotheosi:

Ipse quoque exanimisposito diademate princeps
Pallet, et astantes circumspicit; æquis alumnus
Chrismatis inscripto signaret tempora signo,
Qui Zoroastræos turbasset fronte susurros.

361 Agit de Juliano apostata, qui cum sacris magicis operam daret, ob presentiam cujusdam juvenis

^a Nunc lib. IV, epist. 26.

^b In Edit. Vatie. et Gussanvil., consentientibus mss. et Theodor. legitur: *Ut autem surrexerit a fonte, ille qui eum suscipit offerat eum uni presbytero, qui faciat signum crucis de chrismate cum pollice, in ver-*

A satellitis baptizati turbati dæmones, nullo dato responso, auferunt. Jesse Ambianensis epistola supra citata: *Post hæc confirmet eum episcopus de chrismate in fronte.* Hinc capiendus est Tertullianus, lib. de Præscriptionibus hæreticorum: *Tingit et ipse quosdam utique credentes ei fideles suos, expositionem dilectorum de lavacro repro-mittit; et si adhuc memini, mithra signat illic in frontibus milites suos.* Et hic quidem ritus Latinorum.

At Græci olim non solum frontem ungebant, sed etiam aures, nares et pectus, ut docet sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, cathec. 3 mystag.: *Καὶ πρῶτον ἐχρίσθη ἐπὶ τὸ μέτωπον, ἵνα ἀπαλλαγῆτε τῆς αἰσχύνης, ἧν ὁ πρῶτος πασθέντων ἀνθρώπων πανταχοῦ περιέβη, etc.* Id est: *Et primo unguimini in fronte, ut amoveatur a vobis pudor, quem primus transgressor homo circumferebat, simulque ut possitis amoto velo a fronte gloriam Domini inspicere. Deinde vero aures unguuntur, ut aures ad divina mysteria percipiatis; de quibus Isaias dixit: ET ADDIDIT MIHI DOMINUS AD AUDIENDUM; et Dominus in Evangelio; QUI HABET AURES AUDIENDI, AUDIAT (cap. IX Matth. 4). Postea in naribus, ut divinum percipientes unguentum dicatis: CHRISTI BONUS ODIOR SUMUS, ET IN EIS QUI SALVANTUR (II Cor. II). Tum vero in pectore, ut induti thoracem justitiæ, fortes aduersus insultus diaboli consistatis.*

In libro Severi patriarchæ Alexandrini de baptisate signantur et unguuntur chrismate omnia eorum membra, frons vero tribus vicibus. Apud Æthiopes vero omnia fere eorum membra unguuntur, frons, oculi, nares, et labia; aures, dorsum et granum pectoris, seu os stomachi; tibiæ et ulnæ; genua et omnes juncturæ; sola pedum et spina, ut clarum est ex Ordine mysteriorum quod vocant. Hodie apud Græcos unguuntur frons, oculi, nares, os, aures, pectus, manus et pedes, ut videre est in eorum Euchologio. Et hæc de unctione, seu signatione.

Tandem notandum est in hoc nostro Codice sancti Eligii nulla exstare verba, seu formam, quæ inter unguendum proferantur, quemadmodum ^b nec in editis, nec in vetusto Pontificali ms quod asservatur in Ecclesia Rothomagensi putaturque esse Anglicanum. Olim tamen invocationem sanctissimæ Trinitatis adhibitam fuisse videmus apud Alcuinum, lib. de divinis Officiis, cap. de Sabbato sancto. Idque ex praxi Ecclesiæ Romanæ: *De hac re apostolicus apud Romanos ita agit: Postquam pontifex baptizaverit, vel quibus jusserit ipse, levant ipsos infantes in manibus, etc. Infra: Et postquam induti fuerint, dat pontifex super eos Orationem, imposita scilicet manu super capita eorum cum invocatione septiformis gratiæ Spiritus sancti. Oremus: Omnipotens sempiternus Deus, qui regenerare. Hac finita, facit crucem de chrismate cum pollice in singulorum frontibus, ita dicendo: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi. Respondent omnes: Et cum Spiritu tuo. Apud Amalariu, lib. I de Offic. eccl., cap. 2, idem habetur: *Dicit Romanus libellus, de quo sæpe commemoravimus. Oratione expleta, facit crucem cum pollice ex chrismate in singulorum frontibus, ita dicendo: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi, et cum spiritu tuo. In Ordine Romano præmittuntur hæc verba: Confirmo te. Oratione expleta interrogantibus diaconibus nomina singulorum, pontifex, tincto pollice in chrismate, faciat crucem in frontibus singulorum, ita dicendo: Confirmo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Amen. Pax tecum. Amen. Et cum spiritu tuo. In Ordinibus mss. Tiliano, et sancti Germani a Patris sic habetur: Confirmo te et signo in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen.**

362 Pax tecum, et cum spiritu tuo Apud Guillelmum Parisiensem, lib. de Sacramentis, hanc formulam

tice ejus dicens: Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum, ipse te linuat chrismate salutis in vitam æternam. Resp. Amen.

re est : Consigno te, et cruce confirmo te. *Quia* A
(inquit), *pontifex dicit, pingendo characterem,*
signo te et cruce confirmo te. *intelligenda est con-*
firmatio. Apud Albertum magnum ms. bibliothecæ
Victoris in Suburbio Parisiensi, in 4 sent., pag.
hec forma confirmationis exstat : Confirmo te
cruce, et chrismate salutis in nomine Patris,
ii, et Spiritus sancti. In alio Pontificali ms.
asservatur in Ecclesia Rothomagensi hæc vi-
st : *Tunc faciat crucem in fronte eorum chrisma*
chrismate) dicens : Consigno te signo crucis et
chrismate salutis in nomine Patris, et Filii,
ritus sancti. Amen. Pax vobiscum, vel, tecum.
n spiritu tuo. Tandem in Pontificali Romano
betur : Signo te signo crucis, et confirmo te
chrismate salutis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus
sancti ; ut implearis Spiritu sancto, et habeas
gratiam æternam. R. Amen. Græci vero, præmissa
oratione, ut habetur in eorum Euchologio,
δίσποστα παμθαισιλεύ εὐσπλαγγυε χρίσται αὐτῷ
σφοργίδα, etc., id est : Tu Domine, omnium
misericors, dona ei et signaculum largitionis
et omnipotentis adorandique tui Spiritus. In-
gendum dicunt σφοργίς δωρεάς Πνεύματος ἁγίου,
signaculum doni Spiritus sancti. Quæ quidem
la exstat in can. 7 concilii primi Constantino-
ni, in quo statuit concilium ut Novatiani, Ma-
iani, Apollinaristæ, et quidam alii hæretici,
jurata hæresi Ecclesiæ catholice reconcilian-
irismate ungantur in fronte, oculis, naribus,
auribus, dicendo : Σφοργίς δωρεάς Πνεύματος
ἁγίου. Apud Severum patriarcham Alexandrinum,
et Ritibus baptismi hanc formam videre licet :
nate sancto suavitatis odoris Christi Dei, sigillo
fidei, complemento pignoris Spiritus sancti ob-
tur talis, N. in nomine Patris, et Filii, et Spiritus
sancti ad vitam sæculi sæculorum, Amen.
ritibus de sacramentis baptismi, et confirma-
tionis. Sed quia multa quæ ad baptismi ritus spec-
tant prætermisimus, non abs re erit si his
cripsimus libellum Theodulphi episcopi Aure-
nsis de ordine baptismi subjiciamus, quem ms.
ibliotheca Corbeiensi habuimus, in quo omnia
ad sacramentum baptismi spectant, enucleate
et cum mystica interpretatione exponuntur, cui
et elucidationis gratia quasdam notationes adjun-
xi.

Theodulphi libellus de ordine baptismi.

Reverentissimo atque charissimo fratri Joanni
episcopo, Theodulfus salutem.

Præceptum tuum, vir venerabilis Joannes, pe-
tenti non solerti efficacia, plena tamen obedi-
entia recepisti enim mihi, imo pro te charitas præ-
cepit quibusdam quæstionibus de ordine baptismi
in nomine et glorioso imperatore Carolo tibi trans-
misi brevitè et cito responderem. Coarctantibus
tamen me hinc brevitate, qua cogebam brevi sermone
magis expedire, illuc temporis angustia, qua
quod jusseras adimplere volebam quod jussisti.
Quod opus utinam esset tam efficaciter expletum
et est libenter susceptum ! Quanquam ergo mihi
de tractandi, et Patrum volumina revolvendi,
et quædam occupationibus præpedientibus, facultas
non suppeteret, et me ad jussionem implendam
facultas promoveret, de singulis quæ mihi occurrere
debuerunt, celeri cursu scripsi, et vestræ fraternitati
transmisi ut si non habuerint responsa emolumentum,
non obedientia habeat fructum. Quæstiones interea
quæstiones ut ego te nossecertus sum, a regali celsitudine
non sunt factæ necessitate discendi, sed studio do-
cendi, nec, ut ipse, his absolutis, de nescitis valeat
i. **363** sed ut alii de somno desidiosi corporis
et de absolvendarum utilitatem valeant excitari;
et de cui hoc semper familiare est, ut exercent
se ad sanctarum Scripturarum indagacionem
et ad sobriamque doctrinam, omnem clerum ad

disciplinam, philosophus ad rerum divinarum huma-
narumque cognitionem, monachos ad religionem,
omnes generaliter ad sanctitatem, primates ad con-
siliium, iudices ad justitiam, milites ad armorum ex-
perientiam, prelatos ad humilitatem, subditos ad
obedientiam, omnes generaliter ad prudentiam, jus-
ticiam, fortitudinem, temperantiam, atque concor-
diam. His et similibus rebus ille virorum optimus
Deo sibi propitio sanctæ Ecclesiæ fastigium accumu-
lare non cessat, et admirabili in rerum ecclesiastica-
rum sive civilium administratione strenuus, et sa-
pientiæ fonte redundat, et virtus [*Leg. virtutis*] exhi-
bitione triumphat.

Incipiunt capitula.

I. Cur infans catechumenus efficitur. II. Quid sit cate-
chumenus. III. Cur exsufflatur. IV. Cur exorcizatur,
V. Cur catechumenus accipit salem. VI. Quæ sit inter-
pretatio Symboli secundum Latinos. VII. De credulitate,
quomodo credendum sit in Deum Patrem omnipotentem,
et in Jesum Christum Filium ejus natum et passum, et
in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, et
cætera quæ sequuntur in eo Symbolo. VIII. De scruti-
nio. IX. Cur tanguntur de spulo nares et aures. X. Cur
pectus de oleo ungitur, vel scapulæ signantur, vel lin-
iuntur. XI. Quid sit abrenuntiatio. XII. De abrenun-
tiatione Satanae et omnibus operibus ejus, atque pom-
pis, vel, quæ opera diaboli, et pompæ. XIII. De sa-
cramento baptismi. XIV. Cur albis induitur vestibus.
XV. Cur sacro chrismate caput perungitur. XVI. Cur
mystico tegitur veamine. XVII. Cur ab episcopo con-
firmetur [et] per manus impositionem accipiat septiformis
gratiæ Spiritum. XVIII. Cur corpore et sanguine
Dominico confirmetur.

I. Antiquus mos servatur ; quicumque enim ad
apostolos credentes baptizandi adveniebant, instrue-
bantur et docebantur ab eis, et instructi, et docti de
sacramento baptismatis et de cæteris regulis fidei,
accipiebant sacrosanctum mysterium baptismatis.
Unde ait Apostolus : *An ignoratis, fratres, quia qui-*
cumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius
baptizati sumus. In quibus verbis ostenditur non eos
ignorasse sacramenti baptismatis arcana, qui bapti-
zabantur. Sed et Dominus non utcumque ait : *Ite,*
baptizate ; sed, ite et docete omnes gentes, baptizantes
eos, ut nosse possimus primum instruere, et docere
eum qui baptizandus est, et postea baptizare. Infan-
tes ergo, et audientes et catechumeni fiunt, non quo
in eadem ætate et instrui, et doceri possint, sed ut
antiquus mos servetur, quo apostoli eos quos bapti-
zaturi erant primum docebant et instruebant, sicut
jam dictum est.

II. Catechumenus autem audiens, sive instructus
interpretatur. Genus enim humanum audit, et instruitur
antequam ad baptismum veniat, et quod per
Moysen quondam audiverat : *Audi, Israel, Dominus*
Deus unus est. Et per legem et prophetas instruebatur
ad unius veri Dei cultum : modo per sacerdotum mi-
nisterium et audiens efficitur [*Leg. efficitur*], et
[*Leg. ut*] instrui valeat ; ut relicto ritu quo creaturæ
deserviebat, soli creatori Deo deserviat. Sic enim
catechumeni in Christum credunt, ut adhuc sua pec-
cata portent : de quibus puto in Evangelio dictum,
qui dum crederent in Jesum, ipse Jesus non se cre-
debat eis. Quicumque ergo a Joanne docebantur, sive
instruebantur, quia baptismum ejus peccata delere
non poterat, catechumenorum typhum [*Leg. typum*]
prætulisse noscendi sunt.

III. In quorum etiam facie a sacerdote per exsuf-
flationem signum crucis fit, ut et diabolus fugetur, et
Christo via præparetur ; ut qui illecebrosa persuasione
sua generis humani, quod in primordio sui spiracu-
lum vitæ acceperat, habitator erat, ejus virtute et
sacratissimo signo, per ministerium sacerdotum, ut
exire cogatur, qui **364** et in discipulos suos insuf-
flasse, et Spiritus immundos increpasse legitur.

IV. Unde et exorcizatur idem malignus Spiritus,
ut exeat et recedat ab illo plasmato [*Leg. plasmate*],

quod jamdudum per peccatum primi hominis possidebat. Et quia *non est*, juxta Apostolum, *conventio Christi ad Belial, nec societas luci ad tenebras*, egrediebantur tenebræ, et lux vera Christus ingrediebatur. Qui et in Zacharia typice propter peccata nostra, quæ in corpore suo portavit, sordida vestimenta habuisse legitur; et increpans Satan [*Leg. Satanam*] Jerusalem elegit sanctam, videlicet Ecclesiam, quæ est visio pacis, quam quotidie prole nova secundat, cui per prophetam dicitur: *Filii tui de longe venient, et filii tuæ in latere surgent*. Exorcismus præterea est sermo increpationis. Unde in Actibus apostolorum exorcista fuisse leguntur, et sancta Ecclesia inter gradus ecclesiasticos exorcistarum etiam ministerium habet. Sciendum namque est quia cum exorcizatio fit, ille procul dubio exorcizatur qui et baptismo et salutis fidelium, et omnibus virtutibus ejus contrarius est. Illo enim exorcizato sive expulso, divini verbi condimentum credentibus datur.

« V. Et ideo hi qui baptizandi sunt salem in sacramento accipiunt, ut ejus gustu condimentum sapientiæ percipiant, neque a sapore Christi desipiant, et sint insulsi et fatui. Qui enim dixit discipulis suis: *Vos estis sal terræ*, ipse dixit: *Nemo mittens manum suam in aratro, et respiciens retro, regno cælorum aptus esse potest*. Ut autem qui baptizantur regno cælorum apti sint, et ne præterita peccata iterantes respiciant retro, et efficiantur statua salis, et remanentes insensati exemplo pænæ suæ alios condiant, debent accipere salem sapientiæ, ut quidquid in eis fluxum et fluidum est verbi Dei sale curetur, et juxta Apostolum memores esse uxoris Loth. Et sicut Elisæus salis immisione sterilitatem aquæ curavit, ita nimirum verus Elisæus Dominus noster Jesus Christus verbi sui sapore fluidam generis humani sterilitatem ad dulcedinem fidei et bonorum operum saporem perducit: cujus fidei firmitas tunc jam clare lucescit, cum is qui audierat solius Dei cultum esse tenendum, unde audiens vocatus est; et instrui cæperat de veræ religionis cultu, unde catechumenus vocatus est; et per exsufflationem, et exorcizationem, et maligno Spiritu [*Leg. Spiritui*] erutus est, et in datione salis jam habere cœpit gustum divini verbi, Tradatur [*Leg. Traditur*] ei Symbolum, id est veræ fidei integra et inconvulsa confessio, ut domus, prisca [*Leg. a prisca*] habitatore derelicta, fide ornatur; et de qua spinæ incredulitatis evulsæ sunt, incipiant in ea veræ fidei documenta plantari. Prius enim evellendæ sunt incredulitatis suæ vitiorum spinæ, et postea plantanda sunt fidei et bonorum operum rudimenta. Unde et Dominus ante faciem filiorum Israel septem gentes a typhum [*Leg. typhum*] vitiorum tenentes contrivit, in quarum loco in typho [*Leg. typo*] virtutum Israeliticum populum collocavit. Et ad Jeremiam prophetam dicit: *Esse constitui te hodie super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et dissipas, et disperdas, et ædifices, et plantes*. Prius enim dixit evulsionem, et destructionem, et dissipationem, et dispersionem; et postea subject ædificationem, et plantationem. Et per eundem prophetam ait: *Sicut vigilavi super eum, ut evellerem, et demolirer, et dissiparem et dispergerem, sic vigilabo super eos, ut ædificem et plantem*. Et hoc ideo, quia post exorcizationem et exsufflationem Symboli, sequitur traditio.

« VI. Quod Symbolum Latine indicium, vel signum, vel collatio interpretatur. Indicium, quia per id indicatur fidei integritas; signum, quod ab eo bene retento et intellecto fideles ab infidelibus discernuntur; collatio, quia in eo apostoli omnem fidei integritatem contulerunt. Quod autem omnes pari fidei sinceritate corde retinebant, ore confessi sunt, et singuli proprias sententias conferentes Symbolum, id est totius fidei collationem ediderunt. Discerunt enim ab invicem normam futuræ prædicationis

A in commune statuerunt, ne, localiter ab invicem discedentes, diversum aliquid vel dissonum prædicarent. Decentissimum namque et utile erat, ut quibus erat una anima et cor unum in Domino, et quos sancti Spiritus afflatus vegetabat, unius etiam fidei confessio exornaret. Nec enim dirimi in aliquo vel poterant, vel debebant, qui unius fidei vinculo nectebantur. Plerumque [*Leg. plerique*] interea Verbum abbreviatum, per Isaiam prophetatum, in Symbolo et Oratione Dominica intelligi volunt. In altero enim fidei, in altero precum continetur integritas, ut et in duodecim verbis duodecim apostolorum doctrina, et in septem petitionibus omne contineatur quidquid ad præsentis et futuræ vitæ pertinet dispensationem. Quamvis etiam totius doctrinæ verbum dici possit abbreviatum quia quod prius lex et prophetæ continebant in latitudine præceptorum veniens Dominus pronuntiavit, et dixit: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum tanquam teipsum*. In duobus mandatis tota lex pendet et prophetæ. In quo evidenter prophetas et legem duobus his sermonibus breviavit. Hæc de Symbolo et nomine ejus dicta sunt.

« VII. Cæterum fides quæ in hoc Symbolo continetur ita ab his qui baptizandi sunt intelligi debet, ut credant in Deum Patrem omnipotentem, creatorem omnium visibilium et invisibilium, qui solus, quia non est de alio, ideo appellatur ingentus; et Jesum Christum Filium ejus, per quem omnia facta sunt, verum Deum, Unigenitum, verumque Dei Filium, non factum, aut adoptivum; sed genitum, et unis cum Patre substantiæ, atque ita per omnia æqualem Deo Patri, ut nec tempore, nec gradu, nec potestate esse possit inferior, tantumque esse illum qui est genitus quantum est ille qui genuit. Credant etiam eum natum de Spiritu sancto, et Maria semper virgine, id est ut, Spiritu sancto cooperante, verum sibi corpus ex Virgine, id est Dei Filius assumpsit, ut qui erat in divinitate Dei Patris Filius, ipse factus sit in humanitate hominis matris filius. Credant etiam eum descendisse ultimo tempore pro redemptione mundi a Patre, qui nunquam desiit esse cum Patre; et hominem verum factum, ut humanum genus homo liberaret, et ipse qui ab initio æternitatem cum Patre et Spiritu sancto possidet, in fine sæculorum perfectum naturæ nostræ hominem suscepit, et Verbum caro factum sit, assumendo humanitatem, non permutando divinitatem. Credant etiam eum pertulisse passionem et mortem non in virtute divinitatis, sed in infirmitate humanitatis; mortuum vera carnis morte, resurrexisse vera carnis resurrectione, et resurrectione sua spem nobis resurrectionis contulisse; ita duntaxat ut sicut ille tertia die resurrexit vivus a mortuis, ita et nos in fine sæculorum resurgamus in eadem qua nunc vivimus carne. Credant etiam eum in eodem corpore quod de Virgine assumpsit et passionem sustinuit et resurrexit, ascendisse in cælum, et in eodem et nunc esse, et ad judicium venturum esse, et resuscitatis omnibus, dare aliis pro peccatis supplicii æterni sententiam, aliis pro justitiæ meritis æternæ beatitudinis præmium. Credant et in Spiritum sanctum Deum verum ex Patre Filioque procedentem, æqualem per omnia Patri et Filio voluntate, potestate, æternitate, substantia; nec esse in hac sancta Trinitate ullos gradus quibus aliquis inferior superiorve dici possit. Credant etiam sanctam Ecclesiam catholicam, id est universalem; non in sanctam Ecclesiam, ut credentes in Trinitatem. Credant ejusdem sanctæ Trinitatis domum esse sanctam Ecclesiam; a cujus communionem discedentes schismatici et hæretici vocantur, æterna [*Leg. in æterna*] damnatione ponuntur. In ejus vero communionem permanentes, et membra Christi esse, et remissionem peccatorum percipere, ut [*Leg. et*] ad vitam

* De usurpatione vocis *typi* pro *typho*, et vice versa, lege quæ diximus lib. xxiii Moral., num. 25.

æternam pertinere. Quia ergo parvuli necdum ratione utentes hæc miuime capere possunt, oportet ut cum ad intelligibilem ætatem pervenerint, doceantur, et fidei Sacramentis, et confessionis suæ mysteriis, ut ea et veraciter credant, et diligenti cura custodiant. Confessionem suam plane diximus, quia quamvis **366** illi necdum loqui possint, pro illis et contitentur et loquuntur qui eos de lavacro fontis suscipiunt: nec immerito: dignum est ut qui aliorum peccatis obnoxii sunt, aliorum etiam confessione per mysterium baptismatis remissionem originalium percipiant peccatorum.

« VIII. Qui vero illius sunt jam ætatis ut rationem credulitatis suæ reddere possint, diligenti examine scrutandi sunt, utrum veraciter credant, an alicujus falsitatis in eis macula celetur, necdum [*Leg. necdum*] aut timore aut favore terrenarum potestatum, aut acquisitione quarundam rerum ad baptismatis sacramentum ignorantibus ministris Ecclesiæ perveniunt, tradatur sanctum canibus, et margaritæ mittantur inter porcos, et lupi ovina pelle vestiuntur. Hunc enim morem Ecclesia servare consuevit, ut per aliquod dierum spatium hi qui in solemnitate paschali baptizandi sunt scrutentur, ut instructis et doctis, et simplici corde ad fidem veram venientibus vitæ sacramenta impertiantur; quibus, ut aptiores inveniantur baptismatis sacramento, et eorum fides probabilior sit, quædam sunt corporaliter quæ spiritali gustu degustata mysticum quid et spiritale sapiant.

« IV. Tanguntur itaque de sputo nares, et aures, et dicitur. Effeta: nares, ut Christum in odore unguentorum sequantur, et dicant: *trahere me, post te curremus*; et cum Apostolo profiteantur dicentes: *Christi bonus odor sumus Deo*; et illius membra efficiantur cui dicitur: *Et odor vestimentorum tuorum super omnia aromata*. Quem odorem tunc bene habere poterit [*Leg. poterunt*], sicut Maria, quæ interpretatur domina, sive luminatrix, alabastrum unguenti, hoc est sacræ fidei puritatem, et ungueant [*Leg. ut ungant*] pedes Jesu, apostolorum videlicet monita complentes, vel prædicatorum quorumlibet, per quos Christus inambulavit: et domus, mundus videlicet, sive universitas sanctæ Ecclesiæ eorum bona opinione, quasi quodam dulci et suavi odore, replentur; et quia plerumque odoris suavitas et diversa thymiamata dissolutis et amatoribus conveniunt, isti e contrario et continent, et Christi amatores effecti, illius solummodo salutiferum semper amplectantur odorem. Tanguntur et aures, ut audientes verba Dei, et facientes ea, similes sint, secundum Evangelium, *viro sapienti, qui ædificavit domum suam supra petram*; et spiritali auditu semper spiritalia auscultent, ut cum David dicere possint: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus*; Et cum Isaia: *Dominus Deus aperuit mihi aurem: ego autem non contradico, retrorsum non abii*, ut quæ spiritaliter dicuntur audientes, ad spiritalium operum emolumenta perveniant. Cum itaque Dominus in Evangelio dicit: *Qui habet aures audiendi, audiat*, et Joannes in Apocalypsi sua: *Qui habet aures audiendi, audiat quid Dominus dica! Ecclesiis*, hic non aures carnales, sed spirituales quæruntur, et per aurium nomen interioris hominis auditus designatur. In sacro etenim eloquio plerumque per membra corporis spiritalis animæ virtutes intelliguntur. Quia ergo divinitas hominem assumens quoddam ex commistione duarum substantiarum in una Dei Filii persona colligium fecit, unde genus humanum, quod cæcum a primis parentibus natum erat, illuminaret, non [*Leg. nunc*] a sputo aures tanguntur, et nares, ut exspuens linguam muli tetigerat et sputo lutum fecerat, et oculos cæci nati aperuerat; nunc per ministerium sacerdotum et auditum spiritalem his qui baptizati sunt tribuat, et recte loquendi, id est fidem veram confidendi facultatem præbeat, et nares, quibus bonam Christi odorem capiant, aperiat. Pectus enim illis qui baptizatur refertum semper esse debet, et

A divini odoris nectare, et spiritali unctione delibutum.

« X. Unde etiam his qui baptizandi sunt, pectus de oleo et scapula tanguntur, ut illius olei sancti videlicet Spiritus unctione liniti de quo Apostolus ait: *sicut unctio ejus docet nos de omnibus*, ante et retro muniti, id est contra omnia prospera sive adversa sint circumspecti, et cælestium animalium imitatione ante et retro pleni sint oculis, id est præteritum et futurum respicientes, salutis suæ custodiam non amittant. Tangitur eis pectus, **367** ut cum David dicere possint: *Et misericordia ejus præveniat me*. Tanguntur scapulae, ut cum eodem dicant: *Et misericordia ejus subsequatur me*. Id est, anteriora, ut bene velint; posteriora, ne frustra velint. Bene autem velle et perficere a Deo nobis datur, a quo est omne datum optimum, et omne donum perfectum. Et quoniam in cordis nomine sæpe mens designatur, sicut est illud: *in toto corde meo exquisivi te*, et in olei nomine intelligitur unctio sancti Spiritus, sive opera luminis et misericordiæ, cordis locus unctione utrinque munitur, id est anterieus et posterius, ut undique mens Christiani et pinguedine sancti Spiritus, et operibus luminis et misericordiæ exuberet.

« XI. Quibus bene exuberat, si abrenuntiando diabolo, et operibus ejus, dominationem illius aspernetur, et jugum quod se premebat illius olei unctione fatiscat; et impleatur illud propheticum: *Computrescet jugum a facie olei* (Isai. x). Abrenunciare etenim poni solet pro eo quod est spernere, rejicere, contradicere, sive aliud quidquid hoc verbo in hoc sensu exprimi potest. Quamvis enim illius verbi quod est *nuntio* sensus in promptu sit cum sine præpositione profertur, et accepta præpositione interdum a sua significatione non longe receat, ut est illud, *narrabo et renuntiabo*; interdum vero in alium sensum vertatur ut est illud: *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ possidet non potest meus esse discipulus*; abrenunciare tamen semper in eo sensu poni consuevit quem superius diximus. Abrenunciare etenim se fatetur Satanæ, et omnibus operibus ejus, et omnibus pompis ejus. Quam abrenuntiationem recte confessio sanctæ Trinitatis sequitur, ut ubi abundavit peccatum, superabundet gratia, et ubi computruit jugum diaboli a facie unctionis Spiritus sancti, adveniat illius jugum, qui dixit: *Discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris; jugum enim meum suave est, et onus meum leve*. Satanæ enim, qui et diabolus nuncupatur, a fidelibus abrenuntiat, ut Domino Salvatore liberius serviat, quia, juxta ejusdem Domini vocem, *nemo potest duobus dominis servire*.

« XII. Abrenuntiat etiam operibus ejus, quia opera illius contraria sunt operibus Salvatoris; et quia ille armis suis, id est vitiis, genus humanum sibi subjecit, Dominus armis suis, id est virtutibus, illum debellavit. In illius enim militia, id est peccatis nostris, servitus, permanens [*Leg. permanentem*] accepit mortem: in istius militia, id est virtutibus, accipimus vitam æternam. Septem itaque principalia vitia, quibus diabolus genus humanum infestat, non incongrue opera Satanæ dicere possumus, quibus opponuntur septem principales virtutes, quæ opera sunt procul dubio salutaria. Nec minus interea pompis ejus abrenuntiat, quæ utique opera sunt Satanæ. Sed eo quasi discerni videntur a cæteris operibus ejus, quia in ejus superbia, cujus ille auctor, et quæ eum dejecit, quodammodo designatur. Pompa igitur ejus sunt ambitio, arrogantia, vana gloria, et cætera hujuscemodi, quæ de fonte superbiæ procedere dignoscuntur. Pompam enim ambitionem sive jactantiam et his similia intelligi debere propheticus sermo demonstrat, cum dicit: *Vae qui opulenti estis in Sion et confiditis in monte Samaria, optimates capita populorum, ingredientiæ pompæ domum Israel*. Sed et Clemens Prudentius disertissimus atque christianissimus poeta in hac significatione pompam posuit in libro Psychomachia, ubi ait:

Pompa ostentatrix vani splendoris inani
Exiit nudata peplo.

Quamvis ergo omne peccatum superbia dici possit, quia quando quis peccat Deo qui peccare prohibuit contraire videtur. aliud tamen est desidiose, aliud malitiose, aliud scienter, aliud ignoranter, aliud negligenter, aliud arroganter peccare. Quolibet autem modo quis peccet, si penitere contemnit, in magnum se superbiæ baratrum immergit; de quo non nisi per confessionem peccatorum suorum, et emendationem morum, et salutaris penitentiae adminiculum **368** egredi potest. Duobus enim modis homo Deo superbit, cum aut præceptis ejus inobediens existit, ea quæ prohibita sunt committit, aut commissa penitere negligit. Unde sive hi qui baptizandi sunt, sive nos qui baptismi sacramentum jam percepimus, ante oculos ponere debemus pactum quod cum Deo in baptismo fit, ubi abrenuntiat Satanæ, et operibus ejus, et pompis ejus; quod pactum tunc irritum fit, si aut in fide quis permanendo vitiis, aut a fide exorbitando, idolorum cultibus aut hæresum erroribus subdatur.

« XIII. Quia igitur constat pactioes credentium esse duas, unam in qua abrenuntiat diabolo, et pompis ejus, et omnibus operibus ejus; in altera qua se credere consentitur in Patrem, et Filium, et in Spiritum sanctum; oportet has inconvulsæ mentis intentione teneri, et ut temerare [*Leg. intemerate*] custodiri possint, illius semper adiutorium querere qui baptismi sacramentum ad salutem generis humani contulit, cujus mysterium, et in veteri testamento per Moysen præfiguratum est, cum populus in nube et in mari baptizatus est, et in novo per Mediatorem Dei et hominum apertissime demonstratum. Ipse enim ait: *Quoniam nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non poterit introire in regnum celorum.* Et Joannes de eo ait: *Ego baptizo vos; veniet autem, etc. ipse vos baptizavit* [*Id est, baptizabit*] *in Spiritu sancto et igni.* Per hoc qui nascimur mundo, renascimur Deo, et qui per peccatum eramus filii iræ, per gratiam efficiamur filii Dei. Hac enim tinctione et hoc lavacro Ecclesia vegetatur. Ex osse parentis protoplasti muller adificata est; ex latere Christi in cruce dormientis Ecclesia formata est. Profluxerunt enim ex ejus latere sanguis et aqua, duo sanctæ Ecclesiæ præcipua sacramenta, ut in altero consecratio, in altero mundatio eidem tribueretur Ecclesiæ. Regeneramur namque ex lavacro, ut consecramur et sanguine. Unde et populus mare Rubrum transiit, quia baptismus Christi sanguine consecratur. Quia ergo elementum aquæ in hoc mundo omnibus elementis purgandi, vivificandi, recreandi gratia aptius est, non immerito ei baptismi dignitas confertur, quia et regenerandorum hominum efficaciam cum Spiritu Dei in mundi primordio super id ferebatur, concipiebat, et purgandorum, cum ex latere Christi proflueret, dignitatem capiebat. Per hoc etenim visibile elementum res illa invisibilis signatur, ut sicut aqua purgatur exterius corpus, ita latenter ejus ministerio per Spiritum sanctum purificetur et animus. Invocato namque Deo, descendit Spiritus sanctus de cælis, et sanctificatis aquis, tribuit eis vim purgationis. Inde homo ad imaginem reparatus sanctæ Trinitatis, ad quam conditus fuerat, expellitur; et qui vetus in eas per peccatum primi hominis intraverat, novus ex eis per Christi gratiam egreditur, et Spiritu gratiæ in melius immutatus longe aliud quam fuerat efficitur. Fædus enim erat deformitate peccatorum, ibi redditur pulcher dealbatione virtutum. Nullatenus itaque baptismi mysterium perfici potest, nisi sub invocatione sanctæ Trinitatis, quia et Dominus ad apostolos dixit: *Itē, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Et idem Dominus hoc sacramentum firmavit, cum in suo baptismo Pater declaratus est in voce, Filius in corpore, Spiritus sanctus in columbæ ostensione. O præclarum et admirabile sacramentum, quod de filiis *iræ* facit filios Dei, de veteribus novos, de fœdis pul-

A chros! in quo et regeneramur, et purgamur, et exemplum mortis Christi imitamur. Quomodo ergo hoc exemplum imitemur dicat Apostolus: *An ignoratis, inquit, quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus. Consepulti ergo sumus cum illo per baptismum in morte, ut quemadmodum resurrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.* Morimur ergo peccato, quando abrenuntiamus diabolo, et omnibus quæ ejus sunt. Consepelimur Christo, cum sub invocatione sanctæ Trinitatis sub trina mersione in fontem lavacri, quasi in quoddam sepulcrum descendimus. Consurgimus Christo cum exuti omnibus peccatis de fonte, **369** quasi de sepulcro, egredimur. Sed neque mysterium trium dierum ac noctium, quibus in sepulcro Jesus fuisse legitur, præteritur, cum invoti [*Leg. invocata*] sancta Trinitate, quæ utique vera lux est, in fontem descendimus. Lux est enim Pater, et in lumine ejus, qui est Filius, lumen videmus Spiritum sanctum. Facimus autem et tres noctes, cum tenebrarum et ignorantie patre [*Leg. patri*] una commendatio [*Leg. cum mendacio*], quod ex eo natum est, quod mendax est, sicut et pater ejus, contradicimus. Sed et tertio loco spiritum erroris destruimus, qui inspirat pseudopphetas, ut dicant: *Hæc dicit Dominus, quos Dominus non misit.* Destruimus enim hæc, et conculcamos, si consepulti sumus Christo, etiam secundum illud quod ipse dicit: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici.* Quæ singula ita sunt contraria sanctæ Trinitati, ut nox diei, et tenebræ luci, ut mendacium veritati. Fons quoque baptismi similitudinem gerit sepulcri Christi, quod novum fuisse legitur. Quia quicumque in eo consepelitur Christo, et ei consurgit, secundum eundem Apostolum, in novitate vitæ ambulare debet. Cujus fontis septem gradus, tres in descensu tres noctes, et tres in ascensu tres dies significare videntur, de quibus superius dictum est. Septimus vero, qui et quartus, ille est de quo quidam ait: *Et aspectus quarti similis Filio Dei,* qui fornacem ignis exstinguit, qui est stabilimentum pedum, fundamentum aquæ, in quo, juxta Apostolum, inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Idcirco autem baptismus non iteratur, quia et Christus non amplius quam semel moritur. Peccata enim quæ post baptismum committuntur penitentiae lacrymis, elemosynis, et cæteris bonorum operum exhibitionibus, non baptismatis iteratione delentur. Dominico interea corpori sepeliendo mundissima lintamina, et aromata adhibentur, quia et is qui Christo consepeliri desiderat, si jam aetas permittit, quamvis mortuus sit per originale peccatum, quod adhuc portat, debet tamen bonorum operum exhibitione fragrare, mundis indui vestibus, de quibus propheta sacerdotes indui orat cum dixit: *Sacerdotes tui induantur justitiam.* Si ergo antequam renascatur, et originali peccato purgetur, et Christo consepelitur, debet fragrare, odorem præstare, et mundissimis vestibus indui; quanto magis renatus, purgatus, Christo convivificatus, in novitate vitæ ambulans, nova creatura effectus, et odoris fragrantia exuberare, et candidorum vestimentorum clarescere debet nitore!

« XIV. Ut ergo nos, qui mundo morimur, Christo consurgimus, bonorum operum nitore induamur, et cælestium gaudiorum spe confirmemur, decentissima ratione angelus qui ejus resurrectionem nuntiat in albis vestibus sedere describitur; et qui ejus reditum apostolis nuntiant in albis vestibus, apparent, et nos albis post baptismum induimur vestibus, ut munditiam teneamus in opere, quam accepimus in regeneratione, servantes et nostram innovationem, et angeli splendoris decorem [*Leg. ut*], dentur nobis singulæ stolæ albæ, spes videlicet immortalitatis, et æternæ felicitatis, ut cum propheta dicere possimus: *Gaudens gaudebo in Domino; et exultavit Spiritus meus in Deo meo, quia induit me vestimentum salutis, et induit me justitiæ circumdedit me.* Ille vestimenta ista

nos custodire faciat, qui ea dedit, ut de nobis dici possit quod in Apocalypsi scriptum est: *Beatus qui vigilat, et custodit vestimenta sua.* Quia ergo omnia in baptismi ratione redolent mysteriis, et exuberant sacramentis, opportunum erat ut novus homo nova acciperet vestimenta, et, purgatus veteris noxæ coluvione, candidarum vestium indueretur nitore. Moyses enim Aaron et filios ejus prius aquis lavit, et post lineis induit vestimentis, quia et noster verus Moyses, qui populum de Ægyptia servitute, de gentilitatis videlicet errore liberat, qui est Mediator Dei et hominum, sui nos inenarrabili sacramenti unda purificat, et bonorum operum indumentis exornat. Cujus facies, manifestatio videlicet Divinitatis ejus, testimonio legis et prophetarum in monte Ecclesiæ, ut sol, resplendet, et vestimenta ejus, id est sancti omnes efficiuntur, sicut **370** luna [Leg. lana] alba, vel sicut nix. Cui cum Apocalypsi gratias agamus, qui lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo, et fecit nostrum [Leg. nos] regnum sacerdotes [Leg. et sacerdotes] Deo et Patri suo, cui est gloria in sæcula sæculorum. Hoc et enim regnum, et sacerdotium, et visibili chrysmatis unguento per ministerium sacerdotum, et invisibili Spiritus sancti gratia a Domino linitur.

• XV. Cujus unguenti sacramentum a Moyse primum, jubente Domino, in Exodo legitur compositum, et in Novo Testamento a Domino veraciter declaratum, qui unctus est a Patre oleo lætitiæ præ consortibus tuis [Leg. suis], cui non ad mensuram dat Deus Spiritum; quoniam in ipso habitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter. Ipsi enim Ecclesia dicit: *Oleum effusum est nomen tuum, ideo adolescentulæ dilexerunt te.* Quia videlicet et a chrysmate Christi, et a Christo Christianorum nomen exortum est. Ante adventum etenim ejus reges solummodo ungebantur et sacerdotes, qui etiam Christi vocabantur; post adventum vero ejus non solum reges et sacerdotes, sed omnis hac unctione consecratur Ecclesia, quia constat eam esse regnum et sacerdotium, et filios ejus reges et sacerdotes. Baptizatorum itaque capita chrysmate linitur, et [Leg. ut] in regno et sacerdotio Ecclesiæ d. libuti, et Christiani nominis prærogativam accipiant, et ejus membra qui eos redemit et eorum caput est effici valeant.

• XVI. Quia igitur idem Redemptor noster Rex est cui per Prophetam dicitur: *Regnum tuum, Domine, regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et generationem,* qui diabolum, mortem et mundum mirifice triumphavit; et sacerdotes [Leg. sacerdos est], cui per eundem Prophetam dicitur: *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech,* qui se Deo Patri in sacrificium obtulit; decentissimum est ut sancta ejus Ecclesia, quæ utique corpus ejus est, et regnum sit et sacerdotium, et nos in ea regenerati, qui ejus membra sumus, reges simus et sacerdotes: reges, ut et contra diabolum viriliter dimicemus, et administrationem vitæ nostræ admirabili dispensatione gubernemus; et sacerdotes, ut in templo Dei sancto, quod sumus nos, altare fidei edificantes bonorum operum ei hostias pacificas offeramus, et cum Apostolo dicamus: *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni Benedictione spiritali in caelestibus, in Christo.* De quo altari fumus Orationum nostrarum ei quotidie ascendat, juxta illud quod ait Propheta: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, capita itaque eorum qui regenerantur ex aqua et Spiritu sancto mystico velamine tegunt, ut eis per Petrum dicatur: Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.* Ut hoc velamine, et diadema regium, et sacerdotalis capitis velamentum significetur; et quia per caput mens plerumque in sacro eloquio accipi solet, juxta illud: *Respicite et levate capita vestra,* mens renatorum et regniæ dignitatis habeat ornamenta, et sacerdotalis verticis habeat tegumentum, ut et contra vitia sacerdotali velamine maniat, et virtutum gemmis spiritaliter

A exornetur, et unctione sacrosancti chrysmatis linitur: quibus etiam septiformis gratiæ Spiritus per chrysmatis unctionem conceditur, ut non solum sancti Spiritus, qui unius est cum Patre et Filio substantiæ, sed totius sanctæ Trinitatis habitaculum effici mereantur.

« XVII. Quod ergo presbyteris baptizatos chrysmate ungere licet, Spiritum vero sanctum per manus impositionem tradere non licet, antiquus iste mos ab apostolis Ecclesiæ est traditus. Sic enim scribitur in Actibus apostolorum: *Factum est autem cum Apollos esset Corinthi, ut Paulus, peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum et invenisset quosdam discipulos, dixitque ad eos: Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: Sed neque Si Spiritus sanctus est audivimus. Ille vero ait: In quo ergo baptizati estis? qui dixerunt: In Joannis baptismo. Dixit autem Paulus: Joannes baptizavit baptismum penitentiam populum dicens in eum qui venturus est post ipsum ut crederent, hoc est **371** in Jesum. His auditis baptizati sunt in nomine Domini Jesu; et cum imposuisset manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur linguis, et prophetabant.* Item alio loco: *Cum audissent apostoli, qui erant Hierosolymis, quia recepit Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem: qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum: nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini. Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum.* Denique sciendum est quia sicut cætera baptismatis sacramenta per sacerdotes visibiliter fiunt, per Deum invisibiliter consecrantur, ita nimirum et Spiritus sancti gratia per impositionem manuum et ministerium episcoporum fidelibus traditur. Presbyteri vero, licet sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habuit. Hoc autem solis pontificibus deberi ut vel signent, vel Paracletum Spiritum tradant, non solum consuetudo ecclesiastica demonstrat, verum et superior illa lectio Actuum apostolorum, quæ asserit Petrum et Joannem esse directos, qui jam baptizatis traderent Spiritum sanctum. Nam presbyteris, sive absentibus sive presentibus episcopis, baptizare et baptizatos chrysmate ungnere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum; nec tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, cum tradant [Leg. tradunt] Spiritum Paracletum. Qui Spiritus Paracletus septiformis etiam gratiæ dicitur, propter septenarii numeri mysterium, in quo summa perfectio intelligitur. Est enim compositus ex toto primo pari, et toto primo impari; ex toto primo pari, qui dividi potest, et ex toto primo impari, qui dividi non potest. Habes enim in septenario [Leg. ternaris] mysterium Trinitatis, in quaternario Evangelii. Sive enim tres per quatuor, sive quatuor per tres multiplicentur, ad duodenarium numerum surgit. Quia mysterium sanctæ Trinitatis, et doctrina Evangelii per duodecim apostolos in quatuor mundi partes, Orientem videlicet et Occidentem, Septentrionem et Meridiem derivata est. Illic enim numerus in sacro eloquio pro perfectione poni consuevit. Consummatis enim Deus operibus suis, septimo die requievit. Et Enoch, qui septimus est ab Adam, cum Domino ambulavit, et ejus translatio spem nobis æternæ requiei contulit. Unde et jubileus annus, in quo penaria requies signatur, septem hebdomadibus conficitur. Septies enim septem fiunt **xlx**, qui monade addito nostræ adunationis impletur. Hujus numeri perfectionem Propheta commendat, cum dicit: *Septies in die laudem dixi tibi.* Quod in alio Psalmo quasi exponens aperit, cum dicit: *Semper laus ejus in ore meo.* Nam et Joannes in Apocalypsi sua quod septem scribit Ecclesiis, generaliter universæ catholicæ creditur scripsisse Ecclesiæ. Unde ipse ait: *Qui habet aures audienti audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

« De septenario interea numero qui in quibusdam Scripturæ locis universitatem seu perfectionem, in

quibusdam vero septiformis gratiæ spiritum significat, multa et in Veteri et in Novo Testamento habentur, quæ persequi longum est. Nunc videamus qualiter Isaias propheta ejusdem Spiritus septiformis dona enumeret, Cum enim de Christo, qui est virga virtutis Domini, prophetaret, ait: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum Spiritus timoris Domini.* Super hunc florem, quide virga Jesse, id est beatæ Mariæ semper virginis partu egressus est, requievit Spiritus Domini. Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter. Nequaquam per parentes [*Leg. partes*], ut in cæteris sanctis, quibus alii datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, alii gratia virtutum, et cætera quibus unicuique datur secundum mensuram, sed plenissime. Unde et Apostolus ait: *Non ad mensuram dat Deus spiritum.* Et propheta: *Ecce puer meus quem elegi, electus meus, in quo* **372** *complacuit animæ meæ; ponam Spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet.* Ut enim in eo perpetua habitatione requiesceret, ad eum venit, juxta Joannis Baptistæ testimonium, qui ait: *Vidi Spiritum descendantem, quasi columbam, de cælo, et mansit super eum, et egonesciebam illum; sed qui misit me baptizare, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendantem, et manentem super eum, ipse est qui baptizat in Spiritu sancto.* Qui Spiritus Domini a adimpleatur et Spiritus sapientiæ [*Forte leg. qui Spiritu... Spiritu sapientiæ*], quia de Christo, qui est sapientia Dei, scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil;* et Psalmis [*leg. in Ps.*] canitur: *Quam magnificata sunt opera tua! Domine, omnia in sapientia fecisti.* Et in alio loco, ubi Trinitas aperte demonstratur, scriptum est: *Verbo Domini cæli, firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Quia per Christum, qui est Verbum Domini, id est Patris, de quo scriptum est: *In principio erat Verbum, cæli, videlicet, sancti prædictores, qui enarrant gloriam Dei, facti sunt, et Spiritu sancto, qui est eorum consubstantialis, qui ab utroque procedit, omnis virtus eorum.* Quia omnium sanctorum ornatus Spiritus sancti inspiratione substat. Et Apostolus scribit: *Christus Dei virtus, et Dei sapientia.* Et in Proverbiis legitur: *Deus in sapientia sua fundavit terram, et paravit cælos in prudentia.* Et quomodo idem sermo Domini vocatur lux et vita et resurrectio; sic Spiritus sapientiæ et intellectus, consilii et fortitudinis, et scientiæ et pietatis, ac timoris Domini nuncupatur. Non quod diversus sit juxta differentias nominum, sed unus atque idem cunctarum virtutum fons sit atque principium. Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest, nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eruditus, nec plenus timore Domini. Et hoc sciendum est, quod Spiritus Domini, sapientiæ et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiæ et pietatis, ac timoris Domini, id est septenarius numerus, qui septem oculi in uno lapide dicuntur Zachariæ, requiescat super virgam ac florem qui de Jesse, ac per hoc [*Leg. hunc*] stirpe David surrexit. Hunc enim Spiritum, qui a Patre Filioque procedit, idem Dominus apostolis, et per apostolorum et eorum successorum ministerium sanctæ suæ tribuit Ecclesiæ: cujus dona, quanquam eximius [*Leg. eximii*] b Spiritus fonte procedant, videntur quodammodo quasdam habere proprietates. Aliud enim est sapere, aliud intelligere. Quia multi æterna quidem sapiunt, sed hæc intelligere minime possunt. Sapientia ergo mentem quam insederit de æternorum spe c æternitudine replet. Intellectus eo quod secreta penetrat, cor quod tetigerit, reficiendo,

A ejus tenebras illustrat. Consilium dum esse aliquem præcipitem prohibet, ratione animum replet. Fortitudo vero cum adversa non metuit, trepidanti menti fiduciam præbet. Scientia cum ignorantiam fugat, lumine suo eum quem repleverit illustrat. Pietas misericordiæ operibus eum quem repleverit exuberare concedit. Timor dum premit mentem, ne de præsentibus superbiat, de futuris illam spei refectione confortat. Sic enim quodam adminiculosui invicem sibi succurrunt, ut dum alia aliæ suffragatur, vitæ ordo et status decentissime componatur. Minor quippe est sapientia si intellectu careat, et valde inutilis intellectus est, si ex sapientia non subsistat, quia cum altiora sine sapientiæ pondere penetrat, sua illum, levitas gravius ruituram levat. Vite est consilium, cui robur fortitudinis deest, quia quod tractando invenit, carens viribus usque ad perfectionem operis non perducit; et valde fertitudo destruitur, nisi per consilium fulciatur, quia quod [*Leg. quo*] plus se posse conspiciat, eo virtus sine rationis moderatione deterius in præceptis ruit. Nulla est scientia, si utilitatem pietatis non habet, quia dum bona cognita exsequi negligit, se ad iudicium arctius stringit. Et valde inutilis est pietas, si scientiæ discretionem caret, quia dum nulla hanc scientia illuminat, quomodo misereatur ignorat. Timor quoque ipse has etiam virtutes si non habuerit, ad nullum opus procul dubio bonæ actionis surgit; **373** qui dum ad cuncta trepidat, ipsa sui formidine bonis omnibus torpens vacat.

Summopere itaque observandum est, et ipsius sancti Spiritus adjutorium implorandum, ne sapientia elevet; ne intellectus, dum subtiliter currit, aberret; ne consilium, dum se multiplicat, confundat; ne fortitudo, dum fiduciam præbet, præcipitet; ne scientia dum novit ut [*Leg. et*] non diligit, inflat; ne pietas, dum se extra rectitudinem inclinat, intorqueat; ne timor, dum plus justo trepidat, in desperationis foream mergat.

C Sciendum sane quod hæc donorum spiritualium distributiones in corpore Christi, quod est Ecclesia, his fulciantur adminiculis; in eo vero, qui est fons luminis et origo bonitatis, plene atque perfecte, incomparabiliter atque ineffabiliter regnent. Sapientia namque, quæ et in Virginis utero sibi corpus, et in mundo Ecclesiam ædificavit, habet Spiritum sapientiæ, quo omnia sapienter; intelligentiæ, quo cuncta arcana secreta rimatur; consilii, quo cuncta cum magna dispensatione gerit, quia est magni consilii angelus; fortitudinis, quia attingit omnia a fine usque ad finem fortiter, et a nullo vinci potest; scientiæ, quia nihil ignorat, exceptis his quibus dicturus est nescio vos; pietatis, quia hominem, d quem bonitatem [*Leg. per bonitatem*] creavit, in justitia damnavit, pietate redemit; timoris, propter eos qui timore Domini indigent, quia parvuli sunt, quibus per prophetam dicit: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos.* Quia ergo ille, ad infirma nostra descendens, exinanivit semetipsum; formam servi accipiens, humiliavit semetipsum usque ad mortem, et inclinavit semetipsum, ut nos jacentes ad se erigeret, non inconvenienter Spiritus Domini, qui super eum requiescit, a sapientia incipit, et per decentissimos gradus ad timorem usque descendit. Nos vero a timore quem foras charitas mittit, venientes ad timorem castum qui permanet in sæculum sæculi, e pervenimus, ad pietatem [*Leg. a pietate*], ut pietatis operibus exornati veniamus ad scientiam non quæ inflat, sed quam charitas ædificat, a scientia ad fortitudinem, ut scientiæ decore exornati fortiter contra vitia dimicemus; a fortitudine ad consilium, ut ea quæ fortiter agimus consilii gravitate muniamus; ut actibus nostris consilio obtemperatis [*Leg. attempe-*

damnavit.

* Lectio hæc mihi præferenda videtur; neque placet notata in margine animadversio.

a Legendum appellatur, ut in Editione Sirmondi.

b Legendum ex unius Spiritus fonte.

c Lege et certitudine.

d In Ed. Sirm., quem bonitate creavit, justitia

ratis, ad arcana intellectus intrantes ad eam veniam sapientiam quæ initium habet timorem Domini, ut sapienter omnia complentes, et intellectum bonum faciendo habentes, illi sapientiæ admitti valeamus per quam facta sunt omnia, quæ et ante sæcula a Patre ineffabiliter genita est, et in fine sæculorum carnem, nostræ salutis causa, dignata est accipere, cum carnem fidelibus suis edendam tribuit, cum dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.*

« XVIII. Propter hanc vitam adipiscendam et baptizamus, et ejus carne pascimur, et ejus sanguine potamur. Quia nequaquam possumus in ejus corpus transire, nisi his sacramentis imbuamur. Sic enim ipse ait: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus; et qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo.* In illo est enim sacrificium salutare. Quod et in veteri testamento Melchisedech rex Salem in typo corporis et sanguinis Domini ostulit, et in novo idem Mediator Dei et hominum antequam traderetur, adimplevit, cum accipiens panem et calicem, et benedicens ei, et tradens discipulis suis, hæc in sui commemorationem fieri præcepit. Hoc ergo mysterium offerre de sacrificii relictis ac finitis veteribus hostiis Ecclesia celebrat, offerens panem propter panem vivum qui de celo descendit, vinum pro eo qui dixit: *Ego sum vitis vera, et [Leg. ut] per visibilem sacerdotum oblationem, et visibilem [Leg. invisibilem] Spiritus sancti consecrationem, panis et vinum in corporis et sanguinis Domini transeant dignitatem. Cui sanguini admiscetur aqua, sive quia de latere Domini cum sanguine fluxit: quia, ut majores intelligi volunt, sicut per vinum 374 Christus, ita et per aquam populus significatur. Vinum enim et aqua inseparabiliter in calice miscentur, quia et Ecclesia capiti suo inseparabiliter inuncto cohæret. Morem ergo accipiendæ Eucharistiæ a Domino traditum Ecclesia tenet, ut cum ex aqua et Spiritu sancto quis renascitur, corpore Domini pascatur, et sanguine ejus potetur; ut in corpore Christi trajecto ille maneat, et Christus in eo; ut istius cibi fortitudine roboratus, exemplo Eliæ, veniat usque ad montem Dei, Christum videlicet, qui mons domus Domini præparatus in vertice montium, et ejus dono ad æternæ beatitudinis gloriam peraccedat, ubi satiatur in bonis desiderium ejus, et cum Propheta dicere possit: *Ego autem cum justitia apparebo in conspectu tuo, satiabor cum manifestabitur gloria tua.* » Hactenus Theodulphus de ordine baptismi, in quem pauca hæc notare libuit.*

In epistola dedicatoria auctor se Theodulphum nominat, qui sane non est alius quam Theodulphus episcopus Aurelianensis, qui doctrina et pietate floruit, imperantibus Carolo Magno (cujus meminit in hac epistola) et Ludovico Pio. Joannes ille cui libellum dedicat Theodulphus, fuit episcopus Arelatensis ipsi Theodulpho æqualis sub iisdem imperatoribus. Illius mentio fit in præfatione concilii Arelatensis VI, sub Carolo Magno celebrati. Mittitur cum Theodulpho præfato a Ludovico Pio obviam Stephano IV papæ Rhemos appropinquanti, ut testatur auctor Vitæ Ludovici Pii, quem nonnulli Ademarus esse putant. In eadem epistola hæc vocabula, « quod jussisti, redundare videntur. Primate sunt regni proceres, magnates, summates, legis Visigothorum lib. III, titul. 1, l. 3. *Ut quicumque ex palatii nostri primatibus.*

Cap. I agitur de catechumenis. Quid sit catechumenus docet sanctus Isidorus lib. VIII Orig., cap. 14: *Catechumenus dictus pro eo quod adhuc doctrinam sibi audit, necdum tamen baptismum percepit, nam Κατηχούμενος Græce auditor dicitur.* Quod etiam clarum est ex Luciano, in Philopatri: *Ἀλλὰ κατηχούμενος πειθεὶ παρ' ἐμοῦ, εἰπεὶ ζῆν χορῆζεις εἰς τὸν αἰῶνα.* Id est: et catechumenus factus a me persuadearis,

A si in ævum vivere cupis. Quare a Latinis Patribus catechumenus dicitur *auditor, et audiens.* Ita loquitur Tertullianus, lib. de Pœnitentia: *Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tyrocinia deputetur.* Et paulo post: *Hæc enim prima audientis instinctio est, metus integer.* Et paulo post: *Itaque audientes optare intinctionem, non præsumere oportet.* Et sanctus Cyprianus, epist. 13: *Audientibus etiam, si qui fuerint periculo præventi, et in exitu constituti, vigilantia vestra non desit.* Et epist. 24: *Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus.* Erant et alii audientes, sed pœnitentes, qui erant in secundo pœnitentium gradu, ut infra docebitur. Duplex fuit olim catechumenorum gradus: primus est incipientium, rudium et imperfectiorum; secundus est perfectiorum, qui competentes dicebantur, omnesque tum competentes tum incipientes in Ecclesia Scripturas audiebant. Incipientes et rudes erudiebantur summam tantum de Dei operibus, de mundi atque hominis creatione, de iis præsertim quæ sunt in utroque Testamento admirabiliora, et de charitate pura, et minime ficta, ut planum est ex cap. 3 libri sancti Augustini de catechizandis Rudibus: *Narratio plena est cum quisque primo catechizatur ab eo quod scriptum est: Fecit Deus cælum et terram, usque ad præsentia tempora Ecclesiæ: non tamen propterea debemus totum Pentateuchum, totosque Judicum et Reynorum et Esdræ libros, totumque Evangelium et Actus apostolorum, vel si ad verbum ea edidicimus, memoriter reddere, vel nostris verbis omnia quæ his continentur voluminibus narrando volvere et explicare, sed nec tempus capit, nec ulla necessitas postulat, sed cuncta summam generatimque complecti, ita ut eligantur quæ mirabiliora, quæ suavius audiantur, etc.* Hæc patent etiam ex Luciano. 375 in Philopatri, ubi Triephon Christianus ea quæ quondam a sancto Paulo edoctus fuerat, quemdam Critiam, qui Christianus fieri cupit, docet in hunc modum: *Ἐγὼ γὰρ σε διδάξω τὶ πᾶν, καὶ τίς ὁ πρῶτος πάντων, καὶ τί τὸ σύστημα τοῦ παντός.* Id est: Docebo te quid sit universum, et quis fuerit ante omnia, et quæ sit universi constitutio, etc. Et infra: *Τριεφθον: Legistine aliquando Aristophanis comici fabulam, aves? Critias: atque admodum. Τριεφθον. Scriptum ab eo tale quippiam ibi est.*

Χάος ἦν, σνόξ, ἔραθος τε μέλαν πρῶτον, καὶ τάρταρος ἐσθρὺς ἤ δ' οὐδ' ἀήρ, οὐδ' οὐρα ὅς ἦν.

Id est: A principio chaos erat, et nox et tenebræ nigræ erant, et tartarus altus, nulla autem terra, aer, aut cælum adhuc. Critias: Recte dicis, quid autem postea? Triepthon. *Ἦν πῶς ἀφθιτον, ἀροατον, ἀκατανόητον, ὁ λυαί σιλοτος, etc.* Id est: *Erat lux incorruptibilis, incomprehensibilis, quæ dissolvit tenebras, et informitatem abegit, verbo solo dicto ab ipsa quemadmodum tardilinguis iste (Moysen intelligit) descripsit. Terram formavit super aquas, cælum ex planavit, stellas formavit fixas, cursum ordinavit, quas tu veneraris ut Deus, Terram autem et floribus exornavit, hominem ex nihilo ad essentiam perduxit, estque in cælo aspiciens justos pariter et injustos, et in libris describens cujusque res et actiones, etc.* Et infra: *Bona verba, neque quidquam contemptum, et vile de Deo dextero loquaris, sed κατηχούμενος persuadearis a me, si cupis in ævum vivere; εἰ οὐρανον ὡς δέρον ἐξέπλωται, γῆν δὲ ἐφ' ὕδατος ἐπέκειν, etc.* Id est: *Nam si cælum ex planavit ut pellem, terram autem firmavit super aquas, stellas formavit, hominem ex nihilo produxit, quid mirum aileo, si res quoque omnium ita describantur.* Audiebant quidem mysteria, sed non intelligebant; audiebant Scripturas, sed sensum earum ignorabant, ut planum est ex sancto Cyrillo in præfatione Catecheseon. Perfecti autem erant, qui primo gradu defuncti, dato nomine, tanquam Dei militiæ inscripti, divina mysteria docebantur, ut clarum est ex eodem Cyrillo, præfatione citata. Eis symbolum tra-

« Quæ supra inter uncinos includuntur.

debat, hoc est omnes illius articuli enucleatus illis exponebantur, ut videre est quatuor libris sancti Augustini de symbolo ad catechumenos; quod non fit in libro de catechizandis rudibus, cum prioris gradus catechumenorum gratia duntaxat scriptus sit. Id etiam planum est ex sancto Joanne Chrysostomo, catechesi prima, in qua scribit perfectiores post annum catechumenatus triginta dierum spatio *μυσταγωγία, σθαι*, id est, mysteriis inbui religionis. Hujusmodi catechumeni dicebantur competentes, eo quod baptismum peterent, ut scribit sanctus Isidorus lib. 1 de Offic. Eccl., cap. 27, et lib. 11, cap. 21; et lib. VII Orig., cap. 14: *Competens vocatur qui post instructionem fidei competit gratiam Christi, unde et a petentio competens vocatur*. Sed cum dicit: *post instructionem fidei*, intelligendus est de illa rudiorum catechumenorum instructione quibus audire mysteria nefas erat. Et sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, cap. 6. *Cum fontis illius sacramenta peteremus, atque ob hoc competentes etiam vocaremur*. Competentium meminit sanctus Ambrosius, lib. V, epist. 33: *Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebant basilicæ*.

Fiebant autem catechumeni per signum crucis quo in frontibus signabantur, ut palam est ex sancto Augustino, lib. 1 Confessionum, cap. 11, infra citando; et lib. 11 de Symbolo ad catechum. : *Non quidem adhuc per sacrum baptismum renati estis, sed per crucis signum in utero sanctæ matris Ecclesiæ jam concepti estis*. Et lib. IV: *Dum per sacratissimum crucis signum vos suscepit in utero sancta mater Ecclesia, quæ, sicut et fratres vestros, summa cum lætitia spiritaliter pariet*; lib. de catechizandis rudibus, cap. 20: *Cujus passionis et crucis signo in fronte tamquam in poste signandus est, omnesque Christiani signantur*; et cap. 26 ejusdem lib.: *Quod si responderit solemner, utique signandus est, et Ecclesiæ more tractandus*; et lib. 11 de peccatorum Meritis et remissione, cap. 6, mox citando. In Codice Ratoldi signatur catechumenus in fronte et in pectore, ut habetur in his ejusdem Codicis 376 formulis: *Signum Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in fronte tua pono. Signum Salvatoris Domini nostri Jesu Christi in pectore tuo pono*. Ita etiam in Codice Rhemensi, in formula faciendi catechumeni ex gentilitate conversi, quæ unica est in hunc modum: *Accipe signum crucis tam in fronte quam in corde*, etc.

Præter signum crucis manus impositio etiam adhibebatur, ut testatur sanctus Augustinus, lib. 11 de peccatorum Meritis et remissione, cap. 26: *Nam et catechumenos secundum quemdam modum suum per signum crucis et Orationem manus impositionis puto sanctificari*. Idem patet ex Codice Rhemensi, in creatione catechumeni ex gentilitate conversi, ubi et mentio sit sufflationis: *Gentilem hominem cum suscipere (subaudi τὸ vis) in primis catechizas eum divinis sermonibus, et das eum onera, quemadmodum post cognitionem veritatis vivere debeat: et post hæc facis eum catechumenum, et sufflas in faciem ejus, et facis ei crucem, et ponis manum super caput ejus in his verbis: Accipe signum, etc.*, supra. Hæc manus impositio non exstat in Codice Ratoldi.

Sal etiam in os catechumeni immittebatur, sed de hac re infra. Cap. 2 Hierar. eccl. Dionysii mentio fit signi crucis, et manus impositionis, quæ tamen ibi non adhibentur ineunte catechumenatu, seu fidei tyrocinio, cum tyro Christianus primis religionis imbuitur elementis, sed cum accedit ad baptismum, ut ibidem videre est.

In cap. 3 fit signum crucis per exsufflationem. Insufflationis seu exsufflationis meminere Dionysius, cap. citato; Cyrillus, catechesi 2 mystag.; sanctus Augustinus, lib. IV de Symbolo ad catechumenos, et multi alii. Ter insufflatur Satanæ conversa catechumeno ad plagam occidentalem, ut scribit sanctus Dionysius cap. citato. Hæc insufflacione significatur Christianum execrari et abominari Satanam. Sed du-

plex hujus exsufflationis apparet modus; nam apud Dionysium, cap. citato, catechumenus a pontifice jussus ipsum Satanam exsufflat: *Ἐμφυσῆσαι μὲν αὐτὸ τρις διακίλεύεται τῷ Σατανᾷ*, id est, ter Satanam insufflare jubet. At apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, lib. de Offic. divinis, et in epist. ad Carolum Magnum, Theodulphum, hoc loco, et in Codice Rhemensi, exsufflatio fit a sacerdote, seu clericis. Quod etiam testatur auctor libri de Ecclesiasticis Dogmatibus inter opera sancti Augustini, cap. 31: *Illud etiam quod circa baptizandos in universo mundo sancta Ecclesia uniformiter agit, non otioso contemplamur intuitu, cum sive parvuli, sive juvenes ad regenerationis veniunt sacramentum, non prius fontem vitæ adeant quam exorcismis et exsufflationibus clericorum spiritus ab eis immundus abigatur*. Quod satis innuere videtur sanctus Cyrillus, eum ait, citata, cathec.: *Ὅτι περὶ γὰρ τὰ ἐμφυσήματα τῶν ἁγίων*, etc., id est: *Nam ut insufflationes sanctorum et nominis Dei invocatio tanquam vehementissima quædam flamma urit domonas, et in fugam convertit*. Utrumque modum nunc observant Græci, ut manifestum est ex eorum Euchologio, ubi primo sacerdos ter in catechumeni faciem insufflat, et post tertium exorcismum idem sacerdos insufflat in os, frontem et pectus catechumeni, et post abrenuntiationem jubetur catechumenus insufflare et conspuere Satanam. In concilio Constantinopolitano primo, can. 7, mentio fit insufflationis, et insufflatur catechumenus in faciem et in aures. In eodem capite Theodulphi, in his verbis, *ut exire τὸ ut* redundat. His verbis, *qui et discipulos suos*, etc., hæc sunt præponenda vocabula, *exemplo Christi*, aut his similia.

Cap. 4 agitur de exorcismo, quem ipse Theodulphus scribit esse sermonem increpationis, juxta sanctum Isidorum lib. 11 de Offic. divinis, cap. 20, quia exorcistæ diabolum multis increpationibus lacessunt. Exorcismorum ante baptismum meminere sanctus Cyrillus in præfatione Catecheseon; sanctus Gregorius Theologus, orat. in sacrum lavacrum: *Μὴ διαπίψη ἐξορκισμοῦ θεραπείαν*, id est: *Ne rejicias exorcismi medicinam*; sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, lib. IV 377 de Symbolo ad catechumenos, et nonnullis aliis libris; sanctus Joannes Chrysost., catech. 1; sanctus Ambrosius, lib. 1 de Sacramentis, cap. 5: *Nam ubi primum Sacerdos ingreditur, exorcismum facit*; et multi alii. Nulla tamen habetur mentio explicita cap. 2 Hierar. eccl. Dionysii. Quidam tamen putant Orationem illam quam dicit a pontifice una cum tota Ecclesia absolvi, esse exorcismum, cum videamus in Euchologio Græcorum tertium exorcismum esse in modum Orationis. Qui exorcizabantur, velata facie audiebant exorcismos, ut scribit sanctus Cyrillus in præfatione Catecheseon, *ἐσκέπασται σου τὸ πρόσωπον*, id est, tua velatur facies; et rationem reddit, ne vagis oculis mens etiam vagetur: stabant discincti, ablata veste, cum sola tunicella, et nudis pedibus, ut videre est catechesi supra citata sancti Joannis Chrysostomi, *ὑπελύσαντες ὑμᾶς, καὶ ἀποδύσαντες γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παροπέμπουσι φωνάς*. Id est: *Discingentes vos, et exeuntes, et sine calceis cum sola tunicella mittunt ad exorcizantium voces*. Cap. 2 eccl. Hierar. sanctus Dionysius: *ἀπολύει μὲν αὐτὸν, καὶ ἀπαμφιέννυσί διὰ τῶν λειτουργῶν*. Id est, discingit eum, et exuit per ministros, et infra in Theoria, *γυμνὸν καὶ ἀνυπόδετον ἵστησι πρὸς δυσμὰς, ἀφορώντα*. Id est: *nudum et discalceatum statuit respicientem ad Occidentem*.

Hanc pedum nuditatem sanctus Augustinus infra citandus appellat humilitatem pedum. Quod etiam hodie observant Græci, ut ex eorum Euchologio manifestum est. In pedes erigebantur, ut colligitur ex sancto Basilio in exhortatione ad baptismum: *Ὅρα ἐπὶ ποδὸς διαστῆναι*, id est, non in pedes erigi; ibi loquitur de clinicis, qui morbi gravitate coacti baptismum accipiebant; nec, ut statutum erat, poterant

us stare, qui et in Oratione genu flectebant. ut in videre est, *Ὁ κλίνας γόνυ εἰς τὴν προσκύνησιν*, nec genu flectere in adoratione. Quid simile in epistola Jesse Ambianensis, et in Codicibus iensi et Ratoldi: *Et admonentur a diacono: electi, Flectite genua. Postquam oraverint, itelicit: Levate.*

rite 5, agitur de sale quod ibi sacramentum camentorum appellatur. Hæc verba, *ut ejus gustum sapientiam percipiant, neque a sapore si desipiant*, sumpta sunt ex sancto Isidoro, lib. Offic. ecclesiasticis, cap. 20, ex quo reposui verlesipiant, cum in Cod. ms. nostro legatur cordecipiantur, et subaudiendum est *τὸ alieni vel simile*, Hujus ritus meminit Isidorus cap. citato, ctus Augustinus, lib. 1 Confess. cap. 11: *Au enim ego adhuc puer de vita æterna nobis proper humilitatem Filii tui Domini Dei nostri dentis ad superbiam, et signabar jam signo crucondiebar ejus sale*. Etsi nonnulli hæc ultima ula de sale divinæ gratiæ interpretentur, quam ille conditus erat, quod non ita facile admittitur; etenim si adhibito maturo judicio res pensibilibi de suo catechumenatu agit sanctus Augustini consistit in his tribus quæ hic recensentur, 1, signo crucis et salis susceptione quo divinæ tiæ sal, quo debet condiri catechumenus, situr, abstinendo a vitis per Dei gratiam, et s amplectendo, a qua vitæ ratione multum abbat ipse Augustinus, ob ejus pueritiam multis onspurcatam, ut videre est antecedentibus etquentibus ejusdem libri capitibus, qui quidem teriale susceperat, et ab eo quod per illud situr toto cæto recesserat, sale mundi jam infat. Mentio etiam exstat in concilio Carth. iii. can. 5: *lacuit ut etiam per solemnissimos paschales dies entum cathecumenis non detur, nisi solitum sal, i fideles per illos dies sacramentum non mutant, echumenis oportet mutari*. Hinc capiendus est s Augustinus, lib. 11 de peccatorum Meritis et ione, cap. 26: *Et quod accipiunt, quamvis non nus Christi. sanctum est tamen, et sanctius quam ibus alimur, quoniam sacramentum est*. Et cap. i de catechizandis Rudibus: *De sacramento od accipit, cum ei bene commendatum fuerit ila quidem rerum divinarum esse visibilia, 378 ipas visibiles eis honorari*. Nec credendum est i his sancti Augustini locis intelligi Eulogias, t panem benedictum, nam ex concilio supra unicum erat cathecumenorum sacramentum, sal, quod nunquam mutari debet, neque per issimos paschales dies, quia fideles, hoc est sti per dies illos non mutant sacramentum. hoc concilio panis benedictus prohibitus est umenis, sed ne mutetur eorum sacramentum per dies paschales, quia his diebus baptizati utant. Cum igitur sanctus Augustinus his duobus non ex libet, quid sit sacramentum, et delectum, rite per citatam concilii locum explicetur t catechumenorum sacramentum apud sanctum Augustinum. Nec dicendum est morem hunc fuisse e sancti Augustini dari catechumenis panem clum sacramenti loco, quia id manifeste repuncilio cui sanctus Augustinus interfuit, in quo itum dicitur esse catechumenorum sacrament edabusus qui sensim introducebatur ab eo. Sacramentum autem his locis citatis non suero sacramento proprie dicto, sed pro eo quod im est. Græci hoc ritu carent; qui non inepud antiquos eorum Patres, nec in libro Seexandri patriarchæ, neque in eorum Euchologsequentia de baptismo.

6 agit Theodulphus de Symboli significatione e institutione juxta Rufini lib. de Expositione i, et sancti Isidori, lib. 11 eccl. Offic., cap. 1, am. Hoc Symbolum dabatur competentibus, illis catechumenis quibus fidei mysteria ex-

A plicare fas erat, ut testatur sanctus Isidorus cap. citato. Traditionis Symboli meminit sanctus Augustinus lib. 11 de Symbolo ad catechumenos: *Purgata itaque familia redemptoris, posteaquam cantavit canticum salutis, accepit Symboli remedium contra antiqui serpentis venenum; ut si quando voluerit adversarius diabolus denuo insidiari, noverit redemptus cum Symboli sacramenta et crucis vexillo ei debere occurrere*; et sanctus Ambrosius, lib. v, epist. 33, sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones atque tractatum dimissis catechumenis Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ. Tradebatur Symbolum competentibus in Dominica Palmarum, ut refert sanctus Isidorus lib. 1 de Offic., cap. 27; additque rationem: *Hoc die competentibus traditur propter confinem Dominicæ Paschæ solemnitatem, ut qui jam ad Dei gratiam percipiendam festinant, fidem quam confiteantur agnoscant*. In Gallia idem fere mos olim servabatur; nam ante octo dies Paschæ competentibus Symbolum tradebatur, ut statuitur in concilio Agathensi, can. 12: *Symbolum etiam placuit in omnibus Ecclesiis una die, id est ante octo dies Dominicæ Resurrectionis publice in Ecclesia competentibus tradi*. Hæc autem traditio Symboli nihil aliud est quam mysteriorum quæ in eo continentur expositio. Dicit Theodulphus fidei nostræ Symbolum ab apostolis fuisse compositum, quod præter Rufinum et Isidorum supra citatos confirmat sanctus Hieronymus epist. ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani: *In Symbolo fidei, et spei nostræ, quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento, etc.*

Cap. 7, exponit fidem Theodulphus, quæ in Symbolo continetur. Sed cum ait Christum non esse Filium Dei adoptivum, ostendit se esse orthodoxum, nec consentire hæresi suo tempore in Hispania natæ, quam Elipantus Toletanus, et Felix Urgelitanus pontifices defendebant, asserentes Christum esse Filium Dei adoptivum, quos multis libris refutavit Alcuinus. Dicit Theodulphus Christum natum esse de Spiritu sancto, quia olim in quibusdam exemplaribus Symboli ita scriptum fuit, ut videre est apud sanctum Augustinum, lib. 1 et 11 de Symbolo, et apud Rufinum, in expositione symboli. Sed statim mentem suam aperit Theodulphus: *Id est ut Spiritu sancto cooperante verum sibi corpus ex Virgine Dei Filius assumpserit*. Hæc verba, *id est Dei Filius*, corrupta sunt, et legendum est *qui est Dei Filius*. Notandum etiam illud est quod infra scribit Spiritum sanctum ex Patre Filioque 379 procedere, in quo etiam se ostendit orthodoxum, maxime cum illius ætate mota quæstio esset de processione Spiritus sancti a Joanne monacho Hierosolymitano, qui negabat Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere: cujus rei causa Carolus Magnus, anno Domini 809, concilium episcoporum Aquisgrani coegit, misitque Bernharium episcopum, et Adalardum abbatem Corbejensem ad Lotharium Imperatorem, ut prædicationis defensionem gratia, ut scribitur Eginhardus in gestis Caroli Magni, quidam monachus Ezolismensis, in Vita Caroli Magni, anonymus, in Vita ejusdem imperatoris, et Annales Fuldenses ad præfatum annum.

Cap. 8 agitur de scrutinio, hoc est de examine, ut vocat sanctus Augustinus, baptizandorum: non temere olim dabatur baptismus, sed baptizandorum vita et intentio diligentius examinabantur, ut testatur Tertullianus lib. de baptismo: *Cæterum baptismum non temere credendum esse sciunt, quorum officium est. Omni petenti te dato, suum habet titulum, proinde ad eorum synam pertinentem. Imo illi potius perspicendum. Nolite sanctum dare cunibus, et porcis projicere margarita vestra*. Sanctus Augustinus, lib. de Fide et operibus, scrutinii meminit, cum ait: *Quales sint ipsius diebus, quibus catechizantur, scrutantur, exorcizantur, scrutantur*. Vide eundem, lib. de catechizandis Rudibus. Subjungit Theodulphus: *Hunc enim morem Ecclesia conservare consuevit, ut per aliquod*

dierum spatium, etc. His verbis agit de competentibus qui Dominica Palmarum nomen suum dabant, et scrutinium subire tenebantur, ut supra docuimus. Hi se conferebant in Ecclesiam, humiliata cervice prostrato cilicio nudis pedibus, insufflabantur, exorcizabantur, Satanæ renuntiabant ejusque pompis et operibus, symbolum eis tradebatur, id est exponebatur, jejunia eis indicebantur, quæ usque ad baptismi diem servare deberent cum abstinentia ab uxoribus, quæ omnia plana fient ex subjectis sancti Augustini locis, et primo quidem ex lib. II de Symbolo ad catechumenos, cap. 4: *Quid est, dilectissimi, quod in vobis celebratum est? quid est quod hac nocte circa vos actum est? quod præteritis noctibus actum non est, ut ex locis secretis singuli produceremini in conspectu totius Ecclesiæ, ibique cervice humiliata, quæ male antea fuerat exaltata, in humilitate pedum cilicio substrato in vobis celebraretur examen, atque ex vobis exstirparetur diabolus superbus dum super vos invocatus est humilis altissimus Christus. Omnes itaque humiles eratis, humiliterque petebatis, orando, psallendo, atque dicendo: Proba n. e, Deus, et scito cor meum; probavit, examinavit corda servorum suorum.* Et cap. 4 lib. IV *Omina sacramenta quæ acta sunt et aguntur in vobis per ministerium servorum Dei, exorcismis, orationibus, canticis spiritalibus, insufflationibus, cilicio, inclinatione cervicium, humilitate pedum, pavor iste omni securitate appetendus, etc.*, et lib. de Fide et operibus, cap. 6: *Quo sine dubio non admitterentur, si per ipsos dies, quibus eandem gratiam percepturi, suis nominibus datis, abstinentia, jejuniis, exorcismisque purgantur, cum suis legitimis et veris uxoribus se concubituros profiterentur, paucis ipsis solemnibus diebus nullam continentiam servaturos.* Traditionis nominis hoc loco fit mentio, traditionis symboli lib. II de Symbolo, cap. 4: *Purgata itaque familia Redemptoris, accepit Symboli remedium contra antiqui serpentis venenum;* et lib. IV cap. 1: *Accepistis et Symbolum protectionem parturientis contra venena serpentis.* Renuntiationis diabolo meminit lib. I de Symbolo ad catechumenos cap. 4: *Si adjutorium vestrum in nomine ejus est, renuntiemus diabolo et pompis et angelis ejus. Hoc audistis, hoc et vos professi estis, renuntiare vos diabolo, et pompis et angelis ejus.* Pœnitentiæ ante baptismum meminit etiam Tertullianus lib. de Baptismo sub finem: *Ingressuros baptismum Orationibus crebris et jejuniis gemiculationibus et pervigiis orare oportet, et cum confessione omnium retro delictorum;* et concilium Carthaginense IV. **380** can. 85: *Baptizandi nomen suum dent, et diu sub abstinentia vini et carni, etc.*, ubi legendum puto * *aliquandiu pro diu.* Nam sanctus Augustinus, cap. 6 libri de Fide et operibus dixit: *Paucis ipsis solemnibus diebus;* cui subscribit sanctus Isidorus lib. I de Offic., cap. 27, cum ait competentes creari Dominica Palmarum, ii enim erant qui exorcismis et ejusmodi pœnitentiæ subiciebantur, ut videre est apud sanctum Augustinum eodem capite; ac proinde liquido constat hanc pœnitentiam non fuisse diuturnam; quod satis innuit Tertullianus loco citato, cum dixit *tò ingressuros.*

Apud Orientales seu Græcos fuit hæc quadraginta dierum pœnitentia, ut planum est ex præfatione sancti Cyrilli ad eos catechumenos qui nomen dederant ut baptismum suscipere: *Πολλή σοι ἡ προθεσμία, τεσσαράκοντα ἡμερῶν μετένοιαν ἔχεις.* Id est: *Tempus præscriptum tibi multum est, quadraginta dierum pœnitentiam habes,* Ibi sanctus Cyrillus loquitur ad eos catechumenos qui dato nomine baptismum appetebant, admonens eos quanta cum puritate cordis hoc sacramentum suscipere debeant; quod si forte peccandi voluntatem non omnino exuerint, hortatur ut dum quadraginta dierum tempus pœnitentiæ præstitutum habent, omnem prorsus peccati affectum a se procul amendent. Nec dicendum est

A ejusmodi hominum baptismum in Pentecosten usque perendinari, quo sapere discant, ac proinde hos quadraginta dies esse de illis quadraginta diebus qui sunt ante Pentecosten intelligendos, eo quod hæc præfatio paucis ante Pascha diebus a sancto Cyrillo recitata sit. Sed prior sententia potior est: 1° quia probari non potest ejusmodi præfationem fuisse paulo ante Pascha a sancto Cyrillo recitatum. 2° Si paucos dies saltem hebdomaden sumamus ante Pascha, ab initio illius hebdomades septem et quinquaginta dies intercedent usque ad Pentecosten. 3° vocabulum προθεσμία, quod tempus præscriptum seu præstitutum significat, contrariæ sententiæ adversatur. Si enim tempus quadraginta dierum præscriptum est catechumenis baptismum petentibus ad eos instruendos et agenda pœnitentiam, signum est omnes huic præscripto obnoxios fuisse. Sed hoc XL dierum spatium amplius probatur ex ipso Cyrillo, siquidem catech. 1, adhortans baptismum petentes ad ea quæ mundi sunt ableganda, sic ait: *Mundana hæc omnino postpone, parva enim sunt quæ relinquis, maxima vero quæ dantur a Domino. Relinque præsentia, et crede futura. Tot annorum circulos transegisti, mundo frustra operam navans: Καὶ τεσσαράκοντα ἡμερῶν οὐ σχολάσεις τῆ προσηυχῆ.* etc. Id est: *Et quadraginta diebus non vacabis Orationi propter animam tuam.* Catech. 4, sectione 1, ad eosdem: *Ante vero fidei traditionem præclare mecum actum videtur, si nunc summam dogmatum necessariorum capita repetam, ne dicendorum multitudo, καὶ τὸ μεταξὺ διάστημα τῶν ἡμερῶν τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς ἀπίστευτος, id est, et intercessurum dierum sanctæ Quadragesimæ totius intervallum oblivionem inducat nostrorum rerum earum quæ ad cogitandum sunt solidiores.* Quod confirmatur ex catechesi 18, quæ est ultima illarum catecheseon, ubi sic scribit: *De tradita namque vobis ad profitendum sancta et apostolica fide, quantum catechesis capere potuit, per Dei gratiam diximus, ἐν ταῖς διελευσθεῖσαις ταύταις τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμερῶν, id est, præteritis hisce quadraginta diebus.* Et paulo post subjungit, *ἐπιστῆσαι τὸ ἵκετον τῆς ἁγίας τοῦ Πάσχα ἡμερῶν, etc.*, id est instante autem deinceps sancto Paschate, et vestra in Christo regeneratione. Itaque cum prædicta præfatio ad supra memoratas catecheses pertineat, signum est eam initio quadraginta illorum dierum, qui institutionis plenioris et pœnitentiæ causa baptismum petentibus concedebantur, recitatum fuisse. Hi autem dies videntur initium duxisse paulo ante jejunium quadragesimale.

Verum etsi quadraginta dies competentibus Græcis præstitutas fuisse ex sancto Cyrillo constet, tamen apud sanctum Joannem Chrysostomum triginta tantum catechesi prima **381** videre licet: *Ἄλλ' ἐπιτριάκοντα ἡμερῶν.* Id est: *Sed supersunt adhuc triginta dies, et revocabit nos non Pharaos, sed colorum Rex ad supernam patriam.* Et infra loquens de eorumdem annorum spatio: *Quare igitur Patres præterito toto anno, ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ καταγγέλλονται τὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας ἐνομοθέτησαν;* id est, *hoc tempore (triginta dierum) secretioribus mysteriis Ecclesiæ filios imbui voluerunt?* Sed non fuit una ubique consuetudo. Per hos dies ejusmodi competentes omnia retronecta vitæ peccata confitebantur, ut patet ex sancto Cyrillo, catechesi 1: *Ἐξομολόγησαι τὰ πεπονημένα τὰ ἐν λόγῳ, τὰ ἐν ἔργῳ, τὰ ἐν νύκτι, τὰ ἐν ἡμέρᾳ.* Id est, confitere actus tuos sive in verbo, sive in opere, sive noctu, sive interdium.

Id etiam supra de Latinis notavimus ex Tertulliano. Sed hæc confessio quemadmodum et pœnitentia, non erat sacramentalis, quia nullum sacramentum ante baptismum confertur, ut vulgo docent theologo. Siquidem tum confessio tum pœnitentia erant tantum quædam dispositio ad baptismum rite et ut par est suscipiendum. Alia erat catechumenorum

* In novissima Conciliorum recensione et Editione, videatur.

servatum est diu, quamvis aliquandiu præferendum

sive perfectorum, seu imperfectorum pœnitentia, si forte in ipso catechumenatus curriculo capitale crimen aliquod admisissent, de qua agitur in conciliis Nicæno. 1. can. 44. et Neocasariensi. can. 5.

Cap. 9 declaratur qualiter fiat scrutinium, nempe tum tanguntur saliva nares et aures, quod sit juxta usum Ecclesiæ Romanæ, ut videre est apud Alcuinum, lib. de Offic., capite de Sabbato sancto cum ritum Romanæ Ecclesiæ in dando baptismo explicat: *In te vero tangit et nares, et aures de spato, et dicit ad aurem dextram ΕΡΗΕΥΑ, quod est, adaperire; ad aures: in odorem suavitatis.* Juxta alium usum apud eum iem Alcuinum, capite citato tanguntur tantum aures et nares sine spato, quemadmodum apud sanctum Ambrosium, cap. 1 libri de Illis qui mysteriis initiantur: *Aperite igitur aures, et bonum odorem vitæ et carum inhalatum est. s. manere sacramento: um carpite; quod vobis significavimus, cum apertionis celebrantes mysterium, diceremus ΕΡΗΕΥΑ, id est, adaperire.* Et rationem subjungit, ut venturus unusquisque ad gratiam, quid interrogaretur cognosceret, quid responderet meminisse deberet. Et lib. 1 de Sacramentis, cap. 1: *Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuæ ad sermonem et ad eliquium sacerdotis.* Et infra: *ideo propter gratiam operis et muneris non tangit os episcopus, sed nares. Quare nares? ut bonum odorem accipias pietatis æternæ ut dicas: Christi enim bonus odor sumus Deo, quemadmodum dicit Apostolus sanctus, et sit in te fidei devotionisque plena fragrantia.* Hoc ritu Græci carent, non enim exstat in eorum Euchologio, nec Patres Græci meminere. Theodulphus tantum meminit tactus narium et aurium, agens de scrutinio, quasi solus ille adhiberetur; sed insufflatio, exorcizatio, abrenuntiatio, et unctio scapularum et pectoris, sunt etiam scrutini ritus.

Erant autem septem scrutinia: primum incipiebat tertia Dominica Quadragesimæ, juxta ordinem Romanum et Codicem Ratoldi, vel quarta Dominica Quadragesimæ, juxta Codicem Rhemensem, ultimum Sabbatho sancto fiebat: eaque inter Missarum solemniam, sed post lectiones dimittebantur baptizandi cum cæteris catechumenis. Olim in Hispania hoc scrutinium fiebat viginti diebus ante baptismum, ut statuitur in concilio Bracarensi II, can. 1: *Sin autem minime, docere debent ignaros, et hoc mox omnibus præcipere, sicut antiqui canones jubent, ut ante dies viginti baptismi ad purgationem exorcismi concurrant catechumeni, in quibus viginti diebus omnes catechumeni symbolum, quod est Credo in Deum Patrem omnipotentem, specialiter doceantur.* Cum enim præcipit concilium cathecumenis ut accedant ad ecclesiam ad purgationem exorcismi, hand dubie loquitur de scrutinio, cum exorcismus inter præcipua scrutinia censendus sit. Sed temporibus sancti Augustini, et sancti Isidori incipiebat scrutinium Dominica palmarum, ut supra docuimus. Apud Græcos fiebant per quadraginta, aut triginta dies, ut **382** supra notavimus. In ipsis scrutinis separabantur mares a feminis, ut habetur in præfatis Codicibus, et apud sanctum Cyrillum Hierosolymitanum in præfatione: *Ἄνδρες καὶ ἰσθῆρες, καὶ γυναῖκες ἀπὸ γυναικῶν.* id est, masculi cum masculis, feminae cum feminis. Mares in parte dextra, feminae in sinistra collocabantur, ut testantur citati Codices. Cum autem essent juxta fontes, statim baptizandi stabant tremantes, demisso vultu, se mutuo manibus tenentes, ut habetur in synodo Constantinopolitana sub Mena, actione 5, in formata adversus Petrum Apamense episcopum: *Ἰστῶνται τὸ σχῆμα τοῦ ἀγῶνος ἀποπλήροῦντες, κάτω νεύοντες καὶ τὰς χεῖρας συμπλέκοντες, καὶ τοῖς μύστοις εὐχαίρων.* etc. Id est: *Stant speciem certaminis explicantes, innuente deorsum, se manibus tenentes, in tempore tremantes, diabolique invidiæ astutiæ resistentes.* In versione Latina legitur *non resistens*, sed negatio abest a Græco. In eodem capite Theodulphi notanda sunt hæc verba: *Per membra corporis spiritales animæ virtutes intelliguntur.* Sic Vincentius Victor, qui optime

sentiebat Deum non esse corporeum, cum nomine membrorum, quæ passim in Scripturis Deo tribuuntur, ei objicerentur, recte dicebat per hæc incorporeas intelligendas esse virtutes. At cum ille diceret animam hominis esse corpoream, suamque opinionem stabiliret ex quibusdam membrorum nominibus quæ in Scripturis animæ hominis tribuuntur, sanctus Augustinus, lib. IV de anima et ejus origine adversus eum agens retorquendo solutionem sic inquit: *Quia Deum rectissime defendis non esse corporeum, quid igitur cause est, cur nomina ista membrorum in Deo tibi corpus non faciant, in anima faciant? An vero quando de creatura hæc dicuntur, proprie accipienda sunt: quando autem de Creatore, tropice atque translate.*

In eodem capite notanda sunt hæc verba, quia ergo Divinitus hominem assumens. Ita supra locutus est cap. 7: *perfectum naturæ nostræ hominem suscepit,* juxta communem loquendi usum sanctorum Patrum qui dicunt Filium Dei assumpsisse hominem, nec ideo astruunt duas Christo personas, sed nihil aliud intelligunt per τὸ hominem quam naturam humanam. Unde statim subjungit Theodulphus, eodem cap. 7: *Et verbum caro factum sit assumendo humanitatem,* id est, naturam humanam. Cum autem dicit *perfectum hominem,* id propter Apollinarem facit, qui, ut scribit Vincentius Lirinensis, cap. 17 libri pro catholicæ fidei antiquitate et universitate, dixit: *In ipsa Salvatoris nostri carne, aut animam humanam penitus non fuisse, aut certe talem fuisse cui mens et ratio non esset:* vel, ut scribit sanctus Paulinus, epist. 25: *hominem a Deo assumptum animam mentis humanæ vacuam, qualis est pecorum et jumentorum, habuisse.* Quod si ita esset, Christus homo perfectus non esset.

Tandem in hoc capite 9 notandum est, cum Theodulphus dicit ex commistione duarum substantiarum in una Filii Dei persona factum esse collyrium, eum non intelligere duas substantias in Christo divinam et humanam inter se permixtas in tertiam coaluisse, ut in mistis usu venire solet, quod blasphemum est; sed usum fuisse vocabulo commistionis improprie, ratione allegoriæ ex collyrio sumptæ. Nam supra, capite 7, dixit Filium Dei verum hominem factum fuisse, eumque perfectum naturæ nostræ hominem suscepisse, juxta superiorem interpretationem, et Verbum carnem factum fuisse assumendo humanitatem, non permittendo divinitatem, quæ omnia commistioni duarum substantiarum adversantur, et a Monophysitarum hæresi longe abalienata sunt. Admittunt quidem theologi in Christi persona compositionem, at commistionem negant. Vide divum Thomam, 3 p. quæst. 2, art. 4. Adversus hanc commistionem fuse disputat Boetius lib. de duabus Naturis et de una persona Christi.

Cap. 10 agit Theodulphus de unctione pectoris et scapularum, de qua fuse satis a nobis actum est supra.

Cap. 11 agit de abrenuntiatione, per quam catechumenus abrenuntiat diabolo, operibus ejus et pompis. Hujus abrenuntiationis meminit Optatus Milevitanus, lib. V adversus Parmenianum; Tertullianus, lib. de Spectaculis: **383** *Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis sue verba profiteremur, renuntiasse nos diabolo, et pompæ, et Angelis ejus ore nostro contestamur.* Et libro de Corona militis: *Aquam adituri ibidem et aliquanto prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus.* Sanctus Augustinus, lib. II de Symbolo ad catechumenos: *Hoc audistis, hoc professi estis renuntiare vos diabolo..... et angelis ejus.* Sanctus Cyprianus, epist. 7. et alibi passim, dixit sæculo renuntiare, brevitatis gratia: *Sæculo,* inquit, *renuntiaveramus, cum baptizati sumus.* Apud Theodulphum renuntiat diabolo, pompis et operibus ejus, quemadmodum et in Codicibus Rhemensi, et Ratoldi. Apud Salvianum, lib. VI de Providentia Dei, renuntiat diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus: *Quæ est enim (inquit) in baptismo salutari*

Christianorum prima confessio? quæ, scilicet, nisi ut renuntiare se diabolo, ac pompis ejus atque spectaculis et operibus protestantur; et paulo post: Abrenuntio (inquis) diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus. Et hic pompas et spectacula pro uno eodemque sumit. Sanctus Augustinus et Tertullianus, supra citati, et sanctus Cyrillus mox citandus, pompas diaboli interpretantur spectacula, hoc est theatri lasciviam, amphitheatri crudelitatem, clamores, et insaniam circi.

Vulgo terna fit abrenuntiatio, ut habetur capite 2 Hierar. eccl. sancti Dyonisii, in Græcorum Euchologio, in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. Sanctus Cyrillus, catechesi 4 myst., addit renuntiationem quartam, nimirum cultui diaboli: *Verumtamen, inquit, audi quod manu extensa tanquam ad præsentem dicitur. ἀποτάσσομαι σοι Σατανᾶ, id est, renuntio tibi Satanæ; et infra: Doceris mox alteram renuntiationis partem addere, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, id est, et omnibus operibus tuis; et infra: Deinde dicis: Καὶ πάση τῇ πομπῇ αὐτοῦ (lege σου et omni pompæ tuæ; et infra: dicis præterea: Καὶ πάση σου λατρίᾳ, id est, et omni cultui tuo. Ubi per cultum diaboli intelligi omnem qui idolis exhibetur honorem, auguria, aruspicia, artes magicas, et scelerata sacrificia. Apud sanctum Ambrosium, lib. 1 de Sacramentis, cap. 2, duplex duntaxat habetur abrenuntiatio: *Quando te interrogavit, Abrenuntias diabolo, et operibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et operibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto actionis tuæ, et nunquam tibi excidat tuæ series cautionis.* Quæ ultima verba confirmant duplicem hanc renuntiationem, quæ tunc erat in Ecclesia Ambrosiana, Renuntians convertebatur ad Occidentem, ut scribit sanctus Dionysius, cap. supra citato, sanctus Hieronymus mox citandus, et sanctus Cyrillus, cathec. 1 mystagogica: *Primum ingressi estis in porticum domus baptisterii, καὶ πρὸς τὰς δυσμᾶς ἑστῶτες, etc., id est, et stantes versus Occidentem, etc.* Ita habetur in Euchologio Græcorum. Apud Dionysium renuntians Satanæ manus obtrudit, apud Cyrillum et in Euchologio extendit. Abrenuntiatione facta vertebatur ad Orientem, ut patet ex eodem Dionysio, cap. citato, sancto Hieronymo, in cap. vi Amos prophetæ: *Unde et in mysteriis primum renuntiamus ei qui in Occidente est, nobisque moritur cum peccatis; et sic versi ad Orientem pactum inimus cum sole justitiæ, et ei servituros nos esse promittimus; et sancto Cyrillo, catechesi citata, qui hanc hujusce ritus causam profert. Cum enim baptizandus renuntiavit Satanæ principi tenebrarum, rescissis pacti antiquis, convertitur ad Orientem ubi est paradus, quem Deus in Oriente plantavit. Sic conversus manus tollebat sursum, ut docet sanctus Dionysius, cap. citato, et sanctus Basilius in exhortatione ad baptismum, qui dixit: Χείρας ἄραι εἰς οὐρανόν, id est, tollere manus in cælum, et sic profitebatur se Christo servitutum, et adhæsurum, quod vocant Græci συντάσσεισθαι sanctus Dionysius, Euchologium, et sanctus Gregorius theologus, qui oratione de baptismo dixit: Ὁλὴ θεοῦτητι συντάσσομενος, id est, toti Divinitati adjunctus, adhærens. Sanctus Basilius, oratione citata, dixit: Θεῷ συνθέσθαι, id est, pacisci cum Deo, nisi legendum sit συντάσσεισθαι, cui contrarium est ἀποτάσσεισθαι, id est, renuntiare, abrenuntiare, apud præfatos auctores et Palladium in Lausiaca.**

384 His ita rite peractis, baptizandus recitat Symbolum, ut habetur in Euchologio Græcorum, idque ex antiqua consuetudine, quam videre est apud sanctum Cyrillum, cathec. 1 mystag: *Tunc admoneris, ut dices: Πιστεύω εἰς τὸν Πατέρα, καὶ εἰς τὸν Υἱόν, καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ εἰς Βαπτισμα μετανοίας, id est: Credo in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, et in baptismum penitentiae. Et cum subjungit: De quibus in superioribus catechesibus, quantum divina concessit gratia, latius disserimus, satis innuit totum reddendam esse symbolum, quia*

*supra, catechesi 4, totum illud exposuit. Id etiam notum est ex Salviano, lib. v de Providentia Dei: Abrenuntio enim (inquis) diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus, et quid postea? Credo (inquis) in Deum Patrem omnipotentem et in Jesum Christum Filium ejus. Ergo primum renuntiat diabolo, ut credatur. Et ex sancto Augustino, lib. de anima et ejus origine, cap. 10: Ideo cum baptizantur, symbolum reddunt, et ad interrogata respondent. Hinc capiendus est Optatus, lib. v adversus Parmenianum: Contra nos peccatores (ut cultis) interrogemus alterum gentilem, an renuntiet diabolo, et credat, etc., et dicat, renuntio et credo. Et Rutinus, in libro de Expositione Symboli: Et mos tibi servatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt publice, id est fidelium populo audiente, Symbolum reddere. Quod Symbolum Theodulphus appellat professionem sanctæ Trinitatis, In Euchologio Græcorum, post abrenuntiationes et responsa ad aliquot interrogationes, baptizandus recitat Symbolum. Apud sanctum Dionysium, cap. ii eccl. Hierar., trinam facit professionem, quæ nihil aliud est quam Symboli recitatio. In Codice Rhemensi sacerdos ipse recitat Symbolum: *Postea vero tangis ei pectus, ut inter scapulas, de oleo exorcizato, et vocato nomine ejus, singulis dicens: Abrenuntias Satanæ? R. Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? R. Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? R. Abrenuntio. Et ego linio te oleo salutis in Christo Jesu Domino nostro. Inde vero dicis Symbolum imposita manu super capita eorum. Hæc autem manus impositio habetur apud Dionysium, capite citato, post trinam illam professionem: Et cum ter professus est, ἐπεξήμενος εὐλογοῖ, καὶ χειροτονεῖ, id est, Oratione facta benedicit, et manum imponit.**

Cap. 12 explicat Theodulphus quid sint pompæ, et opera diaboli, dicitque per ea septem intelligi capitalia peccata.

Cap. 13 cum dicit per sanguinem et aquam quæ de Christi latere fluxerunt, significari duo præcipua Ecclesiæ sacramenta; per sanguinem, quo consecramur, intelligit Eucharistiam quæ olim una cum baptismo dabatur. Quidam intelligunt per aquam et sanguinem omnia Sacramenta, quidam Ecclesiam. Vide Cyrillum, cathec. 13. In eodem capite sequuntur hæc verba: *Invocato namque Deo descendit Spiritus sanctus de cælis, etc.* Tertullianus, lib. de Baptismo: *Igitur omnes aquæ de pristina originis prærogativa sacramentum sanctificationis consequuntur, invocato Deo. Supervenit enim statim Spiritus de cælis, et aquis superest, sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatæ vim sanctificandi combibunt.* Ubi isti duo auctores dicunt per Dei invocationem id est formam, aquam sanctificari, et per eam vim sanctificationis consequi.

In eodem capite fit mentio trinæ mersionis de qua supra. Qui vero baptizabantur ita in fontem olim demergebantur, ut etiam totum caput mergeretur. Sanctus Hieronymus, dial. adversus Luciferianos: *Nam et multa alia quæ per traditionem in Ecclesiis observantur auctoritate sibi scriptæ legis observarunt, velut in lavacro ter caput mergitare.* Quod satis innuit sanctus Cyrillus, cathec. 17, cum ait: Ὅσπερ γὰρ ὁ ἐνδύων ἐν τοῖς ὕδασι καὶ βαπτίζομενος πανταχοθεν ὑπὸ τῶν ὑδάτων περιβάλλεται. Id est: Ut enim is qui subit aquas, et baptizatur, undique ab aquis circumdatur.

385 Tandem notandum est quod dicit de fonte baptismi, seu baptisterio, cui simile est illud sancti Isidori, lib. xv Orig., cap. 4: *Fons autem in delubris locus regenerantium est, in quo septem gradus in Spiritu sancti mysterio formantur, tres in descensu, tres in ascensu; septimus vero is est qui et quartus, id est similis Filio hominis, exstinguens fornacem ignis, stabilimentum pedum, fundamentum aquæ, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter.*

Ex his Isidori et Theodulphi locis notandum est olim fuisse in baptisteriis septem gradus, tres per quas ascensus ad illud erat, tres per quos in illud descensus; septimum vero fuisse in medio baptiste-

rii, in quo fons ipse fundatus erat, in quo stabant ii quorum opera baptismo erat necessaria, unde appellatur fundamentum æque et stabilimentum pedum. Super ipsum fontem erat appensa columba aurea vel argentea Spiritum sanctum repræsentans ut videre licet in synodo Constantinopolitani sub Mena, actione 5. in supplicatione clericorum et monachorum Antiochiæ ad Joannem patriarcham, etc. : *Præsumptum est autem ab ipso et hoc; nam columbas aureas et argenteas in formam Spiritus sancti super ditina lavacra et altaria appensas una cum aliis sibi appropriavit.*

Cap. 14. agit Theodulphus de vestibus aliis quibus post sanctum lavacrum neophyti induantur, et de quibus supra fuse satis a nobis actum est.

Cap. 15 agit de unctione chrismatis quæ fit a presbyteris in recens baptizatorum vertice, de qua etiam supra scripsimus. Sed quia multi Patres agunt de unctione chrismatis confuse satis, non distinguendo inter unctionem chrismatis quæ fit in vertice a presbytero, et inter eam quæ fit in fronte ab episcopo, quam quidem ferunt, ut habetur in Pontificali Damasi, institutam fuisse a sancto Sylvestro papa, ut presbyter liniat chrismate levatum de aqua.

Dico Patres omnes qui ante sanctum Sylvestrum locuti sunt de unctione chrismatis, esse intelligendos de ea unctione quæ fit in fronte ab episcopo, et spectat ad sacramentum confirmationis, etsi aliquando utuntur olei nomine; nam illis locis oleum sive a Græcis Patribus sive a Latinis pro unguento seu chrismate usurpatur.

Secundo notandum est, quoniam Græci ea unctione quæ fit a presbytero in vertice carent, omnes eorum antiquos Patres, cum de unctione chrismatis agunt, de illa unctione quæ fit ab episcopo in fronte esse intelligendos.

Tertio, quia rara est apud sanctos Patres mentio unctionis chrismatis quæ fit a presbytero in vertice, dico eum simpliciter et sine adjuncto de chrismate seu illius unctione agunt, esse de illo chrismate seu unctione quæ ad confirmationis sacramentum spectant intelligendos, maxime si ex nulla circumstantia deprehendi possit eos fuisse locutos aut de chrismatis unctione qua utuntur presbyteri, aut de ea qua nonnulli hæretici ad Ecclesiam redeuntes reconciliantur. Nec obstant varisæ interpretationes mysticæ, nam una eidem unctioni non semper attribuitur, sed non raro indifferenter, quemadmodum et unctioni quæ baptismum præcedit.

Et ut omnis ambiguitas tollatur, notandum est olim quando baptizabat episcopus, quod sæpe sæpius contingebat (rarius enim baptizabant presbyteri et diaconi), statim conferebat sacramentum confirmationis, in fronte unguendo chrismate neophytum, ut videre est apud sanctum Ambrosium, Cyrillum, Dionysium, Severum, auctorem Quæstionum inter opera sancti Justini, quæst. 137. ad orthodoxos, et alios: nec ungebatur neophytus in vertice a presbytero, cum ejusmodi unctio instituta sit ob defectum episcopi, etsi postea adhibita fuerit neophyto e fonte levato quam mox subsequutura esset unctio chrismatis in fronte ab episcopo, ut videre est in nostris Sacramentariis mss. et in Ordine Romano. Quod ideo notavi quia hic a nonnullis recentioribus unctionem verticis cum unctione frontis confundi animadverto in locis Patrum qui vulgo citantur a tractatoribus.

386 Cap. 16 agit Theodulphus de mystico velamine, quo recens baptizati caput post unctionem verticis legitur, de quo agunt Jesse Ambianensis, in epistola de baptismo, et Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de Sabbato sancto: *Tunc sacro chrismate caput perungitur, et mystico legitur velamine, ut intelligat se diadema regni et sacerdotii dignitatem portare juxta Apostolum: vos estis genus electum, regale, sacerdotale, offerentes vosmetipsos Deo vivo hostiam sanctam et Deo placentem.* Sed cum Theodulpho di-

citur significari hoc velamine sacerdotalis capites operimentum, ad antiquæ legis sacerdotes respicere videtur, siquidem illius ætate novæ legis antistites nondum in sacris velamento capitis utebantur.

Cap. 17 de manus impositione, de dignitate chrismationis et septenarii numeri, et maxime de septem Spiritus sancti donis tractat Hæc verba, *nec tamen frontem ex eodem oleo signare*, etc., satis indicant chrismationem ab impositione manuum distingui, ut supra probavimus, satisque declarat Optatus Milevitanus, lib. iv adversus Parmenianum: *Lotus cum in Joannis manibus haberetur, seculus est ordo mysterii, et complevit Pater quod rogaverat filius, et quod nuntiaverat Spiritus sanctus. Apertum est cælum Deo Patre unguente, spiritale oleum statim in imagine columbe descendit, et insedit capiti ejus, unde cæpit dici Christus, quando unctus est a Deo Patre; cui ne manus impositio deesse videretur, vox addita est Dei de nube dicentis: Hic est filius meus, de quo bene sensi, hunc audite.* Quæ autem hic dicuntur de numero septenario sumpta videntur ex sancto Gregorio, cap. 6 expositionis lib. i in Job, et homil. 7 in Ezechielem. Quod dicitur de Jubilæo ob quinquagenarium numerum, qui ex monade et numero septenario septies revoluto constat, id etiam dicunt sanctus Augustinus, epist. 119 ad Januarium, et sanctus Basilius, lib. de Spiritu sancto ad Amphiloichium, cap. 27, de Pentecoste, id est de illo numero quinquagenario qui inter Christi resurrectionem et adventum Spiritus sancti interjacet.

Tandem multa eaque præclara de donis Spiritus sancti subjungit Theodulphus, et merito sane, quia sacramenti confirmationis hoc proprium est; peculiari et excellenti quodam modo Spiritus sancti dona animæ fideli conferre, quorum beneficio in statu Christiani illa maxime perficitur. Est enim confirmationis sacramentum hominis Christiani perfectivum, ut supra ex sanctis Patribus docuimus (*Catech. Rom., pag. 2, cap. 3, sect. 19*). Illud enim confirmationi tribuitur, quod baptismi gratiam perficit; qui enim per baptismum Christiani effecti sunt, quasi infantes modo geniti teneritatem adhuc et molliem quamdam habent; ac deinde chrismatis sacramento adversus omnes carnis, mundi et diaboli impetus robustiores fiunt, et eorum animus fide omnino confirmatur ad confitendum et glorificandum nomen Domini Jesu Christi. Et huic sacramento nomen impositum est, quod hujus sacramenti virtute Deus in nobis id confirmat quod baptismum operari cæpit, nosque ad Christianæ soliditatis perfectionem adducit. Nec vero confirmat solum, sed etiam auget, de quo Melchides ita testatur (*Ejusdem sect.*) 20: Spiritus sanctus, qui super aquas baptismi salutifero descendit illapsu, in fronte plenu linem tribuit ad innocentiam, in confirmatione augmentum præstat ad gratiam. Deinde non auget modo, sed admirabili quadam ratione auget. Hæc omnia ostendunt quanta sit hujus sacramenti dignitas, utilitas et necessitas.

Quare ii graviter peccant qui hoc sacramentum, cum id commode fieri potest, suscipere negligunt, et gravius episcopi qui omnem diligentiam non adhibent ut sibi commissi sacramentum hoc percipiant.

Sed ii non mediocriter hallucinantur, qui scribunt ejusdem esse virtutis chrismari seu ungi in vertice a presbytero, ac chrismari in fronte ab episcopo. Hæc enim chrismatio verticis non est sacramentum, nec gratiam ex opere operato conferre, nec Spiritum sanctum donare valet; sed datur ut intelligat baptizatus se ab eo die Christo capiti tanquam membrum conjunctum esse, atque ejus corpori insitum, et ea re Christianum a Christo. Christum vero **387** a chrismate appellari, ut habetur in catechismo Romano (*Part. 2, cap. 2, sect. 72*), et docet Theodulphus, cap. 15: *Baptizatorum itaque capita chrismate liniuntur, ut in regno et sacerdotio, Ecclesiæ delibuti, et Christiani nominis prærogativam accipiant, et ejus membra qui eos redemit et eorum caput est et-*

fici valeant. Sed de his satis; plura vide in defensione ecclesiasticæ Hierarchiæ doctissimi viri Francisci Hallier, cap. 2.

Cap. ultimo agit Theodulphus de corpore et sanguine Christi, quæ olim cum baptismo sumebantur, etiam ab infantibus, ut supra fuse docuimus, et constat etiam ex Theodori Antiocheni opere contra asserentes peccare homines natura, non voluntate, in Biblioth. Photii, num. 177, et de aqua in calice miscenda. Hæc autem verba, *Hoc ergo sacrificium offerre de sacrificiis relictis*, etc., corrupta sunt, et, expuncto verbo *offerre*, quod redundat, legendum est: *Hoc ergo mysterium, de relictis ac fuitis veteribus sacrificiis et hostiis, Ecclesia celebrat*, etc.

Sequitur de miscenda aqua vino in calice sanctificando, qua de re agit sanctus Cyprianus epist. 63, adversus eos qui sola aqua sine vino mysterium sanguinis Christi peragebant, qui postea sunt appellati Hydroparastatae, in can. 32 synodi sextæ. Fuerunt alii, Armeni videlicet, qui solo vino sanguinis Christi mysteriis usi sunt, quos damat eadem synodus canone eodem, sed his sic ad Theodulphum notatis, redeamus ad propositum.

335. *Gloria in excelsis.* Ita statuitur in concilio Rothomagensi apud Ordericum Vitalem, lib. IV Hist. eccl., cum agitur de Missa hujus Sabbati sancti: *Ob cuius reverentiam, a Gloria in excelsis Deo et Alleluia cantatur.*

336. *Et cum spiritu tuo.* Vox est populi ex antiquo ritu Ecclesiæ, cum pontifici sibi bene precanti respondens vicissim illi bene precatur, ut videre est in concilio Bracarensi I, can. 21: *Et ut respondeatur a populo: Et cum spiritu tuo.* Et apud sanctum Joannem Chrysostomum, homilia 18 in epistolam II ad Corinthios: *Ἐπ' αὐτῶν πάλιν προικωδιστῶτων μυστηρίων ἐπεύχεται ὁ ἱερός τῷ λαῷ, καὶ ἐπεύχεται ὁ λαὸς τῷ ἱερεὶ τὸ γὰρ, Μετὰ πνεύματος σου, οὐδὲν ἔστιν, ἢ τοῦτο.* Id est: In ipsis tremendis mysteriis bene precatur pontifex populo, et populus bene precatur pontifici; illud enim, *cum spiritu tuo*, nihil aliud est quam hoc. In liturgiis sanctorum Jacobi, Marci et Petri, interdum hæc responsio populi effertur in dandi casu: *Καὶ τῷ πνεύματι σου*, id est, *Et spiritui tuo.* Quam etiam agnoscit sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria Mystica, cum eam sic exponit: *Καὶ τῷ πνεύματι σου, τοῦτέστι τῆν πρὸς σε ἀδιαίρετον ἐνωσιν θὸς ἡμῶν, ἵνα τῷ πνεύματι ἐιρημύοντες, ἀχώριστοι συγγένωμεν.* Id est: *Et spiritui tuo*, id est tecum unionem individuum da nobis, ut, spiritu pacem agitantem, inseparabiles simus. Et sanctus Joan. Chrysost., hom. 33, in Matth.: *Et cum dixerit: Pax vobis, εἶτα εἰπηται, Καὶ τῷ πνεύματι σου*, id est, *deinde dixeritis: Et spiritui tuo.*

337. *Deus qui hanc sacratissimam noctem.* Ita apud Alcuinum, quia Sabbati sancti officium *Ad noctem Dominicæ Resurrectionis respicit*, ut habetur in concilio Rothomagensi apud Ordericum Vitalem, lib. V Hist. eccl. Siquidem parasceve et Sabbato hebdomadæ sanctæ non celebratur corporis et sanguinis Christi sacramentum, ut docetur in eodem concilio ex libro Officialis: *Narrat liber Officialis quod in hoc biduo non fit sacramenti celebratio. Vocat autem hoc biduum sextam feriam et Sabbatum, in quo recolitur luctus et mortitia apostolorum.* Liber Officialis est Antiphonarius, ut **388** docet Agobardus epist. ad cantores Lugdun.

338. *Non cantant Offertorium.* Alcuinus rationem reddit cap. citato: *Quod autem post Evangelium non cantatur Offerenda, et cantores tempore sacrificii si-*

lent, ad memoriam reducitur sacrificium, seu silentium mulierum.

Porro in Cod. Ratoldi exstat benedictio lactis et mellis in hunc modum: *Benedic. Domine, hanc creaturam lactis et mellis, etc.*, ut in Ord. Rom. Deinde sequitur: *Per quem hæc omnia, Domine, semper bona creas.* Id autem fiebat propter recens baptizatos, qui post sanctum lavacrum lac et mel gustare jubebantur quasi modo geniti infantes; quo ritu significabatur Christianis, omni exuta malitia, simplicitatem infantis esse amplectendam. Id videre est in ordine mysteriorum Æthiopum, ut vocant, in quo, baptizatis sacro perunctis chrismate, hæc legere est: *Diaconus deinde dat illis lac et mel, et dicit: Lac et mel immaculatum in regenerationem. Amen. Sacerdos autem dicit: Lac et mel immaculatum in regenerationem per Jesum Christum Amen.* Apud sanctum Hieronymum, dialogo adversus Luciferianos: *Velut in lare cetero ter caput mergitare, deinde egresso lactis et mellis prægustare concordiam ad infantia significationem.* Et apud Tertullianum, lib. de Corona militis: *Inde suscepti lactis et mellis concordiam degustamus.* Hinc capienda sunt illa concilii Carthaginensis Græci, can. 49: *Ἀπαρχὴ δεῖτε μέλι, εἶτε γάλα, ὡς εἰώθετε, προσπρέσθω ἐν αἵμα ἑνὲρα ἕθιμα εἰς τὸ τῶν νεπίων μυστηρίων.* Id est: Primitiæ sive mel sive lac offerantur uno die consueto ad infantium mysterium. Agitur enim hic de mellis et lactis benedictione in altari. Hæc autem verba, *Ad mysterium infantium*, significant ideo a baptizatis degustandum esse lac et mel, quod per baptismum omni posita malitia debeant semper infantium simplicitatem servare. Alia ratio profertur in ipsa benedictione, quia, baptizati, relicto Ægypto, id est sæculo, ingrediuntur in Ecclesiam, terram melle et lacte manantem, id est omnibus deliciis spiritualibus affluentem.

339. *Neque agnus Dei.* Ita apud Alcuinum. Nota vero nullas hic esse Vesperas, quemadmodum nec in codicibus Rodradi et Rhemensi, juxta antiquum morem de quo Alcuinus cap. de Sabbato Sancto: *In hac nocte de vespertinali synaxi apud Romanos nil agitur neque ante Missam, neque post Missam, quia, secundum Augustinum et alios doctores, istud Sabbatum non habet vesperam.* Reperire est tamen in Codice Ratoldi abbatis, in quo post Benedictionem episcopalem sic habetur: *Interim dum communicat populus, inclinat cantor Alleluia. Psal. Laudate Dominum, omnes gentes. Antiph. ad Evangelium: Vespere autem. Psal. Magnificat. Post hæc surgat episcopus de sede sua, pergat ad altare, et dicat Collectam: Spiritum nobis, Domine, tuæ charitatis infunde, ut quos sacramentis paschalibus satiasti, tua facias pietate concordem. Per Dominum. Et post hæc dicit diaconus: He, Missa est.*

340. *In die sancto Paschæ.* Appellatur sanctum Pascha ob diei reverentiam; qua de re consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 56, § 1. In Cod. Ratoldi hic habetur Missa integra paschalis cum suis ritibus et cæremoniis, quam rejicimus in appendicem.

341. *Qui mortem nostram moriendo destruxit,* etc. Morte Christi mors nostra destructa est, et resurrectione vita reparata est. Corippus, lib. IV de Laudibus Justini minoris:

389 Calcevit mortem moriens, vitamque resurgens
Vita dedit cunctis in se credentibus ipse.

Et præclare Ennodius, hymno 7:

Necavit ante funera,
Lethum sepultus expulit,
Mors mortis impulsu ruit,

* Hymnus hic angelicus, ut modo canitur, legitur integer in Sacramentario Gallicano Musei Italici D. J. Mabillonii, tom. I, parte 2, col. 281.

b Hæc Præfatio longe prolixior est in duobus Theod. et omnino discrepat a Præfatione Sabbati sancti, cujus initium tantum reperitur in Vulgatis.

Contestatio seu Præfatio quæ pro die sanctæ Paschæ in Sacramentario Gallicano tam sæpe laudato assignatur, est etiam omnino diversa ab editis. Pro Sabbato sancto vero præscripta eadem ipsa est quæ modo legitur: *Te quidem, Domine, omni temp., sed in hac potiss. nocte gl. præd., cum Pascha nostrum, etc.*

Cantate factum, sæcula.
Funus subegit tartarum,
Vicit peremptus exitum:
Mois inde luget pallida,
Præsumpsit unde gaudium.

342. *Omisit.* Id est, dimisit, ut infra in Apologia ultima: *Si quam vitio tepiditatis mee, vel incuria contraxerunt, vel contrahunt labem, omitte.*

343. *Sacramentum vivendo teneant.* Id est, gratiam sacramentalem recte vivendo conservent. Est metonymia, causa pro effectu. Nam sacramentum est causa gratiæ sacramentalis.

344. *Seipsum tibi sacram hostiam,* etc. Præclare sanctus Paulinus, epist. 5, ad Severum: *Ipse enim pro nobis et animam et carnem suam posuit, et recepit; qui et sacerdos et hostia, et agnus es pastor est; qui pro ovis suis pastor, et pro pastoribus suis agnus occisus est. Ipse enim Dominus hostia omnium sacerdotum est, qui, semetipsum pro omnium reconciliatione Patri libans, victima sacerdotii sui, et sacerdos suæ victimæ fuit.*

345. *Continua in nostris mentibus perseveret.* Per suum effectum et pium affectum.

346. *Nascitur.* Quia qui sumit corpus Christi, vitam habet in semetipso, juxta illud Joan. vi: *Nisi manducaveritis, etc., non habebitis vitam in vobis:* in Miss. Rom. legitur *pascitur.*

347. *Et qui vobis.* Ibi incipit tertium membrum hujus Benedictionis; ac proinde his verbis præponendum *et Amen.*

348. *Quod irasceris.* Id est quo, vel ob quod irasceris. Est Hellenismus.

349. *Solus omnium sacerdotum peccati remissione non eguit.* Ut Hebr. vii: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus,* etc.

350. *Potius.* Ita in Codice Rhemensi, lege, totius.

351. *Perficiat.* Id est, faciat. Sæpe apud Tullium.

352. *Dominica octavas Paschæ.* Id est, Dominica octavæ Paschæ, seu in octava Paschæ. Et *et octavas* est indeclinabile juxta usum illorum temporum. Sic in vetustis Codicibus passim legitur *Vitas Patrum,* id est, Vitæ Patrum. In Cod. Rhem. legitur *octavas,* b pro u, secundum usum antiquum scribendi, ut 390 notavimus a. l Concordiam regularum. In Codicibus Rodradi et Ratoldi hic titulus ita habetur: *Die Dominico post Albas.* Recte in Missa Ambrosiana scribitur, *Dominica in Albis depositis.* Quia pridie a baptizatis albæ seu alba vestimenta deponerentur. Alcuinus, lib. de Offic. Eccl. cap. de Sabbato in Albis: *Hodie albati, qui in Sabbato sancto baptizati fuerant, vestibus albis exuuntur.* Quare cum in Missali et Breviario Romano scribitur, *Dominica in albis,* subaudi *et depositis.*

353. *Aliæ orationes Paschales.* Hic Codices variant; in aliis plures, in aliis pauciores sunt Orationes.

354. *Nos per id quod nostri est similis,* etc. Id est, humanitate sua nos reconciliet, divinitate absolvat. Illud autem *quod,* id est *quo,* phrasis Græca est, ut illud Virgilii:

Os humerosque Deo similis,

etc., sumptum ex Homero, Iliad. B:

Ὀμοῦτα καὶ κεφαλὴν ἰκέλο; Διὸς περιπεραῦ ὦ.

Horro in Codicibus Ratoldi, Rodradi, in appendice.

^a Consentiant Gemet. et duo Theodericenses.

^b Eodem die in priori Theod. et in Gemet. notatur festum sancti Leonis. In utroque vero Theod. ac in Gemet. habetur Missa de sancto Georgio martyre. Codex Calens. hæc omnia festa, imo etiam sancti Marci diem Natal. omittit. Idem diede Gallicano Sacrament. Mabillonii, in quo paucissimæ sunt Missæ de sanctis, quas suo loco indicabimus.

A et Rheimensi, sequitur: *Idus Aprilis, natale sanctæ Euphemie* ^a. Hæc est illa Euphemia celebris virgo et martyr Chalcedonensis, cujus natalis eodem die annotatur in Martyrol. ms. biblioth. Corb.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctæ Euphemie virginis et martyris.* Idem habetur in Calendario præfixo Codici Ratoldi. et in martyrologio ms. sancti Hieronymi: *Idus Aprilis, in Chalcedone, natale sanctæ Euphemie.* In parvulo Martyrol. ms., ad calcem Codicis Rhem.: *Idus Aprilis, in Chalcedonia, natale sanctæ Euphemie.* In Martyrologio Rabani: *Idibus Aprilis, in civitate Chalcedonia, natalis Euphemie.* Et in Martyrolog. Notkeri, eodem die: *In Chalcedone, sanctæ Euphemie.* In Novella Eumanius imperatoris ejus solemnitas annotatur 11 Junii, quo die passa est, ut videre est in Menologio Græcorum. In Martyrol. Rom. annotatur 16 Septembris. Missam sanctæ Euphemie excipit in eodem Codice Ratoldi *Missam in Pascha annotinum,* quæ exstat etiam in Codice Rodradi, in appendice, et in Codice Rheisiensi.

Quid sit Pascha annotinum ita explicat Micrologus, lib. de ecclesiasticis Observationibus cap. 36: *Romani annotinum Pascha quasi anniversarium Pascha dicunt, quia antiquitus apud illos, qui in priori Pascha baptizati erant, in sequenti anno eodem die ad Ecclesiam convenere, suæque regenerationis anniversarium diem cum oblationibus solemniter celebraverunt.* Hæc ille. Non puto tamen hoc Pascha annotinum celebrari solitum in Sabbato, quo die illi baptizabantur, quia unica duntaxat Missa eodem die et nocte quidem celebrabatur. Sed existimo ejusmodi Pascha fuisse post Dominicam in Albis celebratum, maxime cum in Codicibus nostris miss. ejus Missa assignetur tantum post prædictam diem. In ^b Codice Rheisiensi exstat: *Tertio Idus Aprilis, natale sancti Leonis papæ.* Hic est sanctus Leo primus, de quo tamen nihil exstat in Codicibus sancti Eligii, Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium.

355. *Hæc nobis dona beata sanctificet.* Est hypallage, id est nos his donis beatis sanctificet.

356. *Dona* Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium, In Missali Romano legitur *dono.*

367. *vi Kalend. Maii, nat. sancti Marci.* Ita 391 in Editis, in quibus nulla ^c est etiam litanie mentio; sed in aliis Codicibus nostris mss., ut apud Pamelium hoc die annotatur litaniam major, cujus officium vide in Rogationibus.

In Codicibus Rheisiensi et Ratoldi sequuntur Missæ pro secunda et tertia die. In Cod. Rhem. adduntur tres Orationes pro quarta die. In iisdem vero Codicibus Rodradi, Rheisiensi et Ratoldi nulla habetur Missa de sancto Marco, quemadmodum nec Rogationes ante Ascensionem.

358. *Perveniret ad Martyrii palmam* Ex hoc loco discimus sanctum Marcum martyrem fuisse. Ita docet Gelasius papa, in synodo Romana; et sanctus Gregorius Turonensis, lib. 1 Hist., cap. 24: *Tunc et Jacobus frater Domini, et Marcus evangelista pro Christi nomine glorioso martyrio coronati sunt.* Idem patet ex Missa Ambrosiana: *Deus, qui hunc diem sancti Marci evangelistæ et Martyris tui sanguinis rosso consecrasti cruore perfusum;* et ex Liturgia Æthiopica: *Ac sancti Marci evangelistæ et martyris, et sancti Stephani archidiaconi protomartyris.* Consentiant Rabanus et Notkerus in suis Martyrologiis, qui etiam ejus martyrium describunt.

^c In nostris Mss., si Calensem excipias, litaniarum fit mentio. In sacram. Galic. occurrit *Missam in litanias dicenda;* et prius *in litanias legenda;* sed immediato ante Ascensionem. Pamelio qui meminit litanie majoris concinit Codex Reg. Suevicæ. At ubi legitur apud Pam. *ad Pontem Olbi,* legitur in Codice *Volbi,* quo nomine intelligendus forte Pons Milvius. In Theod. legitur quoque *Molvi.*

359. *Sancti Vitalis*. In Missa Ambrosiana additur a sancta Valeria, et Missa est de pluribus Martyribus.

360. *B. R.* Id est, Benedictionem require, nempe in festo sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

361. *Sancti Alexandri*, etc. In Codice Rhemensi eodem die Missa de sancto Juvenale habetur, quæ horum sanctorum Missam præcedit. Exstat etiam in appendice Codicis Rodradi.

362. *Inventio sanctæ crucis* Hoc festo Græci carent; nulla enim illius inventio fit in eorum Menologiis, nec in sanctione Emmanuelis Communi imperatoris de festis apud Theodorum Basalmonein, in Nomocanonem Photii, tit. 7, cap. 1.

363. *Passionis tuæ miracula suscitasti*. Quia in crucis inventionem, ut crux Domini ab aliis internosci posset, mortuus homo dominicæ cruci admotus revixit, quemadmodum in Christi passione multa corpora sanctorum multis in sancta civitate visa sunt, ut testatur sanctus Paulinus epist. 11: *Postremo dominicam crucem prodit resurrectio; et ad salutaris ligni tactum, morte refuga, funus excussum et corpus erectum est*. Idem scribit Severus Sulpicius, lib. 11 Hist.: *Duabus prius frustra crucibus admotis, ubi Christi patibulo attactum est, dictum mirabile, trepidantibus cunctis; funus et excussum, et inter spectatores as'itit; et Sozomenus, lib. 11 Hist. eccl., cap. 1.*

364. *Qui per passionem crucis*, etc. In Codicibus Rodradi et Rhemensi est alia Præfatio longe prolixior: *Præcipue in ista die, in qua Filii tui Unigeniti a Judæis abilitus gloriosus inventus est triumphus*, etc. Ubi *triumphus* crucem Christi significat. Ita capit sanctus Ambrosius in obitu Theodosii: *Tria patibula confusa reperit quæ ruina contexerat, inimicus absconderat; sed non potuit obliterare Christi triumphus*.

392 356. *Quæ sit ejusdem crucis latitudo*, etc. Ex III cap. ad Ephesios; quem locum ita de cruce explicat sanctus Augustinus, tract. 118, in Joan.: *Lata quippe est in transverso ligno quo extenduntur pendentis manus, et significat opera bona in latitudine charitatis. Longa est a transverso ligno usque ad terram, ubi dorsum pedesque figuntur, et significat perseverantiam in longitudine temporis usque ad finem. Alta est in cacumine quod transversum lignum sursum versus excedit, et significat supernum finem, quo cuncta opera referuntur. Quoniam cuncta quæ latitudine et longitudine bene ac perseveranter fiunt, propter altitudinem divinorum faciendâ sunt præmiorum. Profunda est in ea parte qua in terram figitur; ibi quippe et occulta est, nec videri potest; sed cuncta apparentia et eminentia inde consurgunt, sicut bona nostra de profunditate gratiæ Dei, quæ comprehendere et dijudicari non potest, universa procedunt.*

366. *Dignatus est redimere*. In Codicibus Rhemensi et Rodradi hæc sequuntur: *Tu qui es lignum vitæ, paradisi reparator*.

367. *Natalis sancti Joannis*, etc. Hoc festum d non exstat in Excusis.

368. *Sanctorum Gordiani et Epimachi*. In Codice Ratoldi legitur *Gordiani, Cyrilli, atque Epimachi*. Sed in Missa nulla fit Cyrilli mentio. De illo agit Martyrologium sancti Hieronymi eodem die: *Item Cyrilli, Dionysii*. In Codice Rhemensi legitur: *Natalis sancti*

Gordiani, nulla facta mentione sancti Epimachi, et Missa est de solo sancto Gordiano.

369. *Sancti Pancratii*. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi, et apud Pamelium, adduntur Achilleus et Nereus, quibus in Missal. Rom. adjicitur Domitilla. Sed in Codice Ratoldi duæ sunt Missæ, prior de sancto Pancratio, altera de sanctis Achilleo et Nereo. Et apud Pamelium prior Missa est de Sanctis Achilleo et Nereo, secunda de sancto Pancratio.

370. *R. B.* Id est, require Benedictionem, infra videlicet in communi de uno martyre.

371. *Salutatione*. Lege *salvatione* d.

372. *Natalis sanctæ Mariæ ad Martyres*. Hæc festivitas non exstat in Excusis. e Habetur in omnibus aliis nostris mss. Codicibus. In Codice Rhemensi est sub hoc titulo: *Dedicatio Ecclesiæ beatæ Mariæ ad Martyres*. Hoc festum olim instituit Bonifacius IV papa, converso Romano Pantheo in ecclesiam sanctæ Mariæ et omnium Martyrum. Qua de re agit Paulus Diaconus, lib. IV Hist. Longob., cap. 37 et lib. V, cap. 11. Hoc Pantheon ædificatum est a Marco Vipsanio Agrippa: quod ita appellatum est, vel quod in simulacris Martis et Veneris multas deorum imagines acciperet, vel quod forma convexa fastigiatum cœli similitudinem ostenderet, inquit Dio Cassius, lib. LIII Hist. In eo templo fuisse Veneris simulacrum constat etiam ex Macrobio, lib. III Saturnal., cap. 17: *Dissectusque est, et facta ex una margarita duæ, impositaque simulacro Veneris, ut monstruosæ magnitudinis in templo quod Pantheon dicitur*.

Olim in pago Bethelie dicto, prope Gazam Palæstinæ civitatem 393 fuit etiam templum in arce manufacta collocatum, quod Pantheon appellatum est, ut refert Sozomenus lib. V Hist. eccl., cap. f 14. Fuit olim Athenis θεοῖς τοῖς πάντων ἰσὸν κοινόν, id est, diis omnibus commune templum, quod ædificavit Adrianus imperator, ut scribit Pausanias in Atticis.

373. *Sancti Urbani*. Hoc festum e non exstat in Codice Rhemensi.

374. *Sacrificium*. In Missali Romane legitur *Ad sacrificium*.

375. *Et tui muneris misericordiam postulare*. In Codice Rhemensi legitur *de tuo munere postulantes*.

376. *Ipsa opitulante*. In Codice Rhemensi hæc vocabula desiderantur.

377. *Benedictio*. Superioris Dominicæ videlicet.

378. *Et Majestatem tuam indefessis precibus exorare*. Hæc verba desunt in Codice Rhemensi.

379. *Paschale mysterium studeamus habere perpetuum*. Id est, sempiternam in cœlis studeamus habere felicitatem.

380. *Feria secunda in litanis majore*. Hæc b litanis major est Rogationum, quæ in triduo ante dominicam Ascensionem celebrandæ institutæ sunt a sancto Mamerto Viennensi Pontifice, ut scribit sanctus Gregorius Turonensis, lib. II Hist., cap. 34: *Referens (Avitus) in quadam homilia, quam de Rogationibus scribit, his ipsas Rogationes quas ante Ascensionis Dominicæ triumphum celebramus, a sancto Mamerto ipsius Viennensis urbis episcopo, qui et hic eo tempore præerat, institutas fuisse, dum urbs illa multis terretur prodigiis*.

a In nostris Codd. nulla nisi sancti Vitalis fit memoria.

b Sacrament. Gallic. exhibet Missam in inventionem sanctæ Crucis, sed a vulgata prorsus diversam.

c Habetur in utroque Theod. et in Gemet. Idem Codices meminerunt sanctorum Gordiani et Epimachi, minime autem sancti Cyrilli et sanctæ Domitillæ, ubi infra Missa de sanctis Nereo, Achilleo et Pancratio exhibetur.

d Sic legitur apud Pamel. et in Ed. Vatic., ad quam excusa est Guss.

e Ita quoque in nostris; in Gemet. legitur *Dedicatio sanctæ Mariæ*.

f In Editione ab Henrico Valesio adornata nunc ista leguntur, cap. 15, in hunc modum: *Pantheon colli cuidam manu facto velut arci impositum*.

g Abest a duobus Theod., non autem a Gemet., ubi prius notatur *natale sancti Dunstani*; ac VII Kalendar. Junii *sancti Augustini episcopi*, sc. Cantuariensis.

h Hæc Litanis dicitur etiam major in nostris Codd. In Missali Gothico Thomasi tres sunt Missæ de Rogationibus pro triduo ante Ascensionem Domini. Missale vet. Gallicanum unicam habet. De Rogationibus plurima scitu digna legis apud Mabillonium de Liturgia Gallic., maxime lib. II, pag. 122 et seq.

Sed ipsa verba sancti Aviti, sermone de Rogationibus audiamus. Qui postquam descripsit varias urbis suæ calamitates, tandem sic ait: *Tracta sunt hæc inter rumores publicos et rumores privatos usque ad imminuentem solemniū noctem vigiliarum qua celebrari festum Dominicæ Resurrectionis annua consuetudo poscebat. Siquidem hanc horam laborum opem, malorum finem, metuentium securitatem communibus animis operiebantur. Adfuit igitur nox illa venerabilis, quæ ad spem publicæ absolutionis votivum solemne patefecerat. Sed mox illic multo vehementior strepitus, actus flagelli gravius ferientis insonuit, utpote quem jam emensis gradibus superlativum nihil sequi aliud quam chaos intelligeretur. Ædes namque publica, quam præcelso civitatis vertice sublimitas immensiter fastigiata prætulera, flammis terribilibus conflagrare crepusculo cæpit. Interpellatur nuntio discriminis jucunditas solemnitas, pleno timoribus populo Ecclesia vacatur. Omnes namque similem facultatibus vel domibus propriis casum de præeminentis incendii arce metuebant. Perstitit tamen coram festivis altaribus invictus antistes; et calore fidei suæ accedens, flumine lacrymarum, permissam ignibus potestatem, igne, abscedente, compescuit. Desperatione deposita reditur ad ecclesiam, restincta flammarum luce, clarescit luminum pulchritudo. Nec sane ulterius trahitur de arripiendo compunctionis medicamine mora. Prædecessor namque meus, et spiritalis mihi a baptismo pater Mamertus [Al., Mamercus] sacerdos, cui ante non paucos annos pater carnis meæ accepto, sicut Deo visum est, sacerdotii tempore successit, totas [Leg. toto] in ea quam supra diximus vigiliarum nocte, concepit animo Rogationes, atque ibi cum Deo tacitus definivit quidquid hodie Psalmis ac precibus 394 mundus inclamat. Evoluta solemnitate paschali, non jam quid, sed quomodo, aut quando fieri debeat, secreta primum collatione tractatur. Putabatur a quibusdam Viennensis senatus, cujus tunc numerosis illustribus curia florebat, inventis non posse^a adici, cum vix acquiesceret legitimis inclinari. Sed pius ac sollicitus pastor sapientiæ salibus largus mansuefaciendarum oviū prius orando animum quam perorando mollivit auditum. Pandit igitur dispositionem, indicit ordinem, exponit salubritatem. Et verum [Leg. viri] tam religiosi quam solertis ingenii parum fuit, si obedientibus propositum tantummodo institutionis promeret, nisi inter initia etiam vinculum consuetudinis assignaret. Inspirante igitur compunctorum cordibus Deo, auditur a cunctis confirmatur, attollitur. Eligitur pro tempore triduum præsens, quod inter Ascensionis sacræ cultum diemque Dominicum, quasi quodam opportunitatis propriæ limbo circumpositis solemnitatibus marginaretur: Et paulo post; Secutæ sunt susciduo tempore quædam Ecclesiæ Galliarum rem tam probabilis exempli; sic tamen quod hoc ipsum non apud omnes eisdem diebus quibus penes nos institutum fuerat celebreretur [Leg. celebreretur]. Nec poro magni intererat quod triduum, dummodo Psalmorum officia lacrymarumque functionibus annuis persolverentur. Tamen cum dilectione Rogationum etiam sacerdotum crescente concordia, ad unum tempus, id est ad præsentis dies universalis observantiæ cura concessit. Hæc Avitus; quæ transcripsi ex codice ms. Bibliothecæ Floriacensis, quamvis hic sermo jam pridem a Johanne Gagneio editus fuerit.*

Idem testatur Appollinaris Sidonius, lib. 1, epist. 7, ad sanctum Mamercum: *Solo tamen invecarum te auctore Rogationum palpatum auxilio, etc.*; et epist. 14, lib. VII: *Quidquid illud est, quod otio vel negotio vacas, in urbem tamen (nisi fallimur) Rogationum contemplatione revocabere; quarum nobis solemnitatem primus Mamercus pater et pontifex reverentissimo exemplo, utilissimo experimento invenit, instituit, invecit.* Quibus verbis nihil clarius dici potest. Ita docet Aimoinus, lib. 1 de Gestis Francorum.

^a Id est adfici; sic enim in Mss. legitur.

A Similia referuntur a Burchardo, lib. XIII, cap. 7, ex conc. Aurelianensi. Ita docent alii veteres, qui constanter asserunt harum triduanarum ante Ascensionem Domini Rogationum auctorem fuisse sanctum Mamertum; non vero instauratorem, ut nonnullis recentioribus placet ob sequentia Sidonii verba: *Quippe prius (quod salva fidei pace sit dictum) vagæ infrequentesque, ut quæ sic dixerim, oscitabundæ supplicationes.* Quæ tamen assertioni nostræ minime nocent. Etsi enim ante sanctum Mamertum fuerint Rogationes, hoc est supplicationes, seu Processiones, aut litanie, ut vocant, erant tamen vagæ, id est non statæ, nec certo die stabiles, sed indictæ, quas ob varias calamitates descriptas a sanctis Avito et Gregorio Turonensi, et aliis, pridie ante Ascensionem Domini instituit celebrandas. Itaque *to vagæ* non ita capiendum est, quasi olim populus in Rogationibus circa templa vagaretur equitando.

Neque huic explicationi favent ea que habentur apud Burchardum, cap. citato: *Nemo ibi equitare præsumat, sed discalcentis pedibus omnes incedant.* Et in concilio Moguntino, cap. 33: *Plaruit ut litanie major observanda sit a cunctis Christianis diebus tribus, sicut legendo reperimus, et sicut sancti Patres nostri instituerunt, non equitando, nec pretiosis vestibus induti.* Namque aliud est vagari circa templa, aliud est in ipsa processione equitare; præterea ejusmodi concilia sunt posteriora ætate sancti Mamerti. Nec valet quod dicunt sanctum Augustinum, serm. 173, meminisse hujusmodi Rogationum, siquidem hic sermo non est sancti Augustini, qui etiam in quibusdam ejus 395 Codicibus non exstat, nec illius stylum sapit, sed est sancti Cæsarii Arelatensis, habeturque inter ejus sermones trigesimus septimus. Imo Rogationes hujusmodi sancti Augustini doctrinæ adversantur; quod patet ex illius epist. 119, ad Januarium, ibi enim abunde ac diserte agit de vacatione a jejunio, quæ contingit inter Pascha et Pentecosten, rationemque dierum illorum quinquaginta enucleatius explicat, quam triduanum illud jejunium intercidens prorsus labefactaret. Sic enim ait: *Qui dies quinquagesimus habet aliud sacramentum, quod septies septem, quadraginta novem fiunt; et cum reditur ad initium, quod est octavus, qui et primus dies, quinquaginta complentur post Domini Resurrectionem jam in figura non laboris, sed quietis; propter quod et jejunia relaxantur, et stantes oramus, quod est signum Resurrectionis.* Quare Amalarius Fortunatus, in lectione sancti Augustini apprimè versatus lib. 1 de Offic. eccl., cap. 37, præclare dicit: *Sequitur una varietas inter octavas Paschæ et vigiliis Pentecostes, hoc est jejunium triduanum in vigilia Ascensionis Domini. Miror quomodo molevit consuetudo præsentis jejunii in nostra Ecclesia, quæ tamen non tenetur per omnes Orientales Ecclesias; cum sancti Patres, quos memoravimus, Ambrosius, Hieronymus et Augustinus dicant relaxanda jejunia tempore Pentecostes, nec non etiam venerabilis presbyter Beda.* Postea refert institutionem ad sanctum Mamertum, quem almodum et Ordo Romanus, qui insuper addit eam a Gallis ad Romanos fluxisse.

Quoniam autem hic agitur de litanie majore, non erit absurdum his subjicere veterem litanie formulam, quæ exstat in Codice ms. Bibliothecæ Corbeiensis octingentis abhinc annis circiter scripto, cujus titulus est: *Incipit ordo Orationum.*

Incipit litanie.

Kyrie eleison. *tribus.*
Christe eleison. *tribus.*
Christe audi nos. *tribus.*
Christe miserere nobis.
Sancte sanctorum Deus miserere nobis.
Sancta Virgo virginum, intercede pro nobis.
Sancta Dei Genitrix, intercede pro nobis.
Sancta Maria,

ora.

Sancte Petre,
 Sancte Paule,
 Sancte Andrea,
 Sancte Jacobe,
 Sancte Joannes,
 Sancte Thoma,
 Sancte Jacobe,
 Sancte Phi ippe,
 Sancte Bartholomæe,
 Sancte Matthæe,
 Sancte Simon,
 Sancte Taddæe,
 Sancte Mathia,
 Sancte Barnaba,
 Sancte Luca,
 Sancte Marce,
 Sancte Stephane,
 Sancte Clemens,
 Sancte Sixte,
 Sancte Laurenti,
 Sancte Dionysi,
 Sancte Rustice,
 Sancte Eleutheri,
 Sancte Quintine,
 Sancte Luciane,
 Sancte Firmine,
 Sancte Crispine,
 Sancte Crispiniane,
 Sancte Maurici, cum sociis tuis,
 Sancte Silvester,
396 Sancte Elari [*Leg. Hilari*],
 Sancte Martine,
 Sancte Cassiane,
 Sancte Remegi,
 Sancte Medarde,
 Sancte Vædaste,
 Sancte Germane,
 Sancte Gaurice,
 Sancte Amande,
 Sancte Eligi,
 Sancte Benedicte,
 Sancta Felicitas,
 Sancta Perpetua,
 Sancta Agatha,
 Sancta Lucia,
 Sancta Agnes,
 Sancta Cecilia,
 Sancta Anastasia,
 Sancta Eufemia,
 Sancta Columba,
 Sancta Genofeva,
 Sancta Aldegundis,
 Sancta Gertrudis.
 Omnes sancti, orate pro nobis.
 Propitius esto, parce nobis, Domine,
 Propitius esto, libera nos, Domine.
 Ab omni malo, libera nos, Domine.
 Ab omni tentatione diabolica, libera nos, Domine.
 Ab omni cogitatione mala, libera nos, Domine.
 Ab omni iniquitate, libera.
 Ab omni immunditia, libera.
 Per crucem tuam, libera.
 Peccatores, te rogamus audi.
 Ut pacem nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
 Ut tranquillitatem pacis Ecclesiæ tuæ largiri digneris, Domine, te rogamus.
 Ut iram tuam a populo Christiano amovere digneris, te rogamus.
 Ut ab hostium periculis nos defendere digneris, te rogamus.
 Ut indulgentiam delictorum nostrorum nobis donare digneris, te rogamus.
 Ut remissionem peccatorum nostrorum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
 Ut gratiam sancti Spiritus cordibus nostris clementer infundere digneris, Domine Jesu, te rogamus.

ora. **A** Ut intercessionem sanctorum tuorum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
 ora. Ut fidem rectam nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
 ora. Ut spem firmam in tua bonitate nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
 ora. Ut vitam æternam nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
 ora. Ut lumen perpetuum nobis donare digneris, Domine Jesu, te rogamus.
 ora. Ut nobis laudem sanctorum nomini tuo donare, Fili Dei, te rogamus, audi nos.
 ora. Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere.
 ora. Christe, audi nos *tribus*. Kyrie eleison. *tribus*. Christe eleison. *tribus*. Kyrie eleison. *tribus*. Pater noster.

Oratio post litaniam.

ora. Deus exercitum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, Deus patriarcharum, Deus prophetarum, Deus apostolorum, Deus martyrum, Deus confessorum, Deus virginum, Deus omnium sanctorum, quem trinum in personis, unum in substantia confitemur, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, etc.

ora. Circa hanc litaniam observandum est ad *tribus* subaudiendum esse *tribus vicibus*, et ad *tribus miserere* suppleendum esse, *tribus nobis*, et ad *tribus ora pro nobis*; et in precibus, ubi non est *tribus Domine Jesu*, illud esse subintelligendum.

ora. **397** Tandem ex his notandum est olim non dici solitum *Audi nos*, ad illud *Te rogamus*, nisi in his duabus supplicationibus, *Fili Dei* et *Peccatores*. Quod videre est etiam in litania Ratperti, etsi versibus scripta, apud Canisium, tom. v antiq. Lect., p. 2:

ora. Nos peccatores audi, te, Christe, rogamus.
 ora. Ut pacem nobis dones, te, Christe, rogamus.
 ora. Crimen ut omne tuis solvas, te, Christe, rogamus.
 ora. Auræ temperiem dones, te, Christe, rogamus.
 ora. Ut fruges terræ dones, te, Christe, rogamus.
 ora. **C** Ut populum cunctum salves, te, Christe, rogamus.
 ora. Ecclesiamque tuam firmes, te, Christe, rogamus.
 ora. Fili celsithroni, nos audi, te te rogamus.
 ora. Ubi vides ad illas preces, *Peccatores*, et *Fili Dei*, tantum interseri verbum *audi*, quod poterat fieri etiam in aliis preces, sublati quibusdam vocabulis, salva sensus et carminum integritate, verbi gratia:

ora. Ut pacem dones, audi, te, Christe, rogamus.
 ora. Ut crimen solvas, audi, te, Christe, rogamus.
 ora. Et sic de cæteris. Et sane clarior sensus est, cum ab his precibus abest *tribus audi nos*. Apud Arnoldum Wionem, lib. iv Ligni vitæ, cap. 12, habetur litaniam, quam testatur ille esse sancti Gregorii Magni, s-que in Codice ms. Casinensis monasterii reperisse. Sed nemo est, vel leviter antiquitatis ecclesiasticæ studiis imbutus, qui ejusmodi litaniam illius esse arbitretur, ut omittam de invocatione ejusdem sancti Gregorii, et quorundam sanctorum adhuc cum habita est viventium, quæ in illa continetur.

ora. **D** 381. *Mentem familiæ tuæ*, etc.
 Hæc et similes Orationes ante Missam dicuntur ad Collectam seu Processionem, id est in loco ad quem clerus et populus pervenere.

ora. 382. *Fatigari*.
 Id est, percuti. Nonius Marcellus, cap. 4, *Fatigare, Percutere*. *Virgilius*, lib. ix:

.... Versaque juvenum
 Terga fatigamus hasta....

Et ita non semel usurpatur in hoc Sacramentorum libro, ut infra, feria 3: *Nostris fatigamur offensis*. Id est, ob nostra delicta percutimur.

ora. 383. *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus*, etc. In Excusis sequuntur Orationes in campo, quæ non exstant in Codicibus nostris mss. nec apud Pamelium.

ora. 384. *Jejunii vestri et precum vota*. Id est, devotas oblationes jejunii vestri et precum.

ora. 385. *Nostris fatigamur offensis*. Id est, ob delicta nostra corripimur, et percutimur.

386. *Veræ credulitatis instrumentis.* Id est, veræ fidei scripturis, libris, id est doctrinis. Estque metonymia continens pro contento. Instrumentum autem aliquando pro libro usurpatur. Tertullianus, lib. v adversus Marcionem: *Quantus autem focus in ista vel maxime epistola Marcion fecerit, auferendo quæ coluit, de nostri instrumenti integritate patebit.* In Apologetico: *Primam instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas indicat.* Et infra: *Sed quoniam edidimus antiquissimis Judæorum instrumentis sectam istam esse suffultam.*

387. *In ascensu Domini.* Ascensa id est ascensio. Magister, in regula Mss., cap. 28: *Quia ascensa Domini ipso die omni tempore occurrit.* Hæc autem lectio habetur in Codicibus Rhem. et Rodradi.

388. *Concede, quæsumus,* etc. Alcuinus, lib. ii adversus Elipantum archiepiscopum Toletanum hanc Orationem citat, ut probet Jesum Christum **398** esse verum Dei Filium, non adoptivum: *Item in Ascensione Domini. Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui hodierna die Unigenitum tuum ad cælos ascendisse credimus.*

389. *Dona.* Id est, Spiritum sanctum.

390. *Suis participibus.* Id est, apostolis.

391. *Ante descensum fontis.* Id est, ante descensum in fontem, baptismi celebrandi gratia videlicet, juxta vetus Ecclesiæ institutum, quo in solemnitatibus Pentecostes et Paschæ baptismus conferebatur, ut docet Tertullianus lib. de Baptismo: *Diem baptismi solemniorum Pascha præstat.* Et Paulo post: *Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est.* Id etiam notum est ex epist. 4 et 8 sancti Leonis, historia Socratis, et conciliis mox citandis. De baptismo Paschali luculentum habemus testimonium apud Fortunatum, lib. iii, carm. 7, ubi agens de solemnitate Paschali hæc sub carminis finem scribit:

Rex sacer ecce tui radiat pars magna triumphi,
Cum puras animas sacra lavacra beant,
Candidus egreditur nitidis exercitus undis.
Atque vetus vitium purgat in anne novo.
Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudia pastor habet.

De baptismo Pentecostes hæc habet idem Fortunatus, lib. v, carm. 4, agens de Judæis a sancto Avito Arvernæ episcopo ipso die baptizatis:

Ecce dies aderat quo Spiritus almus ab alto
Missus apostolicis fluxit in ora viris.
Lex sacra rucolas, urbanos excitat omnes,
Certatimque aditus ad pia festa ferunt.
Abluitur Judæus odor baptismate divo,
Et nova progenies reddita fertur aquis.

Idem videre est apud sanctum Hieronymum, epist. ad Pammachium, adversus errores Joannis Hierosolymitani: *Nos scindimus Ecclesiam, qui ante paucos mensis circa dies Pentecostes, cum, obscurato sole, omnis mundus jamjamque venturum judicem formidaret, quadraginta diversæ ætatis et sexus presbyteris tuis obtulimus baptizandos.* Et paulo post mentionem facit baptismi paschalis. Constantinus Magnus imperator ipse Pentecostes baptizatus est die, ut testatur Eusebius in ejus Vita, cap. 64. Quia vero in ipso solis occubitu solemnitas Paschalis incipiebat olim, hoc est vespere Sabbati, et ipsa nocte baptismus celebrabatur, ut constat ex officio Sabbati sancti, et epistola Paschasini Lilybetani ad sanctum Leonem papam, hinc fit ut juxta vulgarem loquendi modum dicatur baptismus in ipso Sabbato Paschæ celebrari; et ita loquitur sanctus Gregorius, lib. iv Dial., cap. 32: *Quidam curialis sacratissimo paschali Sabbato juvenulam cujusdam filium in baptismate suscepit.* Idemque de Sabbato Pentecostes dicendum est.

Postea vero quidam baptizaverunt in solemnitatibus martyrum; quod tandem prohibitum est a sancto Leone papa, epist. 80, et a concilio Matisconensi 2. can. 3. Quidam etiam baptizaverunt in solemnitate Epiphaniæ; quem morem, cum in Sicilia inole-

visset, sustulit sanctus Leo papa, epist. 4. Qui etiam cum in Gallia obrepisset, saltem in Neustria, seu Normania, sublatus est in concilio Rothomagensi celebrato, anno Domini 1072: *Vigilia vel die Epiphaniæ, ut nullus, nisi infirmitatis necessitate baptizetur, omnino interdicitur.*

Hæc tamen consuetudo post sanctum Leonem papam perseveravit in Africa, ut notum est ex Victore Uticensi, lib. ii **399** de persecutione Vandalica, tempore sancti Eugeni episcopi Carthaginensis, qui non multo post sanctum Leonem floruit: *Fuit inquit in eadem civitate, id est Carthagine, quidam cæcus civibus civitatisque notissimus, nomine Felix. Hic visitatur a Domino, prædiciturque ei nocte per visum (dies enim Epiphaniarum illucescebat): Surge, vade ad sericum meum Eugenium episcopum, et dices ei quia ego te ad illum direxi; et illa hora qua benedicit fontem ut baptizentur accedentes, contiget oculos tuos et aperientur.* Olim etiam in Lycia baptismus celebratus est in die Epiphaniæ, ut ex his Joannis Moschi, cap. 214. Præter spiritualis videre licet: *Soruba vicus quidam est ad radices montis, in quo sita est Cæneus: una civitas; in eo baptisterium est quod in sanctis epiphaniis sudat, qui sudor per tres horas continuis incrementis augetur, et post baptismum peractum decrescere incipit, et tribus aliis horis sensim deficit.* Quod autem præfatus vicus sit in Lycia idem Moschus testatur capite sequenti.

In quibusdam vero Galliæ partibus baptismi celebritas videtur usitata in natali Domini. Siquidem Clodovæus, primus Francorum Rex Christianus, eodem die baptizatus est, ut testatur Avitus episcopus Viennensis epist. ad eundem regem: *Si quidem et occiduis partibus in rege non novo novi jubaris lumen effulgurat; cujus splendorem congrue Redemptoris nostri nativitas inchoavit, ut consequenter eo die ad salutem regenerari ex unda eos pateat, quo natum redemptioni suæ cæli Dominum mundus accipit.* Igitur qui celebris est natalis Domini, sit et vestri, quo vos scilicet Christo, quo Christus ortus est mundo; in quo vos animam Deo, vitam præsentibus, famam posteris consecratis (Tom. i Conc. Callie Jacobi Sirmondi). Hæc ille; etsi Fredegarius, cap. 41 Hist. Francorum, et Hincmarus, in Vita sancti Remigii citata ab Herivaro archiepiscopo Rhemensi, in epist. ad Vionem archiepiscopum Rothomagensis, scribant eum id die Paschæ fuisse baptizatum; tamen potior est Aviti, quippe Clodovæo æqualis, auctoritas. Sententiam hanc confirmat miraculum quod Ebreduni olim in Natali Domini et in Cæna dominica quotannis contingebat circa baptisterium ædificatum a sancto Marcellino quondam illius urbis episcopo. Illis namque diebus quotannis in illo lavacro seu baptisterio aqua divinitus oriebatur, de quo etiam ad alium lavacrum, baptismi gratia, aqua deferebatur, ut scribit sanctus Gregorius Turonensis, cap. 69 libri de Gloria confessorum. Quod sane miraculum in Natali Domini non contigisset, si baptismus illo die conferri non debuisset. Sic olim in Sicilia, in possessione quæ Melitinus dicitur, fons baptisterii quotannis in die Paschæ divinitus implebatur, ut refert Paschasinus episcopus Lilybetanus, in epist. ad sanctum Leonem papam.

Si tamen intercidisset mortis periculum, citra prædictas solemnitates baptizabantur ægroti, ut planum ex epistolis sanctorum Cornelii et Cypriani mox citandis, ex concilio Matisconensi supra citato, ex epistola Gregorii II, ad clerum et plebem Thuringorum, et ex concilio antissiodorensi, can. 8: *Non licet absque Paschæ solemnitate ullo tempore baptizare, nisi illos quibus mors vicina est, quos grabatarios dicunt.* Ubi nota grabatarios esse eos qui in lecto seu grabato per aspersionem aut perfusionem aquæ ob mortis periculum baptizabantur, quos aliter clinicos, a κλῆνη, id est lectus, vocant, ut manifestum est ex epist. 73 sancti Cypriani, qui hanc baptizandi rationem merito defendit, et si de ea Cornelius papa du-

bitare videtur in epist. ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eusebium, lib. vi Hist. Eccl., cap. 33. Erant tamen ejusmodi baptizati irregulares, ut loquuntur, nec ad clerum ascisci poterant, ut testatur Cornelius papa epistola citata.

Sed Thessalorum severior quam par erat disciplina fuit, **400** qui extra solemnitatem Paschalem neminem prorsus baptizabant, ita ut paucis exceptis omnes sine baptisinate e vivis excederent, ut scribit Socrates, lib. v Hist. Eccl., cap. 21. Si vero de infantibus sermo sit, usitatum fuit aliquando priscis illis temporibus ut citra solemnitatem Paschæ et Pentecostes baptismum susciperent, ut discimus ex sancto Cypriano, epist. 59, ubi disputat in quemdam qui asseverabat infantes non esse tertio aut altero natalis sui die baptizandos, sed, quemadmodum in circumcissione, octavum diem esse expectandum. Si enim tum moris fuisset in parvulis illis Paschæ et Pentecostes protelare diem, frustra sanctus Cyprianus eos ante octavum natalitiorum diem posse baptizari contenderet.

392. Qui sacramentum. In aliis Codicibus nostris mss. habetur Præfatio: *Qui ascendens super omnes cælos, etc.*, ut in Missali Romano.

Et diem sacratissimum Pentecostes prævenientes. Ita in Editis et in Codicibus Ratoldi et Rhem., et apud Pamelium. In Codice Rodradi legitur: *Et diem sacratissimum Pentecostes celebrantes.* Optime, quia cum in ipsa nocte quæ lucescit in Dominica hæc Missa olim celebraretur, post Vesperam videlicet Sabbati, jam ipse Pentecostes dies inceptus erat juxta morem Ecclesiæ, ut supra de Paschate dictum est, non vero juxta sæculi consuetudinem.

394. Qui ascendens super omnes cælos, etc. In Codice Rhem. est alia a Præfatio: *Qui hodie sancti Spiritus celebramus adventum, etc.*, ut in Missa Ambrosiana, in qua rectius legitur *quia, his in ejus sine additis: Quapropter profusis gaudiis totus in orbe terrarum mundus exsultat, quæ desiderantur in Cod. Rhem.* In eadem Ambrosiana Missa legitur: *Distributor idem et fidei unius effector, cum in dicto Cod. Rhem. scriptum sit, distributor idem, et unus effector.*

395. In igneis. Optime. In Editis et aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium legitur *b innumeris.*

336. A spe ad speciem pervenire. Est paronomasia, id est a spe ad fruitionem æternorum bonorum pervenire ad contemplationem faciei Dei; nam species faciem significat. Nonius Marcellus, cap. 4: *Species dicitur effigies, facies. Livius Egisto: Jamne oculis specie læta viri optabili.* Unde, cap. 1, ait: *Ut ab aspectu species, et a fingendo figura, ita a factura corporis facies.* Species ergo hoc loco est clara Dei visio. Ita apud Tertullianum, lib. de Resurrectione carnis: *Itaque confisi semper et scientes quod cum immoramur in corpore, peregrinamur a Domino; per fidem enim incedimus, non per speciem.*

397. Feria 5. Hæc feria non est in Codicibus Rodradi et Rheinensi, de qua ita monent Ordo Romanus, et Alcuinus: *Feria 5 deest officium et Missa; et ideo debes cantare de Dominica Pentecostes.* In Cod. Ratoldi abbatis Missa hujus ferie quintæ est ut in feria 6 hujus Codicis sancti Eligii.

398. Da, quæsumus, Ecclesiæ, tuæ, etc. In Codice Ratoldi abbatis est hic alia Missa, Præfatione excepta.

399. Si in Jejunio fuerit. Hæc verba desiderantur in Editis et in aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium. Notanda tamen, quia olim jejunium quarti mensis non semper cadebat in hebdomadam Pentecostes; qua de re infra.

401 400. Ut nos spiritus tui lumen infundat. Id est, ut nobis Spiritus tui lumen infundatur. Est hypallage.

^a Est etiam omnino diversa in vet. Sacram. Gallic., ubi festum hoc appellatur in *Quinquagesimo*; at eadem in Codice Reg. Sueciæ et in aliis Mss. nostris.

^b In Cod. Reg. Suec. legitur: *Apostolos plebem-*

A 401. Dominica octavas Pentecostes. In Editis legitur, *Dominica in nocte Pentecostes (Vide Microlog., cap. 59)* Sed quid hæc sibi velint non satis capio. In Cod. Rodradi ita habetur: *Die Dominico vacat.* Assignantur tamen tres Orationes in hunc modum: *Deprecationem nostram, Domine, quæsumus, exaudi, etc.* Super oblata: *Munera, Domine, oblata sanctifica, etc.* Ad Completa: *Hæc nos communio, Domine, purget a crimine.* Verum in appendice ejusdem Codicis habetur: *Dominica in octabis Pentecostes*; cujus Orationes sunt ut Codicibus Ratoldi et Rheinensi, in quibus nulla est mentio sanctissimæ Trinitatis; sed in serie Præfationum ejusdem Codicis Rodradi in octavis Pentecostes exstat præfatio de sancta Trinitate eadem cum Missali Romano et hoc s. Eligii Codice, quam etiam reperire est in Codicibus Ratoldi et Rheinensi. In benedictione Codicis Ratoldi primus versiculus meminit sanctissimæ Trinitatis in hunc modum: *Benedicat vos Trinitatis divinæ Majestas, et una Deitas, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; talesque inveniat dies examinationis, quales emisit fons regenerationis. Amen.* At in Benedictione Codicis Rheinensis, ne verbum quidem de Sacratissima Trinitate videre est.

Hæc diversitas officii inde manavit, quod quidam affirmarent octavam Pentecostes esse celebrandam, aliis negantibus; quam controversiam in Gallia diversatus Berno abbas Augiensis, ut ipse testatur, cap. 3 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, agitari vidit, et in fine capitis tandem concludit celebrandam esse octavam Pentecostes.

Micrologus, cap. 16 libri de eccl. Observationibus, negat plane celebrandum esse festum sanctissimæ Trinitatis, quia Dominici dies ejus honori deputati sunt, scribitque officium de sancta Trinitate fuisse compositum a Stephano Leodiensi, illudque repudiatum fuisse a sede apostolica; et Alexandrum papam requisitum de die sanctæ Trinitatis, respondisse, juxta Ordinem Romanum nullum diem specialiter ascribi debere solemnitati sanctæ Trinitatis, sicut nec sanctæ Unitatis, præcipue cum in omni Dominica, imo quotidie, utriusque memoria celebretur. Tamen, cum hoc festum habeatur in nostro Codice sancti Eligii, et in Sacramentariis editis ex Vaticano, non est dubium quin fuerit olim celebratum, sed postea intermissum, tandemque a Romanis pontificibus instauratum. Et miror sane id quod scribitur ab eodem Micrologo de Præfatione sanctæ Trinitatis a Pelagio papa instituta, cum ait illam diebus Dominicis frequentari; nam in omnibus nostris Sacramentariis mss. et in Editis ex Vaticano, ejusmodi Præfatio in nulla Dominica (si octavam Pentecostes exceperis) reperitur, sed singulis Dominicis propria sua tribuitur Præfatio; qui sane codices mss. ipso Micrologo sunt antiquiores, qui proinde solam suæ tempestatis usus in quibusdam Italiæ locis rationem habuisse videtur, non satis explorato usu antiquiore. Quare ex his quæ supra notata sunt ejusmodi Præfatio videtur a Pelagio instituta ob festum sanctæ Trinitatis.

402. Qui cum unigenito filio, etc. Recte Corippus, lib. de Laudibus Justini minoris:

... Illic pia cernitur esse.

Indivisa manens Patris, Genitique potestas,

Spiritus et sanctus substantia creditur una.

Tres sunt personæ, subsistunt, nomina fulgent.

Utque Pater Deus est, Genitus Deus æquus honore,

Spiritus et sanctus pariter Deus.

403. Dedicatio basilicæ sancti Nicomedis. Hæc Missa non habetur in Editis, exstat tamen in omnibus aliis codicibus nostris mss., et apud Pamelium, ^d in quo deest *ro basilicæ.* In Codice Rheinensi obrepsit error in titulo; legitur enim *Nicodimi*, qui tamen abest ab

que credentium præsentia suæ Majestatis implevit.

^e Nulli e Mss. nostris habent Præfationem hæc Dominica seu hebdomada secunda post Pentecosten.

^d In Cod. Calensi legitur: *Natale sancti Nicomedis*

Orationibus ejusdem Codicis, in quibus legitur *τὸ Nicomedis et Nicomede*.

Hæc dedicatio eodem die exstat in Martyrologiis Bedæ. Usuardi et Adonis; et in Martyrologio ms. biblioth. Corb.: *Romæ, dedicatio sancti Nicomedis martyris, cujus martyrium xvii Kalend. Octobris ibidem celebratur*. In Martyrologio Rabani: *Kalend. Junii, sancti Nicomedis martyris ecclesiæ dedicatio*; et in Martyrologio Notkeri eodem die: *Romæ, dedicatio sancti Nicomedis presbyteri et martyris, cujus martyrium xvii Kalend. Octobris celebratur*. In Martyrol. ms. sancti Hieronymi sit quidem eodem die mentio sancti Nicomedis, sed non dedicationis ecclesiæ: *Romæ, Jurenci, Cyrici, Nicomedis martyris, Exuperantii, Eracliz*. In parvulo Martyrologio ms. Coi. Rhem. assuto: *Kalend. Junii, dedicatio sancti Nicomedis in Thessalonica*. Ubi hæc verba, in *Thessalonica*, non spectant ad hanc dedicationem; sed quia hujus Martyrologii dies singuli unica linea comprehenduntur, cum ad finem lineæ perventum est, cætera a scriptore sunt ommissa, quæ ad hæc vocabula spectant, quod planum est ex Martyrologio Rabani, in quo proxime post dedicationem sancti Nicomedis sequitur: *In Thessalonica natale Octavii*, et ex Martyrologio sancti Hieronymi, in quo statim post nominatos sanctum Nicomedem et cæteros subjungitur: *in Thessalonica Luciz Virginis*, etc. cum priorem nominasset in limine istarum Kalendarum sanctum Octavium, in *Thessalonica sancti Octavii*. Hujus Ecclesiæ sancti Nicomedis mentio sit in concilio Romano 1, sub Symmacho papa. Porro in Codice Ratoldi abbatis habetur, vi *Idus Junii, natale sancti Medardi confessoris*.

404. *Natale sanctorum Primi et Feliciani*. Hic dies festus non exstat in Cod. Rodradi, quemadmodum nec sequens.

405. *Et quod illis contulit excellentia sempiterna*. Legitur in Cod. Rhemensi: *Et quod illis contulit excellentiam sempiternam*, id est, meritum passionis illorum, quod eis gloriam contulit sempiternam, fructibus nostræ devotionis applicetur.

Porro in Codicibus Ratoldi et Rhemensi habetur xvii Kalend. Julii natale sancti Viti, cui in Missali Romano adjunguntur Modestus et Crescentia.

406. *Per quam*. Lege ut in Cod. Ratoldi, *per quem*, ut referatur ad *τὸ Domine*; vel *per quæ*, ut in Cod. Rhemensi, ut referatur ad *τὸ mirabilia*.

407. *Denuntiatio jejuniorum*. Denuntiatio illa jejuniorum olim fiebat in Missa post illa verba: *Pax Domini sit semper vobiscum, et cum Spiritu tuo*, ut videre est in Codice Rhemensi in Orationibus quotidianis ad Missas: *Pax Domini sit semper vobiscum, et cum spiritu tuo. Post hæc commonenda est plebs pro jejuniis primi, quarti septimi et decimi mensis temporibus*.

408. *Die vero Sabbati*, etc. Juxta sanctum Leonem papam, serm. 9 de jejuniis septimi mensis: **403** *Sabbato vero, apud beatum Petrum apostolum vigiliis celebremus*.

409. *Mensis iv, feria iv*. In Editis male legitur: *Feria iv mensis septimi, hoc est Septembris*.

410. *Si post hebdomadam Pentecostes advenerit*. Hæc non reperiuntur in Editis, nec in aliis Codicibus nostris mss. Quæ tamen scripta sunt juxta morem illorum temporum, in quibus celebrabatur jejunium mensis quarti hebdomade secunda Junii, ex quo sæpe contingebat hoc jejunium peragi post hebdomadem Pentecostes, ut videre est in concilio Moguntino sub Carolo Magno, in quo xxx episcopi et xxv abbates

mart., consentiente secundo Theod. In Gemet.: *Dedicatio santi Nicomedis mart.* In priori Theod.: *Dedicatio eccl. sancti Nicom.* In Cod. Reg. Suec.: *Dedicatio basilicæ sancti Nicomedis*.

^a Et in Cod. Reg. Suec. In Ed. Pamel. hæc legitur, sed intra uncinos contenta.

^b Ante hanc vigiliam legitur in vet. Sacramentario

PATROL. LXXVIII.

^a convenerunt, can. 34: *Similiter in mense Junio Hebdomada secunda, feria 4 et 6, et Sabbato jejunetur usque ad horam nonam*. Quod citatur a Burchardo, lib. II, cap. 14, sed contractius; et a Micrologo, cap. 24 et 25, de Observationibus eccl. Sed videtur intelligere aliud concil. Moguntinum, cum ait illud fuisse sub Henrico secundo celebratum, eique interfuisse duodecim episcopos. Idem statuitur in concilio Rothomag. celebrato anno 1072. *Item quatuor temporum observatio competenti tempore secundum divinam institutionem communi observantia a nobis servetur, id est prima hebdomada Martii, secunda Junii, etc.*, ut refert Ordericus, lib. IV Hist. eccl. Hæc pro ratione temporum illorum. Fuit sane antiquior usus jejunii hujus celebrandi in ipsa Pentecostes hebdomade, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. I de Offic. eccl., cap. 37, et sancto Leone papa, serm. 1, 2, 3 et 4, de jejuniis Pentecostes: qui tandem in Ecclesia revixit auctoritate Gregorii VII, ut docet Micrologus, cap. 25, et Urbani II, in concilio Claromontano, in quo sic statuitur: *Jejunium secundum semper in hebdomade Pentecostes celebretur*, ut refert Ordericus Vitalis, lib. IX Hist. eccl. Sic olim jejunium primum quatuor temporum peragebatur in hebdomade prima mensis Martii, ut videre est eodem can. concilii Moguntini supra citati: *Constitutum est ut quatuor tempora anni ab omnibus cum jejuniis observentur, id est in mense primo, Hebdomada prima, etc.* Et concilio Rothomagensi supra citato: *Communi observantia observetur a nobis, id est prima Hebdomada Martii*. Sed postea idem Gregorius VII transtulit illud in hebdomadem primam Quadragesimæ, ut docet Micrologus, cap. 24, et ita statutum est in concilio citato Claromontano: *Omni tempore primum jejunium quatuor temporum prima hebdomada Quadragesimæ celebretur*, ut refert Ordericus Vitalis libro citato.

411. *Post benedictiones*. Id est, post recitatum hymnum trium puerorum: *Benedicite omnia opera Domini Domino*, etc.

412. *Natale sanctorum Gervasii et Protasii*. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi, pridie hujus festi, est vigilia eorundem sanctorum cum eodem officio in utroque Codice, cujus prima Oratio et super oblata sunt ut in Missa Ambrosiana, in vigilia eorundem sanctorum.

413. *Sanctorum martyrum*, etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi est alia Missa *.

414. *Intercessione beatorum*, etc. In Missa Ambrosiana legitur: *Protasio et Gervasio martyribus*. Ubi nota *Protasium* priorem Gervasio nominari, quod semper sit in utraque Missa liturgiæ Ambrosianæ, et in Codice Rodradi, etsi vulgo sanctus Gervasius **404** præponatur. In Cod. Rhemensi hæc verba, et *intercessione*, desiderantur.

415. *Fulciatur*. In Missa Ambrosiana, et in Codice Rhemensi legitur, *firmetur*.

416. *Vigilia b sancti Joannis Baptistæ*. In Cod. Rhemensi legitur: *In jejuniis sancti Joannis Baptistæ*.

417. *Exhibentes solemne jejunium*, etc. In Codice Rhemensi habetur quidem eadem Præfatio, sed paulo fusior, multisque verbis immutatis.

418. *In prima missa de nocte*. Ita in Cod. Rhem. In Cod. Rodr. et Rat. legitur, *in prima mane*; apud Pamelium, *in mane prima*. Missa non exstat in Editis nec in liturgia Ambrosiana. Alcuinus, lib. de Offic. eccl., cap. de sancto Joanne, ait tres Missas in festo sancti Joannis Baptistæ celebrari, inter quas recenset Missam de vigilia, quæ proinde, et quia jejunium celebre erat, dicebatur post solis occubitum, in quo pro more

Romano, sæculo nono saltem exarato, nunc in bibliotheca Vallicellana Patrum Oratorii Romæ asservato: *Mense Junio die 22 sanctorum martyrum mccccxxx, quorum vigilia cum silentio et jejuniis est celebranda, et concessum est eis pro illo uno die annum dimittere in penitentia*. Quæ observo ob antiquum indulgentiæ concessæ exemplum.

ecclesiastico dies festi tunc incipiebant ; rationemque reddit in hunc modum : *Ideo tres Missæ celebrantur in festivitate sancti Joannis, quia tribus insignibus triumphis excellenter refulsit ; ad huc enim venit, ut viam Domino præpararet exemplo suæ conversationis, qui triumphus celebratur in vigilia ejusdem. Per ministerium baptismi claruit insignis ; hujus ministerii triumphus in prima Missa recolitur. Nazareus permansit in utero matris ; hoc donum recolitur in die. Idem videtur in Ordine Romano : Ideo tres Missæ celebrantur, id est, una in vigilia ejusdem, due in die nativitate ejus, quia tribus triumphis refulsit insignis ; id est, officio Præcursoris, Baptistæ ministerio, et quia Nazareus in utero matris remansit.*

419. *Et adhuc clausus in utero, etc.* Ita præclare Ennodius, in dictione Maximo episcopo missa : *Cujus senior gratia, quam natura, dum ante lucis ingressum pii vatis impleret officium, lumen vite hujus virtute signavit. Et Prudentius in Apotheosi :*

Primus et infantem non natus nuntiat infans.
Jam nostrum vagire sibi nam pusio nondum
Norat, et ora Deo reserabat garrula Christo.

420. *Qui et genitricis, etc.* Præclare Ennodius, dictione supra citata : *Num uno eodemque tempore et matrem secunditate nobilem fecit, et inofficiosa genitoris labia in loquelam pristinam usu remeante commovit.* In Cod. Rhem. sequitur vigilia sanctorum Joannis et Pauli, quæ in aliis Codicibus nostris mss. consideratur.

421. *Natale sancti Leonis papæ.* Hoc festum abest a Cod. Rhemensi.

422. *Ut animæ famuli tui Leonis hæc prosit oblatio.* Ita in Editis, in Codice Ratoldi, et apud Pamelium. Subaudi *Ad gloriam, vel. Ad honorem, ut explicat Innocentius III, de Celebratione Missarum, cap. 6, § 3* In Codice Rodradi legitur : *Ut intercedente beato Leone hæc nobis prosit oblatio.* In Missali Romano, *ut intercessione beati Leonis, etc.*

423. *Vigilia sancti Petri.* In Codicibus Rodradi, Ratoldi, et Rhemensi duplex 405 exstat Vigilia. Secunda est *in nocte.* Geminas hujus festi vigiliis notat Amalarius, lib. de Ordine Antiphonarii cap. 69 : *Ex Romano Antiphonario posui duas vigiliis in nostro Antiphonario. Primam solet apostolicus facere in initio noctis, quæ fit sine Invitatorio, quoniam ea hora non invitatur populus ad vigiliis. Populus enim invitatur ad vigiliis ea hora noctis de qua dicebat David propheta : Præveni in maturitate, et clamari. Ubi maturitas accipitur pro media nocte, ut idem explicat Amalarius ex sancto Augustino.*

424. *Quando Apostolicus, etc.* Hæc verba desiderantur in Excusis, et in aliis Codicibus nostris mss. Hæc autem verba huic die conveniunt, in quo est duplex Missa, tum sancti Leonis, tum vigiliæ apostolorum ; et pontifex aliquando duas Missas, aliquando unam pro devotione faciebat. Oñi enim uni sacerdoti plures Missas canere licebat. Sic papa olim, ut infra videbitur in solemnitate apostolorum Petri et Pauli duas Missas faciebat, alteram apud sanctum Petrum, alteram apud sanctum Paulum. Nec obstat quod sanctus Leo, epist. 80, Missarum celebrationem eodem die iterari prohibeat, nisi ob angustias Ecclesiæ omnis populus sacrificio interesse non potuerit ; nam ejusmodi decretum videtur esse de una et eadem Ecclesia, quod etiam non erat amplius in usu tempore quo hic liber Sacramentorum scriptus est.

425. *Non lavat os.* Non tam propter periculum, ne paucillum aquæ casu interfluat, quam quia id

^a Cum hæc etiam legantur in Edit. Vatic. et in Gussanv., in quibus tamen nullæ reperiuntur Benedictiones, inde necessario colligitur Codicem ex quo prius prodit liber Sacramentorum, accurante Angelo, Rocca, mutilum fuisse, aut ejus jussu a typographis omissas fuisse Benedictiones quas noster Codex habet.

A minime necessarium est. Si enim propterea a sancta communionem esset abstinendum, hoc sæpe Satanae malitia contingeret, ut scribit Timotheus patriarcha Alexandrinus in canone, interrogatione 15.

426. *Apostoli tui Petri fide et nomine consecrasti.* Cum videlicet Christum Dei vivi Filium esse confessus est, et Petri nomen a Christo accepit, Matth. xvi, ubi in textu Græco πέτρος est petra ; nam apud Græcos πέτρος petram significat, ut clarum est ex Hesycio, et videtur apud Sophoclem in Oedipode Colonæo circa initium :

Ὁ κῶλα κάψον τοῦδ' ἐπ' ἀξέστου πέτρον.

Id est, ibi sede super hac aspera petra. Et τὸ Petrus Latinum recte a Græco deflexum est.

427. *Natale ejusdem Petri et Pauli.* In Cod. Rodradi legitur : *Natale sancti Petri.* In Cod. Rhem. : *Natale sancti Petri proprie.*

428. *Pontificium.* Pontificium est potestas. Vide superius observata.

B 429. *Natale sancti Pauli.* Ita in Editis et in aliis Codicibus nostris mss., quemadmodum et in Ordine Romano. At in Missali Romano est *Commemoratio sancti Pauli apostoli.* Micrologus, cap. 42 hujus festi translationem attribuit sancto Gregorio ; id est, cum olim utraque solemnitas in die sancti Petri ageretur. Etenim papa eo die bis olim sacris operabatur, primo in basilica sancti Petri, secundo in basilica sancti Pauli, ut liquet ex Prudentio in Peristephanò, carm. 12.

Transtyberina prius solvit sacra pervigil sacerdos,
Mox huc recurrit, duplicatque vota.

Erat etiam frequens ad utramque basilicam populi concursus, ut apparet ex eodem Prudentio ibidem :

Aspice, per bifidas urbs Romula funditur plateas
Lux in duabus fervet una festis.

406 Quare in hymno sancti Ambrosii, ubi scriptum est :

Trinis celebratur viis
Festum tantorum martyrum ;

haud dubie legendum est τὸ binis

430. *Præfatio et benedictio quæ supra.* Ita in Excusis, in quibus nulla est hic benedictio, sicut nec in toto volumine ^a.

431. *Octava Apostolorum, etc.* Hæc octava non exstat in Codice Rodradi. Porro in Codice Ratoldi abbatis iv Nonas Julii, sequitur : ^b *Translatio sancti Martini, quo die celebratur etiam ejusdem sancti ordinatio, et Ecclesiæ ejusdem dedicatio, ut videre est in Calendario affixo huic Ratoldi Sacramentario : iv Nonas translatio sancti Martini, et ordinatio et dedicatio basilicæ ipsius ; et in Martyrologio Rabani eodem die : iv Nonas in Gallia Turonis civitate, ordinatio episcopatus, et translatio corporis sancti Martini episcopi et confessoris, et dedicatio basilicæ ipsius.* Idque ex doctrina sancti Gregorii Turonensis, qui lib. II Hist. Franc., cap. 14, scribit triplicem hanc solemnitatem hoc die celebrari : *Solemnitas enim ipsius basilicæ triplici virtute pollet, id est dedicationis templi, translatione corporis sancti, ordinatione ejus episcopatus. Hanc enim iv Nonas Julias observabis, depositionem vero ejus tertio Idus Novembris esse cognosces.* Qui idem scribit lib. IV de Miraculis sancti Martini, cap. 6 Ita in Martyrologio Adonis ; sed in Martyrologio Usuardi nuda sit mentio dedicationis ecclesiæ.

Hæc autem ecclesia sancti Martini est quam ædificavit sanctus Perpetuus Turonensis episcopus super sepulcrum sancti Martini, deturbata priori ecclesia,

^b In Cod. Gemet. idem legitur ; sed officium est diversum. In utroque Theod. hoc festum notatur, at in secundo dicitur : *Natale sancti Martini.* In illo Missa eadem est ac in Gemet. ; in priori vero utraque, scilicet tam quæ habetur in Cod. Ratoldi quam quæ in Gemet., continetur.

quod angustior esset, ut docet idem sanctus Gregorius Turonensis, cap. citato, et lib. x, cap. 31, et Sidonius, lib. iv, epist. 18, qui ad preces ejusdem sancti Perpetui composuit epigramma hujus templi parietibus incidendum, cujus clausula est ejusmodi:

Dumque venit Christus populos qui suscitavit omnes,
Perpetuo durent culmina Perpetui.

Translatio vero corporis est cum ex illius sepulcro in absidem majoris ecclesie ab eodem sancto Perpetuo translatum est, ut scribit sanctus Gregorius Turon. lib. x Hist. Franc... c. 31: *Hic (Perpetuus), submoto basilica quam prius Briccius episcopus edificaverat super sanctum Martinum, edificavit aliam amplioremi miro opere, in cujus absida beatum corpus ipsius venerabilis sancti transtulit.* Missa autem sic habetur in Cod. Ratoldi: *Oratio: Deus, qui nobis diei hujus solemnitate in honore sancti Martini confessoris tui atque pontificis consecrasti, adesto familie tue precibus, ut cujus festa colimus, ejus meritis auxilio sublevemur. Super oblata: Respice, Domine, populum tuum ad viam [leg. vitæ] sacramenta currentem in præsentis festivitatis confessoris tui atque pontificis Martini, quod [leg. ut quod] in honore nominis tui detulerunt, cunctis prosit ad veniam. Præfatio: Vere dignum et justum est. Qui beatum Martinum confessorem tuum atque pontificem lætificas in regeneratione, in beatitudine sempiterno sine, ut omnia possit videre in tua claritate cum omnibus sanctis, ubi temperantia spiritalis, et suavitas mirabilis, ubi refrigerium mirabile, et lætitia inenarrabilis, ubi præsentia salutaris Filii tui Domini nostri, in quo semper lætantes proficere [leg. prospicere] desiderant angeli adorant. Ad Complendum: Gratias agimus 407 tibi, Domine sancte, Pater omnipotens, qui nos cœlesti medela reparare dignatus es, de peccatis nostris veniam, sicut beato Martino confessori tuo dedisti sedem pontificatus. Per.*

432. *Septem fratrum.* Filiorum sanctæ Felicitatis videlicet. In Missali Romano adduntur sanctæ Rufina et Secunda sorores, quæ non habentur in Excusis, neque apud Pamelium, neque in aliis Codicibus nostris miss.

In Codice Ratoldi eodem die sequitur: *Vigilia sancti Benedicti abbatis.* Oratio: *Concede, quæsumus, Domine, atcribus animis, beati Benedicti confessoris tui solemnitate celebrare, etc.* Super oblata: *Oblatio confessoris tui Benedicti honore, etc.* Ad Complendum: *Quos cœlestibus, Domine, recreas alimentis, etc.* In eodem Codice die sequenti ita habetur: *v Idus Julii, natale sancti Benedicti, quemadmodum in Codicibus Rhevensi et Rodradi, in quibus Missa est de communi unius abbatis, intercessio, etc., cum reliquis, ut in Missali Romano. At in Codice Ratoldi hæc habetur Missa: Omnipotens sempiternæ Deus, qui hodie luce carnis eductum ergastulo sanctissimum confessorem tuum Benedictum sublevasti ad cælum, etc.* Super oblata: *Oblatis, Domine, ad honorem beati Benedicti confessoris tui placare muneribus, etc.* Præfatio: *Et gloriam tuam profusis precibus exorare, etc.* Ad Complendum: *Fidelium tuorum, quæsumus, Domine, vota serenè intende; et interventu beati Benedicti, cujus depositionis diem celebramus, etc.* Non tamen propterea existimandum est natale sancti Benedicti in hanc diem fuisse translatum propter Quadragesimam, quia in eodem Codice Ratoldi extat ejusdem sancti Benedicti natale xii Kalend. Aprilis, sub hoc titulo: *xii Kalend. Aprilis, natale sancti Benedicti abbatis.* * In Præfatione Missæ fit commemoratio obitus illius: *Honorandi Patris Benedicti gloriosum celebrantes diem, in quo hoc sæculum triste deserens ad cœlestis patriæ gaudium migravit æterna, etc.* Quemadmodum et in Oratione post communionem: *Perceptis, Domine, Deus noster, sa-*

lutaribus sacramentis, humiliter deprecamur, ut, intercedente beato confessore tuo Benedicto atque abbate, qui pro illius venerando agimus obitu nobis proficiant ad salutem.

Quare sciendum est olim in die translationis reliquiarum diem depositionis celebratum fuisse, nulla translationis facta mentione, ut infra videbitur in translationibus sanctorum Remigii et Vedasti; ac proinde Orationes sive Missa superius productæ opinionem de translatione corporis sancti Benedicti in Floriacense monasterium labefactare non possunt, de qua fuse egimus in nostris observationibus ad Martyrologium Benedictinum. In eodem Codice Ratoldi Dominicam quartam post Pentecosten excipit octava sancti Benedicti, cujus Missa est de communi unius abbatis, ut in Missali Romano. In eodem Codice sequitur: *xii Kalend. Augusti, natale sanctæ Praxedis, quæ in prima Missæ Oratione martyr appellatur: Da, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui beatorum Praxedis martyris tuæ natalitium colimus, etc.* Aliter tamen vulgo existimatur. In eodem Codice sequitur: *x Kalend. Augusti, natale sancti Apollinaris.*

433. *Sancti Jacobi apostoli.* In Missali Rom. hic habetur commemoratio sancti Christophori martyris, cujus nulla mentio fit in nostris Codicibus tam editis quam miss.

In Cod. Ratoldi hæc sequuntur: *Eodem die natalis sancti Cucuphatis martyris.* Martyrium passus est Barcinone in Hispania. Unde Prudentius in Peristephano:

Barcinon claro Cucuphate freta
Surget.

408 *Prima Missæ Oratione: Deus, per quem fides ignem non sentit et infidelitas sine igne exurit, qui beato Cucuphati martyri tuo flamma tui Spiritus succenso superare tribuisti incendia tormentorum, etc.* Super oblata: *Sacrificium laudis, etc.* Hæc Oratione prolixior est solito. Post communionem: *Sit nobis, Domine, intercedente beato Cucuphate, etc.* Ex prima Oratione discimus hunc sanctum martyrem flammarum incendio excruciatum fuisse, quod testatur Notkerus in Martyrologio: *In Hispania, civitate Barcilone, Cucuphatis martyris; qui ex civitate Scyllitana oriundus fuit, Barcilone sub Galerio proconsule et Maximiano et Rufino passus; primo gravissime tortus et cæsus, deinde catenis astrictus; in craticula superextensus, aceto et synapi perfusus assari jussus est. Cumque ab igne et flammarum globis illæsus apparisset, ex præcepto impii judicis extra civitatem ductus, in ignem copiosum iterum projectus est: quo, divino nutu, extincto, iterum ferro cinctus in custodiam detrusus est. Ubi, divino splendore consolatus, iterum cardis ferreis et laureis crudelissime cæsus, in ultimo, gladio perimente consummatus est.* Hæc ille. Ubi tamen hæc verba: *Sub Galerio proconsule, et Maximiano, et Rufino passus,* transposita sunt, et legendum: *Sub Rufino proconsule et Galerio Maximiano passus.*

Ejus corpus postea translatum est in monasterium sancti Dionysii secundo a Lutetia Parisiorum lapide, ubi adhuc videtur in capsâ, in apside ejusdem ecclesie conditum, ejusque passio extat in breviario, et veteribus lectionariis ejusdem ænobii. De hac translatione agit Notkerus ibidem: *Cujus corpus a Christianis ibidem tunc temporis sepultum, sed postmodum inde translatum non longe a civitate Parisiaca in ecclesia beatorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii translatum, et usque ad hæc Normannorum tempora omni cum honore cultum est.* Hujus martyris mentio fit in Martyrologio ms. sancti Hieronymi: *In Hispania, Barcilona civitate, passio sancti Cucuphatis martyris.*

434. *Sancti Felicis.* Ita in Excusis. In Cod. Ro-

^b Nostri Codices exhibent hoc festum. In Theod. assignatur alia Missa.

* In nostris quoque Miss. duplex sancti Benedicti festum assignatur, ejus sc. depositio xii Kal. Aprilis, et v Idus Julii natale seu translatio.

dradi: * *Sancti Felicis et Simplicii, Faustini et Beatricis*. Missa tamen est tantum de sancto Felice, eadem cum Codice sancti Eligii. In Cod. Rhem. habetur: v *Kalendas Augusti, natale sanctorum Simplicii, Faustini*. In eorum Orationibus reperitur etiam nomen sanctæ Beatricis. Postea sequitur in eodem codice: iv *Kalendas Augusti natale sancti Felicis*, cum sua Missa, cujus prima Oratio est: *Sancti Felicis, Domine, martyris tui confessio recensita conferat nobis piæ devotionis augmentum*, etc. Super oblata: *Hostias pro commemoratione sancti Felicis*, etc. Ubi legendum est: *Hostias tibi, Domine, pro commemoratione*, etc. Post communionem: *Repleti cibo potuque cælesti*, etc. At in Cod. Ratoldi habetur: xv *Kalend. August. natale sanctorum Felicis, Simplicii* (lege *Simplicii*) *Faustini, et Beatricis*, cum iisdem Orationibus, quæ sunt in Cod. Rhem. Postea sequitur in eodem Codice Ratoldi: *Item propria Missa sancti Felicis*, cujus Oratio super oblata est ejusmodi: *Accepta sit in conspectu tuo, Domine, nostra devotio*, etc. Reliqua, ut in Cod. sancti Eligii.

Hic autem Felix ^b est sanctus Felix II, subrogatus, Liberio exulanti, papa, qui a Constantio Constantini Magni filio Ariano ob fidem catholicam a sua sede dejectus martyrio coronatus est, ut videre est in Martyrologiis Romano, Usuardi, Rabani, et Notkeri, qui duo ultimi scribunt eum fuisse capite truncatum. De eo hæc habet Martyrologium ms. bibliothecæ Corbeiensis: *Romæ via Aurelia sancti Felicis episcopi et martyris, sub Constantino* (lege *Constantio*) *filio Constantini*. In Martyrologio sancti Hieronymi nulla fit illius mentio hac die, sed 409 tantum cujusdam in Africa Felicis. Sed his contraria leguntur in excerptis ex Vita sancti Athanasii in Bibliotheca Photii, n. 258: *Και ἀντιχειροτονεῖται Φήλιξ, ἰς παραχρῆμα μὲν ποιῆθαι θανάτῳ τῆ τῶν ὀφθαλμῶν πύρωσιν υποβαλεῖται, ὑπερὸν δὲ καὶ λοιμικῆ νόσῳ κατασχέθει διαφθείρεται*. Id est: Pro illo (Liberio ordinatur Felix, qui statim divinitus immissa oculorum cæcitate plectitur, et postea peste consumptus interiit. Sed hæc falsitatis suspicione non carent, quia veteres historię ecclesiasticę scriptores, Socrates, Theodoretus et Sozomenus, nihil simile scripserunt. Vide Baronium, tom. iii Annal., ad ann. 357.

435. *Et quas*. Optime. Et sic construendum: *Et nos quos propriæ actionis pondus*, etc. In Missali Romano legitur *et quia*.

436. *Sennes*. In nominandi casu recte satis. Siquidem in Martyrologiis sancti Hieronymi, Rabani et Notkeri in genitivo legitur *Sennis*. Ita ut hoc nomen sit pro cujusque arbitrio aut declinabile, aut indeclinabile. ^c Porro in Cod. Ratoldi sequitur: *II Kalend. Augusti, nat. sancti Germani*, Quod de sancto Germano antistite Antissiodorensi est intelligendum.

437. *Ad sanctum Petrum ad vincula*. In Cod. Rhem. additur: *Et catenæ ejus osculantur ipsodie*. In appendice Rodradi: *Et catenas ejus osculando* (leg. *osculantur*). *Item ipso die, natale Machabæorum*, In Martyrologiis Rom. Bedæ et Usuardi: *Dedicatio sancti Petri ad Vincula*. In Martyrologiis sancti Hieronymi et Rabani: *Romæ, dedicatio primæ ecclesiæ a beato apostolo constructæ et consecratæ*. In Martyrologio Notkeri: *Romæ statio ad sanctum Petrum ad Vincula, quam ecclesiam ipse primus in Europa primam construxit, et*

* Ita quoque in Calensi et in Cod. Reg. Suec. In Gemet., post festum sancti Felicis, legitur, *eodem die, nat. sanctorum Simplicii, Faustini et Beatricis*. Ita se habet Edit. Pamel. Jungitur sanctus Felix cum cæteris in Kalend. Rom.

^b In Kalend. Rom. dicitur *sancti Felicis papæ*.

^c In Kalend. Rom. legitur: *sanctorum Abdon et Sennes*.

^d In Cod. Reg. Suec. nulla est Machab. memoria, nec in Kalend. Rom. In Gemet, et altero Theod. legitur *vii fratrum martyr, cum matre*, dissimulato Machabæorum nomine,

^A consecravit. Hinc capienda sunt illa sancti Liberii, serm. de Machabæis: *Duplex enim causa est, in qua et natalem ecclesiæ colimus, et in passione gaudemus*.

In Cod. Ratoldi hic habetur Missa duplici sancti Petri, altera sanctorum Machabæorum Cod. Rodr. Sed Missa Machabæorum est in ce. In Cod. Rhemensi una habetur Missa Machabæorum, nulla sancti Petri, etsi titulus solemniter sancti Petri in eo præcedat titulum celebritatis Machabæorum ^d.

438. *Sancti Sixti*. Ita legitur in Codicibus si, Rodradi et Ratoldi: et ita legit sanctus Hieronymus, lib. i adversus Pelagianos: *Quod libri Pythagorici hominis absque Christo atque eth mutato nomine Sixti martyris et Romanæ episcopi, prænotavit*. Ita etiam scribitur in ms. sancti Hieronymi Ita etiam in Martyrologio Corb. et in Martyrologiis Rabani et Notkeri vulgo tamen dicitur * *Xystus*, ut in parvulo ms. Biblioth. Corb. et apud Eusebium Hist. Eccl., cap. 8. *ξύστος*;

439. *Præfatio uvæ*. — Id est, Præfatio benedicendam, quæ tamen Præfatio hic de qua quemadmodum etiam in Cod. Rodradi ^p quamvis hæc eadem verba in eo reperiat desiderantur in Codicibus Ratoldi et Rhemensi.

440. *Benedictio uvæ*. — Hæc desunt in Rhemensi. In Cod. Ratoldi additur, *sive fabæ die in Græcorum Euchologii fine* 410 *ex Benedictio sub eadem fere verborum forma*

Consuetudo sane vetus fuit Ecclesiæ uvam et fabas benedicere in altari ex institutione tychiani papæ, ut patet ex Pontificali Damiani *instituit fruges fabæ et uvæ in altario benedicere* Martyrologiis Rabani et Notkeri. In concilio theag. iii, c. 3, frumenti et uvæ mentio fit altari benedicantur, juxta versionem Græcæ veteres Codices, quemadmodum in concilio Constantiensi, can. 28: *Primitiæ uvæ et frumenti offerri altari benedicendæ suæ peculiari Benedictio* can. 5 apostolorum, juxta veterem interpretationem: *Offerre non liceat aliquid ad altare, præter vas spicas vel uvas*. Constantinopoli offerunt altari templi Blachernarum a patriarcha in missionis sanctæ Mariæ, ut refert Theodorus in citatum canonem, Porro in Cod. Rhem. August., habetur Missa de sancto Donato

441. *Cyriaci Martyris*. — Ita in Excusis et Codicibus nostris mss. In Missali Romano: *Largus et Smaragdus*.

442. *In prima Missa de nocte*. — Hæc Missa exstat in Excusis. Habetur tamen in aliis nostris mss. et apud Pamelium. In Cod. Rhemensi legitur in *prima* tantum. In Codicibus Romano Rhem. *In prima Missa* Apud Pamelium, *mane*. Itaque illud *de nocte*, non ita strictè dicitur.

443. *Replente*. — Recte. Ita in aliis nostris mss. vulgo habetur *Repleti*.

444. *In die solemnitatis hodiernæ*. — Rhem.: *In die solemnitatis hodiernæ, qua benedictio hostiam tibi placitam, et castam corpus leg. et holocaustum corporis &*

* Sic legitur in Cod. Reg. Suec. et apud Pamelium. necnon in vet. Missali Gothico, ubi legitur *Missa in natale sancti Sixti papæ urbis Romæ*

^f In duobus Theod. legitur etiam *Præfatio* nec tamen habetur. Eodem modo legitur *et castam* in Cod. Reg. Suec., ubi tamen Præfatio benedictionem autem uvæ continent laudati

^g In priori Theod. legitur eadem Præfatio nihil mutandum mihi videtur, optimo enim legitur: *Hostiam tibi placitam et castam corpus suscepisti*. At male Codex Rhemensis habet,

Oblatus est. — Ita in Codice Ratoldi abbatis. **A** *vis legitur Oblata est non ita recte.*

Oboliva. — Id est devota, Deo oblata, et con-

sancti Tiburtii. — In Miss. Rom. additur Su-

laxilium nobis tuæ propitiationis adfore pre-
— In Cod. Rhem. legitur : *Auxilium nobis*
nitiationis acquirimus.

Quoniam credimus, etc. — In eodem Cod. legi-
c desperamus de venitate quam per eos qui tibi
deposcimus. Ubi de venitate, id est, venia, aut
endum est : venia quum a te per eos qui tibi
deposcimus, ita ut hæc ab amanuensi con-
runt.

Vita præsentis auxilium et futuræ. — Id est,
ad præsentem vitam recte ducendam, et
am capessendam.

sancti Hippolyti. — In Missali Romano ei
Cassianus martyr Fori Sempronii adjungitur, **B**
prudenter in Peristephano.

452. *Et tuam, Clementiam, etc.* — In Cod.
est alia Præfatio : *Quia non solum malis no-*
a retribuisti, sed et miseris uberiora dona con-
di digne pro nobis possint intercedere, contu-
quod nostra scientia non habebit, intercessio
et gratia justorum. Sed hæc corrupta sunt,
legendum est : *Sed ut miseris uberiora dona*
sanctos tuos, qui digne, etc. Secundo, pro
egendum est *sufficientia.*

Isuehii confessoris. — Quia multis tormentis
orthodoxa toleratis superstes fuit, eadem
confessor appellatur qua supra sanctus Felix

Vigilia Assumptionis, etc. — Hæc Vigilia in
Rhemensi desideratur.

faciat. — Ita in editis et in Codicibus Ro-
Ratoldi, et apud Pamelium. In Missali Ro-
gitur *facias.*

Assumptio sanctæ Mariæ. — Hoc festum **b** a
lib. de Officiis palatii, et a Theodoro Balsa-
canonem tertium apostolorum dicitur *κοί-*
της υπεροχίας θεοτόκου, id est, dormitio sanctis-
eiparæ : in novello Emmanuelis Comneni
bris appellatur υπεροχίας της αγίας θεοτόκου
ης, id est, gloriosissima sanctæ Dei matris
o, et in Euchologio Græcorum η σεβασμία
της υπεροχίας δεσποίνης ημών θεοτοκου και
ιένου Μαρίας, id est, emigratio veneranda
mæ Domine nostræ Dei Genitricis et sem-
nis Mariæ.

Memoranda nobis, etc. — Hæc Oratio est ad
onem seu Collectam, cum postea sequatur
d Missam.

Alter quas intemerata, etc. — Hæc contra-
ventur in Codice Rhemensi.

Beatus qui per, etc. — Ita in Cod. Ratoldi, in
ten quarta pars adjicitur ante conclusionem **D**
consuetudinem harum benedictionum episco-
quod et alibi non semel in eodem Codice

in Codice Rhemensi sequitur octava sancti
i. Orationes ut apud Pamelium. Præfatio :
urentii natalia repentes, cui fulem confes-
se non abstulit ignis ingestus, etc., ut in
Ambrosiana. Habetur etiam hæc octava in
Ratoldi, cujus prima Oratio : Iterata festivitate
urentii, etc., aliæ orationes, et Præfatio ut
Rhem.

Discimus non facile mutandos correctionis
terres libros.

ita nostris in Codicibus.

festum olim celebratum esse xv Kal. Feb. ;
8 Januarii optime probat Mabillonius, lib.
urgia Gallic., pag. 118. In Lectionario Lu-
atur post Dominicam secundam ab Epipha-

460. *Sancti Martyris tui Agapiti, etc.* — In Codi-
cibus Rodradi et Ratoldi habetur hæc Oratio : *Læ-*
tture Ecclesia, etc., ut in Missali Romano,

Porro in Codicibus Rhemensi et Ratoldi sequitur :
xiv Kalend. Septemb. natale sancti Magni. ^o Eodem
die in Martyrologio Romano : *Anagninæ, sancti Ma-*
gni episcopi et Martyris, qui in persecutione Decii ne-
catus est. Fuit et alius Magnus tantum martyr, non
episcopus, de quo eodem die agit Petrus in catalogo
lib. vii, cap. 76, et Martyrologium ms. sancti Hie-
ronymi : Et natale sancti Magni martyris. Hic et
Andreas appellatur, cumque multis aliis passus est,
ut videre est in Martyrologio Usuardi : Natale san-
cti Magni, seu sancti Andreæ martyris cum sociis suis
duobus millibus quingentis nonagintaseptem, Et in Mar-
tyrol. ms. biblioth. Corb. Natales sancti Magni, seu An-
dreæ martyrum (lege martyris) cum sociis suis duobus
millibus quingentis nonaginta septem. In Calendario
libri sacramentorum Ratoldi abbatis mentio fit **412**
etiam ejusdem sancti Magni martyris, sed Andreæ
nomine suppresso : *Sancti Magni cum sociis suis*
mm̄dxcvii. Qui quamvis hic martyr non appelletur,
id tamen internosci potest ex circumstantiis. In par-
vulo Martyrologio Codici Rhemensi assuto mentio
fit sancti Magni sine adjuncto, in hunc modum : *Et*
natale sancti Magni. De hoc autem ultimo puto nostra
Sacramentaria esse capienda, cum in eorum Collec-
tis martyr duntaxat appelletur, episcopus neuti-
quam. Collectæ utriusque Codicis similes sunt et
communes.

461 *Sancti Timothei martyris.* — Ita in Excusis
et in Codicibus Rodr. et Rhem. Sed in Cod. Rat.
hic duæ sunt missæ, prior sancti Timothei, altera
sancti Symphoriani, nulla facta mentio sancti Hip-
polyti, de quo in Missali Romano conjunctim cum
aliis.

462. *ix Kalend. Septemb. sancti Bartholomæi.* —
Hoc festum hoc die annotatur in omnibus antiquis
C Martyrologiis, et in Codicibus nostris mss. Rodradi
et Rhem. Sed in Cod. Rat. assignatur viii Kalend.
Sept., quo Romæ celebratur, quod eo die corpus
ejus sit translatum in insulam Tiberinam : qua de
re vide Baronium. Puto tamen Codici Ratoldi men-
dum obrepisse unius notæ defectu, quia in ejus
Calendario hoc festum notatur ix Kalend. Sep-
ptemb.

463. *Non deseris.* — Ita in Codice Ratoldi. At in
Cod Rhem. legitur *Non deserens.* Porro in Codici-
bus Rhem. et Ratoldi sequitur : *vi Kalend. Septemb.,*
natalis sancti Rufi. ⁴ Idem officium est in utroque
Codice, et Orationes sunt vulgares. In Oratione su-
per oblata utriusque Codicis hic sanctus Rufus mar-
tyr appellatur : *Oblatis, quæsumus, Domine, placare*
muneribus, et intercedente beato Ruso martyre tuo, etc.

Hic martyr fuit capuæ, discipulus sancti Apolli-
naris primi Ravennatis episcopi. De eo Martyrolo-
gium Usuardi hoc die : *Apud Capuam, natale sancti*
Rufi martyris, quem docuit beatus Appollinaris Petri
apostoli discipulus, cum esset patriciæ dignitatis. Mar-
tyrologium Adonis addit et baptizavit. Martyrolo-
gium Notkeri : Apud Capuam nativitas sancti Rufi
martyris docti et baptizati a sancto Appollinare. Marty-
rolog. ms. biblioth. Corb. : Apud Capuam, natale
sancti Rufi martyris. Martyrologium ms. sancti Hie-
ronymi : In Capua, sanctorum Rufi, Magni. Kalen-
darium ms. Sacramentarii Ratoldi abbatis : In Ca-
pua, natale sancti Rufi martyris. Martyrologium par-
vum Sacramentario Rhemensi annexum : In Capua,
natale sancti Rufini (lege Rufi martyris. Quæ omnia

nia, et in Missali Gothico inter Epiphaniam et sanctæ
Agnæ natale. Consule notas et observationes Ma-
billonii.

^o In priori Theod. habetur festum seu nat. sancti
Magni mart., at ix Kalend. Septembris. In Gemet.
vero xiv Kalend. ejusdem mensis.

^d Codices nostri meminerunt quoque sancti Rufi.

non dissident a memorati hujus sancti Rufi Missa, A in qua duntaxat martyr (ut antea monui) appella- tur, non episcopus, etsi in Martyrologio Romano episcopus et martyr appelletur: *Capuae in Campania, sancti Rufi episcopi et martyris*, etc. In quo statim subjungitur: *Ibidem, sanctorum martyrum Rufi et Carpophori, qui sub Diocletiano et Maximiano passi sunt*. Sed alibi non legitur hunc Rufum episcopum fuisse nec in Vita sancti Apollinaris apud Surium, nec duos Rufos illius civitatis martyres fuisse.

464. *Beatum Augustinum*, etc. — In Codice Rhe- mensi est alia Præfatio in hunc modum: *Et omni loco et tempore omnipotentiae tuæ gloriam celebrare: per quod pietatis officium in commemoratione beati Augustini confessoris tui atque pontificis sacrificium tibi laudis offerimus, et magnificentiam tuam in mortificatione ipsius adoramus, tua in omnibus operante virtute, ut, nullis illecebris corporis, nulla promissa blandimentorum fallacium virtute, tuo ignitus Spiritu vinceretur* 413 *amore*, etc., ut in nostro Codice beati Eligii. Hæc autem ultima verba corrupta sic castiganda sunt: *Ut nullo promissorum blandimento- rum fallacium, virtute tui ignitus Spiritus, vinceretur amare*.

465. *Intercessio, Domine*, etc. In Codicibus Ro- dradi et Ratoldi alia exstat oratio: *Deus, qui beatum Hermetem martyrem tuum virtute constan- tior*, etc., ut in Missali Romano. Hujus meminit Ago- bardus, epist. ad imper. Ludovicum: *Pensate, pen- sate, fratres, quam longe est mens vestra ab illa peti- tione qua in celebrationibus Missarum soletis dicere Deo, non voluntate, sed voce: Da nobis pro amore tuo prospera mundi despiciere, et nulla ejus adversa formidare*.

466. *Quas sancti Hermetis*, etc. In Codice Rhemensi legitur: *Quas sancti Hermetis confessoris tui confes- sione præsentis confidimus adjurandas. Per Christum*.

467. *Eraudi nos, Deus*, etc. In Codicibus Rodradi et Ratoldi sunt aliæ in hac Missa Orationes, æque vulgares.

468. *Ab ipso in Spiritu baptizatus*. Nota sanctum Joannem Baptistam ab ipso Christo fuisse bap- tizatum.

469. *Frueretur*. In Codice Rhemensi legitur *ser- varetur*.

470. *Deinde capitalem sententiam subiit*, etc. In eodem Cod. hæc aliter leguntur: *Exinde capite plec- titur qui plus erat quam propheta. Quia Judæi Chri- stum, qui Dominus et caput prophetarum est amiserunt. Joannes autem et fidelis pronuntiatus implevit officium præcursoris, ut Redemptorem mundi, quem superius digito demonstraverat, etiam ad inferos pretiosa morte præcederet*.

In Eodem Codice, et in Cod. Ratoldi sequitur: *Kalend. Septemb., natale sancti Prisci*. b Illic sanctus Priscus martyr est, ut constat ex Collectis utriusque Codicis. Fuit unus ex Septuaginta duobus Christi discipulis, qui passus est Capua, via Aquaria. De quo hac die in Martyrologiis Romano, Usuardi, et Nolkeri, et in Martyrolog. ms. sæpius citato biblio- thecæ Corb., in parvulo Martyrologio ms. Codici Rhemensi affixo, et in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, in quo sic legitur: *In Capua aquaria natale sancti Prisci martyris*.

471. *Ad processionem*. Id est, ad Collectam, synaxim, cætum. Nam processio hic nihil aliud est quam id quod supra in Purificatione sanctæ Mariæ virginis Collecta dicitur. Hoc satis indicat Oratio ad Processionem, quæ non dicitur in ipso incessu, seu deambulatione, sed in ipso templo, populo jam in eo collecto et congregato.

Quod etiam palam est ex concilio Laodicensi, can. 47: *In processionibus Psalmos non connectere*. Nam ibi Processiones non sunt solemnes illæ deambula- tiones, seu lustrationes, quæ modo fiunt festi ali-

cujus gratia, sive publicæ necessitatis causa, quas vulgo vocant supplicationes, rogationes, Proces- siones; sed conventus, cætus populi in ecclesia, ut ex Græco textu ejusdem concilii perspicuum est: *Προσ τὸν μὴ δεῖν συνάπτειν ἐν ταῖς συνήξει τοῦ ψαλμοῦς*, id est, quod non oportet connectere Psalmos in conventibus. Ubi vides in illa veteri interpreta- tione concilii Processiones esse synaxes, id est cætus seu conventus. Quod etiam ex sequentibus liquet: *Ἀλλὰ διὰ μέτρου καὶ ἑκάστου ψαλμοῦ γίνεσθαι ἀνάγνωσιν*, id est, sed ad unumquemque Psalmum interjecto spatio lectionem fieri; nam in ipsa ec- clesia, non vero inter eundem lectiones fiunt.

Quare optime Theodorus Balsamon totum hunc canonem explicat de conventu ecclesiastico, in quo divina 414 officia peraguntur. Et ita capiendus est locus epist. 81 et sancti Leonis papæ ad Dioscorum episcopum Alexandrinum: *Quapropter quod remeanti filio Possidonio presbytero hanc ad fraternitatem tuam epistolam dedimus perferendam, qui nostris Proces- sionibus atque ordinationibus frequenter interfuit, et toties admissus, quid in omnibus apostolicæ auctori- tatis teneremus agnorit*. In hac enim epistola agitur de Missarum celebratione, et clericorum ordinatione. Et verbum procedere est ad ecclesiam convenire juxta antiquam loquendi formulam. Sanctus Augus- tinus, lib. xxii. de Civitate Dei, cap. 8: *Iude ad me curritur, ubi sedebam, jam processurus*, nempe in ec- clesiam. Unde paulo post subjungit: *Procedimus ad populum, plena erat Ecclesia*.

Ennodius in Vita sancti Epiphaniæ Ticinensis epis- copi: *Procedendum censuit omnibus in quolibet aeris errore maturius, ita ut vigiliarum formam lectoribus antecedens ad ecclesiam præberet episcopus*. Ubi vides procedere esse ad ecclesiam ire. Sanctus Hierony- mus, epist. 2. tom. 1, ad Eustochium: *Rarus sit egressus in publicum, martyres tibi quarantur in cu- biculo tuo: nunquam causa deerit procedendi, si semper, quando necesse est, processura sis*. Redarguit virginem quod sæpius quam par esset ad templa martyrum se conferret. In ea enim desiderabat raras excursus, cum procedendi ad ecclesiam, videlicet, causa deesse non posset, si quando necesse esset, nempe verbi Dei audiendi, aut Eucharistiæ sumendæ gratia, id faceret.

Quare id quod opponitur ex Tertulliano, lib. ii, ad Uxorem: *Si procedendum est, nunquam magis fami- liæ occupatio obrenit*, infirmum est. Etenim ibi sermo non est de circuitationibus et rogationibus illis quæ vulgo Processiones appellantur, quæ sane tem- pore Tertulliani nondum erant in usu, cum tum Christiani in latibulis, cryptis et locis occultis sacra peragerent paganorum metu, qui sane Christianos per Plateas canentes trucidassent; quod si factum fuisset, nullæ unquam martyrum historiae conticuissent. Sed prædicti loci explicatio est emendanda ex altero loco Tertulliani, libro de Cultu feminarum (qui sane omnino adversatur ejusmodi publicis lustrationibus), ubi agen sde tribus causis ob quas debeant procedere Christiani, sic ait: *Nam nec templa circumitis, nec spectacula postulatis, nec festos gentilium nostis, Propter enim ipsos conventus, et mutuum videre et vi- deri, omnes pompæ in publicum proferuntur, aut ut luxuria negotietur, aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedenti causa non tetrica; aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur aut Dei sermo administratur*. Quæ tria postrema cum olim licerent a Christianis clanculum et sine pompa non indigebant in his mulieres ornata ad ostenta- tionem. Itaque hæc verba Tertulliani, lib. ii ad Uxorem, *si procedendum est*, referenda sunt ad tres illas Processionis causas, aut cum visitandus erat in- firmus frater, aut sacrificium offerendum, aut ver- bum Dei audiendum, quæ Christiana mulier pagano

a Habetur in utroque Theod.

b Ita ic Gemet et Theod.

crebra familiæ impedimenta vix obire poterat. l rem facit id quod obicitur ex epist. 63 asilii, in qua scribit tempore sancti Gre- rocæsariensis episcopi litanias in Eccle- e usitatas. Quod admitto quidem; sed hoc niæ sunt quædam preces, nempe, Kyrie etc., quales habentur in regula sancti Be- cap. 9: *Post his lectio Apostoli sequatur ex itando, et versus et supplicatio litaniarum, id est, eison. Et sic finiantur vigilie nocturnæ.* Et Non vero lustrationes et obambulationes, nullus erat tempore præfati Gregorii in Ec- sus, ob supra dictam causam: qui sane episcopus Constantinopoli, sub sancto Joan. Chry- , ad frangendum Arianorum fastum, qui, di- ortis civitatis egressi, hymnos quosdam æ aptos decantando contendebant ad loca si conventus agebant, ut refert Sozomenus, list., cap. 8.

dum tamen a sancto Avito, sermone de Ro- is, Processiones usurpari pro his solemnibus nibus et supplicationibus.

ancti Adriani. Ita in Editis Sed in aliis Co- nostris mss. nulla hic sancti Adriani nec : mentio a est. Porro in Editis et in Codice habetur natale sancti Gorgonii martyris v tembris, quod abest a Codicibus sancti Eli- dradi.

beati Proti, etc. Ita in omnibus aliis Codi- stris mss. Vulgo *Beatorum Proti*, etc.

Exaltatio sanctæ Crucis. Ita appellatur a φωτις, id est, exaltatio, ut palam est ex No- manuelis Commeni imperatoris, apud Theo- alsamonem, in Photii Nomocanonem, tit. 7, φωτις του ζωτοφουρου σταυρου, id est, exaltatio crucis; et apud Codinum, lib. de officiis inopolis, dicitur et σταυροφάνεια, id est, manifestatio, ut clarum est ex Chronico rino: Τούτοις τοῖς ὑπάρτοις γέγονε τὰ ἐγκαίνια ησίας του αγίου σταυρου της οἰκοδομηθείσης ὑπό τινου ἐπί Μαχαρίου Ἐπισκοπου μηνί Σεπτεμβρίω ἤθεν ἠρξάτο ἡ σταυροφάνεια. Id est, his con- Dalmatio, et Anicio Paulino) facta sunt en- cesiæ sanctæ crucis ædificatæ a Constan- o Macario episcopo, Septemb. 17. Inde in- tum manifestationis sanctæ crucis. Sed puto esse in notis arithmetiis, et legendum id, 14. Ubi nota festum exaltationis sanctæ nitium sumpsisse imperante Constantino ost illius inventionem. Quod etiam clarum lenologio Græcorum apud Henricum Cani- m. n antiq. lect.: *Exaltatio pretiosæ et vivi- is sub imperatore Constantino Magno.*

Deus, qui Unigeniti tui, etc. In Codice Rhe- Deus, qui nos hodierna die exaltationis, b etc., ssali Romano.

Devotas, Domine, etc. In Codice Ratoldi : habetur Oratio super oblata, quæ sane fuit ab amanuense aliud forsitan agente. u Codice exstat hæc Benedictio: *Deus, qui i genus humanum per beatæ crucis patibu-*

esu Christi, etc. In Codice Rhemensi se- Ad crucem salutandam, Deus, qui Unigeniti ut supra. Apud Pamelium Orationem super . multæ excipiunt Orationes, quarum ultima nodi: *Deus, qui Unigeniti tui Domini nostri isti vivificæ crucis vexillum sanctificare vo- c.* Quam citat Alcuinus, lib. n adversus Eli- : *Item ad elevationem sanctæ crucis: Deus,*

alend. Rom. notatur hoc festum, et in utro- d. necnon in Gemet. Abest ab Ed. Pamel., lod. Reg. Suec. contineatur.

emet, ac utroque Theod. leguntur duæ Orat. gnatæ. In Cod. Reg. Suec. exstat tantum

A *qui Unigeniti tui pretioso sanguine vivificate crucis vexillum sanctificare voluisti.* Ubi legendum est *vivi- ficæ*, ut apud Pamelium.

Olim eo die sub finem Missæ a pontifice crux ex- tollebatur, ut a populo adoraretur: et hæc vel similis Collecta, recitabatur, quod ex Codice Rhemensi col- ligere est, ubi sub finem Missæ exstat Oratio ad crucem salutandam constatque ex loco citato Al- cuini.

478. *Eodem die, natale sanctorum Cornelii, etc.* In Excusis, et in omnibus aliis Codicibus nostris mss., et apud Pamelium, horum festum martyrum eodem die exaltationis sanctæ crucis solemnitas peragitur, qui est passionis illorum dies. Sed postea translatum est in diem 416 xvi Kalend. Octobris, ut videre est in Missali Romano.

479. *Beatorum martyrum, etc.* In Codicibus Ro- dradi et Ratoldi: *c Infirmiorem nostram, quæsumus, Domine, propitius respice, et mala omnia quæ juste meremur sanctorum tuorum intercessione averte. Per.*

B 480. *Tuamque in sanctorum tuorum, etc.* In Codice Ratoldi hanc Præfationem excipit altera propria sancti Cypriani: *Beati Cypriani natalitia recensentes: ut qui in conspectu tuo clarus exstitit dignitate sacer- dotii, et palma martyrii, et in præsentis sæculo sua nos intercessione foveat, et ad misericordiam sempiternam pius interventor perducatur. Per Christum.*

At in appendice Rodradi exstat Missa propria sancti Cypriani in hunc modum: Oratio: *Salutarem nobis edidit hodierna festivitas beati Cypriani sacer- dotis et martyris in tua, Domine, virtute lætitiæ, etc.* Secreta: *Sacrificium nostrum, Domine, quæsumus, ipsa tibi sit actione placabile.* Post communionem: *Satiati, Domine, muneribus sacris, tuum nobis quæ- sumus adesse præsidium, etc.*

481. *Suscipiens, id est, colens, venerans.*

482. *Apostolici reverentia culminis offerentes tibi sacra mysteria.* In Codicibus Rhemensi et Ratoldi aliter legitur: *Apostolicæ reverentiæ culmen offerimus sacris mysteriis imbuendum, præsta, Domine, quæ- sumus, etc.* Sed existimo lectionem Codicis nostri sancti Eligii, quæ cum Editis conspirat, longe præ- stare. In Codice Rodradi aliud est hujus Orationis initium, nempe: *Præsta, quæsumus, ut beati Mat- thæi, etc.*

483. *Hic.* Hoc vocabulum deest in Codice Rodradi.

484. *Regni Cælestis.* Id est, honoris et cultus Dei, per quem Deus in anima fidei regnat.

485. *Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, etc.* In Cod. Rhem.: *Sit, Domine, beatus Matthæus evan- gelista nostræ fragilitatis adjutor, etc.* Quam excipit altera: *Præsta, quæsumus, etc.* Ut in hoc Codice sancti Eligii.

In Cod. Ratoldi sequitur: *x Kalend. Octob., d na- tale sanctorum (lege sancti) Mauricii cum sociis.* Missa est ejusmodi: Oratio: *Annue, quæsumus, om- nipotens Deus, ut nos sanctorum Mauricii, Exuperii, Candidi, Victoris, Innocentis, et Vitalis, et sociorum eorumdem, lætificet festiva solemnitas, etc.* Super oblata: *Respice, quæsumus, munera quæ in sanctorum martyrum tuorum Mauricii, Exuperii, Candidi, Vic- toris, Innocentis, et Vitalis, et sociorum eorumdem commemoratione deferimus, etc.* Præfatio: *Quoniam cognovimus, quantum apud te sit præclara vita san- ctorum, etc.* Ad Complendum: *Cælestibus repleti sacramentis et gaudiis, etc.* In eodem Codice sequitur altera Missa eorumdem martyrum: *Omnipotens et misericors Deus, qui sanctis martyribus tuis Mauricio, Exuperio, Candido, et Victori cum sociis eorum co- ronam martyrii præstitisti, etc.* Super oblata: *Hostias,*

c In Gemet. eadem legitur. Ipsam exhibent Theod. at secundo loco. Prior Missa differt ab ea quam ha- bent libri vulgati; scilicet *salutarem, etc.*, ut infra ex appendice Rod.

d In Gemet. quoque: *Sanctorum Mauricii cum sociis.*

quæsumus, Domine, solemniter immolandas, etc. Ad Complendum : *Sumptis, Domine, cælestibus sacramentis et præmiorum gaudiis*; In prima autem Missa, pro ^a Innocentis, legendum est **417** Innocentii, ut in Martyrologio ms. sancti Hieronymi, Romano, et aliis nonnullis. Sancti Vitalis meminit Ordericus Vitalis, lib. xiii Hist. eccl., sub finem, scribitque unum esse ex sancti Mauricii sociis : *Nomenque Vitalis pro angelico vocamine, quod Normannis absonum censebatur, mihi impositum est ; quod ab uno sodalium sancti Mauricii martyris, cujus tunc martyrium celebrabatur, mutuatum est.*

486. *Deus, qui tribus pueris, etc.* In Codice Rhemensi : *Deus, cujus adorandæ potentia Majestatis, flammæ sævientis incendium sanctis tribus pueris in splendorem mutatum est, etc.* Cui Orationi in eodem Codice præfigitur ^o *Post Benedictiones*, id est, post canticum *Benedicite omnia opera Domini, etc.*

487. *Restrictis.* In Codice Rhemensi legitur *strictis.*

488. *Custodiat custodia* ^o *custodia* redundat.

489. *Adesto plebi tuæ, etc.* In Codicibus Rhemensi et Ratoldi subjungitur : *Perpetuum nobis, Domine, tuæ miserationis præsta subsidium, etc.*, ut apud Pamelium. Quam in Codice Ratoldi sequitur alia : *Da nobis, omn. Deus, beati Michaelis archangeli, etc.*

Porro in Excusis, et in Codice Ratoldi sequitur : ⁿ *Kalend. Oct.*, ^b *natale sancti Hieronymi*; sed diversæ sunt Orationes, quæ in Codice Ratoldi sunt ejusmodi : *Sancti tui Hieronymi nos, Domine, quæsumus, interventio gloriosa commendet* : Super oblata : *Suscipe, Domine, propitius Orationem nostram, etc.* Præfatio : *Et tuam misericordiam deprecari, ut mentibus nostris beati Hieronymi presbyteri repetita solemnitate spiritualis lætitiæ tribuat jugiter suavitatem, etc.* Ubi hæc verba, *repetita solemnitate*, subindicant olim in Ecclesia fuisse duplicem ^c sancti Hieronymi solemnitatem, etsi in hoc Ratoldi Codice sit unica duntaxat. Ad complendum : *Votiva, Domine, beati Hieronymi dona percepimus, etc.*

In eodem Codice Rhemensi sequitur : *Pridie Kalend. Octob.*, ^d *vigilia sancti Remegii.* Oratio : *Hæc nobis solemnitas beatissimi Remegii confessoris tui atque pontificis meritis inchoata, etc.* Super oblata : *Descendat, quæsumus, Domine, super hoc sacrificium misericordia tua, etc.* Contestada. Vere dignum. . . quo igitur interveniente beato Remegio confessore tuo supplices pietatis tuæ misericordiam postulamus, etc. Post Communionem : *Credimus magnum istum pietatis mysterium.* Ubi notandum est in multis mss. Codicibus scribi *Remegii*, pro *Remigii*, ut in hoc Codice. Unde et in multis Codicibus mss. et antiquis Excusis, mutato *g* in *d*, scribitur *Remedii*, ita ut hic pontifex *Remigius*, et quidem usitatius, interdum *Remegius*, aliquando *Remedius*, dicatur.

Præterea notandum est hoc vocabulum ^e *Contestada*, quod non memini me in alio Codice legisse, hic pro Præfatione usurpari, ut supra notatum est.

In eodem Codice Rhemensi sequitur : *Kalend. Octob.*, *natale sancti Remegii episcopi et confessoris.* Oratio : *Præs'a, quæsumus, omnipotens Deus, ut intercedente beato Remegio confessore tuo, etc.* Super oblata : *Ut hæc oblatio accepta sit, Domine, etc.* Præfatio : *Semper gratias agere, atque in laudibus tuis cum lætitia et exultatione, sancti Remegii confessoris tui præconia dicere, laudes attollere, atque jugiter exultare, cujus hodie annua solemnitate depositionis festa celebramus, etc.* Post communionem : *Præsta quæsumus, ut intercedente sancto* **418** *antistite tuo cujus*

^a Sic nihilominus legitur in Gemet.

^b Festum hoc notatur in Mss. nostris.

^c In priori Theod. legitur : *Nonis Octob.*, *octava sancti Hieronymi*, quæ potest appellari *repetita solemnitas.*

^d Consentiant Theod. In Gemet. nulla assignatur vigilia festi sancti Remigii, cui junguntur alii tres sancti confessores, sc. Germanus, Vedastus, et Bavo.

^A *hodierna die in conspectu Majestatis tuæ beati gloriam dignis laudibus celebramus, etc.* Super oblata : *Exaudi nos, Domine sancte. Pater omn. æternæ Deus, meritis sancti antistitis et confessoris Remegii hanc plebem tua solita miseratione custod*

Quamvis autem huic Missæ præfigatur *natalis Remegii*, et in Præfatione hæc verba habeantur : *positionis festu celebramus, et in Oratione communionem : beatitudinis gloriam dignis laudibus celebramus, non tamen est hic dies natalis, sed sancti Remigii, qui Idibus Januarii obiit, ut t Flodoardus lib. i Hist. eccl. Rhemensis, cap omnia Martyrologia, sed est dies translationis illius corporis, quo bis Kalend. Octobris, non anno, translatus est. Prima translatio facta e lorum ministerio in novam cryptam post attestatur Flodoardus ejusdem lib. i cap. 20. S ab Hincmaro archiepiscopo Rhemensi temporali Calvi imperatoris, quod testatur Hincmaro versibus apud Flodoardum ejusdem libri c*

^B Tertius et Carolus regni componeret actus Octenber primam cum daret atque dies Ex quo confirmatur quod supra dictum est, die translationis sanctorum non ipsam translationem celebratam fuisse, sed eorum natale, seu depositionem.

In eodem Codice Ratoldi habetur, *Kalend. Octobris, natale sancti Vedasti.* Et in Martyrologio ^D eodem die : *Atrebatibus civitate, beati Vedasti* qui est dies translationis reliquiarum illius, ut est in Martyrologio ms. Codicis biblioth. Coloniensis Octobris : *Eodem die, translatio e sanctorum confessorum Remigii Rhemensis episcopi Vedasti Atrebatensis.* Et in Calendario Sacramentorum Ratoldi eodem die : *Nobiliaco monasterio, translatio sancti Vedasti.* Consule notas doctissimi viri Colvenerii ad caput 19 libri i Chronici Camebracensis mox citandum.

^C In eodem Codice Ratoldi habetur altera ^M *sancto Vedasto viii Idus Februarii.* Hæc autem translatio facta est ex æde sanctæ Mariæ ad Nobiliaco monasterium vere nobile, quod nunc de nono nomine sancti antistitis appellatur, a sancto Autbmeracensi episcopo, et sancto Audomaro Tarv pontifice, ut scribunt Alcuinus in Vita sancti et Baldricus, lib. i Chronici Cameracensis, c. 9 et 19. Missa autem est ejusmodi : Oratio *qui nos devota beati Vedasti confessoris tui antistitis instantia ad agnitionem nominis tui vocatus es, etc.* Super oblata : *Hostias, Domine tuis altaribus adhibemus, etc.* Præfatio : *Dien talitium beati Vedasti summa cum devotione suppliciter obsecrantes, ut ipsum apud tuam misericordiam, etc.* Ad Complendum : *Beati Vedasti confessoris tui atque pontificis, Domine, precibus cles, etc.* Alia : *Deus, qui nos sanctorum tuorum porali tribuis commemoratione gaudere, etc.* ^D Missa (ut in superiori de sancto Remigio n est) vides in sanctorum translatione non ipsam translationem, sed natalitium diem celebrari juxta consuetudinem, de qua supra sem Julium egimus.

480. *Marci papæ.* In Missali Romano a Sergius, Bacchus, Marcellus, et Apuleius m In Codice Rhemensi sequitur : *Eodem die sanctorum Marcelli et Apulei.* Quod desiderant aliis Codicibus nostris mss., ut in Excusis Pamelium.

In Theod. quoque post officium de sancto sequitur alia Missa de quatuor illis sanctis.

^e *Contestada*, idem est ac *Contestatio*, quod teri Sacram. Gallic. semper legitur pro *Præfatione* ^f *Consentiant Mss. Theod. et Gemet., in Missa sancti Marci Missam habetur : vi Non. Octob. Leodegarii episc.*

419 In eodem Codice, et in Codice Ratoldi habetur: ^a vii Idus Octobris, vigilia sanctorum Dionysii Rustici et Eleutherii et sequenti die natale eorundem sanctorum. Missæ diversæ sunt in utroque Codice. Et vii Kalend. Novembris, in eodem Ratoldi Codice habetur octava eorundem sanctorum.

491. *Assumpto scuto fidei, etc.* In Codice Rhemensi hæc aliter leguntur: *Qui assumens scutum fidei quo inimici jacula ignea exstingueret et guleam spem salutis, et gladium spiritus, quod est verbum tuum, fortiter oppugnantibus passionibus vitiorum restitit. Ideoque precamur, exercituum Domine, qui cum post mortificationem corporis stigmata perferentem remunerasti, ejus triumpholibus et informemur exemplis, et meritis adjuremur. Per Christum.*

492. *Manavit.* Mano hoc loco sumitur transitively.

493. *Nos eorum exemplis informemur, etc.* In Codice Rhemensi hæc aliter leguntur: *Ita nos etiam quæ exercuere sectantes convenientius eorum natalitia celebremus. Et ideo cum angelis, etc.*

494. *Quæ tua possumus, etc.* In Codice Rhemensi aliter: *Quæ audere possis pro nobis. Per Christum.*

495. *Natale sancti Cæsarii.* Hoc festum exstat in Excusis, et in Codicibus nostris mss. Rhemensi et Ratoldi.

Hujus sancti Cæsarii acta ^b exstant apud Surium, eodem die. Ubi dicitur passus tempore illo quo Claudius necavit matrem. Quæ verba, si sine sunt, de nullo alio imperatore quam de Claudio Nerone intelligi possunt. Fuit natione Afer, dignitate diaconus; passus est Tarracinæ cum Juliano presbytero, ut eadem Acta testantur. Martyrologia Usuardi, Rabani, Adonis, et illud quod nominæ Bedæ circumfertur, dicunt illum sub Claudio imperatore passum esse.

Difficultas est tamen non mediocris in Actis sanctorum Nerei, Achillei, et Domitillæ, in quibus Cæsarius diaconus dicitur sepelisse Tarracinæ corpora sanctæ Domitillæ, et sociarum ejus, quæ sub Trajano passæ sunt. Ex quo quidam efficiunt sanctum Cæsarium non fuisse passum sub Claudio imperatore, sive intelligas Claudium Neronem matricidam, seu intelligas Claudium illum imperatorem, quem mirum in modum laudat Trebellius, qui ejus Vitam scripsit, eo quod vixerit sanctus Cæsarius sub Trajano imperatore. Quod sane mihi vix ac ne vix quidem persuadere possum. Quia auctoritas Vitæ sancti Cæsarii et aliorum auctorum citatorum, si me non fallit animus, non videtur postponenda solis Actis sanctorum Nerei et Achillei, quæ si non sunt hac in parte mendosa, duos olim Cæsarios Tarracinæ floruisse diverso tempore dicendum est.

Quare cum apud Surium dicitur sanctus Cæsarius passus tempore illo quo Claudius necavit matrem, credendum est hunc locum ab ignaro quodam homine fuisse corruptum.

496. *Deus, qui nos, etc.* Huic Orationi in Codicibus Rhemensi et Ratoldi hic titulus præligitur: *Ad Missam.* In quibus huic Orationi præponitur altera cujus titulus est in Codice Rhemensi: *Ad Collectam, ad sanctum Cosmam et Damianum.* In Codice Ratoldi, *Collecta ad sanctum Cosmam et Damianum.* Rectius: *Ad Collectam, etc.* Oratio autem est ejusmodi: *Adesto, Domine, martyrum deprecationi sanctorum; et quos pult pro tuo nomine tribuisti, fac tuis fidelibus suffragari. Per.* Ubi per sanctos martyres **420** intelligendi sunt Cosma et Damianus, in quorum ecclesia recitabatur hæc Oratio ad Collectam seu Processionem, juxta rationem a nobis supra explicatam.

^a Hæc vigilia in duobus Theod. et Calensi notatur vii Idus Octobris. In Gemet. nulla assignata vigilia legitur: vii Idus Octobris, nat. sanctorum Martyrum Dionysii, etc.

^b De his Actis male sentit doctissimus Tillemontius, tomo II Commentariorum ad Hist. ecclesiast. perturbentium, pag. 614, nota 4, de sancto Cæsario. Saniora non judicat alia Acta sanctorum Nerei,

497. *Natale omnium sanctorum.* De hac solemnitate nihil ^d exstat in Codicibus Rodradi et Rhemensi. Hoc festum instituit Gregorius tertius pontifex maximus, ut scribit Usuardus in Martyrologio: *Tertius vero Gregorius pontifex postmodum decrevit eandem in honore omnium sanctorum solemniter observari perpetuo ab omni Ecclesia.* Quod in Gallia celebratum est sub Ludovico Pio, ut testatur Ado in Martyrologio mss.: *Monente sanctæ recordationis Gregorio pontifice piissimo, Ludovicus imperator, omnibus regni et imperii sui episcopis consentientibus, statuit ut solemniter festivitas omnium sanctorum in præfata die annuatim perpetuo ageretur.*

Hic autem Gregorius quartus est hujus nominis, ut testatur Sigebertus, ad annum Christi 853. Quod tamen decretum non statim ubique tenuit. Etenim in Codice Rodradi, qui scriptus fuit tempore Caroli Calvi imperatoris, nullum exstat hujus solemnitalis officium.

B Dicendum est tamen ante Ludovicum Pium imperatorem hoc festum in nonnullis Galliæ locis fuisse celebratum. Siquidem illius officium assignatur ab Alcuino in libro de divinis Officiis, qui tempore Caroli Magni floruit in Gallia; quamvis sub Carolo Magno nullum esset de hujus solemnitalis observatione decretum. Nam in concilio Moguntino, quod eodem Carolo imperante, celebratum est, can. 36, in quo de festorum observatione agitur, nulla est festi sanctorum omnium mentio.

408. *Quatuor coronatorum nomina hæc sunt, etc.* Ita in Editis. In aliis Codicibus nostris mss. et apud Pamelium hic titulus desideratur ^c.

499. *Quorum dies natalis per incuriam neglectus, etc.* Ita in Editis. Aliter in Ordine Romano: *Quatuor Coronatorum nomina per incuriam neglecta, Deorevelante hæc sunt: Severus, Severianus, Victorinus, et Carpophorus; solemnitas tamen eorum, ut statuta fuerat, in aliorum sanctorum nomine celebris permansit, nempe quinque martyrum, qui in hac Missa nominantur. Ita fere Usuardus in Martyrologio hac die: Horum nomina cum minime potuissent reperiri (quæ Domino revelante interjectis annis postea ostensa sunt), statutum est ut anniversaria dies ipsorum sub nominibus supra dictorum quinque martyrum recoleretur.*

His suffragatur Martyrologium Romanum: *Horum autem nomina (quæ postmodum, interjectis annis, Domino revelante, ostensa sunt), cum minime reperiri tunc potuissent, etc.* Ita etiam Ado in Martyrologio apud Surium: *Cum autem nomina minime reperirentur, statuit beatus Melchiodes episcopus, ut anniversaria quatuor Coronatorum dies sub nominibus sanctorum quinque martyrum recoleretur.*

Sed qui fieri potest ut horum quatuor Coronatorum nomina oblivioni mandarentur tempore Melchiodis papæ, cum tum illorum recens esset Romæ memoria? Illi enim passi sunt sub Diocletiano, quo imperante beatus Melchiodes sedebat, eorum Actis exstantibus salvis et integris, multis præterea superstilibus Christianis qui eos noverant.

Alcuinus, cap. 31 de divinis Officiis, aliter, qui nec solum mentionem oblivionis nominum, sed etiam diei passionis facit: *Quatuor Coronatorum nomina hæc sunt: 421 Severus, Severianus, Victorinus, et Carpophorus, quorum nomina et dies natalis per incuriam neglectus minime reperiri poterat; ideo statutum est ut in eorum ecclesia quinque cæterorum martyrum qui in Missa recitantur, natalis celebretur, id est Claudii, Nicostrati, Symphoriani, Castorii, atque Simpli-*

Achillei, etc., unde in illis conciliandis frustra laborari censet.

^c Ita in Edit. Pamel., consentiente Cod. Reg. Suec.

^d Habetur in Calensi, Gemet. et Theod.

^e Legitur hic titulus in utroque Theod. In omnibus vero tam excusis quam manu exaratis libris Missa sanctorum quatuor Coronatorum exstat.

cit, ut cum istis eorum quoque memoria pariter fieret. Quæ sane descripta videntur ad verbum ex libro Sacramentorum. Unde illa vocabula, nomina et, videntur ab aliquo oscitante interposita; qui si amputentur, locus solæco carebit, qui etiam ad calcem hujus capituli dubio procul hæc adjecit: *Postea vero eorum nomina revelata sunt, solemnitas tamen, ut statuta fuerat, in aliorum sanctorum nomine celebris permansit.* Quorum membrum ultimum exscriptum est ex Ordine Romano.

At in veteri Martyrologio ms. biblioth. Corb., quod videtur esse Adonis, nihil de ejusmodi nominum et diei natalis oblivione reperitur: *Ipsa die, natale sanctorum quatuor Coronatorum, id est, Severi, Severiani, Carpophori et Victorini. Hi cum impellerentur ad sacrificandum reluctantes, nec omnino consensum impiis præbentes, perstiterunt in fide. Nuntiatum est Diocletiano imperatori, quos illico jussit ut ante simulacrum Asclepii ictibus plumbatarum cæsi deciderent. Quorum corpora jussit in platea canibus jactari, quæ jacuerunt ibi diebus quinque. Tunc pii Christiani venerunt, et collecta corpora sanctorum martyrum sepelierunt in via Lavicana, milliario ab urbe tertio, in arenario juxta corpora sanctorum martyrum Claudii, Nicostrati, Symproniani, Castorii et Simplicii.* Nihil etiam tale repereris in Martyrologio ms. ejusdem bibliothecæ toties a nobis citato: *Ipsa die sanctorum quatuor Coronatorum, id est, Severi, Severiani, Carpophori et Victorini.* Quemadmodum nec in Martyrologio ms. sancti Hieronymi. *Et quatuor Coronatorum Severi, Severiani, Carpophori et Victorini.*

Ex quibus omnibus planum est lectionem Codicis nostri sancti Eligii et Sacramentarii ex Vaticano editi non esse omnino rejiciendam.

Circa hos martyres exurgit altera difficultas ex Anastasio Bibliothecario, qui in Leone IV distinguere videtur quatuor Coronatos a sanctis Severo, Severiano, Carpophoro et Victorino. *Nam (inquit) et corpora sanctorum martyrum quatuor Coronatorum solerti cura inquirens reperit; pro quorum desiderabili amore basilicam quæ sanctorum nomini fuerat consecrata, quam ipse, dum ad pontificii deductus est apicem, prudentissimo moderamine rexit; quæ per olitana curricula temporum quassata vetustatis defectu, et pene ruinis confracta diu antiquitus videbatur et convulsa, supernæ virtutis annuente clementia, splendidiorum pulchrioremque statum a fundamentis construxit, et ad laudem Dei eorum sacratissima corpora cum Claudio, Nicostrato, Simproniano, et Castorio, et Simplicio, necnon Severo, Severiano, Carpophoro et Victorino, etc., collocavit.* Sed cum hic liber mendis scateat, de hujus loci depravatione nihil dubitandum est, his quatuor ultimis nominibus a nescio quo perperam additis.

500. *Claudium, Nicostratum, etc.* Ita in Editis et in omnibus Codicibus nostris mss., juxta hujus festi rubricam: *Ideo statutum est ut in eorum ecclesia horum quinque sanctorum, qui in Missa recitantur, natalis celebretur.*

501. *Symphonianum.* In Codice Rhemensi legitur *Symphonianum.* In Codicibus Rodradi et Ratoldi, *Simphorianum.* In Martyrologio sancti Hieronymi appellatur *Symphronius.* Apud Anastasium, et in Martyrologiis mss. Usuardi bibliothecæ sancti Germani et Adonis biblioth. Corb. dicitur *Sympronianus.*

422 502. *Cujus munere beatus Martinus, etc.* In Codice Rhemensi exstat alia Præfatio in hunc modum: *Te in beati Martini pontificis atque confessoris tui laudibus adorare, qui, sancti Spiritus tui dono succensus, ita in ipso tyrocinio fidei perfectus inventus est, ut Christum tegetet in paupere, et vestem quam egenus acceperat mundi Dominus indueret. Digne ei Arianorum subjacuit feritas, digne tanto amore mar-*

^a Sic etiam legitur in mss. nostris, præsertim in Cod. Reg. Suec. cui concinit Editio Pamel.

^b In Theod., post natale sancti Saturnini legitur:

tyrii persecutoris tormenta non timuit. Quanta putaverit gloriatio passionis, quando pars chlamydis sic exstitit gloriosa! Quid erit pro oblatione integri corporis recepturus, qui pro quantitate vestis exigua et vestire Dominum meruit et videre.

Porro his verbis: *Et vestem, quam egenus acceperat, etc.*, simile est illud Ennodii hymno 20, de sancto Martino:

Qua veste nudum texerat,
Hac Rex nitebat ætheris.

Per hæc verba, *Digne ei Arianorum subjacuit feritas*, significatur ab eo fuisse Arianorum tormenta superata, a quibus flagellatus est. Unde Ennodius, hymno citato:

Flagello passus est libens,
Quibus coronam nexuit.

503. *III Kalendas Decembris Nat. sancti Saturnini.* In Cod. Rhem. additur ^b *et Chrysanthi*: et communes sunt utriusque martyris Collectæ, et recte quidem. Nam ita habetur in Martyr. ms. bibliot. Corb. ad tertium Kalend. Decembris: *Ipsa die, Romæ, natale sanctorum Chrysanthi et Dariae virginis.* In Martyrolog. ms. sancti Hieronymi: *III Kalendas Decembris, Romæ, Arosonis, Saturnini, Chrysanthi, Dariae, Mauri et aliorum LXXII.* In Adonis Martyrol., ad eundem diem: *Ipsa die, Romæ, natale sancti Chrysanthi, et Dariae virginis.* In Calendario Codicis Ratoldi abbatis ad eundem diem: *Romæ passio sancti Saturnini, Crisanti, Dariae virginis.* In parvulo Martyrol. ms. ad Calcem Codicis Rhemensis: *III Kalendas Decembris, Namnetis civitate, natale sanctorum Saturnini, Crisanti, Eulatiæ, Dariae.* Ubi minor scriptum esse *Namnetis civitate.* Quod exstat etiam in Martyrologio Rabani: *Namnetis Saturnini episcopi et martyris.* Ubi continuo narratur passio sancti Saturnini Tolosani episcopi, quæ eodem die contingit, ut planum est ex omnibus Martyrologiis. Sed puto utrobique mendum esse, et post *Namnetis* inserendum esse nomen alicujus sancti, qui ad hanc Aremoricæ regionis civitatem pertineat.

Præterea notandum in omnibus his Martyrologiis nominatis, Rabani excepto, nihil de sanctis Chrysantho et Daria annotari ^{viii} *Kalendas Novembris*, qui est vulgaris eorum dies.

Quod autem spectat ad officium hujus festi, diversæ sunt in Codice Rhemensi Orationes a Codicibus sancti Eligii, Rodradi, et Ratoldi. Sed in Codice Ratoldi habetur hæc Præfatio: *Cujus gratia beatum Saturninum elegit in sacerdotium, doctrina ad prædicandum erudit, potentia ad perseverandum confirmavit, ut per sacerdotalem insulam perveniret ad martyrii palmam, docensque subditos prædicando, instruens vivendi exemplo, confirmans patientia, ut ad te coronandus perveniret, qui persecutorum minas intrepidus superasset; cuius interventu, nos, quæsumus, a nostris mundet delictis, qui tibi placuit tot donorum prærogativis Per quem, etc.* Quæ Præfatio exstat etiam inter Præfationes Codicis Rodradi. Ex qua sole clarius est 423 Missam quæ est in his Codicibus Rodradi et Ratoldi spectare ad sanctum Saturninum Tolosatium antistitem et apostolum martyrii laurea etiam coronatum, cum nequam convenire possit sancto Saturnino Romæ passo, cum Sisinnio diacono sub Maximiano, qui nunquam fuerit presbyter, nec episcopus. Quamvis non inficias ierim Missas Codicum sancti Eligii et Rhemensis spectare ad hunc sanctum Saturninum Romæ passum.

504. *Sacrandum.* ^c In Codice Ratoldi abbatis legitur *sacrificandum.*

505. *Et majestatem tuam suppliciter exorare, etc.* In Cod. Rhemensi est alia Præfatio: *Reverentiæ tuæ dicato jejuniis gratulantes, quod apostolica beati An-*

Eodem die, nat. sanctorum Saturnini et Chrysanti.

^c In Cod. Reg. Suec. est Præfatio ab his duabus discrepans. In editione autem Pamel. nulla.

dræ merita desiderantibus prævenimus officiis, ut ad eadem celebranda solemniter præparemur; quæ tamen corrupta et transposita ita sunt castiganda: Ut qui apostolica beati Andree merita desiderantibus prævenimus officiis, ad eadem, etc.

506. *Quoniam adest nobis, etc.* Initium hujus Præfationis corruptum est in Codice Rhemensi.

507. *Nec pendens taceret in cruce.* Quia in ipsa cruce biduo fidem Christi prædicavit, ut in ejus actis scriptum est.

508. *In natali.* Sanctorum apostolorum Petri et Pauli.

509. *Per quos.* Apostolos, videlicet.

510. *Incipit ordo ad ecclesiam dedicandam.* Habetur ecclesiæ dedicatio in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis. Non exstat in Codice Rodradi, in editis, et apud Pamelium.

511. *Illuminetur duodecim candelæ.* Ita in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, in Ordine et Pontif. Rom. et in cod. Tiliiano. Ita docet Petrus Damiani, serm. I de Dedicacione ecclesiæ, et Ivo Carnotensis, Serm. de Dedicacione: *Cum ecclesia dedicatur, duodecim candelæ sunt accensæ interius.*

Per ejusmodi candelas duodecim intelliguntur apostoli, qui sunt Ecclesiæ luminaria et, juxta Christi effatum, lux mundi. Codex autem Ratoldi, qui, ut recentior, plures addit cæremonias, sic incipit: *Primus enim docet ut episcopus cum cæteris ministris eat ad ecclesiam antiquam, et ibi recondant vesperino tempore reliquias, et jubeat exercere ibi vigiliis per totam noctem. In crastina autem eat pontifex ad ecclesiam, quæ sacra est, et ordinet in ea quæ ordinanda sunt: et illuminentur jussu suo duodecim candelæ; et expelluntur omnes foras, nisi solus archidiaconus clauso ostio ibi maneat. Tunc pontifex cum sacro ordine redeat ad antiquam ecclesiam, et induant sesacris vestibus, et faciant litaniam prout horadictaverit: qua expleta dicat hunc Orationem: Oremus: Actiones nostras, quæsumus, Domine, aspirando præveni, etc. Et tunc incipiens Responsorium; Domine, si conversus fuerit populus tuus. Item aliud: Exaudi, Domine, orationem servi tui. Item aliud: Tu Domine universorum, qui nullam habes indulgentiam.*

Ex his notandum est, primo episcopum cum clericis agere vigiliis in basilica aliqua veteri coram reliquiis in basilica nova collocandis, deinde se ad basilicam novam conferre, qua consecrata, reverti ad veterem basilicam et inde reliquias sublatis solemniprocessionem in novam ecclesiam transferre, quod videre est cap. 20 lib. de Gloria confessorum sancti Gregorii Turonensis: *Qua diligenter composita, et altari ex more locato, ad basilicam sanctam vigiliis noctem unam ducentes, mane vero venientes 424 ad celiulam, altare quod exæramus sanctificavimus, regressique ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii, exinde solemniter radiantibus cereis crucibusque admoveamus.*

512. *De cambutta sua.* Cambutta, seu cambuta, est virga pastoralis episcoporum. Glossæ veteres mss. bibliothecæ Corbeiensis: *Cambuta, baculus episcoporum.* Est etiam abbatum. Acta sancti Galli abbatis apud Surium: *Qui et baculum ipsius, quem vulgo cambotam vocant, etc.* Ordericus Vitalis, lib. vi Hist. ecclesiasticæ, agens de translatione sancti Ebrulphi abbatis Uticensis in diocesi Lexoviensi: *Hervinus quidem, quia sacerdos erat, et abbas canonicorum sancti Petri, et capellæ ducis capellanorum maximus, caput et majorem partem ossium sancti Ebrulphi, librum quoque et arculam argento cooperatam, et cambutam atque ciuctorium, chartasque donationum sibi relinuit.*

Est enim cambuta baculus flexus, et sustentamen. Papias, in Vocabulario mss.: *Cambuta susten'amen, vel baculus flexus, pedum, vel crocia, Gallice, crosse.* Et baculus quo sustentantur claudi et debiles. Petrus diaconus, in supplemento Chron. Casin., cap. 76:

Ob ejus facti memoriam cambuttæ claudi ante fores ecclesiæ sancti Benedicti suspensæ sunt.

Baculi autem episcoporum mentio fit in concilio Toletano, IV, can. 27: *Si episcopus est, orarium, annulum, et baculum.*

513. *Tollite portas, etc.* In Codice Ratoldi sequitur: *Palmas, Domini est terra. Deintus autem minister respondens dicat: Quis est iste rex gloriæ? Et sic pergat omnis legio in circuitu Ecclesiæ, ter cantando hanc Antiphonam cum Psalmo et cum gloria. Tertio autem percusso ostio ab episcopo, et dicto, Tollite portas, et responso ter a ministro: Quis est iste Rex gloriæ? Respondeat pontifex: Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ. Et aperto ostio intrans dicat ter: Pax huic domui, crux pellit hostem, crux Christi triumphat.*

Hic autem fit mentio circuitus ecclesiæ, quem fuisse ternum cum aquæ benedictæ aspersione scribit Ivo Carnotensis, in sermone de Dedicacione ecclesiæ, et quidam anonymus ms. biblioth. Corb., in sermone etiam de ecclesiæ Dedicacione. Hic vero ritus aperiendæ ecclesiæ est etiam a Græcis usitatus, appellaturque ἀνοίξις, et ἀνοίξιον. Id est, apertio, ut videre est apud Theodorum Balsamonem, in can. 31 sextæ synodi, et in can. 7 synodi septimæ.

514. *Et aperto ostio intrantes dicant: Pax, etc.* In Cod. Rat.: *Et aperto ostio intrans dicat ter: Pax, etc.* In Ordine Rom.: *Tunc statim ostio aperto intrans ecclesiam cum ministris duobus, vel tribus; et cum mansionario et acolyto dicat: Pax huic domui.*

515. *Vel levitæ.* In Codice Rhemensi legitur, *vel lente, male.*

516. *Stramenta.* Sunt tapetes qui substernuntur, sternendo. Et sanctus Benedictus, cap. 51 regulæ, dixit stramenta lectorum, ea quæ in lecto sternuntur. *Stramenta lectorum, inquit, sufficiant matta, sagma, læna, et capitale.*

517. *Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo, etc.* In Cod. Ratoldi hæc ita habentur: *Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo ab Oriente scribens per pavementum cum cambuta sua hæc elementa A, B, C; et dicat hanc Antiphonam: Confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem, Alleluia. Psalmus: Exurgat Deus, cum gloria. Tum vadens ad dextrum angulum occidentalem, incipiens iterum a dextro angulo orientali A, B, C, scribens usque in sinistram occidentalem angulum, canendo Antiphonam aliam; 425 Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ. Alleluia, alleluia. Psalmus: Benedic anima mea Domino, Domine Deus meus.*

518. *A, B, C.* Ita in Codice Ratoldi. In Codice Rhemensi habetur, ABCTURIUM, quod perinde est; ex quibus notandum has tres litteras duntaxat in dedicatione basilicæ depingi olim solitas. Nunc describuntur duo alphabeta, alterum Græcum, alterum Latinum, id est, omnia elementa, tum Græca, tum Latina, ut in Ordine et Pontificali Romano, et in Codice ms. Tiliiano.

Quidam olim episcopi adjiciebant alphabetum Hebraicum, ut planum est ex sermone ms. cujusdam anonymi supra citato de ecclesiæ Dedicacione, in quo etiam causa redditur: *Verumtamen quia ecclesiastica doctrina Hebraico, Græco Latinoque sermone utitur, maxime ideo a quibusdam episcopis hæc alphabeta conscribuntur.* Petrus Damiani, sermone citato generatim hæc scribit: *Alphabetum ex transverso quadrangula ratione describit.* Quæ intelligenda sunt secundum hodiernum usum de alphabetis Græco et Latino, nam in eo sermone remittit lectorem ad Ivonem Carnotensem, ut infra probabitur, qui in opere suo de ecclesiæ Dedicacione hæc duo alphabeta tantum agnoscit.

519. *Deinde veniens ante altare.* Tò Altare aberat ab hoc Codice sancti Egidii, sed illud supplevi ex Codicibus Rhemensi et Ratoldi.

520. *Absque Alleluia.* Ita in Ord. Rom. et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, et in serm. ms. supra

citato, in quo causa additur : *Quia nondum est domus Domini.*

521. *Deinde sequitur exorcismus aquæ.* In Cod. Rhem. legitur : *Benedictio salis et aquæ.* In Cod. Ratoldi : *Deinde benedicens salem et aquam cum cinere, et dicat hanc Orationem : Deus qui ad salutem humani generis, etc.,* ut in Benedictione aquæ diebus Dominicis, exstatque in Codice Rhemensi.

522. *Discede, immunde Spiritus.* Formula est dæmonis exorcizandi, cujus similis hæc est apud Optatum Milevitanum, lib. iv adversus Parmenianum : *Vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem ; et dicitis Deo habitanti : Maledicte, exiforas.* In codicibus præfatis Rhem. et Rat., ad exorcismum aquæ habentur hæc verba : *Exorcizo te, creatura aquæ, etc.* Quæ quodammodo conveniunt cum illis exorcismis quibus utitur Ecclesia diebus Dominicis in aquæ Benedictione.

Hic autem aqua benedicatur quæ ecclesiæ dedicationi inserviat. Est enim antiqua consuetudo ut ecclesia aquæ exorcizata seu benedictæ aspersione sanctificetur : quam videre est apud sanctum Gregorium, a lib. ix. epist. 71 : *Aqua benedicta fiat, et in eisdem janis aspergatur, altaria construantur, reliquia ponantur.* Mentio fit in epist. 2 Vigiliæ papæ, ubi tamen ait id minime esse necessarium.

523. *Sacramentis.* Olim vocabantur sacramenta non solum septem illa a Christo Domino instituta, quæ sunt vasa gratiæ sanctificantis, sed etiam quivis ritus qui ad aliqualem sanctificationem spectant, quæ vulgo sacramentalia dicuntur. Consule sanctum Augustinum epist. 118, ad Januarium.

524. *Sanctificare, etc.* Hæc Oratio non exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi.

525. *In molem durata.* Ita sanctus Ambrosius, lib. iii de Spiritu sancto, cap. 4 : *Ut tanquam congelascentibus fluctibus in medio maris aquarum quidam murus insurgeret ad transitum Judæorum.*

526. *Per te aridis.* Hæc verba usque ad illa, *at tu Domine,* sumpta sunt ex sancto Ambrosio, cap. 22 lib. x in Lucam ; sed ibi fusius, hic vero contractius.

526. *Domine, Deus Pater, etc.* Hæc Præfatio non exstat in præfatis Codicibus, et in Ordine Romano.

528. *Exorcizo te, creatura salis, etc.* Hic exorcismus desideratur in Codicibus præfatis et in Ordine Romano.

529. *Divina oris voce, etc.* Ita in Ordine Romano.

530. *Et per Apostolum situm, etc.* Ita etiam in Ordine Romano.

531. *Gravedines.* Gravedo est dolor, tristitia, molestia. Glossæ veteres : *Gravedo, ἀχθρόων,* id est, molestia, tristitia, dolor.

532. *Et miscetur sal et cinis, etc.* Ita in Ordine Romano, et in Codicibus Rhemensi, et Ratoldi. Sed in Cod. Rhem. *totus* desideratur. Infra autem mentio fit vini. Petrus Damiani, serm. citato addit hyssopum : *Tunc benedicit aquam sale, cinere, vino, hyssopoque conspersam.*

533. *Æterne omnipotens, Deus, etc.* In Cod. Ratoldi, alia exstat Oratio : *Deus invictæ virtutis auctor, etc.* ut in aquæ Benedictione die Dominica, quæ habetur etiam in Ordine Romano. In Codice Rhem. nulla exstat Oratio.

534. *Traduci.* Id est, quæ a protoparente ad posteros traducta est, et manavit.

535. *Creator.* In Cod. Rat. legitur : *Deus Creator.* In Ordine et Pontific. Romano : *Omnipotens sempiternæ Deus Creator.*

536. *Permitte.* Ita legitur in Codicibus Rhem. et Ratoldi ; in Ordine Romano *mitte.* In Pontificali, *emitte.* Itaque *permitte* hoc loco idem est quod *emitte* ; de quo vocabulo infra.

537. *Armata.* Ita in Cod. Rhem. In Codice Ratoldi legitur *arma,* corrupte.

538. *Inde facit crucem digito suo, etc.* Ita in Cod.

a Nunc lib. xi, ep. 76.

A Rhemensi. In Codice Ratoldi hæc præmittuntur. *Et mittat in eam chrisma, et condat ex ipsa aqua calcem, et faciat maldam, unde recludere debet ipsas reliquias. Ut lege τὸ maltham.*

Maltha autem est calx aqua subacta cum pice liquida et axungia, Gallice *ciment* ad parietes, tecturas, vel similia resarcienda ; de qua agit Palladius, lib. i de Re rustica, cap. 17. Est etiam pix cum cera mista, ut scribit Festus. Unde in Glossis Philoxeni, *maltana* (lege *maltha*) *πισσοκηρον,* id est, resina ceræ comista, Dicitur etiam apud Julium Pollucem, lib. x Onomast., cap. 14, *ἐνὶ τῇ πινακίδι κηρός, ἢ μάλθα,* id est, cera tabulæ adhærens, maltha. Et apud Hesychium, *μάλθη μευαλαγμένος κηρός,* id est, cera subacta, macerata. Ibidem, *μάλθη ῥύπος ξηρός,* id est, maltha, cera sicca. Hic autem est calx aqua subacta.

Porro in Ordine et Pontificali Rom. antequam fiant cruces in cornubus altaris, fit crux de eadem aqua in medio altaris.

539. *Per quatuor cornua altaris.* Ita 427 in Cod. Rhem. In Codice Ratoldi additur : *Cauendo Antiphonam Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor.*

540. *Cum hyssopo aspergit ipsum: altare septem vicibus.* Ita Petrus Damiani, sermone citato : *Altare septies ex eadem aqua respergit.* Is autem auctor, in eo sermone sæpius citato, postquam ritus quosdam dedicationis attigit, tandem subjungit : *Quis hujus abyssi caliginem sermonis claritate possit illuminare ? Attingissemus tamen quantumcunque, nisi nostris temporibus quidam, qui Carnotensi præsidet Ecclesiæ, rivacissimo mentis igne lucidius omnia declarasset.*

Hic autem episcopus Carnotensis, de quo loquitur, est Ivo Carnotensis, qui scripsit sermonem de Sacramentis dedicationis, quem videre est cum aliis auctoribus qui de divinis Officiis scripserunt. Coloniae editis anno Dom. 1568 cura Melchioris Hittorpii, quique æqualis est ipsi Petro Damiani. Uterque enim floruit sub Henrico IV imperatore et Gregorio VII. Non vero Fulbertus episcopus Carnotensis, qui claruit Roberto Francorum rege, anno 1033, ut scribit Glaber, lib. iv Hist., c. 4, qui nihil scripsit de ecclesiæ dedicatione, ne quidem in epistola ad Deodatum, quamvis nonnulli contrarium teneant.

541. *Cum ipso psalmo.* Nempe, *Miserere mei, Deus,* ut habetur in Cod. Rhem. In Cod. Ratoldi desideratur *τὸ ipso.*

542. *Usque dum veniens iterum ante altare, etc.* Ita in Cod. Rhem. in Cod. Ratoldi aliter in hunc modum : *Et tunc sparget aquam per pavimentum in modum crucis, in longitudine et in latitudine, canendo Antiphonam.* Fundamenta templi hujus sapientia sua fundavit Deus, etc., *et Psalm.* Fundamenta. *Deinde per parietes intrinsecus Ecclesiæ, canendo Antiphonam Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, etc. Psalm.* Magnus Dominus *Antiph.* In dedicatione hujus templi, etc. *Psalm.* Laudate Dominum de cælis. *Antiph.* Lapidis pretiosi, etc. *Psalm.* Lauda, Jerusalem. *Domini.* *Antiph.* Erit mihi Dominus in Deum, etc. *Psalm.* Deus noster. *Antiph.* Hæc est domus Domini, etc. *Psalm.* Ecce quam bonum.

Porro ex his et sequentibus patet multos Psalmos in basilicæ dedicatione cantari, atque ex antiqua consuetudine, quam videre est etiam in epist. 16 sancti Paulini, qui quosdam profert, qui tamen non exstant in Codicibus nostris mss. nec in Ordine Rom. *Fatemur, inquit, venerandæ pietati tuæ ;* et paulo post : *Ita exultasse Spiritum nostrum in Deo salutari nostro, ut tanquam in præsentibus dedicationum cætitibus interessemus, et illa de Psalmis prophetici gaudii verba cantaremus : Exsultate Deo adjutori nostro, sumite Psalmum, et date tympanum. Tollite hostias, et introite in atria Domini, adorate Dominum in aula sancta ejus ; vel illud ejusdem Prophetæ : Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis.*

D

tuæ. Sacerdotes tui induant salutarem, et sancti tui exsultent.

543. *Vel Ecclesiæ.* Particula *vel* hic sumitur copulative.

544. *Canendo Antiphonam Sanctificavit.* In Cod. Rhem. legitur *Canendo Antiphonam.* Qui habitat in adjutorio altissimi, cum ipso Psalmo.

545. *Qui extrinsecus Ecclesiæ parietes una voce psallant.* Locus corruptus; lege, ut in Codice Rhe-
mensi: *Qui extrinsecus Ecclesiæ parietes una voce psallentes spargunt.* In Cod. Ratoldi habetur in hunc modum: *Deinde pergat extra ecclesiam cum omni schola, spargendotes per parietes in circuitu, et desuper canendo Antiphonam Benedic, Domine, domum istam, etc. Psalm. Deus misereatur nostri. Antiph. Ecce tabernaculum Dei cum hominibus. Psalm. Beati immaculati in via. Antiph. Benedic, 428 Domine, domum istam, etc. Finito hoc, ingrediatur pontifex in ecclesiam cum omni schola, et incipiat antiphonam O quam meluendus est locus iste, etc. Psalm. Verba mea. Antiph. Qui habitat in adjutorio Altissimi. Psalm. idipsum. Antiph. Beati qui habitant in domo tua, Domine. Psalm. Quam dilecta. Et tunc ponat in censum in acerra, et dicat hanc Orationem, etc. Hactenus Ratoldi Codex.*

Quid sit acerra docet Festus: *Acerra, aqua quæ ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Aliqui dicunt arculam esse thurariam, scilicet, ubi thus reponebant.* Hic sumitur pro thuribulo.

546. *Faciendo crucem super pavimento.* Olim basilicas signo crucis adhibito dedicari certum est, ut videmus serm. 19, inter opera divi Augustini: *Cum ejusdem crucis caractere basilicæ dedicantur.* In quibusdam Editionibus hic sermo est 75, de Diversis.

547. *Deus, qui loca nomini tuo, etc.* Post hanc Orationem in Cod. Ratoldi hæc sequuntur: *Et tunc ex incenso boni odoris infumat totam ecclesiam, et stans in medio dicat Antiphonam.* Domus mea domus Orationis. *Versus* Narrabo nomen tuum, cum Gloria.

548. *Et sequitur oratio.* In Cod. Rhemensi legitur: *Et sequitur Oratio consecrationis ecclesiæ.* In Cod. Ratoldi post hanc Orationem sequitur: *Præfatio in medio ecclesiæ.* Sursum corda, etc. Adesto precibus nostris, adesto sacramentis, etc., ut in Ordine Romano.

549. *Ipsa expleta incipit Antiphonam, etc.* Ecclesiæ dedicationem excipit altaris consecratio. In Codice Ratoldi, antequam altare consecratur, extenditur velum psallendo Antiphonam *Introibo ad altare Dei.*

De consecratione autem altaris insignis hic locus sancti Gregorii Nysseni, oratione in Christi baptismum, notandus venit: *Ἐπεὶ καὶ τοῦτο θυσιαστήριον ὡς περὶ τὰ κτήνη, λίθος, ἐστὶ κατὰ φύσιν κοινὸς, οὐδὲν διαφύρων τῶν ἄλλων πλακῶν αἱ τοὺς τοίχους ἡμῶν οἰκοδομοῦσι, καὶ καλλωπίζουσι τὰ ἐδάφη. Ἐπειδὴ καθιερώθη τῇ τοῦ Θεοῦ θυσία καὶ τὴν εὐλογίαν ἐδέξατο, ἐστὶ τραπέζα ἁγία, θυσιαστήριον ἄκρατον.* Id est: Et hoc altare sanctum, cui assistimus, lapis est sua natura communis, nihil differens ab aliis crustis, ex quibus nostri exstruuntur parietes, et pavimenta ornantur. Sed quoniam Dei cultui consecratum est, et benedictionem accepit, mensa sancta est, altare immaculatum.

550. *Et fundit quod remansit de ipsa aqua, etc.* Ita in Cod. Rhem. et in Ord. Rom. In Cod. Ratoldi, legitur: *Et fundat aquam super altaria, et abstergat linteo, et benedicat tabulam ex aqua sancta.* Sequunturque ibi hæc duæ Orationes: *Singulare illud propitiatorium, etc.* Item alia: *Deus omnipotens universarum rerum rationabilis artifex, etc.,* ut in Ordine Romano.

551. *Postea offert incensum.* Thurificationis usus in Ecclesia antiquus est; illius meminit sanctus Dionysius, cap. 3 Hierarchiæ: *Ὁ μὲν ἱεράρχης εὐχὴν ἰσοῦν ἐπὶ τοῦ θείου θυσιαστηρίου τελέσας, ἐξ αὐτοῦ τοῦ θυμίου ἀρχάμενος ἐπὶ πᾶσαν ἔρχεται τὴν τοῦ ἱεροῦ ζωσθου περιχθῆν.* Id est: Sacerdos, sacra precatone in

ipso altari perfecta, et ab eo thurificationis initio ducto, universum circuit sacri loci ambitum. Sanctus Joannes Chrysostomus in liturgia: *Ὁ δὲ διάκονος ἕξαι γύρωθεν τὴν ἁγίαν τραπέζαν, καὶ δίπτυχα.* Id est: Diaconus per circuitum incensat sacram mensam et diptycha. Canon 3 Apostolorum: *Ne liceat autem aliquid aliud ad altare offerre quam oleum ad lucernam, καὶ θυμίαμα καὶ τῆς ἁγίας προσφοράς,* id est, et incensum tempore sanctæ oblationis.

Concilium Chalcedonense, actione 3, in libello Ischyronis diaconi Alexandrinæ Ecclesiæ, ubi conqueritur de Dioscoro patriarcha Alexandrino, qui pecunias a clarissima 429 femina Peristeria legatas in pauperum subsidium, scortis et mimis distribuerat: *Ut neque incensum ex oblatione illius clarissimæ memoriæ Peristeriæ (quantum ad eum pertinuit) Deo offerretur.* Gregorius Turonensis, in Vitis Patrum, in Vita sancti Lupicini: *Dispositis in itinere psallentium turmis cum crucibus, cereis, atque odore fragrantis thymiamatis:* et Coryppus, lib. 11 de Laudibus Justini minoris:

Illicet angelici pergens ad limina templi,
Imposuit pia thura focus, cerasque micantes
Obtulit.

Unde Cosroes Persarum rex, inter alia donaria ecclesiæ sancti Sergii martyris, thuribulum aureum misit, ob prolem ejus intercessione susceptam, ut scribit Theophylactus Simocatta, lib. v Hist., cap. 14.

552. *In medio crucem faciens, et super quatuor angulos.* Antiquus ritus est, quem olim observavit sanctus Germanus Antissiodorensis episcopus, cum Encolismæ in Aquitania altare de nomine apostolorum principis dedicaret, ut refert Erricus in supplemento ms. miraculorum ejusdem pontificis, cap. 3: *Ubi cumque et quoties per altaris cornua mediumque crucis effigiem sanctificati unguinis liquore signavit, ita marmor impressione pollicis liquefactum subterfugit, ut ad impulsum digiti niveam putres cecidisse molitiem.*

Quod autem olim altaria cum signo crucis soleant consecrari, clarum est tum ex citato loco, tum ex sermone supra citato sancti Augustini: *Cum ejus crucis caractere basilicæ dedicantur, altaria consecrantur.*

553. *Fundamenta.* In Cod. Ratoldi, *quam dilecta.* In Cod. Rhem, *quam amabilia,* quod perinde est.

554. *Et ungit cum manu sua ipsum lapidem.* Unctionis altarium usus antiquus est. Illius mentio est in epistola sancti Damasi papæ ad Numidæ episcopos: *Nec altare erigere, nec ungere, nec sacrare; et* in epist. 88, quæ vulgo sancto Leoni tribuitur: *Sicut constitutio altaris, ac Benedictio, vel unctio.*

Idem videre est in decreto Felicis IV, apud Burchardum, lib. iv, cap. 58: *Et mensis Domino sacralis, et sacra unctione a pontificibus delibutis;* et in epistola Isidori junioris ad Luitfridum: *Ad episcopum pertinet basilicarum consecratio, unctio altaris.* Et in supplemento supra citato, et aliis auctoribus infra, de chrismatis unctione, laudandis.

555. *Explet psalmo mittit iterum oleum, etc.* Ita in Codice Rhemensi, quæ tamen desunt in Codice Ratoldi.

556. *Mane surgens Jacob, cum Psalmo Bonum est, etc.* Aliter in Codice Rhemensi: *Sanctificavit Dominus tabernaculum suum, cum Psalmo Deus noster refugium.*

556. *Mittit chrisma.* Ita in Codice Rhemensi et in Ordine Romano. In Cod. Ratoldi sic habetur: *Post hæc ponat incensum et chrisma, dicat: Ecce odor filii mei, sicut odor agri, cui benedixit Dominus. Psalm. Ecce quam bonum. Antiph. Erit mihi Dominus in Deum, etc. Psalm. Deus noster. Antiphona. Vidit Jacob scalam. Psalm. Fundamenta.*

Hic autem altare chrismate perungitur juxta veterem Ecclesiæ consuetudinem, quæ clara est ex concilio Agathensi, can. 14: *Altaria placuit non solum unctione chrismatis, sed etiam sacerdotali benedictione*

sacerari. Ex concil. Epaonensi, can. 26 : *Altaria non lapidea chrismatis unctione non sacrentur.* Ex sancto Dionysio, cap. 4 Eccl. Hierar. : *Hæc etiam sancte observata. ut sacratissimorum* **430** *illa lex mysteriorum altaris consecrationem ταις του ιεροτάτου μύρου τῆς ετουρχει παναγίως ἐπιφυσίως, id est, sacratissimi unguenti sanctissimis perficit infusionibus.* Petrus vero Damiani, sermone supra citato, de ecclesiæ Dedicatione ita scribit : *Altare vero mistura chrismatis oleique perungit.* Sic enim loquitur, quia altare prius oleo, deinde chrismate perungitur, ut ex nostris Sacramentariis liquet, et ex Ivone, serm. de Sacramentis Dedicationis.

558. *Dextro in dextro.* Hic desideratur particula *de*, quæ exstat in Cod. Rhem. Sed legendum est *De dextro usque in dextrum.* In Codice Rat. sic legitur : *Deinde faciens cruces per parietes in circuitu ipso chrismate cum pollice dicat Antiphonam Sanctificavit. Alia Antiph. Lapidis pretiosi. Psalm. Lauda Jerusalem. Antiph. Mane surgens Jacob. Et tunc in circuitu intrinsecus mittet incensum b miodoris, et dicat : Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, effunde super hunc locum gratiam tuam, etc. Item alia : Deus qui de vivis et electis lapidibus, etc. In Ord. Romano aliter habetur : Deinde in circuitu ecclesiæ vadat Pontifex, et faciat crucem per parietes cum pollice suo de ipso chrismate in duodecim locis, tres in Oriente, tres in Australi, tres in Occidente, tres in Septentrione ; primo in dextra parte, et sic in circuitu dicens per singulas cruces Sanctificetur hoc templum, etc. Hæc Ordo Romanus.*

Sed notandum est ex Petro Damiani, sermone primo de ecclesiæ Dedicatione, impressas fuisse in interioribus templi parietibus cruces duodecim, quæ a pontifice chrismate ungerentur : *Cruces duodecim, inquit ille, in interiori circuitu ecclesiæ imprimuntur.* Et paulo post : *Cruces chrismate, altare vero mistura chrismatis oleique perungit.* Ita etiam Ivo Carnolensis, in Sermone de Sacramentis dedicationis : *Hinc est quod consecrato altari chrismantur in parietibus illæ duodecim cruces, quæ typum gerunt apostolicum, qui et primitias Spiritus acceperunt, et crucis mysterium populis et gentibus manifestare studuerunt.* Quod paulo ante eorum ætatem videtur esse institutum, cum Ordo Romanus aliter scribat, nisi forte ipse Ordo hac in parte mutationem aliquam subierit.

Græci etiam ipsum templum chrismate perungunt, quod clarum est ex Theodoro Balsamone in can. 7 synodi septimæ : *καὶ ἅπας τοῦτου ἀπαρισμὸς ὑπ' ἁγίου μύρου χροιομένου, id est : Et omnis illius (templi) perfectio sacro chrismate inuncti.*

559. *Inde faciens crucem incensi super altare.* In Cod. Rhem. deest particula *inde.* In Ordine Romano sic habetur : *Tunc iterum redeat ad altare, et offerat ibidem crucem incensi super illud, et dicat Antiphonam Ecce odor filii mei, etc. In Cod. Ratoldi, nulla crucis mentione facta, hæc reperire est : Tunc eat ad altare, et ponet incensum, et dicat : Oremus Dei Patris omnipotentis misericordiam, etc. Alia : Deus omnipotens, in cuius honore altare hoc, etc. Præfatio super altare, ut in Ordine Romano. Deinde sequitur : *Majestatem tuam, Domine, imploramus humiliter, etc., ut in Ordine Romano.**

560. *Sub invocatione nominis tui.* Altaria per invocationem nominis Dei consecrantur, et sanctificantur. Optatus Milevitanus, lib. vi contra Parmenianum : *Nam si sit invocatio nominis Dei, ipsa invocatio sanctificat et quod pollutum esse videbatur.* Ibi enim agit de altaribus aut rasis, aut remotis, aut fractis a schismaticis.

561. *Deinde tenentibus, etc.* In Codice Ratoldi abbatis additur : *Cum aqua sancta et incenso.*

562. *Linteamina.* Altaris videlicet, quorum antiquus est in Ecclesia usus, qui videtur apud Optatum Milevitanum, lib. vi adversus Parmenianum : **431** *Quis fidelium nescit in peragendi mysterii ipsa ligna linteamine cooperiri ? Ubi ligna sunt ipsa altaria li-*

gnea, quæ tum in Africa erant usitata, ut clarum est ex eodem Optato, supra, eodem libro : *Sed, ut existimo, alio loco copia lignorum frangi jussit, alio ut raderent lignorum inopia imperavit, ut removerentur ex parte verecundia jussit.* Nam refert causas cur schismatici alibi altaria fregerint, alibi raserint, alibi removerint. Cur in quibusdam locis fregerint, in causa fuit lignorum copia : quare alibi raserint, lignorum inopia, ne forsitan novis altaribus erigendis ligna deessent ; cur demum in quibusdam locis tantum removerint, id fecit verecundia. Et Paulo post : *Quid perditorum conductam referam multitudinem, et vinum in mercedem sceleris datum ? quod ut immundo ore a sacrilegis hostibus biberetur, calida de fragmentis altarium facta est.* Id est, calefecerunt aquam de fragmentis altarium, et infra, *inter sacramenta* (id est, inter Missarum solemnias) *velamen potuit tangi, non lignum ; aut si tactu potuit penetrari velamen, ergo penetrantur et ligna, etc.* Ibi refert causam cur non debuerint radere altaria, quia tacta non sunt a sacerdotibus catholicis, sed tantum velamen inter offerendum. Quod si tactu potuit penetrari velamen, ergo lignum ; quod si lignum, ergo et terra ; ac proinde concludit quod debuerint schismatici terram ipsam, in qua fundata sunt altaria, radere, seu effodere.

Hinc capiendus est sanctus Augustinus, lib. v de Bapl. contra Donatistas, cap. 20 : *Cur ergo ad verba quæ procedunt ex ore homicidæ possit tamen Deus oleum sanctificare, et in altari quod hæretici posuerunt non possit ? nescio, nisi forte quem cor hominis fallaciter conversum intus non impedit, lignum fallaciter positum impedit foris, quominus sacramentis suis adesse dignetur nullis hominum falsitatibus impeditus ? Ubi τὸ lignum sumitur metonymice pro altari ligneo.*

Olim etiam in Gallia quibusdam in locis fuit usus altarium ligneorum ; nam in concilio Epaonensi, can. 26, cautum est : *Ut altaria, nisi lapidea, chrismatis unctione sacrentur.* Fuerunt etiam olim in Oriente, tempore sancti Athanasii Magni, altaria lignea, ut ex ejus epistola ad solitarios perspicuum est : *Ἀρπάσαντες τὰ συμπέλλια, καὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν τράπεζαν, ξυλὴν γὰρ ἦν, καὶ τὰ βῆλα τῆς Ἐκκλησίας.* Id est, cum rapuissent subsellia, et cathedram, et mensam (erat enim lignea) et vela Ecclesiæ.

563. *Omnipotens et misericors Deus, etc.* Hæc Oratio desideratur in Codice Rhemensi, et in Ordine Romano.

564. *Purificare, sanctificare, benedicere.* In Codice Ratoldi abbatis ad singula verba hæc singulæ cruces apponuntur.

565. *Omnipotens sempiterne Deus, a quo omnia, etc.* Hæc Oratio non exstat in Codicibus Ratoldi et Rhem. Sed loco illius hæc habetur : *Domine Deus omnipotens, sicut ab initio hominibus utilia, etc., ut in Ordine Romano, in quæ hæc verba sequentia notanda veniunt : Hæc linteamina in usum altaris tui, ad tegendum involvendumque corpus et sanguinem Filii tui Domini nostri Iesu Christi ; quibus intelliguntur pallæ corporales, quæ corporalia vulgo dicuntur, quæ ita olim amplæ erant, ut involverent ipsum Christi corpus et calicem ; de quibus consule observationes nostras ad Concordiam regularum, in cap. 66, § 1.*

Porro in Codice Ratoldi sequitur : *Benedictio ad omnia ornamenta Ecclesiæ : Dignare, Domine Deus omnipotens, Rex regum, etc.* In Codice Rhemensi sequitur ordo inferendarum Reliquiarum in basilicam.

566. *Benedictio super munus quodvis.* Munus hoc loco intelligitur de his omnibus quæ a fidelibus offeruntur ad ecclesiæ ornatum, ut videre est in **432** ipsa Benedictionis formula, quæ abest a Codicibus Ratoldi et Rhemensi ; et ab Ordine Romano. Siquidem olim in ipsa templi dedicatione omnia ejus donaria, seu munera in usum templi a fidelibus oblata, ab episcopis consecrabantur, ut factum est in dedicatione templi, quod Constantinus imperator Hiero-

solymæ ædificavit, quemadmodum testatur Sozomenus, lib. II Hist., cap. 25.

367. *Ad consecrandam patenam.* In Codice Ratoldi legitur: *Consecratio patenæ. fac crucem de oleo.*

368. *Consecramus,* etc. Hæc formula consecrationis patenæ non exstat in Ordine Romano.

369. *Indefaciens signum crucis de sancto oleo,* etc. Ita in Codice Rodradi et Rhemensi Sed in Codice Ratoldi aliter: *Item Benedictio patenæ. Et fac crucem de chrismate.* Consecrare, etc. Et nota in hoc Codice adhiberi oleum et chrisma, at in Ordine Romano chrisma tantum.

370. *Benedictio patenæ. Domine Deus omnipotens,* etc. Hæc non exstant in Codicibus Ratoldi et Rhemensi, neque in Ordine Romano.

371. *Ad calicem benedicendum.* In Ordine Romano legitur: *Præfatio calicis.* Consecrationis seu Benedictionis vasorum altaris habetur mentio apud Burchardum, lib. III, cap. 58, ex epist. Felicis IV: *Eaque divinis precibus et sanctis unctionibus cum altaribus et vasis, vestibus quoque et reliquis ad divinum cultum explendum utensilibus devote et solemniter sacrare.* Hic tamen notandum nullam in Benedictione calicis adhiberi unctionem, ut in Codicibus Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, cum tamen in Ordine Romano unctio chrismatis adhibeatur.

372. *Pia famuli tui ill. devoti-ne.* In Cod. Ratoldi hæc vocabula, *pia famuli tui ill.* non exstant. Post hanc Orationem in Ordine Romano hæc habentur: *Et faciat crucem de chrismate super ipsum calicem per latera,* quæ non exstant in Codicibus nostris mss. sancti Eligii, Rotradi, Rhemensi et Ratoldi.

373. *Deus, qui Moysi famulo tuo,* etc. Non exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, sed in Cod. Rhem. sequitur: *Præfatio chrismatis: Oremus, fratres charissimi, ut Deus omnipotens hoc ministerium corporis Filii sui Domini nostri Jesu Christi per vobis benedictionis, sanctificationis tutamine, defensionis donatione implere dignetur orantibus nobis. Per.* Ubi chrismalis, seu chrismal, sive chrismale, sumitur pro vase in quo Christi corpus servatur. Quod clarum est ex Ordine Romano, ubi hic titulus præfigitur: *Præfatio vasculi in quo Eucharistia reconditur.* Ibi vasculum haud dubie pro chrismali usurpatur. Id etiam patet ex lib. VI Halitgarii ms. biblioth. Corb.: *Qui autem perdidit suum chrismal, aut sollum sacrificium in regione qualibet,* etc.

Sumitur etiam pro corporali, seu palla corporali, ut notum est ex Glabro, lib. V Hist. cap. 4: *De chrismate etiam, quod a quibusdam corporale appellatur, plurimum expetitur est præstare remedia.* Et paulo post: *Apud monasterium Reomense, tempore venerabilis Willelmi abbatis, contigit ut incendium circumjacentia monasterii popularetur; arripientes autem ejusdem loci fratres chrismale conto impositum, elevarunt illud contra inconditi flammam dire flagrantes; statim vero idem ignis in sese retorquens, minime amplius quam invaserat arripere valuit; pannus tamen ille dominicus, aura flante, a contulo elapsus, plus minus duobus milliariis avolvit,* etc.

In eadem Præfatione Codicis chrismale dicitur ministerium, recte. Nam ministerium pro vase sumitur, et vasa 433 aurea vel argentea ecclesiæ dicuntur ministerium. In concilio Rhemensi, can. 22, apud Flooardum, lib. II Hist. Eccl. Rhemensis, cap. 5: *Si episcopus (excepto si e venerit ardua necessitas pro redemptione captivorum) ministeria sancta frangere pro qualicunque conditione præsumperit, ab officio cessabit ecclesiæ.* In epistola 20^a sancti Gregorii, lib. II Registri: *Ut tam ministeria ecclesiarum, quam usuale argentum, et quidquid aliud, idem brevis a vobis conscriptus, veraciter rerum facta inspectione, contineat.* Et lib. III, epist. 15^b: *Pervenit ad nos diversos Italix sacerdotes in Siciliam confugientes plu-*

rima secum Ecclesiarum suarum ministeria detulisse. Concilii Arvernensis, can. 8: *Ne ad nuptiarum ornatum ministeria divina præstentur.* Concil. Aurelianensis III, can. 23: *De rebus ecclesiasticis, vel de sacro ministerio alienare.* Apud sanctum Gregorium Turonensem, lib. de Gloria confessorum, cap. 22: *Ac ipse sacerdos petago operitur, habens ad collum cum Evangeliorum libro ministerium quotidianum, id est patenulam parvum cum calice.* Apud Fortunatum, lib. I, carm. 15:

Muneribusque piis dotasti altaria Christi,
Cum tua vasa ferunt munera sancti Dei.
Nam cruore et corpus Domini libamina summi
Rite ministerio, te tribuente, venit.

Id est, corpus et sanguis Domini in ministerio collocantur, te largiente. Unde a sancto Paulino, epist. 12, *Sacri pompa ministerii* pro vasis omnibus altaris, sive aureis, sive argenteis, quæ in ecclesiæ secretario servantur, sumitur:

B Hic locus est veneranda penus, qua conditur, et qua
Ponitur alma sacri pompa ministerii.

Ita capiendus est hic locus, non pro Eucharistia, quæ in altari, non in secretario, servatur; vasa autem altaris servari solita esse secretario, seu sacrario, lippis et tonsoribus notum est. Et in libris ethnicorum sumitur ministerium pro vasis aureis seu argenteis quæ sternendo triclinio sunt necessaria, ut videre est apud Lampridium in Alexandro Severo: *Ducentarum librarum argenti pondus ministerium ejus nunquam transit.* Hujus vocabuli mentio fit in Glossis veteribus, sed metonymice sumitur pro abaco seu mensa, quæ ipsa vasa continet. *Abaci* (lege *Abacus*) *del'fica* *μνηστήριον*, *ὡς* *Ἰουβναλιος*, id est, ministerium, ut Juvenalis. Locus illius exstat satyra 13:

Lectus erat Codro Procula minor, urceolo tres
Ornamentum abaci: necnon et parvulus infra
Cantharus, et recubans sub codeni marmore Chiron.

C Unde in Glossis veteribus mss. biblioth. Corb. abacus sumitur pro mensa marmorea calices continente: *Abacus vel abax pars capitelli, vel tabula lusoria, vel mensa marmorea, in qua antiqui mittebant calices.* Quæ verba illustrant locum Juvenalis, qui abacum marmor appellavit, id est mensam marmoream.

Usurpatur etiam ministerium pro tapetibus, palliis, et similibus ecclesiæ ornamentis, ut videre est in concilio Arvernensi, can. 3: *Observandum ne pallis vel ministeriis divinis defunctorum corpora obvolvuntur.* Tandem in eodem Codice Rhemensi sequitur: *Item alia. Omnipotens Deus, Trinitas inseparabilis, manibus nostris opem tuæ Benedictionis infunde, ut per nostram benedictionem hoc vasculum sanctificetur, et corporis Christi novum sepulcrum Spiritus sancti gratia perficiatur. Per Dominum nostrum.*

434 374. *Deinde vadunt ad locum in quo reliquie,* etc. Describit ritum inferendarum Reliquiarum in templum. Antiquum est Ecclesiæ institutum, basilicas reliquiarum sanctarum illatione et appositione dedicare, quarum præsentia ecclesia sanctificatur. Sanctus Ambrosius, lib. X, epist. 85, ad Marcellinam sororem: *Nam cum basilicam dedicasset, multi tanquam uno ore interpellare cœperant, dicentes: Si in Romana basilica dedices? respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero.* Sanctus Paulinus, epist. 11, ad Severum: *Testis est autem Dominus, quod si vel scrupulum sacri cineris habuissemus supra quam nobis ad basilicam, quæ prorime in nomine Domini consummabitur, dedicandam necessarium erat, misissemus unitati vestræ.* Et paulo post: *Invenimus quod digne et ad basilicæ sanctificationem vobis et ad cmerum cumulandam Benedictionem mitteremus, particulum de ligno divinæ crucis.* Et epist. sequenti: *Verum hanc quoque basiliculam de benedictis apostolorum et martyrum re-*

^a Nunc epist. 25, olim erat 19.

^b Est modo 16 lib. IV, olim. lib. III, ind. 12, epist. 16.

liquis sacris cineribus in nomine Christi sanctorum Sancti, martyrum Martyris, et dominorum Domini consecrabunt. Sanctus Gregorius, * lib. v, epist. 145: *Basilicam beati Stephani martyris, quam fraternitas vestra incendio asserit concrematam, quam etiam nuper esse instauratam commemorat, facultatem etiam tribuimus deducendi, in quam etiam reliquiarum sanctuarium ejusdem beati Stephani martyris volumus collocari* Sanctus Gregorius Turonensis, lib. de Gloria confessorum, c. 20: *Regressique ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii exinde solemniter radiantibus cereis crucibusque admovimus.* Ibi enim agitur de oratorii dedicatione. Theophane, in Justiniano imperatore, lib. xvi: *Post, junio mense, facta sunt, encœnia apostolorum apud Constantinopolim, et recondita sunt λαβύνα Andreæ et Lucæ apostolorum. Et transit Menas episcopus cum sanctis λαβύνοις sedens in carruca aurea imperatoria lapidibus insignita, tenens tres thecassanctorum apostolorum in genibus suis, et ita encœnia celebravit.*

Ita Sanctus Gaudentius episcopus Brixienſis, cum haberet multas reliquias sanctorum, et maxime sanctorum, Quadraginta martyrum Cæsarea Cappadociæ advectas, ecclesiam dedicavit, quam ideo concilium sanctorum appellavit jussit, ut clarum est ex tractatu ejusdem de ecclesiæ Dedicatione Et ita statuitur synodi septimæ can. 7: *Ὅσοι οὖν σεπτοὶ ναοὶ καθιερωθήσαν ἐκτίς ἀγίων λαβύνων μαρτύρων, ὁρίζομεν οὗτοις κατὰθεον γίνεσθαι λαβύνων μετὰ καὶ τῆς συντηθούσης εὐχῆς. Ὁ δὲ ἀνευ ἀγίων λαβύνων καθιερωθὲν καὶ καθαιροῖσθαι, ὡς παρορθοῦσθαι τὰς ἐκκλησιαστικὰς παρακλήσεις.* Id est: Quæcunque ergo templa consecrata sunt absque reliquiis martyrum, in eis fieri statuimus reliquiarum depositionem cum solitis orationibus. Qui vero templum sine sanctis reliquiis consecravit, deponatur tanquam traditionum ecclesiasticarum transgressor. Hæc autem reliquiæ solemnî pompa transferebantur in basilicam, ut ex loco Theophanis supra citato clarum est, et ex actibus sancti Virgilio episcopi Arelatensis, in Chron. sanctorum Lirinensium.

575. *Aufer a nobis, etc.* Non exstat in Codice Rhemensi, nec in Ordine Romano. Habetur in Codice Rodradi, atque etiam Codice Ratoldi, in quo præmittitur litania.

576. *Ambulate, etc.* Ita in Cod. Ratoldi, quæ non exstant in Codice Rhemensi. Plura in Ordine Romano reperire est.

577. *Cum crucibus et thuribulis, et candelabris, multisque luminaribus, etc.* Ita in Codice Rhemensi. In Codice Ratoldi nulla mentio luminarium est; in Ordine Romano nihil de thuribulis. Similem pompam in inferendis in basilicam recens consecratam sanctorum reliquiis videmus apud sanctum Gregorium Turonensem, 435 lib. de Gloria confessorum, cap. 20: *Regressique ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii, exinde solemniter, radiantibus cereis crucibusque, admovimus.* Ibi enim agitur de oratorii dedicatione.

Notandum hic quod non solum cerei, sed etiam cruces radiantibus appellantur. Nam olim in publicis Processionibus ipsis crucibus cerei accensi imponebantur, ut clarum est ex eodem sancto Gregorio, lib. de Gloria confessorum, cap. 79: *Accensisque super cruces cereis atque ceroferalibus, dant voces in canticis, circumveunt urbem cum vicis.* Idque ex institutione sancti Joannis Chrysostomi, ut testatur Socrates, lib. vi Hist. Eccl., cap. 8: *Ἐπινεύθητο γὰρ παρ' αὐτοῦ σταυροὶ ἀργυροὶ φέροντες φῶτα ἐκ τῶν κηρίων λαμπάδων.* Id est: Cruces enim argentæ excogitatæ sunt ab eo quibus lucernæ cereæ imponebantur; et ita capiendus est Sozomenus, lib. viii Hist. Eccl., cap. 8: *Καὶ γὰρ δὴ καὶ σταυρῶν ἀργυρᾶ σημεῖα ὑπὸ κηροῖς*

ἑμαίνοντες προηγούνητο αὐτῶν. Id est, siquidem crucium argentea signa sub cereis ardentibus eos præcedebant. Quare non satis bene expressit interpretis cum dixit duntaxat *facibus ardentibus*, et Sozomenus qui eandem refert historiam, nihil aliud quam Socrates intelligit.

578. *Domum tuam, Deus, etc.* In Ordine Romano et in Codice Rhemensi hæc deest Oratio. In Codice Ratoldi ad ostium novæ Ecclesiæ hæc præmittuntur: *Deus, qui in omni loco dominationis tuæ dedicator assistis, exaudi nos, quæsumus, ut inviolabilis hujus Ecclesiæ permaneat consecratio, ut beneficia tui muneris, quæ supplicat, meratur.* Item alia cum Antiphona: *Benedic, Deus, domum, tabernaculum hoc ingredi, quæsumus, omnipotens Deus sempiternæ, etc.* Hac expleta suscipiat episcopus reliquias a presbytero, et ponat eas in altario novo, extenso velo, etc.

579. *Et extenso velo interens et populum.* Olim ad cancellos sacrarii seu chori, in quo stabant clerici, erat appensum velum, cujus meminit sanctus Dionysius in epistola ad Demophilum: *Καὶ προιόντες ἀγαθοειδῶς ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν θείων προαπετασμάτων.* Id est: Procedentesque benevole ad ea loca quæ sunt extra vela divina. Ejusmodi veli meminit etiam sanctus Joannes Chrysostomus, serm. 3, in epist. ad Ephesios: *Ὅταν ἀκούσης, ἀσέβημεν πάντες κοινῆ, ὅταν ἴδης ἀνελκόμενα τὰ ἀμφίθυρα, etc.* Cum audieris Oremus communiter, et vela trahi videris, tunc diduci cælum existimas. Quamvis haud ignorem, ἀμφίθυρα aliquando valvas bifores, ut Ovidius loquitur (*Lib. ii Metamorph.*), significare, tamen pronomen ἀνελκόμενα ita interpretari vetat.

Confirmatur interpretatio nostra ex Evagrio, lib. vi, cap. 20, et Theophylacto Simocatta, lib. v, cap. 14, in epistola Cosroe Pesarum regis ad sanctum Sergium martyrem, in qua recensentur dona quæ rex ille sancto Sergio mittit, nemque crux et thuribulum aurea, καὶ ἀμφίθυρον Οὐννικόν κεκοσμημένον χρυσίῳ. Id est, et Hunnicum verum ornatum auro; non est enim simile vero fores ad claudendum sacrarium ab ipso rege fuisse missas, sed potius magni pretii aliquid velum.

580. *In loco altaris.* Reliquias sanctorum in ipso altari recondere mos est antiquus, de quo sanctus Paulinus, epist. 12, ad Severum, de basilicæ Dedicatione: *Quorum venerandus cinis si sine crucis consortio subjiciatur altaribus, hic opertos titulus indicabit:*

Pignora sanctorum divinæ gloria mensæ
velat apostolicis edita corporibus.

Et infra, de basilicæ Fundanæ Dedicatione:

Ecce sub accensis altaribus essa priorum
Regia purpureo marmore crusta legit.

In Codice Ratoldi legitur *In confessione altaris.* Ubi confessio locus est altaris cavatus in quo ab episcopo reliquiæ sanctorum reconduntur. Alias quid sit confessio, 436 vide in observationibus nostris ad Concordiam regularum, cap. 66, § 31.

In eodem Ratoldi Codice hæc sequuntur: *Et faciat crucem intus ex chrismate in quatuor angulis ita dicendo: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Pax tibi. R. Et cum spiritu tuo,* ut in Ordine Romano. At Græci reliquias sanctorum recondentes, eas sacro perfundunt chrismate, ut videre est in eorum Euchologio: *Ἐπιχέει τοῦτοις (λαβύνοις) οἱ ιεροὺς μύρον,* id est, infundit ipsis (reliquiis unguentum sacerdos. Præterea sequitur in eodem Codice: *Et ponat tres portiones corporis Domini intus, et tres de incenso. Recluduntur tunc reliquiæ, canenies Anziph.* Exultabunt sancti in gloria. *Psalm.* Laudate Dominum de cælis. *Antiph.* Sub altari Domini sedes accepistis. *Psalm.* Beati immaculati in via. Quod autem dicitur hic de tribus portionibus corporis Domini

* Nunc lib. vi, epist. 45.

et incensi, in confessione simul tum reliquiis sanctorum reponendis, idem habetur in utraque dedicatione Ordinis Romani.

Tandem in eodem Codice Ratoldi hæc sequuntur: *Et tunc ponatur tabula, super quam faciet cruces quatuor ex oleo et sancto chrismate; et designantur per quatuor angulos cum cultro, et dicat pontifex Orationem hanc: Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum* etc. Aliter in Ordine Rom. sic habetur: *Tunc ponat tabulam super reliquias, et det Orationem hanc: Oremus, Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum, etc. Deinde limiat eam cum calce, quæ antea fuerat præparata; et postquam limia fuerit, faciat crucem desuper cum chrismate dicendo sicut prius: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Pax tecum. R. Et cum Spiritu tuo. Et mittat chrisma per quatuor cornua altaris, ipsa superscripta verba dicendo et crucem faciendo; et cantent Antiphonam Corpora sanctorum in pace sepulta sunt, et vivent nomina eorum in æternum, cum Gloria.* Hæc in prima quidem dedicationis descriptione: sed in secunda paulo aliter in hunc modum: *Et accipiens tabulam, quæ super reliquiis poni debet, antea confirmet eam subtus cum chrismate, dicendo: In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Et ponat tabulam super reliquias, et, dicat hanc Orationem: Oremus. Deus qui ex omni coaptatione sanctorum. Deinde limiat eam cum calce, quæ ante fuerat præparata. Et postquam fuerit limia faciat crucem desuper cum chrismate dicendo, ut supra, et faciat crucem similiter cum chrismate per quatuor angulos altaris desuper, dicendo ut supra.*

581. *Cum Psalmo Laudate Dominum in cælis, etc.* In Codice Rhemensi hæc desunt usque ad illa verba: *Inde revertatur pontifex in sacrarium.*

582. *Post hæc vestitur altare.* In Cod. Ratoldi additur *Cum aqua benedicta et incenso.* Vestitur autem altare pallis linostimis, atque etiam pallis sericis, ut factum est in dedicatione templi Hierosolymitani sub Constantino Magno, ut scribit Theodoretus, lib. 1 Hist. cap. 31. Et Apud Synesium, epist. 67, inter ea quæ ad basilicam necessaria sunt dedicandam, recensetur *καταπίτσχυ μυστικόν*, id est, velum mysticum.

583. *Cum Antiphona.* Pro his in Cod. Ratoldi habetur: *Dicat episcopus Antiphonam Ornauerunt templum coronis aureis, etc. Antiph. Zachæe, festinans descende, etc. Dum ornantur altaria, canantur hæc, et pontifex dicat Orationem: Descendat, quæsumus, Domine Deus noster, Spiritus sanctus tuus super hoc altare, etc.*

584. *Revertatur pontifex in sacrarium.* Horum loco hæc in Codice Ratoldi reperire est: *Deinde incipiat cantor Antiphonam Terribilis est locus iste. Deinde Gloria in excelsis Deo. Collecta ad Missam. Deus qui sacrandorum tibi auctores munerum, etc. Lectio libri Apocalypsis Joannis apostoli. In diebus illis, vidi civitatem sanctam Jerusalem. R. Locus iste a Deo factus est. 437 V. Deus qui adstat angelorum chorus. Allel. Adorabo ad templum. Sanctum Lucam. In illo tempore dixit Jesus Discipulis suis: Non est arbor bona. Offert. Domine Deus in simplicitate. V. Majestas. V. Fecit Salomon. Super oblata. Omnipotens sempiternus Deus, altare nomini tuo dicatum. Præfatio Per que tu te suppliciter deprecamur ut altare hoc. Benedictio. Benedicat et custodiat vos omnipotens Deus. domumque hanc sui numinis [In ms. muneris] præsentia illustrare, etc. Communio. Domus mea domus Orationis vocabitur. Ad Complendum. Quæsumus, omnipotens Deus, ut in hoc loco, etc. *Inde proce lens ad fontes et consecret.* Omnipotens sempiternus Deus, hoc baptisterium cælesti visitatione dedicatum Spiritus sancti tui illustratione sanctifica, ut quoscunque fons iste lavaturus est, trina ablutione purgati indulgentiam omnium delictorum tuo munere consequantur. Per. *Item alia: Multiplica, Domine, Be-**

nedictionem tuam, et Spiritus tui munere fidem nostram corrobora, ut qui in hæc fluenta descenderint, in libro vitæ ascribi mereantur. Per.

Hæc consecratio baptisterii seu fontium baptismalium est breviuscula, fusioem in Ordine Romano require. Consecrationis baptisterii meminit Sidonius, lib. iv, epist. 15: *Nam baptisterium quod olim fabricabamini, scribitis posse jam consecrari.* Baptisterium autem est ædificium prope ecclesiam in quo erat piscina seu fons, sive naturalis sive artificiosus, baptizandis Christianis idoneus. Prudentius, in Peristephano, baptisterium describens, in loco ubi quondam martyres passi fuerant:

Electus Christo locus est, ubi corda probata
Provehat ad cælum sanguine, purget aqua.

Fortunatus, lib. ii, carm. 12, de baptisterio Moguntinæ ædificato:

Ardua sacrati baptismatis aula coruscat.
Qua delicta Adæ Christus in amne lavat.

B Paulinus, epist. 12, ad Severum, de ejus baptisterio:

Dives opum Christi, pauper sibi, pulchra Severus
Culmina sacratis fontibus instituit.

Ennodius, epigrammate 149, de fonte baptisterii sancti Stephani, et aqua quæ per columnas venit:

En sine nube pluit sub tectis imbre sereno,
Et cæli facies pura ministrat aquas.
Proflua marmoribus decurrunt marmora sacris,
Atque iterum rorem parturit ecce lapis.
Arida nam liquidos effundit pergula fontes,
Et rursus natis unda superna venit,
Sancta per æthereos emanat lymphæ recessus,
Eustorgi vatis ducta ministerio.

Id etiam patet concil. Toletano xviii, can. 3: *Licet initio Quadragesimæ baptizandi generaliter claudatur mysterium, tamen, ut ecclesiasticæ consuetudinis ordo deposcit, necesse est ut est ostia baptisterii eodem die pontificali manu et annulo signata claudantur.*

C 585. *Celebretur ibi solemniter Missa.* Juxta decretum Evaristi papæ, apud Ivonem 3 p., c. 32: *Omnes basilicæ cum Missa semper debent dedicari.* Sic in consecratione templi Hierosolymitani sub Constantino Magno, quidam episcopi *θεσιας ιεραιμοις και μυστικαις ιεροργιας το θειον ιλασχοιτο*, id est sacrificiis incruentis et mysticis consecrationibus numen divinum placabant, ut scribit Eusebius, lib. iv de Vita Constantini, cap. 45. Consule epistolam secundam Vigilii papæ.

438 586. *Tota vero Hebdomade Missæ publicæ in ea fiant.* Ita in Codice Ratoldi, in quo hæc sequuntur: *Et in ipsis octo diebus ibi luminaria ante altare, aut de cera, aut de oleo debent esse, absque luminaribus et officiis nocturnis diurnisque, in prædictis octo diebus, ullo modo reperiat, usque dum octo dies compleantur.* Ubi lege: *Nulla modo reperiat; suppl. basilica.*

D Ex quibus notare oportet ad celebriorem dedicationis solemnitatem, olim per octo integros dies dedicationis festum tum sacris concionibus, tum sacrificiis incruentis, aliisque divinis officiis fuisse celebratum. Quod satis innuunt hæc Apollinaris verba, lib. ix, epist. 3: *Cum in Lugdunensis ecclesie dedicatæ festis hebdomadalibus collegarum sacrosanctorum rogatu exorareris ut perorares.* Nam festa hebdomadalia dedicatæ ecclesie nihil aliud sunt quam quod illa per integram hebdomadem fuere celebrata.

587. *In anniversariis dedicationis basilicæ, Anniversarius dedicationis basilicæ dies ex veteri consuetudine celebratur in Ecclesia; de qua Felix papa IV, in epist. apud Burchardum, lib. iii, cap. 58: Solemnitates vero dedicationum ecclesiarum et sacerdotum per singulos annos solemniter sunt celebrandæ, ipso Domino exemplante, qui ad festum dedicationis templi omnibus faciendum dans formam, cum reliquis populis celebraturus venit.* Quod etiam patet Sozo-

* Id est, secundum L:cam.

meno, lib. II Hist. Eccl., cap. 25, ubi scribit dedicationis templi Hierosolymitani, conditi olim a Constantino, Magno, diem anniversarium, per octidies quotannis celebrari solitum: Ἐξ ἐκείνου δὲ ἐπέσιον ταύτην ἑορτὴν λαμπρῶς μᾶλλον ἢ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία, etc., id est: Quo tempore Ecclesia Hierosolymitana hoc festum quotannis splendide admodum celebrat, adeo ut eo initiationes sacrarum peragantur, et dies octo deinceps conventus fiat.

Porro his ita de basilicæ dedicatione notatis, subjungendus est ordo in benedictione signi, hoc est nolæ, seu campanæ, qui Exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis. In Codice igitur Rhemensi ita habetur: *Ad signum Ecclesiæ benedicendum, Benedic, Domine, hanc aquam Benedictione cœlesti, etc.* In Cod. Ratoldi: *Ad signum Ecclesiæ benedicendum In primis intingue ter in aqua, et laves in ea quæ benedicenda est his verbis: Benedic, Domine, hanc aquam benedictione cœlesti, etc., ut in Ordine Romano: Post hæc cantabis Psalmos sex, id est: Lauda, anima mea, Dominum usque ad finem Psalterii. Interim laves eum de aqua (benedicta, videlicet, ut præcipitur in Cod. Rhemensi), cum oleo et sale; et dic: Deus, qui per Moysen legiferum tubas argenteas fieri præcepisti, etc., ut in Ord. Rom. Tunc extergis eum linteo, et dicas Vers. Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit, Dominus super aquas multas, usque in finem Psalmi. Post hæc tangis eum de chrismate septem vicibus foris, intus quaternis. Oratio. Omnipotens sempiternæ Deus, qui ante arcam fœderis, etc., ut in Ordine Rom. (In Codice Rhemensi legitur in hunc modum: *Et dicis Antiphonam cum capite. Vox Domini, etc.*). Tunc pones incensum in acerna (lege, acerra, id est, thuribulo) et myrrham, et faciat fumum intus et extra; et cantes, Ὡ. Viderunt te aquæ, Deus, viderunt te aquæ, usque ad finem Psalmi. Omnipotens Dominator Christe, cui (lege quo) secundum assumptionem carnis dormiente in navi, etc., ut in Ordine Romano. In Codice Rhemensi sic habetur: *Tunc imponis incensario, et thymiamata, et myrrham, et erigis cloccam, et dicis Antiphonam, Deus, in sancto via tua, quis Deus magnus sicut Deus noster. Ὡ. Viderunt aquæ, Deus, usque ad finem Psalmi, et dicis Collectam Omnipotens Dominator Christe, etc.* Et hæc de signi Benedictione.*

Clocca autem cujus est in Codice Rhemensi mentio, signum est, nola, campana, Gallice *cloche*. Ita docet Otholonus, lib. II de Vita sancti Bonifacii episcopi Moguntini: *Interea signum ecclesiæ quod vulgo appellari solet 439 glocca (lege clocca) absque humano motu sonare cepit.* Mentio fit in epistola Guthberti ad sanctum Lullium, quæ 89 est inter epistolas ejusdem sancti Bonifacii: *Et cloccam, qualem ad manum habui, tuæ paternitati mittere curavimus.*

588. *In vigilia apostolorum.* Sequitur commune sanctorum, ut vocant, in cujus initio hæc reperire est in Codice Rhemensi: *Denuntiatio natalis unius martyris. Noverit vestra devotio, sanctissimi fratres; quod beati martyris illius anniversarius dies intrat quod diaboli tentationis exuberant (lege quo diaboli tentationes exsuperans) universitatis Creatori gloriosa passione conjunctus est. Per pluralitatem (id est, si solemnitas plurimorum sit denuntianda), quod lege quo) diaboli tentamenta vincentes universitatis Creatori gloriosa passione conjuncti sunt. Ideoque Dominum collaudemus, qui est mirabilis in sanctis suis, ut qui illis victoriæ coronam contulit, nobis eorum meritis delictorum indulgentiam largiatur. In illo igitur loco, vel in illa villa, illa feria hanc eandem festivitatem sollicita devotione celebremus.*

Hæc est antiqua formula festi alicujus annuntiandi antequam Martyrologia publice in ecclesia legerentur; cujus lectionis mentio fit in additione prima

* In utroque Theod. Gemet. et Cal. sunt Missæ in natali unius apostoli. Item in nat. plurimorum apostolorum, ideoque de communi. In Theod. sunt Missæ

A Capitularis Ludovici imperatoris, tit. 69: *Ut ad capitulum primitus Martyrologium legatur, et dicatur versus, deinde regula, aut homilia quælibet legatur; deinde. Tu autem, Domine, dicatur.* Sed vix ante hujus Ludovici Pii aetatem, lectionem Martyrologii in usu fuisse crediderim, ut patet ex his quæ ex Codice Rhemensi, qui tempore Caroli Magni scriptus est, produxi: in quo, ut obiter id notem, nihil exstat de communi apostolorum.

589. *Martyris antecedit.* In Codice Rhemensi legitur: *Martyris confessor antecedit.* Sed *confessor* redundat.

590. *Restaurantur.* In eodem Codice corrupte legitur, *restaurator.*

591. *Pretiosa passione quam præimus.* In eodem Codice male legitur: *Pretiosa passione et solemnia.* Sed legendum est, ut in Codice Rodradi, *Pretiosa passione et solemnitate.*

592. *Votivos,* id est, devotos Papias: *Votivus,* id est, promptus est alacris ad Dei cultum.

593. *Item alia præfatio.* Hæc tertia Præfatio est pro martyre pontifice.

594. *In vigilia plurimorum martyrum.* Hæc vigilia deest in Codice Rhemensi. Sed et alia Missa est in natali plurimorum martyrum.

595. *Igniantur.* In est, inflammentur.

596. *Confessoris.* Confessores illos vocat Ecclesia qui, pietate insignes, virtutibus et miraculis illustres, sine Martyrio tranquilla et placida morte in Christo quieverunt. Sidonius, lib. IV, epist. 18: *Basilicam sancti pontificis confessorisque Martini, Perpetuus episcopus, dignissimus tanto prædecessore successor, multum priori quæ fuit hactenus capaciore novavit.* Et infra:

Quæ confessori non erat æqua suo.

597. *Ut postquam Virgo de Virgine prodiit, etc.* Id est, postquam Christus virgo de Maria virgine prodiit, tum Virginis partu victa est libido, ut præclare canit Prudentius in Psychomachia:

440 Numquid et intactæ post partum Virginis ullum Fas tibi jam superest.

Et infra:

Nec mea post Mariam potis es confringere jura.

598. *Et in quo fuit peccandi facilitas, etc.* Elegans est paronomasia.

599. *Alia Missa.* Deest in Codice Rhemensi. In Cod. Rodradi legitur: *Missæ in natali virginis confessoris.* Ubi nota confessam appellari sanctam virginem quæ non sit martyr, quemadmodum appellantur confessores viri sancti non martyres. Quod tamen vocabulum aliquando sanctis mulieribus attributum fuisse videmus; nam concilio Toletano quarto Editionis Garsisæ, sancta Leocadia confessor appellatur.

600. *Vel viduæ.* Hæc verba non exstant in Editis. De viduæ professione, et vestis impositione ab episcopo, hæc habet concilium arausicanum primum, can. 27: *Viduitatis servandæ professionem coram episcopo in secretario habitam, imposita ab episcopo veste viduali indicandam, etc.*

601. *Benedictio virginis.* Virgines Deo sacrare antiquus mos est Christianorum, quem etiam tangit Ammianus Marcellinus, licet paganus, lib. XVII, sub finem; *Inventas tamen alias virgines Christiano ritu cultui divino sacratas custodire intactas, et religioni servire, solito more, nullo velante, præcepit.*

602. *Ab episcopo dicenda.* Episcopi est virgines consecrare. Sanctus Hieronymus, epist. ad Demetriadem, lib. I: *Scio quod ad imprecationem pontificis flammæum virginate sanctum operuerit caput.* Et epist. 83, ad Oceanum, lib. II: *Heri catechumenus,*

tum de vigilia, tum de natali unius evangelistæ, quæ sequitur Missa in nat. sanctorum doctorum,

pontifex; vesperæ in circo, nunc in altario; ductor histrionum, nunc virginum consecrator. Id patet ex concil. Carthagin. II. can. 3: *Ab uniepis copis dictum est, ut chrismatis confectio, et eorum consecratio, a presbyteris non fiant.* Quod uando faciunt presbyteri, id inconsulto episcopo facere non debent, ut habetur in concil. Carth. III. can. 36: *Ut presbyter, inconsulto episcopo, eas non consecret.*

Quæ fit in Epiphania. Ita in Editis, in Codice ensi, et in Ordine Romano. Ita etiam statuitur itola Gelasii papæ ad episcopos Lucaniæ: *Deuoque Deo virginibus nisi aut in Epiphaniarum et in Albis paschalibus, aut in apostolorum nataliæ minime velamen imponant.*

Vel secunda feria Paschæ. In Ord. Romano, *albis paschalibus.* Ita in præfata Gelasii episcopi apud sanctum Ambrosium, in ipsa Resurrexionis solemnitate, lib. ad Virginem lap. 5: *Non es recordata diei sanctæ dominicæ Resurrectionis, in quo divino altari te obtulisti velandam.*

Aut quando apostolorum natalitia celebrantur. Secretum Gelasii papæ epistola super citata.

Et vestimenta nigra forinsecus gestant. Hæc in Ordine Romano, et in Codice Rhemensi. *Virgines Deo sacræ pulla veste inducuntur.* Is Hieronymus, epist. 15, lib. I de Laudibus: *Et tunicam fusciorum, quam a matre impon poterat, induta.* Et epistola ad Gaudentium, *Solent quidam cum futuram virginem sponson, pulla tunica eam et furco operire pallio, ut et a teneris unguiculis assuescat hujus generis into.*

¶ 677. *Quorumdam bonorum.* Nempe castimonia excellentia in cælo magis perspecta erit, sententia satis indicant.

In novo. Ita in Codice Rhemensi, et in Ordine Romano. In Editis legitur *in hoc, male.*

Quæ tibi devotionem suam offert. Id est, quæ oppositum et firmam tibi perpetuo seruiendum offerit.

Votum. Id est, desiderium et voluntatem.

In jejuniis cibis. Spirituales videlicet, quos nascatur, dum caro jejunal. Nam devolis viris olim fuere:

aræ tenuesque epulæ, et mens sobria semper.

Prudentius de illis scribens, lib. II contra Iachum.

Quatenus centesimi fructus, etc. Ita Prudentius citato, de Virginibus agens:

decies deni rediguntur in horrea fructus.

perius annotata.

Ad ancillas Dei velandas. Olim virgines Deo solemniter ritu velabantur. Præter locos supra id etiam videre est apud sanctum Hieronymum lib. I, epist. 48, ad Sabinianum: *Post apostolice basilicæ, in qua Christo flammeolo consecrata Prudentium lib. citato:*

et virginibus pulcherrima præmia nostris, odor, et sancto tectus velamine vultus.

in fiebat post diuturnam virginis probationem quod in ejusmodi velatione propria quærit virginis consecratio, et strictissima cum sponsa conjunctio. Quocirca olim virgines in eodem ætatis suæ quadragesimum non velantur, ut statuitur in concilio Agathensi. can. 19: *ioniales, qualibet vita earum et mores probate annum ætatis suæ quadragesimum non velantur in concilio Cæsaraugustano, can. 8: Item est non velandas esse virgines, quæ se Deo voti XL annorum probata ætate.* Et in Novella Iuliani: *Sancimus filias quas pater matrem, a sævermitione translatas, Christianæ fidei servare a continuata virginitate censuerint, non ante honorato velamine consecrare, quam quadra-*

ginta annos ætatis emensæ, talibus infulis inoffensa meruerint observatione decorari.

Nec obstat id quod statuit sanctus Basilius, epist. I, ad Amphilochium, can. 18, ut virginum *ὁμολογία*, id est, professio excipiatur anno ætatis 16, vel 17. Siquidem susceptio veli a professione seu voto virginis distincta est; nec semper eodem tempore ista agebantur, sed aliquando diversis temporibus, ut clarum est ex concilio Cæsaraugustano supra citato, in quo votum virginis et susceptio veli distinguuntur. Et ex epist. I sancti Innocentii papæ ad Victricium Rothomagensem episcopum, cap. 12 et 13: *Item quæ Christo spiritualiter nupsunt, et velari a sacerdote meruerunt, si postea vel publice nupsint, vel se clanculo corrupserint, non eas admittendas esse ad agendam pœnitentiam, nisi is cui se conjunxerant de sæculo decesserit, etc.* Hæc vero quæ nondum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginis semper manere promiserint, licet velatæ non sint, si forte nupsint, his agenda aliquanto tempore pœnitentia est, etc.

Præter velum solebant mitra seu mitrella virgines ornare caput, quæ erat ex lana, auro purpuraque contexta, ut videre est apud Optatum Milevitanum, lib. II adversus Parmenianum: *Interea supra memoratus Felix, inter crimina sua 442 et facinora nefanda, ab eo comprehensam puellam, cui mitram ipse imposuerat, a qua paulo ante Pater vocabatur, nefarie incestare minime dubitavit.* Et lib. VI: *Idem illud quam stultum, quam vanum, quod ad voluntatem, et quasi ad dignitatem vestram vocare voluisti: ut virgines Dei agerent pœnitentiam discentes; ut jamdudum professæ signa voluntatis capitibus postea, vobis jubentibus, immutarent; ut mitrellas aureas projicerent, alias acciperent.* Et paulo post: *Nec ulla sunt præcepta conjuncta, vel de qua lana mitrella fieret, aut de qua purpura pingeretur; non enim in panno hoc potest virginitas adjuvari.* Idque faciebant ad sponsarum imitationem; ut, repudialis sæculi viris, se Christo nupsisse indicarent, ut constat ex eodem Optato ibidem: *Et tamen virginitas, si illæsa sit, sine mitrella tuta esse potest. Spiritale nubendi hoc genus est; in nuptias Sponsi jun venerant voluntate et professione sua, et ut sæcularibus nuptiis se renuntiasse monstrarent.*

Aliam causam profert sanctus Isidorus, lib. II de Offic. eccl., cap. 17, ubi et velum a mitra distinguit: *Quæritur cur feminæ virgines in Benedictione velentur, quarum hæc causa est. In gradibus enim vel officiis ecclesiasticis feminæ nullatenus præscribuntur. Nam nequi permittitur eis loqui in ecclesia, vel docere; sed neque tingere vel offerre aliquid virilis muneris, aut sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. Ideoque hoc tantum, quia virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit, idcirco venia fit illi, ut in ecclesia notabilis vel insignis introeat, et honorem sanctificati corporis in libertate capitis ostendat, atque mitram quasi coronam virginis gloriæ præferat in vertice.* Quæ omnia fere sumpta sunt ex Tertulliano, lib. de velandis Virginibus, et male apud sanctum Isidorum legitur contingere, pro tingere.

De virginum mitra illum ejusdem Isidori, lib. XIX Originum, cap. 31, intelligendum est: *Mitra est pileum phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis devotarum.* Ubi devotæ sunt virgines Deo dicatæ et consecratæ, quemadmodum in concilio Toletano I, can. 16: *Devotam peccantem non recipiendam in Ecclesiam, nisi peccare desierit.* Et can. 19: *Episcopi, sive presbyteri, sive diaconi filia, si devota fuerit, et peccaverit, et maritum duxerit, etc.* Unde virgo devota et virginitas devota Ausonio dicitur, in Parentalibus, epist. 7:

*Æmilia Hilaria matertera virgo devota,
Feminei sexus odium tibi semper, et inde
Crevit devotæ virginis amor.*

Quia vero mitra appellatur *pileum phrygium*, inde factum est ut mitra, seu tiara Romani pontificis

appellata sit *frigium*, vel potius *phrygium*, juxta correctiorem orthographiam. Sugerius abbas sancti Dionysii, in Vita Ludovici Grossi Francorum regis agens de Alexandro papa secundo: *Cumque Turonis apud sanctum Martinum, ut mos est Romanis, frigium ferens, Læture Jerusalem celebrasset.* Ubi male legitur *friguum*. Et infra agens de Callixto II papa, ubi describitur ejusmodi phrygium: *Ibique more Romano seipso præparantes multo et mirabili ornatu, circumdantes capiti ejus fugium (leg. frigium) ornamentum imperiale instar galeæ circulo aureo circumcinctum imponunt.*

Tandem virginum crines sparsi et soluti erant instar sponsarum, ut manifestum est ex eodem Optato, lib. vi: *Spirituali Sponso solverant crinem, jam cælestes celebraverunt nuptias.* Et infra: *Invenistis igitur hujusmodi virgines quæ jam spiritualiter nupservant, quasi secundus coegistis ad nuptias, ut crines iterum solverent imperastis.* Nam schismatici catholicas virgines ad suos partes raptas vel allectas, pœnitentia prius imposita, iterum consecrabant. Ex hoc Optati loco manifestum est olim virgines non fuisse tonsas, quod etiam confirmatur ex sancto Ambrosio, cap. 8. lib. ad Virginem lapsam: *Ampulentur crines qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt.* Ibi enim injungit virgini lapsæ pœnitentiam acturæ **443** de peccato crinium tonsionem, juxta priscum morem, quem etiam observare est ex lib. vi Optati, quod signum est eam ante lapsam intonsam fuisse; et ex sancto Hieronymo, epist. ad Sabinianum, ubi refert de quadam virgine Romæ professa, quæ cum Bethlehem venisset ut morem gentis servaret, tonsa est, crinemque amatori Sabiniano dedit. Et ex concilio Gangrensi, can. 17: *Εἰ τις γυναικῶν διὰ τὴν νομιζομένην ἀσχησιν ἀπεκρίστο τὰς κόμας, etc. ἀνάθεμα ἴστω.* Id est: Si qua mulier propter eam quæ existimatur exercitatio, id est ob vitam monachicam tondeat comam, etc., excommunicetur.

At contrarius usus fuit in partibus Ægypti et Syriæ, siquidem illic olim sanctimoniales seu virgines seu viduæ tondebantur, ut docet sanctus Hieronymus, epist. citata: *Moris est Ægypti et Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo coverint et sæculo renuntiantes, omnes delicias sæculi concularint, crinem monasteriorum matri offerant descendendum.* Refertque causam, ne pediculis opprimantur, quia balnea non adeunt, nec oleo unguuntur. Quod hodie apud nos observatur, etiam apud Græcos, ut scribit Theodorus Balsamon in canonem citatum.

614. *Oratio ad abbatem faciendum.* Riturum ordinandi tum abbatis, tum abbatissæ, quære in Ordine Romano.

615. *Hebdomada secunda.* Sequitur Ordo hebdomadarum per annum a Pentecoste usque ad Adventum Domini. In Editis legitur: *Dominica 2, 3, 4, et sic deinceps.*

616. *Post tempora feliciter dilatata.* Id est, post vitam longam feliciter ductam.

617. *Et solum sine peccati macula sacerdotem.* Juxta illud Apostoli ad Hebræos vii: *Talis enim decebat ut nobis esset pontifex sanctus innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, etc.*

618. *Cujus est totum quod est optimum.* Tò optimum hoc loco bonum significat, estque phrasis Græca, superlativum pro positivo. Etenim omne bonum, in quocunque gradu et differentia consideretur, Dei est, et a Deo est. Unde Jacobi i. juxta textum Græcum, omne datum bonum, et omne donum perfectum desursum est: *Πᾶσα δόσις ἡγαθὴ, καὶ πᾶν δῶρον, καὶ τίσις ἀνωθεν ἴσται,* id est, in versione communi, omne datum optimum, pro positivo, ut habetur in textu Græco. Et optime sanctus Jacobus datum bonum, et datum perfectum, id est optimum, Deo attribuit. Quia omne bonum, qualecunque sit, Dei est, et a Deo est. Unde Marcus Philosophus imperator dicere solebat πάντα

ἀνωθεν, id est, omnia desursum, ut refert Dio Prusæus.

619. *Tibi Litare.* Litare est sacrificare hoc loco a λειτῆ, id est, Oratio, ut docet Festus.

620. *Sanzisti.* Hoc est, sanctificasti. Sancire aliquando est sanctificare. Tertullianus, libro de Resurrectione carnis: *Anima non lavatione, sed responsione sancitur.* Et lib. de jejunio, ex Joële: *Joel exclamavit: Sancite jejunium.* Nam sacrificia veteris legis, suam dignitatem et sanctitatem emendicant ab eucharistico novæ legis sacrificio, ut figura a suo prototypo.

621. *Ut quod singuli obtulerunt.* Ita loquitur, quia fideles in Missarum solemnibus communicaturi singuli panem et vinum in suam communionem offerebant, qua de re infra.

622. *Spiritum cogitandi quæ recta sunt.* Recte Spiritum cogitandi quæ recta sunt petit Ecclesia, quia nulla est sine Dei auxilio in homine bona cogitatio. **444** juxta illud Pauli II Cor. iii: *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est.* Ubi in his verbis, *non quod*, est anastrophe, pro *quod non*. Nam reddit causam cur fiduciam debeamus habere per Christum ad Deum, eo quod non simus sufficientes cogitare aliquid recti vel sancti, videlicet a nobis, quasi ex nobis. Ita definitur in concilio Arausicano ii. can. 7: *Si quis per naturæ vigorem bonum aliquid quod ad salutem pertinet vitæ æternæ cogitare, ut expedit, aut eligere, sive salutare, id est evangelicæ, prædicationi consentire posse affirmat, absque illustratione et inspiratione Spiritus sancti, qui dat omnibus suavitatem in consentiendo, et credendo veritati, hæretico spiritu fallitur.*

623. *Pertinere* Id est, perlingere.

624. *Subripientium.* Pro τὸ subrepticium, quod passim occurrit in veteribus Codicibus manuscriptis.

625. *Opus nostræ Redemptionis exercetur.* Tum quoad repræsentationem, quia sacrificium altaris incruentum est rememorative sacrificii cruenti, quod in ara crucis consummatum est; tum quoad applicationem, quia per altaris sacrificium nobis applicatur passionis Christi meritum.

626. *Et terrore cogas.* Non quod Deus per terrorem inferat vim voluntati, tollatque liberi usum arbitrii; sed juxta vulgarem loquendi modum hæc dicuntur, ut cum minitendo alicui dicimus: *Nisi id sponte feceris, invitus facies.*

627. *Et factum est visibile quod latebat.* Nempe mundus, qui cum in divinis ideis lateret, a Deo creatus, visibilis factus est.

628. *Ecclesiam tuam inter adversa crescere tribuisti.* Id tot Martyriorum experientia patet, testaturque sanctus Justinus martyr, in dialogo cum Tryphone Judæo, ubi Ecclesiam pulchre viti comparat, ex qua si quis excidat fruticantes surculos, ut alios virides et fructiferos palmites proferat efficiet. Tertullianus ad Scapulam: *Nec tamen deficiet hæc secta, quam tu magis ædificari scias cum cordi videtur.* Et sanctus Nilus, homil. 2 de Christi Ascensione: *Τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατεκόπτετο κλήματα, καὶ ὁ τῆς πίστεως μᾶλλον ἐπεδίδου καρπός, καὶ ἄνθος ἀμάραντον ἔφερε.* Id est, Ecclesiæ palmites succidebantur, et fructus fidei magis progressus est, et florem immarcessibilem ferebat.

629. *Et quis vobis tribuit supplicandi affectum.* Supplicandi affectus a Deo tribuitur, quia sine Dei gratia Deo supplicare potest nemo. Quo spectat illud concilii Arausicani ii. can. 3: *Si quis ad invocationem humanam gratiam Dei posse conferri, non autem ipsam gratiam facere ut invocetur a nobis, contradicit Isaïæ prophetæ, vel Apostolo idem dicenti: Inventus sum a non quærentibus me, palam apparui his qui me non interrogabant.*

630. *Munere.* Id est, gratia.

631. *Nostris sensibus.* Id est, nostris opinionibus plerumque fallacibus et erroneis.

632. *Ut non noster sensus in nobis*, etc. Id est, ut non ducamur nostris cupiditatibus, sed cœlestis gratiæ operatione. In nobis, id est nos, phrasis Hebraica.

633. *Ut quod immeritis contulisti*, etc. Id est, ut bonam voluntatem tibi serviendi, quam nobis contulisti per tuam gratiam, ad affectum redigas.

634. *Meritorum*. Id est, peccatorum. Vide supra in Canonis Mi-sæ expositione.

445 635. *Cerimus*. Id est, administramus, operamur.

636. *Indemnes*. Id est, nulli damnationi ob aliquod crimen aut reatum obnoxii, hujusce mundi adversis patienter propter Deum toleratis.

637. *Per hujus sacrificii veneranda commercia*. Hæc metaphoricè dicta sunt. Et sensus est: per sacrificia, vel pro sacrificiis quæ Deo offerimus, veluti mutuo quodam commercio, illæ nos summæ suæ divinitatis participes facit.

638. *Et præsentis corporalis mysteriis non deserat*, etc. Hæc duo verba, *deserat et relinquat*, videntur hoc loco sumi pro destituat, privet.

639. *Rey. Ben.* Id est, require Benedictionem, nempe in Hebdomade præcedente.

640. *Hebdomada v. ante Natale Domini*. Ita in Exe-cusis. In Codice Rheimensi habentur etiam quinque Dominicæ seu hebdomadæ de Adventu Domini eodem numerandi ordine, de quibus hæc habet Amalarius lib. iii de Offic. ecclesiast., cap. 40, de Adventu: *In antiquis libris Missalium, et Lectionariorum, reperitur scriptum: Hebdomada quinta ante Natalem Domini. Totidem enim lectiones habentur in Lectionario, et totidem Evangelia a tempore memorato per dies Dominicos usque ad Nativitatem Domini*. In Codicibus Rodradi et Ratoldi, et apud Pamelium sunt quatuor duntaxat Hebdomadæ et Dominicæ de eodem Adventu Domini, converso numerandi ordine: ita ut ea quæ remotior est a Natali Domini prima Dominica, seu hebdomada, appelletur, quæ vero proxima est dicatur quarta. Et Berno Augiensis, cap. 4 libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus, scribit hanc esse Dominici Adventus rationem in Gregorianis Codicibus: quod tamen vix mihi persuadere possum, cum Editi ex Vaticano, Rheimensis, et sancti Eligii Codices, qui Gregoriani sunt, reclamant. In Missis Ambrosianis apud Pamelium sex videre est Dominicas de Adventu Domini, quia ibi Dominica prima Adventus proxime sequitur festum sancti Martini. Quod etiam testatur Radulphus Tungrensis, propositione 16 *Ambrosianus Adventus habet sex septimanas, et incipit Dominica post Martini*. Hoc officium institutum est pro reverentia Natalis Domini, quemadmodum et jejunium, quod varium fuit pro diversitate temporum et locorum. Sanctus Perpetuus, Turonensis episcopus, inter cætera jejunia per anni curriculum instituit: *A depositione domni Martini usque Natale Domini tertio in septimana jejunia*, ut refert sanctus Gregorius Turonensis, lib. ix Hist. In concilio Matisconensi 1, celebrato sub Guntranno rege, anno 581, can. 9: *Statuitur, ut a feria sancti Martini ad Natale Domini secunda, quarta et sexta Sabbati jejunetur*, lib. vi Capital. regum Caroli et Ludovici, tit. 183, statuitur jejunium quadraginta dierum ante Natale Domini: *Quare admoneant sacerdotes ut jejunia tria legitima in anno agantur, id est quadraginta dies ante Nativitatem Domini, et quadraginta ante pascha; ubi decimas anni solimus, et post Pentecosten quadraginta dies*. De eodem jejunio agit Rabanus, lib. ii de Institutione clericorum cap. 22: *Hæc ergo auctoritate divina Scripturæ Ecclesia morem obtinuit, et universale jejunium hæc observatione celebrat. Quod tamen jejunium incipiens nono mense in decimum extenditur, id est usque ad Natalem. Congrua itaque dispositione a magistris Ec-*

clesiæ hoc loco jejunium quadragesimale constitutum est, ut ante diem Natalis Domini jejunio et abstinentia nos castigemus.

In Calendario quod præfigitur Sacramentario Ratoldi abbatis 446 xviii Kalendas Novembris notatur Quadragesima ante Natale Domini. Sanctus Cutbertus Lindisfarnensis episcopus quadraginta ante Natale Domini dies jejunare solebat, ut scribit Beda in ejus Vita, cap. 42.

Eandem etiam jejunii consuetudinem observant Græci, ut manifestum est ex Georgio Codino, libro de Officiis palatii Constantinopolitani, ubi agens de cæremoniis mensæ imperatoriæ in Natali Domini sic scribit: *Καὶ ποιῶν εὐχὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης διὰ τὸ τὴν τεσσαρακοστὴν προσελθεῖν, ἀρχὴν δὲ κροτάγον λαβεῖν, λαμβάνει ἄροτον καὶ μίνστον*. Id est: Et facta Oratione ad mensam, quia, præterita Quadragesima, principium temporis quo eduntur carnes advenit, accipit panem et missum. Ad ejus distinctionem ab eodem Codino infra Quadragesima paschalis appellatur *ἀγία καὶ μεγάλη τεσσαρακοστή*, id est, sancta et magna Quadragesima. Quod tamen jejunium quadragesimale ante Natalem Domini non est apud Græcos adeo antiquum. Non erat enim tempore concilii Trullensis, imo nec Theodori Balsamonis ætate, qui floruit anno Domini 1191. Ita enim scribit ad cau. 52 præfati concilii: *Σημειῶται οὖν καὶ ἀπὸ τοῦ παρόντος κανόνος, ὅτι κυρίως μία ἐστὶ τεσσαρακοστὴ ἡμέρα*, etc. Id est: *Nota autem ex hoc canone quod proprie est una Quadragesima. Si enim alia esset, curtum fuisset ne in illa fieret sacrum mysterium per perfectum sacrificium, sed per præsanctificata, quemadmodum quoque cautum est ne fiat in magni paschæ quadragesima*. Hæc ille, quæ sane non scripsisset, si tum Natalis Domini Quadragesima apud Græcos in usu fuisset.

Aliter olim monachi in Gallia. Siquidem in concilio Turonensi, celebrato anno 567, sub Chariberto rege, decernitur ut monachi, juxta antiqua statuta, *de Decembri usque ad Natale Domini omni die jejunent*. Romani olim exordium Adventus a Dominica post festum sanctæ Catharinæ virginis ducebant, ut testatur Radulphus Tungrensis, propositione 16: *Adventus Domini apud Romanos incipit Dominica prima post crastinum Catharinæ*. Quod etiam de jejunio intelligendum est. Nam paulo post subjungit: *Apud Romanos etiam in Adventu Domini jejunium agitur*. Sed hoc Adventus spatium non adeo antiquum est apud Romanos, cum festum sanctæ Catharinæ non reperiat in antiquis Sacramentariis, ut nec hodiernum, quod constat tribus hebdomadibus integris et aliquot diebus sequentis, quodque proinde frustra quidam putant ita fuisse institutum a sancto Petro. Huic enim sententiæ adversantur antiquiora Sacramentaria supra citata, in quibus Adventus Domini est quinque Dominicarum.

Nec audiendus est quidam recentior, qui ut probet antiquitatem Adventus Domini, hunc producit locum sancti Joannis Chrysostomi, ex homil. 3 in Epist. ad Ephesios: *Si ingrueret, inquit, solemnitas Epiphaniæ dies, addo etiam si tempus Adventus Domini sacri, nedum, Epiphaniæ, et Quadragesimæ*. Sed ista nihil efficiunt, nec sensum auctoris assequuntur, ut constabit ex textu Græco: *Ἄν ἐπιστῆ, φησὶν, ὁ τῆς ἀγίας τεσσαρακοστῆς καιρὸς, οἷος ἂν ᾖ τις, μετέχει τῶν μυστηρίων ἂν ἐπιστῆ τῶν Ἐπιφανίων ἡμέρα. Καὶ τοὶ καιροὶ οὗ τοῦτο προσόθουσι, οὐ γὰρ Ἐπιφάνια, οὐδὲ τεσσαρακοστὴ ποιεῖ ἀξιόους τοῦ προσεῖναι, ἀλλὰ ψυχῆς εὐδικρίνεια καὶ καθαρότης*. Id est: Si advenerit, inquit, tempus Quadragesimæ, qualiscunque quispiam fuerit, mysteriorum sit particeps. Si advenerit dies Epiphaniæ. Atqui hoc in tempore accedendi minime situm est. Non Epiphania, non Quadragesima dignos faciunt qui accedant. Hoc in loco invehitur in illos qui raro Eucharistiam sumebant, dicebantque se eam in Epiphania et Quadragesima sumpturos; quibus respondet

* In vet. Sacram. Gallic, sunt tantummodo tres.

hoc in tempore quo acceditur ad sacram mensam situm non esse cum ejusmodi homines quales fuerint sive in Epiphania, sive in Quadragesima, ad communionem accedere soleant, et Epiphaniam, et Quadragesimam non facere dignos, sed sinceritatem et puritatem animæ. Est ergo hic dialogismus inter desidem qui moram trahit in sumenda Eucharistia, et sanctum Joannem Chrysostomum. Piger enim ait : si venerit tempus Quadragesimæ. **447** ad sacram mensam accedam, videlicet ; respondet sanctus Doctor, qualis quisque tum fuerit, fit mysteriorum particeps. Dicit piger, in Epiphania ; subaudi, accedam ad communionem respondet sanctus Doctor, hoc in tempore accedendi minime positum est ; nam Epiphania et Quadragesima non dignos faciunt, etc.

641. *Excita, Domine, potentiam tuam*, etc. In Codice Rhemensi adjicitur altera : *Conscientias nostras, quæsumus, omnipotens Deus, quotidie purifica*, etc., ut in Missali Romano.

642. *Primi adventus mysterium*, etc. In Codice Rhemensi est alia Præfatio : *Qui nos tanquam nutrimentis instruet parvulorum, dispensatis mentis et corporis alimentis*, etc.

643. *Cui proprium ac singulare quod bonus es*. Per essentiam videlicet. In Codice Ratoldi abbatis est præfatio superioris Missæ.

644. *Constet esse perfectum*. In eodem Codice pro his verbis legitur, *proficiatur*. Corrupte. Sed legendum est *perficiatur*.

645. *Quod ratum oraculis fuit ante promissum*. In Codice Rhemensi legitur : *Quod per Verbi Dei Evangelium promisisti*.

646. *Percipiant dignitatem adoptionis*, etc. In eodem Codice aliter legitur, in hunc modum : *Et habeat plenitudo adoptionis quod pertulit testificatio veritatis*. Et in eodem Codice sequuntur aliæ tres Missæ, quæ desunt in Excusis, et in Codicibus nostris mss.

647. *Qui tuo inenarrabili munere præstitisti*, etc. In Cod. Ratoldi est alia Præfatio : *Cui proprium est, et singulare, quod bonus es*, etc., ut supra. Item in Codice Rhemensi : *Cui proprium est veniam delictis impendere*, etc., ut in Ordine Missæ Ambrosianæ, Dominica 4 Adventus.

647. *Antiquæ Virginis*. Id est, Evæ, quia paradus terrenus omni libidinis contagione caruit, ut vulgo theologi docent.

649. *Deus cujus adventus*, etc. In Codice Ratoldi deest vocabulum, *Deus*.

650. *Alia ad Missam*. In Codice Rhemensi legitur *Post Benedictiones*, id est post canticum *Benedicite omnia opera Domini*.

651. *Dominica prima ante Nat. Dom.* In Codicibus Rhemensis, Rodradi, et Ratoldi legitur, * *Dominica vacat*.

652. *Orationes de Adventu*. In Cod. Rhem: pauciores quam hic reperiuntur. Non exstant in ^b Codicibus Rod. et Ratoldi.

653. *Orationes pro peccatis*. Plures sunt in Codice Rodradi presbyteri ; sed in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis nullas reperire est.

654. *Orationes quotidianæ*. Non exstant in Codicibus Rhemensi et Ratoldi. Plures sunt in Codice Rodradi. Existimo has Orationes olim dictas fuisse in feriis communibus.

655. *Orationes vespertinales*. In Codice Rodradi legitur : *Orationes matutinales, seu vespertinales*. In quo, etsi multo plures sint quam hic, **448** nulla tamen harum quatuor exstat, et quæ ibi habentur a suo titulo dissident. In Codicibus Rhemensi et Ratoldi nullæ sunt.

656. *Orationes ad crucem*. Desiderantur in aliis Codicibus nostris mss.

* In nostris Mss. ita legitur.

^b In Theod. et Gemet. multæ sunt Orationes de Adventu a vulgatis plerumque discrepantes. Verum

657. *Orationes ad completorium*. Neque istæ reperiuntur in aliis Codicibus nostris mss.

658. *Orationes matutinales*. Pauciores sunt in Codice Rodradi, nullæ in Codicibus Rhemensi et Ratoldi abbatis.

659. *Ad matutinos lucescente die*. Istæ Orationes desiderantur in aliis Codicibus nostris mss. ut et sequens Oratio ad primam.

660. *Ad clericum faciendum*. Mos est vetustus Ecclesiæ Romanæ, ut clericalis dignitas per comæ tonsuram tribuatur. Unde Arator, epist. ad Parthenium :

Namque ego Romanæ caulis permistus amœnis
Ecclesiæ, touso vertice, factus ovis.

Idque ante ullam ordinum susceptionem, ut clarum est ex Vita sancti Germani Antissiodorensis episcopi, auctore Constantio presbytero : *Glomerata secum turba clericorum atque nobilium, injiciens manus apprehendit Germanum, et, invocato nomine Domini, cesariem ejus capiti detrahens, habitu religionis, rejectis sæcularibus ornamentis, cum promotionis honore induit*. Et sancti Patrocli abbatis, auctore sancto Gregorio Turonensi : *Abiit ad Arcadium Biturigæ urbis episcopum, petiitque sibi comam capitis tonderi accirique in ordinem clericorum : quod episcopus, Domino volente, sine mora complevit : nec multo post primus diaconatus officium sumens*. Unde in testamento sancti Rhemigii dicitur : *Et si quis in ordine clericali presbytero usque ad tonsuram, etc.* Aliter Græci ; nam apud eos in lectoris ordinatione, qui gradus modo ex minoribus solus ordinibus apud eosdem confertur, tonsura clericalis datur, ut videre est in eorum Euchologio in lectoris ordinatione : Προσαγόμενος τῷ Ἀρχιερεὶ ὁ τοσούτος, εἰ μὲν κοσμικὸς ἐστὶ μετὰ ἱματίου, εἰ δὲ μοναχὸς, μετὰ μαυρίου, καὶ σφραγίζεται τρίτον τῆν κεφαλὴν παρὰ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ κείσεται παρ' αὐτοῦ σταυροειδῶς, ἰερόντος, etc. Id est : talis adducitur ad pontificem, si quidem sæcularis est, cum vestimento suo ; si vero monachus, cum pallio monachico ; et ter signatur in capite a pontifice, et tondetur ab eo in modum crucis, dicente, etc. In patet etiam ex Vita sancti Euthymii abbatis (Apud Sur., 28 Januar.) : *Cum eum baptizasset, et pilos, qui ex lege tondentur pueris, tondisset, in gradum lectorum eum cooptat*.

Mos tamen ille non videtur universalis, quia in septima synodo, can. 14, videmus pueros per tonsuram in clerum allectos fuisse, qui tamen lectores non erant per manuum impositionem ab episcopo ordinati, etsi de suggestu publice in ecclesia legerent, quod vetat synodus, statuens ne deinceps ejusmodi clerici in ecclesia legere præsumant, nisi prius lectores ab episcopo fuerint Instituti.

Tonsuræ ecclesiasticæ auctor fuit sanctus Petrus, apostolorum Princeps, ut testatur sanctus Gregorius Turonensis, lib. 1 de miraculis, cap. 28 : *Petrus apostolus ad humilitatem docendam caput desuper tonderi instituit*, idque ad instar coronæ spinæ Domini nostri, ut docet Beda, lib. v Hist. Angl., cap. 22 ; quam coronæ formam improbens quidam recentior, et locum Bedæ misere distortuens, eo devenit ut scriberet tempore sancti Isidori : *Duas clericos habuisse tonsuras, alteram in summo vertice, alteram inferius circum tempora ; illaque tiaram sacerdotalem, hac vero **449** regium diadema significari*, idque auctoritate ipsius sancti Isidori, et apertissime quidem, ut loquitur Sed illius hallucinationem ipsa sancti Isidori verba, lib. II de Officiis Eccl., cap. 2, apertissime demonstrant : *Quod vero, detonso capite superius, inferius circuli corona relinquatur, sacerdotium regnumque Ecclesiæ in eis existimo figurari. Tiara enim apud veteres constituebatur in capite sacerdotis, hæc*

ab istis manuscriptorum Codicum differentiis annotandis abstinendum duximus.

ex bysso confecta rotunda erat, quasi sphaera media; et hoc significatur in parte capitis tonsa. Corona autem latitudo est aurei circuli, quæ regum capeta cingit. Ubi, auabō, hic tonsura duplex? Unica sane est, capitis superius videlicet detonsi quo tiara exprimitur, non summi apicis, ut hodie fit, at vero inferior circulus capillorum coronam significat.

Hæc est sane antiqua corona sancti Petri et priscorum clericorum referens coronam Christi spineam, quam etiam videre est in concilio Toletano IV, can. 40: *Omnes clerici vel lectores sicut levitæ et sacerdotes, detonso superius capite toto, inferius solam circuli coronam relinquunt. Non sicut hucusque in Gallicia partibus facere lectores videntur, qui, prolixis, ut luici, comis, in solo capitis apice modicum circulum tondent, etc.* Quæ verba nihil aliud sonant quam sancti Isidori dicta, quæ sane clara sunt ac manifesta, neque a Bedæ sententiæ dissident, qui unicam agnoscit in clericis tonsuram, non duplicem. Consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 62, § 10.

661. *Orationes et preces, super pœnitentem confitentem, etc.* Hæ Orationes non sunt in loco sibi debito, qui est feria quarta Quinquagesimæ, in capite jejunii, ut in Cod. Rod. et Rat. et in Ord. Rom. Unde in Cod. Rod. recte additur: *Feria 4 in Quinquagesima.* In qua dicebantur hujusmodi Orationes super eum qui peccata sua confessus esset, ut videre est in Ord. Rom. et in Codice Ratoldi, ex quo hanc assumendæ pœnitentiæ rationem proferam: *Feria 4 caput jejunii. Incipit ordo ad dandam pœnitentiam. Psalm. Domine, ne in furore tuo, bis per totum. Exaudi, Domine, supplicum preces, et confitentium tibi parce peccatis, etc. Inde dicit alium Psalmum: Benedic, anima mea, Domino, usque, renovabitur ut aquilæ juvenus tua. Oratio. Adsit, quæsumus, Domine, huic famulo tuo inspiratio gratiæ salutaris. Psalm. Miserere mei, Deus, usque, redde mihi lætitiā. Oratio Præveniat hunc famulum tuum, etc. Psalm. Quid gloriaris in malitia, usque, videbunt Justi. Oremus. Adesto, Domine, supplicationibus nostris; nec sit ab hoc famulo tuo clementiæ tuæ longinqua miseratio, etc. Psalm. Deus in nomine tuo, totum, Oremus. Domine, Deus noster, etc. Deinde Oratio Pater noster, et Vers. Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum. Et anima mea turbata est valde. Convertere, Domine, et eripe animam meam. Domine, vide humilitatem meam et laborem. Illustra faciem tuam super servum tuum. Salvum fac servum tuum. Mitte ei, Domine, auxilium de sancto. Domine, exaudi. Oremus. Da, quæsumus, Domine, huic famulo tuo continuam purgationis suæ observantiam, etc. Alia Oratio. Deus cujus indulgentia nemo non indiget, etc. Modo surgendi sunt. Benedictio cineris. Deus, qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum, fragilitatem conditionis humanæ benignissime respice, etc. Alia. Omnipotens sempiternæ Deus, parce metuentibus, propitiare supplicibus, et mittere digneris sanctum angelum tuum de cœlis, qui † benedicat et † sanctificet cineres istos, etc. Hic mittit cineres super capita eorum cum aqua benedicta, et expellentur extra ecclesiam. Incip. Resp. In sudore. Et prosternent se ante ostium. Psalm. Inclina, Domine. Oratio Precor, Domine, clementiæ et misericordiæ tuæ Majestatem, etc. Et postmodum eant in circuitu ecclesiæ cantando Antiphonam.*

In Codice Rhemensi hæc habentur eadem feria: *De agentibus publicam pœnitentiam feria 4 mane in capite Quadragesimæ. Et cooperis eum cilicio, oras pro eo, et includis usque ad cœnam Domini. Qui eodem die in gremio 450 presentatus Ecclesiæ, et prostrato in omni corpore in terram; et dat Orationem pontifex super eum ad reconciliandum in quinta feria, Cœna Domini. Orationes et preces super pœnitentem, subaudi confitentem peccata sua. De hac pœnitentiæ, assumptione, feria 4, in capite jejunii, agitur in Concilio Meldensi, cap. 76, ubi prescribitur ut nemo*

comitum, aut quisquam ex judiciaria potestate, placitum aut mallum tenere præsumat: *Post quartam feriam, quæ caput jejunii nominatur, in qua omnes pœnitentes manuum impositionem, ad vacandum solum pœnitentiæ, et divinis Officiis, accipiunt. Idem videre est apud Burchardum, lib. XIX, cap. 2: Presbyteri admonere debent plebem subjectam, ut omnis qui se sentit mortifero peccati vulnere sauciatus, feria 4 ante Quadragesimam cum omni festinatione recurrat ad vivificatricem matrem Ecclesiam; ubi quod male commisit, cum omni humilitate et contritione cordis, simplici et confessus, suscipiat remedia pœnitentiæ secundum modum canon eis auctoritatibus præfixum. Quæ quidem citantur ex divo Augustino, sed falso. Nam ista nihil minus quam Augustinum sapiunt, tum propter stylum, tum quia tempore sancti Augustini, non expectata hæc feria 4, omni tempore pœnitentiæ offerebatur. In Ordine Romano eadem feria 4 habetur etiam ordo ad dandam pœnitentiam. In Codice ms. monasterii sancti Remigii exstat: Ordo ad pœnitentiam dandam, sicut sancti Patres constituerunt. Incipitque ab interrogationibus circa fidem: Credis in Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, etc., ut apud Burchardum lib. XIX, cap. 4.*

Quod autem supra, in Codice Ratoldi scriptum est, cineres immitti in capita pœnitentium, eosque aqua benedicta lustrari, id fit ex antiquo more qui habetur in concilio Agathensi, apud Burchardum, lib. XIX, cap. 26, et Ivonem, part. XV decreti, cap. 45: *Tunc surgens ab Oratione, juxta quod canones jubent, manus eis imponat; aquam benedictam super eos spargat; cinerem prius mittat, deinde cilicio capita eorum cooperiat. Et videtur apud Optatum Milevitanum, lib. VI adversus Parmenianum, ubi, agens de schismaticis qui Virgines Catholicas pœnitentiam suscipere cogebant: Cum consecratis Deo aspersistis immundis cineribus, crines jussistis etiam aqua falsa perfundi. Etsi enim schismatici essent, tamen quoad ritus sacros ab Ecclesia non dissidebant. Idem patet de cinere ex Tertulliano, lib. de Pœnitentia: In asperitudine sacci et horrore cineris; sancto Isidoro, lib. II de Offic. eccl., cap. 16: Cinere autem asperguntur, ut sint memores quia cinis et pulvis sunt. Et Codice Tiliano: Deinde mittentus est cinis super caput pœnitentis, dicendo: Memento homo quia pulvis es, et in pulverem reverteris. Ex quo manavit ritus imponendi cineres capitibus Christianorum in feria 4, in capite jejunii, dicendo: memento homo, etc., qui utinam cum vera cordis contritione susciperentur.*

In Cod. Rhem. supra laudato pœnitentes cilicio induuntur, quod est pœnitentium vestis. Idem videre est in loco citato concilii Agathensis: *Deinde cilicio capita eorum cooperiat. Et apud sanctum Eligium, serm. 8: Cur ergo in sinistra parte ecclesiæ positi estis? Non sine causa usus Ecclesiæ hoc obtinuit: verum quia Dominus in judicio oves, hoc est justos a dextris, hædos vero, id est, peccatores, a sinistris ponet. Hædi enim significant peccatores. Unde et cilicia, quæ sunt indumenta pœnitentium, et pilis hædorum et caprarum fiunt.*

Tandem pœnitentes capillos et barbam promittebant, ut liquet ex capite supra citato sancti Isidori: *Hi vero qui pœnitentiam agunt, proinde capillos et barbam nutriunt. Ex Orderico Vitali, lib. VIII Hist. eccl., olim pœnitentes, et capti, et peregrini, intonsi erant. Hinc capienda sunt hæc verba Pœnitentialis ms. sancti Columbani abbatis Luxoviensis: Pœnitentes fratres, quamvis opera difficilia et sordida efficiant, non lavent capita nisi in Die Dominico, id est, octavo. Sic autem, nisi in quintodecimo aut certe propter fluentium capillorum incrementum.*

Id autem fiebat juxta consuetudinem priscorum Romanorum, 451 qui in luctu crines et barbam promittebant. Aliam causam profert sanctus Isidorus, capite supra citato, quia hoc signo peccatorum multitudo notatur. Contrarium tamen ritum videmus in concilio Agathensi, sub Alarico rege, can. 13: Pœ-

nitentes tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum et cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequantur. Si autem comas non deposuerint, aut vestimenta non mutaverint, abjiciantur. Sed hæc facile conciliari possunt. Nam quæ scripta sunt ab Isidoro, Columbano et Orderico, juxta communem Ecclesiæ consuetudinem scripta sunt; at quæ in concilio Agathensi decreta sunt, ea Gothorum gratia, in quorum regione celebratum est, constituta fuere. Siquidem illi ex more gentis ad decorem et majestatem promissis gaudebant crinibus, et in proluxa cæsarie triumphabant, et exultabant, ut clarum est ex Sidonio, lib. 1, epist. 2, cum Theodorici Gothorum in Gallia regis formam et habitum describit: *Sicut mos gentis est, crinium superjacentium flagellis operiuntur.* Ex Claudiano, lib. de bello Getico:

Crinigeri sedere patres, pellita Getarum
Curia....

Et Jornande libro de rebus Gotbicis: *Reliquam vero gentem capillatos dicere. Quod nomen Gothi pro magno suscipientes, adhuc in suis cautionibus reminiscuntur.* Cum igitur esset e re pœnitentium ut, omni cultu et decore corporis posito, in sordibus jacerent, statutum est a concilio ut comam et omnem crinium ornatum a se amandarent.

Tandem in eodem Codice Ratoldi eliminantur ecclesia pœnitentes, canentibus clericis responsorium *In sudore vultus tui*, juxta consuetudinem antiquam, quæ apparet in concilio citato apud præfatos auctores Burchardum et Ivonem: *Et cum gemitu et crebris suspiriis eis denuntiet quod sicut Adam projectus est de Paradiso, ita et ipsi ab ecclesia pro peccatis abjiciantur. Post hæc jubeat ministris ut reos extra januas ecclesiæ expellant. Clerus vero prosequatur eos cum Responsorio In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Arcentur impii et scelerati ecclesia, templo, sacris, et communi hominum societate, juxta priscum Ecclesiæ morem, qui etiam fuit antiquorum gentilium multis in nationibus communis, ut Græcorum quem admodum videtur apud Euripidem in Hercule furente, actu 5:

. Οὔτε ἑμαῖς φίλαις
Θῆβαις ἐνοικεῖν ὄσιον, ἦν δὲ καὶ μένω,
Εἰς ποῖον ἱερὸν, ἢ πανήγυριν φίλων
Εἶμι;

Id est:

. Nec adamatis mihi
Thebis habitare fas est; et si autem mansero,
In quod templum aut conventus eam amicorum?

Ibi enim deflet Hercules eadem liberorum a se patratam, ob quam, si revertatur Thebas, dicit sibi nullum fore ad templa et amicorum conventum aditum. Et apud Theonem Sophistam: *Διὰ τοῦτο χειροτότων εὐογέσθω (homicida) σπονδῶν, κρατήρων, ἀγροῶς, ἱερῶν.* Id est: propterea aqua lustrali arceatur (homicida) fœderibus, conviviis, foro, templis. Et apud Sophoclem in OEdipode Tyrano: *Prohibeo, ne quis hujus terræ in qua impero, ejusmodi hominem, quisquis sit:*

Μῆτε εἰσδέχεσθαι, μῆτε προσφωνεῖν τινα,
Μῆτε ἐν Θεῶν εὐχαῖσι, μῆτε θύμασι
Κοινόν ποιεῖσθαι....

Id est:

452 Suscipiat, nec alloquatur, neque participem faciat Precum divinarum et sacrificiorum.

Hic mos etiam apud Gallos ex Druidum institutione in usu fuit, ut testatur Julius Cæsar, seu Celsus, lib. vi de bello Gallico: *Si quis aut privatus, aut populus eorum (Druidum) decreto non steterit, sacrificiis interdicitur. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, si numero impiorum ac scele-*

* Ad hanc confessionis formulam multas observationes a nobis olim factas in tractatu Gallico de

A ratorum habentur, ab iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque iis petentibus jus redditur, neque bonos ullus communicatur. Atque etiam in Germanis, ut scribit Cornelius Tacitus libro de Moribus Germanorum: *Nec sacris adesse, nec concilium inire ignominioso fas est.*

B 661. *Secunda pars: Pœnitentem confitentem peccata sua.* Confessio ejusmodi pœnitentium erat ampla admodum, varia, et multa peccata complectens, quæ vix in uno homine reperiri queant. Quam videre est in Ordine Romano in hunc modum: *Confiteor tibi, Domine cæli et terræ, tibi que bone et benignissime Jesu, una cum sancto Spiritu coram sanctis Angelis tuis, et coram sanctis tuis, coram hoc altari, et sacerdote tuo, quia in peccatis conceptus, et in peccatis natus, et in peccatis nutritus, et in peccatis post baptismum usque ad hanc horam sum conversatus. Confiteor etiam quia peccavi nimis in superbia, inani gloria, in extollentia tam oculorum quam vestium, et omnium actuum meorum, in invidia, in odio, in avaritia tam honoris quam pecuniæ, in ira, in tristitia, inacedia, in ventris inglutie, in luxuria sodomitica in sacrilegiis, etc.* Similem reperire est priscorum Germanorum apud Goldastum libro de rebus Germanicis.

Exstat etiam confessio sancti Isidori Hispalensis episcopi, litteris consignata a Redempto ejus clerico cum, impendente morte, palam confessus est in æde sancti Vincentii generatum duntaxat, nihil particulatim exorimens.

Exstat etiam confessio Roberti Cenomanensis episcopi, edita a doctissimo viro Jacobo Sirmondo societatis Jesu, tom. III Conciliorum Galliæ, quam morti proximus misit per epistolam, ad episcopos qui erant in obsidione urbis Andegavensis cum Carolo Calvo imperatore; in qua etiam nullum speciale crimen confitetur, sed tantum se abominabilem et execrandum peccatorem esse profitetur.

C In vetustissimo Codice ms. Bibliothecæ Corbeiensis, cui titulus est, *Ordo Orationum*, habetur confessio sancti Fulgentii, quam hic subjicere non pigebit:

« *Incipit* » confessio sancti Fulgentii episcopi ad pœnitentiam dandam.

« Ego confiteor tibi, Domine, Pater cæli et terræ coram hoc altari tuo sancto, et istius loci reliquiis, et coram hoc sacerdote tuo, omnia peccata mea, et omnia quæcunque Dei pietas ad memoriam reducit de cogitationibus turpibus, sive sermonibus otiosis et immundis, et quod ego contra præceptum Dei feci. Confiteor etiam omnia cordis et corporis mei vitia, sacrilegium [*Ley. sacrilegia*], invidias, detractiones, prejuriam, furta, maledicta, convicia, turpiloquia, scurrilitates, mendacia, irrisiones, insultationes, simulationes, murmurationes, adulationes, tristitias, vigiliis inutiles et Deo despicabiles, carnales concupiscentias pessimas, et propter corporis mei suavitatem et delectationem, Dei præcepta postposui, et transgressus sui per superbiam et elationem, et desidiam et pigritiam. Voluntates [*Ley. voluptates*] immundas perpetravi, fornicationes, pollutiones, luxurias, ebrietates, **453** comessationes, homicidia manifeste et occulte in corpore et animo peregi. Patri meo et matri meæ, fratribus et sororibus, patris et amitis, et consobrinis, sive omnibus propinquis, et parentibus meis secundum Dei præceptum et Dei voluntatem honcris obsequium non exhibui. Seniores carnales, et amicos plus in malo quam in bono auscultavi, et obediens fui. Omnes Christianos, sicut Deus præcipit, non dilexi. Semper aliis malum, non bonum exemplum et documentum præbui et ostendi. Dominicos dies et solemnitates sanctorum non digne, nec Deo acceptabiliter duxi, nec custodivi, et nescien-

Confessione, adversus Dallæum, 1 parte, cap. 12, consulere potest pius et eruditus lector.

tibus non annuntiavi, sed ebriose et luxuriose in ipsis me collui, et alios ad hoc incitavi. Latrocinium et fructum [*Leg.* furtum] abscondi et comedi, et abscondentibus consensi. Infirmos et in carcere positos non visitavi, nudos non operui. Hospites propter Deum non suscepi, nec eorum pedes lavi; esurientes non refeci; dolentes et flentes, non consolatus sum; inter se discordantes sive parentes sive omnes Christianos rixantes plus ad iram quam ad pacem provocavi. Ego confiteor quia multum peccavi in visu, auditu, gustu, odoratu, et tactu; et multa mala cogitavi et perpetravi. Ego confiteor quia in sancta Ecclesia multa mala cogitavi, et locutus fui inordinate et superbe: in sancta ecclesia steti, sedi, osculatus sum, aspexi, perrexi, jacui, consensi. Vasa sancta, et omne ministerium sanctum pollutus tetigi. Osculo nefando pollutus sum. Et super sanctum altare, et in consecrata ecclesia, et in benedicta cruce, et supersanctas reliquias juravi, et verba perjurii [*Leg.* perjura], et mendacia protuli, et perjuravi. Confiteor etiam quia

B tibi omnipotenti Deo, et omnibus sanctis, et omnibus bonis hominibus inobediens fui, et interius exteriusque infidelis et molestus fui, contentiosus, odiosus, invidus, iracundus, avarus, cupidus, rapax, incredulus, inimicus. Et meam Orationem negligenter in conspectu Dei effudi propter cogitationes inanes, et duro corde. Ego corpus Domini, et sanguinem ejus polluto corde et corpore sine confessione et pœnitentia sciens indignus accepi. Episcopos, et probos abbates [*Leg.* presbyteros], monachos, canonicos, et omnem clerum Ecclesiæ Dei non amavi, non dilexi, nec eis obsequium honoris præbui, sicut Deus præcepit. Me ipsum per carnalia desideria, et per malas cogitationes, et per malam voluntatem et per mala opera contaminavi, dehonestavi, perdidici, et voluntate diabolo consensi. De his omnibus et aliis innumerabilibus, quæ propter multitudinem peccatorum, criminum et scelerum meorum recordari non sufficio, et quod ego contra Dei voluntatem, et omnium sanctorum, et legem Christianam feci, et duro corde perpetravi, sive ignoranter, sive scienter, sive in cogitatione mala, sive in verbo, seu in opere, vel etiam assiduitate vel delectatione peccati, sive in die, sive in nocte, horis atque momentis, sive vigilans, sive dormiens, seu qualicumque causa cogitasset aut facere voluissem, et opere perpetrasset contra Dei voluntatem. Sic ego hodie omnia tibi Deo ac Domino cæli et terræ confiteor coram sancto altari tuo in pura et vera confessione, et voluntate ad emendandum, et hæc peccata deinceps dimittenda, ut tu, Deus omnipotens, qui dixisti: Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, miserearis, et parcas, et remittas, et deleas omnia peccata, crimina, atque facinora, et delicta mea præterita, præsentia, et futura, et perducas me ad vitam æternam. Amen. Supplico te, Dei sacerdos, ut de his omnibus sis mihi testis in die iudicii, ne gaudeat de me inimicus meus, et dignare pro me Dei misericordiam deprecari, ut donet mihi veniam indulgentiæ, et omnium peccatorum meorum remissionem.

« *Responsio Sacerdotis.*

« Misereatur tui omnipotens Deus, et donet tibi **454** veram indulgentiam de peccatis tuis, et ulciscatur te de omnibus inimicis tuis invisibilibus, donet tibi Deus consilium in isto sæculo, et perducatur te feliciter ad vitam æternam. »

Hactenus confessio sancti Fulgentii episcopi. Sed ex duobus celebribus Fulgentiis, cujus sit hæc confessio, an sancti Fulgentii episcopi Ruspensis in Africa, an sancti Fulgentii Astigitani episcopi in Hispania, fratris sanctorum Leandri et Isidori, non in promptu est dicere. In supra citato Codice ms. mo-

* Similes confessiones collegit noster D. Edm. Martene, de antiquis Ecclesiæ Ritibus in sacramentorum administratione, parte II, cap. 6, art. 7.

nasterii sancti Remigii, Rhemis siti, est alia * confessio huic similis; sed quia eadem habetur in Ordine Romano, a qua tantum paucissimis verbis discrepat, non mihi visum est illam hic exscribere. Hanc in eodem Codice ms. excipit hæc unica *Responsio sacerdotis*:

« Misereatur tui omnipotens Deus, et dimittat tibi omnia peccata tua; liberet te ab omni opere malo, conservet te in omni opere bono, et perducatur te per intercessionem omnium sanctorum ad gloriam sempiternam. Amen. »

In eodem Codice ms. sancti Remigii hæc sequuntur: « Item cum venerit pœnitens ad sacerdotem, projiciat se ad pedes ejus humiliter veniam postulans. Cumque hoc facto eum surgere sacerdos præceperit, dicat ei ut expectet modicum donec intret in cubiculum suum ad Orationem. Si autem locus cubiculi defuerit, tunc sacerdos in corde suo dicat hanc orationem:

« *Oratio.* — Domine Deus omnipotens, propitius esto mihi peccatori, ut condigne possim tibi gratias agere, » etc., ut infra in Pœnitentia Romano.

Tandem in eodem Codice ms. monasterii sancti Remigii hæc sequuntur:

« Interim itaque dum sacerdos intrat in cubiculum ad Orationem, dicat pœnitens qui venerat ad confessionem, hanc Orationem:

« Conditor et Redemptor meus Christe, omnipotens Domine Deus, propitius esto mihi peccatori, qui me redemisti tuo sanguine pretioso; et da mihi tua inestimabili misericordia peccata mea pleniter cognoscere, digne deslere, puriter confiteri, veraciter pœnitere, dignos pœnitentiæ fructus agere, omniumque peccatorum plenissimam indulgentiam mihi digneris, quæso, tua pietate tribuere, atque a malis omnibus liberatum sanctorum consortio sociare. Omnibus quoque mihi familiaritate et consanguinitate conjunctis ex quorum elemosynis sustentor, vel quodocunque suscepi, et pro quibus orare jussus sum, vel ipse disposui, cunctisque fidelibus tuis dimitte omnia peccata sua. Libera eos ab omni malo, conserva in omni bono, et perduc ad gaudia sempiterna. Illis vero qui in me quocunque modo inquinati sunt, perfectam remissionem delictorum suorum concede; et ut eos secundum mandatum tuum diligere, illisque ex animo possim remittere, cor meum, peto, digneris tua benignitate solita modifacere. Cunctis etiam familiaribus et consanguineis meis, et quorum elemosynis sustentor, et quodocunque suscepi, et pro quibus orare jussus sum, vel ipse disposui, quorum tu, Domine, nosti nomina, qui in libro vitæ sanctorum tuorum scribis vocabula, omnibusque in nomine tuo defunctis humillime deprecor perpetuam [*Leg.* per tuam] misericordiam vitam largiaris æternam.

« *Item alia Confessio.*

« Confiteor Domino, et tibi, Pater, in toto corde meo, quia ego miser peccator et infelix, peccavi nimium coram Deo et sanctis angelis ejus, in superbia, inobedientia, et contentione, in gula, in crapula, et ebrietate ante horam et post horam sine licentia **455** et Benedictione; in fornicatione, et adulterio, et in peccatis sodomiticis, et in omnibus modis quibuscumque potui, meipsum coinquinavi infelix per cogitationem immundam, per visum, per tactum, per osculum, per amplexum. Propriis manibus etiam frequenter memetipsum jejunos, et ebrius pollui. Ipso die quo accepi Eucharistiam cecidi in fornicationem. Diebus Dominicis et festis, et præcipuis quadragesimis oblationem obtuli immundam, et communicavi ante confessionem et pœnitentiam per innumeros dies et annos. In avaritia, in furto, in invidia,

in ira, in mendacio, et perjurio, in tristitia, in rancore animi et desperatione, in lædio cordis, et somnolentia, et pigritia boni operis, in vana gloria, in hypoerisi, in discordia et detractioe, in dando et accipiendo contra præceptum regulæ, et in cunctis vitiorum generibus, visu, auditu, gustu, odoratu, et tactu; cogitatione, sive locutione atque actione perditus sum infelix. Multa quidem et innumerabilia sunt peccata mea, quæ recordari nequeo, in factis, in dictis, in cogitationibus, pro quibus omnibus misera mens mea compungitur, et acri interdum pœnitentia cruciatur. Ideoque consilium, imo iudicium tuum, qui sequester, ac medius inter Deum et peccatorem hominem ordinatus es, simplex deprecor, et ut pro eisdem peccatis meis intercessor existas humiliter imploro.

« *Responsio sacerdotis.* »

« Misereatur tui omnipotens Deus, et donet tibi veram indulgentiam, et emendationem, et veniam de peccatis tuis, et remissionem, et ulciscatur te de omnibus inimicis tuis visibilibus, et invisibilibus; donetque tibi Deus verum consilium in isto sæculo, et perducat te feliciter ad vitam æternam. Amen. »

Hactenus Codex ms. monasterii sancti Remigii. Hæc autem confessio est monachorum; quod patet primo ex his verbis: *Ante horam, et post horam* (refectionis videlicet) *sine licentia et Benedictione.* Quia non licet monachis extra horam refectionis comedere, vel bibere, ut liquet ex cap. 45 regulæ sancti Benedicti: *Nec quisquam præsumat ante statutam horam vel postea quidquam cibi, aut potus præsumere.* Vide cap. 52 Concordiæ regularum. Secundo hæc verba, *In dando et accipiendo contra præceptum regulæ,* id etiam testantur; nefas est enim monacho dare aut accipere aliquid, nisi permissus fuerit, ab abbate, ut cautum est cap. 33 regulæ sancti Benedicti: *Ne quis præsumat aliquid dare, aut accipere sine iussione abbatis.* Vide cap. 42 Concordiæ regularum.

Possem his addere nonnullas alias confessionis formulas, sed quia nihil aut parum asupra memoratis discrepant, et brevitati studendum est, ab earum relatione super sedeo. Notandum tamen est has et similes confessionis formulas suggillari ab auctore operis de visitatione infirmorum, lib. II, cap. 5, tom. IX operum sancti Augustini: *Ne quidem, inquit, sicut quidam faciunt, cum quidam calliditate alloquaris presbyterum, quoniam talis allocutio tui ipsius foret deceptio. Accedunt siquidem deceptiosi ad sacerdotes, ita eis præsentibus confitentes: Ego peccator, Domine sacerdos, peccavi perjurando, adulterando, fornicando, hominem occidendo, mentiando, sacrilegium committendo, furando, rapiendo. Hæc omnia commisi mea culpa, vel opere vel voluntate.* Hæc ille. Quamvis superiores formulæ confitendi non essent deceptiosæ, quia fuerunt ab Ecclesia institutæ, sane non mihi multum probarentur, nisi alia confessio præcedere consuevisset, in qua numerus peccatorum cum necessariis circumstantiis declaratur, quam videre est in Ordine Romano, cum ait: *Deinde jubeat eum sedere sacerdos contra se, et colloqui cum eo de suprascriptis vitiis, sive exhortationibus, ne forte præ verecundia, aut ignavia, sive oblivione aliquid putridum in corde remaneat, per quod iterum diabolus ad peccati vomitum reducat,* etc. Et paulo post: *De qualitate etiam peccatorum, et hominum, inter continentem, et non continentem, utrum voluntate, vel casu, vel in abscondito, quali compunctione 456 emendet, necessitate vel voluntate, loca vel tempora discernat,* etc.

Tandem in eodem Ordine Romano sacerdos interrogat pœnitentem de articulis fidei, an libenter inimicis suis pareat, et de quibusdam aliis, ut ibidem videre est. Quibus ita peractis, pœnitens recitat supra memoratam formulam confessionis: *Confiteor tibi, Domine, Pater cæli et terræ,* etc. Quod etiam liquet ex Burchardo, apud quem non est illa confes-

sionis formula, sed sacerdos pœnitentem sua jam peccata confessum interrogat de multis aliis criminibus enucleate satis; quas omnes interrogationes videre est apud eundem, lib. XIX Decretorum, cap. 5, ubi sic ait: *Videns autem sacerdos cum verecundantem, rursus prosequatur. Fortassis, charissime, non omnia quæ gessisti ad memoriam modo veniunt. Ego te interrogabo: Tu cave ne, diabolo suadente, aliquid celare præsumas. Et tunc eum ita per ordinem interroget. Fecisti homicidium voluntarie sine necessitate, non in hoste, sed per tuam cupiditatem,* etc., ubi *ro hostis,* sive *ostis,* Gallice *ost,* significat exercitum, ut infra in eodem capite. Consule Glossarium FridERICI Lindembrogii.

Sane viguit olim in Ecclesia consuetudo confitendi peccata sua particulatim, et non confuse, quam videre est apud Socratem, lib. V Hist., cap. 49, ubi agens de nobili quadam muliere Constantinopolitana sic scribit: *Καὶ κατὰ μέρος ἐξομολογείται τὰς ἀμαρτίας,* etc., id est: *Et peccata, quæ post baptismum commiserat, particulatim confitetur.*

662. *Exaudi, Domine, preces nostras,* etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi, et in Ordine Romano. In Editis hæc et sequentes Orationes desiderantur.

663. *Præveniet hunc famulum tuum,* etc. Ita in Ordine Romano.

664. *Adesto, Domine,* etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi, et in Ordine Romano.

665. *Domine, Deus noster,* etc. Ita in eisdem Codicibus.

666. *Offensione nostra non vinceris,* etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Ordine Romano legitur: *Peccatis nostris offenderis.*

667. *Sed.* Hæc particula deest in Ordine Romano.

668. *Ut tibi pœnitentiæ excubias* In Ordine Romano legitur; *Ut famulus tuus Pœnitentiæ tibi excubias.*

669. *Precor, Domine,* etc. Hæc Oratio etiam exstat apud Burchardum, lib. XIX, cap. 7, nec apud Henricum Canisium, tom. V antiquæ Lectionis, nec lib. VI Halitgarii episcopi ms. bibliothecæ Corbeiensis, et in Codice Ratoldi.

670. *Clementiam tuæ majestatis ac nominis.* Apud Canisium et Burchardum, locis citatis. In Codice Ratoldi, et in lib. VI Halitgarii ms. legitur: *Clementiæ et misericordiæ tuæ Majestatem.*

671. *Ad caulas.* In citatis libris hæc vocabula desunt.

672. *Qui publicani precibus vel confessione placatus es.* Ita in Codice Rhemensi. In libro VI Halitgarii legitur: *Qui publicani precibus (lege preces) confessione placatus exaudisti.* Apud Henricum Canisium: *Publicani preces confessione placatus exaudisti.* In Codice Ratoldi hæc desiderantur.

673. *Adsiste.* In Codice Rhemensi et Ratoldi, quemadmodum et apud auctores citatos, legitur *Aspira.*

674. *Permanens clementiam tuam celeriter exoret.*

457 Ita in Codice Rhemensi. In Codice Ratoldi, et apud auctores citatos legitur, *permaneat fetus ejus, et petitio perpetuam clementiam tuam celeriter exoret.*

675. *Sanctis altaribus.* In Codice Rhemensi legitur: *Sanctis et sacris altaribus.* In Codice Ratoldi: *Sanctis altaribus et sacris.* Lib. VI Halitgarii: *Sanctisque altaribus et sacrificiis.* Apud Canisium: *Sanctisque altaribus et sacrariis.*

676. *Reformetur.* Ita in Codice Rhemen. In Codice Ratoldi, et in auctoribus citatis legitur: *Mancipetur.* Reformare est restituere; de quo verbo consule observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 38, § 3.

677. *Orationes ad reconciliandum pœnitentem.* In excusis Codicibus Orationes ad reconciliandum pœnitentem reperire est in quinta feria in Cœna Domini. Estque ille proprius earum locus. Nam vetus olim fuit Ecclesiæ Romanæ consuetudo, feria 5 in Cœna Domini absolvere, et reconciliare pœnitentes. Idque videtur in Ordine Romano, et in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, in quibus ea quæ ad pœnitentium recon-

ciliationem spectant eadem feria describuntur. Et notum est ex epistola Innocentii I papæ ad Decentium Eugubinum episcopum: *De pœnitentibus autem, qui sive ex gravioribus commissis, sive ex leterioribus pœnitentiam gerunt (si nulla intervenit ægritudo) quinta feria ante Pascha eis remittendum Romanæ Ecclesiæ consuetudo demonstrat.* Id etiam videre est in canone 33 Isaac Lingonensis episcopi, tom. III Conciliorum Galliæ: *Statutum est, et in sanctis canonibus prohibitum, ut nullus presbyter pœnitentiam publice, inconsulto episcopo, renonciliare præsumat; sed omnes publice pœnitentes quinta feria ante Pascha, quæ est Cœna Domini, ad civitatem in cinere et cilicio in præsentiam episcopi prostrato vultu conveniant, et ibi ab episcopo canonice et ordinabiliter, sicut in Sacramentario et Romano Ordine continetur, reconcilientur.* etc. Apud Alcuinum, lib. de Divinis Officiis, cap. de Cœna Domini, et in homilia 4 sancti Eligii de Cœna Domini, qui hac in re morem Romanum secuti sunt, videmus pœnitentes eadem feria reconciliari: *Ut igitur audiret vestra dilectio, hæc omnis pœnitentium lotio, nostrorum peccatorum est purgatio. Unde non incongrue hac ipsa die, sicut Ecclesiæ tenet consuetudo, pœnitentium fit reconciliatio.*

Hoc etiam constat ex sermone de unctione Chris-
matis inter opera sancti Cypriani: *Huc die primum commendata est nobis fractio panis.* etc. Et paulo post: *Hodie reconciliantur Ecclesiæ peccatores, et ejecti foras ad matris ubera reducuntur, et exclusi a cœtu sanctorum ad communionem, qua caruerant, revertuntur.* Et ex cap. 71 libri v Capitularis Caroli et Ludovici imperatorum: *Duobus etiam annis oblationes modis omnibus non sinantur offerre; sed populo tantummodo in Oratione socientur, ut perfectionem septimo, in Cœna Domini, consequantur anno, id est per episcopi, vel ejus jussu, si ipse abest, aliorum sacerdotum manus impositionem, absolutione sacerdotalium precum communionis catholicæ gratiam recepturi.* Idem testatur Guillelmus Parisiensis, lib. de Sacramento pœnitentiæ, cap. 5. Hactenus de die absolutionis, et reconciliationis; cujus totam rationem et modum huc ex Ratoldi Codice proferre non erit inutile.

« *Lecto Evangelio Ante diem festum Paschæ, etc., postea sedeat episcopus in sede juxta altare, et non dicat Dominus vobiscum; sed archidiaconus legat coram eo et populo rotulam, in qua continentur quædam indita de pœnitentium reconciliatione Post hoc oret episcopus ante sanctum altare. Hoc expleto pergat ad ambonem et ascendat ad eum, faciatque sermonem tam populis quam pœnitentibus, sicut Ordo præcipit Romanus. Tunc resedat ante altare, et prosternens se, tam ille quam omnis populus, etiam pœnitentes, tam illi qui intus sunt quam extra, et cantent septem Psalmos. Finitis his Psalmis surgat solus, et dicat has Orationes tam pro se quam pro populo: Adesto, Domine, 458 supplicationibus nostris, etc., ut in Ordine et Pontificali Romano.*

« *Alia. — Præsta, quæsumus, Domine, etc., ut in Ord. et Pontif. Rom.*

« *Absolutio. Sicut principali sententia constat, etc., ut in Ordine Romano.*

« *Alia. — Deus humani generis benignissime conditor, etc., ut in Pontificali Romano, et in libro vi Halilgarii.*

« *Item alia. — Precor, Domine, clementiam tuam, etc., ut in Pontificali Romano, sed in quibusdam variat.*

« *Item alia. — Deus, qui justitia tuæ legis, misericordis semper multiplicationem moderaris, dum delinquentibus pœnitentiam, dum ab his etiam providentiæ tuæ dona non subtrahis et vindictam miserando suspendis. Per.*

« *Alia. — Deus misericors, Deus clemens, qui secundum multitudinem miserationum tuarum, etc., ut in Pontificali Romano. In Ordine quidem habetur: sed in fine variat.*

« *Alia. — Majestatem tuam, Domine, supplices de-*

precamur, etc., ut in Pontificali Romano. In Ordine quidem habetur, sed in medio et in fine variat.

« *Item alia. — Absolvimus vos vice beati Petri apostolorum principis, cui Dominus ligandi atque solvendi potestatem dedit, et quantum ad vos pertinet accusatio, et ad nos remissio. Sit vobis Deus omnipotens vita et salus, et omnium peccatorum vestrorum indultor; et qui vobis compunctionem cordis dedit det veniam peccatorum, longævamque vobis atque felicem vitam in hoc sæculo largiatur, et in futuro cum Christo, et omnibus sanctis ejus sine fine manentem. Per eundem Dominum nostrum.* » Hactenus Codex Ratoldi de pœnitentium absolutione. Circa hæc quædam notanda sunt.

Primo hanc absolutionem fieri in missa proxime post Evangelii lectionem. Quod etiam videtur in Codice Rhemensi, in quo, perfecta pœnitentium reconciliatione, subsequitur Oratio super Oblata. Priscis temporibus solvebantur etiam inter Missarum solemniam pœnitentes, sed proxime ante Orationem Dominicam, ut constat ex Optato Milevitano, lib. II adversus Parmenianum: *Etenim inter vicina momenta, dum manus imponitis, et delicta donatis, mox ad altare conversi Dominicam Orationem prætermittere non potestis: Pater noster, qui es in cælis, dimitte nobis debita et peccata nostra.*

Secundo, septem hic esse Orationes ad reconciliandum pœnitentem, si, duabus Orationibus prioribus omissis quæ dicuntur pro episcopo et populo, numeraveris ab illa Oratione cui titulus est *Absolutio*; quod videtur esse secundum antiquum ritum, qui etiam tempore Ludovici Pii in Gallia vigeat, ut clarum est ex vita ejusdem Ludovici: *Et inter Missarum celebrationem, septem archiepiscopi, septem reconciliationis ecclesiasticæ Orationes super eum cecinerunt.*

Tertio notandum est id quod scriptum est: *Archidiaconus legat coram populo rotulam, etc.* Et quæ in eadem rotula continentur, nempe: *Adest, o venerabilis pontifex, tempus acceptum, dies propitiationis divinæ, etc., ut in Ordine Romano.*

Quarto notanda sunt hæc verba: *Sicut Ordo præcipit Romanus, et quæ ibi scripta sunt, cum agitur de sermone quem habet episcopus ad pœnitentes, quia in Ordine Romano, qui nunc exstat, nulla fit sermonis hujus mentio. Ex quo patet etsi hic Ordo Romanus, qui nunc exstat, sit antiquus, in eo tamen quædam fuisse partim detracta, partim immutata, partim addita, ut in Præfatione observavimus. In Codice Rhemensi fit etiam mentio sermonis hujus, seu exhortationis in hunc modum: Post hæc admonetur ab episcopo, sive ab alio sacerdote, ut quod pœnitendo diluit, iterando non revocet. Quemadmodum et in Pontificali Romano: His dictis, pontifex surgens accedit cum ministris ad ostium Ecclesiæ, 459 choro non se movente, et stans in medio ostii facit brevem exhortationem.*

Quinto notanda est hæc forma absolutionis: *Absolvimus vos vice beati Petri, etc., quæ non exstat in hoc Codice sancti Eligii, nec in Codicibus Rhemensi, et Rodradi, neque in lib. vi Halilgarii ms. toties citato, neque apud Henricum Canisium libro supra citato. In his enim omnibus pœnitentium reconciliationi Orationes tantum adhibentur. Quod etiam videre est apud Alcuinum cap. de Cœna Domini. Sed in Ordine Romano, et in Codice Tiliano ms. hæc formula absolutionis seu reconciliationis exstat, quæ cum formula Codicis Ratoldi satis convenit: Nos etiam secundum auctoritatem nobis indignis a Deo commissam absolvimus vos ab omni vinculo delictorum vestrorum: ut mereamini habere vitam æternam. Per eum qui ven. Non exstat in Pontificali Romano.*

Hic subjiciam aliam absolutionis formulam notatu dignam, nuper inventam Petrachoricis in quodam sepulchro abbatie sancti Frontonis, quam profert R. P. Joannes du Puy Franciscanus Recollectus, in libro de statu Ecclesiæ Petrachoricensis, in Guillelmo de Montebrulpho episcopo. Effossis in dicta abbatia qui-

busdam veteribus sepulcris plumbea crux inventa est, in cujus altera parte hæc sunt sculpta reperta :

SACRO FONTE BAPTISMATIS ILLIANTE DONATUR, ELIE VOGATUR. OBIT AUTEM KALENDAS MAII, ANNO DOMINI MILLESIMO SEPTUAGESIMO PRIMO, REGNANTE PHILIPPO FRANCORUM REGE.

In ejus medio hæc duo elementa : O. N. incisa sunt ; in altera parte hæc sunt exarata :

DOMINUS DEUS OMNIPOTENS, QUI POTESTATEM DEDIT SANCTIS APOSTOLIS SUIB; LIGANDI ATQUE SOLVENDI, IPSE TE DIGNETUR ABSOLVERE. F. ELIA A CUNCTIS PECCATIS TUIS, ET QUANTUM MEÆ FRAGILITATI PERMITTITUR SIS ABSOLUTUS ANTE FACIEM ILLIUS, QUI VIVIT ET REGNAT IN SÆCULA SÆCULORUM.

Hæc non possunt intelligi de absolutione ab excommunicatione, quia ibi nulla est talis absolutionis mentio, sed de absolutione a peccatis. Neque huc referri potest canon 39 concilii primi Arausicani : *Qui recedunt de corpore penitentia accepta, placuit sine reconciliatoria manu eos communicare*, etc. Nam in ejusmodi absolutione, nihil simile repereris. Deinde hic canon, regnante Philippo Francorum rege, primo videlicet, de quo præfata verba intelligenda sunt, jam obsoluerat. Puto ergo hunc monachum pio quodam devotionis motu voluisse baptismatis sui et absolutionis exemplar in hac cruce exaratum secum in sepulcro recondi. Hæc autem verba, *sic absolutus, æquipollent nostræ formæ, ego te absolvo*.

Intercessit olim controversia inter sanctum Thomam et quemdam doctorem de absolutionis forma, hoc asserente eam esse deprecatoriam : *Et quod vix triginta anni essent, quod omnes hac sola forma utebantur : absolutionem et remissionem tribuat tibi omnipotens Deus ; illo contra contendente formam absolutionis esse enuntiativam seu indicativam per hæc verba, ego te absolvo, etc., quæ judicariam sacerdotis potestatem indicant. Quem vide opusculo xxii.*

Alexander de Ales, quæst. 60, art. 3, membro 2, scribit fuisse indicativam vel deprecatoriam : *Sed contra si objiciatur quod absolutio sacerdotis, quæ fit expressione talium verborum, ego absolvo te, vel Dominus absolvat te, magis exprimit absolutionem a peccato quam confessio penitentis.*

Fuit etiam aliquando hæc forma usitata. *Ego dimitto tibi peccata tua*, ut clarum est ex Radulpho Ardente, 460 concione in litaniam majore : *Confessio vero venialium alterutrum, et cuilibet, etiam minoripotes fieri, quoniam propter venialia non separatur homo a Deo, nisi ultra modum per incuriam excedat, sicut nec per scabiem vel impetiginem aliquis in lege separabatur a castris. Fit autem hæc confessio, non quod possit a peccatis absolvere, sed quia propter propriam humiliationem, et peccatorum nostrorum accusationem, et fratris Orationem mundamur a peccatis Unde et non dicimus, EGO DIMITTO TIBI PECCATA TUA, sed dicimus orando, misereatur tui omnipotens Deus, etc. Ubi vides, cum ait in mundatione venialium non proferri, dimitto tibi peccata tua, sed orando, misereatur tui omnipotens Deus, signum est hanc fuisse formam absolutionis a mortalibus, dimitto tibi peccata tua, quæ nihil aliud sonat quam forma nostra vulgaris, ego te absolvo, etc.*

Græci in absolutione a peccatis utuntur multis formulis deprecatoriis, quas videre est in eorum Euchologio ; cum tamen prius faciant mentionem potestatis absolvendi sibi divinitus concessæ : *σὺ ὁ θεὸς ποτε, etc.*, id est, *Tu, Domine, per sanctos apostolos tuos donasti tuis qui in sancta Ecclesia successire per tempora sacerdotali funtuntur officio facultatem in terris dimittendi peccata, ligandi atque solvendi omne vinculum injustitiæ ; obsecramus itaque pro fratre nostro N. qui coram te astat ; tribue ei tuam misericordiam, dirumpens vinculum peccatorum.* Et paulo post : *Omnia voluntaria et involuntaria peccata condona.* Et paulo post ; *Hunc servum tuum a ligamine libera peccatorum, etc.* In quibusdam exemplaribus, quæ continent canones, ex quorum rigore injunguntur penitentibus satisfac-

tionem. reperitur hujusmodi forma : *Dominus noster Jesus Christus, qui dedit apostolis suis potestatem, quæ per illos transit ad nos, συγγνωστὸι σοι, id est, absolvat te.* Tamen præter formulas illas deprecatorias dicunt, *ἔγω σε συγγνωσκόμενον, id est, habeo te venia donatum.* Et Petrus Arcudius, lib. iv de Sacramento Penitentiae, cap. 3, existimat in his verbis sitam esse formam absolutionis a peccatis apud Græcos, probatque nihil aliud significari quam *Ego te absolvo a peccatis tuis.* Christus absolvens paralyticum, et peccatricem mulierem, dixit, Matt. ix, Marc. ii, Luc. v et vii, *Dimittuntur tibi peccata tua, et, Remittuntur tibi peccata tua.*

Tandem notandum est olim non dari solitam absolutionem non modo ab excommunicatione, sed etiam a peccatis ante peractam integram penitentiam seu satisfactionem (nisi in mortis articulo, aut ad preces martyrum seu confessorum aliquid de ea episcopi remitterent, et indulgerent) ut manifestum est ex Ordine Romano, Codice Tiliano, Codicibus Rhemensi, Ratoldi, lib. vi Halitgarii ms., epist. sancti Innocentii supra citata ad Decentium episcopum, epist. 91 sancti Leonis : *Mediator enim Dei, et hominum, homo Christus Jesus, hanc præpositis Ecclesiae tradidit potestatem, ut et confitentibus actionem penitentiae darent, et eosdem salubri satisfactione purgatos ad communionem sacramentorum per januam reconciliationis admitterent.* Ex Sozomeno, lib. vii Hist. eccl., cap. 16 : *Stant autem in eo marsti et veluti lugentes ; fructuque demum Dei sacrificio, participes non facti, quorum participes fieri puros Dei cultores fas erat, cum clamore et lamentatione semetipsos in terram pronos abjiciunt. Tum ex adverso lamentandus episcopus accurrens, consimiliter humi cum ejulatu collabatur, ac tota denique ecclesiae multitudo lacrymis suffunditur. Post episcopus primus exurgit, et jacentes erigit, et quantum satis est, pro peccatoribus penitentias agentibus precatus, eos dimittit. Privatim deinde sponte sua quisque vel jejniis, vel lotionum ciborumque abstinentia, vel aliis quibus justus est seipsum affligens, tempus expectat, in quantum Episcopus præstituit. Elapso demum præfinito die, pœna, jam quasi debito quopiam exsoluta, τῆς ἀναοσιᾶς ἀνίσταται, καὶ μετὰ τοῦ λαοῦ ἐκκλησιασθῆναι, id est, a peccatis absolvitur, et populo in ecclesia conjungitur. 461 Hæc ille, idque juxta usum Ecclesiae Romanæ, et Occidentalium, ut supra docet.*

Id etiam constat ex edicto illo Romani pontificis, quod suggillat temere Tertullianus, lib. de pudicitia : *Audio etiam edictum esse propositum, et quidem preceptorium. Pontifex scilicet maximus, quod est, episcopus episcoporum edicit : Ego et machinæ et fornicationis delicta penitentia junctis dimitto.*

Cum essent autem quinque gradus penitentiae, ut videre est in epistola canonica sancti Gregorii Neocæsariensis episcopi, can. ultimo : 1. *προσκλησις*, id est, fletus, eorum qui extra portam ecclesiae stantes in luctu penitentiae flebant, et, exeuntium fidelium genibus obvoluti, eos ut pro se orarent enixius deprecabantur ; 2. *ἀκοασις* id est, auditio, eorum qui intra portam in narthece stabant, et divinas Scripturas audiebant, et cum catechumenis exhibant ; 3. *ὑπόπρωσις*, id est, substratio, eorum qui substernebant se, et capita supponebant episcoporum manibus, et cum catechumenis templo excedebant ; 4. *σύστασις*, id est, eorum qui cum fidelibus orabant, nec cum catechumenis exhibant, non tamen Eucharistiæ participes erant, qui quoad precum participationem non erant excommunicati, sed tantum quoad Eucharistiæ perceptionem ; 5. *μίσθξις τῶν ἀγιασμάτων*, id est, eorum qui expleta penitentia Eucharistiæ participes erant, qui non tam penitentes quam Ecclesiae sacramentis restituti dicendi sunt ; quaeritur in quo gradu, an in tertio, qui est substratio, an in quarto qui est consistentia peccatorum remissionem et omnimodam ab excommunicatione absolutionem consequerentur.

Ego, salvo meliori judicio, existimo penitentes

odi absolutionem consecutos fuisse in fine gradus, hoc est, *συστάσις*, id est, consistens. Nam, primo, apud Sozomenum, capite supra, illi pœnitentes, qui Missæ intererant, nec Eucharistiæ participes erant, et, finitis Missæ solemnibus, cum planctu et fletu in terram cecidissent, quibus occurrens pontifex similiter cunctis collabebatur, et eos erigens pro illis orabat, et deinde privatim jejuniis vel similibus pœnitentiis obligabant, quibus completis peccati veniam contulerant, non erant in quarto gradu, hoc est, in ultimo, siquidem illi cum catechumenis e templo exierant. Secundo, substrati, etsi se substernerent immuni manuum pontificis, illis, de quibus hic loquitur Sozomenus, manus a pontifice non imponebantur; ergo restat ut locus intelligatur de consistens, qui non exhibant cum catechumenis, sed participes precum cum fidelibus, sine tamen participatione Eucharistiæ, non secus ac ii de quibus apud Sozomenum scribit, qui in fine consistens, ut diximus, absolvebantur. Quamvis autem in tali impositionem manuum acciperent a pontifice, non tamen hæc erat absolutio, sed tantummodo precatio et benedictio, qua accepta cum ieiunio discedebant, et ita capiendus est canon 80, concilii IV Carthag. : *Omni tempore jejuniis penitentibus a sacerdotibus imponantur.* id canonis 19, synodi Laodicenæ : *Και τούτων ἄνωγτων ὑπὸ χειρᾶ, καὶ ὑποχωρησάντων, etc., id est cum ii sub manum accesserint, et discesserint (e templo videlicet) fidelium preces fieri.* *Adesto, Domine, etc.* Hæc et sequentes orationes habentur in Codicibus Rodradi et Rheimsi.

1. *Præsta, quæsumus, huic famulo tuo etc.* Cod. Rhemensi hæc tres orationes adduntur : *potens sempiternæ Deus, confitenti tibi huic famulo, etc. Omnipotens et misericors Deus, qui omnium indulgentiam in confessione celeri potest, etc. Ubi celer confessio est prompta, parata, et non invita et coacta. Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, respice super hunc famulum, etc.* Quarum duæ priores exstant apud Canisium, et Halitgarium ms., lib. vi, Pœnitentialis dicitur, qui nondum editus est. Canisius, tom. V antiquæ Lectionis, quinque edidit Halitgarii libros **462** in lucem edidit. In sexti libri mentio fit in ejusdem operis ms. editione; quæ sub nomine mutila est apud Canisium : *sextus quoque (inquit Halitgarius) ponitur ad penitentiam, qui non est ex labore nostræ nationis, sed assumptus de scrinio Romanæ Ecclesie, in quo multa et diversa continentur, quæ in aliis non habentur; tamen simplicioribus, quia non valent capere, oportet prodesse.* Hujus præfatio sexti libri sic incipit : *Addimus et operi exceptionis nostræ Pœnitentialem Romanæ alterum, quem de scrinio Romanæ Ecclesie ipsimus.* In hoc libello imprimis reperiuntur præfatio ad penitentiam dandam et ad reconciliandum penitentem spectant : quæ omnia, exceptis tribus capitulis, videre est apud Henr. Canisium, in fine v, quæ vir doctus optime coniecit esse Halitgarianam priorem partem excipit altera, cui hujusmodi titulus præfixus est : *Incipit iudicium penitentium, quæ decem capitibus absolvitur.* His astipuit Flodoardus, lib. II, Hist. eccl. Rhemensis, 19 : *Hujus præsulis (Ebbonis archiepiscopi Rheimsi) hortatu, Halitgarius Cameracensis episcopus libellos de remediis peccatorum, et ordine, et ratione penitentiarum conscripsit, ad quem talis ejusmodi epistola.* Deinde subjungit epistolam Ebbonis, et responsionem Halitgarii ad Ebbonem. Subiit Baldricus, lib. I Chron. Cameracensis, 38 : *Hildoucardo vero Halicharius (ita enim scribit hoc nomen) successit vir doctrinæ peritissimus, et fide catholicus. Hic precibus Ebbonis*

A *Rhemensis archiepiscopi sex libellos de remediis peccatorum, et ordine et iudiciis penitentiarum, conscripsit ad quem Ebbonis talis exstat epistola.* Deinde addit Ebbonis epistolam, cui subnectit responsionem Halitgarii, prout exstant apud Canisium et in nostro Codice ms. biblioth. Corbeiensis.

Hic Halitgarius fuit episcopus Cameracensis, ut docet Baldricus, supra citato capite. Vixit temporibus Ludovici Pii, et Caroli Calvi, a quo ultimo missus est Constantinopolim ad Michaelum imperatorem; unde multas reliquias sanctorum attulit, quibus suam ecclesiam ditavit, ut scribit Baldricus, cap. 40, libri citati. Hunc autem sextum librum hic communicamus in gratiam studiosorum cum quibusdam castigationibus et notis, ob nonnullos errores qui obrepserunt. Burchardus in suo decretorum opere citat quædam ex Romano Pœnitentiali quæ partim hic reperiuntur, partim minime. Ex quo coniecere quis possit, aut duos olim fuisse Pœnitentiales Romanos, aut eum quem exscripsit Halitgarius non esse integrum, nisi forte dicamus eum fuisse mutilatum. Sane illius, quem damus, finis desiderari videtur. Erant et alii libri Pœnitentiales, ut Theodori Anglorum episcopi, et Bedæ, quos sæpe citat Burchardus. Quia vero multi non erant authentici, in concilio Turonensi III, can. 22, statuitur ut, *Cum omnes episcopi ad sacrum palatium congregati fuerint, ab eis doceatur cujus antiquorum liber Pœnitentialis potissimum sit sequendus.* Et in conciliis Cabillonensi II, can. 38, et Parisiensi III, can. 32, libelli Pœnitentiales sine certo auctore pervulgati, quique potius pœnitentes palpabant quam curabant, interdicuntur. At secus se habet is quem modo evulgamus :

« Præfatio Halitgarii.

« Addimus etiam huic operi exceptionis nostræ Pœnitentialem Romanum alterum, quem de scrinio Romanæ Ecclesie assumpsimus, attamen a quo sit editus ignoramus. Idcirco adnectendum præscriptis canonum sententiis decrevimus, ut si forte hæc prolata sententiæ alicui superflue sunt visæ, aut penitus quæ desiderat tibi de singulorum criminibus nequiverit invenire, in hac saltem brevitate novissima omnium scelera forsitan inveniet explicata.

« Incipit qualiter suscipere debeant penitentem episcopi, vel presbyteri.

« Quotiescunque. Christiani ad penitentiam accedunt, jejunia damus, et nos communicare cum eis **463** debemus jejuniis unam aut duas septimanas, aut quantum possumus, ut non dicatur nobis quod Judæorum sacerdotibus dictum est a Domino Salvatore : *Væ vobis, legisperiti, qui aggravatis homines, et imponitis super humeros eorum onera gravia, ipsi autem uno digito vestro non tangitis sarcinas ipsas.* Nemo autem potest sublevare cadentem sub pondere, nisi inclinaverit se, ut porrigat manum; neque ullus medicorum vulnera infirmantium potest curare, nisi fetoribus particeps fuerit; ita quoque nullus sacerdotum vel pontifex peccatorum vulnera curare potest, aut animabus peccata auferre nisi præstante sollicitudine et oratione lacrymarum. Necesse est ergo nobis, fratres charissimi, sollicitos esse pro peccantibus, quia sumus alterutrum membra; et si quid patitur unum membrum, compatiuntur alia membra. Ideoque et nos si viderimus aliquem in peccatis jacentem, festinemus eum ad penitentiam per nostram doctrinam vocare; et quotiescunque dederis consilium peccanti, simulque da illi penitentiam statim, quantum debeat jejuna, et redimere peccata sua, ne forte obliviscaris quantum eum oporteat pro suis peccatis jejuna, tibi quoque necesse sit ut iterum exquiras ab eo peccata. Ille autem forsitan erubescens iterum peccata sua confiteri, et invenietur jam amplius ju-

dicari. Non enim omnes clerici hanc scripturam usurpare aut legere debent, qui inveniunt eam, nisi soli illi quibus necesse est, hoc est presbyteri. Sicut enim sacrificium offerre non debent nisi episcopi et presbyteri, quibus claves regni cælorum traditæ sunt, sic nec iudicia ista alii usurpare debent. Si autem necessitas evenit, et presbyter non fuerit præsens, suscipiat diaconus pœnitentem ad sanctam communionem. Sicut ergo superius diximus, humiliare se debent episcopi, sive presbyteri, et cum tristitia gemitu, lacrymisque orare, non solum pro suis delictis, sed etiam pro Christianorum omnium, ut possint cum beato dicere Paulo: *Quis infirmatur, et ego non infirmor. quis scandalizatur, et ego non uror?* Cum ergo venerit aliquis ad sacerdotem confiteri peccata sua, mandet ei sacerdos ut expectet modicum, donec intret in cubiculum suum ad Orationem. Si autem cubiculum non habuerit, tamen tunc sacerdos in corde suo dicat hanc orationem:

« *Oremus.* — Domine Deus omnipotens, propitius esto mihi peccatori, ut condigne possim tibi gratias agere, quæ me indignum propter tuam misericordiam ministrum fecisti officii sacerdotalis, et me exiguum humilemque Mediatorem constituisti ad adorandum et intercedendum ad Dominum nostrum Jesum Christum pro peccantibus, et ad pœnitentiam revertentibus. Ideoque, Dominator Domine, qui omnes homines vis salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire, qui non vis mortem peccatorum, sed ut convertantur et vivant, suscipe Orationem meam, quam fundo ante conspectum clementiæ tuæ, pro famulis et famulabus tuis, qui ad pœnitentiam venerunt. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

« Videns autem ille qui ad pœnitentiam venit sacerdotem tristem et lacrymantem pro suis facinoribus, magis ipse timore Dei percussus, amplius tristatur, et exhorrescet peccata sua. Et unumquemque hominem accedentem ad pœnitentiam si videris acriter et assidue stare in pœnitentia, statim suscipe eum, Qui vero potest jejunare quod impositum est ei, noli prohibere, sed permittite. Magis enim laudandi sunt hi qui celeriter debitum pondus persolvere festinant, quia jejuniū debitum est. Et sic date mandatum his qui pœnitentiam agunt. Quia si jejunaverit, et compleverit quod illi mandatum est a sacerdote, purificatur a peccatis. Quod si iterum ad pristinam consuetudinem [vel] peccati reversus fuerit, sic est quomodo canis qui revertitur ad proprium vomitum. Omnis itaque pœnitens non solum debet jejunare quod illi mandatum est a sacerdote, verum etiam, postquam compleverit ea quæ illi jussa sunt, debet quantum ipsi visum fuerit, jejunare sive tetradas, sive parasceve [*Leg. parascevas*]. Si enim **464** egerit ea quæ illi sacerdos præceperit, peccata ejus remittentur; si vero postea ex sua voluntate jejunaverit, mercedem sibi acquirat et regnum cælorum. Qui ergo tota septima jejunaverit pro peccatis, Sabbato et Dominica die manducet, et bibat quidquid aptum fuerit. Custodiat tamen se a crapula, vel ebrietate, quia omnis luxuria de ebrietate, nascitur. Ideo beatus Paulus prohibuit dicens: *Noli inebriari vino, in quo est luxuria.* Non quia in vino est luxuria, sed in ebrietate. *Explicit prologus.*

« Si quis forte non potuerit jejunare, et habet unde dare ad redimendum, si dives fuerit, pro septem hebdomadibus det solidos xx. Si autem non habuerit tantum unde dare, det solidos x. Si autem multum pauper fuerit, det solidos iii. Neminem vero conturbet, quia jussimus viginti solidos dare, aut minus. Quia si dives fuerit, facilius est illi dare solidos xx, quam pauperi solidos iii. Sed unusquisque attendat cui dare debet, sive pro redemptione captivorum, sive super sancto alteri, sive pauperibus Christianis erogandum. Et hoc scilicet, fratres, ut dum venerint ad vos servi vel ancillæ, quærentes

A pœnitentiam, non eos gravelis neque cogatis tantum jejunare, quantum divites, quia non sunt in sua potestate, ideoque medietatem pœnitentiæ eis imponite.

« *Incipit ratio ad dandam pœnitentiam.*

« *In primis dicit Psalmum trigésimum septimum totum:* Domine, ne in furore tuo arguas me. *Et postea dicit Oremus.* *Et dicit Psalmum centésimum secundum:* Benedic, anima mea, Domino, usque, renovabitur sicut aquila juvenus tua. *Et dicit Psalmum quinquagesimum:* Miserere mei, Deus, usque, iniquitates meas dele. *Post hæc dicit Psalmum lxxiii:* Deus in nomine tuo. *Et dicit Oremus.* *Et dicit Psalmum li:* Quid gloriaris, usque, videbunt justi et timebunt; *et dicit:*

Oremus. — Deus, cujus indulgentia nemo non indiget, memento, Domine, famulo tuo illo, et qui lubrica terræque corporis fragilitate nudatus, quæsumus, ut des veniam confitenti; parce supplici, ut qui nostris meritis accusamur, tua miseratione salveamur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

« *Alia.* — Deus sub cujus oculis omne cor trepidat, omnesque conscientie contremiscunt, propitiare omnium gemitibus, et cunctorum medere vulneribus; et sicut nemo nostrum liber est a culpa, ita nemo sit alienus a venia. Per Dominum.

« *Alia.* — Deus infinitæ misericordiæ, veritatisque immensæ, propitiare iniquitatibus nostris, et omnibus animarum nostrarum medere languoribus, ut miserationum tuarum remissione percepta, in tua semper Benedictione lætemur. Per Dominum.

« *Alia.* — Precor, Domine, clementiæ et misericordiæ tuæ Majestatem, ut famulo tuo illi peccata et facinora sua confitenti veniam relaxare digneris, et præteritorum criminum culpas indulgeas, qui humeris tuis ovem perditam reduxisti, qui publicani precibus confessione placatus exaudisti. Tu etiam huic famulo tuo placare, Domine, tu ejus precibus benignus aspira, ut in confessione placabilis permaneat. Fletus ejus et petitio perpetuam clementiam tuam celeriter exoret, sanctisque altaribus et sacrificiis restitutus, spei rursus æternæ cælestis gloriæ mancipatur. Per Dominum.

« *Item Oratio manus impositionis.* — Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, qui per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum vulnera nostra curare dignatus es, te supplices rogamus, **465** et petimus nos humiles tui sacerdotes, ut precibus nostris aurem tuæ pietatis inclinare digneris, remittasque omnia crimina, et peccata universa condones, desque huic famulo tuo pro supplicibus [*Leg. supplicibus*] veniam, pro mœrore lætitiā, pro morte vitam. Ipse cælestis apicis devolutus est, et de tua misericordia confidens ad bonam pacem præmiis [*Leg. præmiis*] tui atque cælestia pervenire mereatur ad vitam æternam. Per Dominum.

D « *Incipit reconciliatio pœnitentis feria 5 in cœna Domini.*

« *In primis dicit Psalmum l cum Antiphona Cor mundum.*

« Deus, humani generis benignissime conditor, et misericordissime reformator, qui in reconciliatione lapsorum etiam me, qui misericordia tua primus indigeo, servire effectibus gratiæ tuæ per ministerium sacerdotale voluisti, ut cessante merito supplicis, mirabilior fieret clementia Redemptoris. Per Dominum nostrum.

« Omnipotens sempiternæ Deus, confitenti tibi huic famulo tuo pro tua pietate peccata relaxa, ut non plus ei noceat conscientie reatus ad pœnam, quam indulgentia tuæ pietatis ad veniam. Per Dominum.

« *Alia.* — Omnipotens et misericors Deus, qui peccatorum indulgentiam in confessione celeri posuisti, succurre lapsis, miserere confessis, ut quod delicto-

ena constringit, magnitudo tuæ pietatis ab-
Per Dominum.

tio super infirmum. — Deus, qui famulo tuo
ter quinos annos ad vitam donasti, et famu-
m a lecto ægritudinis tua magnitudo erigat
em. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

« I. *Incipit iudicium pœnitentis.*

quis episcopus aut aliquis ordinatus, homici-
fecerit, si quis clericus homicidium fecerit,
annos pœniteat; tres ex his in pane et aqua.
s, tres annos pœniteat, unum ex his in pane
; subdiaconus, sex; diaconus, septem; pres-
ecem; episcopus, duodecim. Si quis ad ho-
m faciendum consenserit, septem annos pœ-
tres ex his in pane et aqua. Si quis voluit,
potuit facere, tres annos pœniteat, unum ex
ane et aqua. Si quis laicus homicidium fe-
luntarie, septem annos pœniteat, tres ex his
et aqua. Si quis infantem oppresserit, tres
pœniteat, unum ex his in pane et aqua; simi-
clericus observet.

« II. *De fornicatione.*

uis fornicaverit sicut Sodomitæ, decem an-
niteat, tres ex his in pane et aqua. Si quis
adulterium commiserit, idem cum uxore vel
alterius, si filium genuerit, septem annos
at; si vero filium non genuerit, et in notitia
um non venerit, si clericus est, tres annos
at; unum ex his in pane et aqua. Si diaco-
monachus, septem annos pœniteat, tres ex
pane et aqua; episcopus duodecim, quinque
; et aqua. * Si quis clericus, id est cujus su-
gradus est, qui uxorem habet, et post conver-
vel honorem, iterum eam cognoverit, sciat
terium commisisse; idcirco, ut superius con-
n est, pœniteat. Si quis fornicaverit cum
ioniale, vel Deo dicata, cognoscat se adulte-
mmisisse; secundum superiorem sententiam
isque juxta ordinem suum pœniteat. Si quis
et ipsum fornicaverit, aut cum jumento aut
alibet quadrupede, tres annos pœniteat; si
aut votum, tres annos pœniteat. Si quis
iscit mulierem, et non potuerit peccare, id
non suscepit eum mulier, dimidium annum
at in pane et aqua, et toto abstineat se anno
a vino et carne. Si quis clericus postquam se
verit, ad habitum sæcularem redierit, sicut
d proprium vomitum, vel uxorem duxerit, sex
pœniteat, tres ex his pane et aqua et postea
ogio non copuletur. Quod si noluerit, sancta sy-
vel sedes apostolica separabit eos a commu-
atholicorum. Similiter et mulier, postquam
voverit, si tale scelus commiserit, pari sen-
subjacebit. Si quis laicus fornicaverit sicut
itæ, septem annos pœniteat. Si quis de alte-
ore filium genuerit, id est adulterium com-
ac torum proximi sui violaverit, tres annos
at, et abstineat a cibis luculentioribus, et a pro-
are, dans in super pretium pudicitie marito u-
iolatæ. Si quis adulterare voluerit, et non po-
id est non fuerit susceptus, quadraginta dies
at. Si quis fornicaverit cum mulieribus, id
uis, vel puellis, si cum viduis, annum unum
at; si cum puellis, duos annos pœniteat. Si
rgo virgini conjunctus fuerit, si voluerint pa-
sit uxor ejus; tamen unum annum pœniteat,
conjugales. Si quis cum jumento fornicaverit,
unum pœniteat. Si uxorem non habuerit,
um annum pœniteat. Si quis virginem, vel
o rapuerit, tribus annis pœniteat. Si quis spon-
bens, sorori ejus forsitan vitium intulerit, et
rit tanquam suæ, hanc autem uxorem duxe-

dem pene leguntur in iudicio pœnitentia-
deprompta.

rit, id est desponsatam, illa vero quæ vitium passa
est, si forte necem sibi intulerit, omnes hi qui in
hujus facti consensu sunt, decem annos in pane et
aqua redigantur, secundum statuta canonum. Si qua
de mulieribus quæ fornicatæ sunt interfecerit quæ
nascuntur, aut festinat abortivos facere, primum
constitutum usque ad exitum vetat, id quod verum
definitum humanius aliquid con-quantur, constitui-
mus eos decennii tempore secundum gradus quæ
sunt constituta pœniteat.

« III. *De perjurio.*

« Si quis clericus perjuraverit, septem annos pœ-
niteat, tres ex his in pane et aqua; laicus tres; sub-
diaconus sex; diaconus septem; presbyter decem;
episcopus duodecim. Si quis vero, coactus pro qua-
libet necessitate, aut nesciens, perjuraverit, tres
annos pœniteat, unum in pane et aqua, et animam
pro se reddat, id est servum, vel ancillam de servi-
tute absolvat, et eleemosynas multas faciat. Si quis
perjuraverit per cupiditatem, totas res suas vendat,
et donet in pauperibus, et tondeatur, et intret in
monasterium, et ibi deserviat usque ad mortem.

« IV. *De furto.*

« Si quis clericus furtum fecerit capitale, id est
quadrupedum, vel casam ruperit, vel fregerit, vel
qualibet meliorum præsidium furaverit, septem an-
nos pœniteat; laicus quinque: subdiaconus sex;
diaconus septem, presbyter decem; episcopus duo-
decim annos pœniteat. Si quis vero de minoribus
semel, aut bis furtum fecerit, reddat proximo suo,
et anno uno pœniteat in pane et aqua; et si reddere
non potuerit, tres annos pœniteat. Si quis sepul-
crum violaverit, septem annos pœniteat, tres in
pane et aqua. Si quis laicus furtum fecerit, reddat
proximo suo quod furaverit, tres quadragenas in pa-
ne et aqua; si reddere non potuerit, anno uno, et
tres quadragenas in pane et aqua pœniteat; et ele-
mosynam de suo labore in pauperibus et sacerdotis
iudicio jungatur altari.

« V. *De maleficio.*

« Si quis maleficio aliquem perdiderit, septem an-
nos pœniteat, tres in pane et aqua. Si quis pro
amore maleficus sit et neminem perdiderit, si laicus
est, dimidium annum pœniteat; si clericus, annum
unum pœniteat in pane et aqua; si diaconus, tres
annos, unum in pane et aqua; si sacerdos, quinque
annos, duos in pane et aqua. Si autem per hoc mu-
lieris partus quis deceperit, sex quadragenas unus-
quisque insuper augeat, ne homicidii reus sit. 467
Si quis immissor tempestatum fuerit, septem annos
pœniteat, tres in pane et aqua.

« VI. *De sacrilegio.*

« Si quis sacrilegium fecerit, id est quos [Leg.
quod] aruspices vocant, qui auguria colunt, super-
auguriaverit, aut quocumque malo ingenio, tres an-
nos in pane et aqua. Si quis ariolus fuerit, quod
divinos vocant, aliquas divinationes fecerit, quia hoc
dæmoniacum est, quinque annos pœniteat, tres in
pane et aqua. Si quis in Kalendis Januarii, quod
multi faciunt, et in cervulo ducunt [Leg. ducit], aut
in vetula vadit, tres annos pœniteat. Si quis sortes
habuerit, quas sanctorum * contrationem vocant,
vel aliquas sortes habuerit, vel quaecumque malo
ingenio sortitus fuerit, vel divinaverit, tres annos
pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis ad arbores,
vel ad fontes, vel ad cancellum, vel ubicumque ex-
cepto in ecclesia, votum voverit, aut exsolverit, tres
annos cum pane et aqua pœniteat, et hoc sacrile-
gium est, vel dæmoniacum. Qui vero ibidem ederit,
aut biberit, unum annum pœniteat in pane et aqua.
Si quis Mathematicus, id est per invocationem dæ-
monum hominis mentem tulerit, quinque annos pœ-

veteris Sacramentarii Gallic. ex quo multa hic vi-

niteat, unum in pane et aqua. Si quis ligaturas fecerit, quod detestabile est, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si qui simul edunt festivitatem in locis abominandis gentilium, et suam escam deferentes, comederint, placuit eos biennio subjacere, et sic suscipi, quæ obedire oportet; et post oblationem unumquemque spiritum probare, et vitam singulorum cognoscere. Si quis manducaverit, aut biberit juxta fanum; si perignorantiam, promittat deinceps quod nunquam reiteret, et quadraginta diebus in pane et aqua pœniteat; si vero per contemptum hoc fecerit, id est, postquam sacerdos ei prædicavit quod sacrilegium hoc erat, mensæ dæmoniorum communicaverit, singuli tantum vitium hoc fecerit, tres quadragenas in pane et aqua pœniteat. Si vero pro cultu dæmonum, et honore simulacri hoc fecerit, tres annos pœniteat. Si quis secundo et tertio immolatus per vim, tres annos subjaceat, et duobus sine oblatione communicet, tertio ad perfectum suscipiatur. Si quis manducaverit sanguinem, aut morticinum, aut idolis immolatum, et non fuit ei necessitas, jejundet hebdomadas duodecim.

« VII. De quibusdam capitulis.

« Si quis quoquoque membrum sibi voluntarie truncaverit, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis avorsum fecerit voluntarie, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis usuras undecunque exegerit, tres annos pœniteat, unum in pane et aqua. Si quis per potestatem, aut quolibet ingenio, res alienas malo ordine invaserit, vel tulerit, super jure sententia similiter pœniteat, et elemosynas multas faciat. Si quis servum, aut quemcumque hominem quolibet ingenio in captivitate duxerit, vel transmiserit, sicut supra pœniteat. Si quis aream vel domum voluntarie igne cremaverit, sicut supra pœniteat. Si quis per iram alium percusserit, et sanguinem fuderit, aut debilitaverit, solvat ei primo mercedem, et medicum quærat; si laicus est, quadraginta diebus; clericus duas quadragenas; diaconus septem mensibus; presbyter annum unum. Si quis venationes exercuerit, clericus annum unum pœniteat, diaconus duos, presbyter tres annos pœniteat. Si quis de ministerio sanctæ ecclesiæ quaecumque opus quilibet fraudaverit, vel neglexerit, septem annos pœniteat, tres in pane et aqua. Si quis cum animalibus peccaverit, qui amplius quam triginta annorum fuerit, quindecim annos subjaceat, communionem mereatur. Requiritur autem qualis sit eorum vita, si mereatur humanus, aliquid, incessanter ad peccandum. Si perseveraverit, longam habeat pœnitentiam. Qui autem superiore ætate, et uxores habentes, introierunt in hoc peccatum, viginti quinque annis subjaceant, ita ut post quinque communionem cum oblatione mereantur. Si autem aliqui et uxores habentes et amplius quinquaginta annorum, hoc peccatum fecerint, in exitu vitæ mereantur viaticum accipere.

« 468 VIII. De ebrietate.

« Inebriatur igitur quis a vino sive cervisia, contra indictum Salvatoris ac apostolorum ejus quod si votum sanctitatis habuerit, quadraginta diebus in pane et aqua culpam diluat; laicus vero septem diebus pœniteat. Episcopus faciens fornicationem degradetur, et sexdecim annos pœniteat. Presbyter autem et diaconus fornicationem naturalem faciens prælato ante monachi votum tres annos pœniteat. Veniam omni hora roget, superpositionem unaquaque hebdomada, exceptis quinquagesimis diebus, faciat.

« IX. De minutis causis.

« Si causa negligens quis sacrificium perdat, relinquens foris, et ab aliquo devoratur quadraginta diebus pœniteat; sin vero annum unum pœniteat. Si communicaverit ignorans excommunicatis ab ecclesia, diebus quadraginta pœniteat. Si sacrificium terra tenus negligendo ceciderit, superpositio sit.

A Pro bonis rebus offerre debemus, pro malis nequaquam. Presbyteri vero pro suis episcopis non prohibentur offerre. Qui præbet ducatum barbaris, tres annos pœniteat. Qui monasteria exspoliat, falso se dicere [Leg. dicens] captivos redimere, tres annos pœniteat, et omnia quæ abstraxit pauperibus donet. Qui manducat carnem animalium quorum mortem nescit, tertiam partem anni pœniteat. Priorum instituta patrum nostrorum pro manus [Leg. promamus]: pueri soli sermocinantes et transgredientes instituta seniorum tribus superpositionibus emendentur. Osculum simpliciter facientes, septem [In Pœnit. Rom. quinque] superpositiones. Illecebrosum osculum sine inquinamento octo superpositiones; cum inquinamento autem sive [Leg. sine] amplexu quindecim [In Pœnit. Rom. decem] superpositionibus corrigantur.

« X. De dissensibus sacrificium.

B « Qui non bene custodit sacrificium, et mus comederit, quadraginta diebus pœniteat. Qui autem perdidit suum chrisma, aut solum sacrificium in regione qualibet, ut non inveniatur, tres quadragenas vel annum pœniteat. Perfundens aliquis calicem super altare, quando auferuntur linteamina, septem diebus pœniteat. Si ceciderit sacrificium intra mensam, septem diebus pœniteat. Ut sumens sacrificium, gravatus saluritate ventris, viginti diebus pœniteat. Diaconus obliviscens oblationem offerre sine linteamine donec offeruntur, similiter pœniteat. Si autem in farina, aut in aliquo siccato cibo, sive in melle, sive in lacte inveniatur istæ bestiolæ, quod circa illorum corpora est, foras projiciatur. Qui negligentiam circa sacrificium fecerit, ut si a vermibus consumptum, quod ad nihilum deveniat, tres quadragenas pœniteat. Si integrum sit inventum, et in eo fuerit vermis, comburatur, et sic cinis ejus sub altare abscondatur; et qui negligens, quadraginta diebus pœniteat. Si ceciderit sacrificium de manu offerentis terra tenus, et inveniatur aliquid, omne quodcumque inventum fuerit in loco in quo ceciderit comburatur, et cinis sub altare abscondatur, et sacerdos medium annum pœniteat; et si inventum fuerit, ut supra mundetur, et quadraginta diebus pœniteat. Si usque ad altare tantum fuerit lapsus, superponat. Si de calice per negligentiam stillaverit aliquid in terram, lingua lambatur, et tabulu radatur, et in igne comburatur, et quadraginta diebus pœniteat. Si supra altare stillaverit calix, sorbeat minister, et linteamen quod tetigit stillam abluatur vicibus, et tribus diebus pœniteat. Si titubaverit sacerdos super Orationem Dominicam, quæ dicitur periculosa, una vice quinquaginta Psalmos, secunda vice, centum plagis. Si autem duxerit viduam patris vel fratris sui, isti tales non possunt judicari, nisi prius separentur ab invicem. Si aliquis expeditione publica occidit hominem sine causa, jejundet hebdomadas viginti unam; si autem forsitan se defendendo, aut parentes suos, aut familias suas, occidisset aliquem, ille non erit reus; si voluerit jejunare, in illius potestate est qui coactus hoc fecit. Si homicidium in pace fecerit, et non fuerit turbata pro [Leg. per] potestatem et inimicitie causam, ut res ejus capiat, jejundet hebdomadas xxviii, et res ejus 469 quem occidit, reddat uxori vel filiis. Si quis autem ad pœnitentiam venit, et ægritudo evenerit, et non potuerit adimplere quod illi mandatum est a sacerdote, suscipiatur ad sanctam communionem, et si voluerit eum Deus salvare, jejundet postea. Si quis non pœnitet, et forsitan ceciderit in ægritudine, et quæsierit communicare, non prohibeatur, sed date ei sanctam communionem, et mandate ei ut, si placuerit Dei misericordie, et evaserit de ipsa ægritudine, postea omnia sit confessus; et sic pœniteat. Si autem aliquis excommunicatus fuerit mortuus, qui jam sit confessus; et non occurrit, sed occupavit eum mors sive in via, sive in domo; si

est aliquis ex parentibus ejus, pro eo aliquid offerat ad sanctum altare, aut ad redemptionem captivorum, aut ad commemorationem animæ ejus. Si quis accepit filiam uxoris. hic [Leg. hos] non potestis judicare, nisi prius separentur. Postquam separati fuerint, unicuique eorum imponas hebdomadas quatuordecim, et iterum nunquam se jungant. Si autem voluerint nubere, sive vir, sive mulier, potestatem habeat, sed non illa qui dimisit. Si quis acceperit cognatam, aut novercam, aut avunculi viduam, et hic qui uxorem patris sui, aut sororem suæ uxoris, grande iudicium canonice damnetur. Si quis [aliquis] dum infans est, per ignorantiam gustaverit de his quæ fuerint immolata idolis, aut morticinum, aut aliquid abominabile, idem jejundet hebdomadas tres. Propter fornicationem autem multi nesciunt numerum mulierum cum quibus fornicati sunt; illi jejundet hebdomadas quinquaginta. Si autem nesciens manducavit idolis immolatum aut morticinum, dabitur illi venia, quoniam nesciens hoc fecit; tamen jejundet hebdomadas tres. Si quis nolendo parentibus occidit hominem, jejundet hebdomadas octo. Si quis per necessitatem furaverit cibaria, vel vestem, sive quadrupedem per famem aut per nuditatem, illi venia datur. Jejundet hebdomadas quatuor. Si reddiderit, non cogatis jejunare. Si quis caballum, aut bovem, aut jumentum, vel vaccam furaverit, sive cibaria, aut pecora, quæ totam familiam nutriunt, jejundet ut supra. Si qua mulier deceperit matris suæ maritum, illa non potest judicari, donec relinquat eum. Cum separati fuerint, jejundet hebdomadas quatuordecim. Si quis legitimam uxorem habens dimiserit illam, et aliam duxit, illa quam duxit non est illius. Non manducet neque bibat, neque omnino in sermone sit cum illa quam male accepit, neque cum parentibus illius. Ipsi tamen, si consenserint, sint excommunicati. Si mulier suaserit alteri mulieri maritum, sit excommunicata a Christianis. Si quis Christianorum Christianum viderit ambulans, vel oberrans parentem suum viderit, ille non est dignus inter Christianos requiem habere, donec redimat eum. Si autem non potuerit invenire locum ubi sit, pretium quod accepit del pro eo, et alium redimat de servitute, et jejundet hebdomadas viginti octo. Si cujuslibet hominis mortua fuerit uxor, habet potestatem accipere alteram, similiter et mulier. Si tertium acceperit, jejundet hebdomadas tres; si quartum aut quintum acceperit jejundet hebdomadas viginti et unam. Si quis comas incidit, aut faciem suam laniaverit cum gladio, aut ungulas [Leg. ungulis] post mortem parentum, jejundet hebdomadas quatuor; et postquam jejunaverit, sic comunicet. Si qua mulier prægnans voluerit, jejunare, potestatem habet. Herbarius vir aut mulier interfectores infantum, in extremum vitæ cum venerint, si quæsierint pœnitentiam cum luctu ac fletu lacrymarum. * Si cessaverit suscipere eum, jejundet hebdomadas quinquaginta. Si quis canis aut vulpis, sive acceptor mortificaverint, sive de fuste, sive de lapide, sive sagitta, quæ non habet ferrum, mortuum fuerit, hæc omnia suffocata sunt, non manducantur, et qui manducaverit jejundet hebdomadas sex. Si quis sagitta percusserit cervum, sive aliud animal, et post tertium diem inventum fuerit, et forsitan ex eo lupo, ursus, canis, aut vulpis gustaverit, nemo manducet, et qui manducaverit, jejundet hebdomadas quatuor. Si Gallina in puteo mortua fuerit, puteus evacuetur; si sciens ex eo biberit, jejundet hebdomada una. Si quis mus aut gallina, aut aliquid ceciderit in vino, aut in aliqua [Leg. aqua], de hoc nullus bibat. Si in oleum aut mel ceciderit, **470** oleum expendatur in lucernam, mel vero in medicinam, vel in aliam necessitatem. Si piscis mortuus fuerit in piscina, non manducetur; qui manducaverit, jejundet hebdomadas quatuor. Si porcus vel gallina manducaverit de corpore hominum, non manducetur, neque servetur ad semen; sed occidatur, et

A canibus tradatur. Si quis lupo plagaverit animal, et mortuum fuerit, nemo manducet; et si vixerit, et postea eum homo occiderit, manducetur. Sive cum capra, sive cum pecore, aut cum alio animali si peccaverit homo cum ea [Leg. eo], nemo manducet carnem ejus; sed occidatur, et canibus tradatur. Si voluerit pro anima sua dare eleemosynam de his pecuniis, quod fuit de præda suam egit pœnitentiam, potestatem habet. *Explicit. (Pœnitentialis Romanus, seu lib. vi Halitgarii.)*

Hactenus Pœnitentialis Romanus, circa quem nonnulla notanda et observanda veniunt.

In Præfatione hæc vox, *alterum*, notanda. Hunc Pœnitentialem Romanum alterum dicit, quia antea, libro iv, posuit Pœnitentialem ex antiquorum conciliorum canonibus excerptum.

B Primum caput citat Burchardus, lib. xix, cap. 33, usque ad hæc verba: *Non enim omnes clerici, ex Pœnitentiali Theodori Anglorum episcopi paulo contractus. Hæc verba, Consilium dederis pœnitenti*, sic exponenda sunt, id est monueris pœnitentem, qua ratione deinceps sit in peccatis vitandis cautior. Postea dicit injungendam esse pœnitentiam a sacerdote, dum confessorum peccatorum recordatur, ne si nolit pœnitens peccata retere, severius judicetur a sacerdote. Hæc verba, *Suscipiat diaconus pœnitentem ad communionem*, sic explicanda sunt, quod urgente necessitate, præsertim periculo mortis, debeat diaconus pœnitenti, quem ex profusione lacrymarum vel similibus signis non fecte pœnitere novit, porrigere sanctam Eucharistiam, quamvis defectu sacerdotis non fuerit absolutus. Hunc locum profert Burchardus, lib. xix, cap. 154, ex Pœnitentiali Romano. Idem prorsus statuitur in ordine Romano iisdem plane verbis in ordine feriæ 4, in capite jejunii; et quid simile factum legimus apud Eusebium, lib. vi Hist. eccl., cap. 36, quamvis non diaconi ministerio, in persona cujusdam Serapionis, qui, vi tormentorum victus, cum idolis immolasset, ab ecclesia ejectus est, et facti pœnitens frustra ad communionem fidelium admitti efflagitavit. Qui tandem gravi morbo conflictatus, triduo deinceps omni sensuum et vocis usu caruit, et ad se reversus, vocisque compos factus nocte nepotem suum ad presbyterum misit, rogans eum, ut quantocius ad se veniret; sed presbyter morbo præpeditus cum ad senem ægrotum accedere non posset, ejus nepoti particulam Eucharistiæ dedit, præcipiens ut eam madefactam in os senis infunderet; quod cum ille a presbytero reversus fecisset, illico senex in pace quievit. Triæ hæc verba: *Humiliare se debent episcopi, vel presbyteri*, etc., reperire est etiam apud Burchardum, lib. xix, cap. 2. Idem præstabat sanctus Ambrosius, ut testatur Paulinus presbyter in ejus Vita: *Si quidem quotiescunque illi aliquis ad percipiendam pœnitentiam lapsus suos confessus esset, ita flebat, ut et illum flere compelleret. Videbatur etiam sibi cum tarente jacere*. Ita olim cum, Missarum solemnibus expletis, pœnitentes lacrymis perfusi ad pontificis pedes corruerent, sic pontifex lacrymis madefactus pœnitentium etiam pedibus proolvebatur, ut testatur Sozomenus lib. vii Hist. eccl. cap. 16. Quarto, is ritus, *mandet ei sacerdos*, etc., exstat etiam cap. supra citato, et in Ordine ms. biblioth. sancti Remigii Rhem., ad pœnitentiam dandam, cum Oratione subsequente; in qua, ut in præfato Ordine sancti Remigii, male legitur *ad adorandum*; sed legendum est *ad orandum*, ut apud Burchardum.

Sequens capitulum exstat apud Burchardum, cap. 32, citatum ex Pœnitentiali Romano, alicubi mutilum, non est in citato Ordine ms. sancti Remigii. Vocabulum *Tetradas* est a recto, *Tetras*, id est, quarta feria cujusque septimanæ, ut parasceve sexta, in quibus jejunant Christiani, præsertim Orientales, ex antiquo more, ut fuse docuimus in notis et observationibus ad concordiam regularum. **471** *Infra,*

in eodem capite dicitur. *Sabbato et Dominica die manducet.* Ita apud Burchardum : sed *τὸ Sabbato* additum videtur ab iis qui, morem Græcorum secuti, Sabbatis non jejunabant, maxime cum hic libellus Pœnitentialis sit Ecclesiæ Romanæ, ut clarum est ex Burchardo, qui sæpe illum sub hoc nomine citat. Tandem in fine hujus capituli hæc verba exstant, *explicit prologus*, sed puto esse ad finem capituli sequentis rejicienda, quod videtur membrum esse superioris. Hæc verba, *Si quis non potuerit jejunare*, usque ad ista, et hoc scilicet, citantur a Burchardo, cap. 22, ex Pœnitentiali Theodori. Solidus apud veteres Romano est nummus aureus, cujus valorem notat Cassiodorus, lib. 1 Var., epist. 10 : *Sex millia denariorum solidum esse coluerunt.* Solidus Francicus olim quadraginta denariorum numero computabatur, ut docet Hincmarus in lib. de Vita sancti Remigii, patetque ex synodo Rhemensi II, can. 41. Tandem ad duodecim denariorum valorem redactus est.

Sequuntur quidam Psalmi ad dandam pœnitentiam, qui etiam exstant apud Burchardum, lib. XIX, cap. 7, sed ibi integri dicendi. Orationes totidem sunt, sed secunda et tertia diversæ sunt. Apud Canisium non habetur *τὸ Oremus*, sed *dic Orationem*.

Sequitur Oratio impositionis manus, quæ apud Burchardum secunda est inter Orationes præfatas. Hæc Oratio dicitur *impositionis manus*, quia olim sacerdos dando pœnitentiam manum capiti pœnitentis imponebat, Orationem hanc vel aliam similem recitando. Concilium Agathense, can. 13 : *Pœnitentes, tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum, et cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequantur.* Oratio sequens non est integra apud Henr. Canisium; integram habes in Ordine Romano, in ordine seriatim in Cœna Domini. *Reposui etiam me*, quia in nostro Cod. ms., quemadmodum apud Canisium, male legitur *etiam ego*. In Oratione tertia legitur *ut quod*, quemadmodum et apud Canisium; at apud Burchardum, et in Ordine Romano, legitur *ut quos*.

In primo capite secundæ partis, hæc verba, *Si clericus homicidium fecerit*, videntur esse superflua. Ad hæc verba, *Si laicus*, subaudi, *non voluntarie*; quia paulo post agit de homicidio voluntario laici.

In secundo capite clericus *Cujus gradus est altior*, est episcopus, aut presbyter, aut diaconus. Ad illa verba, *si gradum, aut votum*, subaudi *τὸ habuerit*. Finis capituli corruptus est, et ita, ut arbitror, castigandus : *Si qua de mulieribus quæ fornicatæ sunt interfecerit quæ nascuntur, primum constitutum usque ad exitum vetat (supple) communicare. Verum, ut juxta id quod definitum est humanius aliquid consequatur, constituimus ut eam decennii tempore, secundum gradus qui constituti sunt, pœniteat.* Et hæc nihil aliud sunt quam canon 21 concilii Ancyran.

Cap. 3, de perjurio, 1° hæc verba, *Si quis vero coactus pro necessitate*, etc., a Burchardo, lib. XI, cap. 6, citantur ex Pœnitentiali Romano : *Tamen Pœnitentialis Romanus præcipit*, etc. *Si quis coactus pro vita redimenda, vel pro qualibet causa vel necessitate se pejerat, quia plus corpus quam animam dilexerat, tres Quadragesimas, alii judicant tres annos, unum ex his in pane et aqua pœniteat.* 2° Hæc etiam verba, *Si quis perjuraverit per cupiditatem*, etc., citantur a Burchardo, lib. XIX, cap. 7, ex Pœnitentiali Romano in hunc modum : *Tamen Pœnitentialis Romanus præcepit, si quis per cupiditatem se perjuraverit, omnes res suas vendat, et pauperibus distribuat, et monasterium ingressus juxta pœnitentiæ se subdat.*

Cap. 4, post *τὸ quadrupedem*, legendum *furaverit*, vel quid simile. Hæc verba, *vel qualibet meliorem præsidium*, corrupta sunt, et legendum arbitror *vel quamlibet meliorem pecudum, si præsidium*. Hoc au-

tem caput 4 citatur a Burchardo, lib. XI, cap. 58 ex Pœnitentiali Theodori. 472 sed contractius, ex quo, si cui prior emendatio forte non placuerit, illud corrigemus; legendum itaque : *Si quis clericus furtum fecerit capitale, id est quadrupedia tulerit, vel cassam ruperit, vel fregerit, vel præsidium furaverit.* Ubi præsidium est substantia, quam quis in bonis mobilibus possidet. Concilium Aurelianense, can. 14 : *Præsidium de omni commoditate in episcoporum potestate durantibus.* Consilium Parisiense IV, can. 8 : *Comperimus, deficiente abbate, presbytero, vel his qui per titulos deserunt, præsidium quodcumque in mortis periculo dereliquerint, ab episcopo vel archidiacono diripi.* Gregorius Tur., lib. VI Hist., cap. 4 : *Irruerunt in domos Lupi, et, direpto omni præsidio, fingentes se illud in thesauro regis recondere, suis eum domibus intulerunt.* Marculphus, formula 67, de hæreditatis inter parentes divisione : *Accepit itaque ill. villas nuncupatas ill. stas ibi cum mancipiis tantis ill.* **B** *De præsidio vero drappos, fabricaturas, vel omne suspectibile domus quidquid dici vel nominari potest æquivalentia inter se visi sunt divisisse.* Et formula 69 dixit : *Præsidium utriusque secus.* Per quæ verba intelligere videtur servos et ancillas. Sequitur pœna in sepulcrorum violatores, qui ut eruerent thesauros mortuis pro more temporum illorum consepultos, sepulcra violabant, ut videre est apud Cassiodorum, lib. IV, epist. 18, de quodam Laurentio presbytero qui sepulcrum, ut inde aurum raperet, violaverat. In quod scelus olim multis ac diversis pœnis a legibus fuit animadversum. Edicto Theodorici regis, cap. 110 : *Qui sepulcrum, destruxerit, occidatur.* L. Salicæ tit. 17, lib. 2 : *Si quis hominem mortuum effoderit, et exspoliaverit octo denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.* Legis Langobardorum lib. 1, tit. 12, l. 2 : *Si quis sepulturam hominis mortui ruperit, et corpus exspoliaverit, componat parentibus mortui solidos octoginta.* Hæc leges et multæ aliæ similes latæ sunt ob thesauros, qui in sepulcris recondabantur, et pretiosas mortuorum vestes, de quibus infra.

Cap. 5, per hæc verba, *Si quis pro amore maleficus sit*, intelligitur is qui philtis seu incantationibus amatoris ad se trahit amorem mulierum aut puerorum, ut videmus in pharmaceutriis Theocriti, et Virgilio, et in Pseudomante Luciani, qui eas vocat *τὰς χάριτας ἐπὶ τοῖς ἐρωτικοῖς*, id est, veneres, seu gratias ad amorem conciliandum. Maxima autem pars hujus capituli profertur, ab Ivone Carnotensi, p. 15, cap. 116, ex Pœnitentiali Theodori : sed in quibusdam variat. In fine capituli adversus immissorem tempestatum pœna statuitur, quemadmodum apud Burchardum, lib. X, cap. 28, ex Romano Pœnitentiali. Sed ejusdem libri cap. 8, ex eodem Pœnitentiali Romano, statuitur pœna in eum qui credit esse aliquos tempestatum immissores, quæ secum pugnare videntur. Agobardus, Lugdunensis episcopus, libellum edidit, in quo damnat eos qui credunt esse aliquos tempestatum immissores; et auctor quæstionum inter opera sancti Justini martyris, quæst. 31, scribit non hæc posse fieri magorum industria; atque ejusmodi homines appellari *νεροδωκτας*: Latini vocant *tempestariorum*, ut scribit Agobardus ibidem, et Benedictus levita, lib. 1 Capit., tit. 64, et hæc tempestatum dicitur *aura levatitia*, ut scribit Agobardus.

Cap. 6, notanda sunt hæc verba, *Si quis in Kalendis Januariis, quod multi faciunt, et in cerculo ducit, aut in retula vadit*, quæ sumpta sunt ex concilio Antissiodorensi, can. 1 : *Non licet Kalendis Januarii retulo aut cerculo facere.* Meminit Burchardus, lib. XIX, cap. 5 : *Fecisti aliquid tale quod pagani fecerunt, et adhuc faciunt in Kalendis Januarii in cerculo et tegula. Si*

* In Jul. Pœnit. habes, art. 31 : *Si quis Kalendas Januarias in cerculo vel vicola vidit, tres annos pœniteat.* Conjicit autem doctiss. Mabillonius legen-

dum vitola pro vitula. Aliam ejusdem conjecturam vide ibidem, Musei Italici pag. 394.

triginta dies in pane et aqua pœniteas. Et

Pacianus episcopus Barcinonensis, Paræpœnitentiam: *Hoc etiam puto proxime certe profecit, ut eo diligentior feret, quo innotabatur, et tota illa reprehensio expressi ac vitii non compressisse videatur, sed crudis luxuriam, me miserum! quid ego facinoris? Puto, nescierant cerculum facere, nisi illis reendo monstrassem.* Hæc erat superstilio, ut is Januarii homines, ferarum et pecudum forumptis, huc et illuc petulantius discursarent, imas in notis et observationibus ad Concorregularum, cap. 50, § 4. In eodem capite nostritialis hæc sequuntur: ** Si quis sortes habu-sanctorum contra rationem vocant.* His similia archardus, lib. 10, cap. 9, ex Pœnitentiali in hunc modum: *Auguria vel sortes quæ falsæ sanctorum, vel divinationes, qui eas obtinent vel quorumcunque scripturarum; vel votum t. v l persolverint ad arborem, vel ad lapidem, uamlibet rem, excepto ad ecclesiam, omnes excitentur.* Sequitur: *Si quis ad arbores vel fon-*

Hæc b sumpta sunt ex conciliis Agathensi, Turonensi n, can. 22, et Antissiodorensi, et 4. Sequitur: *Si quis mathematicus, etc.* Ibi mathematicus est magnus. Proprie tamen is est qui divinitatis inspecta, quæ cuique ventura sunt talur. Sanctus Augustinus, lib. n de Doctrina ina, c. 21: *Qui genethliaci propter natalium inspectiones, nunc autem vulgo mathematici r.* Spartianus, in Severo: *Tunc in quadam ciffria sollicitus mathematicum consulisset, te hora ingentia vidisset astrologus.* Lampri- n Antonino Diadumeno: *His diebus, quibus us est, mathematici, accepta genitura ejus, ex- runt, et ipsum Filium imperatoris esse, et ipsum torem.* Et eorum ars dicitur mathesis. Spartia- Elio Vero, et in Severo: *Genituras sponsa- quirebat, ipse quoque matheseos peritissimus.* i hominis tollere est vim imaginativam ejus are, ut se existimet jumentum esse aut ali- rutum, ut mulier illa apud Palladium quæ se um esse credebat, quam beatus Macarius us sanavit, et quondam Proeti filia, et ii quos eementaverat, quemadmodum olim poetæ fa- unt. Lib. vi legis Wisigothorum, tit. 2, l. 3, : *Et hi qui per invocationem demonum mentes m conturbant.* Sequitur ligaturarum prohibi- quibus agit sanctus Augustinus, lib. n de a Christiana, cap. 20: *Ad hoc genus pertinent tiam ligaturæ, atque remedia, quæ medicorum disciplina condemnat, sive in quibusdam notis, aracteres vocant, sive in quibusdam suspenden- te illigandis* Et cap. 29: *Aliud est enim dicere: istam herbam si hiberis, venter non dolebit: et t dicere: Istam herbam collo si suspenderis, ven- dolebit.* Meminit Amnianus Marcellinus,

Si quis remedia quartanæ vel doloris alterius staret, etc. Et sanctus Bonifacius, epist. ad iam papam: *Dicunt quoque se ibi vidisse mu- agano ritu phylacteria et ligaturas in brachiis ibus habere.* Consule quæ de phylacteriis et is scripsimus ad Concordiam regularum, cap. Id quod sequitur: *Si qui simul edunt festivitæ., nihil aliud est quam can. 7 synodi Ancy- ibi biennio subjacere, significat esse in tertio Pœnitentium qui ὑποπτωσις, id est, substratio ; qua pœnitentes hujus gradus substernunt se is, cum eis episcopi manus imponunt, ut supra n est. Hæc autem verba, *Et sic suscipi, sic**

judicio pœnit. Sacramentarii Gallic., art. 26: *sortes sanctorum contra rationem invocat, etc.,* ertvat noster Mabillonius ejusmodi sortes fieri ros Codices. Quæ hic sequuntur id non obscure l.

m fere habetur in laudato Judicio pœnit.,

A explicanda sunt, ut ille post gradum substrationis suscipiatur in gradu consistentiæ, ut oret in Missa cum fidelibus, ut supra dictum est. Ista autem, *Quæ obedire oportet, et postoblationem, etc.,* corrupta sunt, et ita ex eadem synodo castiganda: *Et postea an cum oblatione sint admittendi, oportet unius cujusque spiritum probare, et vitam singulorum cognoscere.* Hæc verba, *Singuli tantum vitium hoc fecerit, corrupta sunt, et legendum est. Si gulæ tantum vitio hoc fecerit.* Hæc verba, **474** *Sine oblatione communicet,* capienda sunt de comunione in Oratione et precibus, assi- stendo Missæ integræ cum fidelibus, sine tamen obla- tione, hoc est sine Eucharistiæ sumptione. Sequitur tandem, *Si quis manducaverit sanguinem, etc.* Ferunt Act., xv cap., sanguinis comestionem prohibitam fuisse, ut etiam postea in vi synodo, can. 67, ubi prohibetur comestio sanguinis cujuscunque animalis, non solum quavis arte conditi, sed etiam quocunque modo comedatur; et hæc pro more Ecclesiæ Ori- entalis. Quod etiam aliquando in Ecclesia Occidentali fuit observatum, ut liquet ex epist. Ecclesiarum Lug- dunensis et Viennensis ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, apud Eusebium, lib. v Hist. eccl., cap. 4, in qua Bi- blis martyr respondens calumniæ paganorum dicit: *Πῶς ἂν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦτοι, οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν;* id est: Quomodo illi infantes com- ederent, quibus ratione carentium animalium sangui- nem edere non licet? Sed ubique usitatum in Occi- dentali Ecclesia non fuit. Nam quidam Actorum lo- cum interpretantur de homicidio, et sanguinis humani effusione, ut sanctus Pacianus episcopus Barcinonen- sis in Parænesi ad penitentiam.

Cap. 7, statutum adversus membrorum sui ipsius mutilationem sumptum est ex canone 23 apostolorum, in quo statuitur ut laicus seipsum mutilans excom- municationi subiaceat tribus annis. Quod spectat ad avorsum voluntarie factum, hoc facinus capitali pœna plectitur lib. xxxix, ff. de Pœnis, et can. 92 synodi Trullensis. Usurarum prohibitio sumpta est ex ca- none 17 synodi Nicænæ, in quo usuræ prohibentur. Servi. alieni, videlicet: et ingenui venundatio inter- dicitur lib. v legis Wisigothorum, tit. iv, l. 11 et 17. In Pœnitentiali Theodori, apud Burchardum, lib. xix, cap. 85, tribus annis pœnitentiæ hoc facinus ani- malvertitur. Hæc verba, *Si quis aream, etc.,* ita ci- tantur a Burchardo, lib. xix, cap. 86, ex Pœnitentiali Romano: *Si quis domum vel aream cujusunque vo- luntarie igne cremaverit, sublata vel incensa omnia re- stituat, et tribus annis pœnitentiam agat.* Et apud eundem, lib. v ejusdem libri in examine pœnitentis hæc habentur: *Concremast domum vel aream alterius odii meditatione? si fecisti, redde damnum, et unum annum per legitimas ferias pœniteas.* Hoc decretum, *Si quis per iram, etc.,* in hunc modum ex Pœnitentiali Romano a Burchardo refertur, lib. xix, cap. 101: *Qui per rixam ictu debilem vel deformem hominem fe- cerit, reddat impensas medici, et medium annum pœni- teat. Si laicus per dolum sanguinem effuderit, reddat illi tantum quantum nocuit; et si non habet unde red- dat, solvat in opera proximi sui, quandiu ille infirmus est; et postea, quadraginta dies in pane et aqua pœni- teat.* Sequitur: *Si quis de ministerio Ecclesiæ, etc.* Ubi ministerium sanctæ Ecclesiæ sunt vasa sacra seu ar- gentea. Deinde post τὸ Ecclesiæ, videtur deesse præ- positio ad; legendum igitur, c *Si quis de ministerio Ecclesiæ ad qualecunque opus, etc.* Tandem sequitur: *Si quis cum animalibus peccaverit, etc.* Quod nihil est aliud quam canon 16 synodi Ancyranæ, ubi legitur *εἰκοσάτης*, id est, viginti annorum, hic vero *triginta annorum* Cætera mutila sunt. In his verbis commu-

art. 27: *Si quis ad arbores, vel ad fontes, aut cancel- los... votum voverit... tres annos pœniteat, etc.*

c In Jud. pœnit. legitur, art. 38: *Si quis aliquid de ministerio sanctæ Ecclesiæ fraudaverit, vel neglexe- rit, septem annos pœniteat, etc.*

nionem mereatur, deest τὸ Orationum. Postea adde: *Cum in communionem quinque annos perseveraverit, oblationis sit particeps. Pro eorum, lege ejus.* Hæc verba, *Incessanter ad peccandum, redundant.* His verbis, *Subjaceant, adde, et communionem precum consequantur.* Ad hæc verba, *quinque, subaudi annos.*

Cap. 8, hæc constitutio, *Episcopus faciens fornicationem, etc.,* habetur can. 23 apostolorum, et apud Burchardum, lib. xvii, cap. 39, ex Pœnitentiâ Theodori. Sed hic locus, *Prælato ante monachi votum, corruptus est, et sic legendum est ex eodem Pœnitentiâ Theodori, 475 Presbyter autem, prælato monachi voto, id est, qui nulli voto monachus obnoxius est.* Superpositio autem hoc loco abstinencia est a cibo die solido et integro; et superponere est integro die a cibo abstinere, est et jejunii superadditio, dilatatio; superponere est dilatare jejunium. Græce, ὑπερθεσις, id est, superpositio, quo vocabulo utitur sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, Catech. 18: *Propter labores autem provenientes, ἐκ τῆς ὑπερθεσιως τῆς νηστίας τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς ἀγρυπνίας, id est, ex superpositione, dilatatione superadjectione jejunii parasceves, et vigiliæ; et ὑπερθεσθαι, id est, superponere, dilatare jejunium, superaddere; quo vocabulo utuntur Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem, et sanctus Epiphanius in expositione fidei. Tandem hoc vocabulum, Quinquagesimis corruptum est, et legendum Quinquagesimæ, intelligiturque Quinquagesima paschalis, id est, dies illi quinquaginta qui intercedunt inter utramque solemnitatem Paschatis et Pentecostes, qui ex more antiquo jejunio vacant.*

Cap. 9, *Si causa negligens, lege si causa negligentia.* In his verbis, *pro bonis rebus offerre, τὸ rebus redundare videtur.* Sed de hoc loco infra. Sequitur, *Si quis præbet ducatum barbaris.* Aliter apud Burchardum, et fusius hæc proferuntur lib. xix, cap. 103, ex Pœnitentiâ Romano: *Si quis præbet ducatum super Christianos, ut deprædentur, et non acciderit strages Christianorum, tres annos peniteat; sin vero, ejectis armis, usque ad mortem mundo mortuus vivat.* Postea prohibetur manducare carnem animalium, quorum mors ignoratur, ne forte morticinium aut suffocatum comedatur. Hæc verba, *Pueri sermocinantes, etc.,* usque ad finem capituli citantur ex Pœnitentiâ Romano, a Burchardo, lib. xvii, cap. 56, ubi legitur *Pueri soli sermocinantes, nempe de fornicatione cinædica, intra semetipsos, ut paulo ante dixit: Post τὸ osculum, in loco citato ponitur particula non, quod peccatum ibidem quinque superpositionibus animadvertitur.*

Caput 10 sequitur, ejus titulus corruptus est, et legendum *De defectibus circa sacrificium.* Quædam ex his peccatis circa sacrificium Missæ exstant in Pœnitentiâ ms. sancti Columbani abbatis Luxoviensis in Burgundia. Hoc autem caput prolixum est. Sed puto unico plura titulo comprehendere, et exscriptorem hujus Pœnitentiâ usum fuisse corrupto Codice, aut certe ipsi defuisse diligentiam exscribendi. Quæ vero in hoc capitulo spectant ad sacrificium Missæ, exstant apud Burchardum, lib. v, capitibus 51 et 52, ex Pœnitentiâ Romano; sed in quibusdam variant. Quid sit chrisinal supra dictum est agendo de basilicæ dedicatione. Hæc verba, *Ut si mens gravatus, etc.,* corrupta sunt, et legendum, *ut sumens sacrificium gravatus saturitate ventris, etc.* Sequentia, *Diaconus obliviscens oblationem offerre, etc.,* corrupta sunt. Apud Burchardum, cap. 51 libri citati, legitur: *Diaconus obliviscens oblationem offerre, donec offeratur linteamen, quando recitantur nomina pauperum, similiter peniteat.* Sequitur, *Si autem in farina, etc.* Videntur ante hæc verba quædam deesse. Pro *quadragesimas, apud Burchardum legitur quadragesimas.*

* Judic. pœnitentiâ, art. 46, ita habet: *Sacerdos qui offert, et ceciderit de manibus ejus Eucharistia in terra, et non invenerit eam, scopam munda scopet, et comburat igne, etc.*

A Post τὸ negligens adde fuerit. Apud Burchardum legitur: *Et qui neglexerit, quaternis diebus suam negligentiam solvat.* Loco * istorum verborum, *Et inveniat aliquid, apud Burchardum legitur Ut non inveniat.* Prior lectio potior est, quia declaratur quid faciendum sit, cum aliquid de sacrificio invenitur. At hæc verba, *Et si inventum fuerit, aliter leguntur apud Burchardum: Si vero sacrificium inventum fuerit, locus scopis mundetur, et stramen, ut supra, ignetur, et cinis, et supra, recondatur, et Sacerdos viginti dies peniteat; ubi legendum, igni detur.* Quod sequitur, *Si de calice per negligentiam, etc.,* exstat apud Burchardum, lib. v, cap. 47, ex decretis Pii papæ cap. 3, ubi corrupte legitur *linguabitur, 476* sed scribendum *lingua lambatur.* In sequenti articulo, ubi τὸ vicibus scribitur, deest vocabulum numerum exprimens. In capite citato Burchardi deest τὸ vicibus. Appellatur hic Oratio Dominica *periculosa, quia olim illam in Missa cum tanta reverentia et cautela recitabant Sacerdotes, ut grande piaculum se admisisse crederent, si inter recitandum vel leviter b titubassent.* Hæc verba, *Si quis non penitet, intelliguntur de his qui, dum sani sunt, ad pœnitentiam non veniunt, sed eam in infirmitate petunt.* Hi autem tres articuli de pœnitentia sumpti sunt ex conc. Carthagin. iv, canonibus 76, 77, 78 et 79. Hæc verba, *Sed non illa, qui dimisit, corrupta sunt, et legendum, Sed non illi, quam dimisit, id est, aqua separatus est.* Hæc verba, *Si quis nolendo parentibus occidit hominem, ita exponenda sunt: si quis, præter voluntatem suam, cognatorum aut propinquorum suorum servum occiderit.* Nam hoc loco parentes sunt propinqui et cognati, et homo is est qui servilis est conditionis, de quo vocabulo consule Cujacium, Feud. lib. 1, et Fredericum Lindenbergium in Glossario, et in notatis ad Paulum Warnefridum, l. iv de Gestis Langobardorum, c. 3. Hæc verba, *Si qua mulier suaserit alteri mulieri maritum, mutila sunt, sed addendum est τὸ dimittere, vel relinquere, vel quid simile.* Hæc, *si quis Christianorum Christianum, viderit ambulans, etc.,* sunt corruptissima, quæ ita castiganda esse conjicio, *Si quis Christianorum Christianum viderit ambulans, vel oberrantem, et non monstraverit ei viam, sit excommunicatus, vel quid simile reponendum est; quemadmodum sequentibus verbis, parentem suum vendiderit, hæc sunt præponenda, si quis, ut legatur, si quis parentem suum vendiderit.*

Hæc constitutio, *Si tertium acceperit, etc.,* notanda: quamvis enim bigamos, trigamos, etc., permittat Ecclesia, quia tamen hæc polygamia seu nuptiarum repetitio aliquid incontinentiæ in homine notat, ejusmodi homines præter irregularitatis notam quibusdam aliis pœnis olim subjacere voluit. Sanctus Basilius, epist. 1 canonica, ad Amphilochem, digamos duobus annis, trigamos quinque a fidelium societate segregavit. Constitutio Constantini Porphyrogenetæ imperatoris, facta anno mundi VICIDIVCXXIV , quadrigamos, dum in hoc statu permanserint, ab omni cœtu ecclesiastico separari, et templi ingressu arceri jubet, ut refert Theodorus Balsamo ad epist. citatam. Quid sane statuisset ille imperator de illo homine qui Romæ tempore sancti Hieronymi viginti uxoribus superstes fuerat, et de illa muliere quæ jam duo et viginti maritos composuerat; qui tandem simul matrimonio conjuncti sunt, exspectantibus summo studio Romanis quis e duobus alterum efferret; quod cum viro contigisset, coronatus ille et palmam ferens uxoris feretrum præcessit, ut scribit sanctus Hieronymus, epi. l. ad Ageruchiam? Leo Philosophus imperator ecclesia ejectus est, quod quadrigamus esset, ut scribit Cedrenus.

Quod sequitur, *Si quis comas incidit, etc.,* propter

b Jud. Pœnit., *si tutoaverit sacerdos super Oratione Domin., die uno in pane et aqua.* Vide notam Mabilonii ad hunc locum. *Tutoaverit* hic idem est ac *titubaverit.*

superstitionem paganicam statuitur. Nam pagani, dum mortuos efferebant, et sepeliebant, mercede conducebant mulieres, quæ mortuum flerent, laudarent, aliosque ad hoc excitarent, sibique crines incidere, ac genas laniarent, quæ Præficæ dicebantur. Nonius Marcellus, cap. 1: *Præficæ dicebantur apud veteres, quæ adhiberi solent funeri, ut flerent, et sortia facta laudarent.* Glossæ veteres: *Præfica ἡ πρό τῆς κλίτης ἐν τῇ ἐκφορᾷ κοπιουμένη, θρήνηδος ἐπ' ἐκφορᾷ,* id est, quæ lectum præcedens in elatione mortui laniatur, quæ in elatione mortui lugubre carmen canit. Glossæ veteres mss. biblioth. Corbeiensis harum meminere: *Præficæ principes plantus.* Hunc morem nobis declarat Servius, in XII Æneidos: *Moris fuit apud veteres ut ante rogos humanus sanguis effunderetur vel captivorum, vel gladiatorum, quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas 477 suum effundebant.* Idque videtur in lege XII tabularum apud Ciceronem, lib. II. de legibus, ubi ejusmodi insania prohibetur: *Mulieres genas ne radunto, neve lessum sueris ergo habento.* Ubi lessus est carmen funebre quod alias nenia dicitur. Ejusmodi mulieres etiam capillos scindebant, ut hic prohibetur; hoc palam est ex Lucilio XII, apud Nonium, loco citato: *Mercede qua conductæ flent alieno in funere multo, et capillos scindunt.* Tonsuræ et rasura capillorum in funeribus etiam Græcis usitata fuit, luctus causa, Euripides, in Alceste, actu 1:

ἡ τεμῶ τρίχα
καὶ μέλανα στολμὸν πέπλοι
Ἀμφιβαλώμεθ' ἠδῆ;

Id est, num comam secem, aut pullo cultu vestium jam indui oportet? Et actu II:

Πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω
κουρᾷ ξυρήκει, καὶ μελαμπέπλω στολῆ.

Id est, hujus mulieris luctus jubeo esse participes comæ rasura, et pullis amiculis. Sic olim apud Ægyptios in quacunque domo canis mortuus fuerat omnes domestici universo corpore raso magno luctu afficiebantur, ut scribit Eusebius, lib. II de Præparatione evangelica, cap. 1. Ungulæ quarum in hoc capitis loco sit mentio, sunt instrumenta ferrea præcurva et acuta in modum unguis, lacerandæ carni idonea, quibus carnifices olim in martyrum suppliciis utebantur, quæ et fidiculæ dicuntur, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. V Originum, cap. 27: *Ungulæ dicuntur quod effodiant; hæc et fidiculæ quia eis rei in sculeo torquentur, ut fides inveniatur.* Idem patet ex Glossis Cyrilli: *Ὀνομασθε οἱ εἰς τὰ βασανιστήρια, fidiculæ,* id est, unguessu unguilæ, quarum est usus in torturis, seu quæstionibus. Idem facile colligitur ex Prudentii Peristephano de sancto Romano martyre:

... Cum furens interserit
Asclepiades, vertat ictum carnifex
In os loquentis, inque maxillas manum
Sulcosque acutos, et fidiculas transferat.

Et paulo Post:

Implet jubentis dicta licitor improbus
Charax at ambas unguis scribentibus
Genas...

Ubi vides, cum imperavit præses genas martyris lacerari fidiculis, postea a poeta subjungi genas martyris a ministris unguis charaxari scribentibus: ex quo liquido constat hæc vocabula ejusdem esse significationis. Isidorus a fide nomen deducit; sed verbale est a præterito *fidi*, verbi *fido*. Hujusmodi un-

* De defunctorum memoria, et pro eorum quiete orationibus, vide apud Epiphanium, de Expositione fidei n. 23. *Jam vero quod ad mortuos spectat nominatim illorum fit mentio; ac preces et sacrificia, mys-*

teriamque frequentantur. Consule animadversiones doctiss. Petavii Tom. II. p. 367. Plura de hoc argumento lege in notis ad lib. 4. Dialog. Cap. 55. De eleemosynis ad mortuorum refrigerium lege Paulinum

... Sponte nudas offerens
Costas bisulcis exsecandas unguis

Unde infra appellatur ungula, hiulcus mucro.

Scindunt utrumque milites teterrimi
Mucrone hiulco pensilis latus viri.

Et hæc de unguis. τὸ *Herbarius*, quod sequitur, est veneficus, 478 ob herbas maleficas et herbarum venena quibus veneficus utitur Unde vocabulum Callicum *enherber*, id est veneno aliquem necare. Vetus pœta:

Soubs gist le frais serpent en herbe,
Fuyez, enfants, car il enherbe.

Ante hæc verba: *Si cessaverit suscipere eum.* desunt nonnulla; non enim cohærent ista superioribus. Vocabulum *acceptor* corruptum est; lege *accipiter*. Hic Pœnitentia datur ob morticini et suffocati esum, qui etiam prohibetur can. 63 apostolorum, et can. 77 sextæ synodi. Huc spectat illud Burchardi, cap. 5 libri XIX *Comedisti morticina, id est animalia quæ a lupis seu a canibus dilacerabantur, et sic mortua inventa sunt? si fecisti, decem dies in pane et aqua pœnitere debes. Comedisti aves quas oppresserat accipiter, et non prius occidisti eas ferro aliquo? si fecisti, quinque dies in pane et aqua pœniteas.* Sequitur: *Si gallina in pute, mortua fuerit, etc.* His fere similia referuntur a Burchardo, lib. XIX, cap. 106, ex Pœnitentia Romano: *Si quis dederit alicui liquorem in quomus, vel mustela mortua inventa sunt, si laicus est, septem dies pœniteat; si in cænobiis contigerit, trecentos Psalmos cantet, Qui postea noverit quod talem potum biberit, sexaginta Psalmos cantet.* Sequitur: *Si quis mus, aut gallina, etc.* Haud absimile est id quod refertur a Burchardo, ex eodem Pœnitentia Romano: *Qui comedit, vel bibit intinctum a familiari bestia, id est cane, vel cato, et scit, centum Psalmos cantet; si nescit, duos dies jejundet; vel si redimere voluerit, quinquaginta Psalmos cantet.* Sequitur: *Si piscis mortuus fuerit in piscina, etc.* Huic simile est illud Burchardi, lib. XIX, cap. 5: *Comedisti piscem, qui mortuus est in flumine inventus? si fecisti, tres dies in pane et aqua pœniteas.* In his verbis: *Nemo manducet carnem ejus, τὸ ejus* refertur ad τὸ animalis cum quo homo coierit. Sequentia, *Si voluerit pro anima sua dare, etc.* hæc corrupta sunt, nec satis superioribus cohærent, et sic legenda arbitror: *Si voluerit pro anima sua dare eleemosynam de his pecuniis quæ fuerunt de præda, et suam egit pœnitentiam, potestatem habet.*

Huc usque Codex Corbeiensis, in quo, ut arbitror, finis hujus Pœnitentialis desideratur. Hæc autem breviter perstrinximus, ut aliquam lucem huic Pœnitentia afferre possemus. Nec plura de antiquorum pœnitentia Christianorum scribimus, cum ante nos multi docti viri in hoc campo decurrerint, ac præsertim Gabriel Albaspinæus, episcopus Aurelianensis, lib. II observationum; Joannes d'Artis, juris in Universitate Parisiensi antecessor et professor regius, in libro de Canonica Ecclesiæ disciplina circa sacramenta, etc.; et Dionysius Petavius, societatis Jesu, in Animadversionibus in sanctum Epiphanium, ad hæresim 59, quæ est Novatianorum; nec est nostræ consuetudinis omnia doctorum scripta congerere, ut faciunt hodie nonnulli immanium voluminum consarcinatores, qui librorum mole non tam musas ornant quam bibliothecas et bibliopolarum officinas onerant. Sed redeamus ad propositum.

680. *Missa pro episcopo defuncto.* Sequuntur Missæ pro defunctis quarum mentio est in concilio Bra-

teriaque frequentantur. Consule animadversiones doctiss. Petavii Tom. II. p. 367. Plura de hoc argumento lege in notis ad lib. 4. Dialog. Cap. 55. De eleemosynis ad mortuorum refrigerium lege Paulinum

carensi, 4 can., quarum causa aliquid de exsequiis defunctorum dicimus duobus hic descriptis exsequiarum officiis, uno ex Codice ms. Rhemensi. altero ex Codice ms. Ratoldi abbatis. Sic igitur Rhemensis Codex :

« *Incipit officium pro defunctis, In primis cantatur Psalmus In exitu Israel, cum Antiphona, vel Alleluia : Deinde has Orationes cantat presbyter :*

« *Piæ recordationis affectu, fratres charissimi, commemorationem faciamus 479 cari nostri ill. quem Dominus de t'ntationibus sæculi assumpsit, obsecrantes misericordiam Dei nostri, ut ipsi retribuere dignetur placitam, quietam mansionem ; remittat omnes lubricæ temeritatis offensas ; ut, concessa plenæ indulgentiæ venia, quidquid in hoc sæculo proprius error attulit, totum ineffabili pietate ac benignitate sua compenset. Per Dom. Collecta sequitur : Diri vulneris novitate perculsi, et quodammodo cordibus sauciati, misericordiam tuam, mundi Redemptor, fidelibus vocibus imploramus, ut chari nostri animam, etc. Collecta sequitur : Tu nobis, Domine, auxilium præstare digneris, tu opem, tu misericordiam largiaris. Spiritum etiam famuli tui ill. ac chari nostri, etc. Item alia : Suscipe, Domine, animam servi tui revertentem ad te de Ægypti partibus, proficiscentem ad te. Emite Angelos tuos sanctos in obviam illi, et vias justitiæ demonstra ei, etc. Item Præfatio defunctorum : Antiqui memores chirographi, fratres dilectissimi, quo primi hominis peccato, et corruptioni addicta est humana conditio, sub cujus leges ibi unusquisque formidat quod alii accidisse videat, Omnipotentis Dei misericordiam deprecemur pro spiritu chari nostri, cujus hodie depositio celebratur ut eum in æterna requie suscipiat, et beata resurrectione repræsentet. Per. Collecta nunc sequitur : Deus, qui justis supplicationibus præsto es, qui pia vota dignaris intueri, da famulo tuo N., cujus diem depositionis hodie officia pia præstamus, cum sanctis atque electis tuis beati muneris portionem. Dicuntur capitula. In memoria, et rel. ; Ne trabas bestiis, et rel. ; Exsultent sancti, et rel. ; Pretiosa est, et rel. ; Exsultabunt sancti et rel. Item oratio antequam ad sepulcrum deferatur. Præfatio. Deum judicem universitatis, Deum cælestium et terrestrium et infernorum Dominum deprecemur pro Spiritu chari nostri ill., ut eum Deus in requiem collocare dignetur, et in parte primæ resurrectionis resuscitet. Per Dominum nostrum Jesum Christum. Collecta sequitur : Te, Domine sancte, Pater Omnipotens, æterne Deus, supplices deprecamur pro spiritu famuli tui illius, quem ab originibus hujus sæculi ab te accessire præcepisti, etc. Item nunc Præfatio : Omnipotentis misericordiam deprecemur, cujus judicio aut nascimur aut finimur ; ut spiritum fratris nostri ill., quem Domini pietas de incolatu mundi hujus transire præcepit, requies æterna suscipiat, et eum beata resurrectione præsentet, et in sinibus Abraham, Isaac, Jacob collocare dignetur. Per Dominum nostrum. Collecta sequitur : Deus, qui universorum creator et conditor es, qui cum sistuorum beatitudo sanctorum præsta nobis petentibus, etc. Item Oratio ad sepulcrum priusquam sepeliatur : Oremus, fratres charissimi, pro spiritu chari nostri ill., quem Dominus de laqueo hujus sæculi liberare dignatus est, cujus corpusculum hodie sepulturæ tradetur, ut eum Domini pietas inter sanctos et electos suos, id est in sinu, Abraham, et Isaac, et Jacob, collocare dignetur, et partem habeat in prima resurrectione ad quam factus est, orantibus nobis per Dominum Collecta ejusdem sequitur : Opus misericordiæ tuæ est, Pater Omnipotens æterne Deus,*

Ep. 33, ad Alethium ; *Benedictæ conjugis tuæ animam refecisti, in illam transfundente Christi manu, quæ tua pauperibus erogabantur. Et in fine ejusdem epistolæ Jam pascitur tuis panibus, et affluit tuis opibus.*

A rogare pro aliis, qui nobis non sufficimus. Suscipe, Domine, animam servi tui ill., etc. Præfatio post sepulturam : Debitum humani corporis sepeliendi officium fidelium more complentes, Deum cui omnia vivunt fideliter deprecemur, ut hoc corpus a nobis in infirmitate septum, in virtute et ordine sanctorum resuscitet, ut ejus spiritum et fidelibus jubeat aggregari, cuique in judicio misericordiam tribuat, quemque morte redemptum, debitum [Leg. debito] solutum Patri reconciliatum, boni pastoris humeris reportatum, spiritu sancto protectum, in comitatu æterni regis perenni gaudio et sanctorum consortio perfrui concedat. Per Dominum. Omnipotens æterne Deus, qui humano corpori a te ipso animam inspirare dignatus es, etc. Redemptor animarum Deus, æternitatem concede functis, etc. Commendamus tibi, Domine, animam fratris nostri ill., etc. 480 Migrantium in nomine tuo de hac instabili et tam incerta sempiternam illam vitam ac lætitiæ cælestibus præsta salvam. Per Dominum nostrum. »

B Hactenus officium sepulturæ ex codice Rhemensi. In quod hæc paucula notanda sunt, et in primis hæc verba *vel alleluia*, ex quibus constat olim hanc lætitiæ vocem in defunctorum officium non fuisse prætermittam. ob lætitiæ quæ toti Ecclesiæ ex morte Justorum obvenit, ut videre est apud sanctum Hieronymum, in epitaphio Fabiolæ : *Et jam fama volans tanti prænuntia luctus, totius urbis populum ad exsequias congregabat : sonabant Psalmi, et aurata tecta templorum in sublime quatiebat alleluia.* * Hæc lætitiæ vox a Græcis canitur in liturgia εις χορευθεις, id est, de his qui dormierunt, finita Epistolæ lectione. Post hæc verba, *Cantat presbyter*, videtur deesse τὸ Præfatio, quia non est hæc Oratio, sed Orationis denuntiatio, quemadmodum infra scriptum est : *Item Præfatio defunctorum*, siquidem est denuntiatio seu invitatio presbyteri per quam invitat populum ad orandum, quemadmodum supra notavimus ad feriam quartam majoris hebdomades.

C Itaque in sacris hoc nomen Præfatio bisariam usurpari notandum est, primo pro illa Præfatione, seu gratiarum actione, et dispositione ad consecrationem, quæ Canoni Missæ præmitti solet ; secundo pro illa denuntiatione, seu invitatione ad orandum a presbytero pronuntiata, quæ Collectæ seu Orationi præponi solet, ut in hoc defunctorum officio facile est animadvertere. Postea sequuntur capitella qui sunt versiculi quidam, ut ex ipsomet officio constat. Idem patet ex concilio Agathensi, can. 32 : *Et in conclusione matutinarum vel vespertinarum Missarum post hymnos capitella de Psalmis dicantur, et plebs, collecta Oratione, ut vespere, ab episcopo cum Benedictione dimittatur.* Sumitur etiam pro Collecta seu Oratione, Gregorius Turonensis, lib. 1, de Miraculis sancti Martini, cap. 5 : *Nam noveritis fratrem meum Martinum sacerdotem egressum fuisse de corpore, me autem ejus funeri obsequium præbuisse, peractoque ex more servitio, capitellum vobis excitantibus non explevi.* Teridius, in regula monachorum, n. 51 : *Perfectis Missis, dicite Matutinos directaneo. Exaltabo te, Deus meus et Rex. Deinde. Confitemini. Inde Canteinus Domino. Lauda, anima mea, Dominum. Benedictionem (leg. Benedictiones) Laudate Dominum, de cælis. Te Deum laudamus. Gloria in excelsis. Et capitello (lege capitellum) omni Dominica sic dicatur.* Post hæc verba, *Priusquam sepeliatur*, videtur desiderari τὸ Præfatio. Nam hæc quæ sequitur, Oratio non est, sed Præfatio.

D His ita elucidatis exscribendum est officium sepulturæ ex Cod. ms. Ratoldi abbatis in hunc modum : « *Incipiunt Orationes in agenda mortuorum. Cum*

* Ad hæc referri potest quod legitur apud Vict. Vit., Hist. Vandal. persecut., cap. 5 : *Quis vero sustineat, ac possit sine lacrymis recordari, cum præcipere nostrorum corpora defunctorum, sine solemnitate hymnorum, cum silentio ad sepulturam perducere?*

omnia in agone sui exitus dissolutione corporis visa fuerit laborare. convenire studebunt fratres, vel ceteri quique fideles; et canendi sunt septem penitentiae Psalmi. id est duo Domine, ne in furore tuo, et duo, Domine, exaudi. Beati quorum, et De profundis, et Miserere mei, Deus. Atque agenda est litania, prout permiserit ratio temporis, et secundum quod in causa egressuri perspici poterit, vel æstimari. Finitis autem sanctorum nominibus, mox incipiatur ab omnibus responsus Subvenite, sancti Dei. Quo finito, dicat sacerdos hanc Orationem sive commendationem pro eo: *Oratio.* Tibi, Domine, commendamus animam famuli tui ill., ut defunctus sæculo tibi vivat, etc. *Alia.* Misericordiam tuam, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, pietatis affectu rogare pro aliis cogimur, etc. *Si autem quidem supervixerit, canantur alii Psalmi, vel agatur litania, usquequo anima corpore corruptionis absolvetur: In cujus egressu dicatur Antiphona:* Suscipiat te Christus, qui vocavit te, et in sinum Abrahamæ angeli deducant te. *Psalm.* In exitu Israel. *Sequitur oratio:* Omnipotens sempiternus Deus, qui humano corpori **481** animam ad similitudinem tuam inspirare dignatus es, etc. *Item Antiphona* Chorus Angelorum te suscipiat, et in sinu Abrahamæ te collocet, ut cum Lazaro quondam paupere æternam habeas requiem. *Psalm.* Dilexi quoniam, usque Ad Dominum cum tribularer. *Sequitur Oratio:* Viri vulneris novitate percussi et quodammodo cordibus sauciati, etc. *Tunc rogat pro eo sacerdos orare:* Et ne nos inducas in tentationem. Requiem æternam. Anima ejus in bonis demorabitur. Et non intres in iudicium. A porta inferi. Partem beatæ resurrectionis obtineat, vitamque æternam habere mereatur in cælis, per te Christe Jesu, qui vivis et regnas Deus per omnia sæcula sæculorum. *Alia:* Deus, cui soli competit medicinam præstare post mortem, etc. *Tunc lavatur corpus defuncti. Oratio post lavationem corporis antequam de domo effertur:* Oratio. Suscipe, Domine, animam sorvi tui N., quam de ergastulo hujus sæculi vocare dignatus es, etc. *Alia:* Suscipe, Domine, animam servi tui N., ad te revertentem: vestem celestem indue eam, et lava eam sancto fonte vitæ æternæ, etc. *Tunc cum Responsio* Subvenite, Sancti Dei, et aliis responsis defunctorum deportatur; et cum appropinquatum fuerit Ecclesiæ, canitur Psalmus Miserere mei, Deus, cum Antiphona Requiem æternam. In ecclesia autem requiescet corpus defuncti, quoad usque pro ejus anima Missa canatur, et offeratur ab omnibus quibus fuerit visum. Incipiunt Missæ. *Oratio.* Quæsumus, Domine, pro tua pietate miserere animæ famuli tui ill., et a contagiis mortalitatis exutam, etc. *Lectio Epistolæ beati Pauli apostoli ad Thessalonicenses.* Fratres, Nolumus autem vos ignorare de dormientibus, etc. *Sequitur secundum Joannem.* In illo tempore dixit Martha ad Jesum: Domine, si fuisses hic, etc. *Super oblata.* Animam famuli tui ill., Domine, ab omnibus vitiis et peccatis conditionis humanæ hæc absolvat oblatio, quæ totius mundi tulit immolata peccatum, Per Dominum. *Præfatio.* Æterne Deus: Quoniam quamvis humano generi mortis illata conditio ^a pectora humana mentesque contristet, et tamen clementiæ tuæ dono spe futuræ immortalitatis erigimur, ac memores salutis æternæ non timemus lucis hujus sustinere jacturam. Quoniam beneficio gratiæ tuæ fidelibus vita non tollitur, sed mutatur; atque animæ corporeo ergastulo liberatæ horrent mortalia, dum immortalia consequuntur. Unde quæsumus ut famulus tuus ill., beatorum tabernaculis constitutus evasisse se carnales gloriatur angustias, diemque iudicii cum fiducia voto glorificationis exspectet. *Infra Actionem.* Hanc igitur oblationem quam tibi pro anima

famuli tui ill. offerimus, quem hodie carnali corruptione liberasti, quæsumus, Domine, placatus accipias; et quidquid humanæ conditionis obreptione contraxit expedias, ut, tuis purificata remediis, ad gaudium sempiternum perveniat. Per Dominum nostrum Jesum Christum. *Ad Complendum.* Prosit, Domine, quæsumus, animæ famuli tui ill. *Post celebrationem denique Missæ stat sacerdos juxta feretrum et dicit hanc Orationem:* Non intres In iudicium cum servo tuo, Domine, ill., quoniam nullus apud te justificabitur homo, nisi per te omnium peccatorum tribuatur remissio, etc. *Sequitur Responsarium:* Subvenite, sancti Dei. *Versus* Chorus angelorum eam suscipiat, et in sinu Abrahamæ eam collocet. *Et ter* Kyrie eleison. *Item Oratio* Deus, cui omnia vivunt, et cui non pereunt moriendo corpora nostra, sed mutantur in melius, etc. *Sequitur Responsorium* Antequam nascerer, novisti me. *Versus* Commissa mea pavesco. *Et ter* Kyrie eleison. *Item Oratio* Fac, quæsumus, Domine, hanc cum servo tuo defuncto ill. misericordiam, etc. *Tunc rogat pro eo orare sacerdos:* Et ne nos inducas. Requiem æternam. A porta inferi. *Oratio* Inclina, Domine, aurem tuam ad preces nostras, quibus misericordiam tuam supplices **482** deprecamur, etc. *Et sic levatur de ecclesia cum Antiphona* Aperite ^b illi portas justitiæ, et *Psalm* cxxvii, id est, Confitemini Domino quoniam bonus. *Et deportatur usque ab sepulcrum. Oratio ante sepulcrum.* Pia recordationis affectu, fratres charissimi, commemorationem faciamus chari nostri ill., quem Dominus de tentationibus hujus sæculi assumpsit, etc. *Sequitur Antiphona* Ingrediar in locum tabernaculi. *Psalm.* Quemadmodum desiderat. *Oratio* Obsecramus misericordiam tuam, omnipotens æterne Deus, qui hominem ad imaginem tuam creare dignatus es, etc. *Sequitur Antiphona* Hæc requies mea in sæculum sæculi. *Psalm.* Memento, Domine, David. *Oratio* Deus apud quem mortuorum spiritus vivunt, et in quo electorum animæ, deposito carnis onere, plena felicitate lætantur, etc. *Sequitur Antiphona* De terra plasmasti me. *Psalm.* Domine, probastime. *Et ponitur in sepulcro corpus defuncti. Orationes post sepultum corpus.* Oremus, fratres charissimi, pro spiritu chari nostri ill., etc. *Alia.* Deus, qui justis supplicationibus semper præsto es, qui pia vota dignaris intueri, etc. *Item alia oratio.* Deus vitæ dator, et humanorum corporum reparator, qui te a peccatoribus exorari voluisti, etc. *Item alia.* Deus, qui humanarum animarum æternus amator es, etc. *Alia.* Deus, qui justis supplicationibus semper præsto es, etc., *ut supra sed superiore diffusior est.* *Item alia.* Temeritatis quidem est, Domine, ut homo hominem, mortalis mortalem, cinis cinerem tibi Domino Deo nostro audeat commendare, etc. *Alia.* Debitum humani corporis sepeliendi officium fidelium more complentes. Deum, cui omni vivunt, ^c suppliciter deprecemur, etc. *Tunc rogat pro eo orare sacerdos, et dicit capitula sicut superius:* Et partem beatæ resurrectionis obtineat, vitamque æternam habere mereatur in cælis, per te, Christe Jesu, qui cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti vivis et regnas Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen. *Psalm.* Miserere mei, Deus, secundum magnam. Requiem æternam. *Sequitur Oratio:* Absolve, Domine, animam famuli tui ill. ab omni vinculo delictorum, ut in resurrectionis gloria inter sanctos tuos resuscitatus respiret. Per Dominum nostrum, etc. Amen. Requiescat in pace. Amen. »

Hactenus officium exsequiarum ex Codice Ratoldi; in quo primo notandum est ^d agendam sumi pro officio divino. Sanctus Benedictus, cap. 13 regule: *Plane agenda matutina vel vespertina non transeat aliquando, etc.*

^a In Ms., peccata nostra contristet; tamen. Sed error est manifestus.

^b In Ms., illi: et eadem manu supra inter lineas, mihi.

^c In Ms., fideliter sed male.

^d In Edit. Pamel. legitur: in agenda mortuorum Orationes. In Cod. Reg. Suec., item aliæ Orat. in agenda mortuorum. Porro doctissimus Quesnellus censet agendam, in libris liturgicis idem significare

Secundo commendationem esse Orationem pro mortuis. Meminit concilium Milevitanum II, can. 12: *Sive Præfationes, sive commendationes, sive manuum impositiones ab omnibus celebrentur.* Et concilium Tololanum IV, can. 12: *Componuntur Missæ, sive preces vel Orationes, sive commendationes.* Est etiam officium pro defunctis. Concilium Carthagin. III, can. 29: *Nam si aliquorum pomeridiano tempore defunctorum, sive episcoporum, seu clericorum, sive cæterorum commendatio facienda est, solis Orationibus fiat, si illi qui faciunt jam pransi inveniantur.*

Tertio notanda est lotio corporis defuncti juxta antiquam Christianorum consuetudinem, qui defunctis omnia pietatis officia exhibere solent, præsertim ob spem futuræ resurrectionis, quæ ab apostolis ad nos manavit, ut videre est Act. IX, de Tabitha Joppensi mortua, quæ sancti Petri ministerio revixit: *Quam cum lavissent, posuerunt eam in cœnaculo.* Hujus lotionis mentio est apud Eusebium, lib. VII Hist. eccl., cap. 17, ex Dionysio Alexandrino: *Quin etiam sanctorum corpora, manibus erectis supinisque excipere, gremio suo reponere, occludere oculos, ora obturare, illis adhærescere, complecti, λουτροῖς καὶ περιστολαῖς κατακοσμοῦντες, id est, lavare et vestibus induere non gravati sunt.* Apud Gregorium Turonensem, cap. 3 lib. de Vita Patrum, de sancto Gallo Arvernæ episcopo: *Exinde ablutus 483 atque vestitus in ecclesiam defertur.* Et multis aliis locis. Nihil agitur hic de mortui corporis unctione, quæ tamen apud multos olim usitata fuit, ut clarum est ex Prudentio in Cathemerino hymno de exsequiis defunctorum:

Aspersaque myrrha Sabæo
Corpus medicamine servat.

Corippo, lib. III in laudem Justini minoris:

Centum aliæ species, unguentaque mira feruntur,
Tempus in æternum sacrum servantia corpus.

Quod sane etiam in primordiis nascentis Ecclesiæ factitatum fuisse constat ex Tertulliano, in Apologetico: *Thura plane non emimus. Si Arabiæ queruntur, scient Sabæi pluris et charioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis.*

Fuit alia defunctorum unctio, sed inter ipsas exsequias cum, divinis hymnis decantatis, μετὰ τὸν ἀσπασμὸν ἐπιχέει τῷ κεκοιμημένῳ τὸ ἔλαιον ὁ ἱεράρχης, id est, post salutationem defuncto oleum infundit pontifex, inquit Dionysius cap. 7 Hierar. eccl. Quæ quidem unctio non ad cadaveris conservationem in usu erat, sed ad declarandum eum qui defunctus est jam sacris certaminibus esse functum, quemadmodum ante baptismum oleo fuerat unctus in signum subeundorum ejusmodi certaminum, ut scribit idem Dionysius. Exstiterunt olim quidam hæretici, quos Theodoretus, in libro I de hæretic. Fabul., hæresi 15, Ascodytas vocat, qui defunctos suos ungebant, sed vana quadam superstitione ducti, quam notat sanctus Irenæus, lib. I adversus hæreses, cap. 18: *Alii sunt qui mortuos redimunt, in fine defunctionis mittentes eorum capitibus oleum et aquam, sive supradictum unguentum (opobalsamum) cum aqua, et cum supradictis invocationibus, et incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant, ut superascendant super invisibilia interior ipsorum homo, quasi corpus quidem ipsorum in creatura mundi relinquatur, anima vero projiciatur Demiurgo.* Unctos vestibus induebant, ut constat ex Joanne Moscho, cap. 78 Limonarii, de quadam puella, quæ ἐτάφη μετὰ πολλῶν τῶν ἱματίων, id est, sepulta est cum multis vestibus; illæque pretiosæ erant, pro qualitate personæ, videlicet. Sanctus Hieronymus, in fine Vitæ sancti Pauli: *Cur et mortuos vestros auratis obvolvitis vestibus? cur ambitio inter luctus lacrymasque non cessat? an cadavera divitum nisi in serico putrescere nesciunt?* Sanctus Augustinus, lib. IX Confess., cap. 13. *Namque illa, immimente die resolutionis suæ, non cogitavit corpus suum sumptuose contegi.* Gregorius Turonensis, lib. VIII Hist., cap. 21: *In basilica urbis Metensis sepulta est cum grandibus ornamentis et multo auro.* Constantini magni corpus purpurea imperialique veste et diademate ornatum et in aurea capsâ inclusum sepultum est, ut scribit Eusebius, lib. IV de Vita Constantini, cap. 66. Quali veste ornatus imperator Justinianus sepultus fuerit, sic describit Corippus, lib. I in laudem Justini minoris:

Et tulit intextam pretioso murice vestem,
Justinianorum series ubi tota laborum
Necto auro insignita fuit, gemmisque corusca.
Illic barbaricas flexa cervice phalanges,
Occisos reges subjectasque ordine gentes
Pictor, acu tenui, multa formaverat arte.
Fecerat et fulvum distare coloribus aurum,
Omnis ut aspiciens ceu corpora vera putaret
Effigies auro, sanguis depingitur ostro.
Ipsam autem in media victorem pinxerat aula
Efferam Vandalici calcantem colla tyranni,
Plaudentem Libyam fruges laurumquo ferentem.
484 Addidit antiquam tendentem brachia Romam,
Exerto et nudam gestantem pectore mannam
Altricem imperii libertatisque parentem.
Hæc ideo fieri vivax Sapiencia jussit.
Ornatum ut propriis funus egera e triumphis
Augustum in tumulum fatalis duceret hora

Non dispare sepultus est ornatu Carolus Magnus, ut scripsit quidam monachus Engolismensis in ejus Vita: *Corpus ejus aromatizatum est, et in sede aurea positum est in curvatura sepulcri, ense aureo accinctus, Evangelium aureum tenens in manibus, reclinatis humeris in cathedra, et capite honeste erecto ligato aurea catena ad diadema et in diademate lignum sanctæ crucis positum est. Et repleverunt sepulcrum ejus aromatibus, pigmentis, balsamo et musco, et thesauris multis in auro. Vestitum est corpus ejus vestimentis imperialibus, et sudario sub diademate facies ejus operata est. Cilicium ad carnem ejus positum est, quod secreto semper induebatur: et super vestimentis imperialibus pera peregrinalis aurea posita est, quam Romam portare solitus erat. Sceptrum aureum et scutum aureum, quod Leo Papa consecraverat, ante eum posita sunt dependentia. Et clausum et sigillatum est sepulcrum ejus.* Sanctus Gregorius Nyssenus, in epist. ad Melitensem episcopum, de sepulcrorum violatoribus agens, sepulcrorum meminit ornamentis. Unde olim tot leges in sepulcrorum violatores. Non tamen hic mos ita fuit Ecclesiæ universalis, quin alicubi defunctorum corpora linteo candido involverentur; quod innuit Prudentius hymno supra citato:

Candore nitentia claro.
Tandere lintea mos est.

Episcopi defuncti vestibus induebantur sacerdotalibus seu Pontificalibus. Beda, apud Amalarium, capite mox citando, agens de sepultura sancti Cutberti Lindisfarnensium antistitis: *Vestimento sacerdotali indutus.* Flodoardus, lib. IV Hist. eccl. Rhem., cap. 48, agens de inventione sancti Merolilani Scoti: *Conspiciensque videt corpus integrum sacerdotalibus infulis redimitum.* Credibile est enim hunc sanctum virum episcopum fuisse, quia peregrini Scoti illi clerici, ut plurimum, erant episcopi, regionarii videlicet, sine titulo consecrati. Idem legitur de sancto Birino episcopo Dorcestrensi, apud Suruim, tertio Decembris: *Inventus est quoque annulum, item crux plumbea, calix parvus, particula vestimentorum ejus, quæ sane pontificalia sunt, ut ex circumstantiis clarum est; et de sancto Gebhardo episcopo Constantiensi, lib. I Vitæ illius, cap. 22: Cum ergo lotus, et sacerdotalibus, ut moris est, vestibus indutus, et feretro impositus ad ecclesiam fuisset deportatus (Apud Henr. Can., tit. 6, ant. lect.)* Hinc capiendus est sanctus Gregorius Tu-

ac Missam; et Actionem in Canone esse consecrationem ipsam; laudatque eminentissimum card. Bona,

lib. I, cap. 3, Rerum liturg. Lege integram notam 8 Quesnellii, ad epist. 11 sancti Leonis.

ronensis, cap. 3 libri de Vita Patrum, de sancto Gallo Arvernæ episcopo: *Exinde ablutus et restitus in ecclesiam defertur.* Et cap. 4, de sancto Gregorio Lingonum episcopo: *Sed nec de ipso vestimento, quod cum eo positum fuit, aliquid ostentum est diminutum.* Sed et aliquando usitatum fuit ut sacrum Christi corpus, quod Eucharistiam seu oblata vocant, super episcopi defuncti pectus in sepulcro collocaretur, ut docet Amalarius Fortunatus, lib. iv de Offic. eccl., cap. 42, ex Beda: *Aperte Dominus Beda declarat in exsequiis sancti Cuthberti quomodo vestiri oporteat episcopum defunctum. Ita enim scribit de ejus exsequiis. Postquam ergo sanctæ memoriæ Cuthbertus episcopus, peracta communione, elevatis oculis ut manibus ad Deum commendans ei animam suam et emittens spiritum, sedensque sine gemitu obiit in via Patrum, a navigantibus ad insulam nostram delatus, toto corpore levato, capite sudario circumdato, oblata, super sanctum pectus posita, vestimento sacerdotali indutus, in obviam Christi calceamentis suis præparatus, in sindone cerata involutus animam habens cum Christo gaudentem.* Subjunct Amalarius **485** haud dubie hunc esse morem Ecclesiæ Romanæ, quod Angli ab illa per sanctum Augustinum sancti Gregorii discipulum fidem acceperint; qui tamen locus cum apud Bedam non reperitur, nec libro iv Hist. Angelorum, in quo fuse de sancto Cutherto scribit, neque in Vita sancti Cuthberti ab eo scripta, existimo aliquid in Excusis Bedæ exemplariis deesse, quia non arbitror adeo recordem fuisse Amalarium qui mendaciter ea finxit. Id etiam videtur in Vita sancti Basilii, quæ nomine sancti Amphilocho circumfertur: *Et dividens panem in tres portiones, unam quidem suscepit cum timore multo, aliam vero servavit ad consepeliendum sibi, tertiam vero super columbam argenteam suspendit super altare.* Neque hoc vetitum fuit in concilio Carthag. iii, can. 6: *Item placuit ut corporibus defunctorum Eucharistia non detur; dictum est enim a Domino; Accipite et edite; cadavera autem nec accipere possunt, nec edere.* Neque a concilio antissiodorensi, can. 13: *Non licet mortuis nec Eucharistiam, nec osculum tradi.* Nam hæc concilia agunt in eos qui Eucharistiam in os defunctorum gratia communionis inferebant. Unde concilium Carthaginense recte subjungit: *Dictum est enim a Domino: Accipite et edite, etc.; et Antissiodorensis, nec osculum tradi, quia sumpturi Eucharistiam se mutuo osculabantur.* Cum igitur loci ex Beda et Amphilocho citari nullo modo spectent ad mortui communionem, sed ad colloca-tionem Eucharistiæ super illius pectus, nihil exstat in illis quod citatis conciliis adversetur. Unde S. P. N. Benedictus, sacrorum canonum haud ignarus, ut quem bis evomuerat terra puerum monachum repentina morte raptum in ædibus parentum, quod sine abbatis Benedictione convenerat, reciperet, ejus parentibus manu sua protinus communionem corporis Dominici dedit, dicens: *Ite, et hoc dominicum corpus super pectus ejus cum magna reverentia ponite, et sic sepulturæ eum tradite;* quod cum factum esset, terra puerum non amplius evomuit, ut scribit sanctus Gregorius, lib. ii Dial., cap. 27.

Secundo in hoc officio Ratoldi abbatis sequitur elatio cadaveris cum cantu, quam etiam videmus apud Corippum, lib. iii, in laudem Justinii minoris:

Nil plura moratus

Augustus nutu tolli sublime feretrum
Imperat, et tota populus processit ab aula.
Omnis in exsequias sœxus convenit et ætas,
Quis numerare potest tantæ miracula pompæ,
Hinc levitarum venerabilis ordo canentum,
Virgineus tonat inde chorus, vox æthera pulsat.

Tertio super ipsum corpus in ecclesiam delatum, antequam terræ mandetur, celebratur sacrum Missæ sacrificium juxta antiquum morem, qui patet ex sancto Augustino lib. ix. Confess., cap. 12: *Cum cor-*

pus elatum est, imus et redimus sine lacrymis; nam neque in eis precibus quas sudimus, cum offerretur pro ea sacrificium pretii nostri, juxta sepulcrum posito calare, priusquam deponeretur, sicut illic fieri solet; concilio Valentino Hispaniæ cap. 4: *Post oblatum in ejus commendationem sacrificium Deo, mox sepulturæ tradat diligentissime;* sancto Gregorio Turonensi, in Vita Patrum, de sancto Lupicino: *Celebratis missis, cum summo honore gaudioque sepultus est:* et multis aliis, quorum testimonia producere lædiosum esset.

Quarto nota cani *Kyrie eleison*, juxta usum veterem, prout præcipitur in quodam concilio Arelatensi, apud Severinum Binium post concilium in Arelatense. Postquam enim concilium prohibuit in exsequiis defunctorum carmina diabolica et profana, subjungit: *Si quis autem cantare desiderat, Kyrie eleison cantet.*

Quinto notanda sunt hæc verba *Et sic levatur de ecclesia, cadaver scilicet, quod deportandum erat extra ecclesiam;* **486** ex quo apparet olim omnibus non fuisse licitum in ecclesiis seu basilicis sepulturam consequi. Id plane vetat concilium Nannetense can. 6: *Prohibendum etiam, secundum majorum instituta, ut in ecclesia nullatenus sepeliantur, sed in atrio aut in porticu, aut extra ecclesiam. Infra ecclesiam vero aut prope altare, ubi corpus Domini et sanguis conficitur, nullatenus habeat licentiam sepeliendi.* 13. quæst. 2, cap. *Præcipiendum, idem decretum profertur ex concilio Vasensi: Nulli in ecclesiis sepeliantur; sed in atrio, aut in porticu, aut in exedris ecclesiæ.* Sed hoc decretum desideratur in duobus conciliis Vasensibus. Exstat in concilio Bracarense i cap. 36: *Item placuit ut corpora defunctorum nullo modo intra basilicam sanctorum sepeliantur; sed si necesse est, deforis circa murum basilicæ usque adeo non abhorret.* Concilium Moguntinum, sub Carolo Magno celebratum, can. 52, excipit quasdam personas: *Nullus mortuus infra ecclesiam sepeliatur, nisi episcopi, abbates, aut digni presbyteri, vel fideles laici, qui per vitæ meritum talem vivendo suis corporibus locum acquisierint.* Hæc posteriora verba. *Qui per vitæ meritum, etc.* non exstant in tomo II Conciliorum Galliarum. Verum ante concilium i Bracarense liberum fuit Christianis infra septa Ecclesiarum sepeliri. Id clarum est ex quæstione illa sancti Paulini, qui interpellavit sanctum Augustinum, *Utrum prosit alicui, post mortem, quod corpus ejus apud sancti alicuius memoriam sepeliatur;* cui sanctus Augustinus respondens, egregium illum de Cura pro mortuis agenda librum composuit. De hic plura vide lib. i p. 3. cap. 14, reverentissimi ac doctissimi viri Henrici Spondani. Apamiarum episcopi, de Cœmeteriis sacris.

Sexto notandum est hic ad finem cujusque Psalmi qui ante sepulcrum canitur Orationem seu Collectam interponi; quod sit ex prisca consuetudine, quam videre est apud Cassianum, lib. ii de nocturnis Orationibus, cap. 7. *Apud illos (monachos Ægypti) non item; sed antequam flectant genua, paulisper orant, et stantes supplicatione majorem temporis partem expendunt. Itaque puncto brevissimo procedentes humi, velut adorantes tantum divinam clementiam, summa velocitate consurgunt. Et rursus erecti, expansis manibus, eodem modo, quo prius stantes oraverant suis precibus instantius immorantur.* Et paulo post: *Cum autem is qui Orationem collecturus est e terra surrexerit, omnes pariter eriguntur.* Ibi enim agitur de Orationibus quæ in ipsis Psalmorum intestitiis dicuntur.

In eodem Codice Ratoldi abbatis, in Missa pro sacerdote vel abbate, post Evangelium hæc Oratio notanda venit: *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offero pro anima famuli tui illi, ut requiem æternam dones ei inter sanctos et electos tuos, ut in illorum consortio vita fratur æterna. Per.* Quam sequitur Oratio super oblata.

In eodem Codice post supra memoratam Missam

* Idem videre est in citata sancti Birini Vita.

sequitur : *MISSA PRO VIVIS VEL DEFUNCTIS SANCTI AUGUSTINI* (ubi *et vel* sumitur copulative). *Omnipotens sempiternus Deus, qui vivorum dominaris simul et mortuorum, omniumque misereris, quos tuos fide et opere futuros esse prænoscis, te suppliciter exoro, ut pro quibus effundere preces decrevi, etc.*, ut in Missali Romano, in Quadragesima. *SECRETA* : *Deus cui soli cognitus est numerus electorum in superna felicitate locandus, tribus, quæso, ut universorum quos in oratione commendatos suscepi, vel omnium fidelium nomina beatæ prædestinationis liber ascripta retineat.* *POST COMMUNIONEM* : *Purificent nos, quæsumus, omnipotens et misericors Deus, sacramenta quæ sumpsimus, etc.*, ut in Missali Romano ibidem.

681. *Item post lectionem.* Nominum fidelium defunctorum videlicet.

682. *Sive tertii, septimi, etc.* Consule observationes nostras ad Concordiam regularum. cap. 7, § 11.

487 683. *Incipit ordo, etc.* Jam dispositis quæ ad Missas et ad alia quædam spectant, agitur de ordinibus ecclesiasticis.

684. *Ad sacros ordines benedicendos.* Ita in Excusis. In Codice Rhemensi legitur, *Pro sacris ordinibus benedicendis.* Ubi nota omnes ordines tam majores quam minores, appellari sacros, quia per illos clerici ad summam illam latrariam, quæ divinæ Majestati per Missæ sacrificium exhibetur, ordinantur et consecrantur, alii ut Missam ipsam faciant, alii ut ministrent, aut quoquo modo inserviant. Diuturnus tamen usus oblituit, ut alii sacri ordines, alii non sacri appellentur; alii majores, alii minores.

685. *Majores gratius ante Evangelium, etc.* Ita in Excusis. Hodie contrarius est usus, quia minores priori loco dantur, secundo majores; quemadmodum etiam in Codice Ratoldi abbatis, cujus seriem hic apponam. In Sabbato duodecim lectionum primi mensis, id est Martii, dicta Oratione *Populum tuum, quæsumus, Domine propitius respice, etc.*, ordinantur ostiarii. Deinde, perfecta Deuteronomii lectione, cantato Responsorio, et dicta Oratione *Deus, qui nos in tantis periculis constitutos, etc.*, fit lectorum ordinatio. Tum demum, perfecta lectione Deuteronomii, cantato Responsorio, et dicta Oratione *Protector noster aspice, Deus, etc.*, ordinantur exorcistæ. Post lectionem Machabæorum et dictam Orationem, ordinantur acolythi. Lectionem libri Sapientiæ, Responsorium, et Collectam *Preces populi tui, quæsumus, clementer exaudi, etc.* excipit subdiaconorum ordinatio. Lectione item et Responsorio finitis, et dicta Oratione *Quæsumus omnipotens Deus, vota humilium respice, etc.*, ordinantur Diaconi. Post ordinationem diaconi interseritur Missa in ordinatione diaconi, quæ tamen, ut arbitror, tunc non dicebatur. Tandem Collectam *Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, etc.* sequituro ordinati presbyterorum; quæ perfecta; legitur epistola, et sic deinceps Missa absolvitur. Hæc Ratoldi Codex. In Codicibus Rhemensi et Rodradi minime exploratum est quis ordo teneatur, quia in illis ordinum ratio extra Missarum solemniam describitur.

686. *Minores quidem Dominicis diebus.* Ita in Excusis; Sed hæc jam pridem antiquata sunt.

687. *Majores vero in Sabbatis duodecim lectionum.* Nempe in exordio noctis Sabbati, quæ in prima Sabbati lucescit, id est incipit, ita ut olim ineunte vespere Sabbati, quo juxta veterem Ecclesiæ consuetudinem dies Dominicus incipit, sacerdotales et levitici ordines celebrarentur et susciperentur. Ita statuit ex antiquo more sanctus Leo papa I, epist. 81, ad Dioscorum episcopum Alexandrinum: *Quod ergo a Patribus nostris propensiore cura nominis observatum, a vobis quoque volumus custodiri, ut non passim diebus omnibus sacerdotalis vel levitica ordinatio celebretur; sed post diem Sabbati, ejus noctis quæ in prima Sabbati lucescit exordia eligantur, hoc est sub lege divini officii substituantur, in quibus his qui consecrandi sunt jejunis, et a jejunantibus, sacra Benedictio conferatur. Et*

Epist. 89: Nec sibi constare status sui noverit firmitatem, qui non die Sabbati vespere, quod lucescit in primam Sabbati, vel ipso Dominico die fuerit ordinatus. Solum enim majores nostri resurrectionis dominicæ diem honore dignum judicavere, ut sacerdotes qui sumuntur, hoc die potissimum tribuantur. Ubi primo nota, cum dicitur, *vel ipso Dominicodie*, ita capiendum est, ut fiat ordinatio Dominico die, si Sabbati fuerit jejunium continuatum, ut scripsit epist. 81. *Quod ejusdem observantiæ erit, si mane ipso Dominico die continuato Sabbati jejunio celebretur.*

488 Quod etiam manifestum est ex concilio Claromontano sub Urbano II, pont. max., apud Ordericum Vitalem, lib. ix Hist. eccl.: *Ordines omni tempore in vespere Sabbati, aut perseverante jejunio, Dominica celebrentur.* Et ex concilio Rothomagensi, sub metropolita Joanne, anno Domini 1072, ex doctrina ejusdem sancti Leonis papæ, can. 7: *Hoc etiam statutum est, ne in dandis sacris Ordinibus apostolicæ auctoritatis violatores inveniamur. Legitur enim in decretis Leonis papæ, quod non passim diebus omnibus sacri ordines celebrentur, etc., quod ejusdem observantiæ erit si mane ipso Dominicodie continuato Sabbati jejunio celebretur, etc., ut apud Ordericum Vitalem, lib. iv Hist. eccl. Secundo notandum apud sanctum Leonem per diem resurrectionis non præcise diem Paschæ intelligi, sed diem Dominicum qui in memoriam resurrectionis Christi celebratur. Unde epist. 81 statim subjungit: *A quo tempore præcedentis noctis initia non recedunt, quam ad diem Resurrectionis, sicut etiam in Pascha Domini declaratur, pertinere, non dubium est.* Unde etiam infra in eadem epistola postquam dixit: *Nunquam Benedictiones, nisi in die resurrectionis Dominicæ tribuantur,* scribit: *In hac denique promissus a Domino apostolis Spiritus sanctus advenit, ut celesti quadam regula insinuatum et traditum noverimus in illa die celebranda nobis esse mysteria sacerdotalium Benedictionum, in quo collata sunt omnia dona gratiarum.* Nam ibi recenset diei Dominicæ prærogativas, quod Christus illa die resurrexerit, quod sit prima dierum, in qua cælum et terra creata sunt, et quod eadem illa die Spiritus sanctus in apostolos missus fuerit, ratione quarum in illa die ordines sacri celebrari debeant. Et hi loci debent intelligi de Dominicis quatuor temporum, sive, ordines celebrentur vespere Sabbati, sive Dominica mane, continuato jejunio, ut notavimus. Quod etiam statuit Gelasius papa epist. ad episcopos Lucaniæ: *Ordinationes autem presbyterorum et diaconorum, nisi certis temporibus et diebus exercere non debent, ut est, quati mensis jejunio, septimi et decimi, sed et etiam quadagesimalis initii, et mediana Quadragesimæ die. Sabbati jejunio circa vespere noverint celebrandis.* Hodiernus tamen usus, quo ordines tam majores quam minores, simul in Sabbatis duodecim lectionum, id est iv temporum conferuntur, antiquus est. Nam Chrodegangus, qui floruit temporibus Caroli Majoris Pipini [Forte et Pipini] regis, episcopus Metensis, ita facere solebat, ut scribit Paulus Diaconus in libro de episcopis Metensibus: *Illic consecravit episcopos quamplurimos per diversas civitates, presbyteros nihilominus ac diaconos, cæterosque ecclesiasticos ordines, sicut moris est Romanæ Ecclesiæ in diebus Sabbatorum quaternis temporibus anni.**

688. *Ostiarius.* Ostiariorum mentio exstat in epistola sancti Cypriani 34, et in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos, in epist. Cornelii papæ ad Fabium episcopum Antiochenum, apud Eusebium, lib. vi Hist., cap. 35, in quibus *πυλῶροι* appellantur; in concilio Landiceno can. 34, et apud sanctum Epiphanium, in expositione fidei catholicæ, a quibus *θυρωροί* dicuntur. De ostiariorum ordinatione agitur in concilio Carthag. iv. infra citando.

589. *Postquam ab Archidiacono instructus fuerit, etc.* Ita in Excusis et in Codicibus mss. Rhemensi, et Rodradi, ita in concilio Carthagin. iv, can.

9. In Codice Ratoldi, et in Ordine Romano hæc plurali numero efferuntur. In Pontificali Rom. sic habetur: *Deinde pontifex accipit et tradit omnibus claves ecclesie, quas successively manu dextra singuli tangant, pontifice dicente: sic agite, etc.*

690. *Tradat ei Episcopus claves ecclesie* In aliis Codicibus nostris mss. additur *de altari*, ut in concilio Carthag. iv, ubi legitur *de altario*.

691. *Et tradat ei Diaconus* Ita 489 in Editis et in Codicibus Rhemensi et Rodradi; sed videtur legendum *et archidiaconus*, ut in Ordine et in Pontificali Rom. et in Codice Ratoldi, in quo hæc habentur: *Et ducat eos archidiaconus ad ostium ecclesie, et dicat: Per hoc ostium traditur vobis ministerium, ut sitis janitores templi, habeatisque potestatem recipiendi bonos, et rejiciendi indignos.* Ad quæ verba videtur alludere sanctus Isidorus, lib. ii de Officiis eccl., cap. 15: *Habent enim in potestate tam bonos recipiendi quam rejiciendi indignos.* Quæ quidem verba non exstant in concilio iv Carthagin. De officio ostiarii hæc habet Isidorus junior in epist. ad Luitfridum Cordubensem episcopum: *Ad ostiarium pertinent claves ecclesie, ut claudat et aperiat templum Dei, et omnia quæ sunt intus extraque custodiat; fideles recipiat, infideles et excommunicatos rejiciat.*

692. *Deus patrem omnipotentem, etc.* Ita in Codicibus Rodradi et Rhemensi. In Excusis, in Codice Ratoldi, in Ordine et Pontificali Romano, hæc pluraliter efferuntur.

693. *Ad distinctionem certarum horarum.* Quia veteres observabant horas ad siderum cursus, ut notavimus ad Concordiam regularum, cap. 51, § 11, etiam ad umbram, corporis humani, quod videre est apud Bedam, lib. de Ratione temporum, qui hæc de re composuit horologium, quod etiam exstat in veteri Codice ms. bibliothecæ Corbeiensis, unde librum Theodulphi de Ordine baptismi, et Pœnitentiale Romanum eruiimus, ad cujus calcem hæc habentur: *Studeant summopere canonici prædictas horas vigilantissima cura custodire, et in his divinum officium humiliter ac devote persolvere, Mox enim ut datum fuerit signum, festinato omnes ad ecclesiam conveniant, signa certis temporibus pulsant.* Horologium autem est ejusmodi in dicto Codice ms.

Januar. et Decemb., hora 1 et 11, pedes xxix; hora 2 et 10, pedes xix; hora 3 et 9, pedes xvii; hora 4 et 8, pedes xv; hora 5 et 7, pedes xiii; hora 6 pedes xi.

Februari et Novemb., hora 1 et 11, pedes xxvii; hora 2 et 10, pedes xvii; hora 3 et 9, pedes xv; hora 4 et 8, pedes xiii; hora 5 et 7, pedes xi; hora 6, pedes ix.

Mart. et Octob., hora 1 et 11, pedes xxv; hora 2 et 10, pedes xv; hora 3 et 9, pedes xiii; hora 4 et 8, pedes xi; hora 5 et 7, pedes ix; hora 6, pedes vii.

April. et Septemb., hora 1 et 11, pedes xxiii; hora 2 et 10, pedes xiii; hora 3 et 9, pedes xi; hora 4 et 8, pedes ix; hora 5 et 7, pedes vii; hora 6, pedes v.

Maius et August., hora 1 et 11, pedes xxi; hora 2 et 10, pedes xi; hora 3 et 9, pedes ix; hora 4 et 8, pedes vii; hora 5 et 7, pedes v; hora 6, pedes iii.

Jun. et Jul., hora 1 et 11, pedes xix; hora 2 et 10, pedes ix; hora 3 et 9, pedes vii; hora 4 et 8, pedes v; hora 5 et 7, pedes iii; hora 6, pedem i. Sed in diversis parallelis variat umbra.

Series autem horarum sumitur hic ab ortu solis. Nam minores umbræ semper contingunt horas sexta, quæ est merides.

694. *Benedictio.* Hujus vocabuli passim usus in sacris ordinationibus. Hic capiendum est illud concil. Hispalensis ii, can. 5: *Et presbyter quidam illis contra archiepiscopalem ordinem Benedictionem dedisse.* Et Sidonii, lib. vii, epist. 6: *Si Benedictione succidua non recipiat dignitatis heredem.*

695. *Paret obsequia.* Ita in Codicibus Rod. et Rhem. In Editis legitur *Pareant obsequia.* In Cod. Ratoldi, *Pareant obsequia.* In Ordine et Pont. Rom., *Tuo pareant obsequio, rectius.*

A 490. 696. *Lector.* Ἀναγνώστης. Lectorum mentio exstat in can. 43 apostol.; in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos; in epist. Cornelii papæ ad Fabium Antiochenum episcopum; apud Eusebium, capite supra citato; in epist. sancti Cypriani mox citanda; in concilio Arelatensi i, sub sancto Sylvestro; in concilio Laodiceno, can. 24; in conciliis Carthag. iii et iv, mox citandis; apud sanctum Epiphanium, in Expositione fidei catholicæ; in Concilio Toletano i, infra citando, et in gestis purgationis Cæciliani et Felicis. Lectores olim non solum maturioris ætatis, sed etiam puerilis fuere, utpote impuberes cum visum fuit Ecclesie ut dociles et bonæ indolis pueri jugo ecclesiastico maturius assuescerent. Id clarum est ex concilio Carthag. iii, can. 19: *Placuit ut lectores cum ad annos pubertatis venerint, cogantur aut uxores ducere, aut continentiam profiteri.* Suffragatur Victor Ulicensis, lib. iv Hist. Vandalicæ: *Tunc etiam Eugenio pastore in exilio constituto, universus clerus Ecclesie Carthaginis corde inediaque maceratur, fere quingenti vel amplius, inter quos quamplurimi erant lectores infantuli, qui gaudentes in Domino exilio traduntur.* Ubi *infantuli* non sumendum est pro his parvulis qui rationis usu carerent, et loqui non possent, sed pro his qui jam deposita infantia ad puerilem ætatem pervenerant. Nec credendum est lectores hic pro Psalmistis usurpari, ut quidam explicant, lato modo lectoris nomine sumpto, his Victoris fulti verbis: *De multitudine autem pergentium confessorum, suggerente quodam exlectore Teucharie perduto, quos ille noverat vocales strenuosque modulis cantilenæ, duodecim infantulos separari, quos ille, dum catholicus esset, discipulos habuit.* Nam quamvis illi duodecim infantuli essent apli modulis cantilenæ, nihil obest quin lectores ex psalmistis ordinati fuerint. Præterea si illi duodecim fuere vocales, alii utique non erant: si quidem præter eos alii erant lectores infantuli, cum dicat Victor quamplurimos lectores infantulos, ergo plures duodecim. Nec valet illa lectio, *lectores et infantuli*, quia non est apud Victorem et Usuardum conjunctio copulativa.

Nostram assertionem verba Zozimi papæ in Ordine Romano confirmant: *Hæc autem singulis gradibus observanda sunt tempora. Si ab infantia ecclesiasticis ministeriis studium dederit, inter lectores usque ad vigesimum ætatis annum continuata observatione perduret.* Id etiam videre est in concilio Vasensi ii, can. 1, ubi lectores juniores sub presbyteri cura constituuntur; et in fine canonis subjungitur: *Cum vero ad ætatem perfectam pervenerint, si aliquis eorum pro carnis fragilitate uxorem voluerit, potestas ei ducendi conjugium non negetur.* Ubi vides eadem statui ac in concilio Carthaginensi supra citato. Id etiam patet ex sancto Paulino lib. iv de Vita sancti Felicis martyris:

Seseque a puero pia mens cœlestibus edens [Leg. ad-
[dens]

Instituit servire Deo, nec gratia pauper
Abfuit [Leg. adfuit], et [Leg. at] quantum sitiebat corde [capaci]

Lucis hians animus, tam largiter influa traxit
Dona Dei, primis lector servivit in annis.

Epist. 23 lib. iv Sidonii: *Sanctum Joannem virum honestate, humanitate, mansuetudine insignem (Lector hic primum, sic minister altaris idque ab infantia, etc.) eo legam sibi consecrarunt.* Et ex Eunnodio in Vita sancti Epiphaniæ Ticinensis episcopi, *qui sub decessore suo viro integerrimo Crispino Pontifice, militiæ cœlestis tyrocinium sortitus annorum ferme octo lectoris ecclesiastici suscipit officium.* Nec obstat quod in Africa tempore sancti Cypriani, ut notum est ex ejus epistolis 33 et 34, et nonnullis aliis solis provectæ ætatis hominibus, meritis et doctrina insignibus, lectoris munus demandaretur. Nam aliud est loqui de ætate sancti Cypriani, aliud de ævo citatorum a nobis Auctorum et conciliorum. Si usus obtinuit in superiore sæculo, non item in posteriore.

491 697. *Faciat de illo sermonem episcopus ad plebem, etc.* Ita in concilio Carthag. iv, can. 8, et apud sanctum Isidorum, lib. ii de Offic. eccl., cap. 11: *Primum de eorum conversatione episcopus verbum facit ad populum. Denique coram plebe tradit eis Codicem apicum divinorum, ad Dei verbum annuntiandum.*

698. *Tradit ei codicem.* In Codice Ratoldi abbatis legitur: *Tradat eis Codicem Isaie prophetæ.*

De quo lecturus est. Lectoris munus docet Isidorus junior, epistola supra citata: *Ad lectorem pertinet lectiones pronuntiare, et ea quæ prophetæ vaticinarint populis prædicare.* Præcis illis Ecclesiæ temporibus lectores in ecclesia legebant Evangelium, et Epistolam, ut ex subjectis auctoritatibus notum est, sancto Cypriano, epist. 33, de Aurelio confessore in lectorem ordinato: *Quia et nihil magis congruit voci quæ Dominum gloriosa confessione confessus est quam celebrandas divinis lectionibus personare sublimia, quæ Christi martyrium prolocuta sunt, Evangelium Christi legere, unde martyres fiunt.* Et epist. sequenti de sancto Celerino confessore in lectorem etiam creato: *Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem testimonio, et miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat illustrem, quod aliud super pulpitem, id est super tribunal ecclesiæ oportebat imponi, ut loci altioris celsitate subnixus, et plebi universi pro honoris claritate conspicuus legat præcepta, et Evangelium Domini, quæ fortiter et fideliter sequitur? Vox Domini confessus in his quotidie quæ Dominus locutus est audivatur? Viderit an sit ulterior gradus, ad quem profici in Ecclesia possit?* Ex concil. Toletano i, can. 2: *Item præcipitur ut penitentes non admittantur ad clericum, nisi tantum si necessitas aut usus coegerit; et tunc inter ostiarios deputentur, vel inter lectores, ita ut Apostolum aut Evangelium non legant.* Quod frustra prohibitum esset penitentibus postea in lectores ascitis, nisi lectorum munus fuisset legere Evangelium, et Apostolum, sive Epistolam, ut vulgo loquuntur.

Idem videre est can. 4, ubi subdiaconus bigamus rejicitur inter ostiarios et lectores, ita ut Evangelium et Apostolum non legat. Non enim prohibetur subdiacono bigamo inter lectores rejecto Evangelium legere, ut hoc honore privetur, quem habuisset antea ratione subdiaconatus, quia nunquam subdiaconi fuit legere Evangelium; ergo ratione gradus lectoratus, in quem rejicitur, ut careat honore legendi Evangelii propter bigamiam, quem sibi posset gratia Lectoratus assumere. Ita loquitur concilium: *Subdiaconus autem, defuncta uxore, si uxorem aliam duxerit, ab officio in quo ordinatus fuerat removeatur, et habeatur inter ostiarios et lectores, ita ut Evangelium et Apostolum non legat.* Hæc tamen ita scribo, ut non inficias ierim alium usum aliquando fuisse, ut infra de diaconis agendo dicemus. Munus etiam lectorum fuit sacros Codices servare, ut videre licet in actis purgationis Cæciliani et Felicis: *Cum ab eodem Marte quaererentur codices omnes, negavit se habere; tum Victor dedit nomina omnium lectorum; et infra: Paulus episcopus dixit: Scripturas lectores habent; et infra: Proferte Scripturas quas habetis. Catulinus, et Marculus dixerunt, plus non habemus, quia subdiacones sumus, sed lectores habent Codices.* Nam pagani iudices sacros utriusque Testamenti Codices perquirebant, ut eos igni traderent.

700. *Accipe, et esto verbi dei relator, etc.* Ita in Editis in canone citato concilii Carthag., et in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In Pontif. et Ordine Romano, et in Codice Ratoldi hæc plurali numero offeruntur.

701. *Domine sancte Pater, etc.* Hæc benedictio ita habetur in aliis Codicibus nostris, **492** Mss. et in Pontif. Romano. In Ordine variat in quibusdam, in quo, quemadmodum et in Pontificali Romano, præmittitur hæc Oratio seu Præfatio: *Oremus, fratres charissimi, Deum omnipotentem, etc.*

* Id etiam infra patebit ex Gregorio Turonensi et Pachymere ad Missam Ratoldi citandis.

702. *Distinctus.* Ita in Editis, et in Codicibus Rhemensi, Rodradi et Ratoldi, sed in hoc pluraliter effertur. In Ordine Romano scribitur *apti*; in Pontificali *instructi*.

703. *Atque ordinatus.* Ita in Editis. In Codice Ratoldi legitur, *atque ordinati*. In Codicibus Rhemensi et Rodradi, *atque ornatu*.

704. *Exorcista.* Recte creationem lectoris sequitur exorcistæ ordinatio juxta antiquum morem, qui patet ex lib. iv sancti Paulini de vita sancti Felicis, ubi videmus sanctum hunc martyrem primo ordinatum fuisse lectorem, deinde exorcistam:

... Primis lector servivit in annis,
Inde gradum cepit cui munus voce fideli
Adjurare malos, et sacris pellere verbis.

In epist. Firmiliani episcopi ad sanctum Cyprianum (inter epistolas sancti Cypriani), mentio exorcistarum fit; in epistola Cornelii papæ ad Fabium pontificem Antiochenum; apud Eusebium, lib. vi Hist. ecclesiast., cap. 31; in epistola sancti Ignatii ad Antiochenos; in subscriptionibus concilii Aretensis, sub sancto Sylvestro papa; in concilio Laodiceno, can. 24; in concilio Carthagin. iv, mox citando; apud sanctum Hilarium lib. de Synodis; apud sanctum Epiphanium, in Expositione fidei catholicæ; Severum Sulpicium, cap. 3 de Vita sancti Martini; et multos alios. Ex pagano Lucianus meminit, epist. 30, etsi pro more veterator ille sacra æque ac profana contemnens irrideat.

Δείματα πολλά λαλῶν ὄξοστόμος ἐξορκιστῆς
Ἐξίβαλλ' ὄχθ' ὄρκων, ἀλλὰ κόπων δυνάμει.

Et Julius Firmicus, lib. iii Matheseos, cap. 5: *Erunt autem omnibus dæmonibus terribiles, quorum adventum pravi dæmonum spiritus fugiant, et qui sic laborantes homines non vi verborum, sed sola sui ostensione liberent; et quamvis sit violentus dæmon, qui corpus hominum animamque quatit, sive ille æreus sit, sive terrenus, aut infernus, istius hominis jussione fugiet, quia præceptis ejus cum quadam veneratione terretur, Hi sunt qui a vulgo exorcistæ dicuntur.* Hæc gentilis ille Dei virtutem ad constellationes revocans, qui cum tantam vim in dæmones attribuat exorcistis, non dubium est quin ad Christianos exorcistas ista pertineant, non ad paganos, qui nunquam tanta in dæmones auctoritate valere, etsi quibusdam incantamentis illusoriis dæmones corporibus humanis abigere aliquando visi sunt. Et cap. 9 ejusdem libri: *In nono loco Mercurius cum sole ab horoscopo pariter constitutus faciet Exorcistas, et qui laborantes dæmonum incursione homines aptis remediis liberent, unde ex his artibus maxima illis substantia conferatur.* Hoc vocabulum etiam in sacris reperire est Scripturis, Act. xix, 13. *Tentaverunt autem quidam de circumventibus Judæis exorcistis invocare super eos qui habebant spiritus malos nomen Domini Jesu, dicentes: Adjuro vos per Jesum quem Paulus prædicat.*

705. *Cum ordinatur, etc.* Ita concilio Carthagin. 4, can. 7, et in omnibus aliis Codicibus nostris mss. Idem videre est apud sanctum Isidorum, lib. ii de Offic. eccl., cap. 13: *Hi enim eum ordinantur, sicut ait canon, accipiunt de manu episcopi libellum in quo scripti sunt exorcismi, accipientes potestatem manus imponendi super energumenos sive baptizatos, sive catechumenos.*

706. *Accipe et commendanda memoriæ.* Ita in canone citato, ut in Codicibus Rhemensi et Rodradi.

493 707. *Habet potestatem manus imponendi, etc.* In citato concilio Carthag. iv, can. 9, statuitur: *Omni die exorcistæ energumenis manus imponant.* Et hoc est proprium eorum munus, ut videre est apud sanctum Isidorum, capite supra citato, et lib. vii Originum, cap. 12, et apud Isidorum juniorem epistola supra citata.

708. *Præfatio exorcistæ.* In Codice Ratoldi legitur

consecratio exorcistarum; male, nam hæc est Præfatio, non consecratio. et in eodem Codice statim sequitur benedictio, id est consecratio.

709. *Deum Patrem*, etc. Ita in Codicibus Rhemensi et Rodradi. In aliis supra hæc memoratis habentur in numero plurali.

710. *Domine sancte Pater*, etc. Ita in Codicibus Rodradi et Rhemensi. In Excusis et in Codice Ratoldi atque in Pontificali et Ordine Romano hæc pluraliter efferuntur.

711. *Spirituum immundorum coercendorum*. In Ordine et Pontificali Romano legitur, *spiritus immundos coercendi*.

712. *Probabilis*. Id est, bonus. Regula cujusdam Patris: *Postea si probabilis ejus pœnitentia cognoscatur, tunc demum intra septa monasterii recipiatur*. Concilium Toletanum IV, can. 4: *Probabilis vita atque doctrina exstiterit*.

713. *Gratiæ curationum*, etc. Sic lib. VIII Const. Apost., cap. 27, dicitur exorcista gratiam accipere **B** sanitatum.

714. *Acolythus*. Acolythorum mentio est apud sanctum Cyprianum, epist. 55, in epistola Cornelii papæ supra citata. Quid sit acolythus ita explicat auctor veteris etymologici, Ἀκολυθος σημαίνει τον ὀπίσω τὴν χεῖρα ποιῶν, id est, acolythus significat eum qui retro iter facit. Hesychius: Ἀκολυθος ὁ νεώτερος παῖς, id est, acolythus junior servus. Glossæ veteres: Ἀκολυθος, *secutor, pedissequus consequens*, ab ἀκολουθῶ, id est, sequor. Quod spectat ad Ecclesiam, de acolythis hæc docet sanctus Isidorus, l. b. VII Orig., cap. 12: *Acolythus Græce, Latine ceroferarii dicuntur a deportandis cereis, quando Evangelium legendum est. aut sacrificium offerendum; tunc enim accenduntur luminaria ab eis et deportantur, non ad fugandas tenebras. cum sol eo tempore rutillet, sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur de qua in Evangelio legitur: Erat lux vera, quæ illuminat, etc.* Subscribit Papias: *Acolythi Græce, ceroferarii Latine dicuntur, a deportandis cereis.* **C**

715. *Primum ab Episcopo doceatur*. Ita in concil. Carthag. IV, can 6, in Ordine Romano, et in aliis Codicibus nostris mss.

716. *Ab Archidiacono accipiat ceroferarium*, etc. Ita in Editis, in concil. Carthag., can. citato, Ordine Romano, et in aliis Codicibus nostris mss. Aliter in Pontificali Romano: *Pontifex accipit et tradit omnibus candelabrum cum candela exstincta, quod successive manu dextra singuli tangunt, pontifice dicente Accipite ceroferarium*, etc. Ubi τὸ ceroferarium pro candelabro neutraliter sumendum esse arbitror, nam ceroferarius masculine acolythus est. Ceroferale dicitur a Gregorio Turonensi, lib. de gloria confess., cap. 79.

717. *Ad accendenda ecclesie luminaria*. Sanctus Isidorus, loco citato: *Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, et deportantur*. Isidorus junior, epist. supra citata: *Ad acolythum pertinet præparatio luminarium in sacrario*

494 718. *Ita sibi dicente*. Ita Pontificali Romano et in Codice Ratoldi deest pronomen *sibi*.

719. *Accipite hoc gestatorium luminis*, etc. Ita in Codice Ratoldi. At in canone supra citato concilii Carthag., et in Codicibus Rodradi et Rhemensi, quemadmodum et in Editis, nulla hic verborum formula habetur; in Ordine et Pontificali Romano exstat quidem, sed contractior in hunc modum: *Ac i, ite ceroferarium cum cereo, ut sciatis vos ad accendenda ecclesie luminaria mancipari*.

720. *Accipiat et urceolum*, etc. Ita in Excusis, in Codicibus Rhemensi et Rodradi, quemadmodum et in canone 6 concilii Carthag. IV. At in Ordine Romano hæc adduntur: *Dicente sibi episcopo Accipite urceolum ad suggerendum vinum et aquam in Eucharistiam corporis Christi*. Quæ formula exstat etiam in Pontificali

A Romano. In Cod. Ratoldi legitur: *Detur eis urceum vacuum: accipite urceum ad effundendum (lege fundendum) vinum in Eucharistia corporis Christi*.

721. *Ad fundendum*. Ita in Editis, et in Cod. Rodradi. At in Cod. Rhemensi, et præfate concilio, quemadmodum et in forma Ordinis et Pontif. Romani legitur *ad suggerendum*; cui convenit illud Isidori junioris in epist. ad Luidfredum: *Ipse suggesta pro Eucharistia subdiaconi ministrat*.

722. *Vinum*. Ita in Editis, et in Cod. Rodradi, atque etiam in canone citato concil. Carthag. At in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, atque in ipsa forma Ordinis et Pontificali Romano [Forte, forma in Ordine et Pontificali Rom, vel forma Ordinis in Pontif. Rom.] additur τὸ et aquam.

723. *Omnipotens sempiterne Deus*, etc. Ita in Editis et in Codice Rodradi. Sed in Pontificali Romano tres Orationes huic Benedictioni præponuntur. In Codice Ratoldi additur secunda: *Domine sancte, Pater omnisotens, æternæ Deus, qui per Jesum Christum*, etc., ut in Ordine et Pontif. Romano, quæ est unica in Codice Rhemensi.

724. *Ordinatio subdiaconi*. Subdiaconorum mentio fit can. 43 canonum Apost., in epist. Cornelii sæpius citata, in epist. sancti Ignatii ad Antiochenos, in epist. 24 sancti Cypriani, apud sanctum Epiphanium in Expositione fidei, in concilio Laodiceno, can. 21, 22 et 23, ubi dicuntur ὑπηρέται, id est, ministri, et in Carthag. concilio mox citando. Nota hic subdiaconum habere locum inter minores ordines quemadmodum in excusis, etsi sanctus Gregorius lib. * IV, epist. 88, subdiaconos a minoribus ordinibus distinguat. Hoc ideo factum esse arbitror, quia olim subdiaconatus sacer ordo non erat, quod clarum est ex concilio Laodiceno, can 21, in quo subdiaconis sacra vasa tangere prohibetur. Quod confirmatur auctoritate Petri Cantoris qui vixit anno 1197. Is enim in libro manuscripto de verbo mirifico biblioth. monasterii sancti Germani a Pratis, cap. 54, scribit non ita pridem ut subdiaconatus ordo sacer esset institutum esse: *Prima autem manus impositio, inquit debetur diaconibus ordinandis; de novo enim institutum est subdiaconatum esse sacrum ordinem*.

725. *Sicut qui invitatus*, etc. Hæc **B** habentur epist. 110 lib. VII Gregorii, sed non continue, siquidem verbis quibusdam interpositis hæc sequuntur, *cur non perpendit*, etc. Hæc autem in Ordine Romano desiderantur.

726. *Removendus*, etc. Ita in aliis Codicibus nostris mss. In Editis legitur τὸ *admovendus*, ut apud sanctum Gregorium, epist. citata, quæ quidem lectio videtur plausibilior, etsi prior non sit omnino absurda, invitatus enim ordinandus est nemo.

495 727. *Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit*, etc. Ita in Excusis, et in aliis Codicibus nostris mss. Ita in concilio Carth. IV, can 5. In Ord. Romano, et apud sanctum Isidorum, lib. II de Officiis eccl., cap. 10, et in Codice Tiliano.

D 728. *Patenam de manu episcopi accipiat*, etc. Idem videre est in concilio Toletano IV, can 27: *Si Subdiaconus patenam et calicem*. Ibi enim agitur de restitutione degradati, qui juxta idem concilium in sua restitutione recipit quod prius acceperat in sua ordinatione.

729. *Urceolum*. Apud Isidorum legitur *Scyphum aquæ*. Urceolus diminutivum est ab urceo. Papias; *Urceus vas aquarum; unde urceolus diminutivum*. Hic tamen non sumitur pro vase aquarum. Notandum est in citato concilio Toletano nullam fieri urceoli, et aquamanilis, et manutergii mentionem in restitutione degradati subdiaconi.

730. *Aquamantili*. In citato concilio Carthag. legitur, corrupte, *aqua et mantile*. Glossæ veteres, *aquamantile*, χιτῶνιον, id est, vas abluendis manibus aptum.

jecta.

B Nunc lib. IX, epist. 105.

* Nunc gesta hujus synodi, quæ prius loco epistolæ 44 l. IV habebantur, ad calcem epistolarum sunt re-

731. *Manutergium*. Est mantile tergendis manibus idoneum. Græce χειρομακτρον, ut clarum est ex Julio Polluce. lib. vi, cap. 14. Quod etiam liquet ex Athenæo, lib. ix: Χειρομακτρον δὲ καλεῖται ὃ τὰς χεῖρας ἀπεμάττοντο ὡμολίνῳ, id est, chiromactron appellatur mantile lineum humeris impositum, quo manus tergebant. Meminerunt Moschopulus de Schedis, et Hesychius, χειρομακτρον, μανδύλιον. Auctor veteris etymologici et Suidas, χειρομακτρον ὃ παρὰ Ῥωμαίους καλεῖται μανδύλιον. Quod autem dicunt a Romanis vocari μανδύλιον, intelligendum est de his Romanis novæ Romæ, id est Constantinopolis incolis: est enim μανδύλιον apud eos mantile, ut planum est ex Codicino, libro de Officiis, καὶ ὁ πικέρνης ἀτύχια τὸ τοῦ οἴνοχέου φέρει στυτέλιον, κρατῶν καὶ μανδύλιον, id est, pincerna vero statim affert vinarie capidiscutellam etiam mantile tenens aut certe isti grammatici Græci hallucinati sunt, aut ubique in locis citatis legendum est μαντέλιον, id est, mantile.

732. *Vide cujus ministerium tibi traditur*, etc. Ita in Codicibus nostris mss., sed in Cod. Ratoldi pluraliter efferuntur ut in Ordine Romano, in quod tamen hæc contractius referuntur. Sed Pontificale Romanum totam hanc formulam contraxit hoc modo: *Videte cujus ministerium vobis traditur; ideo vos admoneo, ut ita vos, exhibeatis, ut Deo placere possitis*. Cætera vero translata sunt in admonitionem quam postea facit Pontifex subdiaconis. Concilium Carthag. ista omnia præternisit brevitate gratia.

733. *Pallæ quæ sunt in substratorio*. Has pallas distinguit a pallis corporalibus quæ vulgo corporale appellantur. Illæ igitur pallæ sunt mappæ altaris, ut dicimus, vel mantilia, ut veteres appellarunt, quæ aliis appellantur pallæ altaris, ut docuimus ad Concordiam regularum. Substratorium est id quod alicui substernitur, ut hodie in altari grossiores telæ, quæ pallis altaris substernuntur.

734. *In alio corporales pallæ*. Ita in concilio Meldensi apud Burhardum, lib. iv, cap. 13: *Similiter ad corporale lacunium, et ad pallas altaris propria vasa habeantur, quibus nihil aliud fiat*. Et in concil. Rhemensi apud eundem lib. iii, cap. 48: *Vel quando abluatur (corporale) a sacerdote, diacono, vel subdiacono, primo in ecclesia in loco et vase ad hoc præparato abluatur: eo quod ex Dominico corpore et sanguine infectum sit*.

735. *Oremus Deum ac Dominum*, etc. Ita 496 in Codicibus Rodr. et Rhemensi. Sed in Cod. Ratoldi, in Ordine et Pont. Romano, hæc plurali numero enuntiantur.

736. *Domine sancte Pater omnipotens*, etc. Ita in Codicibus Rodr. et Rhemensi. Sed in Ordine et Pont. Romano, hæc pluraliter enuntiantur, quemadmodum et in Cod. Ratoldi, in quo tamen hæc ita habentur: *Spiritu sapientiæ et intellectus, amen; Spiritu consilii et fortitudinis, amen; Spiritu scientiæ et pietatis, amen*. In Ordine Romano sequitur: *Et episcopus det eis mappulas, dicendo in vestitione harum mappularum; Subnixæ te, Domine, deprecamur*, etc. In Ordine ms. Sancti Germani habetur porrectio mappulæ in hunc modum: *Hic dat eis episcopus mappulam dicens: Accipe mappulam, imple ministerium tuum; potens est enim Deus, ut auget tibi gratiam*. Ubi mappula nihil est aliud quam manipulus quem immittit episcopus in brachium sinistrum cuilibet subdiacono dicens: *Accipe manipulum, per quem designantur fructus bonorum operum*, ut videre est in Pont. Romana. Gestabaturque olim mappula ad oculum et narium pituitam detergendam, ut docet Alcuinus, lib. de Offic. eccles., cap. de vestimentis. In eodem Pontificali Romano subdiaconi, accepto manipulo, induuntur tunica a Pontifice sub hac verborum formula: *stola iuvenitatis*, etc. Postea accipit et tradit singulis librum Epistolarum, manu dextra ipsum simul tangentibus, dicens: *Accipite librum Epistolarum*, etc. Quæ libri Epistolarum porrectio non exstat in concilio Carthag. iv, supra citato, neque in Ordine ms.

sancti Germani a Pratis, neque in Pontificali ms. quod est in sacrario ecclesiæ Rothomag. quodque putatur esse Angelicum, neque in Ordine Romano, nec in Sacramentariis excusis, nec in Codicibus nostris mss., neque in Cod. Tiliano, neque apud sanctum Isidorum, neque apud Rabanum, lib. i, cap. 8, de Institutione clericorum, neque apud Amalarium Fortunatum, lib. i de Offic. ecclesiast., cap. 11, ex cuius verbis clarum est olim Epistolarum librum non tradi solitum subdiacono in ejus promotione: *Miror inquit, qua de re sumptus usus in Ecclesia nostra ut, subdiaconus frequenter legat lectionem ad missam cum hoc non reperiat ex ministerio sibi dato in consecratione commissum, neque ex litteris canonicis, neque ex nomine subdiaconus, ut monstratum est, quia subdiacono positus est*, etc. Neque etiam habetur in concil. Toletano iv, cap. 26, in restitutione subdiaconi degra lati.

737. *Ordo qualiter in Romana Ecclesia*, etc. Ita in Editis et in Cod. Ratoldi. At in Cod. Rhemensi additur *subdiaconi*, quia in illo Codice hæc præfiguntur *ordinationi subdiaconi*.

738. *De titulo illi, et illi*. Ita in Excusis, et in Cod. Rhemensi. Sed in Cod. Ratoldi istorum verborum loco hæc habentur: *Illum subdiaconum, vel diaconum. Tunc nominat illos de titulo sanctæ Mariæ, vel sancti Petri et aliorum*. Sed nihil ejusmodi repereris in Ordine Romano et in Cod. Tiliano. In pontificali Romano hæc consuetudo antiquatur. Hæc autem specialiter intelligenda videntur de titulis, qui Romæ existunt, ad quos ordinauntur diaconi vel presbyteri cardinales, qui ita appellantur, quod suis titulis seu ecclesiis sint veluti incardinati atque intixi, hoc est stabiles.

Mos etiam olim inoleverat ut nulli clerici ordinaerentur nisi ad certam quandam ecclesiam, martyrium, nisi ad monasterium alienius civitatis, aut pagi, ut statuitur can. 6 concil. Chalcedonensis. Quod si hoc tempore, quo mundus vagis sacerdotibus plenus est, observaretur, ad quantam gloriam et decus se res ecclesiastica attolleret, dici non potest.

739. *Presbyterium de titulo illi*. Ita in Editis. In Codicibus Ratoldi et Rhemensi, hæc 497 verba desunt, et rectius, ut arbitror. Nam hic tantum questio est de promotione subdiaconi ab diaconum, et diaconi ad presbyterium.

740. *Si quis habet aliquid*, etc. Olim de ordinandorum moribus, ingenio et capacitate diligenter perquirebatur, ut manifestum est ex edicto Theophili mox citando, ex sancto Leone, epist. 88 *Exspectarentur sane votocivium, testimonia populorum, quæretur honoratorum arbitrium, electio clericorum, quæ in sacerdotum solent ordinationibus ab his qui norunt patrum regulas custodiri, ut apostolicæ auctoritatis norma in omnibus servaretur, quæ præcipit ut sacerdos Ecclesiæ præfuturus non solum attestacione fidelium, sed etiam eorum qui foris sunt testimonio muniatur*; concil. Carthag. iii, can. 22: *Ut nullus ordinetur clericus, nisi probatus vel episcopi examine, vel populi testimonio*; sancto Cypriano, epist. 33: *In ordinationibus clericis, fratres charissimi, solemus vos ante consulere, ac mores et merita singulorum communi consilio ponderare*. Idem habetur epist. 68, et apud sanctum Basilium, epist. 181, ubi hæc materia fusius tractatur. Idem videre licet apud Lampridium in Alexandro Severo: *Ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel procuratores, id est, rationales ordinare; nomina eorum proponebat, hortans populum ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus; si non probasset subiret penam capitis. Dicebatque grave esse quod id Christiani et Judæi facerent in prædicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt, non fieri in provincialium rectoribus, quibus et fortunæ hominum committerentur et capita*.

Quare et publice ordinandi sunt clerici, ut episcopus de his palam sciscitetur a populo, ut in nostris Codicibus manuscriptis videtur, juxta antiquum mo-

rem. quem notare licet in edicto Theophili patriarchæ Alexandrini, can. 6: *De his qui ordinandi sunt hæc erit forma, ut quidquid est sacerdotialis ordinis consentiat et eligat, tunc episcopus examinet, vel ei etiam assentiente sacerdotali ordine, χειροτονείν ἐν μέσῃ τῆ ἐκκλησία παρόντος τοῦ λαοῦ, καὶ προσφώνου-τος τοῦ Ἐπισκόπου, οἱ καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυροῦν. Χειροτονία δὲ λαθραίως μὴ γινέσθω.* Id est: *Ordinet præsentem populo, et episcopo alloquente, an possit, et populus ei ferre testimonium. Ordinato autem non fiat clanculum.*

741. *Incipiunt omnes Kyrie eleison, cum litania.* In Codice Rhemensi, et in Ordine Romano, nihil tale exstat. Hæc litania olim erat breviuscula, quam hic subjiciam ex Codice Ratoldi.

Kyrie eleison.

Kyrie eleison.

Christe audi nos.

Sancta Maria,

Sancte Michael,

Sancte Gabriel,

Sancte Raphael,

Omnes sancti angeli,

Sancte Joannes,

Sancte Petre,

Sancte Paule,

Sancte Andrea,

Omnes sancti apostoli,

Sancte Stephane,

Sancte Line,

Sancte Clete,

Omnes sancti martyres,

Sancte Sylvester,

Sancte Leo,

498 Sancte Ambrosi,

Sancte Augustine,

Omnes sancti confessores,

Sancta Felicitas,

Sancta Agnes,

Sancta Agatha,

Omnes sanctæ virgines,

Omnes sancti,

Propitius esto, libera nos, Domine.

Per adventum tuum, libera, Domine

Per nativitatem tuam, libera, Domine.

Per circumcisionem tuam, libera, Domine.

Per baptismum tuum, libera, Domine.

Per jejunium tuum, libera nos.

Per crucem tuam, libera.

Peccatores, te rogamus.

Ut apostolicum nostrum. Ut regem nostrum. Ut episcopum nostrum. Fili Dei, te rogamus, *ter.* Agnus Dei qui tollis, *ter.* Christe audi nos, *ter.*

Nota superiorem litaniam quam edidimus, esse antiquioris formæ hac præsentis, in qua ubi τὸ nos desideratur supplendum est.

742. *Solus episcopus qui eum benedicit, manus super caput illius ponat.* Ita in Editis, in Codicibus Rodradi, et Ratoldi, et in concilio Carthag. iv. can. 4. Hunc tamen ritum improbat Amalarius, lib. ii. de Offic. eccl., cap. 12. Vultque manum imponi Diacono non solum ab episcopo, sed a cæteris presbyteris: *Est libellus quidam, inquit, apud nos de sacris Ordinibus, nescio cujus auctoritatis, qui dicit solum episcopum debere manus imponere super diaconum, quia non ad sacerdotium consecratur, sed ad ministerium. Nunquid scriptor libelli doctior atque sanctior apostolis, qui posuerunt plures manus super diaconos, quando consecrabantur? Quod miror, quia concilium Carthag. iv. Ordo Romanus (ut librum Pontificalem omittam) libri Sacramentorum tam Editi, quam ms.*

• Circa ritum hunc variant Codices ms.; alii enim solum episcopum ordinando diacono manum imponere præcipiunt, ut Gemet. et vetustissimum Pontificale Egberti Eborac. arch. ante annos cm litteris Saxonibus scriptum; alii jubent astantes presbyteros,

A conveniunt cum ipso libello; neque ratio Amalarii multum cogit. quia cum hæc prima ordinatio fieret ab apostolis simul congregatis, æquum erat ut omnes manus imponerent, quamvis id minime esset necessarium, cum unicus sufficere potuisset. Sed et communi huic doctrinæ favet magnus Dionysius, cap. 5 lib. de ecclesiast. Hierarch.: *Ὁ δὲ λειτουργὸς ἐνα τοῖν ποδοῖν κλίνας ἐπίπροσθε τοῦ θεοῦ θυσιαστήριου ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὴν τοῦ τελούντος αὐτὸν ἱεράρχου δεξιάν, τελειούμενος ὑπὲρ αὐτοῦ ταῖς τῶν λειτουργῶν τελειωτικαῖς ἐπιχλήσειν.* Id est: Diaconus vero genu altero flexo ante altare, dexteram manum pontificis qui eum consecrat super caput habet, ab eo consecratus iis precationibus quibus diaconi consecrari solent. • Opinioni Amalarii favere videtur Pontificale ms. quod est in secretario ecclesiæ Rothomagensis, videturque esse Anglicanum, in quo hæc adduntur: *Reliqui vero sacerdotes juxta manum episcopi caput illius tangant, quia non ad sacerdotium, etc.*

B 743. *Oremus, dilectissimi.* etc. Ita in Editis, et in Cod. Ratoldi, atque in Ordine Romano. In Cod. Rhemensi, sicut in Pontificali Romano, hæc Oratio paulo prolixior habetur: quam præcedit, tum in Ordine, tum in Pontificali Romano ejusmodi allocutio Pontificis: *Commune votum, etc.* Quæ in Codice Rhemensi exstat post consecrationem *Adesto, quæsumus, omnipotens Deus, etc.*, et ei præfigitur hic titulus *Ad consummandum diaconatus officium.* In Codice Ratoldi habetur in fine ordinationis sub eodem titulo.

744. *Exaudi, Domine, preces nostras, etc.* Ita in Editis, in Ordine Romano, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi; exstat in Pontificali Romano.

499 745. *Adesto, quæsumus, omnipotens Deus, etc.* in Editis præfigitur *Vere dignum, etc.*, ut in Pontificali Romano; quod non habetur in aliis Codicibus nostris mss nec in Ord. Rom. Unde supra in hoc Codice sancti Eligii scriptum est: *Et non dicitur Vere dignum in consecratione.*

B 746. *Honorum.* Ita in omnibus aliis Codicibus nostris mss. et in Pontificali Rom. Sed in Excusis in Cod. Tiliano. et in ordine Romano legitur *honorum*, non ita recte. Hæc enim vox *honor* dicitur de tribus excellentioribus ordinibus diaconatu, presbyteratu, et episcopatu. Ennodius, in Eucharistico: *Ordinasti ut per officium levitarum conctus sanarer, et impacti honoris sarcina quod premebat a me pondus amoveret.* Et in Vita sancti Epiphaniæ Ticinensis: *Post ad diaconii evectus infulas vicesimum annum ætatis ascendit, turbabatur suscepti honoris tyrocinio.* Sanctus Cyprianus, epist. 34: *Cæterum presbyteris honorem designasse hos illis, ut sciat Epist. 63: Fungaris circa eum potestate honoris tui, ut eum vel depomas, vel abstineas.* Et epist. 68: *Ab ordinatione autem clerici etque sacerdotali honore prohiberi.* Optatus Milevitanus, lib. ii adversus Parmenianum: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes.* Et infra, agens de Donatistis qui diaconos, presbyteros et episcopos catholicos abdicaverant, et penitentiam agere coegerant: *Et cum possetis esse filii Dei, filii hominum esse voluisti, et ad infigendum morsum honoribus alienis, linguas acuisitis in gladios. Implestis in vobis quod in psalma lvi scriptum est: Filii hominum dentes eorum, arma et sagittæ, et lingua eorum gladius acutus. Ergo linguas vestras acuisitis in gladios, quas movistis in mortes non corporum, sed honorum; jugulastis non membra, sed nomina. Quid prodest, quia visi sunt homines, et occisi sunt honores a vobis: valent quidem membris, sed erepta portant funera dignitatis.* Et infra: *Esuritis honores innocentium sacerdotum.* Et paulo post: *Guttur vestro honorum funera non sufficiunt.* Sanctus Augustinus, lib. ii adversus epistolam Parmeniani, cap.

post impositionem manuum episcopi, caput ordinandi tangere, ut Codices Noviomensis et Reg. Nostrum Edm. Martene consule, de antiq. eccles. Ritibus, cap. 8, de Ritib. ad sacram. ord. spectantibus.

41: *Et cum expedire non videatur Ecclesiæ ut præpositi eorum venientes ad catholicam societatem honores suos ibi non administrent, non eis tamen ipsa ordinationis Sacramenta detrahuntur, sed manent super eos.* Concilium Arelatens. iv, can. 1: *Episcopatus vero vel presbyterii honorem nullum laicus ante præmissam conversionem, vel ante xxx ætatis annos accipiat.* Et can. 2: *Sed nec reliqui Pontifices presbyterii vel diaconatus honorem conferre præsumant, etc.*

Ita apud Græcos de his tribus ordinibus dicitur νοη τιμη, id est honor. Concilium Nicænum, can. 8. Ὁ δὲ ὄν μὲν κληρικός πρὸς τοὺς λεγόμενοις καθολοῖς ἐπισκοπος τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἔξει: Id est, qui autem apud eos qui Cathari dicuntur episcopus nominatur, presbyterii honorem habebit. Concil. Ancyranum, can. 2: Διακόνους ὁμοίως θύσαντας, μετὰ δὲ ταῦτα ἀναπαλαίσσαντας, τὴν μὲν ἄλλην τιμὴν ἔχειν, id est, diaconos similiter qui sacrificaverint, postea autem reluctati sint, alium quidem honorem habere. Et can. 18: Ἐὰν δὲ στασιασῶσι πρὸς τοὺς καθιστώτας ἐκεῖ Ἐπισκοπούς, ἀραιωθῆναι αὐτοῖς τὴν τιμὴν τοῦ πρεσβυτέρου, id est, quod si adversus eos qui illic episcopi constituti sunt seditiones moverint, honorem presbyterii ab eis auferri Synesius, epist. 67, agens de episcopis: Κρατοῦνται δὲ τὰς τιμὰς, id est, fruuntur honoribus, eo vagantes ubi majus compendium est. Et infra: Ταχὺ γὰρ αἱ ἐπιπέσοιεν, εἰ πρὸς τῆς τιμῆς κωδονεῖον, id est, nam citius ad sua loca revertentur, si honoris sui jacturam metuant.

Cum autem diaconatus sit honor in Ecclesia et supra sacer ordo appelletur, ex hoc internoscere possumus quanta sit hujus ordinis dignitas, quæ in hoc maxime consistit, **500** ut proxime assistat sacerdoti sacra facienti, sitque ejus in tanti mysterii celebratione adjutor, cui juxta sanctum Ambrosium, libro primo de Officiis, cap. 41, commissa est dominici corporis et sanguinis consecratio. Quod sic intelligendum est Petro Cantore interprete, lib. ms. de Verbo mirifico, cap. 41: *Experire etenim utrum ministrum idoneum elegeris, cui commisisti dominici corporis et sanguinis consecrationem, non ad conficiendum, sed ad assistendum: qui sicut secretarius altaris participans est confectionis Eucharistiæ; non quia sumat et conficiat, non quia hoc sine eo non possit fieri, sed quia celebrius, et in majori reverentia conficitur corpus Domini cum præsentia ministri et testimonio ejus.* Ex quo Petri textu manifestum est locum a sancti Ambrosii esse corruptum; nam in veteribus et recentioribus illius Editionibus deest τὸ corporis, et in recentioribus τὸ consecrationem mutatum est in τὸ dispensationem. Cum in veteribus sit τὸ consecrationem, Basileæ editis anno 1492, ut in Cod. ms. biblioth. Corbeiensis, in quo non est τὸ corporis.

747. *Quæ sunt agenda concedere.* In Pontificali Romano hæc sequuntur interposita: *Hic solus pontifex manum dexteram extendens ponit super caput cuilibet ordinando, et nullus alius, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur, dicens singulis: Accipe Spiritum sanctum ad robur, et ad resistendum diabolo et tentationibus ejus in nomine Domini.* Quæ priora verba, *Hic solus pontifex, etc.*, aut saltem similia non habentur hoc loco in Excusis, nec in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, nec in Codice Tiliano, nec in Ordine Romano, sed præmittuntur Orationi huic: *Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem, etc.* In Codice vero Rodradi nusquam habentur, quia in eo nullæ sunt rubricæ in ordinationibus episcopi, presbyteri, et diaconi. Posteriora vero illa verba, *Singulis dicens, accipe Spiritum sanctum ad robur, etc.*, nullatenus exstant in Editis, nec in aliis Codicibus nostris mss., hoc est, Rhemensi, Rodradi, et

A Ratoldi, nec in Ordine Romano, nec in Codice Tiliano.

748. *Quando stolam induis, per hoc signum tibi diaconatus officium, etc.* Hæc desiderantur in Codice Rodradi. In Codice Ratoldi formula verborum singulariter effertur. In Codice et Pontificali Romano stola induitur sub alia verborum formula. In eodem Ordine Romano sequitur traditio lib. Evangeliorum sub hac forma: *Accipite potestatem legendi Evangelium, etc.*, ut in Pontificali Romano, et in Codice Tiliano.

Sed hæc correctio libri Evangeliorum cum sua forma abest ab Editis, et a Codicibus Rhemensi, Rodradi, et Ratoldi, nec habetur in concilio Carthaginensi iv, nec apud sanctum Isidorum, Amalarium, Alcuinum, et Rabanum; nec erat olim in antiquissimo Ordinario Ecclesiæ Aniciensis quo utebatur Durandus in ordinum collatione, ut ipse testatur in iv sent., dist. 24, quæst. 3: *Sed contra hoc argui potest quia illud in quo imprimitur character debet observari, et probabile est quod observetur in omni Ecclesia, sed traditio libri in ordinatione diaconi non observatur in omni Ecclesia, nec antiquitus forsitan observabatur in aliqua Ecclesia Unde secundum Ordinarium antiquissimum Ecclesiæ Aniciensis, cui præsumimus, liber Evangeliorum non dabatur diacono in ordinatione sua: sed nos volentes nos conformare cæteris Ecclesiis, posuimus de manu nostra in margine dicti Ordinarii quod liber Evangeliorum tradatur cum consueta forma verborum. Quare non videtur quod in traditione libri imprimatur character diaconatus. Et ideo alia opinio est quod character imprimatur in impositione manuum. Per quod datur intelligi quia applicatur*

501 *ad magnum ministerium. Et huic videtur canon concordare 23, distinctione ubi dicitur quod cum ordinatur diaconus, solus episcopus ei manum imponit, eo quod ad ministerium applicetur.* Quare mihi videtur frigida responsio illorum (quæ nec in mentem Durandi venit) qui dicunt Ecclesiam Aniciensem in hoc errasse, cum manifestam videamus conformitatem hujus veteris Ordinarii præfatæ Ecclesiæ cum supra citatis Sacramentorum Codicibus, auctoribus, et concilio Carthag. iv. Nec obstat quod diaconi ex veteri consuetudine legant Evangelium, ut apparet ex epist. sancti Hieronymi ad Sabinianum: *Evangelium Christi quasi diaconus lectitabas*, non enim semper et ubique in Ecclesia fuit, ut clarum est ex his quæ supra de lectoribus docuimus ex sancto Cypriano, et conc. Toletano i. Quod confirmatur ex Sozomeno lib. vii, cap. 19: *Ταυτην τὴν ἱεράν βιβλον (εὐαγγέλιον) ἀναγιγνωσκει ἐνθάδε μόνος ὁ Ἀρχιδιάκονος, πρὸς δὲ ἄλλοις διακόνου.* Ἐν πολλαῖς δὲ ἐκκλησιαστικαῖς οἰ ἱεροῖς μόνου, ἐν δὲ ἐπιστημοῖς ἡμέραν Ἐπισκοποι, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀναστασιμου ἑορτῆς. Id est: Sacrum hunc librum (Evangelium) legit hic (Alexandriæ) solus archidiaconus, apud alios vero diaconi, in multis Ecclesiis soli sacerdotes: diebus autem solemnibus, episcopi, ut Constantinopoli prima feria Resurrectionis dominicæ. Nec dicendum est hos presbyteros et episcopos etiam diaconos fuisse. Id enim minime certum est, cum olim, prætermisso diaconio, multi episcopi et presbyteri crearentur.

Huic doctrinæ lavet quod cum diaconi primum instituti sunt, nondum erant scripta Evangelia. Tandem, in concilio Toletano iv, can. 27, diaconus degradatus accipit tantum orarium et albam cum sua dignitati restituitur: *Si Diaconus inquit concilium, orarium et albam, nulla facta libri Evangeliorum mentione, recipit enim id quod prius in sua ordinatione acceperat, ut est in eodem canone, qui ita se habet: Episcopus, presbyter aut Diaconus, si a gradu suo in-*

* Consule novam operum Ambrosii Editionem ad hunc locum, qui sic profertur: *Cui commisisti dominici sanguinis consecrationem.* Favent tamen lectioni *Petri Cantoris* decem Cod. ms. Gallic. et unus Vatic.

De mutatione vocis *consecrationem* in *dispensationem*, lege notam eruditissimorum Editorum, qua locus hic luculentissime illustratur.

*juste dejectus, in secunda synodo innocens reperiatur, non potest esse quod fuerat, nisi gradus amissos recipiat coram altario de manu episcoporum; si episcopus est, orarium, annulum et baculum; si presbyter, orarium et planetam; si diaconus, orarium et albam; si subdiaconus, patenam et calicem. Sic et reliqui gradus ea in reparationem sui recipiant quæ, cum ordinarentur, perceperant. Ubi hæc verba: Nisi amissos gradus recipiat, non ita capienda sunt, quasi ejusmodi seu episcopus, seu presbyter, seu diaconus, seu subdiaconus, degradatus, gradu suo penitus privatus sit, sed hæc amissio gradus intelligitur duntaxat quoad facultatem ministrandi in tali ordine, et quoad communionem clericalem, ita ut ejusmodi dejectus non posset amplius fungi ordinis sui ministerio, nec communicare cum clericis, sed cum laicis tantum. Quare restitutio ejusmodi instrumentorum non est iterata ordinatio, sed tantum ritus quidam exterior quo significatur ejusmodi dejectum posse jam suo ministerio fungi, et communicare cum clericis; alioqui iteranda fuisset manus impositio quæ his ordinibus est essentialis (si subdiaconatum exceperis, qui per manus impositionem non confertur), quod tamen hic non apparet. In Pontificali ms. supracitato, quod Anglicanum esse creditur, exstat libri Evangeliorum traditio sub hac forma: *Accipe istud volumen Evangelii; lege et intellige, et aliis trade, et tu opere adimple.**

Tandem post indutam stolam in Ordine Romano, et in codice Rheinensi sic habetur: *Sequitur benedictio: Domine sanctæ fidei, spei, gratiæ, etc.* In Codice Ratoldi: *Benedictio post stolas super omnes: In nomine sanctæ Trinitatis, et unice divinitatis. Alia: Domine sanctæ fidei, spei, gratiæ, etc.* Ad consummandum diaconatus officium *Commune votum permaneat, communis Oratio prosequatur, etc.*

In citato Pontificali Anglicano ms., post traditionem libri Evangeliorum diaconi manus unguuntur; ita enim habetur: *Consecratio manuum diaconi de oleo atque chrismate. 502 Consecrentur manus istæ, quæsumus, Domine, et sanctificentur per istam unctionem tuamque benedictionem, ut quæcunque benedixerint benedicta sint; et quæcunque sanctificaverint, sanctificata sint. Per.* Et sane olim in Gallia hic mos inoleverat ut manus diaconis ungerentur; quod manifestum est ex epistola Nicolai papæ I. ad Rodolphum archiepiscopum Bituricensem (Tom. III Conc. Gallia): *Præterea sciscitaris utrum solis presbyteris, an diaconibus debeant, cum ordinantur, manus chrismatis liquore perungi.* Quod non interrogasset pontificem maximum Rodolphus, nisi id moris esse in diaconorum ordinatione alicubi in Gallia compertum habuisset.

749. *Presbyter cum ordinatur, etc.* Ita in Editis et in manuscriptis nostris Codicibus Rheinensi, Ratoldi, Tiliario et sancti Germani a Pratis. In Ordine Romano, et in concilio Carthag. iv, can. 3, et in Pontificali ms., quod Anglicanum esse putatur, pro his verbis, *super ejus caput teneant*, legitur *super illius ponant caput.* In Pontificali Romano hæc omnia aliter in hunc modum habentur: *Pontifex stans ante faldistorium cum mitra, et nulla Oratione nulloque cantu præmissis, imponit simul utramque manum super capita cujuslibet ordinandi successive, nihil dicens, idemque faciunt post eum omnes sacerdotes qui adsunt.*

750. *Oremus, dilectissimi, etc.* Ita in Editis et in Cod. Rodradi et Ratoldi; ita etiam in Codic. Rhem. et in Ordine Romano, in quibus præmittitur allocutio ad populum in hunc modum: *Quantam, dilectissimi fratres, etc.* In Pontificali Romano hæc Oratio plurali numero enuntiatur.

751. *Exaudi nos, quæsumus, Domine Deus noster, etc.* Ita in Excusis, et in Codicibus Rheinensi, Rodradi, et Ratoldi, atque etiam in Ordine et Pontificali Romano, in quibus præmittitur, *Flectamus genua, levate.*

752. *Consecratio.* Ita in Editis et in Codice Rodradi.

PATROL. LXXVIII.

A In Codicibus Rheinensi et Ratoldi additur *τὸ presbyteri.* In Pontificali Romano hæc duo vocabula desiderantur. In Ordine Romano legitur *consecratio eorumdem.*

753. *Domine sancte, Pater omnipotens, etc.* In Codice Ratoldi hæc præmittuntur, *Dominus vobiscum, etc. Sursum corda, etc.* In Pontificali Romano bis præmittuntur *Per omnia sæcula sæculorum.* In Codice Rheinensi hanc Orationem hæc sequuntur: *Consummatio presbyteri sit nobis, fratres, communis Oratio. Item Benedictio: Deus, sanctificationum auctor.* Quæ non exstant in Excusis, neque in Codice Rodradi. Habentur quidem in Codice Ratoldi, sed post unctionem in nuum et capitis; in Ordine etiam Romano, sed post indutam casulam. At in Pontificali desideratur *consummatio presbyteri, sit nobis, fratres, communis oratio, etc.* Sed post indutam casulam dicitur: *Deus sanctificationum auctor.*

754. *Honorum.* In Editis, et in Ordine Romano, legitur *τὸ bonorum, non ita recte.* Vide paulo ante annotata.

B 755. *Pontifices summos.* Id est, episcopos. Ita enim appellati sunt episcopi. Fortunatus, lib. xi, epigr. 13:

Pontifici summo nos commendare precamur;
Regibus et dominis ferte salutis opes.

Intelligit enim ibi sanctum Germanum Parisiorum episcopum. Consule observationes nostras ad Martyrologium sanctorum ordinis sancti Benedicti, et Joannem Savaronem, ad epist. 11 lib. ix Sidonii. Hanc autem Orationem in Codice Ratoldi subjecta sequuntur: *Modo convertat stolam in collo, et induatur casula. Per hæc indumenta stolam et casulam salutis indui merearis, et æternæ perpetuitatis plenitudinem cum sanctis sacerdotibus Christo ministrante capessere valeas.* In Ordine quidem et Pontificali Romano 503 idem ritus exstat, sed sub alia verborum formula: *Accipe jugum Domini, etc.* Exstatque idem ritus in Euchologio Græcorum in ordinatione presbyteri: *Καὶ φέροι τὸ ὀπίσθεν ὄρασιον αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἔμπροσθεν τοῦ δεξιῶν μέρους, id est, et posteriorem orari illius partem transfert ad anteriorem ex parte dextra.* Hinc capiendus est locus concilii Bracarensis iii, can. 3: *Scilicet, ut cum sacerdos ad solemnia Missarum accedit, aut per se Deo sacrificium oblaturus, aut sacramentum corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi sumpturus, non aliter accedat quam orario utroque humero circumseptus, sicut et tempore ordinationis suæ dignoscitur consecratus: ita ut de uno eodemque orario cervicem pariter et utrumque humerum premens, signum in suo pectore præparet [Alibi præferat] crucis. Si quis autem aliter egerit, excommunicationi subjaceat.*

Orarium autem est quod vulgo stolam dicimus, de quo vide Joannem Meursium in Lexico Græcobarbaro, et Isaacium Casaubonum, ad Flavium Vopiscum, in Vita Aureliani. Quod orarium sive stola detur in sua ordinatione presbyteris, patet etiam ex concilio Toletano iv, can. 27. Græcis dicitur *πιτραχήλιον*, ut clarum est ex Theoria mystica sancti Germani patriarchæ Constantinopolitani, quia circum collum componitur.

D 756. *Hic vestis et casulam. Benedictio Patris, et Filii, etc.* Ita in Editis, et in Codice Rheinensi. In Ordine et Pontificali Romano habetur: *Accipe vestem sacerdotalem, etc.* In Codice Ratoldi legitur: *Benedictio post casulas super omnes. Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et his sacerdotalibus vestibus induti, protecti et muniti esse valeatis ab omnibus impugnationibus malignorum spirituum, et sitis benedicti in nomine Domini nostri et in virtute Spiritus sancti in ordine sacerdotali, et offeratis hostias placabiles pro peccatis atque offensionibus omnipotenti Deo, cui est honor et gloria.* In concilio Toletano iv, can. 27, presbytero in sua ordinatione planeta datur, quæ idem est ac casula.

757. *Consecrentur manus istæ, etc.* Ita in Editis, et in Cod. Rheinensi. In Codice Ratoldi legitur: *Consecrentur manus istæ, quæsumus, Domine, de oleo*

sancto, et de chrismate sancto, etc. In Codice Tiliano, Ordine et Pontificali Romano, sic habetur: *Consecrare, et sanctificare digneris, Domine, manus istas.* In Codice Rodradi hæc manuum unctio desideratur. De unctione manuum presbyteri in ejus ordinatione hæc reperire est apud Burchardum, lib. II, cap. 53, ex dictis sancti Augustini loquentis ad presbyteros: *Unde oportet vos semper memores esse tantæ dignitatis, memores vestræ consecrationis, memores sacræ, quam in manibus suscepistis, unctionis; ut nec ab eadem degeneretis, ne manus sacro unguine delibutas percando polluatis.* Apud Amalarium lib. I de Offic. Eccl., cap. 13: *Hunc morem tenent episcopi nostri, manus presbyterorum unguunt de oleo.* Illius mentio fit in epistola Nicolai papæ I, ad Rodolphum Bituricensem archiepiscopum, in qua dicit eam non esse in Ecclesia Romana usitatam, dubitatque an ullibi fuerit aliquando; quod miror propter auctoritates supra citatas, et quosdam ex Codicibus nostris mss., qui usum Romanum sequuntur, ipso Nicolao papa antiquioribus, tum maxime quia remittit ipsum Rodolphum ad epistolam Innocentii I, scriptam ad Decentium Eugubinum, in qua de hac re, ut de Ordinationibus, ne quod quidem, quarum tamen Nicolaus mentionem facit.

Hæc autem manuum unctio fiebat in modum crucis, ut planum est ex Ordine Romano: *Expleta autem Oratione accipiens oleum sanctum, faciat crucem super ambas manus, etc.* Hæc unctio aliter fit in Pontificali Romano. In Codice Ratoldi additur unctio capitis sub hoc titulo, et formula: **UNGATUR CAPUT.** *Ungatur caput tuum et consecretur cælesti benedictione in ordine sacerdotali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti: amen. Pax tibi.* Idem videre est in Pontificali ms. quod servatur in secretario ecclesiæ Rothomagensis, putaturque **504** esse Anglicanum: **CONSECRATIO CAPITIS CUM OLEO.** *Ungatur et consecretur caput tuum cælesti Benedictione in ordine sacerdotali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, amen. Pax tibi, R. Et cum Spiritu tuo.* Quæ quidem unctio capitis cum sua formula non exstat in Editis, neque in aliis Codicibus nostris mss. neque in Ordine et Pontificali Romano.

Sequitur in Codice Ratoldi: **ITEM BENEDICIT MANUS SACERDOTUM.** *Benedic, Domine, has manus, et sanctifica sacerdotem ill. ad consecrandas Hostias quæ pro delictis atque negligentis populi offeruntur, et ad cætera benedicenda, quæ ad usus populi necessaria sunt; et præsta, quæsumus, ut quæcunque benedixerint benedicantur, et quæcunque sacraverint sacrentur, Salvator.* Tandem in Pontificali Romano sequitur traditio patenæ cum Hostia superposita, et calicis cum vino et aqua sub hac verborum forma: *Accipe potestatem offerre sacrificium Deo, tam pro vivis quam pro defunctis, in nomine Domini.*

In Ordibus mss. sancti Germani a Pratis, et Tiliano, et in Ordine Romano exstat ejusmodi instrumentorum traditio cum sua forma, quæ tamen ibi pluraliter effertur: *Accipite potestatem, etc.,* nec in eis ulla sit aquæ mentio. Sed hæc traditio cum sua forma deest in Sacramentariis excusis, ut in Codicibus mss. Rhemensi, Rodradi, sancti Eligii, et Ratoldi, atque etiam in Pontificali ms. quod putatur esse Anglicanum. Non habetur etiam in concilio Carthag. IV, toties citato, nec in concilio Toletano IV, can. 27, neque ulli antiqui Patres mentionem aliquando fecerunt; non sanctus Isidorus, non Amalarium; non Rabanus, non Constitutiones apostolicæ, lib. VIII, cap. 16 et sqq, non omnium antiquissimus Dionysius magnus, qui de sacris ordinibus dedita opera, et ex professo tractavere; nihilque simile in sacris Scripturis repereris; neque Christus, in suprema illa cæna apostolos instituens sacerdotes, illis ejusmodi porrexit instrumenta: neque tum tradidit eis panem et vinum, sed corpus suum et sanguinem sub speciebus panis et vini. His consentit Ecclesia Orientalis, seu Græca, quæ ejusmodi instrumentorum traditione in presbyterorum ordinatione non utitur,

A ut palam est ex eorum Euchologio, quod infra sumus producturi: nec tamen Ecclesia Romana unquam eorum ordinationem improbavit, quæ permittit ut apud nos Græci presbyteri Missas faciant, nobis eas audientibus, quemadmodum etiam in eorum regione facimus, illis celebrantibus; quod esset intolerabilis idololatria, si non essent vere ordinati. Neque in concilio Florentino, in quo Græci cum Ecclesia Romana sunt reconciliati, unquam de eorum ordinationibus dubitatum est; neque in unione Armenorum, cum ipsis Armenis Eugenius IV tradidit ritum Ecclesiæ Romanæ in ordinationibus observandam, pristinas eorum ordinationes irritavit; neque Clemens VIII Russorum episcopos, presbyteros et diaconos, qui ritum Græcorum servabant etiam in suis ordinationibus, cum eos in gratiam Ecclesiæ Romanæ recepit, iterum ordinari censuit. Itaque dicendum est materiam essentiali diaconatus, presbyteratus et episcopatus in manus impositione sitam esse.

B Nihil aliud sonat Scriptura Actorum VI, in septem diaconorum ordinatione: *Orantes imposuerunt eis manus.* I Tim. IV: *Noli negligere gratiam quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.* Et cap. V: *Manus cito nemini imposueris.* II Tim. I: *Propter quam causam admonete ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum.* Confirmatur auctoritate Dionysii magni, cap. 5 Hierar. eccl., qui ex professo agens de præfatis tribus ordinibus, nihil præter manuum impositionem ad eorum materiam requirit.

Hoc patet etiam ex sancto Hieronymo, cap. LVII Isaïæ: *Ordinatio non solum ad imprecationem vocis, sed etiam ad impositionem impletur manuum;* divo Ambrosio, lib. de Dignitate sacerdotali, cap. 5: *Homo imponit manum, Deus largitur gratiam; sacerdos imponit supplicem 505 dexteram, Deus benedicit potenti dextera;* concil. Hispalensi II, can. 5: *Quinto judicio ad agnitionem nostri Examini Agabiensis diaconi relatu deductum est de quibusdam ipsius Ecclesiæ clericis, quorum dum unus ad presbyterium, duo ad levitarum ministerium sacrarentur, episcopus eorum, oculorum dolore detentus, fertur manum suam super eos tantum posuisse, et presbyter quidam illis contra ecclesiasticum ordinem benedictionem dedisse.* Quæ ordinationes a concilio irritantur, quia benedictio fuerat a presbytero pronuntiata. Quod etiam liquet ex Synesio, epist. 66: *Υπὸ τῶν ἐκείνου χειρῶν ἐπίσκοπος ἁγιασθητὶ τῆς Βιθυνίου βασινοπόλεως,* id est, illius manibus episcopus Basnopolis in Bithynia consecratus est. Et epist. 76: *Καὶ ὡς τῆ βασινοῦ χειρὶ προσβύτητος ἀπεδείχθη,* id est, quorum alterius manu presbyter sacratus fuerat.

Multos alios prætermitto, brevitatis causa. Non tamen nullus et nimius ero, si auctoritatem recentioris scriptoris viri gravissimi et doctissimi Mariani Victorii, episcopi Amerini, protulero, qui ad epistolam sancti Epiphani, quæ exstat inter epistolas sancti Hieronymi, tom. II, sic ait: *Ordinatio autem fiebat cum Oratione et manus impositione, quemadmodum nunc Ecclesia utitur, etc.*

Hic igitur vides ordinationem ad manuum impositionem impleri, et ad eandem Spiritus sancti gratiam conferri; ac proinde efficitur manuum impositionem non esse ordinationi accidentariam, nec esse solam dispositionem ad gratiam, ut quidam volunt. Præterea non est credibile concilia et Patres tantum de his quæ sunt ordinationi contingencia locutos fuisse, de his vero quæ sunt illi essentialia tacuisse, præsertim concilium Carthaginense IV, quod enucleatius omnia quæ ad ordinum materiam spectant describit.

Nec valet id quod quidam respondent, concilium non omnia posuisse, quia librum Pontificalem non scribebat. Nam etsi concilium librum Pontificalem non scriberet, non erat tamen adeo difficile ac lædiosum traditionem instrumentorum in trium illorum ordinum hierarchicorum explanatione annotare,

una aut altera linea fieri potuisset, ut in in-
us ordinibus factum fuerat. Præterea libri
entorum a nobis producti erant libri Pontifi-
quibus utebantur pontifices in ordinum colla-
rgo in illis omnes essentielles materiæ assi-
r; at nihil aliud continent quam concilium
ginense iv. Igitur in ipso concilio omnes ordi-
neriæ essentielles continentur. Cum autem
m in hac parte mite conveniat cum sacra-
ra, aliis antiquis conciliis, Patribus ac libris
entorum, necessario concluditur illud quoad
æ essentialis assignationem in tribus illis or-
nihil prætermisisse. Deinde si concilium ma-
ssentiales inferiorum ordinum tam diligenter
vit, cur idem in aliis ordinibus quæ sunt gra-
onderis et momenti non præstiterit? Si dicas
rætermisissas fuisse, quia vulgares et notæ
lem etiam de materiis, inferiorum ordinum,
nt æque vulgares ac notæ, dicendum erit.

em hæc doctrina manifeste colligitur ex eo-
ncilio, can. 5, ubi agens de ordinatione sub-
sic ait: *Subdiaconus cum ordinatur, quia
impositionem non accipit, patenam de manu
i accipiat vacuam, et calicem vacuum, etc.* Si
raduntur instrumenta subdiacono, quia non
us imponuntur, recte sequitur tribus illis sub-
bus ordinibus non esse necessariam instru-
um traditionem, quia manus illis imponun-
proinde nihil de materia illis essentiali a-
o fuisse prætermisissam. Quare quemadmodum
res ordines sola instrumentorum porrectione
anuum impositione, sic tres illi superiores
anuum impositione, sine instrumentorum tra-
perfici possunt, et par utrobique ratio a con-

ccedit auctoritas Facultatis theologicæ Pari-
aliarum facile principis, in cujus thesibus pu-
æc doctrina vulgo defenditur, ut in quadam
Junii, anno 1633, quam profert reverendissi-
doctissimus **506** Pater Jacobus Sirmondus,
Antirrhethici, cui inditum est: *Quibus ordi-
natio est manuum, his solam sufficere ad valo-
mitatemque sacramenti.* In thesibus Jacobi de
uge Parisini baccalaurei Navarrici, Ecclesiæ
ivensis canonici, ordinarii reginæ eleemosy-
ie 19 Januarii anno 1639, pro majore ordi-
i scholis theologorum reginæ Navarræ, præside
V. Alberto de Saint-Gilles doctore Parisiensi,
armelitas theologiæ professore, dedicatis il-
imo viro Augustino Potier Bellovacensium
i, et magno reginæ eleemosynario, in quarum
positione hæc habentur: *In ordinatione mi-
um reperitur symbolum seu ritus externus, sci-
mus impositio, quæ in episcopis, presbyteris et
s, ut essentialis designatur; cætera ad integritate-
terix duntaxat spectant.* In thesibus Henati
lle baccalaurei theologi, et rectoris Universi-
udiorum, 21 Junii, eodem anno, in exteriori-
rbonæ scholis, pro majore ordinaria præside
i. Jacobo Charton doctore theologo, et socio
ico, Ecclesiæ Parisiensis canonico, et Pœni-
io presbytero, dedicatis illustrissimo viro Do-
etro Seguier Franciæ cancellario, in quarum
positione hæc videre licet: *Impositio manuum
illis materia, librorum aut vasorum porrectio
ria.* In thesibus Joannis Helyes Bajocensis
aurei Navarrici, pro majore ordinaria, in aula
Navarræ, 13 mensis Octobris, eodem anno,
e S. M. N. Joanne Nicolai apud prædicatores
iæ professore, dedicatis illustrissimo viro
o Henrico Ludovico Habert de Montmort mar-
comiti, etc., in quarum ultima positione hæc
sunt: *In episcopis, presbyteris et diaconis in-
materia instrumentorum porrectio, essentialis
impositio.* In thesibus Michaelis de Beauhar-
urelianensis, baccalaurei Sorbonici, 10 De-
s, anno 1639, pro minore ordinaria, in exte-

A terioribus Sorbonæ scholis, præside S. M. N. Jacobo
Pereyret doctore theologo, et professore Navarrico,
dedicatis sanctæ memoriæ Roberto de Sorbona, in
quarum quinta positione hæc continentur: *Populus
omnis Christianus ita est gens sancta et regale sacerdo-
tium, ut non tamen quilibet fidelis offerendi sacrificii
habeat potestatem, sed qui divina vocatione consecratus
est in presbyterum per episcopalem manuum imposi-
tionem, quam hierarchicorum ordinum essentialiam ar-
bitror materiam.* In thesibus Antonii Arnaud Parisini,
baccalaurei Sorbonici, Ecclesiæ Virodunensis cano-
nici, pro majore ordinaria, die 13 Januarii, anno 1640,
in scholis Sorbonicis, præside S. M. N. Juliano Jou-
bert, apud prædicatores Parisienses Theologiæ pro-
fessore, dedicatis verum Israellem vero de cælo pane
pascenti, in quibus hæc reperire est positione tertia:
*Essentialis ad diaconatum, cæterosque superiores ordi-
nes materia manus impositio esse videtur.* Plures alias
ejusmodi theses producere possem; sed ne sim ni-
mius, supersedeo.

B Nec est quod quis nobis opponat Bullam Euge-
nii IV, in qua videtur materiam diaconatus et pres-
byteratus in traditione instrumentorum constituere,
siquidem explicanda est de materia accessoria, vel
de integrante, ut aliis placet. Nonnulli dicunt mate-
rias fuisse dilatatas. Si vero pontifex nullam facit men-
tionem impositionis manuum, id factum est quia jam
erat in usu apud Armenos, quibus peculiarem Ec-
clesiæ Romanæ ritum tradere volebat. Plura vide
apud Petrum Arcudium, lib. vi de Sacramento ordi-
nis, cujus opus Romæ approbatum est auctoritate
Pauli V, pontificis maximi.

His autem ita constitutis, quid sit manus, seu ma-
nuum impositio (quandoquidem de illa controversatur)
quærendum est. Manus impositio est positio manus
super caput alicujus; id palam est ex sancto Diony-
sio, cap. 5 eccl. Hierar.: *Ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὰ θεοπα-
ράδοτα λόγια καὶ τὴν ἰσραηλικὴν χεῖρα*, id est, super
caput habet divinitus tradita oracula, id est Evange-
lium, et manum pontificis; et paulo post de presby-
teri ordinatione: *Sacerdos, flexis genibus ante divi-
num altare, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὴν ἰσραηλικὴν δεξιάν*, id
est, **507** pontificis dexteram super caput habet; et
similiter de ordinatione diaconi scripsit: *Minister
uno poplite flexo, ante divinum altare, ἐπὶ κεφαλῆς ἔσχε
τὴν τοῦ τελούντος αὐτὸν ἰσραήλου δεξιάν*, id est, dexte-
ram illius qui eum initiat super caput habet. Consen-
tiunt apostolicæ Constitutiones, lib. viii, cap. 16 et
sequentibus, ubi dicitur, *τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς
ἐπιτίθει αὐτός*, id est, manum super caput ipse impo-
ne. Clarum est etiam can. 3 concilii Carth. iv, de
Ordinatione presbyteri: *Episcopo eum benedicente,
et manum super caput ejus tenente*; et can. 4: *Solus
episcopus qui eum benedicit manum super caput illius
ponat.* Idem patet ex Sacramentariis Editis, et mss.
sancti Eligii, Ratoldi, Rhemensis, ex Ordinibus mss.
Tiliano, et sancti Germani a Pratis, et ex Ordine et
Pontificali Romano, in quibus omnibus nulla est
manus impositio, nisi manus ponatur super caput. Id
etiam planum est ex his Metaphrastæ verbis, cum
agit de sancto Joannis Chrysostomi in presbyterum
creatione: *Ut autem accesserunt ad sacrum altare, et
ipse, ut lex est, ὑπέσχε τῷ ἰσραήλ τὴν κεφαλὴν, τοῦτου
δὲ χεῖρας ἐπέτιθεντο*, id est, pontifici caput submis-
set, illius vero manus impositæ fuissent. Id suadet
versio Syra Actorum vi, in qua legitur, *posuerunt
super eos manus*, cum in Vulgata interpretatione
juxta textum Græcum legatur, *imposuerunt eis ma-
nus* (Lib. vi, de Sacramento ordinis, cap. 7).

Quæ cum ita sint, Petrus Arcudius nobis venit re-
futandus, qui scribit ipsam instrumentorum porrec-
tionem esse manuum impositionem, quia pontifex
eo ipso quod tradat instrumenta, manum imponit; et
imprimi characterem, non tam propter instrumenta
quam propter actionem et porrectionem ipsius ponti-
ficis, quam manuum impositionem appellat. Quod si
verum est, dicendum erit baptismum conferri per

nem sequitur: *Consummatio presbyterorum. Sit nobis communis Oratio. fratres, ut hi qui in adiutorium et utilitatem vestræ salutis eliguntur, etc.* Deinde. *ἸΤΕΜ ALIA: Sanctificationum omnium auctor, cujus vera consecratio, cujus plena Benedictio est, tu, Domine, super hos famulos tuos ill. quos presbyteratus honore dedicamus, gratiam tuæ Benedictionis infunde, etc.* Hac completa Oratione sequitur in eodem Codice: *Modo legatur Epistola, Tractus, et Evangelium, et tunc offerant omnes sacras oblatas. Ubi legendum puto sacrandas, loco sacras. Nam olim omnes panem et vinum de quibus essent communicaturi in altari offerebant. Quod patet ex eodem Codice Ratoldi in consecratione episcopi, ubi post unctionem episcopi hæc sequuntur: Legatur Evangelium secundum Lucam. In illo tempore facta est contentio. Et tunc offerat panem et vinum ipse et omnes. Ubi τὸ ipse est episcopus qui ordinatur, et τὸ omnes sunt alii episcopi assistentes et cæteri clerici.*

508. *Episcopus cum ordinatur.* In Editis ante hæc verba habetur examen seu interrogationes, cæque secundum usum Gallorum, ut notant Codex Tilianus et Ordo Romanus, quæ in concilio Carthag. iv diversæ sunt. At in Sacramentariis nostris mss. nullæ sunt. Episcopus, juxta interpretationem sancti Ambrosii, cap. 6 libri de Dignitate sacerdotali est superinspector, id est speculator, custos. Apud Plutarchum, in Numa, τῶν παρθένων ἱερῶν Ἐπίσκοπος, id est, sacrarum virginum custos, de summo Pontifice. Apud jurisconsultos in legem ult., ff. de munere et honore episcopi, est qui præest panem, cæterisque rebus venalibus. Apud Athenienses præfectus et custos urbis alicujus illis subditæ, ad eam missus inspicendi gratia ea quæque a singulis geruntur qui a Laconibus Ἄροιστῆς; appellatur, ut docet Harpocration, meminit Julius Pollux, lib. viii, cap. 1: ad cujus similitudinem apud nos qui in unaquaque civitate rebus divinis et sacris præest dicitur episcopus. In Codice Ratoldi quædam præmittuntur quæ huc transferre, quia non sunt contemnenda, mihi visum est:

« *Electio quomodo a clero et a populo eligitur episcopus in propria sede cum consensu regis, archipræsulisque, omnique populo [Leg. omnique populi].*

« *Domino Francorumque meritis conquando Pari [Forte patri] Patrum Domino N. præsulium summo cunctus clerus omnisque populus sanctæ ill. Ecclesiæ multimodam in Domino optamus salutem. Igitur quoties aliqua plebs vestræ ditioni subdita a proprio fuerit viduata pastore, non aliunde nisi a vobis est implorandum auxilium, quem ad hoc divina præordinavit Majestas, ut non solum vestros specialiter pascatis filios, sed etiam rectores non habentibus et spiritali pabulo indigentibus pastores tribuat. Quapropter ad vestræ sanctitatis paternitatem fiducialiter nostras fundimus preces, poscentes, videlicet, ut hunc ill. summæ honestatis humilem vestrum famulum nobis pontificem ordinare indigemini [Leg. dignemini]. Cujus conversationem et mores, in quantum cognovimus, laudamus et ad tam dignum quis idoneum testificamus. Et quoad Benedictionem [Leg. a benedictione] episcopali immunes sumus, ejus doctrina et exemplo roborati, ad viam salutis, Domino miserante, quasi perditam onus [Leg. ovis] et inventa re nituros nos credimus. Quod decretum nostris manibus roboratum ill. Ecclesiæ vestræ vobis dirigere statuimus. Anno Incarnationis Domini, et episcopatus vestri, et regi ill. annorum illorum indictione tale, datarum tale.*

« *Oratio ab archiepiscopo dicenda post electionem super electum et super se.*

« *Oremus, fratres, ut Deus et Dominus noster Jesus Christus nos et electum nostrum gratia Spiritus sancti illustrare dignetur. Per.*

A « *Sequitur admonitio episcopi [Leg. archiepiscopi].*

« *Hæc solita [Leg. solida] mente et studio vigilantia conserva, et tibi commissis nota facere cura, ut unanimes uno ore collaudetis Deum de suis erga vos beneficiis, cui exhibendus est honor et gloria. Per omnia.*

« *Promissio.*

« *In nomine altithroni conditoris Regis æterni, ego N. humilis Christi famulus, licet indignus, ad episcopalem ill. Ecclesiæ solem electus ad regendam eam Deoque servatam [Leg. servandam], suppliciter confiteor cum omnipotentis Dei auxilio, et quantam voluerit mihi gratiam superna sapientia revelare, et vitam commodare in hoc sæculo, quod ego, sancte Salvator mundi, ill. et venerando Patri archiepiscopo ill. ejusque successoribus, quem superna providet gratia, et nobis prædestinat in Patrem, devota et fidei mente semper deservire et obedire desidero, stabilemque me esse permanentem sine aliqua dissimulatione et deceptione omnibus diebus, quantum spiritus erit in naribus meis, et vita comis fuerit, nunquam ad dexteram, neque ad sinistram ab illa sede ill. Ecclesiæ, quæ caput est [Leg. declinabo], sed sine aliquo scrupulo diabolicæ fraudis, et humili devotione, et sincera mente, illo præfato Patri ill. et successoribus ejus, quem divina gratia ad illam sanctam sedem prædestinavit episcopum, deservire et obedire omnibus viribus meis Deo omnipotenti confiteor. Et illa sanctam apostolicam fidem, quam Patri nostri digne servaverunt, cum omni humilitate et obedientia divina simul et humana sicut prædecessores mei ipsa sede sancta Ecclesiæ Christi subjuncti sunt, semper servare me velle humiliter per omnia fateor. Et quod illi hic et ibi juste plebi Dei prædicaverunt, et custodiendo impleverunt, hoc prædicare et observare non cesso, favente et volente pio Domino et Salvatore nostro Jesu Christo.*

C « *Item admonitio post promissionem.*

« *Memor sis sponsionis et desponsationis ecclesiasticæ, et dilectionis Domini Dei tui in die qua assecutus es hunc honorem, cave ne obliviscaris illius.*

« *Benedictio ad annulum episcopi.*

« *Creator et conservator humani generis, dator gratiæ spiritalis, largitur æternæ salutis; tu, Domine, permittite tuam Benedictionem super hunc annulum, et armata [Leg. armatus] virtute cælestis defensionis proficiat illis [Leg. illi] ad æternam salutem. Per.*

« *Hic detur annulus in digito.*

« *Accipe ergo annulum discretionis, etc., ut in Ord. Rom.*

511 « *Benedictio baculi.*

D « *Tu baculus nostræ et rector per sæcula vitæ, « Istum sanctifica pietatis jure bacillum, « Qua mala sternantur, quo semper recta regantur.*

« *Hic detur baculus pastoralis.*

« *Accipe baculum sacri regiminis, etc., ut in Ordine Romano.*

« *Item alia datio.*

« *Accipe baculum pastoralis officii. Et sis in corrigendis vitiis sæviens, in ira iudicium sine ira tenens; cum iratus fueris, misericordiæ remissens. Per.*

« *Modo surgendi sunt, et incipiatur Introitus.*

« *Elegit te Dominus sibi in sacerdotem. Psalm. Exaudiat te Dominus. Ad R. Mittat tibi. ALIA Antiph. Sicut fui cum Moyse. Psalm. Exaudiat te Dominus. Antiph. Benedixit te hodie Deus. Psalm. Deus Deorum.*

ORATIO AD MISSAM IN DIE. Oremus, dilectissimi nobis, ut huic viro, etc., ut infra in Codice sancti Eligii. EPISTOLA: Charissimi, fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat. R. Memor sit omnis sacrificii tui. V. Mittat tibi Dominus. R. Immola Deo. Tr. Desiderium. All. Disposuit. All. Diffusa est gratia.

« Hic ordinandus est episcopus antequam legatur Evangelium, post All., et tunc debent duo episcopi deducere illum per manus extra secretarium in præsentia archiepiscopi ante altare, et prosternens se et cæteri faciant litaniam. Finita tenentes librum Evangelii super scapulas, et archiepiscopus benedicat eum. »

Hactenus Ratoldi Codex de episcopi ordinatione, in cujus titulo apparet, olim tempore, regum in Gallia fuisse episcopos cleri et populi suffragiis electos, adhibito regis consensu, qui non raro auctoritate sua quem vellet episcopum ordinari imperabat, ita ut, illa sæpius prævalente, debiles admodum essent electiones. Id passim testatur Gregorius Turonensis in historiis Francorum, et in Vitis Patrum; atque alii Francorum historiæ scriptores; tandem per concordata inter Leonem X pontificem maximum et Franciscum I Francorum regem prorsus avulsæ sunt, auctoritate nominationis penes regem, et confirmationis penes pontificem remanente. In cæteris Ecclesiæ Occidentalis regionibus eadem electionum libertas clero et populo salva et integra permansit, dum, excusso Romanorum imperatorum jugo, eorum leges haud imparem Francorum regibus circa electiones auctoritatem sibi vindicarunt. Apud Græcos quidem seu Orientales perseverant electiones, sed, excluso clero et populo, jus electionis ad solos comprovinciales episcopos devolutum est. Theodorus Balsamon contendit ita statutum fuisse can. 4 concilii Nicæni primi; quæ quidem sententia non mihi placet, quia canon citatus non de electione, sed manus impositione haud dubie intelligendus est; quia cum dixit constitutionem faciendam esse a comprovincialibus episcopis, statim ejusmodi constitutionem appellat χειροτονία, id est, manus impositionem, quam vult saltem a tribus episcopis fieri, si aliis episcopis per aliquod impedimentum adesse non liceat, qui tamen per litteras consensum præbeant. Confirmatur ex canone 6 concilii Sardicensis sub Constantio imperatore post dictum Nicænum concilium celebrati: Τὰ δὲ πλήθη συναθροισθέντα παρακαλοῦν γενέσθαι τὴν κατὰστασιν τοῦ παρ' αὐτῶν ἐπιζητουμένου Ἐπισκόπου. Id est: Congregata autem multitudo roget ut fiat constitutio episcopi a se requisiti. Ibi enim agitur de constitutione, hoc est ordinatione episcopi jam plebis suffragiis electi; ad cujus ordinationem si quis ex episcopis comprovincialibus non convenerit, statuit concilium ut per litteras moneatur. Ubi cum κατὰστασις sit ordinatio, et eodem vocabulo utatur canon concilii Nicæni, signum est concilium Nicænum fuisse de ordinatione locutum, non vero 512 de electione; ac proinde cleri et plebis suffragia in episcoporum electionibus ab eo non fuisse repudiata. Imo ipsum concilium Nicænum mentem suam explicat in epistola synodica ad sanctas Dei Ecclesias per Alexandriam, Ægyptum, Pentapolim, etc., in causa patriarchæ Alexandrini adversus Meletianos: Μόνον εἰ ἄξιοι φαίνονται, καὶ ὁ λαὸς αἰροῖτο etc. Id est: Tandem si digni sunt, et populus elegerit, consentiente ipsis, et confirmante episcopo catholicæ Alexandriæ. Id etiam palam est ex undecima concilii Chalcedonensis actione, in qua Anatolius patriarcha Constantinopolitanus, in depositione Bassiani et Stephani episcoporum, qui contra canones fuerant Ephesiorum Ecclesiæ Pontifices ordinati, sic ait: Dabitur autem Ephesiorum metropoli episcopus a Deo monstratus; καὶ παρὰ πάντων τῶν μελλόντων ποιμαίνεσθαι ψηφισόμενος, id est, et ab omnibus qui pascendi sunt electus.

Sed et innumera propemodum ejusmodi per clerum et plebem electionis, etiam post dictum concilium Nicænum, prostant exempla. Petrus episcopus

A Alexandrinus, prius a sancto Athanasio designatus, ab omnibus, tam ecclesiasticis quam magistratibus suffragantibus, electus est, ut scribit Theodoretus, lib. iv Hist. eccles., cap. 18. Apud Synesium, epist. 76, Antonius presbyter in Olbiatis vici episcopus, non solum episcoporum qui aderant, sed etiam totius populi qui convenerat, suffragiis eligitur. Epistola ejusdem Synesii 67 nihil aliud sonat. Apud Sozomenum, lib. viii Hist. eccles., cap. 19, Nilammon exiguæ civitatis Geras a plebe episcopus electus est. Mortuo Paulino Antiochiæ pontifice, Evagrius populi suffragiis illi subrogatur, ut scribit Socrates lib. v Hist. eccles., cap. 15. Timotheo Æluro pontifice Alexandrino in exilium acto, Timotheus alter civium Alexandrinorum calculis in ejus locum suffectus est, ut scribit Evagrius lib. ii Hist. eccles., cap. 41. Sanctus Joannes Chrysostomus communibus cleri et populi votis, assentiente etiam imperatore, Constantinopolitanus episcopus electus est, ut scribit Sozomenus lib. viii Hist. eccles., cap. 2.

Nec obest synodi Laodicenæ canon. 13, quo statuitur quod non oporteat permittere turbis ut eligant eos qui in sacerdotium alleguntur, siquidem ibi non rejiciantur clericorum et honorabilium civium suffragia, sed eorum qui sunt ex face plebis, qui non raro in ejusmodi comitiis tumultus et seditiones excitant.

759. Duo episcopi portant et tenent Evangeliorum codicem super caput ejus. Ita in Editis. In concilio Carthagin. iv, can. 1, et in Codice Rhemensi legitur: Super caput et cervicem ejus. In Codice Tiliano: Super verticem ejus et inter scapulas clausum. In Ordine Romano: Super cervicem ejus, et inter scapulas clausum. In Pontificali Romano: Super cervicem et scapulas, juxta quod liber apertus esse debet.

Ritus autem imponendi libri Evangeliorum super caput Episcopi, cum ordinatur, est antiquissimus, de quo agit sanctus Dionysius, cap. 5 eccles. Hierarchiæ: Ο ἱεράρχης ἐπὶ τὴν ἱερορικὴν τελείωσιν προσαγομενος, αὐτῶ τῷ πρῶτῳ κλίνας ἐπιποιθεῖν τοῦ θυσιαστηρίου, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχει τὰ θεοπαράδοτα λόγια καὶ τὴν ἱερορικὴν χεῖρα. Id est: Pontifex qui ad initiationem pontificiam accedit, utroque genu flexo ante altare, supra caput habet eloquia divina manumque pontificiam; ubi per eloquia divina facile intelligitur Evangelium, ut clarum est ex multis locis Georgii Pachymeræ in paraphrasi hujus capituli. Sanctus Joannes Chrysostomus, in Oratione quæ inscribitur: Quod idem sit legislator Veteris ac Novi Testamenti: Διὰ τοῦτο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ταῖς χειροτονίαις τῶν ἱερέων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τίθεται. Id est: Quocirca in Ecclesia in ordinationibus episcoporum, Evangelium Christi eorum capiti imponitur. Petrus Damiani, serm. 1 de dedicatione: Ponitur et Evangelica pagina super caput illius recumbentis, ut verbo vitæ sentiat excedere rationem, et oculi ejus deficient in eloquium Domini. Idem videre licet in concilio citato Carthag. iv, et in Sacramentariis 513 et Ordinibus supra citatis (In ordine creationis episcopi), atque etiam in Euchologio Græcorum: Διαπύσσει τὸ εὐαγγέλιον ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ ἐπιτίθει τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ τραχήλῳ τοῦ χειροτονουμένου συναρπασμένου τῶν ἄλλων ἀρχιερέων. Id est: Aperit Evangelium Pontifex, et imponit capiti et cervici illius qui ordinatur, aliis pontificibus simul una tangentibus.

Sed his adversatur Amalarius, lib. ii de Offic. eccl., cap. 14: Dicit libellus secundum cujus ordinem celebratur ordinatio apud quosdam, ut duo episcopi teneant Evangelium super caput ejus, quod neque vetus auctoritas intimat, neque apostolica traditio, neque canonica auctoritas. Sed ista omnia ex citatis locis salis refutantur, imo ipse quamvis ejusmodi impositionem libri Evangeliorum minime probet, tamen illius mysticam interpretationem statim subjungit: Potest tamen Evangelii impositio super caput monere tenentes, aut quo Dominus idem vangelium firmet in corde ejus deprecetur, aut ut moneant eum qui consecratur recordari se amplius esse sub jugo Evangelii quam foret.

Alias rationes refert sanctus Joannes Chrysostomus, Oratione citata, ut discat is qui ordinatur se veram Evangelii tiaram accipere, et ut discat, etsi omnium sit caput, se tamen subditum esse legibus. Aliam addit sanctus Dionysius, cap. citato, quia vis perfecta atque scientia pontificibus divinitus conceditur, qui eam in alios sint transfusuri. Porro in omnibus nostris Sacramentariis, Ordinibus, concilio Carthaginensi, et Euchologio supra citatis, liber Evangeliorum ab episcopis imponitur; sed apud Clementem, lib. viii Constit., cap. 4, a diaconis; in Pontificali Romano ab uno ex cappellanis.

760. *Reliqui omnes episcopi.* Multi episcopi ad unius ordinationem convenire solent, illi videlicet qui sunt ejusdem provinciæ in qua episcopus consecratur, ut statuitur in concilio Sardicensi, can. 6, et Antioch., can. 9. Quod si omnes adesse non potuerint, a tribus saltem, cæteris per litteras consentientibus, ordinandus est, ut decernitur can. 4 concilii Nicæni. Canon 18 concilii Toletani iv idem statuit. Canon primus apostolorum statuit ut episcopus a duobus vel tribus ordinetur. Synesius, epist. 67, ait Siderium Palæb scæ non fuisse legitimum episcopum, quod a tribus episcopis non fuerit ordinatus. Ita in concilio Arelatensi i statuitur, can. 20. Concilium Arausicanum i, can. 21, prohibet ne episcopus a duobus episcopis ordinetur.

761. *Caput ejus tangant.* In Cod. Ratoldi et in Cod. qui Anglicanus esse creditur, nullus est capitis contactus, nec manus impositio. In Editis hæc sequuntur: *Hoc facto accipiat patenam cum oblatis, et calicem cum vino, et det ei, dicens: Accipe potestatem offerre sacrificium tam pro vivis atque defunctis.* Quæ cum non exstent in Codicibus nostris mss. neque in Cod. Tiliano, neque in Ordine et Pontificali Romano, videntur esse supposititia. In Cod. Rhemensis sequitur exhortatio ad populum: *Servanda est, dilectissimi fratres, etc.*

762. *Oratio, etc.* In Cod. Angl. habetur: *Et has dicant episcopi super ipsum Orationes.*

763. *Oremus, dilectissimi, etc.* Ita in Editis et in Cod. Rhemensis. Abest a Codice Rodradi. In Cod. Ratoldi non habetur hoc loco, sed prima est Oratio Missæ in qua sacrat episcopus, plurali numero in singularem mutato. In Ord. et Pontif. Rom. postponitur sequenti Orationi.

764. *Ad utilitatem providendam electis.* In Ord. et Pontif. Rom. legitur: *Utilitati Ecclesiæ providens.* In Cod. Ratoldi: *Ad utilitatem Ecclesiæ provehendo.* Optime quidem in Ord. et Pontif. Romano, sed diversa ab aliis sensu.

765. *Adesto, Domine, supplicationibus nostris, etc.* Ita in Editis, et in Codicibus Rodradi et Ratoldi et 514 Ord. Rom. In Cod. Rhemensis alia est Oratio, sed sub eodem sensu: *Exaudi, Domine, supplicum preces, ut quod nostro gerendum est ministerio, tua potius virtute firmetur. Per Dom.* Non exstat in Pontif. Romano.

766. *Propitiare, Domine, etc.* In pontificali Romano ante hanc Orationem habentur hæc verba, *Accipe Spiritum sanctum;* quæ non sunt in Editis, neque in Codicibus nostris mss., neque in Ordine Romano, neque in Cod. Tiliano.

767. *Deus honorum omnium.* Ita in omnibus aliis Codicibus nostris mss. In Editis legitur *Deus honorum, etc.* male; vide supra annotatas In Cod. Tiliano, et Ord. et Pontificali Rom., *Deus honor omnium.*

768. *Deus omnium dignitatum.* Ita in Editis et in Codicibus mss. Rodradi et Ratoldi. A Cod. Rhemensis abest.

769. *Et pontificalem gloriam non jam nobis honor committit vestram, etc.* Id testatur Fortunatus lib. ii, epigr. 10, de sancto Germano Parisiorum pontifice:

In medio Germanus adest antistes honore
Qui regit hinc juvenes, subrigit inde senes,
Levitæ præeunt, sequitur gravis ordo canentum,
Hos gradiendo movet, hos moderando trahit.

A Illo tamen sensim incedit, velut alter Aaron
Non de veste nitens, sed pietate placens.
Non lapides, coccus, clarum aurum, purpura, byssus
Exornant humeros, sed micat alma fides.

Ubi in Editis legitur *cidarim*, sed nullus est sensus; in Cod. ms. sancti Germani a Pratis habetur *Cidar*, sed ei eadem scriptura legitur τὸ *Clar* superpositum linea vocabulo *Cidar* subducta, ad erroris notam; quare ex illo *Clar*, feci τὸ *clarum*, et clarus est sensus.

770. *Quia et illa, quæ tunc carnalibus blandiebantur obtutibus, ea potius quæ in ipsis erant intelligenda poscebant.* Ita in omnibus Codicibus toties supra citatis; in quibus arbitror τὸ *quam* desiderari. in hunc modum, *Quia et illa quæ tunc carnalibus blandiebantur obtutibus, ea potius quam quæ in ipsis erant intelligenda poscebant*, id est populus ille carnalis plus vestium fulgore delectabatur quam mysteriis quæ hoc splendore significabantur.

B 771. *Summi sacerdotii.* Summum sacerdotium est episcopatus, ut summus sacerdos episcopus, quem admodum supra notatum est.

772. *Ut quidquid illa velamina in fulgore auri, etc.* Quod præclare præstitit supra nominatus sanctus Germanus Parisiorum pontifex, ut de eo cecinit Fortunatus carmine supra citato:

Iste satis melior veteri quam lege sacerdos;
Hic quia vere colit quod prius umbra fuit.

773. *Hic accipis chrisma.* Hæc verba desunt in Editis.

774. *Cælestis unguenti flore sanctificare, etc.* Ungitur pontifex in modum crucis, quemadmodum videtur in Codice Rodradi.

In aliis Codicibus nostris mss. non sunt depictæ cruces, non tantum in ordinatione episcopi, sed nec etiam in aliorum graduum collatione, quæ tamen olim in omnibus gradibus adhibebantur, sicut etiam hodie, ut apparet ex 515 Pontificali Romano et Euchologio Græcorum; quod manifestum est ex sancto Augustino, sermone 181, de Tempore: *Hoc enim signo crucis consecratur corpus dominicum, sanctificatur fons baptismatis, iniantur etiam presbyteri et cæteri gradus ecclesiastici.* Sanctus Dionysus, cap. 5 de Hierarchia ecclesiastica id testatur de episcopo, presbytero et diacono, quando quidem de trium horum duntaxat graduum, consecratione scripsit: *Ἐκάστῳ δὲ αὐτῶν ἡ σταυροειδὴς ἐνσημαίνεταί πρὸς τοῦ τελούοντος ἱερέως σφραγίς*, id est, unicuique eorum signum crucis a consecrante pontifice imprimitur. Sanctus Joannes Chrysostomus, homilia 55, in Matthæum, loquitur indifferenter: *Κἄν ἀναγεννηθῆναι ὁ δὲ σταυρὸς παροργίνεται, κἄν τροφῆναι τὴν αἰσθητικὴν ἐκείνην τροφῆν, κἄν χειροτονηθῆναι.* Id est: Nam crux Domini adest, cum nos regenerari, cum mystico cibo ali, cum ordinari oportet.

D 775. *Hic fupis in cadut ejus.* Nempe chrisma. In Codice Ratoldi legitur: *Hic ponatur oleum super caput ejus.* In Codice Tiliano, et in Ordine Romano habetur: *Hic mittat chrisma in caput episcopi in modum crucis, ungetur, et consecratur, etc.* Hæc unctio capitis in ordinatione episcopi sit ex more veteri, quem cognoscere licet ex Amalario, lib. ii de Officiis, cap. 14, ubi agit de pontificis ordinatione; *Additur etiam ad consecrationem ejus infusio olei super caput.* Ex Optato Milevitano, lib. ii adversus Parmenianum, ubi agens de schismaticis qui catholicos episcopos degradarunt, et ad pœnitentiam dejecerunt, scribit: *Et vocem Dei auribus non admittitis vestris, qui in cævo Psalmo sic ait: Ne tetigeritis unctos meos, neque in prophetis meos manum miseritis. Unctos autem esse reges et sacerdotes et libri Regnorum indicant, et David, in Psalmo cxxxii, sic ait: Sicut unguentum quod descendit in barbam Aaron, et tamen eos contra iisdem viribus conati estis præcepta contemnere, quibus qui Dominum timent mandata conantur implere. Docete ubi vobis manlatum est radere capita sacerdotum cum e contrario sint tot exempla proposita fieri non debere.*

Saul antequam peccaret ungi meruit, post unctionem non leviter offendit. Hoc Deus cum videret, propter oleum non tangendum, volens exemplum proponere, pœnitentiam suam professus est; sic enim legitur xdiisse Dominum: *Pœnitet me unxisse Saul in regem. Et utique potuit Deus oleum, quod dederat auferre; sed cum voluit docere non debere contingi oleum etiam in peccatore, ipse qui deberat pœnitentiam gessit. Igitur Deus si, ut te doceret, quod dedit auferre non potuit per quod noluit, tu quis es qui auferas quod non dedisti? et qui parare debebas aures ad audiendum, parasti novaculam ad delinquendum, Ibi conqueritur Optatus quod schismatici sacrilegas manus capitibus episcoporum immiserint, ut auferrent sacrum oleum sive chrisma, hoc est degradarent, et de honore episcopali dējicerent, radendo capita eorum; opponens illis Dei exemplum, qui a Saule rege impio oleum quod dederat non abstulit.*

Itaque ejusmodi rasura hic non est ad pœnitentiam sed ad degradationem; et quamvis demissi fuerint catholici episcopi ad pœnitentiam per schismaticos, constat etiam degradatos fuisse et honore dejectos; nam supra ait: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes. Et infra: Ergo linguas vestras acuis in gladios, quas movistis in morte non corporum, sed honorum. Invenistis diaconos presbyteros, episcopos; fecistis laicos. Idem docet Petrus Damiani, serm. de Dedicatione ecclesiæ, agens de pontificis consecratione: Ungitur illis caput oleo lætitiæ præ consortibus suis in illius figuram qui, thalamo virginali spirituali, balsamo profusus irroratus, oleum Benedictionis super filios hominum distillavit. Hinc capiendus est locus sancti Gregorii, lib. iv Comment. in lib. I Regum, cap. 5; Hæc profecto unctione exprimitur quod in sancta Ecclesia nunc etiam materialiter exhibetur, quia qui in culmine ponitur sacramenta suscipit unctionis; quia vero ipsa unctio sacramentum est, is qui promovetur bene foris ungitur, si intus virtute sacramenti roboretur. Quemadmodum 516 et locus hic sancti Gregorii Nazianzeni, Oratione in laudem magni Basilii: Νεός ἐπάνεισιν, εὐσθενῆς ἄνω βλέπων, ῥωσθεῖς ἐκ χειρὸς καὶ τῆς χρίσεως, id est, Juvenis redit, robustus sursum respiciens, confortatus ex manus impositione et unctione. Idem de hoc Simeonis Metaphrastæ loco in Vita sancti Joannis Chrysostomi censendum est: τῷ ἱεροτικῷ χρίσματι τελειοῦται, καὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας ὑψι στήθεσσι τὰ ἱερὰ ἔργα id est, sacro chrismate initiatur, et in excelso ecclesiæ loco stabilitur; ac propterea sacerdos, id est pontifex, appellatur unctus a Paciano, epist. 5, ad Sympronianum: *Vestræ plebi unde spiritus, quam non consignat unctus sacerdos.**

776. *Sinceritas pacis.* Ab his verbis usque ad illa, *tribuas ei Domine*, multa interponuntur in Codicibus Ratoldi, et Rhemensi, atque etiam in Ordine et Pontificali Romano, quæ desunt in hoc Codice sancti Eligii, in Codice Rodradi et in Editis.

777. *Tribuas ei, Domine, cathedram episcopalem.* etc. Hunc locum tangit Amalarius, lib. ii de Officiis eccles., cap. 14 *Hoc sonant verba consecrationis ejus: Tribuas ei cathedram episcopalem ad regendam Ecclesiam tuam et plebem universam.* In Codice Ratoldi hanc consecrationem altera excipit sub hoc titulo: *Item alia super episcopo.* Consecratio vero ita se habet: *Pater sancte, omnipotens Deus, qui per Dominum nostrum Jesum Christum ab initio cuncta creasti, et postmodum in fine temporum secundum pollicitationem quam Abraham patriarcha noster acceperat Ecclesiam quoque sanctorum congregatione fundasti, etc.,* quæ abest ab aliis Codicibus nostris mss. atque etiam ab editis, et Ordine et Pontificali Romano.

In eodem Ratoldi Codice sequitur unctio manuum de oleo et chrismate in hunc modum: *Tunc debet ei manus ungeri: Ungantur manus istæ et sanctificentur, et in te Deo deorum ordinentur. Ungo has manus oleo sanctificato, et chrismate unctionis purificato, sicut unxit Moyses verbo oris sui manus sancti Aaron germani sui, et sicut*

*unxit Spiritus sanctus per suos flatus manus omnium sacerdotum, et sicut Jesus Salvator omnium nostrorum, sanctus manus suorum apostolorum; ita ungantur manus, et sanctificentur, et consecrentur; ut in omnibus sint perfectæ in nomine tuo, Pater, Filique atque æterne Spiritus sancte, qui es unus et summus Deus omnium vivorum et mortuorum manens in sæcula sæculorum. Idem reperire est in Pontificali ms. quod Anglicanum esse creditur. Hæc eadem unctio manuum habetur etiam in Codice Rhemensi, et in Ordine et Pontificali Romano, et in Codice Tiliano, sub hac verborum formula et quidem breviori, quæ ita habetur in Codice Romano: *Ungantur manus istæ de oleo sanctificato, et chrismate sanctificationis, sicut unxit Samuel David regem et prophetam, ita ungantur et consummentur* (ita in Ordine: in pontificali legitur *confirmentur*; in Codice Tiliano *consecrentur*) *in nomine Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (ita in Ordine Romano, et Codice Tiliano; sed in Pontificali cuique personæ apponuntur cruces), *facientes imaginem sanctæ crucis Salvatoris Domini nostri, qui nos a morte redemit, et ad regna cælorum perduxit. Exaudi nos, pie Pater, omnipotens æterne Deus, et præsta quod te rogamus et oramus. Per.* In Ordine et pontificali, et Codice Tiliano legitur *Et præsta ut quod te rogamus exoremus.* In Pontificali ms. quod servatur in sacristia ecclesiæ Rothomagensis et putatur esse ecclesiæ Rhemensis, est etiam manuum unctio. Illius etiam meminit Guilelmus Parisiensis; sed non exstat in Codice sancti Eligii, neque in Editis, neque in Codice Rodradi. Hujus unctionis mentio fit in epistola episcoporum in synodo apud Carisiacum ad Ludovicum Germaniæ regem, cap. 15: *Manus enim chrismate sacro peruncta, quæ de pane et vino aqua misto per Orationem et crucis signum conficit corpus et Christi sanguinis sacramentum, abominabile est (quidquid ante ordinationem fecerit) ut post ordinationem episcopatus sæculare 517 tangat ullo modo sacramentum.* Idem videre est apud beatum Petrum Damiani, serm. 5, de sancto Severo Ravennate Episcopo, ubi agit de columba in ejus ordinatione super eum volante: *Et quid aliud fuit, inquit eamdem columbam a se exturbando, manibus tangere, nisi ecclesiasticæ institutionis ordine in ipsis manibus oleum sanctæ unctionis accipere? nam quod columba in sanctissimi viri caput illapsa descendit, officium manus impositionis implevit, quod autem sacrisse manibus tangi permisit, ipsas manus sancti Spiritus unctione signavit.* Et serm. I de ecclesiæ Dedicatione, cum de ordinatione episcopi agit: *Linuntur et manus, ut quidquid benedixerint benedicatur, et acceptum sit divinæ Majestatis aspectui.**

Ad hanc unctionem allusio fit in Vita sancti Aquilini episcopi Ebroidensis apud Surium, 19 Octobris: *Cujusque manibus gratia sacerdotali perunctis, etc.*

Quidam olim addidere unctionem pollicis, quam videre est apud Guillelmum Pariensem, libro de Sacramentis, capite de extrema unctione: *Quemadmodum in consecratione pontificum perfecta et plenitudo legitur, sicut in unctionibus capitibus manuum, et pollicis, pinguedo internæ unctionis.* Quæ quidem unctio fiebat in dexteræ manus pollice; ut constat ex Pontificali ms. quod servatur in sacristia ecclesiæ Rothomagensis, videturque esse ecclesiæ Rhemensis: *Et confirmet pollicem dexteræ manus dicendo cum chrismate: Deus, et Pater Domini, etc.*

Porro in Pontificali quod Anglicanum esse creditur duplex est unctio capitis, prior cum oleo et chrismate, secunda post manuum unctionem cum oleo tantum: *Hic mittatur oleum super caput ejus, ungetur, etc.* Et in Codice Ratoldi, ubi sequitur: *Tunc debet ei caput ungeri: Ungatur et consecretur caput tuum cælesti Benedictione in ordine pontificali, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Pax tibi. P. Et cum Spiritu tuo.* Quæ non sunt in Editis et aliis Codicibus nostris mss. Altera hæc capitis unctio peculiaris est his Codicibus; quam excipit hæc. *Ora*

lio · Domine Jesu Christe, tu prælegisti apos'tolos tuos, ut doctrina nobis præessent; ita etiam circa apostolorum episcopos doctrinam docere, et benedicere, et erudire digneris, ut immaculatam vitam et illam conserrent, quatenus Spiritus sanctus septiformis ventat super eos, et super nos omnes, et virtus Altissimi sine peccato una custodiat nos, et omnis Benedictio, quæ in Scripturis sanctis scripta est, super nos pariter veniat, et confirmet nos Deus Pater, et Filius et Spiritus sanctus, ut habeamus vitam æternam in sæcula sæculorum. Quæ Oratio non exstat in Editis, neque in aliis Codicibus nostris mss., neque in Ordine et Pontificali Romano, neque in Codice Tiliano. In eodem Codice Ratoldi sequitur: *Et tunc legatur Evangelium secundum Lucam.* In illo tempore facta est contentio: *Et tunc offerat panem et cinnum ipse, et omnes. Offertorium:* Inveni David servum meum. Memor sit Dominus. *Offertorium:* Gloria et honore. Et hæc de ordinatione episcopi juxta ritum Latinorum, qui etiam secundum eos ordinatur in die Dominica, ut palam est ex concilio Toletano IV. can. 18 *Aut certe a tribus in sacerdotem die Dominica consecrabitur.*

778. *Si papa ordinandus est.* Hæc desunt in Editis, et in aliis Codicibus nostris mss., neque habentur in Pontificali Romano. De ritu ordinandi papæ hic subjiciam quæ legi in vetustissimo Ordine Romano ms. bibliothecæ Corbeiensis.

« ORDINATIO ROMANI PONTIFICIS.

• *Psallent secundum consuetudinem. Procedit electus de sacrario cum cerostatis septem, et venit ad confessionem. Et post litaniam ascendunt ad sedem simul episcopi, presbyteri. Tunc episcopus Albanensis dat Orationem primam; deinde episcopus Portuensis dat Orationem secundam. Postmodum adducuntur Evangelia et aperiuntur et tenentur super caput electi a diaconibus. Tunc episcopus Ostiensis consecrat eum pontificem. Post hoc archidiaconus mittit ei pallium; deinde ascendit ad sedem, 518 et dat pacem omnibus sacerdotibus; et dicit: Gloria in excelsis Deo.* » Hactenus Codex ms. Corbeiensis.

Idem habetur in Ordine Romano edito, in quo notantur Orationes, ut in ordinatione episcopi. Ubi nota, primo, confessionem esse tabernaculum quoddam vario opere exornatum, in quo corpora sanctorum apostolorum quiescunt, de quo vocabulo vide Onofrium Panvinum, Julium Cæsarem Bulengerum, in opusculis, et observationes nostras ad Concordiam regularum. Secundo, nota librum Evangeliorum non teneri ab episcopo, ut sit in ordinatione aliorum episcoporum, sed a diaconis, quemadmodum in Constitutionibus apostolorum, in ordinatione aliorum episcoporum. Observa tertio papam consecrari ab episcopo Ostiensi, ex antiquo more quo solet episcopus Ostiensis Romanum pontificem ordinare, ut testatur sanctus Augustinus in collatione tertii diei cum Donatistis cap. 16: *Et quod non expectaverit Cæcilianus ut princeps a principe ordinaretur, cum aliud habeat Ecclesiæ catholicæ consuetudo, ut non Numidiæ, sed propinquiores episcopi episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent; sicut nec Romanæ Ecclesiæ ordinat aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus.*

779. *Et primum omnium, etc.* Nota præclarum Romani pontificis elogium, cui primatus Ecclesiæ universæ debetur. Unde præclare Cassiodorus, lib. XI Variarum, epist. 2: *Vos enim speculatores Christiano populo præsidetis, vos Patris nomine universa diligitis. Securitas ergo plebis ad vestram respicit famam, cui divinitus est commissa custodia. Quapropter nos decet custodire aliqua, sed vos omnia.* Et intra: *Sedes illa toto orbe mirabilis proprios tegat affectione cultores, quæ licet generalis mundo sit præstita, vobis etiam cognoscitur et localiter attributa.* Omitto cætera Patrum et conciliorum elogia.

780. *Et sacrificium celebrandum.* Ita in Codice Ratoldi, quod etiam supra in eadem Oratione nota-

tum est. In Missali Romano legitur: *et ad sacrificium, etc.*

781. *Hanc igitur oblationem, etc.* Eadem habentur in Codice Ratoldi et in Ordine Romano. In Codice Ratoldi sequitur: *Benedictio episcopalis in die: Deus qui populis indulgendo consoleris (consulis, et amore dominaris, da spiritum sapientiæ quibus tradidisti regimen disciplinæ. Amen, etc., ut in Ordine Romano; in quo tamen hæc Benedictio in quibusdam variat. In eodem codice Ratoldi sequitur: Et tunc communicant omnes episcopi ad manus archiepiscopi. At in Ordine Romano hæc notanda veniunt: Cum autem venerit ad communicandum, Dominus pontifex porrigit ei formatam, atque sacram oblationem integram. Suscipiensque eam episcopus, ipse ex ea communicat super altare; quod vero residuum fuerit, sibi reservet denuo ad communicandum unoquoque die usque quadraginta dies expletos. Et postmodum jussus a Domino pontifice communicat populum cum cæteris episcopis. Ubi formata est diploma seu litteræ archiepiscopi, quibus ille testatur ill. episcopum a se ordinatum esse ill. Ecclesiæ, quorum exemplar ibidem subjicitur: Dilectissimis fratribus et filiis, presbyteris, diaconibus, honoratis, clericis, et possessoribus, vel cunctis plebi ill. Ecclesiæ, N. Nos, auxiliante Domino, archiepiscopus sanctæ sedis catholice ill. electionem vestram Deo acceptissimam comprobantes, virum venerabilum N. in primo ordine vobis consecravimus sacerdotem, etc. Meminit sanctus Pacianus; epist. 2, ad Sympronianum (et appellat epistolam agens de Notaviano): Cognosco radicem legis antiquæ fontem populi antiqui reliquisse Cornelio invidentem. Novati insanix commodatam, sine consecratione legitima episcopum factum, ideoque nec factum per epistolam eorum qui se confessores esse simularent. Quid sit formata, discas ex Marculpho, sub finem formularum, quodque 519 hæc ex Ordine Romano producta proprie formata non sit. In qua tamen notandum quod in primo ordine sacerdos est episcopus, ut secundi ordinis sacerdos est presbyter, ut clarum est ex epist. 25 Sidonii, libro IV, ubi agens de electione Joannis in episcopum Cabillonensem scribit: Post laborum temporumque processu archidiaconus, in quo seu gradu seu ministerio multum retentus propter industriam, diu dignitate non potuit augeri, ne potestate posset absolvi. Attamen hunc jam secundi ordinis sacerdotem, etc., collegam sibi consecraverit. Neque ex his verbis effici, ut quidam volunt, potest, archidiaconum esse ordinis secundi sacerdotem, ratione istorum verborum. Attamen hunc jam secundi ordinis sacerdotem, etc., Nam si ita esset, videntur esse superflua cum Sidonio supra satis declaraverit ipsius Joannis gradum, et illud attamen satis manifestet sacerdotem secundi ordinis ab archidiacono esse distinguendum. Nam Sidonius declarans Joannis merita, dicit primo eum fuisse lectorem, et ministrum altaris pene ab infantia, postea archidiaconum, et in eo munere diu perstitisse, quod esset valde idoneus. Attamen cum jam secundi ordinis sacerdos esset, id est presbyter, fuisse ordinatum episcopum; alioqui sensus verborum istorum minus idoneus esset. Joannes diu retentus est in ministerio archidiaconatus, attamen hic jam archidiaconus creatus est episcopus. Nostram interpretationem satis declarat hic Optati locus, l. II: Quid (commemorem) diacones in tertio, quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos. Ubi vides presbyterum esse in sacerdotio secundo constitutum, non vero archidiaconum, qui tantum est in tertio sacerdotio constitutus, quia diaconus est.*

Tandem notandum est illud, quod dicitur episcopum ordinatum suscipere de manu pontificis sacram oblationem, de qua sit communicaturus in præsentiarum, et quadraginta dies continuos de residuo ejusdem Hostiæ. Idem de sacerdotibus seu presbyteris scribit Fulbertus episcopus Carnotensis, epistola ad Finardum *Ante hos paucos dies, ut meminisse licet, mihi vespertinis horis supervenisti, et repentina inquisi-*

tionem epermovisti de Hostia quam paulo ante promotus ad sacerdotium de manu episcopi suscepisti quæ ratio sit, videlicet. usque ad quadragesimum diem, usu quotidiano consumere. Et infra: *Nostri episcopi provinciales in hujusmodi ritum omnes consentiunt. Porro nostro tempore quidam inter cæteros ad sacerdotalem gradum admissus, Hostiam quoque, sicut et alii de episcopi manu suscepit, quam in pergamento in hos usus parato involutam quotidiana celebratione solvebat, et portiunculam parvam juxta instantium dierum numerum computatam sumebat. Accidit vero ut quadam die, expletis mysteriis, dum vestimenta cum sindone altaris incautius colligeret, immemor Hostiæ sacræ, diligentiam nequaquam adhibens, thesaurum cælestem infelix amitteret. Veniens ad diversorium, quæque necessaria curat, transigitur dies in crastinum repetita celebratione. Frater ille, instante hora communicandi, turbatus nimium et consternatus, sursum deorsum cursitans, nec etiam signum aliquod invenire potuit.* Et infra ritus hujus reddens rationem scribit: *Nam et episcopus qui rices Christi tenet, sacerdotales viros in plebem subjectam missurus, sacri corporis Eucharistiam per quadragenas dies sumendam distribuit, ut, dum (verbi gratia) quotidie cælestis panis alimonia reficiuntur, tempus illud in mentem habeant quo, per quadraginta dies, Dominus discipulis apparens et convalescens, desideratæ visionis satietate refecit.* In eodem Codice Ratoldi sequitur: *Et tunc communicant omnes episcopi ad manus archiepiscopi. Communio: Lætificabimur in salutari tuo, et in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. Communio: Beatus servus. Ubi nota duas Communiones.*

782. *Hæc communi. Domine, etc.* In eodem Codice Ratoldi: *Plenum, quæsumus, Domine, in nobis remedium tuæ miserationis operare, etc.,* ut in Ordine Romano. In eodem Ratoldi sequitur:

520 *Tunc mittendus est in cathedra, et hæc dicenda Oratio.*

Omnipotens Pater sancte, Deus æterne, tu omnem ordinem dignatus es in cælestibus sedibus ordinare, ut ait Psalmitas, *in Domine, æternum permanet Verbum tuum in cælo,* angelos et archangelos suo tibi ordine mancipari; in veteris testamenti privilegio Moysen et Aaron, et Samuel inter eos in sacerdotibus suis, qui invocant nomen ejus, patriarchas, prophetas perungui ordinasti; in novo per Filium tuum Jesum Christum apostolos sanctos suis ordinibus elegisti, primum Petrum apostolorum in cathedra honoris, et Mathiam ejusdem consortis in apostolatum, atque in cathedra honoris enumerasti, et in numero sanctorum omnium apostolorum evocasti, ut Spiritus sanctus ait per prophetam, *in cathedra seniorum laudent Dominum,* divino nutu æque de aliis hæc illis contigerunt. Et tu, Domine, pro tua immensa misericordia in nostris temporibus da similem gratiam fratri nostro illi, ad instar sanctorum apostolorum tuorum sedentium in cathedra honoris et dignitatis, ut in conspectu Majestatis tuæ dignus honore appareat *Per eundem.* Ex his notandum est olim in usu fuisse ut episcopus consecratione perfecta in sede seu throno episcopali solemniter collocaretur, ut videre est apud Fortunatum, lib. 1 de Vita sancti Martini:

Elegitur, trahitur, sacratur, in arce locatur.

Ubi in arce, id est throno et supra in consecratione Romani pontificis: *Tunc episcopus Ostiensis consecrat eum pontificem, archidiaconus mittit ei pallium; deinde ascendit ad sedem.* In Constitutionibus apostolicis, lib. viii, c. 5, ordinatus episcopus in sua sede collocatur. In eodem Codice Ratoldi sequitur: *Orationes quæ dicendæ sunt a domino papa super archiepiscopum ante pallium.* Deus omnipotens Pater, qui non propriis suffragantibus meritis, etc., ut in Ordine Romano. *Item alia: Deus, innocentie restitutor et amator, dirige hunc famulum tuum illi. Spiritus tui fervore, etc., ut in eodem Ordine. Hic detur*

A *pallium. Consecratio post pallium Domine sancte, Pater omnipotens, Rex regum, et Dominus dominantium, clementiam tuam humiliter exoramus, etc.,* ut in Ordine Romano. Hæc Ratoldi codex.

Pallium ita describit Innocentius III, lib. 1 Mysteriorum Missæ, cap. 63: *Pallium fit de candida lana, contextum habens desuper circulum humeros constringentem, et duas lineas sive fascias ex eodem panno ab utraque parte dependentes; quatuor autem cruces purpureas ante et retro, a dextris et a sinistris; sed a sinistris pallium est duplex, simplex a dextris; cui in tres partes conciso tres acus infiguntur (spinas vocant alii) quibus consuitur.* A Græcis dicitur *ὠσπρόσιον*; sed non plane eadem est illius forma et pallii; neque olim in pallio cruces inerant, ut videre est in antiquissimis imaginibus sancti Gregorii, et sancti Remigii quas in hoc libro excudendas curavi. Plura de pallio vide quæ scripserunt doctissimi viri Andreas du Saussey, in libro de Scriptoribus mysticis, ritu 4, libello de Pallio sacro, et Franciscus Florens Antecessor Aurelianensis, ad titulum 8, de usu et auctoritate pallii.

783. *In natali papæ.* Die quo in summum totius orbis pontificatum promotus est. Solebant enim quondam summi pontifices et episcopi anniversarium ordinationis suæ diem solemniter celebrare; qua de re consule Baronium in Annotationibus ad Martyrologium Romanum, 18 Januarii.

784. *In dies ordinationis suæ.* Subaudi, *anniversaria*; quod satis indicant hæc verba Orationis super oblata: *Annua festa repetentes sacerdotalis exordii.* Hæc autem ordinatio de episcopi, non de papæ initiatione intelligenda est, ut ex hac Missa palam est. Et hæc de collatione ordinum juxta normam Ecclesiæ Latinæ; cui subjungere non pigebit ritum Ecclesiæ Græcæ seu Orientalis in ordinibus conferendis, ex Græcorum **521** Euchologio, ac primum occurrit ordo qui servatur in constitutione lectoris et psalmistæ, quandoquidem minores alios conferre non solent.

C Ordinandus igitur sistitur ante pontificem, si sæcularis est, cum vestimento si vero monachus, cum pallio monachico, et ter a pontifice caput ejus signo crucis signatur, et tondetur ab illo in modum crucis, dicente in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, assistentibus ad singulas invocationes acclamantibus Amen. Deinde a quodam perfecte in clerici normam tondetur, et sic rursus pontifici sistitur, et accepto phænolio, cum induit; et ter ejus caput cruce signans, imponit ei manum, et sic orat: *Domine Deus omnipotens, elige hunc servum tuum, et sanctifica eum,* etc. Et post exclamationem, *Amen* videlicet, dat lectori librum apostolicum, et parumper legens accipit a pontifice pacem. Si vero cantor est qui ordinatur, recitat aliquid ex Psalterio. Si vero plures sunt qui ordinantur lectores, simul ordinantur, et invocatio pluraliter recitatur. Et hæc de lectoris et psalmistæ ordinatione.

D Sequitur ordo in creatione subdiaconi servandus. pontifice ad portam speciosam sedente, antequam liturgiam incipiat, adducitur ad pontificem is qui subdiaconus ordinandus est, si est sæcularis, cum phænolio, id est penula, si vero monachus, cum pallio monachico. Jubet vero Pontifex eum exuere penulam, et sticarium, id est strictam tunicam induere et cingere; afferri vero aquamanile et mantile. Deinde ter caput ejus cruce signans, manumque suam imponens, dicente diacono, *Deum oremus,* dicit pontifex hanc Orationem: *Domine Deus noster, per unum et eundem Spiritum dividens unicuique eorum quos elegisti gratias,* etc. Et post responsionem *Amen* accipiens pontifex mantile, imponit humero sinistro illius qui ordinatur. Similiter datei et aquamanile: ille vero accipiens, illius manum osculatur, mittit aquam in manus ejus, et lavatur, dicens, *ὄσος πιστος, ῥψς.* Et sic accepta Benedictione stat ante sacras

fores, etc. Si vero plures sunt ordinandi, oratio pluraliter effertur.

Sequitur ordo in diaconi creatione. Postquam dixit pontifex hanc exclamationem: *Et erunt misericordiae magni Dei Salvatoris nostri Jesu Christi cum omnibus vobis*. Egressi duo diaconi sanctuarium, accipiunt ordinandum diaconum stantem in solea, et introducunt eum in sanctuarium, ter sanctam mensam circumneutes, illud canentes: *Sancti martyres qui bene certastis*. Deinde accedens ad pontificem, ter cruce signatur in capite, eumque discingi jubet, et tolli mantile. Deinde is qui ordinatur in sacra mensa frontem sustentat, et genu dextrum flectit, et cum archidiaconus exclamavit *Attendamus*, pontifex impositam habens manum capiti illius qui ordinatur, exclamat: *Divina gratia semper infirmam curans, imperfecta perficiens, promovet in diaconum hunc piissimum subdiaconum*. Oremus igitur pro eo, ut veniat super eum gratia sanctissimi Spiritus. Et statim ter canitur *Kyrie eleison*, tum ab eis qui sunt intra sanctuarium, tum ab eis qui foris sunt, et pontifex signat ter caput illius signo crucis, et diacono dicente *Dominum oremus*, pontifex habens manum impositam sic precatur, *Domine Deus noster, in presentia tua sancti tui Spiritus auxilium mittens*, etc. Dicto *Amen*, archidiaconus tenui voce, ita ut audire et respondere possint praesentes diaconi, recitat haec diaconica: *In pace Deum oremus pro superna pace. . . . pro servo Dei illo, qui nunc diaconus promovetur, et pro salute illius Deum precemur*, etc. Pontifex habens manum impositam precatur sic: *Deus Salvator noster, qui incorrupta tua voce apostolis legem diaconatus inxisti*, etc. Et dicto *Amen*, imponit ordinato orarium circa humerum sinistrum dicens *Dignus*; et juxta consuetudinem canitur ter *Dignus* ab iis qui sunt in Sanctuario, et ter a cantoribus. Deinde dat ei episcopus flabellum, dicens similiter *Dignus*. Et eum salutant omnes diaconi; ille vero, accepto flabello, stat a latere dextro sacrae mensae, etc. Et tempore communionis, is qui ordinatus est prior communicat, et dicit diaconica, etc.

Sequitur ordo in presbyteri ordinatione. Expleto hymno cherubico, **522** ordinandus presbyter in solea stat, et duo exeuntes diaconi accipiunt illum ex utroque latere, et deducunt eum usque ad sacras portas; ibi vero dimittunt illum diaconi, et accipiunt duo presbyteri primus et secundus, et circumneunt sacram mensam, et canunt illud: *Sancti martyres, qui fortiter decertaverunt*. Ubi gyros compleverunt, inclinant se coram pontifice stante ante sacram mensam in suo throno, et is qui ordinatur osculatur genu pontificis supra humerale. Deinde pontifice surgente, ei, sistitur is qui ordinatur, et ter signatur ab eo in capite, et frontem admovens sacrae mensae flectit utrinque genu. Et diacono exclamante *Attendamus*, statim exclamat sacerdos habens etiam dexteram manum illius capiti impositam: *Divina gratia semper infirma sanans, et imperfecta perficiens, promovet illum piissimum diaconum in presbyterum*. Oremus igitur pro eo, ut veniat in eum gratia sanctissimi Spiritus; et dicunt, *Kyrie eleison* tertii qui sunt intra sanctuarium, similiter et cantores. Rursus igitur ter eum signans, et manum impositam habens, dicente diacono: *Dominum oremus*, dicit pontifex hanc Orationem mystice: *O Deus, qui es sine principio et fine*, etc. Dicto *Amen*, protopapa tenui voce, ita ut audire possint et respondere praesentes, dicit haec diaconica: *In pace Dominum oremus pro superna pace. . . . pro servo Dei N., qui nunc presbyter ordinatur, et salute illius Deum oremus*, etc. Pontifex vero habens manum impositam sic orat: *O Deus magnae potentiae et investigabilis sapientiae*, etc. Dicto *Amen*, erigit illum, et posteriorem orarii illius partem transfert ad anteriorem ex parte dextra, dicens *Dignus*; deinde induens eum phænolium exclamat rursus *Dignus*. Et idem canunt ii qui sunt infra sanctuarium, et psaltæ, et sic pontificem et presbyteros salutatur; et abiens stat

A inter presbyteros legens contactium. Et diaconus stat in consueto loco dicens: *Impleamus Domino precationem nostram*. Sacris vero perfectis, cum dicturus est pontifex ut fiant sumentibus, accedenti ordinato pontifex ei sacram panem porrigit, sic dicens: *Accipe hoc depositum, et serva illud usque ad praesentiam Domini nostri Jesu Christi, quando abs te debet illud repetere*. Accipiens vero osculatur manum pontificis et ad locum pristinum transit: et positus supers acram mensam manibus, apud se dicit *Domine, miserere, et miserere mei Deus*. Cum vero pontifex dicturus est *Sancta sanctis*, ordinatus reddit sacram panem, et primus inter caeteros presbyteros de manu pontificis communicat, et recitat Orationem quae post ambonem dici solet.

Tandem sequitur ordo servandus in creatione episcopi. Finito trisagio, ascendit pontifex ad crepidinem quae est ante sacram mensam, et is qui ordinandus est coram eo sistitur a tribus episcopis ex parte dextra. Chartophylax autem ex parte sinistra dat ei chartam, in qua haec scripta sunt (si patriarcha ordinatore est: *Suffragio et approbatione sacratissimorum metropolitaram et archiepiscoporum, et episcoporum*; si vero metropolita, haec *Suffragio et approbatione a Deo dilectorum episcoporum et piissimorum presbyterorum, divina gratia, quae semper infirma sanat, et imperfecta perficit, promovet N. a Deo dilectissimum presbyterum, episcopum a Deo salvatæ urbis N. Precemur igitur pro illo, ut veniat in illum gratia sanctissimi Spiritus*. Et ii qui sunt intra sanctuarium et extra ter canunt *Kyrie eleison*. Data igitur ejusmodi charta archiepiscopo, et chartophylace vel archidiacono dicente *Attendamus*, episcopus legit litteras audientibus circumstantibus, atque omnibus clamantibus *Kyrie eleison*, ut declaratum est. Aperit Evangelium episcopus, et imponit capiti et cervici illius qui ordinatur, aliis episcopis simul tangentibus. Deinde faciens tres cruces super caput illius, et habens manum ipsi impositam sic orat: *Magister Christe, Deus noster, qui nobis per gloriosissimum apostolum tuum Paulum graduum et ordinum seriem praescripsisti*, etc. Et dicto *Amen*, dicit unus episcoporum ordinatorum tenui voce, ita ut audiat et respondeatur a congregatis episcopis, haec diaconica: *In pace Dominum deprecemur, pro superna pace **523** et salute. . . . pro servo Dei N., qui nunc promovetur episcopus, et pro salute ejus Dominum deprecemur, ut hominum amator Deus immaculatum ei et irreprehensibilem praesulatum largitur, Dominum deprecemur*, etc. Pontifex habens sic vertici illius qui ordinatur manum impositam sic precatur: *Domine Deus noster, qui, eo quod humana natura divinitatis essentiam sufferre nequeat, tua providentia simili nobiscum conditioni obnoxios magistros constituisti*, etc. Dicto *Amen*, tollit Evangelium et ponit super sacram mensam, et sic imponit ordinato humerale dicens *Dignus*; similiter et clerus dicit. Deinde tunc ordinatum salutatur. Et, facta solita acclamatione fausta, ascendunt simul in suos thronos; primusque sedens is qui ordinatus est, dat pacem in apostolum, id est recitata lectione apostoli, dicit *Pax tibi*; primusque inter alios fit particeps corporis et sanguinis Domini, et ordinanti aliisque porrigit. Et haec de ordinationibus juxta ritum Orientalis Ecclesiae, circa quas quaedam observare operae pretium est.

In primis igitur hic notandum est quid sit phænolium. *Φαινολης*, seu *φαιλονης*, est genus pallii, penula seu vestis exterior quae stichario, id est tunicae strictae, superinduitur, ut videre est apud Codinum: *φορών μὲν τὸ σύνθημα αὐτῷ στιχάριον, φορών δὲ ἐπ' αὐτοῦ φαιλονην*, id est, ferens sibi consuetam tunicellam, et super ipsam suam phænolium. Auctor veteris Etymologici: *Φαινολης χιτῶν οἱ δὲ παλαιοὶ ἐπεστράθη παρὰ τὸ φαίνεσθαι ὄλον*, id est, tunica. Prisci vero dixere ephestridem, ab eo quod tota appareat. Recte quidem, quia vestis est exterior, sicut ephestris. Et paulo post, *φαιλονης, χιτῶνιον*, id est, tuni-

cella. Porro patriarchæ phænolium album erat, et multis sparsum crucibus, quod proinde dicebatur *πολυσταύριον*, a crucium multitudine. Consule Glossarium Græcobarbarum doctissimi viri Joannis Meursii.

2. Nota lectorem ordinari per manus impositionem, juxta Constitutiones apostolicas, lib. viii, cap. 22, et septimam synodum, cap. 14, ubi improbat synodus pueros tonsuratos in ecclesia legentes, *μήπω μασ' Ἐπισκόπου χειροθεσίαν λαβόντας*, id est, qui nondum manus impositionem ab episcopo acceperunt.

3. Nota hypodiatonum etiam ordinari per manus impositionem; quod videre est etiam in Constitutionibus apostolicis, lib. viii, cap. 21.

4. Notandum est subdiaconum, accepta Benedictio-
ne, statim ante sacras fores stare, quoniam earum custodia quæ olim diaconis apud Græcos committebatur, ut notum est ex sancto Dionysio, cap. 5 eccl. Hierarchiæ, modo creditur subdiaconis, quod etiam ætate sancti Maximi usitatum erat, ut ex illius ad sanctum Dionysium scholiis manifestum est: *Σημειώσαι, ὅτι οἱ Διάκονοι τότε τὰς θύρας εἶχον, νῦν δὲ οἱ ὑποδιάκονοι*. Id est: Nota tum diaconos fores custodisse, nunc vero id subdiaconos præstare. Sacræ fores hic sunt fores cancellorum sacrarii, ut colligere est ex ordinatione presbyteri.

5. Nota diaconum in sua ordinatione genu dextrum flectere, juxta sanctum Dionysium, cap. 5 eccl. Hierarchiæ, sed utrum flecti debeat, ibi non exprimitur.

6. Notandum diaconica esse quosdam versus, quos preces vocamus, quæ a diaconis decantantur; qui et *εἰρηνικά*, id est, pacifica dicuntur. Liturgia præsanctificationum: *Postquam dictum est illud, ut et ipsi, λέγονται καὶ ταῦτα τὰ διακονικά, ἤγουν εἰρηνικά*, id est, *dicuntur et hæc diaconica*, id est, *pacifica*. Pacifica autem a diaconis dici solita palam est ex sancti Joann. Chrysostomi liturgia. Infra in ordinatione episcopi dicuntur diaconica ab episcopis, quia illa spectant ad ordinationem episcopi.

7. Observandum est hanc vocem, *dignus*, etiam proclamari in imperatoris coronatione apud Codinum, in lib. de offic. Aulæ.

8. Flabellum diacono porrigitur, quia apud Græcos dum sacra mysteria celebrantur, diaconi super eis movent flabella ex plumis concinnata, in symbolum sex alarum sanctorum seraphim. Jobius, lib. v, cap. 25; **524** *Addit insuper cum corpus dominicum in sacra mensa propositum est, ideo qui ab utroque latere sacris operantibus astant, ῥιπίδας πτερόων πεποιημένους τοῖς προκλιμένοις φρικτοῖς ἐπικινεῖν*, etc., id est *super proposita tremenda mysteria movere flagella ex pennis in symbolum sex alarum, ne sinant initiatos rebus visis immorari. In Bibliotheca Photii, n. 222*). Sanctus Germanus Constantinop., in Theoria mystica: *Ῥιπίδες εἰς τύπον εἰσὶ τῶν χειρουβιμ.* id est, flabella vero sunt in typum cherubim; et infra: *Τὰ δὲ ῥιπίδια καὶ οἱ διάκονοι ἐμφάνουσι τὰ ἐξαπτέρυγα Σεραφίμ*, etc., id est, flabella vero et diaconi significant sex alas gestantia seraphim, et multi oculorum cherubim effigiem. Joannes Moschus, capite 96, agens de pueris pastoribus vici cujusdam, qui Thorax dicitur, circa partes Apameæ in secunda Syria, divinorum mysteriorum celebrationem imitantibus: *Assistentque, unus quidem, quiungebatur officio presbyteri, medius; duo vero alii hinc et hinc veluti diaconi. Et ille quidem sanctæ oblationis verba dicebat, οἱ δὲ τοῖς φακίλλοις ἔρριπιζον, illi vero fusciolis, tanquam flabellis auram faciebunt*. Et supra, cap. 150, agens de quodam episcopo celebrante divina mysteria coram sancto Agapeto Romano pontifice: *Πλὴν τὸν διάκονον τὸν κατέχοντα τὸ ῥιπίδιον*, etc., id est, sed diaconum qui tenet flabellum remove ab altari. Ubi nota hujus flabelli usum aliquando Romæ fuisse. Vita sancti Epiphani, apud Metaphrastem: *Πρώτον ἐπέχει τῷ ἐξ ἀριστερῶν διακόνῳ τῷ ῥιπιστήριον διακρατοῦντι τὸ*

λαειτουργικόν, id est, primum observat a sinistris diaconum, qui flabellum tenebat liturgicum. Meminit Chronicon Alexandrinum, olympiade, 331: *Hoc anno, mense Artemisio, qui Romanis est Maius, indictione 12, Sergio patriarcha Constantinopolitano, ceptum est psalli, posteaquam sacra mysteria perceperant, ἐν τῷ μέλλειν τοὺς κληρικοὺς ἐπὶ τὸ σκευοφυλάκιον ἀποκαθιστάναι τὰ τίμια ῥιπίδια*, id est, *cum clerici referrent in sacrarium veneranda flabella*. Praxis videtur in liturgia sancti Joannis Chrysostomi: *Καὶ ῥιπίδει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ ῥιπίδιον εὐλαβῶς*, id est, et ventilat (diaconus) super sancta cum flabello reverenter.

9. Videndum est quid sit solea in ordinatione presbyteri et diaconi, ἡ σωλέα, ὁ σωλέας, et τὸ σωλέον, et *σολεῖον*, nam varie scribitur hoc nomen, a nonnullis explicatur eminentius ecclesiæ pavementum, a quibusdam chorus, ab aliis solium. Ego vero puto esse pavementum ecclesiæ quod est ante fores sacrarii inter chorum et sacrarium in quo est altare.

Quod apparet ex hoc Euchologii loco, ubi duo diaconi exeuntes, de sacrario videlicet, stantem in solea illum qui presbyter est ordinandus deducunt usque ad sacras portas, et inde accipientes eum duo presbyteri cum eo sacram mensam circumeunt. Et apud Codinum, libro de Officiis aulæ, dicitur imperator descendere de ambone, ab ea parte quæ tendit ad soleam et sanctum altare. Estque pavementum eminentius ecclesiæ, eo quod elatum sit, et pulchris lapidibus ornatum; quod in magna Constantinopolis ecclesia ex lapide onychite stratum erat, ut ex Cedreno manifestum est.

10. Videndum est quid sit protopapa, qui juxta Codinum est *ἐκδικος, καὶ πρῶτος τοῦ βήματος, καὶ φέρων τὰ δευτεῖα τοῦ Ἀρχιερέως*, id est, defensor et primus altaris, et secundas ab summo sacerdote obtinens. Isque est Ecclesiæ protopapa. Nam imperator suum etiam habebat protopapam, ut docet Codinus, lib. de Offic. Constantinop.: *Ἐχει μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς πρωτοπαπᾶ εἰς τὸν κλῆρον αὐτοῦ. Ἐχει δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία*. Id est, habet enim imperator cleri sui protopapam, habet etiam Ecclesia. Interdum vero unus protopapa utrique clero præsidebat, ait idem Codinus.

11. Videndum est quid est contacium. Arcudius contacium interpretatur liturgiam quam recitat recens ordinatus, cum cæteris qui adsunt presbyteris. Sed contacium duo significat: primo tomum, volumen. Manuel Moschopulus, de Schedis, *τόμος, τὸ κοντάκιον* unde apud Codinum, lib. de Offic. aulæ, cum de Hieromnemone agit, *τὸ κοντάκιον τῆς χειροτονίας*, id est, volumen in quo ordinationes continentur. Secundo est quoddam cantici genus, ut planum est ex eodem Codini libro, *ψάλλοντες μετ' αὐτὸ τὸ κοντάκιον, Ἡ παρθένος σήμερον*, etc., id est, deinde **525** canentes contacium, *virgo hodie*, etc.

12. Quod spectat ad episcopi ordinationem, ejus qui ordinatur nullus assignatur situs, an videlicet sedere aut stare, aut genua flectere debeat. Qui sane olim utrumque pedem flectebat, ut planum est ex sancto Dionysio, cap. 5, de Hierarchia ecclesiastica; et ex sancto Gregorio Nazianzeno, in Oratione funebri patris sui, cum ait in ejus baptismo omen futuræ in eo dignitatis episcopalis a multis observatum fuisse, eo quod, juxta consuetudinem eorum qui baptizantur, minime steterit, sed genu flexerit, ut usu venire solet in episcopis, dum ordinantur. Sed mos antiquus mutatus est; quod etiam observat sanctus Maximus, ad hæc sancti Dionysii verba, *ἄμφω τὰ πόδια*, cum ait, *νῦν ἑτέρως ἐπιτελεῖται*, id est, nunc aliter consecratur. Itaque miror cur Petrus Arcudius suæ interpretationi hæc addiderit, *ibi fronte incumbens sacræ aræ utrumque genu flectit*, cum non exstent in textu Græco quem profert, nec in Editione veteri Venetiarum, qua nos usi sumus, non reperiantur.

13. Discendum est ex Codino, libro citato, circa initium, quid sit chartophylax: Ὁ χαρτοφύλαξ, κορυφῶν τὰ Ἐκκλησιαστικά χαρτῶα δίκαιώματα, etc., id est, qui tabulas habet chartaceas ad jura ecclesiastica pertinentes, iudex est omnium causarum ecclesiasticarum, cognoscit de causis nuptialibus, et defensor in cæteris clericorum causis, ὡς δεξιὰ τῆς Ἀρχιερέως χειρῶν, id est, veluti manus summi sacerdotis dextera.

14. Quid sit ὠμοφόριον, seu humerale, videndum est, quod commune est omnibus episcopis ornamentum cujusvis gradus sint, oblongis sudariis simile, quod in patriarchis et archiepiscopis designat stolam Aaronis circa humerum sinistrum compositam et jugum mandatorum Christi. In episcopis vero significat ovem perditam, quam Dominus super humeros reportavit; habetque cruces, quia Christus humeris suis crucem bajulavit; et qui volunt Christum imitari, crucem humeris suis tollunt, quod est adversitatum tolerantia. Ita docet sanctus Germanus patriarcha Constantinopolitanus in Theoria mystica. Meminit sanctus Isidorus Pelusiota, lib. 1, epist. 136: Τὸ δὲ τοῦ Ἐπισκόπου ὠμοφόριον ἐξ ἐρέας ὄν, ἀλλ' οὐ λίνου. τὴν τοῦ προβάτου δορὰν σημαίνει, id est, episcopi humerale ex lana, non ex lino, significat pellem ovis errantis, quam Dominus humeris suis sustulit. Mentio fit in synodo ad quercum, in Bibliotheca Photii, n. 59, ubi accusatur sanctus Joannes Chrysostomus, quod tribus diaconis Acacio, Edaphio et Joanni, ὡς τὸ ὠμοφόριον αὐτοῦ κλέψαντας, id est, tanquam ejus humerale furto sustulerint, diem dixerit.

15. Observandum est, cum signatur ordinandus episcopus, olim dici solitum: Σφραγίζεται ὁ δεῖνα ἀπὸ πρεσβυτέρου εἰς Ἐπίσκοπον ἐν ὀνόματι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Id est: Signatur N. ex presbytero in episcopum, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Similiter in presbyteri et diaconi ordinatione, ut docet sanctus Maximus, in scholiis ad cap. 5 sancti Dionysii, quæ tamen verba non exstant in Euchologio, quæ sanctus Maximus appellat ἀνάβρεσιν, quæ est veluti quædam prædicatio ex nomine. Ejusmodi autem signationes sumptæ sunt ex sancto Dionysio, capite citato.

16. Notanda sunt hæc verba, ἡ θεῖα χάρις, etc. Usus enim eorum satis antiquus est, si quidem illorum meminit sanctus Maximus in caput citatum sancti Dionysii: *Hæc autem recitationem vocat, quando in ipsa ordinatione pronuntiat, τὸν χειροτονούμενον ἡ θεῖα χάρις προχέρεται τὸνδε εἰς τὸνδε, id est, divina gratia hunc qui ordinatur promovet ad hunc ordinem.*

17. Notanda sunt hæc verba, *pro servo Dei*; nam olim aliter habebatur, ut constat ex eodem Maximo in caput citatum. *Quæ est in ordinationibus declaratio, verbi gratia in ordinatione episcopi: Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου πατρὸς τοῦδε. Ἐπὶ δὲ πρεσβυτέρου, Ὑπὲρ τοῦδε πρεσβυτέρου. Ἐπὶ δὲ διακόνου, Ὑπὲρ τοῦδε ἰδελφοῦ ἡμῶν, τοῦ διακόνου.* Id est: *Pro sancto Patre episcopo N. in presbyteri, pro presbytero N. in diaconi, pro fratre nostro N. diacono.*

18. Nota salutationem, cujus hic crebra mentio est, **526** non esse simplicem salutationem, sed eam esse quæ cum amplexu, amicitia: gratia, fiat. Nam ἀσπάζεσθαι, non est simpliciter salutare, sed eum amplexu, ὑπὸ τῆς φιλίας ἠνώσθαι, id est, per amicitiam conjungi, ait etymologicum vetus. Quare, ut inquit sanctus Dionysius, cap. 5 eccl. Hierar., unde hæc est emendicata salutio, ejusmodi salutatione significatur sacra communio, amabilisque lætitia mentium bene inter se convenientium.

19. Observandum est nullas esse in hoc Euchologio unctiones in ordinationibus episcopi et presbyteri, quod contigisse quidem arbitror, quia ferme in omnibus sequitur sanctum Dionysium, qui capite toties citato nullam in his ordinationibus unctionis fecit mentionem, quæ tamen olim etiam apud Græcos in usu fuisse videtur, quia supra citati sanctus

A Gregorius Nazianzenus et sanctus Joannes Chrysostomus illius meminere, nisi dicere malis eos juxta mysticum sensum fuisse locutos.

785. *Oratio ad abbatem faciendum.* In benedictione abbatis non adhibetur manus impositio, sed simplex Oratio, ut docet Ivo Carnotensis, epist. 57: *Quid ergo est disceptandum in Benedictione abbatis, a quocunque episcopo eam fuerit consecutus, in qua nec fit manus impositio, nec consecratio, sed simplex Oratio, etc.* Quod ab Ordine Romano non dissidet, qui tamen addit quosdam cæremonias, quas ibidem videre est, in quo tamen consecratio sumitur latius pro Benedictione. Ita in Ecclesia Latina; secus in Græca. In ea enim abbas per impositionem manus episcopalis creatur, ut apparet ex synodi vii can. 14: *Lectoris autem manuum impositionem licet in proprio monasterio etiam soli unicuique monasterii præfecto facere, εἰ αὐτῷ τῷ ἡγουμένῳ ἐπιτέθη χειροθεσία παρὰ Ἐπισκόπου πρὸς προεδρίαν ἡγουμένου, etc., id est, si ipsi præfato ab episcopo manus est imposita, ad abbatis præsentiam seu dignitatem, dummodo illum presbyterum esse constet.*

786. *Incipiunt apologiæ.* Apologia hoc loco est excusatio, et purgatio, qua sacerdos excusat se, eo quod indignus ad tam veneranda et tremenda mysteria accedat. Glossæ veteres mss., *apologia, vel apologesis, excusatio. Hinc apologeticus sermo excusativus.* Glossæ veteres Græcolatinæ, *ἀπολογία, excusatio, purgatio, satisfactio.* Ubi satisfactio est excusatio, ut apud sanctum Ambrosium, serm. 46: *Ergo Petrus prorupit ad lacrymas, nihil voce precatus. Invenio quod fleverit, non invenio quid dixerit. Lacrymas ejus lego, satisfactionem non lego. Recte sane Petrus flevit, et tacuit, quia quod desleri solet, non solet excusari; et quod defendi non potest, abluere potest.* Quæ verba satis ostendunt satisfactionem sumi pro excusatione. Ibi enim confertur Adam qui se excusavit cum sancto Petro qui non se excusavit, sed flevit. Et verborum ἀπολογεῖσθαι. Eadem Glossæ ἀπολογία, *excuso me.* Itaque in Codice Rodradi modo dicitur apologia, modo excusatio. Has et similes apologias dicebat sacerdos in ipsa Missa ante Offertorium et Consecrationem, rarius post, dum chorus cantaret, ut videre est supra in Missa Codicis Tiliiani.

In Codicibus editis et Rodradi reperiuntur nonnullæ apologiæ, sed pauciores, quam in hoc Codice. Prior Codicis Rodradi sub hoc titulo: *Hanc Orationem beatus Ambrosius composuit; et antequam Missam celebraret, veniat pro suis peccatis postulando canere solebat, hoc modo, dicens: Ante conspectum divinæ Majestatis tuæ reus assisto, etc.,* ut in Codice Tiliano, sed in quibusdam variat; ubi etiam recitatur ante Offertorium; et ita capiendus est titulus Rodradi, ubi dicitur hanc Orationem a sancto Ambrosio solitam recitari ante Missam. Nam Missa proprie incipit ab Offertorio, ut clarum est ex ipso sancto Ambrosio, lib. v, epist. 33, ad Marcum Ilinam: *Sequenti die (erat autem Dominica) post lectiones et tractatum, dimissis catechumenis. Symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Porcianam basilicam de palatio decanos misissent, et vela suspenderent, populi partem **527** eo pergere; ego tamen mansi in munere, Missam facere cæpi. Dum offeroraptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani.* Ubi vides Missam incipi dimissis catechumenis traditoque eis Symbolo, qui tamen tantum dimittebantur dicto Evangelio. Competentes enim sunt illi catechumeni qui baptismum petebant, de quibus supra actum est.

787. *Impellit ministrandi officium, etc.* Hæc apologia in Missa a Matth. Illyrico edita recitatur a pontifice cum nonnullis aliis, choro Gradale, Alleluia et Sequentiam canente, ubi legitur *impellit me peccatorem.*

788. *Hostia salutaris.* Locus corruptus; lege ut in

Missa Illyrici: *Hostiam salu arem offerre*, et clarus A ibi redundat, et τὸ consecrata non ita recte legitur, quia dum hæc Oratio recitatur a pontifice, nondum sunt mysteria consecrata, sed consecranda.

789. *Peripsema*. Ita in Missa Illyrici, est antiptosis: nam dicendum erat *perismate*. Quid sit peripsema docet Hesychius his verbis, περιψημα, περικατάμαγμα, ἀντίλυτρα, ἀντίψυχα, ἢ ὑπὸ τὰ ἔχνη πύτων, id est, ejectamentum, seu purgamentum, pretium redemptionis, piaculum, vel id quod est sub vestigiis omnium, quod omnium pedibus conculcatur. Glossæ veteres mss. biblioth. Corb.: *Peripsema, limatura metalli, et purgamentu domi, et quisquilæ domus, et rasura cujusque rei*. Usurpatur hic, ut olim a sancto Paulo pro re vili et abjecta.

790. *Ne indignum*. In Missa Illyrici legitur *ne me indignum*.

791. *Suspende securim*. In eadem Missa legitur: *Suspende precor interventu istorum, et omnium sanctorum meritis securum*; sed lege *securim* utrobique.

792. *Perspicue*. Lege *Propitium*, ut in Missa Illyrici.

793. *Dum confessor in cruce, possessor*. Est paranomasia.

794. *Ut quia*. In Missa Illyrici legitur *at quia*.

795. *Ante oculos tuos, Domine*, etc. Hæc apologia habetur in Missa Codicis Tiliiani; diciturque ibi a sacerdote seu pontifice, finito Evangelio, dum ornatur altare, antequam suscipiat sacerdos oblationes offerentium. Bis exstat in Missa Matthiæ Illyrici; et primo recitatur inter Epistolam et Evangelium cum quibusdam aliis. Secundo cum fuerit ornatum altare, antequam sacerdos suscipiat oblationes offerentium. Habetur in Codice Rodradi et in Editis.

796. *Vix audeo*. In Missa Illyrici legitur *non audeo*.

797. *Tu enim scis, Domine omnia quæ aguntur in nobis*. In Missa Illyrici legitur: *Tu scis, Domine, quæ aguntur in nobis*.

798. *Erubescimus confiteri*, etc. Ita Ovidius, in epistolis:

Quæ fecisse juvat, facta referre pudet,

799. *Per nos*. Deest in Missa Illyrici, et in Codice Tiliiano.

800. *Admittere*. In Codice Rodradi legitur *admitti*.

801. *Parce Domine, confidentibus*, etc. In Missis Tiliiana et Illyrici legitur: *Sed parce, Domine, confidentibus, ignosce peccantibus, miserere te rogantibus*. In prima tamen apud Illyricum legitur, *confidentibus*, loco *confitentibus*, et *precantibus*, pro *peccantibus*.

802. *Infirmus est*. In Missis Tiliiana et Illyriciana hæc adduntur: *Et 528 apud te non habent peccatores verba sine crimine*.

803. *Ut qui ex nobis*. In præfatis Missis ita legitur: *Visi ex nobis indignis et peccatoribus*. In prima Illyriciana τὸ et peccatoribus desideratur.

804. *Per te nobis*. In Missa Illyrici legitur, *per te metipsum veniam*, etc. In Codice Tiliiano, *per te metipsum nobis*, etc.

805. *Per Dominum*. In Missa Illyrici: *Qui vivis et regnas*, etc. In Missa Tiliiana: *qui vivis et regnas Deus nunc et semper, et in sæcula sæculorum*.

806. *Conscientia quidem trepidi*, etc. In Missa Illyrici hæc Oratio recitatur, cum ornatum est altare, antequam sacerdos suscipiat oblationes offerentium. Non exstat in Missis Tiliiana et Ratoldi abbatis, nec in Codice Rodradi, nec in Editis.

807. *Sed si recedimus*. In Missa Illyrici legitur *tamen si recedimus*, quæ quidem lectio præstare videtur.

808. *Pro qua re dignare nos*, etc. Missa Illyrici legitur: *Pro qua re pietate paterni omnipotens Deus, atque placabili vultu cordis nostri interiora purgare digneris*.

809. *Etsi nos reatu peccatorum*, etc. In Missa Illyrici hæc ita contracta leguntur, et corrupta: *Preca-mur etiam (etsi culpabiles simus) nostrorum, tamen tibi placita mysteria consecrata*. Nam τὸ nostrorum

ibi redundat, et τὸ consecrata non ita recte legitur, quia dum hæc Oratio recitatur a pontifice, nondum sunt mysteria consecrata, sed consecranda.

810. *Ignosce, Domine, ignosce*. In Codice Tiliiano hæc Oratio recitatur a sacerdote cum altera post Collectam, usque ad Evangelium prout ei placuerit. In Missa Illyrici recitatur, dum populus communicat: *Interim dum communicant dicat, Ignosce, Domine*. Porro in præfatis Missis non repetitur τὸ ignosce. Hæc apologia habetur in Codice Rodradi.

811. *Quod dum rogare compellor*. Ita in Missa Illyrici. In Codice Tiliiano, *quod te rogare compellor*.

812. *Et cum pudendorum actuum*. In Missa Tiliiana legitur: *Ut cum pulendorum*, etc. In Missa Illyrici, *et immundorum actuum*.

813. *Non habeo apud te, nec verba sine crimine*. In Codice Tiliiano legitur, *nam habeo apud te*, etc. In Missa Illyrici deest particula *nec*.

814. *Et cogitationum*. In Missa Illyrici legitur *tu cogitationum*.

815. *Per Dominum nostrum Jesum*. In Missa Illyrici legitur: *Salvator, miserere mei*. In Missa Tiliiana: *Salvator mundi, qui vivit*; lege *vivis*. In Codice Rodradi: *Salvator mundi, qui cum Patre, et Spiritu sancto vivis et regnas per omnia sæcula sæculorum. Amen*.

816. *Rogo te, Deus Sabaoth*, etc. Hæc apologia non exstat in Missa Illyrici, neque in Editis, neque in Cod. Tiliiano, nec in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

817. *Uti*. Id est, *ut*.

818. *Ante æterni Regis præsentiam*, etc. Neque hæc apologia exstat in Missa Illyrici, neque aliis Codicibus supra citatis.

819. *Livore torquetur*. Id est, contabescit.

529 820. *Eripiat nos*, etc. Hæc et duæ sequentes apologiæ habentur in Editis, et sub eisdem titulis. Hæc autem prior non exstat in Missa Illyrici, nec in Cod. Tiliiano, nec in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

821. *Mordacis conscientiæ stimulis*, etc. Hæc apologia in Missa Illyrici dicitur tempore Gradalis, Alleluæ et Sequentiæ. Non exstat in Codice Tiliiano, neque in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

822. *Te Deum*. In Missa Illyrici, prætermisso pronomine *te*, legitur *Dominum*.

823. *Peccatum est*. In eadem Missa legitur *deliquimus*.

824. *Comissum*. In eadem Missa legitur *commisimus*.

825. *Resolvere, ac indulgere dignetur*. In eadem Missa: *Solvere, ac perdonare dignetur*. Post quæ in eadem Missa hæc sequuntur: *Ut, te, Domine, annuente, valeamus quæ mala sunt declinare et quæ bona sunt consequenter explere. Et quia nos fecisti ad tua sacramenta pertinere, tu clementer in nobis eorum munus operare, omnibusque errantibus indulge D juxta magnitudinem pietatis tuæ*.

826. *Indignum me, Domine*, etc. Hæc Oratio in Missa Illyrici recitatur cum quibusdam aliis, postquam in altari pontifex Confessionem perfecit. Habetur etiam in Missa Ratoldi, recitaturque ibi ut primum pontifex accessit ad altare.

827. *Quid ego te blandis*. Ita in Codice Ratoldi. In Missa Illyrici legitur: *Nam qui te blandis*.

828. *Ingeris*. In Missa Illyrici et in Codice Ratoldi additur *ægro*.

829. *Sanitati meæ*. In Missa Illyrici additur *indesinenter*.

830. *Recedo*. In Missa Illyrici additur: *Quasi dignum me in oculis hominum ostendo; sed in tuo conspectu, quem occulta non fallunt, diversis sceleribus pollutus sordeo. Sed tuum est, Domine Deus, dare peccatori cor compunctum, fontemque lacrymarum, quo digne valeam abluere multitudinem scelerum*.

831. *Nubem ea cito delere*. Ita in Codice nostro ms. sancti Eligii, sed inter τὸ ea apparent vestigia duo-

rum *Mabſasorum*. In Editis legitur, *nubem cito delere*. In Missa Illyrici, rectius, *ea, ut nubem, cito delere*. In Codice Ratoldi. *ea, ut nivem, cito delere*, optime.

832. *Ut qui hanc palmam amiserim*. In Codice Ratoldi legitur, *et licet palmam amiserim*. Ita in Missa Illyrici, in qua tamen additur *ꝛò innocentia*.

833. *Adveniam saltem pertineam*, etc. In Cod. Ratoldi legitur *perveniam*. In Missa Illyrici legitur: *Saltem per confessionem veniam merear, te miserante*.

834. *Tibi enim Deo est*, etc. In Missa Illyrici legitur: *Ut tibi sit gloria, laus, et honor, cuncta regenti in sæcula sæculorum. Amen*.

835. *Proſectis nobis*, etc. Hæc apologia cum multis aliis in Missa Illyrici recitatur a pontifice seu sacerdote tempore Gradalis, Alleluia et Sequentia, hoc est inter Epistolam et Evangelium.

836. *Quia tibi*. In Missa Illyrici præponitur copulativa *et*, rectius.

837. *Gerimus*. In Missa Illyrici legitur *gessimus*, rectius.

838. *Sit in nobis, Domine*, etc. In Missa Illyrici hæc aliter leguntur in hunc modum: *Concede, ut in nobis non oris sit tantum confessio sive etiam cordis*.

530 839. *Castos enim*. In Missa Illyrici legitur, *siquidem castos*.

840. *Mundi*. Hoc vocabulum deest in Missa Illyrici.

841. *Mores*. In Missa Illyrici legitur *sunt mores*.

842. *Sollicitudo carnis*. In Missa Illyrici legitur *sollicitudo terrena*.

843. *Da de præteritis veniam*, etc. In Missa Illyrici hæc in hunc modum leguntur: *Et da de præteritis malis veniam, de præsentibus emendationem, de futuris cautelam, qui vivis*, etc.

844. *Ita, Domine, immensi criminis rei*. Hæc apologia non est in Editis, neque in Missis Illyric. Ratoldi et Tiliana, neque in Codice Ratoldi.

845. *Nec se a facie tua*. Lege *non a facie tua*.

846. *Quodcunque*. Lege *quod quemque*.

847. *Item alia in tribulatione*. Hæc apologia recitatur a pontifice seu sacerdote in Missa Illyrici, tempore Gradalis, Alleluia et Sequentia. Nuper edita est jussu S. P. N. Urbani VIII papæ, sed dimidia circiter parte brevior. Non exstat in Editis Sacramentariis, neque in Cod. Tiliano, neque in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

848. *Si ante oculos tuos*, etc. Ita in Missa Illyrici. In Edita hæc aliter fusius leguntur in hunc modum: *Ante oculos tuos, Domine, culpas nostras ferimus; et plagas accepimus conferimus si pensamus malum quod fecimus*, etc.

849. *Et plagas, suas excipimus, conferamus*. In Missa Illyrici legitur: *Plagas, quas vel durissimas in hac vita pati possumus, conferamus*.

850. *Quod meremur*. In Edita hæc adduntur: *gratiuse et quod commisimus, levius est quod toleramus*.

851. *Frangitur*. In Edita legitur *teritur*.

852. *Et in opere*. In Missa Illyrici legitur *et tamen in opere*.

853. *Non emendat*. Ita in Missa Illyrici, et hæc phrasid non semel occurrit in regula sancti Benedicti. In Edita legitur *non se emendat*.

854. *Si expectas*. Ita in Edita, in Missa Illyrici legitur *si expectamur*.

855. *In correptione*. Ita Missa Illyrici. In Edita legitur *in correctione*.

856. *Si impresseris*. Ita in Missa Illyrici. In Edita legitur *si extenderis*.

857. *Si parcas*. In Edita legitur *si peperceris*. In Missa Illyrici *si parcis*.

858. *Te provocamus*. Ita in Missa Illyrici. In Editis deest pronomen *te*.

859. *Si angustia veniunt*, etc. Ita in Missa Illyrici. In Edita hæc desunt, usque ab hæc verba: *habes, Domine, confitentes reos*.

860. *Non timemus observare*. Particula *non* videtur redundare. In Missa Illyrici legitur *non timemus negligere, recte*.

A 861. *Novimus*. In Missa Illyrici legitur, *rovimus*, male.

862. *Nos punias*. Ita in Missa Illyrici. In Edita legitur *non perimas*; sed lege *nos punias*.

863. *Ex nihilo*. Hæc desunt in Missa Illyrici.

864. *Qui rogarent*. In Missa Illyrici legitur *cui rogarent*, non ita recte. 531 In Edita, *quiterogarent*, quæ in hoc vocabulo desinit.

865. *Tuo supplices auxilio*. Hæc usque ad illa verba, *erigenos, Domine* desiderantur in Missa Illyrici.

866. *Quod rogaris accipere*. Id est, quod rogalis ut a te accipiant, nempe remissionem peccatorum.

867. *De tua justitia* Quam vehementer timent ob peccatorum gravitatem et multitudinem. Aut tu certe legendum *de sua justitia*.

868. *Cuncta regentium*. Locus corruptus; lege *cunctarum gentium*, ut in Missa Illyrici.

869. *Ignosce, Domine*, etc. Hæc apologia exstat in Missa Illyrici, recitaturque a pontifice seu sacerdote, cum ornatum fuerit altare antequam suscipiat oblationes.

870. *Commaculatæ conscientia sordido*. In Missa Illyrici legitur: *Quem maculatæ vitæ conscientia trepidum, et criminum meorum confusio fecit captivum*.

871. *Qui pro me obtinere nihil mereor*. In Missa Illyrici legitur: *Qui pro me veniam obtinere non valro*.

872. *Angustias pauperum*. Hæc verba desiderantur in Missa Illyrici.

873. *Lamenta viduarum*. In Missa Illyrici additur *ꝛò desolationes Ecclesiarum*.

874. *Et quoniam in ea em*, etc. In Missa Illyrici legitur: *Sed quoniam me eadem quæ populum catena peccati constringit*.

875. *Communes lugeo passiones*. In Missa Illyrici legitur: *Ideo omnes lugeo passiones*. Sed prior lectio præstare videtur.

876. *Votum*. Id est, oratio sacra et divina.

C 877. *Deus ad quam accelerare*, etc. Hæc apologia desideratur in Missa Illyrici, et in Cod. Tiliano quemadmodum in Editis et in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

878. *Dimitte Deus*, etc. Hæc apologia recitatur in Missa Illyrici a pontifice seu sacerdote, inter Epistolam et Evangelium, id est tempore Gradalis, Alleluia et Sequentia, eique hic titulus præfigitur: *Oratio et pastoris dice: da pro se et pro subditis*.

879. *Deus* In Missa Illyrici legitur *Domine Deus omnipotens*.

880. *Perenna*. Perennare hoc loco sumitur active, id est perpetuare, id est efficere ut aliquid in perpetuum duret. Alcimi Epitaphium:

Quem pietas, quem larga fides, quem fama perennat. Alias sumitur intransitive. Tertulianus lib. de Resurrectione carnis: *Sed et dentes incorruptos perennare*. Est autem hic hypallage, pro *perenna præconium veritatis in ore meo*. In Missa Illyrici legitur *per arma* sed prior lectio prævalet.

D 881. *Justifices*. In Missa Illyrici legitur *sanctifices*, quod perinde est.

882. *Respicis*. In Missa Illyrici legitur *ꝛò est*; sed prior lectio præstare videtur, etenim sequitur *ꝛò inspicis*, ut sit elegans paronomasia.

883. *Si quam*, etc. In Missa Illyrici legitur: *Si qua vitio tepiditatis meæ vel incuria contraxerunt delicta, propitius admitte; sed ꝛò admitte*, mendosum est, et legendum *omitte*, id est *dimitte*, ut in nostro Codice. Nam *omitto* est *dimitto*, ut supra notatum est; vel legendum est *amitte*, id est *amove*, *amanda*, *ablega*, ut apud Terentium.

532 884. *Vel cognito*. Lege *vel cognoscente*. In Missa Illyrici legitur *vel sciente*.

885. *Ignosce*. In Missa Illyrici legitur: *Manu misericordia tuæ inde eripe*.

886. *Et increpatio ipsa*. In Missa Illyrici vocabula, *et ipsa*, desiderantur.

887. *Mortales* Est solæcophanes, In Missa Illyrici legitur *mortalibus*.

888. *Utrorumque.* Tum eorum quibus ansam præbui peccati, tum eorum duos subjecti pœnitentiæ legibus.

889. *Et qui.* In Missa Illyrici legitur *et quia.*

890. *Flammescentes.* In Missa Illyrici legitur *flammescere.*

891. *Ut et disciplinis, etc.* In Missa Illyrici legitur: *Ut ex disciplina nostri regiminis capiant lucrum.*

892. *Lætetur.* In Missa Illyrici legitur *gaudemus.*

893. *Ablue nos, Deus, etc.* In Missa Illyrici legitur: *Ablue nos, omnipotens Deus, et alieno et proprio delicto.*

894. *Orationes ad visitandum infirmum.* Visitatio seu unctio infirmorum, quam extremam unctionem dicunt, ultimum Christianæ legis sacramentorum, cujus beneficio anima adversus cacodæmonis insultus in supremo agone circumvallatur, peccata dimittuntur, atque interdum sanitas corpori restituitur, promulgatur a sancto Jacobo (*Epist. c. v*): *Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiæ et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini, etc.* Maxima fuit olim Christianis cura visitandi infirmos, quam visitationem ponit Iertullianus inter tres causas procedendi in publicum, libro de Cultu feminarum: *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica: aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo ministratur;* meminitque lib. II ad Uxorem: *Libere æger visitatur, egens sustentatur.* De hac unctione agitur ab Innocentio I, *epist. ad Decentium Eugubinum*, ubi notat hoc sacramentum non conferri pœnitentibus, quia, ut ille docet, nullum sacramentum datur pœnitentibus. Sed postea usus mutatus est, ut patet ex Ivo Carnotensis, *epist. 257*: *Unctio enim infirmorum publicæ pœnitentiæ est sacramentum.* Quæ tamen verba Ivo protulit ex sui temporis consuetudine. Apud Burchardum, lib. XVIII, cap. 2, de hoc sacramento agitur ex decreto Callixti papæ. Sed citatio corrupta est. Nam decretum istud non potest intelligi de Calixto primo, quia ibi mentio sit Innocenti primi, qui longe post Callixtum primum floruit; non de secundo Callixto, qui centum circiter annis post Burchardum vixit; nam Burchardus creatus est Vormaciensis episcopus anno 1008, ut docet Sigebertus in Chron., at Callixtus secundus renuntiatus est pontifex maximus anno 1120, ut docet Anselmus abbas in supplemento Sigeberti. Itaque apud Burchardum loco horum verborum, *Ex decreto Callixti papæ*, legendum est, *ex Bedæ*; nam quæ hic citantur videre est in Bedæ commentario ad *epist. sancti Jacobi apostoli.*

895. *Aspergant eam.* Cum primum sacerdos accedit ad visitandum infirmum, aspergit eum ipsamque domum aqua benedicta, ut videre est in concilio Nannetensi, can. 4: *Cum sacerdos auterit aliquem infirmari in sua plebe, quam citius ad eum pergat et ingressus cubiculum aquam benedictam super eum et per omne cubiculum aspergat.* Et apud Burchardum lib. XXIII, cap. 1. Quod etiam salis clarum est ex verbis Alcuini, cap. de infirmis: *Quotiescunque aliquis infirmatur, ingrediuntur fratres ad ægrotum cum aqua benedicta, et cum cereis, sive incenso ante oleum sanctum.* Id etiam clarum est ex Codice Ratoldi *In primis faciant sacerdotes aquam benedictam, et spargant eam cum Antiphona et Oratione super ipsum infirmum et domum ejus. Deinde a sacerdote hæc Oratio dicatur: Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es, etc.* In Codice Ratoldi sunt aliæ ceremoniæ quas infra producemus.

896. *Cum Antiphona et Orationibus.* Nempe: *Asperges me, Domine, hyssopo, etc. & Exsurgat Deus, etc.* Deinde dicit Orationem *Deus qui sacerdotibus tuis tantam gratiam*, ut est in citato concilio et apud Burchardum, eodem cap. Ubi, ut primum sacerdos ingreditur ægroti domum dicere debet: *Pax huic domui et omnibus habitantibus in ea.*

897. *Exorcismus salis.* Exorcizatur sal ut aquæ benedictæ immisceatur, ut supra notatur: *In primis*

faciant sacerdotes asperso sale aquam benedictam. Sequentes autem Orationes pro exorcismo et benedictione salis et aquæ habentur etiam in Cod. Rodradi secunda parte. In quibus, ut hic, non apponuntur solitæ cruces. Quod miror; est enim antiquus Ecclesiæ, mos ut aqua signo crucis adhibito benedicatur, ut videre est apud sanctum Epiphanium, lib. I adversus hæreses, tom. II de Josepho comite: *Et cum præcepisset afferi aquam, et accepisset vasa que coram omnibus magna voce, ὁ ἀγὸς σταυροῦ σφραγίδα ἐπέθει, τῷ ἄγγελλοῦ διὰ τοῦ ἰδίου δακτύλου καὶ ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα Ἰησοῦ, id est, vir ille suo digito signaculum crucis vasi imposuisset, invocato nomine Jesu.* Et apud Theodoretum, lib. V Hist. eccl., cap. 21: *Hæc et alia similia locutus, καὶ ἐπέθει τοῦ σταυροῦ τοῦ τύπου τῷ ὕδατι, id est, cum aquam signo crucis signasset.*

898. *Benedictio uvæ.* Vide ea quæ supra observata sunt.

899. *Favæ Pro fabæ;* sæpe in antiquioribus Codicibus mss. scribitur *r loco b.*

900. *Benedictio panis.* De pane benedicto, vide observationes nostras ad Concordiam regularum, cap. 71, § 1.

901. *Ad capillaturam.* Subaudi *incidendam*, quod vocabulum habetur in Ordine Romano. Hæc autem tonsura non est illa clericalis de qua supra egimus; sed puerorum, cum primum tondebantur eorum capilli. Nam in Sacramentariis aliæ exstant Orationes ad tonsuram clericalem.

902. *Omnipotens sempiterne Deus, etc.* Ita in Codicibus Rodradi et Ratoldi. In Ordine Romano huic Orationi duæ aliæ præmittuntur.

903. *Atque cælestium donorum consortium esse præceptorum.* Ita in Codice Rodradi. Prima parte legendum puto *perceptorem.* In Codice Ratoldi, et in Ordine Romano legitur: *Atque ad cælestium donorum pervenire consortium.*

904. *Oratio ad barbas tondendas.* Nempe in prima juvenilis barbæ tonsione. Hæc eadem Oratio exstat in Codicibus Rhemensi et Ratoldi, et in Ordine Romano.

905. *Oratio ad infirmum unguendum.* Hæc Oratio infra repetitur; nec videtur esse hic proprius illius locus.

906. *Deus qui famulo tuo Ezechiæ, etc.* Hæc et sequentes Orationes exstant apud Burchardum lib. XVII, sub finem, post collatam unctionem. In editis Sacramentariis habentur tantum tres priores.

907. *Deus, qui per apostolum tuum.* Hæc Oratio habetur in Codice Rodradi.

908. *Et sic flectat genu.* Ita in Codicibus Rodradi et Tiliano, in Ord. ms. Cod. Corb. legitur: *Tunc stet ad dexteram sacerdotis, et flectet genua qui est languidus.*

909. *Dominus locutus est.* Ita in Codice Rodradi. In Codice Tiliano quædam alia præcedunt. In Cod. Rodradi hæc sequuntur: *Hic ponant manus super infirmum omnes sacerdotes et ministri eorum V. Deus deorum, etc.* Hæc manuum impositio videtur etiam in Cod. Tiliano: *Imponant manus super infirmum omnes sacerdotes, jubente vel tantum permittente episcopo, quia canonicus sic docet ordo.* Nota hic plures adesse presbyteros in administratione hujus sacramenti juxta sanctum Jacobum, *inducatur presbyteros Ecclesiæ;* quod tamen non est adeo necessarium, cum ab unico sacerdote hoc sacramentum conferri possit, cujus rei praxis videtur in concilio Nannetensi supra citato, cap. 4, apud Burchardum, lib. XVIII, in Sacramentariis editis, et in Cod. Ratoldi infra citando, quamvis Simeon Thessalonicensis huic sententiæ adversetur, quem refutat Petrus Arcudius, lib. V de Extrema unctione, cap. 3.

910. *Ad Dominum cum tribularer.* In Codice Rodradi jungitur: *Et repetatur, ut in pristina. Sequitur Oratio, Deus, qui famulo tuo Ezechiæ, etc.*

911. *Et sic perungat infirmum de oleo sanctificato cruce faciendo in collo, in gutture, etc.* Ita in Codicibus

Rodradi et Tiliano. — *Et supplicando dum ungitur infirmus, dicat unus hanc Orationem.* Ita in Codice Rodradi. Notandum ungente sacerdote formam ab alio proferri; quod favet eorum opinioni qui dicunt hunc validum esse baptismum, si uno verba proferente alter mergat, aut aquam infundat.

912. *Inungo te de oleo sancto, etc.* Ita in Codice Rodradi. Olim forma hujus sacramenti fuit indicativa, ut hic apparet (quamvis hic appelletur Oratio, sed improprie, vere etenim Oratio non est) et clare constat etiam ex Codicibus mss. Ratoldi, et Tiliano, monasterii sancti Remigii, et Manuali excuso Ecclesiæ Sussionensis, quæ indicativam habent, deprecatoriam ignorant, ut infra videtur; et ex forma Ambrosiana, quam profert sanctus Bonaventura in 4, dist. 23, quæst. 4: *Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, præparatus ad certamen, aerias possis superare potestates,* quæ etiam habetur infra in Codicibus Ratoldi et Tiliano: quam Richardus de Media Villa in 4, dist. 23, art. 1, quæst. 4, non improbat, sed duntaxat ait formam deprecativam esse convenientiorem ob textum sancti Jacobi; neque eam rejicit in responsione ad secundum, ut nec Bonaventura responsione ad secundum, cum ait: *Objicitur quod non est eadem forma. Dicendum quod secundum id quod est necessarium et essentielle sacramento, eamdem oportet esse; sed forma verbi non est necessaria ratione vocis exterioris, sed prout est expressiva verbi interioris.* Quare Durandus eadem distinctione, quæst. 3, utramque formam defendit problematicè. Nam postquam asseruit formam deprecativam, tandem subjungit: *Et si quis vellet tenere quod forma indicativa, qua dicitur usus fuisse divus Ambrosius, qui fuit de primitivis doctoribus, posset responderi ad rationes alterius partis. Beatus enim Jacobus loquens de Oratione forte non intendit de forma sacramenti, sed de supplicatione, quæ fit per Orationem præcedentem, aut sequentem, per quam apud Deum sublevatur infirmus, et commendatur.* Eandem formam probat Paludanus, in 4, dist. 23, quæst. 1: *Si aliquæ Ecclesiæ habeant solam formam indicativam, sicut Ambrosiana saltem tempore Ambrosii, ut dicitur, non est dicendum quod nihil sit actum.* Sed et Aureolus, in 4, dist. 23, art. 1, **535** quamvis non meminerit hujus formæ: *Inungo te oleo sancto, etc.,* dicit posse esse indicativam in hunc modum: *Per istam sanctam unctionem parcat tibi Dominus, etc.* Sed de forma est dubium quare sit optativa. Respondeo: *In quibusdam Ecclesiis forma ista est indicativa, puta: Per istam sanctam unctionem parcat tibi Dominus. In aliis est imperativa. Sed verba Jacobi videntur habere formam optativam, dicit enim: Et oratio fidei alleviabit in irinum, quasi forma sit per modum Orationis optativæ. Ideo dicendum est quod forma verborum indifferenter potest esse indicativa et optativa, sicut forma verborum baptismi, quæ est apud Latinos indicativa, sed apud Græcos optativa; et ideo consuetudo in talibus est servanda, et peccaret graviter qui consuetudinem immutaret.* Hæc ille. Accedit autoritas libri Sacramentorum editi ex bibliotheca Vaticana, in quo unicam hanc formam reperire licet: *Inungo te de oleo sancto, sicut unxit Samuel David in regem et prophetam. Operare creatura olei in nomine Dei Patris omnipotentis, ut non lateat hic Spiritus immundus neque in membris tuis, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum, sed in te habitet virtus Christi altissimi et Spiritus sancti. Per.* Neque hanc formam reprobât Facultas Parisiensis theologica, ut constat ex thesibus Ludovici de Machault beccalaurei Sorbonici, prioris sancti Petri de Abbatis Villa, agitatæ 13 Febr., anno 1636, in exterioribus Sorbonæ scholis pro majore ordinaria, præside S. M. N. D. Stephano Tonnelier, doctore Navarrico, sancti Eustachii Parisiis pastore, dedicatis eminentissimo cardinali de Richelieu, duci et pari Franciæ; in quarum positione septima hæc legere est: *Etiâ unica olei unctione in*

*necessitate, verbisque indicative prolatis perfici posse videtur; et ex thesibus Dom. Jacobi Helyes supra citatis, in quibus defenditur formam extremæ unctionis esse indicativam, vel deprecatoriam. Sic enim ait positione octava; Extremæ unctionis sacramentum materiam habet sacram unctionem; formam habet vel indicativam, vel deprecatoriam. Quare non valet responsio Petri Ledesmæ, cap. 3, de forma hujus sacramenti, cum ait hanc formam indicativam esse tantum quoddam præambulum ad sacramentum extremæ unctionis. Nam citati theologi, cum hæc scripserunt, non erant adeo stupidi ut ignorarent si præter formam indicativam aliam haberet deprecatoriam Ambrosiana Ecclesia. Præterea ut nemo dixerit, cum quis infundens aquam profert hæc verba, ego te baptizo, etc., hanc formam esse præambulam ad baptismi sacramentum; ita absurdum est dicere, cum ungitur ægrotus oleo sanctificato, et proferuntur hæc verba, ungo te, etc., ejusmodi formam esse quid præambulum ad extremam unctionem. Quare Durandus, supra citata quæst., cum profert ritum quarundam Ecclesiarum quæ utuntur utraque forma indicativa et deprecativa, non dixit formam indicativam esse quid præambulum ad hoc sacramentum. Et postea cum retulit formam Ecclesiæ Ambrosianæ, eam non repudiavit. Neque hæc doctrina adversatur concilio Tridentino, cum ait, sess. 14, cap. 1, *Formam deinde esse illa verba, Per istam unctionem, etc.* Nam concilium deprecatoriam non ita astruit, ut rejiciat indicativam, quam olim in usu fuisse luce meridiana clarius est. Ut nec ita astruit illa verba, *per istam unctionem,* ut destruat formam Græcorum, quæ licet deprecatoria sit, ejusmodi verba non tamen agnoscit. Tandem, antequam hinc manum referam, notandum est apud Burchardum, libro citato, nullam reperiri formam. Nam responsioni infirmi ad interrogationes sacerdotis subjungit: *Postea ungetur. Post confessionem, et fidem redditam, et unctionem dicatur Antiphona. In veritate tua exaudi me, Domine. Psalmus Domine exaudi orationem meam auribus percipe. Deinde Kyrie eleison cum Pater noster et precibus, etc.**

913. *Domine Deus Salvator noster, etc.* In Codice Rodradi hæc Oratio in duas dividitur, et secunda **536** ab his verbis incipit: *Sana quoque, quæsumus, omnium medicator.*

914. *Propitietur Dominus, etc.* Ita in Codice Rodradi.

915. *Deinde communicet cum corpore et sanguine Domini.* Ita in Codice Rodradi, et Ratoldi, et Tiliano, et sancti Remigii, et sancti Germani a Pratis, in quibus datur Eucharistia post ipsam unctionem. Quod valde notandum est quia olim ungebatur infirmus antquam sumeret viaticum corporis et sanguinis Domini. Id videre est in decreto Eusebii papæ apud Burchardum, lib. xviii, cap. 41, et Ivonem, lib. xv, cap. 35: *Sacerdos impleat omnia sicut supra circa ægrotum penitentem scriptum est, id est Orationes dicat, et unget eum oleo sancto, et Eucharistiam ei donet.* Apparet etiam ex Pœnitentiali Theodori apud Burchardum, lib. eodem, cap. 14, et Ivonem, lib. xv, cap. 36: *Et ideo secundum canonicam auctoritatem, ne illis janua pietatis clausa videatur, Orationibus et consolationibus sacra cum unctione olei animati, secundum statuta sanctorum Patrum, communionem viatici reficiantur.* Praxis videtur in Vita Caroli Magni ex Editione Pithœi: *Oleo autem sancto inunctus (Carolus imperator) ab episcopis, et viatico sumpto, et omnibus suis dispositis commendans Domino spiritum suum, obiit in pace.* In Vita sancti Otthonis archiepiscopi Bebambergensis, lib. iii, cap. 45: *Interea languor magis magisque spiritum luctantem urgebat, riteque dispositis omnibus quæcunque post se victuris præstare potuit, supplici et pura confessione præmissa, olea illa et placida, et sacra unctione sacri olei delibuta, propitiabile viaticum corpus Domini percipit.* Apud Arnoldum Lubicensem, lib. iii Hist. Slavorum,

cap. 3, de obitu sancti Henrici episcopi Lubecensis: *Sic confortatus in Domino, convocatis fratribus dicebat se jam resolvi: et accipiens sancti olei unctionem manus ipse porrigebat, pedes extendebat, cum psallentibus psallebat; sumptoque viatico dominici corporis dixit: O Rex gloriæ, veni cum pace.* Et apud Theodoricum lib. iv Vita sanctæ Elisabeth uxoris Ludovici Landgravii Thuringiæ, cap. 5, ubi agens de morte ejusdem Landgravii sic ait: *Videns igitur quod sibi mortis periculum immineret, vocato patriarcha Hierosolymitano, ab ipso sacræ unctionis sacramentum accipit; qui ut officium solemne hoc perageret, episcopum de sancta Cruce cooperatorem assumpsit. Peracta unctione, sacrosancti corporis Domini nostri Jesu Christi sibi viaticum tradiderunt, quod cum fide catholica et sincera devotione suscepit (Henricus Canisius, tom. IV, ant lect.).* In Vita sanctæ Adalheidis lib. 1. cap. 16: *Resumptis aliquantulum viribus corporis, muniri se rogavit attentius mysteriis ecclesiasticis. Tunc sacri olei unctione peruncta, sacramentum dominici corporis humiliter et decotissime adorando percepit (Henricus Canisius, eod. tom.).* Id etiam videre est in Vita sancti Hugonis abbatis Cluniacensis, apud Surium, April. 29, ubi agitur de visione sancti Godefredi episcopi Ambianensis: *Rogarique a fratribus ut abbatem Hugonem oleo sancto inungeret; et episcopi redimitus infusa Missas celebrans, dominici corporis et sanguinis ei viaticum ministraret.* Id statuunt Constitutiones Riculphi Sussionensis episcopi: *Item oportet ut presbyteri infirmos suos per confessionem et reconciliacionem oleo sancto perungant, et tunc eos communicent.* Hoc etiam constat ex Vita sancti Adalardi abbatis Corbeiensis apud eundem Surium Jan. 2, qui, sancta unctione delibutus, postridie mane sacro viatico pastus est. Forsitan aliquis obex interjectus fuerat, quominus illud eodem die susciperet. Nam olim tria sacramenta, pœnitentia, unctio suprema, et Eucharistia infirmis simul conferebantur, ut clarum est ex Codicibus mss. nostris supra citatis.

916. *Et sic faciant illi per septem dies si necessitas fuerit tam de communione, quam de alio officio.* Ita in Codice ms. monasterii sancti Remigii. Nota curam quam sacerdotes olim gerebant circa infirmos. Ubi *de alio officio* 537 significatur de unctione quam Matthæus Galenus in Promptuario theologico, catechesi 182. restringit ad partes laborantes, quia, ut vult, sacramentum non repetebatur. *Ad hæc, inquit, non fiebat illud perfunctorie et prophanter; sed ubi æger non convalescebat, redibant eodem sacerdotes per septiduum ungentes; non quidem sacramentum toties repetentes, sed statis precibus unctione curantes laborantia membra, præbentesque sanctam Eucharistiam.* Hæc ille. Verum id quod ait non repeti olim solitum unctionis extremæ sacramentum, in eodem videlicet morbo, non videtur probabile quia hæc verba, *quam de alio officio*, sunt generalia, nec possunt restringi ad unctionem membrorum affectorum. Et quamvis hodie in eodem morbo non repetatur hoc sacramentum, si tamen antiquus valeret usus, id non esset absurdum, quia, non cessante morbo, homine adhuc existente in peccatis, ob peccata saltem venialia quæ nobis quotidie obrepunt, quia *septies in die cadit justus*, jure posset hoc sacramentum sæpius in eodem morbo repeti, ipsis causis manentibus ob quas hoc sacramentum conferri solet. Præterea si unctio illa partium morbidarum non esset sacramentum, non posset conferre sanitatem, ac proinde frustra adhiberetur. Præterea non aliud adhibebant oleum quam ab episcopo sanctificatum.

917. *Debent etiam sacerdotes et ministri sanctæ Ecclesiæ, etc.* Ita in Codicibus Rodradi et sancti Remigii. Nota curam et studium priscorum sacerdotum erga infirmos.

918. *Christe cælestis medicina Patris.* Ita etiam in Codice Rodradi.

* Leg. tamen, ut in Ordine Romano ms. Corb. Apud Burch., lib. xviii, cap. 4.

A 919. *Multi enim sacerdotum, etc.* Ita in Codice Rodradi. Particula enim, hoc loco sumitur pro particulis vero, seu autem. Regula Magistri ms., cap. 82: *Hoc enim nesit in aliquo, frequenter omnes scrutentur a præpositis.* In libro sexto Halitgarii supra, sub initium: *Non enim omnes clerici hanc scripturam usurpare aut legere debent.* Hic autem describitur alia a superiori ungenti infirmi ratio, seu consuetudo nonnullorum presbyterorum, qui ungebant infirmos in quinque sensibus.

920. *Perunguent.* In Codice Rodradi, *perungant.* Sed legendum puto *perungunt.*

921. *In naribus.* Lege *in auribus*, ut in Codice Rodradi. Nam postea dixit: *In narium summitate sive interius.* Tum quia nulla mentio fieret unctionis aurium, quæ tamen necessaria est; nam scripsit supra *perungunt insuper in quinque sensus corporis.*

922. *Dicentes, In nomine Patris, etc.* Ita in Codice Rodradi, neque ulla mentio habetur vulgaris istius formæ: *Per istam sanctam unctionem, etc.*

923. *Omnipotens sempiterne Deus, qui subvenis in periculis, etc.* Ita in Codice Rodradi. Porro ut hujus extremæ unctionis antiqua ratio clarius innotescat, hic subjiciam tres antiquos hujus sacramenti ritus primum quidem ex Codice Ratoldi; alterum ex Codice Tiliano; tertium ex Codice monasterii sancti Remigii.

« Antiquus extremæ unctionis conferendæ ritus ex Codice ms. Ratoldi abbatis.

« Incipit ordo unctionis infirmi: *Ille dicat sacerdos ad infirmum: Quid me advocasti, frater? Ille ait: Ut mihi unctionem tradas. Dicit sacerdos ad eum: Donet tibi Dominus noster Jesus Christus veram facilemque unctionem; * tam si te respexerit et sanaverit te Deus, custodies illam? Respondet Custodiam. Tunc sacerdos faciet crucem ex cinere cum aqua super pectus ejus, et*

C 538 *imponit cilicium desuper, dicens: Si quis infirmatur, agat pœnitentiam, etiam ex necessitate, quia misericors est Deus; quia misericordia Dei nec mensuras, nec tempora habet, dicente Dei Spiritu prophetam [Leg. per prophetam]: Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris; et alibi: Dic iniquitates tuas prior, ut justificeris. Ant. Succurre, Domine, infirmo huic, et medica eum spiritali medicamine, ut in pristina sanitate restitutus, gratiarum tibi referat actiones. Psalm Domine, ne in furore tuo, cum Gloria. Antiph. Quia apud Deum misericordia, et copiosa apud eum redemptio, et multiplex Dei misericordia, ita et lapsis subvenit humanis, ut non solum per baptismi et consummationis gratiam, sed etiam per pœnitentiæ atque unctionis medicinam spes vitæ reparetur humanæ. Ant. Cor contritum et humiliatum Deus non spernit. Psalm. Miserere mei, Deus, totum cum Gloria, et repletur [Forte leg. repetatur, vel ocmpletur] Antiphona. Collectam require. Ant. Opemferat huic infirmo Deus super lectum doloris ejus; et ipse confirmet eum et vivificet. Psalm. Beatus qui intelligit, Collectam require. Ant. Dominus locutus est discipulis suis: In nomine meo demonia ejicient: super infirmos manus vestras imponite, et bene habebunt. Psalm. Deus Deorum. Ant. Salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te; custodi animam ejus, quia in te speravit. Psalm. Inclina, Domine. Ant. Cadent a latere tuo mille et decem millia a dextris tuis, tibi autem nullum appropinquat malum. Psalm. Qui habitat. Ant. Propitietur Deus iniquitatibus tuis, et sanet omnes ægritudines tuas, et renovetur ut aquilæ juvenus tua. Psalm. Benedic. 1. Ant. Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa. Psalm. Ad Dominum cum tribularer. Oratio. Omnipotens sempiterne Deus, qui per Jacobum apostolum tuum introducere presbyteros Ecclesiæ, et ungeto oleo infirmos præcepisti, præsta, quæsumus, ut digneris per manus nostras hunc famulum tuum ill.*

infirmum de oleo sanctificato ungeri et benedicere. Hoc autem quod nos exterius tua charismata fideliter complectimur, hoc interius spiritaliter divina virtus ac mirabiliter tuæ magnanimitatis operaretur [*Leg.* operetur] virtutem. Per Dominum nostrum.

« *Ungo oculos tuo des oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti hujus olei unctione expietur. Per Dominum nostrum Jesum Christum.*

« *Alia.* — Ungo aures has sacrati olei liquore, ut quidquid delectatione noxia auditus admissum est medicina spiritalis evacuet. Per Dominum nostrum.

« *Alia.* — Ungo has nares de oleo sacrato, ut quidquid noxie contractum est odoratus superfluo ista mundet medicatio. Per Dominum nostrum.

« *Alia.* — Ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa vel criminosa peccasti locutione, divina clementia miserante, expietur hac unctione. Per.

« *Alia.* — Ungo pectus tuum de oleo sancto, ut hac unctione protectus fortiter præstare valeas adversus æthereas catervas. Per Dominum.

« *Alia.* — Ungo has scapulas sive medium scapularum de oleo sacro, ut, ex omni parte spiritali protectione munitus, jacula diaboli impetus viriliter contempere, ac procul possis cum robore juvaminis repellere. Per Dominum.

« *Alia.* — Ungo has manus de oleo consecrato, ut quidquid illicito vel noxio opere egerunt per hanc unctionem evacuetur. Per Dominum.

539 « *Alia.* — Ungo hos pedes de oleo benedicto, ut quidquid superfluo vel noxio incessu commiserunt, ista deleat perunctio. Per Dominum.

« *Alia.* — Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, preparatus ad luctum [*Leg.* luctam], possis aereas superare catervas. Per.

« *Alia.* — Ungo te oleo sanctificato in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sicut unxit Samuel David regem et prophetam, ut non lateat in te spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum. Sed te inhabitet virtus Christi altissimi et Spiritus sancti, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacri olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctæ Trinitatis medicatus sive fatus, pristinam et meliorem recipere merearis sanitatem. Per eum, ejusdem.

« *Alia.* — Ungo te de oleo sancto, invocata magna Creatoris majestate, qui jussit Samuelem prophetam ungeri David regem, operare creaturam [*Leg.* creaturam].

« *Alia.* — In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi hæc unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen et defensionem contra jacula immundorum spirituum. Amen.

« *Hic communicet.* — Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi in vitam æternam te perducant, et in die judicii [et] ad sanctam requiem te resuscitent.

« *Alia.* — Unum Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unanimiter confitentes, oramus ut voluntas ejus, auxiliante gratia, perficiatur [vita] in vobis. Per.

« *Alia.* — Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat; intra te sit, ut te relinquit; circa te sit, ut te conservet; ante te sit, ut te deducat; post te sit, ut te justificet; super te sit, ut te benedicat. Qui cum. *Ant.* Virtutum omnium Deus, qui ab humanis corporibus infirmitates expelle [*Leg.* expellis] miserere servo tuo, et visita in salutari tuo, et cælestis gratiæ tribue medicinam. *Psalm.* Beatus qui intelligit. »

Hactenus Codex Ratoldi de unctione infirmorum, circa quam hæc notanda veniunt. 1º In illa Oratione: *Omnipotens sempiterne Deus, hæc verba, ac mirabiliter tuæ magnanimitatis virtutem, redundare videntur.*

« *Lege potius purius, ut apud nostrum Edm. Martenne, tom. II de antiq. Eccles. Ritib., p. 163. Ibid.*

A 2º Notandæ veniunt interrogationes sacerdotis ad infirmum, illiusque responsiones ad sacerdotem, quæ etiam exstant in veteri Ordine Romano ms. biblioth. Corbeiensis. 3º Signum crucis ex cinere cum aqua super infirmi pectus, cum cilicii impositione, quæ habentur etiam in Ordine citato, in hæc verba. *Tunc sacerdos facit crucem ex cinere cum aqua super pectus ejus, et imponit cilicium desuper. dicens, si quis infirmatur, agat pœnitentiam, etc.*, ut in Codice Ratoldi, nisi quod in fine horum verborum dicti Ordinis hæc adduntur: *Respondet infirmus Deo gratias.* In hoc Ordine nullæ sunt unctionum formulæ, uno aut altero folio avulso. 4º In unctione tertia hæc verba corrupta sunt, *noxie contractum est odoratus superfluo*; sed legendum est, ut in Codice Tiliano, *noxio contractum est odoratu, vel superfluo*. 5º In quinta unctione male legitur, *fortiter præstare*; legendum est, *fortiter certare*, ut in eodem Cod. Tiliano. 6º In sexta unctione, ubi legitur, *cum robore juvaminis*, legendum est, ut in Cod. Tiliano, *cum robore superni juvaminis*. 7º Notandum est octavam formulam, **540** *Ungo te oleo sanctificato, etc.*, eandem esse cum formula Ambrosiana. 8º Observandum est hanc nonam formulam, *Ungote oleo sanctificato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sicut unxit Samuel David, etc.*, videri esse ad unctionem omnium compagum membrorum; nam in Codice Tiliano in forma hujus unctionis hæc verba habentur, quæ etiam in hac formula Codicis Ratoldi continentur: *Ut non lateat hic in te spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum*. 9º In decima formula post hæc verba, *operare creatura*, videtur deesse *to olei*, ut habetur in Editis, et in Codicibus sancti Eligii et Tiliano. 10º In Oratione communionis ad illa verba, *et ad sanctam requiem*, particula *et* videtur redundare, quemadmodum in sequenti Oratione ad hæc verba, *perficiatur vita in vobis, to vita* redundat.

C His ita expositis, sequitur secundus ritus conferendæ unctionis extremæ ex Codice Tiliano.

« *Ordo ad unguendum infirmum.*

« Antequam ungetur infirmus, confiteatur omnimodis Deo et sacerdoti suo puriter omnia peccata sua, et reconciliationem ab eo percipiat plenam, ut ulceribus vitiorum per confessionem a puris [*Leg.* purgatus], ad apertis dignus proficiat ei unctioni spiritalis medendo nequiarum putredinem interius latitantem. Et tunc in primis faciant sacerdotes aspergi salem et aquam benedictam; et aspergant eam cum Antiphona *Asperges me, Domine, Miserere mei Deus.*

« *Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es: Infirmitur quis in vobis, etc.*

« Et sic flectat genua sua, qui est languidus, et stet ad dexteram sacerdotis, et cantetur hæc Antiphona: *Sana, Domine, infirmum istum cujus ossa conturbata sunt, etc. Domine, ne in furore tuo arguas me.*

« *Sequitur:*

D « Oremus Dominum nostrum Jesum Christum, et cum omni supplicatione rogemus, etc.

« Dominus locutus est condiscipulis suis. In nomine meo dæmonia ejicite, et super infirmos manus vestras imponite, et bene habebunt. Deus Deorum: *Imponant manus super infirmum omnes sacerdotes, jubente, vel tantum permittente episcopo, quia canonicus sic docet ordo.* Deus, qui non vis mortem peccatorum, etc. *Ant.* Succurre Deus infirmo isti, et medicare ei spiritali medicamine, ut in pristinam sanitatem restauratus, gratiarum tibi referat actiones. Ad Dominum cum tribularer. *cum Gloria.* Oremus Dominum nostrum Jesum Christum pro fratre nostro, N., quem dure a l præsens malum languoris affligit, ut eum Domini pietas cælestibus dignetur medicinis curare, ut qui dedit vitam det et salutem. Per Dominum.

optime legitur: *purius ad apertis, dignius proficiat ei unctio spiritalis, medendo, etc.*

« Deus, qui humano generi salutis remedium et vitæ æternæ munera contulisti, conserva famulo tuo tuarum dona virtutum, et concede ut medelam tuam non solum in corpore, sed etiam in anima sentiat. Per.

« *Et sic perungant singuli sacerdotes infirmum de oleo sanctificato, cruces faciendo in collo, et gutture, et pectore, et inter scapulas, seu in loco ubi dolor plus imminet, et in quinque sensibus corporis, et in superciliis oculorum, et in naribus intus et foris, et in aurium summitate exterius, sive interius, et in labiis exterius, et manibus exterius, id est de foris, ut si quinque sensibus mentis et corporis aliqua macula inhæsit, medicina spiritali sanetur, et Domini misericordia impetretur. Dum igitur sacerdos unguat infirmum, dicat hanc Orationem morosius inungendo :*

« Adesto, Domine, quæsumus, humilitatis nostræ obsequiis, eisque benignus coopera, etc.

« *Unctio sacrati olei ad caput.*

« Ungo caput tuum oleo sanctificato in nomine Patris, **541** et Filii, et Spiritus sancti, ut more militis uncti præparatus ad luctam, superare possis aerias catervas. Per.

« *Ad oculos.*

« Ungo oculos tuos, etc., » ut supra in Codice Ratoldi.

« *Ad aures.*

« Ungo aures has sacrati olei liquore in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut quidquid peccati nocivo auditu, etc., » ut supra.

« *Ad nares.*

« Ungo has nares oleo sancto in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut quidquid noxio contractum est odoratu vel superfluo, ista emaculet medicatio.

« *Ad labia.*

« Ungo labia ista, etc., » ut supra in Codice Ratoldi ; hic tamen legitur *expurgetur, pro expietur.*

« *Alia.* — « In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi hæc unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen, et ad defensionem contra jacula inimicorum spiritalium. Per.

« *In gutture.*

« Inungo te in gutture de oleo sancto in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut non lateat spiritus immundus, neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum ; sed habitet in te virtus Christi altissimi et Spiritus sancti, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacrati olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctæ Trinitatis medicatus sive lotus, pristinam et melioratam percipere merearis sanitatem. Per.

« *Ad pectus.*

« Ungo pectus tuum, etc., » ut supra in Codice Ratoldi, ubi male legitur *præstare, pro certare.*

« Ungo locum cordis oleo divinitus sanctificato, cœlesti munere nobis attributo in nomine sanctæ et individue Trinitatis, ut ipsa te interius exteriusque sanando vivificet, quæ universam conditionem suam, ne pereat, continet. Per. » Ubi *to conditionem est to creaturam.*

« *Ad scapulas.*

« Ungo has scapulas sive medium scapularum de oleo sacrato, in nomine Patris, etc., » ut in Codice Ratoldi, in quo tamen deest *to superni, ante to juveninis.*

« *Ad manus.*

« Ungo has manus oleo sacrato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc., » ut in Codice Ratoldi.

« *Ad pedes.*

« Ungo hos pedes de oleo benedicto, in nomine

A Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc., » ut in eodem Codice.

« *Ubi plus imminet.*

« Ungo te de oleo sancto, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, obsecrans misericordiam ipsius unius Domini nostri Jesu Christi, ut fugalis omnibus doloribus vel incommoditatibus corporis tui, recuperetur vitæ virtus et sanitas, quatenus per hujus operationem mysterii, et per hanc sacrati olei unctionem, atque nostram deprecationem, virtute sanctæ Trinitatis medicatus, pristinam et magis robustam recipere merearis sanitatem. Per.

« *Ad omnes compages membrorum.*

« Ungo te de oleo sancto, invocata magni Creatoris Majestate, qui jussit per Samuelem prophetam ungui David regem. Operare, creatura olei, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut non lateat hic spiritus immundus, **542** neque in membris, neque in medullis, neque in ulla compagine membrorum ; sed inhabitet in te virtus Christi altissimi Filius, et sanctificatio Spiritus sancti. »

Sed hic finis corruptus est, et legendum *virtus Altissimi, Filius, et sanctificatio Spiritus sancti*, vel, ut supra, et in Codice Ratoldi, *virtus Christi Altissimi et Spiritus sancti.*

« *Item alia unctio.*

« Inungo te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, oleo sancto atque sacrato, ut virtute Spiritus sancti tribuat tibi hæc sacra unctio sanitatem animæ et corporis, in remissionem omnium peccatorum, et vitam æternam.

« *Impositio manuum.*

« Deus Salvator noster, qui es vera salus et medicina, et a quo omnis sanitas, et medicamentum venit, qui apostoli tui voce nos instruis, ut languidos olei liquore tangentes tue postulemus misericordiam pietatis, etc.

« *Deinde Orationes subscriptæ pro infirmis.*

« *Post hæc communicet eum sacerdos corpore et sanguine Domini ; et sic septem continuos dies, nisi necessitas contigerit, tam de communione, quam de alio officio se absteineat ; et suscitabit eum Dominus ad salutem, et si in peccatis sit, dimittentur ei, ut apostolus ait.* » In hac autem rubrica quædam videntur corrupta, primo in illis verbis, *et sic septem*, legendum, ut in Codice sancti Eligii, *et sic faciant illi septem*. In sequenti membro nullus est sensus, et in dicto, Codice hæc verba, *nisi necessitas contigerit se absteineat* desiderantur. Sed legendum puto : *et sic faciant illi septem continuos dies, tam de communione, quam de alio officio* (nempe unctione) *nisi necessitas contigerit, ut se absteineat*, nempe ab hac repetitione.

« *Oratio ad perceptionem Eucharistiæ.*

« Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.

« Pax et communicatio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam.

« *Post assumptam Eucharistiam.*

« Domine Jesu Christe et Salvator noster, exaudi nos pro fratre nostro N., te rogantes, ut tua sancta Eucharistia ei sit ad tutelam animæ et corporis, et ad capeendam vitam æternam, qui vivis.

« *Absolutio manuum.*

« *Debent etiam ex ministris sanctæ Dei Ecclesiæ cum summa reverentia infirmis decantare per singulos dies et noctes vespertinales et matutinales laudes pleniter, sicut mos est in Ecclesia.* »

Hæc autem verba *absolutio manuum*, videntur redundare, aut legendum *ablutio manuum.*

« *Oratio super infirmum ante faciendam absolutionem.*

« Domine sancte Pater, universitatis actor, [Leg.

auctor]. omnipotens æterne Deus, cui cuncta vivunt, qui vivificas mortuos, et vocas ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt, tuum solitum auxilium, qui es magnus artifex, pie exerce in hoc tuo plasmate, rogamus.

« *Absolutio cum impositione manuum.*

« Deus, qui peccatores et scelerum oneratos et vulneratos sacerdotibus tuis se ostendere jussisti, Deus, qui discipulis tuis, ut bene habeant, manus super infirmos ponere præcepisti, etc. Omnipotens sempiterne Deus, criminum absolutor, et indulgor peccaminum, qui apostolis tuis apostolorumque successoribus dixisti : Sine me nihil potestis facere, etc.

543 « *Benedictiones episcopales.*

« Dominus Jesus Christus, qui dignatus est discipulis suis dicere: *Quæcunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in cælo; et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo*, de quorum numero, quamvis indignum et peccatorum vinculis astrictum me esse sua dignatione voluit, ipse te largifluo pietatis dono ac meæ simul parvitas ministerio absolvere dignetur ab omnibus fragilitatis tuæ excessibus interius exteriusque humanitus contractis. R. Amen.

« Et sicut peccata totius mundi sua traditione atque immaculati sanguinis effusione dignatus est expurgare; ita quoque tuorum peccaminum maculas misericorditer ne dedignetur emundare ejusdem sanguinis interventione, qui effusus est in remissionem peccatorum. R. Amen.

« Devotionem quoque tuam deinceps adjutorio gratiæ suæ non dedignetur corroborare, quatenus et in hoc sæculo subrepentium laqueos delictorum valeas evadere, et in futuro vitam æternam Christi sanguine comparatam sine fide possidere. R. Amen.

« Adjuvante eodem Domino nostro Jesu Christo, qui nos fecit cum non essemus, et redemit cum perditum essemus, ad laudem et gloriam sui nominis. Per omnia sæcula sæculorum. R. Amen.

« *Orationes unde supra.*

« Deus qui mundum in peccati fovea jacentem misericorditer erexisti, Deus, qui leprosos mundari præcepisti, etc.

« *Item alia.* — « Omnipotens sempiterne Deus, conditor humani generis, qui ex nihilo creasti cuncta, et hominem ad similitudinem tuam formare dignatus es, etc.

« *Alia.* — « Deus qui confitentium tibi cordi purificas, et accusantes conscientias suas ab omni vinculo iniquitatis absolvis, etc.

« *Alia.* — « Domine sancte Pater cæli et terræ, pro lege famulum tuum, et dimitte illi omnia peccata, etc.

« *Alia.* — « Dominus sit tibi adjutor et protector, et peccatorum tuorum indulgor. Et Deus misericordiæ et pietatis det tibi correctionem tuorum peccaminum; et concedens locum pœnitentiæ, tribuat tibi digne mala jacta deflere, gaudiaque vitæ æternæ feliciter obtinere. Per.

His ita expletis, sacerdotes dicant Orationes, Benedictiones super infirmum, unusquisque suam. Si autem adsit episcopus ipsius officium hoc erit.

Hactenus Codex Tilianus de visitatione infirmorum, seu extrema unctione. Sequitur tertius ritus ex Codice ms. monasterii sancti Remigii Rhemis fundati, qui ita incipit:

« *Ordo ad unguendum infirmum.*

« Cum ingreditur sacerdos domum infirmi, facta aqua benedicta, primo dicendum ab introeuntibus Pax huic domni. *ter*; et aspergatur aqua benedicta, cum odore thymiamalis, vel alterius incensi, dicendo *Antiph.* Benedic, Domine, domum istam. *Psalm.* Deus misereatur nostri. *Oratio.* Benedic, Domine Deus omnipotens, locum istum, ut sit habitantibus in eo sanitas et sanctitas virtus et castitas, victoria

et sanctimonia, etc. *Alia*: Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, sempiterne Deus, et mittere dignare angelum tuum sanctum de cælis, qui custodiat, foveat, etc. *Alia*: Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et hanc domum serenis oculis tuæ pietatis illustra, etc. *Alia*: Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et famulos tuos quos vocati charitatis visitamus officiis, etc. *Alia*: Præsta, Domine, nobis famulis tuis per hanc creaturam sacræ aspersionis, etc. **544** *Alia*: Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, ut si qua sunt adversa, etc. Exaudi nos, Pater omnipotens, æterne Deus, et humilitatis nostræ officiis gratiam tuæ visitationis admisce. etc.

« *Orationes ad supervenientes infra domum dicendæ*: Deus humilium visitator, etc. Deus, qui nobis famulis tuis præsentis tuæ signa manifestas. etc. *Tum sacerdos ad infirmum dicat*: Vocasti. *Infirmus dicat*: Desideravi tecum loqui, ut mihi pœnitentiam et remissionem peccatorum tradas, *Sacerdos dicat*: Det tibi Dominus Jesus Christus veniam; tamen si Deus in te respexerit, custodies illam? *Infirmus respondet* Custodio. *Deinde sacerdos audiat confessionem ejus, sicut melius inquirere poterit, scriptis, aut verbis. Tunc facit cracem ex cinere super pectus infirmi, et imponit cilicium super caput ejus. Post hæc sequuntur pœnitentiales Psalmi septem, id est Psalm.* Domine, ne in furore tuo. Beati quorum, Domine, ne in furore tuo, duo. Miserere mei Dues. Domine, exaudi. De profundis. Domine, exaudi. *Oratio*: Parce Domine, parce famulo tuo ill. quem redemisti, Christe, sanguine tuo, ne in æternum irascaris ei, qui venturus es judicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.

« *Incipit litania.*

« *Kyrie eleison, ter.*

Christe eleison, *ter.*

Sancta Maria,

ora pro nobis.

C Sancta et perpetua Virgo, succurre in angustiis constituto.

Sancta Maria, Dei genitrix.

ora pro famulo tuo.

Sancte Michael,

ora pro illo.

Sancte Gabriel,

ora pro illo.

Sancte Raphael,

ora pro illo.

Omnes sancti archangeli,

orate pro illo.

Omnes sancti patriarchæ,

orate.

Omnes sancti prophetæ,

orate.

Sancte Joannes,

ora.

Sancte Petre,

ora.

Saecta Paule,

ora.

Sancte Andrea,

ora.

Sancte Jacobe,

ora.

Sancte Joannes,

ora.

Sancte Thoma.

ora.

Sancte Jacobe.

ora.

Sancte Philippe,

oro.

Sancte Bartholomæe,

ora.

Sancte Matthæe,

ora.

D Sancte Simon,

pra.

Sancte Thadec,

ora.

Sancte Marce,

ora.

Sancte Luca,

ora.

Sancte Barnaba,

ora.

Sancte Timothee,

ora.

Omnes sancti apostoli,

orate.

Sancte Stephane,

ora.

Sancte Clemens,

ora.

Sancte Dionysi,

ora.

Sancte Rustice,

ora.

Sancte Eleutheri,

ora.

Sancte Maurici cum sociis tuis,

ora.

Sancte Gereon,

ora.

Sancte Xyste,

ora.

Sancte Laurenti,

ora.

Sancte Quintine,

ora.

Sancte Tiburti,

ora.

Sancte Valeriane,

ora.

Sancte Gervasi,
 Sancte Protasi,
 Sancte Cirice,
 Sancte Salvi,
 Sancte Nazari,
 Sancte Sebastiane,
 Sancte Nicasi,
545 Omnes sancti martyres, *
 Sancte Hilari,
 Sancte Martine,
 Sancte Sylvester,
 Sancte Augustine,
 Sancte Hieronyme,
 Sancte REMIGI,
 Sancte MEDARDE,
 Sancte Vedaste
 Sancte AMANDE,
 Sancte ELEGI,
 Sancte Bavo,
 Sancte Cassiane,
 Sancte BENEDICTE,
 Sancte Paule,
 Sancte Antoni,
 Sancte Gregori,
 Sancte Eusebi,
 Sancte Ultane,
 Sancte Achari,
 Sancte Richari,
 Sancte Goar.
 Sancte Arseni,
 Sancte Bertine,
 Omnes sancti confessores,
 Sancta Felicitas,
 Sancta Perpetua,
 Sancta Agatha,
 Sancta Agnes,
 Sancta Lucia,
 Sancta Anastasia,
 Sancta Tecla,
 Sancta Savina,
 Sancta Susanna,
 Sancta Christina,
 Sancta Justina,
 Sancta Juliana,
 Sancta Præxedis,
 Sancta Prisca,
 Sancta Columba,
 Sancta Scholastica,
 Sancta Eugenia,
 Sancta Aldegondis,
 Sancta Gertrudis,
 Sancta Eusebia,
 Sancta Godoberta,
 Sancta Amalberga,
 Sancta Radegundis,
 Omnes sancti ab initio mundi usque ad præsens,
 orate pro nobis et pro hoc infirmo.
 Propitius esto, parce nobis et isti, Domine.
 Propitius esto, libera eum, Domine.
 Ab omni malo, libera eum, Domine.
 Ab hoste malo, libera eum, Domine.
 Ab insidiis diaboli, libera eum, Domine.
 A cruciatu et morte perpetua, libera eum, Domine.
 Ab ira tremenda, libera eum, Domine.
 A cogitatione immunda, libera eum, Domine.
 Ab omni iniquitate, libera eum, Domine.

* In litanis ad unguendum infirmum, quæ leguntur in Codice Gemet., post omnes sanctos Martyres, legitur: Sancte Benedicite, Sancte Martine, Sancte Hilari, Sancte Sylvester, Sancte Gregori, Sancte Augustine, Sancte Birine, (is fuit episcopus Dorcestrensis), Sancte Cutherte (fuit episcopus Lindisfarnensis), Sancte Eudoce, Sancte Remigi, Sancte Columbane. Ex loco quem in hoc sanctorum ordine sanctus Benedictus obtinet, constat Gemet. Codicem scriptum fuisse pro monasterio, ubi regula sancti Benedicti

ora. **A** Ab immunditia cordis et corporis, libera eum, Domine.
 ora.
 ora. A cunctis erroribus, libera eum, Domine.
 ora. A vinculis diaboli, libera eum, Domine.
 ora. A potestate tenebrarum, libera eum, Domine.
 ora. Per annuntiationem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per adventum tuum, libera eum, Domine.
 orate. Per incarnationem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per nativitatem tuam, libera eum, Domine.
 ora. **546** Per circumcisionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per apparitionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per passionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per crucem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per resurrectionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per ascensionem tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per adventum sancti Spiritus tui a Patre, libera eum.
 ora. Per adventum iudicii tui, libera eum, Domine.
 ora. Per doctrinam tuam, libera eum, Domine.
 ora. Per virtutem tuam, libera eum, Domine.
 ora. **B** Peccatores, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut pacem perpetuam ei dones, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut compunctionem cordis ei dones, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut fontem lacrymarum ei dones, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut cogitationes pravas ab eo auferre digneris, te rog.
 ora. Ut illicitas voluptates ab eo abscidere digneris, te.
 ora. Ut spatium pœnitentiæ, si fieri potest, ei dones, te.
 ora. Ut gratiam sancti Spiritus cordi illius infundere digneris, te rogamus, audi nos.
 ora. Ut spem, fidem et charitatem ei dones, te rogamus.
 ora. Ut murmurationem et impatientiam ei abscidas, te.
 orate. Ut gratiam tuam ei concedere digneris, te rogamus.
 ora. Ut in præsentis periculo ei succurre redigneris, te.
 ora. Ut repellas ab eo omnes principes tenebrarum, te.
 ora. Ut ad gaudia æternæ cum perduce redigneris, te rog.
 ora. Ut nos exaudire digneris, te rogamus, audi nos.
 ora. Fili Dei, te rogamus, audi nos.
 ora. Agne Dei, qui tollis peccata mundi, parce nobis et isti, Domine.
 ora. Agne Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis et isti, Domine.
 ora. Agne Dei, qui tollis peccata mundi, dimitte peccata ejus, Domine.
 ora. Christe, audi nos, *ter.* Kyrie eleison, *ter.* Christe eleison, *ter.* Kyrie eleison, *ter.* Pater noster.

« Preces.

« Salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te.
 Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum in terra, et non tradat eum in animam inimicorum ejus.
 Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus, universum stratum ejus versavit in infirmitate ejus.
D Perfice gressus illius, Domine, in semitis tuis, ut non moveantur vestigia ejus.
 Angelis tuis manda de illo, ut custodiant eum in omnibus viis ejus.
 Mitte ei, Domine, auxilium de sancto, et de Sion tuere eum.
 Nihil proficiat inimicus in eum, et Filius iniquitatis. Delicta juventutis ejus et ignorantias ejus ne memineris, Domine, secundum magnam misericordiam tuam.

observabatur. Neque tamen sancti Benedicti commemoratio, etiam in canone Missæ, probat libros Sacramentorum ubi reperitur, ad Benedictinos monachos pertinuisse, cum in vetustissimis cathedralium ecclesiarum libris eadem etiam occurrat, ut in canone Ecclesiæ Mediolan. ante ann. dc. descripto; imo etiam in edito Missali per sanctum Carolum reformato. Consule Mabillonium in præf. ad Sacrament. Gallie., num. 9.

Esto illi, Domine, turris fortitudinis a facie inimici. Averte faciem tuam, Domine, a peccatis illius, et omnes iniquitates illius dele.

Cor mundum crea in eo, Deus, et Spiritum rectum innova in visceribus ejus.

Ne projicias eum, Domine, a facie tua, et Spiritum sanctum tuum ne auferas ab eo.

Redde ei lætitiā Salutaris, et Spiritu principali confirma eum.

Dies super dies adjicias, annos ejus usque in diem generationis et generationis.

Permaneāt in æternum in conspectu tuo, misericordiam et veritatem tuam quærimus.

Convertere, Domine, usquequaque, et deprecabilis esto super servos tuos.

547 Domine, ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum, cito anticipet nos misericordia tua, quia pauperes, etc.

Adjuva nos, Deus, Salutaris noster, propter gloriam nominis tui libera nos, et hunc infirmum, Domine.

Propitius esto peccatis nostris et illius, propter nomen tuum.

Exsurge, Domine, adjuva nos et eum, et libera nos et eum propter nomen tuum.

Tunc *Psalmum* inclina, Domine, totum.

« *Oratio.*

« Omnipotens et misericors Deus, quæsumus immensam pietatem tuam, ut a introitum humilitatis nostræ hunc famulum tuum ill. in hoc tabernaculo fessum jacentem salutifere visitare digneris, etc.

« *Sequitur confessio infirmi.*

« Domine, minister Christi Domini nostri, comprehendendi nullius valet solertia, quibus ad diebus adolescentiæ meæ vicibus execrabilia contraxi opera excedunt enim pluralitate sui numerorum fines, quia et comparatione meorum peccaminum nullus invenitur iniquus. Nullum quippe genus peccati inveniri potest, cui me non subdiderim, cujusque facibus et loris non sim circumdatus. Nunc quoque dies meæ resolutionis instant, quibus hominem exire [*Fortè* exuere] compellor; nunc ultimum vocationis meæ diem ingemiscens expavescō, quia quæ male carni consentiens perpetravi, digna ultione puniri pertimesco, et nisi Dei clementia tolerer [*Leg. tolerarer*], merito me jam pro meis sceleribus ultrix vindicta ulcisceretur. Idcirco fessis artibus, dissolutisque corporis basibus, omnia viscerum meorum valentia amissa, [*Leg. omni*], pietatis tuæ misericordiam singultu interposito implorare non cesso, quatenus potestate cœlitus tibi collata vincula meorum piaculorum enodes, et precum tuarum studiis commissa mea pies, ut cum reprobis non ducar ad tartara, quin potius tuo interventu cœlestia merear sublimari ad gaudi sempiterna.

« *Absolutio.*

« Si principali sententia constat quia in multis offendimus omnes, unde ingemiscimus, ita principali sententia consolamur, quia si confiteamur peccata nostra, fidelis et justus est, quin Jesus Christus conditor et Redemptor, ac Salvator noster, quem habemus advocatum justum apud Patrem, et est propitiatio pro peccatis nostris, et interpellat pro nobis fideliter confitentibus, et dimittit nobis peccata nostra, et emundat ab omni iniquitate. Quapropter, frater noster, confidenti tibi peccata tua, per Ecclesiasticam apostolicæ auctoritatis potestatem, quam Dominus noster Jesus Christus tradidit discipulis et apostolis suis dicens: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis*; et per eosdem apostolos suos ipsorum successoribus, quorum vices licet indigni tenemus: etsi non merito, tamen nomine atque officii susceptione eandem potestatem donavit, et in se credenti fideliter dixit: *Fiat tibi secundum fidem tuam*; gratia et potentia sua virtute sancti Spiritus, qui est remissio omnium peccatorum,

A dimittat tibi omnia peccata tua liberet te ab omni malo, conservet te in omni opere bono, et perducatur te ad vitam æternam, et ad sanctorum consortium supernorum civium. Amen.

« *Exhortatio sacerdotis ad circumstantes.*

« Oremus Dominum nostrum Jesum Christum, fratres charissimi, et cum omni supplicatione rogemus, ut hunc famulum suum illum per angelos sanctos suos visitare, lætificare et confortare dignetur. qui vivit et regnat. *Sequitur Ant.* Succure, Domine, infirmo huic, et medica eum spirituali medicamine, ut in pristina sanitate a te restitutus gratiarum tibi sanus referat actionem. *Psalm.* Ad Dominum cum tribularer. *Orationes*: Deus qui famulo tuo Ezechie, etc. *Alia*: Omnipotens mitissime Deus, respice propitius preces nostras, etc. *Alia*: Deus **548** qui illuminas omnem hominem venientem in hunc mundum, etc. *Alia*: Respice, Domine, famulum tuum ill. in infirmitate corporis sui laborantem, etc. *Alia*: Deus, qui facturæ tuæ pio semper dominaris affectu, etc. *Alia*: Deus, qui humano generi et salutis remedium, et vitæ æternæ munera contulisti, etc. *Alia*: Virtutum cœlestium Deus, qui ab humanis corporibus omnem languorem et omnem infirmitat empræcepti tui potestate depellis, etc. *Alia*: Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui fragilitatem conditionis nostræ infusa virtutis tuæ dignatione confirmas, etc. *Alia*: Respice, Domine, de cœlo, et vide, et visita famulum tuum ill., etc. *Alia*: Dimitte, Domine, peccata nostra, et tribue nobis misericordiam tuam, etc.

« *His ita factis, roget sacerdos confessor infirmi alios sacerdotes, ut dicant Orationes quæ sunt de reconciliatione pœnitentis ad mortem.*

« Deus misericors et clemens, qui secundum multitudinem miserationum tuarum peccata pœnitentium deles, etc. *Alia*: Majestatem tuam Domine, supplices deprecamur, ut famulo tuo ill. longo squalore pœnitentiæ macerato, etc. *Alia*: Majestatem tuam, quæsumus Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui non mortem, sed peccatorum semper vitam inquiris, etc. Tunc *Psalm.* Domine, quid multiplicati sunt, *totus cum Gloria, Pater noster et preces.* Illumina faciem tuam super servum tuum salvum eum fac: in misericordia tua, Domine, ne confundamur, quoniam invocamus te. *Oratio*: Precamur, Domine, clementiam tuam, ut huic famulo tuo ill. peccata sua et facinora confitenti donare veniam et, præteritorum criminum culpas relaxare digneris, etc. *Ant.* Justificeris, Domine, *Psalm.* Miserere et Deus, secundum magnam misericordiam tuam, ei secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitates ejus. Amplius lava eum, Domine ab iniquitate sua, et a peccato ejus, munda eum. Quoniam iniquitatem suam ipse agnoscit, et peccatum suum contra eum est semper. Tibi soli peccavit, et malum coram te fecit, ut justificeris, Domine, in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. Ecce enim in iniquitatibus conceptus est, et in peccatis concepit illum mater sua. Ecce enim veritatem dilexisti; incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti ei. Asperges eum, Domine, hyssopo, ut mundetur; lavabis eum, ut super nivem dealbetur. Auditur ejus dabis gaudium et lætitiā, ut exsultent ossa ejus humiliata. Averte faciem tuam a peccatis ejus, et omnes iniquitates ejus dele. Gloria Patri.

« *Kyrie eleison, Pater noster, et preces.*

« Ut quid, Domine, recessisti longe? Despicias in opportunitatibus, in tribulatione? Respice in servos tuos et in opera tua, et dirige filios eorum, et sit splendor Domini Dei nostri super nos, et reliq. *Oratio*: Oremus Dominum Deum nostrum, pro fratre ill. quem duri [*Leg. Burch. dure*] ad præsens malum languoris adulcerat [*Leg. Burg. affligit*], etc. *Item Antiph.* Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias, *Psalm.* Miserere mei Deus, Gloria patri. Pa-

ter noster, et preces: Libera eum de sanguinibus Deus Deus noster, ut exsultent linguæ nostræ ex justitia tua. Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua ut, ædificentur muri Jerusalem. *Oratio*: Deus qui non vis mortem peccatoris, etc. *Oratio antequam unguatur*. Deus, qui per apostolum tuum locutus es, *infirmatur quis in vobis*, etc.

« *Tunc Symbolum palam dicitur, hoc est Credo in Deum Patrem, usque vitam æternam, Deinde a sacerdote dicatur ad infirmum*: Credis, frater, quod diximus Symbolum. *Cum responderit, aut nutu significaverit*. Credo, unguatur a sacerdote, vel plurimis sacerdotibus de oleo sanctificato, facientibus cruces singulis in dextro tempore et sinistro, non in fronte, nec in vertice dicendo;

« Ungo caput tuum oleo sanctificato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, more militis uncti, præparatus ad luctamen, possis aerias superare catervas. Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum, qui cum Patre.

« **549** *Item in superciliis et subciliis juxta angulos oculorum dicendo*:

« Ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti, per hujus olei unctionem expietur. Per eundem qui cum Patre.

« *Item aures intus et foris in summitate crucis signa recipiant, dicendo*:

« Ungo has aures corporis tui, ut per has fenestras recipias auditum gratiæ remissionis Christi in vitam æternam. Per eundem qui cum Patre.

« *Item nares in summitate et subtilus unguantur crucis modo*.

« Ungo has nares de oleo sacro ut quidquid noxæ ex his superfluo contractum est adoratu, ista medicatio emaculet. Per eundem qui cum Patre.

« *Item labia, dicendo, et exterius crucem super mentum, et guttur faciendo*.

« Ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa, vel etiam criminosa peccasti locutione, divina clementia miserante, expurgetur hac unctione. Per eundem qui cum Patre.

« *Item super humeros duos, hoc est scapulas non in pectore, neque inter scapulas*.

« Ungo has scapulas de oleo sacro, ut, ex omni parte spiritali protectione munitus, jacula diaboli impetus viriliter contempnere, ac procul cum robore superni juvaminis repellere possis. Per eundem qui cum Patre.

« *Item super manus, et si presbyter est, non infra; sin aliter, et infra, et super pedes, et sub plantis cruces fiunt, dicendo*:

« Ungo has manus de oleo benedicto, ut quidquid illicito vel noxio opere peregerunt, per hanc unctionem evacuetur. Per eundem qui cum Patre.

« *Item super pedes, et sub plantis cruces fiunt, dicendo*:

« Ungo et hos pedes ex oleo consecrato, ut quidquid superfluo, vel nocivo incessu commiserunt sanctorum intercessionibus ista oboleat [Leg. aboleat] unctio. Per eundem Dominum nostrum, qui cum Patre.

« *Conclusio unctionum*.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi hæc unctio olei sanctificati ad purificationem mentis et corporis, et ad munimen et defensionem contra jacula immundorum spirituum. Amen.

« *Tunc Psalm. Domine, clamavi, totus Gloria. Kyrie eleison. Pater noster, Oratio. Tunc cæteri sacerdotes, vel laici invitentur. Sacerdos alius dicat, aut confessor*: Dominus vobiscum. R. Oremus.

« *Absolutio a fratribus*.

« Deus qui peccatores et scelerum onere vos sacerdotibus tuis ostendere jussisti; qui discipulis, ut bene haberent, manus super infirmos præcepisti; qui apostolos tuos pro infirmis docuisti, et impositionem manuum sacerdotum invocatione sancti nominis tui peccata relaxavisti; exaudi Orationes nostras, et da huic fratri tuo illi infirmitatis noxa deprehenso per hoc ministerium, quod nos indignos famulos tuos docuisti, remissionem omnium peccatorum; et nus per hanc sacri olei unctionem, et per maiorem impositionem, cuncta facinora Spiritus sancti relaxentur; fronta etiam medicinæ tuæ curius exteriusque imbuant, et sanent, ut non tibi ei noceat conscientia reatus ad pœnam, quam indulgentia, **550** et reconciliato tuæ pietatis actionis ad veniam. Qui vivis et regnas.

« *Hinc sequitur unctio alia*.

« *Oratio*. Per istam unctionem Dei, et per ministerium nostrum, et Dei benedictionem, mundi sanctificentur ab omni sorde et contagione peccati tui et sensus tui, visus, auditus, odor, gustus et tactus, ut quidquid in humeris, vel in pedibus, sive toto corpore, cogitatione et opere peccasti, misericordia salvatoris tui expietur, ut idoneus efficiaris ad invocandum Dominum et benedicendum atque sanctificandum in nomine ejusdem Domini nostri Jesu Christi; reddatque tibi lætitiâ Salutis Spiritu principali confirmet te, et Spiritum sanctum innovet in visceribus tuis, et ne auferat illum sed benedictio Patris, et Filii, et Spiritus sancti ascendat super te, quæ copiose super caput tuum fluat, et in extrema totius corporis tui descendet, interius exteriusque repleat, atque circumdet semper tecum. Amen.

« *Item alia ab alio presbytero dicenda*.

« Ungo te oleo sancto invocata magni Christi Majestate, qui jussit Samuelem prophetam [Leg. unguere] David in regem, operare creaturam etc. », ut supra, in Cod. sancti Eligii.

« *Item alia*.

« Ungo te de oleo sanctificato, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, etc., » ut supra, et Tiliano.

« *Uncto infirmo a singulis singulæ dici potest Oratio post unctionem*.

« Domine Jesu Christe, qui es salvatio demptio nostra, et qui es vera salus et medicatio, quo omnis sanitas, et medicamentum venit,

« *Sequitur reconciliatio ante communionem*.

« Deus misericors, Deus clemens, qui in misericordia tua nulla temporum lege conclusis, sancti misericordie tue januam aperis, pœnitentiam etiam sub ipso vitæ hujus termino non respice propitius super famulum tuum illi remissionem omnium peccatorum tota cordis confessionem. Renova in eo, piissime Pater, quod quod verbo, quod ipsa denique cogitatione, defraude vitiatum est, et unitati corporis I membrum redemptionis annecte. Miserere gemere lacrymarum, et non habentem finem nisi in tua misericordia, ad sacramentum tuum ciliationis admitte, quia nullius animæ in corpore constitutæ difficilis apud te aut tarda est. Fidelis enim es in verbis tuis, qui cor peccatorem non [Leg. non ad] longa temporum differendum, sed mox ut ingemuerit dixit salvatum. Per. *Alia*: Majestatem tuam Domine plices, ut supra. *Alia*: Majestatem tuam, quæ Domine sancte, Pater, ut supra.

« *Tunc auferatur cilicium quod super caput infirmi A
positum fuerat, et dicatur :*

« *Ant.* Heu me ! quia incolatus meus prolongatus est. *Psalm.* Ad Dominum cum tribularer. *Ant.* Unde veniet auxilium mihi. *Psalm.* Levavi oculos meos. *Ant.* In domum Domini lætantes ibimus. *Psalm.* Lætatus sum. *Ant.* Qui habitas in cœlo, miserere nobis. *Psalm.* Ad te levavi oculos. *Ant.* Benefac, Domine, bonis et rectis corde. *Psalm.* Qui confidunt. *Tunc sacerdos dicat :*

« Propitietur Dominus cunctis iniquitatibus tuis, etc., » ut supra in Cod. sancti Eligii.

« *Communicet infirmum, tunc dicens :*

« Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat te in vitam æternam

« Sanguis Domini nostri Jesu Christi redimat te in vitam æternam.

« **551** Pax Domini nostri Jesu Christi et sanctorum communio sit tecum et nobiscum in vitam æternam. Amen. B

« *Oratio in consummationem.*

« Omnipotens sempiterne Deus, qui subvenis in periculis, et necessitatibus succurrentibus, etc., » ut in Cod. sancti Eligii.

« *Et septem dies, vel multo plures, si necessitas fuerit, tam de communione quam de alio officio erga infirmum fiat ; ut sicut apostolus dicit, imo per eum Spiritus sanctus ait : Si in peccatis fuerit, dimittentur ei. Debent etiam ex ministris sanctæ Ecclesiæ procurare in [Leg. ut] canonici cursus circa eum derantentur, id est Matutinæ, Prima, Tertia, Sexta, Nona, Vesperum, Completorium. Quod si episcopus adfuerit, Benedictionem dabit ; si non, singuli sacerdotes singulas has Orationes dicant :*

« Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat ; intra te sit, ut te conservet ; ante te sit, ut te deducat ; post te sit, ut te justificet ; super te sit, ut te benedicat, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus. C

« *Benedictio.*

« Benedicat te Deus Pater, sanet te Dei Filius, illuminet te Spiritus sanctus, etc.

« *Alia.* — Benedicat te Deus pater, adjuvet te Christus Filius Dei ; corpus tuum in suo servitio custodiri et conservari faciat, etc.

« *Alia.* — Benedicat te Deus Pater, qui in principio cuncta creavit ; benedicat te Deus Filius, qui de supernis sedibus pro nobis Salvator descendit ; benedicat Deus Spiritus sanctus, qui in similitudine columbæ in flumine Jordanis super Christum requievit, etc.

« Omnipotens Dominus in visitatione suæ misericordiæ tibi propitietur, et ab infirmitate qua delinens relevando tui misereatur. Amen. Voluntatem tuam in suo beneplacito amplificare, et orationibus ac benefactis tuis [Leg. orationes et benefacta tua] te sibi reconciliando acceptare dignetur. Amen. Addat etiam ut omnium virtutum cœlestium et reliquorum sanctorum intercessionibus inter omnes sæculares anxietates custodiaris, et eorum participio, absolutus carnali carcere, interponi merearis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, qui propter liberationem hominum homo dignatus est fieri Deus, et Dominus noster Jesus Christus, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat per immortalia sæcula sæculorum. Amen.

« *Alia.* — Benedicat te Deus Pater, custodiat te Jesus Christus, illuminet te Spiritus sanctus omnibus diebus vitæ tuæ. Amen. Confirmet te virtus Christi, indulgeat tibi Dominus universa delicta tua. Amen. Beatæ et gloriosæ semperque virginis beati genitricis Mariæ, omniumque simul sanctorum, quæsumus, intercessio gloriosa te protegat, et ad vitam æternam perducat. Amen.

« *Missa pro infirmo.*

« *Antiphona :* Virtutum omnium Deus, qui ab humanis corporibus infirmitatem expellis, miserere servo tuo, et visita in salutaris tuo, et cœlestis gratiæ tribue medicinam. *Psalm.* Domine, exaudi. *Item Ant.* Justus es, Domine. *Psalm.* Beati immaculati *Oratio :* Omnipotens sempiterne Deus, salus æterna credentium, exaudi nos pro famulo tuo *ill.* pro quo misericordiæ tuæ imploramus auxilium, etc., » ut in Missali Romano.

« *Lectio Epistolæ beati Jacobi apostoli.* Cum enim tristatur aliquis vestrum, ore æquo animo et psallat, etc.

« *Grad.* Exsurge, Domine, succurre huic infirmo, et medica eum, et sana ejus languorem. *Ÿ.* Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione opem tuam tribue benignus infirmo. *All.* Mitteei, Domine, auxilium de sancto, et de Sion **552** tuere eum. *Ÿ.* Auribus percipe. *All.* De profundis, etc.

« *Sequentia sancti Evangelii secundum Lucam.*

« In illo tempore : Intravit Jesus Capharnaum. Centurionis autem cujusdam servus male habens, etc.

« *Offert.* Domine, qui publicani precibus et Oratione placatus es, qui socium Petri ex febre valida liberasti ; et nobis pro infirmo supplicantibus clementi miseratione adesto, Domine.

« *Item offert* Domine, mirifica eum secundum eloquium tuum, ut sciat testimonia tua. *Ÿ.* 1. Fac cum servo tuo. *Ÿ.* 2. Da illi intellectum, ut discat mandata tua, et voluntaria oris ejus fac illi in beneplacito, Domine.

« *Super oblata :* Deus cujus nutibus vitæ nostræ momenta decurrunt, etc.

« *Præfatio :* Æterne Deus, qui famulum tuum ideo corporaliter verberas, ut mente proficiat, potenter ostendens quod si pietatis tuæ præclara salvatio, dum præstas ut operetur nobis etiam ipsa infirmitas salutem Per Christum Dominum nostrum.

« *Comm.* Succurre, Domine, infirmo huic, et medica eum spiritali medicamine, ut, in pristina sanitate a te restitutus, gratiarum tibi sanus referat actionem.

« *Item comm.* Redime eum, Deus Israel, ex omnibus angustiis suis.

« *Ad complendum :* Deus infirmitatis humanæ singulare præsidium, etc.

« *Oratio pro reddita sanitate.*

« Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, qui Benedictionis tuæ gratiam ægris infundendo corporibus facturam tuam multiplici pietate gubernas, etc.

« *Missa pro infirmo, qui proximus est morti.*

« *Ant.* Circumdederunt me gemitus mortis. *Psalm.* Diligam te, Domine. Omnipotens sempiterne Deus, conservator animarum, qui quos diligis corripis et recipis, pie ab emendationem coerces, etc.

« *Lectio Isaiæ prophetæ :* In diebus illis locutus est Isaias propheta, dicens : Quærite Dominum, dum inveniri potest.

« *Grad.* Miserere mihi, Domine, quoniam infirmus sum. *Ÿ.* Conturbata sunt.

« *Item Grad.* Adjutor meus et liberator meus. *Ÿ.* Confundantur et reveantur, etc.

« *Secundum Marcum.* In illo tempore, respiciens Jesus discipulos suos dixit : Habete fidem Dei, etc.

« *Offert.* Miserere mihi, Domine, secundum magnam misericordiam.

« *Item offert.* Exaudi, Deus, Orationem meam, et ne despexeris, etc.

« *Super oblata.* Adesto, Domine, pro tua pietate supplicationibus nostris, et suscipe Hostiam quam tibi offerimus pro famulo tuo *ill.* jacente in grabato, etc.

« *Præfatio :* Vere dignum.... æterne Deus, im-

plorantes tuæ Majestatis misericordiam, ut famulo tuo *ill.* veniam suorum largiri digneris peccatorum, quatenus, ab omnibus inimici vinculis liberatus, tuis toto corde inhæreat mandatis, et te solum semper tota virtute diligat, et ad tuæ quandoque beatitudinis visionem pervenire mereatur. Per Christum.

« *Ad Complendum* : Gratias agimus multiplicibus largitionibus tuis, ex quibus animas in te sperantium satiare consuisti, etc.

« *Item fiat reconciliatio.*

« Deus misericors, ut supra. *Al.* Majestatem tuam, et reliqua. *Tunc etiam Symbolum, sicut ante prædictum est, et communio corporis.*

« *Item abbreviatio.*

« *Cum vero ingravari cæperit, ad succurrendum, facta aqua benedicta, dicatur Oratio hæc :*

« **553** Domine sancte, Pater omnipotens, æterne, Deus, qui es via, veritas, et vita, exaudi nos, et conserva famulum tuum *ill.* hunc, quem vivificasti, et redemisti pretio et magno munere sanguinis Filii tui, qui tecum vivit et regnat.

« *Tunc unguatur oleo.*

« Ungo te de oleo sanctificato, ut salveris æternaliter in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Amen.

« *Collecta.*

« Concede, Domine, nobis famulis tuis, ut orantes cum fiducia dicere mereamur : Pater noster, libera nos ab omni malo, custodi nos semper in bono, qui regnas in sæcula sæculorum.

« *Communicet dicens :*

« Corpus et sanguis Domini nostri Jesus Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.

« *Post hæc dicendum est :*

« Agamus Deo nostro omnipotenti gratias, quod terrenæ nos originis atque naturæ sacramenti sui dono in cælestem vivificaverit demorationem, qui cum Filio et Spiritu sancto vivit et regnat. »

Hactenus Codex ms. monasterii sancti Remigii Rhemis fundati de visitatione infirmorum, seu extrema unctione, circa quem paucula quædam notanda veniunt.

1. Notanda crux ex cinere super pectus, quæ est juxta quosdam Ordines et Sacramentarios supra citatos.

2. Circa litaniam notandum est eam esse sat antiquam, si cum hodiernis conferatur : primam tamen, quam supra ex libro qui inscribitur Ordo Orationum transsumpsimus, esse antiquiorem.

3. Notanda est confessio infirmi, quæ supra transcriptis confessionibus haud absimilis est, quæ tamen unica non erat ægroti confessio, sed hanc præcedebat enucleatio, quæ numerum peccatorum et necessarias circumstantias promeret, ut supra agendo de pœnitentiâ docuimus ; quod etiam ex eodem Codice sancti Remigii confirmatur in quo paulo ante litaniam hæc reperire est : *Deinde sacerdos audiat confessionem ejus, sicut melius inquirere poterit, aut scriptis, aut verbis.* Quæ sane verba aliam a memorata confessionem postulant, et doctrinam a nobis supra stabilitam mirum in modum illustrant.

4. Sequitur exhortatio sacerdotis ad circumstantes, Hæc exhortatio alias appellatur præfatio, qua movet sacerdos astantes ad Orationem, de qua supra egimus, juxta morem veterem.

5. Notanda est fidei professio, quam æger facere debeat ante unctionem, quæ exstat apud Burchardum, lib. xviii, in hunc modum *Credis in Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum ?* Responsio : *Credo. Credis quod istæ tres personæ unus Deus sit ?* Respon. *Credo. Credis quod in ipsa ista carne, qua nunc es, resurgere habes in die judicii, et recipere sive bonum, sive malum quod gessisti ?* Responsio *Credo.*

6. Nota unctionem temporum, quæ in nostris aliis

A Codicibus non reperitur ; sed cum in Sacramentariis editis et in Codice Tiliano unctio capitis præcipitur, puto ungenta esse tempora : prohibetur ungi frontem, et verticem capitis, quia frontis unctio spectat ad confirmationis sacramentum, unctio verticis ad cæremonias baptismi.

7. Nota infirmum ungi a multissacerdotibus, quod videtur etiam in Codice Tiliano : *Et sic perungant singuli sacerdotes infirmum de oleo sanctificato.*

8. Nota verba, *non in pectore.* Nam in Codicibus sancti Eligii, Ratoldi, Rodradi, et Tiliano, et in Manuali Suessionensi ungitur pectus ; id etiam in quibusdam Ecclesiis fieri testatur Joannes Altenstaig infra citandus. Ita etiam faciunt Græci, ut testatur Petrus Arcudius, lib. v de Sacramentis, cap. 7.

9. Notanda sunt hæc verba, *neque inter scapulas.* Nam aliter fit in Codicibus Rodradi, et Tiliano, cum dicitur : **554** *Ungo has scapulas, sive medium scapularum.*

B 10. Et hæc verba : *Et si presbyter est, non infra,* nam non exstant in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

11. Notandum est hanc formulam : *Per istam unctionem,* etc., desiderati in aliis Codicibus nostris mss., et dici solitam in unctione sacerdotis ob hæc verba : *Ad invocandum Dominum, et benedicendum, atque sanctificandum et sacrificandum in nomine ejusdem Domini nostri Jesu Christi.*

12. Nota communionem completa unctione, ut etiam habetur in aliis Codicibus nostris manuscriptis.

13. Nota continuationem unctionis per septem et plures dies, quæ etiam exstat in Sacramentario sancti Eligii ; simulque recitationem officii divini coram ægrotis, quæ etiam habetur in dicto Sacramentario, et in Codice Ratoldi abbatis.

14. Hæc Oratio : *Omnipotens Dominus, visitatione suæ misericordiæ,* etc., cum subsequenti, est Benedictio episcopalis, quæ etiam habetur in Codice sancti Eligii, sed sub alia verborum formula. Secundæ Benedictio deest conclusio.

C 15. In missa pro infirmo nota duas Antiphonas seu Introitus cum duobus Psalmis duplex Gradale, duplex Offertorium, et duplicem Communionem, ut in Missa pro infirmo qui proximus est morti duplex Gradale, et duplex Offertorium sine Communionem.

16. Nota hæc verba, *item fiat reconciliatio,* etc., esse breviorum conferendæ unctionis extremæ rationem infirmo, qui proximus est mortis.

17. Nota hæc verba, *item abbreviatio,* etc., Est enim breviuscula conferendæ unctionis extremæ ratio, cum videtur infirmus ita aggravatus, ut jure timeatur ne in ipsius sacramenti colatione expiret. Unde adhibetur unica unctio, quæ eorum opinionem qui dicunt in ejusmodi periculo unicam sufficere unctionem confirmat.

D 18. Nota formulam, *Corpus et sanguis,* etc. Quia ob imminens periculum corpus sanguini intinctum ægrotis porrigebatur, qua de re infra. Tamen in concil. Tolet. xi statuitur ut ii qui præ nimia imbecillitate corpus Christi deglutire non valent, solo sanguinis haustu sint contenti.

19. Nota nullam hic esse renem unctionem, quemadmodum nec in Codice Tiliano, nec in aliis Codicibus nostris mss. neque apud Græcos, neque in Manuali Suessionensi. Illius tamen meminit Richardus de Media Villa, quæst supra citata et Joannes Altenstaig Mindelhaimensis, in Vocabulario theologiæ, qui etiam meminit unctionis umbilici : *Quidam, inquit, addunt pectus et renes, et umbilicum, in quibus est delectatio venerea, licet non oporteat.* In Sacramentariis editis ex Vaticano ungitur caput, unctiones aliæ sunt indeterminatæ. Græci unguunt frontem, mentum, ambas genas, deinde pectus, tum manus, idque ex utraque parte, postremo pedes, ut testatur Petrus Arcudius, lib. v de Sacramentis, cap. 7. In Codicibus sancti Eligii, et Rodradi, in descriptione primi ritus, ungitur infirmus in collo, et gutture, inter scapulas, et in pectore, et ubi plus dolor immi-

net; in secunda descriptione unguuntur quinque sensus. In hoc Codice sancti Remigii unguuntur tempora et locus super mentum præter alia loca. Nota diversitatem.

Hi tandem accedat ratio unguendi infirmi secundum usum insignis Ecclesiæ Suessionensis, deprompta ex Manuali seu Instructorio veteri Curatorum ejusdem Ecclesiæ typis mandato seu impresso octoginta ab his circiter annis, nam in ipso libro annus minime annotatur; quæ non abhorret a Codicibus Ratoldi et Tiliano. Omissis precibus multis quæ præmittuntur hæc subjecta duntaxat exscripsi.

« Postea ungetur infirmus. Primum ad aurem dexteram fac crucem † dicens :

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sit tibi hæc unctio olei sanctificationis ad purificationem mentis et corporis in vitam æternam Amen.

« **555** In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, accipe sanitatem in nomine Domini. Amen.

« Ad aurem sinistram.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo aures tuas sacra olei liquore, ut quidquid peccati delectione nocivi auditus admissum est, medicina spiritalis evacuet. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad oculos.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo oculos tuos de oleo sanctificato, ut quidquid illicito visu deliquisti, hujus olei unctione expietur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad nares.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo has nares de oleo sacro, ut quidquid noxæ contractum est odoratu superfluo, ista evacuet medicatio. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad labia.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo labia ista consecrati olei medicamento, ut quidquid otiosa *sus* vel etiam locutione criminosa *sus* peccasti, divina clementia miserante, expurgetur hac unctione. Per Dominum nostrum Jesum Christum, quite, etc. Oremus.

« Oratio.

« Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat. Respondeat. Amen. In te sit †, ut te reficiat. Amen. Circa te sit †, ut te conservet. Amen. Post te sit †, ut custodiat. Amen. Super te sit †, ut benedicat. Amen. Qui cum Patre, et Spiritu sancto vivit et regnat Deus. Per omnia sæcula sæculorum. Amen.

« Ad pectus.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo pectus tuum de oleo sancto, ut hac unctione perunctus *ta* fortiter certare valeas adversus aereas catervas. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad scapulas.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, in uno quoque loco, ungo has scapulas, sive medium scapularum de oleo sacro, ut, ex omni parte spiritali protectione munitus *ta*, jacula diabolici impetus viriliter contemnere ac procul possis cum robore superni juvaminis repellere. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad manus.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ungo has manus de oleo consecrato, ut quidquid de illicito vel noxio opere peregerunt, hac unctione evacuetur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Ad pedes.

« In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ac-

« Significant procul dubio, quando ungitur masculus, legendum esse *otiosus*; quando femina, *otiosa*.

« accipe sanitatem in nomine Domini nostri Jesu Christi, surge et ambula. In nomine Domini, ungo hos pedes de oleo benedicto, ut quidquid superfluo vel nocivo incessu commiserunt ista aboleat perunctio. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

« Alia Oratio.

« Ungo te oleo benedicto, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut hac unctione corroboratus *ta*, aereas valeas superare catervas. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

556 « Alia Oratio.

« Unxi te de oleo sanctificato, sicut unxit Samuel David in regem et prophetam, operante [Al. operare] creatura olei, in nomine Dei Patris omnipotentis, ut non lateat Spiritus immundus, neque in membris tuis, neque in medullis, etc., ut in aliis Codicibus nostris manuscriptis. »

B Sequuntur quædam aliæ Orationes, septem Psalmi, Litania, cum multis suffragiis, quibus hæc subjunguntur: « Postea communicet eum his verbis, si communicare infirmus voluerit; sin autem, prætermittis his quatuor Orationibus, quæ sequuntur, dicat istas duas: Benedicat te Deus, etc. Propitietur Dominus. Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam in vitam æternam. Amen, etc. »

Hactenus Manuale Ecclesiæ Suessionensis, in quo tamen quid significant illa particula *sus*, et *ta*, litteris rubris exarata, non satis capio.

924. *Quæsumus, omnipotens Deus, ut famulus tuus ill.*, etc. Hæc Missa celebrata est in coronatione Caroli Calvi imperatoris; sed singulis his tribus Orationibus singula præmittuntur Orationes de sancto Gorgonio martyre, quia eodem die nempe v Idus Septembris, Carolus Calvus Melis coronatus est, ut videre est in ejus Capitulis.

925. *Omnium*. Hæc vox deest in Missa citata.

926. *Et ill. Regi*. In Missa citata legitur: *Et Carolo regi nostro*, quia in ejus coronatione dicitur.

927. *Et peragendum injunctum Officium*. Ita in Codice Ratoldi abbatis. In Missa citata hæc vocabula desiderantur.

928. *Oratio*. In Missa citata ex Capitulis Caroli Calvi legitur *Communio*, rectius, ut arbitror.

929. *Via sanctorum*, etc. Hæc Oratio in quibusdam Ecclesiis recitatur post Processionem Dominicæ.

930. *Isti intercedentes. Illic in te credentes*, ut in quibusdam libris editis.

931. *Arma*. Id est, ornamenta, vestimenta.

932. *Secretarii*. Id est, sacrorum.

933. *Minister*. Per Ministrum, intelligit aliquem minoribus ordinibus initiatum.

934. *Sandalia*. Horum meminit Alcuinus, lib. de Officiis divinis, cap. de vestimentis, et Leo Ostiensis infra citandus.

D 935. *Super humerale*. Meminit Alcuinus cap. citato. Græci dicunt, *ἐπισημοειδής*, de quo vide superius annotata. Sed hoc humerale ut ex rationali, quod et infra annectitur, non est simile omophorio.

936. *Albam*. Talare est vestimentum lineum quod poderis dicitur. Alcuinus, cap. citato. Albæ mentio fit in concilio Carthag. iv, can. 4: *Ut diaconus tempore oblationis tantum, vel lectionis, alba utatur*.

937. *Delenda malæ*. Legendum videtur: *Dele inde malæ*.

938. *Cingulum*. Cinguli meminit Alcuinus cap. citato.

939. *Baltheum*. Proprie cingulum est militare, de quo Varro, lib. iv de Lingua Latina, et sanctus Isidorus, lib. xix Originum cap. 31.

940. *Tunica*. **557** Quam Alcuinus et Amalarius,

Item in unctione masculi, legendum, *perunctus, munitus*; in unctione vero feminæ, *peruncta, munita*.

lib. II, cap. 47. dalmaticam appellant, Missa ab Illyrico edita palmaticam, sed legendum *dalmaticam*.

941. *In tintinnabulis*. Ad similitudinem sacerdotis Aaronici.

942. *Myrice Lege Mirifice*.

943. *Municæ*. Sunt chirothecæ. Nam infra in eadem Missa Paschali: *Et exuat manicas, lavetque manus*. In Missa ab Illyrico edita legitur *Ad induendas manus*. Meminit Leo Ostiensis, lib. II Chron. Casin., cap. 82.

944. *Detur ei annulus*. In Missa Illyrici, *Ad annulum*. In Codice Ratoldi, quemadmodum et in Sacramentariis editis in ordinatione episcopi datur ei annulus. Quod etiam videre est in concilio Tolitano IV, can. 27: *Si episcopus est, orarium, annulum, et baculum*. Mentio fit in Vita sancti Birini episcopi Dorcestrensis, apud Surium, 3 Decembris, de ejus corporis detectione: *Inventus est quoque annulus, itemque cruz plumbea*. Mirum tamen de eo silentium est apud Alcuinum, Amalarium, et Rabanum; quod satis indicat diversum olim fuisse ritum pro diversitate temporum et locorum.

945. *Casula*. De casula Hugo a sancto Victore, lib. I de Sacramentis, cap. 50: *Casula quæ planeta dicitur, omnibus indumentis superponitur, per quam charitas intelligitur, quæ omnibus virtutibus eminentior videtur. Hæc super dextrum brachium levatur, ut amici in Deo amentur; replicaturque super sinistrum, ut inimici propter Deum diligantur*. Cætera vide in observationibus nostris ad Concordiam regularum.

946. *Rationale*. Est ornamentum quoddam pectorale, ad similitudinem illius quo utebantur olim legales sacerdotes.

947. *Manipulus*. Alias mappula apud Alcuinum, et phanon apud Rabanum. Et hæc de ornamentis pontificum, quæ satis accurate hic recensentur, nulla tamen mitræ facta mentione; cujus etiam in Sacramentariis nostris mss., in Ordinibus Romano, et Tiliano, in pontificali ms. quod servatur in sacristia eccles. Rothom. et putatur esse Rhemense, Missa ab Illyrico edita, apud Alcuinum, Amalarium, Rabanum, et alios antiquos scriptores, qui de Officiis divinis tractavere, et ornamenta pontificalia recensent, mirum est silentium; ita ut existimem vix ante annum post Christum natum millesimum mitræ usum in Ecclesia fuisse, quem postea clare videmus apud Petrum Damiani, serm. 4 de dedicatione; sanctum Bernardum, epist. 40; Hugonem a sancto Victore, lib. I de Sacramentis, cap. 53, et multos alios, qui postea floruerunt. Quare non assentior iis qui dicunt mitræ usum ab ipsis fluxisse apostolis, et antiquos episcopos corona usos fuisse, quod suadere conantur ex epigrammate 77 Ennodii de vita et moribus sancti Ambrosii:

Serta redimitus gestabat lucida fronte,
Distinctum gemmis ore parabat opus.

Ita enim legendum est: Quæ sane nemo est qui non videat metaphorice dici de pudore, verecundia, modestia, gravitate, et similibus virtutibus, quæ in ore hujus sanctissimi pontificis emicabant, quæque inter concionandum ob divinam viri eloquentiam maxime effulgebant, quod satis ex his verbis,

Distinctum gemmis ore parabat opus,
manifestum est; quæ etiam patent ex superiore disticho

558 Roscida regifico, cui fulsit murice lingua,
Vere suo pingens germina quæ voluit.

Nec sane magnum fuit Ambrosio laudis argumentum

* Veterem etiam sancti Gregorii imaginem, quam ex Cod. ms. in limine suæ edit. delineari curavit Menardus, huc revocavimus, tum ut ea quæ dicta sunt claritatem quoque ex ipsa accipiant; tum quia

A gemmatam in capite gestare coronam; quod etsi convenire possit a iis Mediolani episcopis, quos postea laudat Ennodius, nihil tamen simile illis attribuit. Nec obstant illa quæ ex Eusebio producuntur, lib. X Hist. eccl., cap. 4, in Oratione panegyrica: *Amici Dei et sacerdotes, qui sacrosancto podere indumento cælesti, gloria corona, divina unctione et sancta sancti Spiritus stola circumvestiti*. Et in Apologetica sancti Gregorii Nazianzeni: *Idcirco me pontificem ungis, et podere cingis, capitique cidarim imponis, atque spiritualis holocausti altari admoves*. Nam ista commemorantur ad veteris sacerdotii similitudinem. Nec nos morantur laminæ illæ aureæ, quas in fronte gestasse ferunt sanctos Joannem et Jacobum, tum quia non sunt coronæ, nec cidaris, nec mitra; tum quia, ut in eis incæpere, sic in eis desiere. Ad illud vero quod objicitur ex Ammiano Marcellino, lib. XXIX, ubi scribit Firmum in Africa victum, ut sibi quodammodo Theodosium imperatorem conciliaret, signa militaria, et coronam sacerdotalem cum cæteris manubiis, quæ regionem illam depopulando rapuerat, restituisse, ut præceptum est, dico locum esse de corona sacerdotis alicujus ethnici intelligendum, nondum omnino tum avulsa gentilitate. Coronatos olim sacerdotes gentilium in sacris fuisse norunt omnes. Id planum est ex Tertulliano, libro de Corona militis: *Ipsæ denique fores, et ipsæ hostiæ, et aræ, ipsi ministri et sacerdotes eorum coronantur*. Et lib. de Spectaculis: *An Deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuarum velut sacerdos coronatus*; et sancto Cypriano, in Oratione de lapsis: *Frons cum signo Dei pura, diaboli coronam ferre non potuit*; ibi enim agitur de sacris idolorum. Et ex concilio Eliberitano, can. 55: *Sacerdotes qui tantum sacrificantium coronam portant, nec sacrificant, nec de suis sumptibus aliquid idolis præstant, placuit post biennium accipere communionem*. Olim in sacris Cereris hierophantes, et hierophantides, et daduchus, hoc est lampadem gestans, aliæque sacrificulæ myrtea corona cingebantur, ut ex Istro refert scholiastes Sophoclis ad Oedippum Colonaum. Imo ipse Tertullianus, lib. citato de Corona militis negat prorsus apostolos, evangelistas et episcopos fuisse coronatos, quod contrariæ sententiæ adversatur: *Non denique, inquit, patriarches, levites, aut sacerdos, aut archon. Quis vel postea apostolus, aut evangelista, aut episcopus invenitur coronatus?* Scilicet tam antiquus doctor ignorabat traditionem apostolicam? Itaque frustra ostendunt quidam nonnullorum priscorum episcoporum mitras, quia illorum fuisse probari non potest, imo in quibusdam apparent signa præsentæ antiquitati derogantia. Qualis autem fuerit antiquorum mitra sic docet auctor veteris etymologici: *Μίτραι κυρίως οἱ ἀπὸ φασιίων καὶ ὠαρίων γινόμενοι στέφανοι, ἐν καταχρήσει δὲ πᾶς στέφανος μίτρα λέγεται*. Id est: Mitræ proprie coronæ sunt ex fasciis et orariis compactæ, per abusionem vero omnis corona appellatur mitra. Ubi vox ὠαρίων corrupta est, pro qua legendum ὠραρίων, ut legitur apud Eustathium in Iliadem Δ. *Φάμενοι ὅτι μίτραι κυρίως οἱ ἀπὸ φασιίων καὶ ὠραρίων στέφανοι*, id est, dicentes mitras esse ex fasciis, et orariis compositas. Oraria autem sunt textilia quædam oblonga. Vide quam dispares sunt hodiernæ mitræ pontificum.

948. *Flamineato*. Id est, sacris vestibus induto. Ut autem quæ supra dicta sunt clariora sint, hic damus veterem imaginem sancti Remigii * ex Codice Rhemensi.

559 949. *Processio* Est cætus clericorum ipsum pon-

elegantior sancti doctoris effigies initio primi operum omnium voluminis apposita, hanc in limine hujus tomi prohibet incidi, utpote minus comptam, soliusque explicationis gratia depictam.

300. In hoc proleptice et dicitur. Id est, ut
 quidem non nisi proleptice, non dicitur.
 301. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.
 302. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.

303. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.

304. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.

305. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.

306. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.

307. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.

308. Annotatio quoque in hoc dicitur. Nam in
 hoc dicitur non nisi proleptice, non nisi proleptice
 proleptice.

ἀνάγνωσις γίνεται, id est, deinde per lectores (illos enim vocat liturgos, id est ministros) divinarum Scripturarum, prophetiarum, Apostoli, et divini Evangelii sit lectio. Ex quibus duobus locis confirmatur id quod supra diximus lectorum olim partes fuisse legere Epistolam et Evangelium in Missa.

961. *Resp. Hæc dies.* Responsorium hoc loco est Gradale. Olim Psalmus, ut clarum est, cantabatur, ex sancto Augustino, serm. 10, de verbis Apostoli; *Hoc de apostolica lectione percipimus; deinde cantavimus Psalmum, exhortantes nos invicem una uno corde dicentes:* Venite adoremus, et prosternamur ei, et fleamus coram Domino qui fecit nos, et ibi præviamus faciem ejus in Confessione, et in Psalmis jubilemus ei. *Post hæc evangelica lectio.* Sermone 33, de Verbis Domini secundum Lucam: *In apostolica lectione gratiæ aguntur de fide gentium; in Psalmo diximus: Deus virtutum converte nos; ostende faciem tuam, et salvi erimus.* Serm. 7, de Verbis Apostoli: *Apostolum audivimus, Psalmum audivimus, Evangelium audivimus; consonant omnes divinæ lectiones.* Serm. 49, de Tempore: *Audivimus apostolicam lectionem.* Et paulo post, *Audisalmum Pinteriora dicentem, Tui soli peccavi, Audistis et Evangelium istis lectionibus concordare.*

962. *Jube, Domine, benedicere.* Id est, velis benedicere, id est, benedicere. Nam jubere est aliquando velle, ut notat Nonius Marcellus, cap. 4. Quemadmodum ad nutum episcopi, seu presbyteri celebrantis legebatur olim Evangelium, sicut hodie consuetudo perseverat, sic olim Epistola nisi ad episcopi aut presbyteri Missam facientis nutum non legebatur, ut patet ex lib. 1, sancti Gregorii Turonensis, de Miraculis sancti Martini, cap. 3: *Cui celebranti festa dominici diei ista erat consuetudo, ut veniens lector cum libro non antea legere præsumeret quam sanctus nutu jussisset. Factum autem est ut illa Dominica, prophetica lectione jam lecta, ante altarium stante qui lectionem beati Pauli proferret, etc.* Et paulo post; *Excitaverunt dicentes, jam hora præterit, jubeat Dominus lectori lectionem legere.*

963. *Ad nuntianti.* Lege. *Ad nuntiantium*

964. *Maria Magdalene.* Hic mos hodie perseverat, ut primo die Paschæ legatur Evangelium secundum Marcum; olim tamen, id est tempore sancti Augustini, saltem in Africa, primo die legebatur Evangelicum secundum Matthæum, altero secundum Marcum, tertio secundum Joannem; et tota illa octava, ut etiam hodie fit, resurrectio secundum omnes Evangelistas recitabatur. Id testatur sanctus Augustinus, serm. 144, de Tempore: *Resurrectio Domini nostri Jesu Christi, et hodie recitata est, sed de altero libro Evangelii, qui est secundum Lucam. Primo enim lecta est secundum Matthæum, hesternam autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam. Sic habet ordo evangelistarum, sicut enim passio ipsius ex omnibus evangelistis conscripta est, sic dies isti, septem vel octo durant spatium, ut secundum omnes evangelistas resurrectio recitetur.*

965. *Et omnes post illum.* Clerici videlicet. Nota hoc loco nullum cantari Symbolum, cujus in nostris Sacramentariis, tam editis, quam mss., nulla sit mentio, neque etiam in Ordine Tiliano, quemadmodum nec apud Alcuinum, Amalarium, Rabanum, qui enucleate de ordine Missæ scripserunt, neque etiam apud Remigium Antissiodorensis; sic enim ait cap. 4, de celebratione Missæ: *Post recitatum Evangelium iterum sacerdos populum salutat.* Fuit quidem illius usus **562** in Ecclesiis antiquorum Græcorum, ut constat ex sancto Dionysio, cap. 3 Hierarchiæ ecclesiasticæ, cum proferens diversas opiniones circa hymnum, qui in sacris mysteriis cantatur, sic ait: *Τὸν ὕμνον δὲ τοῦτον, οἱ μὲν ὑμνολογίαν καλοῦσιν· οἱ δὲ τὸ τοπικῆς σύμβολον, ἄλλοι, ὡς οἶμαι, θεϊότερον. Ἱεραρχικὴν εὐχαριστίαν,* id est, hunc autem hymnum alii laudis canticum, alii religionis Symbolum, alii, mea quidem sen-

tentia, divinius. Hierarchicam Eucharistiam. At in Ecclesia Romana illius usus non fuit ante annum Christi 1014, teste Bernone Augiensi, cap. 2 libri de quibusdam rebus ad Missam pertinentibus: *Nam si ideo, ut sæpe dictum, illum angelicum hymnum prohibemur in festivis diebus canere, eo quod Romanorum presbyteri non solent eum cantare, possumus simili modo post Evangelium Symbolum reticere quod Romani usque ad hæc tempora divinæ memoriæ Henrici imperatoris nullo modo cecinerunt. Sed ab eodem interrogatur ita agerent, ne coram assistente, audiri eos hujusmodi responsum reddere, videlicet, quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando ulla hæreseos fæce infecta, et ideo magis his necessarium esse illud Symbolum sæpius cantando frequentare, qui aliquando ulla hæresi potuerunt maculari. At Dominus imperator non antea desiit quam omnium consensu id domino Benedicto apostolico persuasit, ut ad publicam Missam illud decantarent.* Hæc Berne præfatus. Nec est

quod aliqui respondeant Bernonis verba esse de Symbolo Constantinopolitano vel Nicæno intelligenda. Nam si tum Romæ fuisset Symboli alicujus usus, tenebatur Berne dicere de quo Symbolo imperator pontificem Romanum rogasset. Nec facit quod opponunt ex Rufino in expositione Symboli: *In Ecclesia tamen urbis Romæ hoc non reprehenditur factum, quod ego propterea esse arbitror quod neque hæresis ulla illic sumpsit exordium, et mos ibi servatur antiquus, eos qui gratiam baptismatis suscepturi sunt, publice, id est fidelium populo audiente Symbolum reddere.* Non enim ibi agitur de recitatione Symboli in Missa, sed de recitatione Symboli a catechumenis audiente populo, ubi et rationem reddit, quare Ecclesia Romana Symbolo apostolorum nihil addiderit. Confirmatur nostra sententia ex Codicibus, et auctoribus initio citatis, et ex duobus Ordinibus Romanis apud Hittorpiam, nempe in tertio: *Finito Evangelio dicit pontifex Pax tibi, Dominus vobiscum, et cum Spiritu tuo.* Et in quarto: *Postquam finitum fuerit Evangelium, dicit pontifex Pax tibi, Dominus vobiscum, sequitur responsio. Et cum Spiritu tuo.* At in secundo Ordine apud eundem, dicitur tantum Symbolum cum pontifex non vult concionari. Quare non audiendum esse puto Walfridum, qui, cap. 22, de Rebus ecclesiasticis, scribit usum canendi Symboli Constantinopolitani in Missa Romana a Græcis manasse. Hispani illud in Missa cantare ceperunt in concilio Toletano III, can. 2, in decretis concilii, sub Recaredo rege, in quo Gothi hæresim Arianam ejurarunt.

966. *Oremus.* Tunc incipiat Offertorium. Illic invitat Pontifex populum ad Orationem, qui tamen non dicit Orationem, quod notat Alcuinus lib. de Offic. eccl., cap. de Celebratione Missæ: *Et invitat illum secum pariter ad Orationem dicens Oremus. Sed licet apud nos tunc Collecta inter Offerendam et Evangelium non dicatur, apud Græcos tamen dicitur.* Id quod dicit Alcuinus de Græcis videtur in liturgia sancti Joannis Chrysostomi, in qua inter Offerendam et Evangelium dicuntur plures Orationes a pontifice.

967. *Erra tremuit.* Olim ante Oblationem in Africa canebatur Psalmus; quod incepit Carthagine tempore sancti Augustini, ut ipse testatur lib. II Retractationum, cap. 11: *Morem qui tunc esse apud Carthaginem ceperat, ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro sive ante Oblationem, etc.*

968. *Oratione recepta.* Quam pro sui communionem est consecraturus sacerdos.

563 969. *Cum omni Processione.* Id est, cum presbyteris, diaconis, subdiaconis et cæteris clericis, qui et assistunt in altari.

970. *Manicas.* Id est, chirothecas.

971. *Lavetque manus.* Lectionibus peractis et oblatione facta, facturus pontifex divina mysteria, lavat manus ex antiquo more, quem videre est apud

Fortunatum. In Vita sancti Marcelli episcopi Parisiensis (Apud Surium Kal. Novemb.) : Itaque cum subdiaconi ministerio fungeretur, in die Epiphaniarum, hauriens aquam de flucio Sequanæ, dum beato Prudentio episcopo manibus ablundis offerret, mutatis elementis, vini sapor inventus est ; quo viso, obstupescens pontifex jussit ex ipso urceo in calicem sacrum fundi, unde universus populus, Missa celebrata, ad communionem accepit. Et infra : Itaque cum vir sanctissimus quodam vice ex officii sui seruitute aquam manibus venerabili episcopo porrexisset, mox inde balsama capere fragare. Apud Græcos non solus episcopus, sed etiam circumstantes altare presbyteri manus lavant, ut liquet ex catech. 3, mystagogica sancti Cyrilli Hierosolymitani episcopi : Εωράκατε τοίνυν τὸν διάκονον τὸν νεύσθαι δίδόντα τῷ ἱερεῖ, καὶ τοῖς κυκλούσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ πρεσβυτέρους. Id est : Vidistis igitur diaconum aquam manibus lavandis porrigentem pontifici et circum altare stantibus presbyteris ; et sancto Dionysio. cap. 3 Eccl. Hierar. : καὶ νεύσθαι τὰς χεῖρας ὕδατι τοῦ ἱερέως καὶ τῶν ἱερέων. Id est, postquam pontifex et presbyteri manus laverunt. Id autem fiebat in Symbolum puritatis animæ quæ tanta mysteria tractanda requiritur.

92. Et omnis processio offerat sibi oblationem. Olim in Missa communicaturi, seu clerici, seu laici, ad altare suam Oblationem, hoc est panem et vinum ad sui communionem offerebant, ut clarum est ex concilio Matisconensi II, can 4 : Propterea decernimus ut in omnibus Dominicis diebus, altaris Oblatio ab omnibus viris et mulieribus offeratur, ut per has immolationes peccatorum suorum fascibus careant, et cum Abel et cæteris juste offerentibus promereantur esse consortes. Ex Joan. Diacono, in Vita sancti Gregorii papæ, lib. II, cap. 41 : Matrona quædam divo Gregorio per stationes publicas Missarum solemniter celebranti solitas oblationes obtulerat ; cui post mysteria traditurus cum diceret : Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam, lasciva subrisit. Ille vero dexteram ab ejus ore convertens partem illam dominici corporis super altare deposuit. Expletis vero Missarum solemniter coram populo inquisivit quamobrem corpus dominicum sumptura ridere præsumpserit. At illa diu mussitans tandem prorupit, qui panem, inquit, quem propriis manibus me fecisse cognoveram, tu corpus dominicum perhibebas. Id etiam notum est ex sancto Gregorio Turonensi, libri de Gloria confessorum, cap. 63, ubi refert, quod mulier quædam pro defuncti mariti sui requie semper sextarium gazeti vini præbuit in sacrificium basilicæ sanctæ ; sed subdiaconus nequam reservans gulæ gazetum, acetum vehementissimum offerebat in calice, muliere non semper ad communicandi gratiam accedente. Tandem revelata subdiaconi fraude a viro nocte per visum mulierem admonente : Experrecta admirans visionem, eandemque oblivioni non tradens, ad matutinum secundum consuetudinem surrexit. Quibus expletis celebratisque Missis, accedit ad poculum salutare, quæ tam fervens acetam hausit, ut putaret dentes excuti. Vides ergo manifeste vinum in sacrificium oblatum fuisse pro sancta communionem sanguinis Christi. Et ita capiendus est locus sancti Cypriani, lib. de Operibus et eleemosynis : Locuples et dives es, et Dominicum celebrare te credis, quæ carbonam omnino non respicis, quæ Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis ; et ita vulgo explicatur hic locus. Quare non assentior cuidam viro docto qui scripsit locum hunc intelligendum esse de iis quæ offerebantur ad altare in usum pauperum, et eulogiarum quæ mittebantur Christianis 564 per diversas parochias, quas accipiebant in signum communionis in una eademque fide cum suo episcopo, et ita hunc

A locum esse intelligendum, quod probare nititur his paulo post sequentibus verbis : Cumque universa quæ dantur pupillis et viduis conferantur, quæ tamen ejus opinioni adversantur. Nam si universa quæ dantur conferuntur viduis, pupillis et pauperibus, qui fieri potest ut ea benedicantur in usum eulogiarum, quæ per totam diocesim omnibus fidelibus distribuendæ mittuntur ? Præterea verba illa dicuntur de vidua illa a Christo laudata, quæ olim duo minuta miserat in gazophylacium, ut patet ex antecedentibus, et etiam his sequentibus, dat illa, quam oportebat accipere. Itaque in supra citato loco sancti Cypriani apparet oblatio duplex, una consecranda in corpus Christi, altera benedicenda ad usus pauperum, ut indicant ista, quæ carbonam omnino non respicis. Quare ut demonstret amplius divitis avaritiam, non tantum ei exprobrat quod nihil mittat in carbonam ad usum pauperum, sed etiam quod de oblatione pauperes communicet. Et ita etiam capiendus est locus sancti Augustini, serm. 213, de Tempore : Oblationes, quæ in altario consecrantur, offerte, Erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicaverit. Hæc doctrina patet etiam ex canone 6 concilii Toletani XVI, ubi damnans eos qui rotundam crustulam sumptam de panibus suis usibus præparatis cum vino et aqua offerebant sic statuit : Unde temerita is hujus aut nescientiæ cupientes terminum ponere, id unitatis nostræ delegit conventus, ut non aliter panis in altari Domini sacerdotali Benedictione sanctificandus proponatur, nisi integer et nitidus qui ex studio fuerit præparatus, neque grande aliquid, sed modica tantum oblata, secundum quod ecclesiastica consuetudo retinet. Erat autem ille panis rotundus, circularis formæ, ut clarum est ex Epiphanio, in Ancorato, circa medium : Τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ στρογγυλοῦδες id est, hoc enim est rotundæ formæ, inquit, cum ibi de pane qui in altari sanctificatur agit ; et ex Isone, cap. 3 de Miraculis sancti Othmari : Panis rotulæ, quæ oblatæ dicuntur.

973. Et ad ultimum incensum. Subaudi offeratur a pontifice, juxta antiquum morem, cujus meminisset sanctus Hippolytus in libro de consummatione mundi, et de Antichristo : Πενθούσι δὲ καὶ ἐκκλησίαι πίνθος μέγα, διότι οὔτε προσφορά, οὔτε θυμίαμα ἐπέλειται, id est, lugebunt etiam Ecclesiæ luctu magno, quia nec oblatio, nec sufflitus fiat. Et sanctus Ephræm, in suo testamento : Oro vos quoque, dilectissimi, ne cum aromatibus me sepeliatis. Et paulo post : Date vaporationem fumi boni odoris in domo Domini ; me Orationibus vestris comitamini et aromata Deo offerte. Et sanctus Ambrosius, in cap. I Lucæ ; Utinam nobis quoque adolentibus altarium, et sacrificium deferentibus assistat angelus, imo præbeat se videndum,

974. Suscipe, quæsumus, Domine, etc. Videtur Primasius, in cap. 4 ad Hebr., ad hanc orationem respicere, cum scribit : Unde sacerdotes Ecclesiæ altari assistentes dicunt : Suscipe, Domine, preces populi tui. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum. Oratio autem dicitur ante Præfationem ex more antiquo, quem tangit sanctus Augustinus, serm. 75, de Diversis : Primo inquit, post Orationem admonemini sursum habere cor.

975. Diaconum. — Id est, diaconorum, a recto diacon, in dativo plurali, diaconibus.

976. Deus, qui non mortem, etc. Est Apologia quæ in Missa a Matthia Illyrico edita dicitur etiam hoc loco a pontifice : Tunc incipiat Secreta ; quibus finitis, et Præfatione dicta, quando alii sanctus. Sanctus, Sanctus decantant, hæc Oratio cursum dicenda est a sacerdote : Domine Deus, qui non mortem, sed penitentiam desideras peccatorum, etc.

977. Benedictio carnis. — Habetur in Ordine Romano, quam in eodem Ordine 565 præcedit a igni Benedictio. In eodem die Paschæ, in Euchologio

* In vet. Sacram. Gallic. legitur : Benedictio ad agnum benedicendum in Pascha ; quam sequitur Benedictio omni creaturæ pomorum, fortasse pro omnis.

Græcorum exstat etiam Benedictio carnis, quam sequitur Benedictio casei et ovorum.

978. *In te præcavens quod.* Legendum videtur *Inde præcavens quando.*

979. *Et præveniat sibi* Legendum videtur : *Et præveniat ibi,* nempe ad illa verba : *Per quem omnia. Domine, semper bona creas,* etc., ut ex sequentibus liquet.

980. *Sublevans calicem in conspectu Domini.* Juxta antiquum morem diaconus primarius, seu archidiaconus, cum dixerit pontifex hæc verba, *per ipsum, et cum ipso,* levabat calicem, et tenebat eum exaltans coram pontifice, ut videre est in primo Ordine Romano : *Cum dixerit Per quem omnia. Domine, erigit se archidiaconus solus; et cum dixerit Per ipsum et cum ipso, levat cum offertorio calicem per ansas, et tenet exaltans illum juxta pontificem.* Ita in 3 et 4 Ordinibus, *cum dixerit Per quem omnia, Domine, surgit archidiaconus solus; cum dixerit Per ipsum et cum ipso, levat archidiaconus cum offertorio calicem per ansas,* etc. Cætera vide infra in notis ad ritum celebrandæ Missæ Joannis Abrincatensis. Nunc vero in Ecclesia Latina simul atque panis et vinum consecrata sunt, levantur in altum, ut a populo circumstante adorentur; quem ritum non puto adeo esse antiquum, cum in nostris Sacramentariis mss. et excusis, et apud Pamelium, nihil simile reperire sit, quemadmodum nec in veteribus Ordinibus Romanis, nec apud Alcuinum, Amalarium, Walfridum, et Rabanum, qui ordinem Missæ enucleate persecuti sunt; neque apud Micrologum, qui in eadem materia egregiam operam navavit, quod luce meridiana clarius est ex cap. 13 libri quem ille scripsit de ecclesiasticis Observationibus: *Deinde panis in manus accipitur, et antequam reponatur in altari, benedicitur; item et calix elevatus ante depositionem benedicitur. Nam et ipse Dominus in Evangelio utrumque legitur benedixisse, antequam dimitteret e manibus. Accepta enim in manibus benedixit, postea discipulis dedit. Item, ubi dicitur: Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hæc ille; qui sane hunc ritum, si ejus tempore viguisset, nunquam prætermisisset, qui postea elevationis corporis quæ fit simul cum calice, antequam Oratio Dominica recitetur, mentionem facit: Et cum dicimus Per omnia sæcula sæculorum, corpus cum calice levamus. Idem clarius patebit ex cap. 23 ejusdem auctoris. Excipienda est Missa Mozaraba (si tamen es nihil additum fuerit) in qua duplex habetur Hostiæ elevatio, prima statim post consecrationem, altera subsequitur hæc verba: *fidem quam corde credimus, ore dicamus.* Græci et cæteri Orientales attollunt corpus Christi post Orationem Dominicam, aliasque preces, communionem statim subsequuntur, ut manifestum est ex liturgia sancti Jacobi: *Diaconus cum timore Dei: Attendamus, ó ιερούς ύψών τὸ δῶρον λέγει καὶ ἑαυτὸν Ἄγιε. etc. id est, sacerdos elevans donum dicit apud se Sancte, etc.* Et ex liturgia sancti Joannis Chrysostomi: *Cum autem diaconus viderit sacerdotem extendentem manus, et tangentem sanctum panem, πρὸς τὸ ποιῆσαι τὴν ύψωση, ἐκφωνεῖ, Πρόσχωμεν καὶ ιερούς, Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις, id est, ad faciendam elevationem, clamat Attendamus; et sacerdos, Sancta sanctis. Hæc enim omnia ibi sequuntur Orationem Dominicam et nonnullas preces ex sancto Anastasio Synaita, Orat. de sancta Synaxi, qui postquam mentionem fecit Orationis Dominicæ subjungit: *Hæc dicamus (videlicet dimitte nobis debita, sicut et nos, etc.) Hæc quotidie precemur, dum tremendæ synaxi assistimus quod cognoscens sacerdos post consecrationem sacrificii illius incruenti, ἀνύψωσι τοῦ ἁγίου τῆς ζωῆς, καὶ πᾶσιν αὐτὸν ἐπιδεικνυται. Εἶτα φωνεῖ διάκονος, καὶ λέγει, Πρόσχωμεν. Id est: Et panem vitæ in altum elevat, et ipsum omnibus ostendit. Deinde exclamat diaconus, et dicit Attendamus. Quod ex sequentibus verbis confirmatur: 566 Εἶτα ἐπάγει ὁ ιερούς εὐθέως, καὶ λέγει, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Id est: Deinde statim subjungit sacerdos et dicit: Sancta sanctis.***

A Nam hæc verba sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 3 mystag., scribit expleta Oratione Dominica a pontifice proferri: *Tum expleta oratione dicit Amen, obsignans per amen (quod significat fiat) totam hanc quam a Deo didicimus Orationem, μετὰ ταῦτα λέγει ιερούς: Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις, id est, sacerdos postea dicit: Sancta sanctis. Idem etiam colligere licet ex his Georgii Codini verbis, libro de officiiis aulæ Constantinopolitanæ: *Rursumque ad anabathrum veniens sedet imperator, ἀνιστάμενος μόνον ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ ἁγίου συμβόλου, καὶ ἐν τῇ τοῦ ΠΑΤΕΡ ΗΜΩΝ Ο ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΥΡΑΝΟΙΣ προσευχῇ, καὶ ἐν τῇ ύψώσει τοῦ δεσποτικού καὶ ἁγίου σώματος, Γενομένης δὲ τῆς ύψώσεως, etc. Id est: Ersurgens solum in lectione Symboli, et in Oratione Dominica, et in elevatione dominici et sancti corporis. Facta autem elevatione, si ad communionem paratus non est imperator, sedet in throno suo usque ad finem sanctæ liturgiæ; si autem paratus est, advocant ipsum duo diaconi, quos ante dicebamus, ingrediturque cum eis in altare sanctum. Hæc tenus Codinus, ubi nota primo hic elevationem corporis Christi nominari post Orationem Dominicam; secundo simul atque elevatum est corpus Christi, imperatorem (si ad communionem paratus est) a duobus diaconis accersitum in altare sanctum ad sacram communionem ingredi. Eandem consuetudinem in sua liturgia imitantur Ethiopes. Siquidem sacerdote et populo mox communicaturis *diaconus dicit Inspiciamus. Sacerdos: Sanctum date sanctis. Populus dicit: Unus Pater sanctus, unus Filius sanctus, unus est Spiritus sanctus. Sacerdos dicit: Dominus vobiscum. Populus: Et cum spiritu tuo. Sacerdos elevans Sacramentum dicit alta voce: Domine Jesu Christe, miserere nostri. Statimque sacerdos et populus communicant. Estque unica in illa Missa corporis Christi elevatio, quemadmodum in liturgiis citatis. Id etiam videre est in Vita sancti Basilii auctore Amphilochio: *Et post finem Orationum exultavit panem prolixè orans et dicens: Attende, Domine Jesu Christe, de sancto habitaculo tuo, etc., ut in liturgiis ejusdem sancti Basilii, et sancti Chrysostomi, in quibus hæc Oratio dicitur paulo ante hæc verba Sancta sanctis, post Orationem Dominicam. Quidam tamen duas olim fuisse elevationes existimant, priorem quæ etiam fiebat a sacerdote statim post consecrationem juxta ritum hodiernum; alteram de qua supra dictum est; idque suadere conantur ex his sancti Dionysii verbis, cap. 3 ecclesiast. Hierarchiæ: *Καὶ τὰς ιεροῦς θεουργίας ὁ ιεροκόχης ύμνήσας, ἱερουργεῖ τὰ θειοτάτα, καὶ ὑπὸ ὄψιν ἄγει τὰ ύμνημένα τιάτων ιεροῶν ποικιλιμένω συμβόλων καὶ τὰς θεωρεῖας τῶν θεουργιῶν ὑποδείξας, εἰς κοινωνίαν αὐτῶν ιερῶν αὐτοῖς τιθεῖται. Il est: Ubi sacerdos sacra Dei opera cecinit et collaudavit, consecrat mysteria, sub aspectum quæ celebrata ita sunt, ducit per sacrosancta proposita symbola, ostensisque divinæ operationis muneribus ad divinam eorum communionem tum ipse met accedit. Nam illa intelligenda sunt de illa ostensione quæ, ut diximus, fiebat paulo ante communionem, ut suis verbis sanctus Dionysius innuit, et optime declarat in scholiis sanctus Maximus: *Καὶ ὑπὸ ὄψιν.] Μᾶλλον τότε ἐμμενον κεκαλυμμένα τὰ θεῖα δῶρα ἕως καιροῦ τῆς ἁγίας μεταλήψεως, καὶ τοῦτο θελοῦ μετ' ἐλίγα. Il τότε ἀκριβῆς, ὅτι κυριζῶν ὁ ιεροκόχης τὸν ἁγίου ἄσπτον, ἐδείκνυ τὴν εὐλογίαν, λέγων. Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις. Id est: Et sub aspectum.] Magis tunc divina dona manebant obiecta usque ad tempus sanctæ sumptionis, uti paulo post declarat. Certe manifestum est quod attollens pontifex sanctum panem, ostendebat Benedictioem, dicens Sancta sanctis. Idque juxta liturgias sanctorum Jacobi, Basilii et Chrysostomi, aliasque Græcorum in quibus hæc statim post consecrationem Hostiæ elevatio non reperitur; et in textu sancti Dionysii objecto est unica elevatio; quæ si consecrationem sequitur, id fit quia sanctus Dionysius omisit ea quæ inter consecrationem et elevationem interjacent, quæ videre est in liturgiis, et in******

ribus citatis. Sacerdos autem attollens Hostiam **57** cum ea in aere signum crucis faciebat, ut sanctus Germanus patriarcha Constantinopos in Theoria mystica : *Elatio autem in altum undi corporis repræsentat crucis etationem, et in ea, et ipsam resurrectionem* : Το δὲ ὑψῶσαι ἐκ τὸν ἄρτον, καὶ τύπον σταυροῦ τρις ποιῆσαι ἐν τῷ ἀέρι τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ ἄρτου, τοῦτο αἰνῆται : *Quod autem sacerdos panem attollit, et in crucis ter facit in aere cum venerando et vivificante pane, hoc significat.* Exaltationis Hostiæ in mentio fit in 5 responsione synodi Constantianæ sub Nicolao patriarcha.

. *Vel nomina vivorum.* Ut in Græcorum liturgiæ catechesi sancti Cyilli supra citata, ubi post orationem commemoratio fit vivorum et mortuorum simul.

. *Dicat diaconus, etc.* Diaconi partes sunt populum ante communionem, ut se humiliet, inclinet ad Benedictionem episcopalem percipiendam, ut clarum est ex homil. 34 sancti Cæsarii tensis : *Et illud similiter admoneo, fratres charissimi, quotiescunque diaconus clamaverit ut vos ad benedictionem inclinare debeatis, corpora et capita firmiter inclinatis.* Et sub finem : *Et quotiescunque diaconus clamaverit, ut aut in Oratione genua flectere, benedictioni inclinare capita debeatis, benivolenter cum vera humilitate faciatis.* In Ordine Romano id fit ab archidiacono.

. *Humiliate vos ad Benedictionem.* Ita in Oratorio Romano, et in Missa Mozaraba. Vide supra de his Benedictionibus episcopalibus a nobis oblatas. Earum usus adhuc viget in quibusdam locis.

. *Benedicat vos, etc.* Hanc Benedictionem in Romano non exscripsi, quia supra habetur in solempni paschali libri Sacramentorum.

. *Pax Domini sit semper vobiscum.* Olim hoc dicebatur, *pax vobiscum*, ut liquet ex sancto Isidoro, serm. de diversis 83 : *Ecce ubi est peracta sanctificatio, dicimus Orationem Dominicam, quam accepistis et reddidistis. Post ipsam dicitur : Pax vobiscum ; et osculantur se Christiani in osculo sancto.*

. *Interim osculetur Archidiaconum et cæteros.* In Romano communicatur pontifex dat pacis osculum ritu Ecclesiæ Romanæ, seu Latinæ, si Hæreticum exceperis antiquum, de quo Innocentius 1, epist. ad Decentium Eugubinum episcopum *modo asseris ante confecta mysteria quosdam Hæreticos imperare, vel sibi inter se sacerdotes tradere, post omnia quæ aperire non debeo pax sit necessaria indicenda, per quam constet populum ad omnia mysteria aguntur, atque in Ecclesia celebrantibus consensum, et finita esse pacis osculationem.* Hinc capiendus est Tertullianus, lib. 1, oratione sub finem : *Alia jam consuetudo invaluit : antea habita Oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum Orationis.* Quem et mire illustrent verba Innocentii papæ. Confir-

ma auctoritate sancti Augustini, sermone 83, de diversis : *Ecce ubi est peracta sanctificatio, dicimus Orationem Dominicam, quam accepistis et reddidistis. Post ipsam dicitur Pax vobiscum, et osculantur se Christiani in osculo sancto, quod est signum pacis, etc.*

. 11 adversus litteras Petilianæ, cap. 23 : *Cui osculum inter sacramenta copulabatis, in quibus Eucharistiam ponebatis, cui vicissim danti osculabatis.* Alio ritu Græci utuntur ; nam apud eos manus ablutæ fuerint, datur osculum pacis ante communionem, et mysticas preces, et consecrationem, clarum est ex sancto Cyrillo Hierosolymitano, cap. 5 mystag. *Εἶτα βραχὴ ὁ δίακονος, Ἄλλήλους ἀπολάβουσαν, καὶ ἀσπαζόμεθα.* Id est : Deinde clamat unus, Invicem ampleximini, invicem osculetur, etc. **568** Explicato osculi mysterio subjungit : *Et clamat sacerdos Sursum corda, etc.* Ex sancto Isidoro, libro de cœlesti Hierarchia, cap. 3, καὶ

ἀσπαζόμενων ἀλλήλους ἀπάντων, etc., id est : Et cum se omnes osculati fuerint, mystica sacrorum voluminum recitatio peragitur. Ex sancto Justino martyre. Apologia 2 pro Christianis, ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα, id est, invicem nos osculamur. Deinde subjungit quomodo offertur pontifici panis et poculum aquæ et vini ad consecrationem. Id etiam constat ex concilio Laodiceno, can. 19 : *Quod oportet seorsum primum post episcoporum sermones catechumenorum Orationem peragi, ; et postquam exierit catechumeni, eorum qui pœnitentiam agunt fieri Orationem, et cum sub manum accesserint (id est, cum manus eis ab episcopo fuerint impositæ) et recesserint, fidelium preces sic fieri, unam quidem, scilicet primam, silentio, secundam autem et tertiam alla voce impleri, εἶτα οὕτω τὴν εἰρήνην δίδοσθαι, id est deinde, pacem dari.* Et paulo post, καὶ οὕτω τὴν ἀγίαν προσθῶραν ἐπιτελεῖσθαι, id est, et sic sanctam oblationem peragi. Ex sancto Joanne Chrysostomo, homil. 18, in II Epist. Pauli ad Corinthios, ubi, enarratis Orationibus quæ dicuntur pro arreptitiis, pœnitentibus et aliis, qui non communicant subjungit : *Ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν, καὶ μεταδίδουσαι δέη, πάντες ὁμοίως ἀσπαζόμεθα.* Id est : Ad hæc cum pax danda vicissimque accipienda est, omnes æque nos invicem osculamur.

Tandem addit pontificem bene precari populo, et populum vicissim pontifici, cum ei respondet. *Et cum Spiritu tuo, et pontifici gratias agenti assentiri populum respondentem digne et juste fieri ; et tum demum pontificem gratiarum actionem, id est Præfationem auspiciari.* Huc spectant illa Timothei patriarchæ Alexandrini, responsione ad interrogationem 8 : *Ἐν δὲ τῇ ἀναφορᾷ ὁ δίακονος πρῶσφωνεῖ πρὸ τοῦ ἀσπασμοῦ, Οἱ ἀκοινωνητοὶ, περιπατήσατε.* Id est : In oblatione diaconus ante salutationem clamat : *Qui non communicatis abite.* Ubi nota, cum sacris arcetur catechumeni ante salutationem, id est osculum pacis, facile concludi ejusmodi salutationem apud Græcos fieri ante divinorum mysteriorum consecrationem ; nam si ea peracta fieret, ut apud nos, possent expelli catechumeni ante salutationem, qui tamen interfuissent consecrationi contra Ecclesiæ decreta. Vult ergo Timotheus expelli catechumenos ante salutationem, quia illa completa se quamprimum sacerdos ad mysteriorum sanctificationem accingit et præparat. Græcorum ritum olim secuta est antiqua Hispaniæ Ecclesia, ut clarum est ex sancto Isidoro, lib. 1 de Offic. eccl., cap. 13. Ubi quartam Orationem scribit dici pro osculo pacis, quam sequitur quinta, qua ex illius textu est Oblatio et Præfatio.

987. *Hæc sacrosancta commistio, etc.* In Missali Romano, et apud Micrologum, cap. 23, additur et consecratio. In missa Illyrici, in secunda prece legitur : *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis, juxta id quod statuitur can. 17 concilii primi Arausicani : Et calix offerendus est, et admistione Eucharistiæ est consecrandus, quod de quadam exteriori consecratione intelligendum est, cum antea consecratus fuerit per verba Christi.* Quare hoc vocabulum, consecratio, non significat præcedentem consecrationem per verba Christi factam, ut quidam male explicant. Hæc commistio corporis et sanguinis habetur etiam in liturgia sancti Jacobi, et in concilio Tol. iv, can. 17 : *conjunctionem panis et calicis, etc.*

988. *Fiat omnibus sumentibus, etc.* Aliter in Missali Romano.

989. *Communicent se.* Το se redundat.

990. *Eoque communicato, dicat Orationes has.* In Missali Romano hæc duæ priores Orationes præmittuntur communioni, et in quibusdam variant.

991. *Et episcopus communicet presbyteros, etc.* **568** Episcopus porrigit communionem juxta morem antiquum, ut videre est apud Tertullianum, lib. de Corona militis : *Eucharistiæ sacramentum, et in tempore victus, et in omnibus mandatum a Domino etiam antelucanis cætibus, nec de aliorum manu quam de præ-*

sidentium sumimus. Quæ consuetudo non fuit universalis, si quidem ætate sancti Iustini martyris, quæ superior est Tertulliani, diaconi fidelibus corpus et sanguinem Domini porrigebant, ut constat ex illius Apologia 2 pro Christianis, Οἱ κληόμενοι μαρ' ἡμῶν διάκονοι διδοῦσι ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος. Id est: Il qui apud nos diaconi appellantur omnibus astantibus panem et vinum et aquam consecrata porrigunt. De porrectione calicis a diacono insignis exstat locus apud sanctum Cyprianum, Epistola de lapsis: *Ubi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præsentibus capit, et accipientibus cæteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinæ Majestatis avertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare, Perstitit tamen diaconus et reluctanti licet, de sacramento calicis. infudit.* Sed neque id prohibuit concilium Nicænum 1, can. 18, sed abrogat tantum pravam illam consuetudinem quorundam locorum in quibus diaconi presbyteris Eucharistiam porrigebant, cum absurdum sit ut hi qui non offerunt iis qui offerunt Eucharistiam porrigant. In concil. Carth. iv. can. 38, prohibetur diacono Eucharistiam populo erogare præsentem presbytero, nisi necessitate id facere jubeatur.

992. *Sicco sacrificio.* Id est, corpore Christi separatim a sanguine dato.

993. *Misto tamen sacrificio.* Id est, corpore Christi sanguini ejus immisto. Etenim quondam multis in locis mos inoleverat ut corpus Christi in sacro sanguine tinctum daretur, quod patet ex multis decretis diversis temporibus ad hunc morem antiquandum factis, Julii papæ I, apud Ivonem Carnotensem, part. II decreti, cap. 83: *Illud quod pro complemento communionis quidam intinctam tradunt Eucharistiam populis, non hoc prolatum ex Evangelio testimonium repererunt, ubi apostolis corpus et sanguinem suum Dominus commendavit. Seorsum enim panis et calicis commendatio commemoratur.* Concilii Braecarenensis III can. 1 id etiam prohibetur, quia, ut ibi notatur, Christus seorsum corpus et sanguinem suum dedit apostolis; et concilii Claromontani ab Urbano II celebrati, apud Ordericum Vitalem, lib. IX Hist. eccl., ad annum 1093, cum statuitur ut corpus dominicum et sanguis singulatim sumatur, in hunc modum: *Corpus dominicum et sanguis dominicus singulatim accipiatur.* Et hic canon, prout sic ab Orderico refertur, clarus est, nec ullam patitur difficultatem. Sed facessit negotium prout refertur a doctissimo Baronio, in Eccl. Annal., tom. II, ex schedis Antonii Augustini episcopi Tarraconensis, hoc modo: *Ne quis communicet de altari, nisi corpus separatim, et sanguinem similiter sumat, nisi per necessitatem et cautelam.* Quæ quidem postrema verba, nisi per necessitatem et cautelam, non exstant apud Ordericum Vitalem, quæ tamen nihil aliud sonant quam quod species coministæ simul dari possint, si interveniat aliqua necessitas aut cautela; qualis est cum populus in Missa solemniter communicat, ne præ multitudine sanguis effundatur, ut videre est in antiquo ritu Missæ celebrandæ Joannis Abrincatensis episcopi: *Excepto populo, quem intincto pane, non auctoritate, sed summa necessitate timoris sanguinis Christi effusionis, permittitur communicare.* Qualis est etiam in eis ægrotis quos vires omnino deficiunt, qui corpus Domini vix præ imbecillitate sumere possunt, nec sacrum calicem sine effusionis periculo; tunc ejusmodi languentibus juxta concilii mentem corpus Domini in sanguine dominico intinctum in cochleari dari posset, ut facile illud sorbere possent, ut videre est in visitatione infirmorum Codicis ms. monasterii sancti Rem. Rhemis fundati; nam ibi **570** cum post unctionem communicat infirmus, quem vis morbi non ad tantam virium imbecillitatem adduxit, dicitur utraque formula: *Corpus Do-*

A *mini nostri Jesu Christi custodiat te in vitam æternam. Sanguinis Domini nostri Jesu Christi redimat te in vitam æternam,*, quæ distinctam sumptionem indicant: at dum communicat infirmus, qui *ingravari cœperit*, unica tantum formula recitatur in hunc modum: *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam*, quia corpus Domini in sacro sanguine tinctum in cochleari infirmo porrigitur.

994. *Communio: Pascha nostrum.* *Psal. Domine, probasti me,* etc. In hac communione sunt Antiphona et Psalmus quæ canuntur. Tempore communionis olim cantabatur Psalmus, ut clarum est ex sancto Augustino, lib. II Retractionum, cap. 11: *Ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro, sive ante Oblationem, sive cum distribueretur populo quod fuisset oblatum,* etc. Græci, clericis communicatis, cum referunt muscaria, seu flabella, discos, calices, et alia vasa sacra, quædam psallere cœperunt, quibus repositis, cani cœptus est ultimus versus, τοῦ κοινωνικοῦ deinde τροπάριον, seu versiculus, πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνέσεως, κύριε, etc.: id est: Impleatur os nostrum laude, Domine, ut psallamus gloriam tuam, quia dignatus es nos sanctorum mysteriorum participes fieri. Serva nos in sanctificatione tota die meditates justitiam tuam. Alleluia, idque olympiade 351, mense Maio, indictione 12, auctore Sergio patriarcha Constantinopolitano, ut refert Crhonicon Alexandrinum. Sed hoc non apparet in hodiernis liturgiis, nisi quod troparium *impleatur* in liturgia sancti Joannis Chrysostomi canitur, cum deferuntur sancta in propositionem.

995. *Ite Missa est.* In liturgiis Græcorum sunt aliæ formulæ, *Ite in pace. Proclamamus in pace, In pace Christi eamus,* quæ pronuntiantur etiam a Diacono.

996. *Placeat tibi, sancta Trinitas,* etc. Hæc Oratio exstat etiam in Missa Codicis ms. Tiliani, et Missa Illyrici, quæ in paucis variant.

C 997. *Incipit ordo pontificis,* etc. Hanc secundam Missam seu potius ordinem Missæ adjecimus ex Cod. ms. Tiliano toties a nobis supra citato. Quamvis superior Missa ex Codice Ratoldi abbatis producta videatur antiquior, quia tamen multa sunt in ea memorabilia et scitu digna, piaculum existimavi si eam prætermitterem, maxime cum sit quam simillima ^a Missa antiquæ a Matthia Illyrico vero Lutheranzæ sectæ ex Bibliotheca Palatina editæ, ut ex utriusque collatione quam in his observationibus subjiciemus clarum erit, si prius quibusdam objectis ab Illyrico in sua præfatione, quibus Missam Romanam vellicat, responderimus.

Primo ille suæ Missæ antiquitatem ad tempora sancti Gregorii I revocat, dicitque illius ætate, vel aliquot post annis in Ecclesia fuisse usitatam. Quod mihi sane persuadere non possum, tum quia multa sunt in ea, quæ longe post sanctum Gregorium instituta sunt, quæ non exstant in Missa superiori ex Codice Ratoldi, quæ scripta est aliquot annos ante annum 986, quæ tamen reperire est in Missa Tiliani Codicis, qui multis annis post Codicem Ratoldi scriptus est, regnante videlicet Henrico primo Francorum rege, quamvis non inficias ierim multa esse in Missa ab Illyrico edita quæ redoleant antiquitatem. Secundo, ut præferat Missam a se editam Missæ Romanæ, dicit olim unquam fuisse celebrandæ Missæ rationem, quemadmodum apud Græcos, et suam ita esse compositam ut sit pro omni necessitate, nec olim fuisse Missas de sanctis et festis. Sed hujus sententiæ falsitatem ex ipsa Missa Illyriciana convincere licet, in qua introitus, Epistola, Graduale, **571** Evangelium, Offertorium, Secreta, Præfatio, Communio, et Postcommunio, non speciatim et particulatim, sed tantum generaliter nominantur sine ulla specificatione aut assignatione alicujus particularis seu Introitus, seu Epistolæ, et similium, quod

^a De hac Missa consule doctissimum Mabillonium, lib. 1 Liturg. Gallic., cap. 3.

confirmant hæc ejusdem Missæ verba : *Finita angelica laude, Missalem dicat Orationem sacerdos deinde, lectio recitetur.* Ubi Missalis Oratio nulla esse potest, quam quæ hymnum angelicum sequitur. Quæ cum ita sint, quare nullus Introitus, Epistola, Evangelium, etc., particulariter assignantur? Quare cum tot Orationes, seu Apologiæ in illa Missa integræ reperiantur, nulla Oratio Missalis, nulla Secreta, Oratio post communionem ibi descripta appareat? Nulla sane horum reddi potest ratio, quam varietas festorum, et solemnitas sanctorum, quæ pro sui diversitate diversas postulant Orationes Missales, Epistolas, Evangelia, Secretas, et similia festo aut solemnitati sancti convenientia, quæ si omnia in ordine Missæ collocarentur, multis confusionum labyrinthis celebrans involveretur; qui ut vitentur, ordo Missæ quotidianus seorsum ponitur (ut videre est in Missa Illyriciana, cujus titulus est hujusmodi: *Incipit ordo sacramentorum, et finis, Explicit ordo de officio Missæ*). Cætera vero pro varietate festorum et temporum pulchro ordine disponuntur, ut usu venire solet in libris Sacramentorum et Missalibus. Quasi vero apostoli, et veteres illi pontifices, qui nobis sanctimonia et eruditione præluxerunt, festa Natalis Domini, Epiphaniarum, Paschæ, et Pentecostes celebraverint, prætermissa commemoratione tantorum beneficiorum, quæ nobis Deus optimus maximus illis diebus impertivit, cum maxime in eorum recordationem et grati animi propterea in Deum significationem instituta sint; non secus ac olim Deus festa Paschæ, Pentecostes, Tabernaculorum et similia Judæis observare præcepit, ut præclare notat sanctus Isidorus Pelusiota, lib. II, epist. 116: *Μὴ ἀγνοᾶσθε [Forte leg. ἀγνοῦσι θε] ἵτι ὁ Θεὸς ταῖς ἑορταῖς καὶ πάλαι καὶ νῦν ἐγκρατέθησε τῶν εὐεργεσιῶν τὰ ὑπομνήματα, ἵνα οἱ πανηγυρίζοντες, ἐνκυρίου τῆν τούτων μνήμην ἔχοντες, μὴ εἰς μέθην, ἀλλ' εἰς εὐχαριστίαν, καὶ τὴν ἀρετὴν τρέποιντο.* Id est: Illud aulem ne ignores, Deum beneficiorum suorum commemorationem festis et olim et nunc astrinxisse, ut qui festos dies celebrant auribus suis memoriam insonantem habentes, non ad temulentiam, sed ad gratiarum actionem se convertant. Antiqua praxis nota est ex sancto Augustino, prologo in I Epist. Joan. *Meminit sanctitas vestra Evangelium secundum Joannem ex ordine lectionum nos solere tractare; sed quia nunc interposita est solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex Evangelio lectiones oportet in Ecclesia recitari, quæ ita sunt annuæ, ut aliæ esse non possint, ordo ille quem susceperamus necessitate paululum intermissus est, non omissus.* Tractatu 9 in Epistolam Joannis: *Intercesserunt ut intermitteremus textum hujus epistolæ quædam pro diebus festis solemnia lectionum, quæ non potuerunt, nisi legi, et ipsa tractari.* Et serm. 144, de Tempore: *Resurrectio Domini nostri Jesu Christi hodie recitata est, sed de altero libro Evangelii, qui est secundum Lucam; primo enim lecta est secundum Matthæum, hesternam autem die secundum Marcum, hodie secundum Lucam.* Sic habet ordo evangelistarum; sicut enim passio ipsius ex omnibus evangelistis conscripta est, sic dies isti septem vel octo durant spatium, ut secundum omnes evangelistas resurrectio recitetur. Passio autem, quia uno die legitur, non solet legi, nisi secundum Matthæum. Volebam aliquando ut per singulos annos secundum omnes evangelistas etiam passio legeretur. Factum est; non audierunt homines quod consueverunt, et turbati sunt. Ex Gennadio, catalogo de illustribus viris, de Musæo Massiliensis Ecclesiæ presbytero: *Composuit Sacramentorum egregium et non parvum volumen, per membra quidem pro opportunitate officiorum et temporum, pro lectionum textu Psalmorumque serie et decantatione discretum.* Ex Sidonio, lib. IV, 572 epist. 11, de Claudiano Mamerti episcopi Viennensis Patre:

* In vet. Sacram. Gallic. ex Codice Bobiensi ante annos mille descripto plures exstant Missæ pro de-

Psalmorum hic modulater et phonascus
Ante altaria, fratre gratulante,
Instructas docuit sonare classes.
Hic solemnibus annuis paravit
Quæ quo tempore lecta convenirent.

Et ex epistola 2 Vigili papæ: *Ordinem quoque precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere divisum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero Paschalis Domini, vel Pentecostes, et Epiphaniæ, sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta conjungimus, quibus commemorationem sanctæ solemnitatis, aut eorum faciamus quorum natalitia celebramus; cætera vero ordine consueto prosequimur.* Ubi ordo precum est ratio celebrandæ Missæ, non canon Missæ, ut ex citato textu clarum; qui canon subsequenter dicitur ibidem textus canonicæ precis. Si spectemus horas canonicas, in eis etiam varietatem pro diversitate solemnitatum et festorum videre licet; nam supradictus Musæus, ut refert Gennadius: *Excerpsit ex sanctis Scripturis lectiones totius anni festivas aptas diebus, responsoria, etiam Psalmorum capitula tempori et lectionibus congruentia.* Id manifestum est etiam ex regula sancti Benedicti, cap. 14: *In sanctorum festivitatibus, vel omnibus solemnitatibus, sicut diximus Dominico die, agendum est, excepto quod Psalmi aut Antiphonæ, vel lectiones ad ipsum diem pertinentes dicantur.*

Nec valet quod dicit Illyricus Græcos hodie etiam habere unicam Missæ formam. Nam etsi liturgiæ Græcorum quas nunc habemus sint veluti quædam Missæ communes, tamen in eorum Euchologio aliisque eorum ritualibus diversæ Missæ pro festorum, solemnitatum et temporum diversitate reperiuntur.

Tandem Codex ms. unde suam Missam excerpserit Illyricus, non est adeo antiquus, siquidem ter in ea repetitur littera N., quæ vulgo ponitur loco nominis proprii, cum ejusmodi figura cæperit paulo ante annum post Christum natum millesimum. Nam in antiquioribus Codicibus mss., pro hac littera N., ponitur hæc nota III., cum transversa linea, ut videre est in antiquissimis nostris libris Sacramentorum mss. sancti Eligii, Rhemensis et Rodradi, quemadmodum et in formulis Marculphi, et in quibusdam aliis libris modo excusis, qui ex vetustissimis Codicibus mss. excusi sunt.

Dicit etiam Illyricus ante Caroli Magni ætatem Missas pro defunctis in usu non fuisse; sed facile convincitur ex concilio Vasensis II, can. 43, in quo contrarium apparet: *In omnibus Missis seu Matutinis, seu in quadragesimalibus, sive in illis quæ pro defunctorum commemoratione fiunt, semper Sanctus, Sanctus, eo ordine quomodo ad Missas publicas dicitur, dici debeat.* In Conc. Brac. I, can. 16: *Sed secundum sextam Priscilliani, festivitatem ipsius diei (Feriæ 5 in cæna Domini) ab hora tertia per Missas defunctorum, soluto jejunio, colit, anathema sit.* Ibi enim prohibetur feria 5 in cæna Domini, hora tertia soluto jejunio Missas defunctorum celebrare; quod signum est illo die post nonam non soluto jejunio potuisse celebrari. Et in conc. Bracarense II, can. 10, ubi statuitur ne quis Missas mortuorum etiam post acceptum merum et oblationem audeat consecrare, ut a jejunis Missæ celebrentur.

Nec interrogatio sancti Bonifacii, quam objicit Illyricus, nostræ sententiæ obesse potest; nam interrogatio sancti Bonifacii est tantum de oblationibus pro defunctis in Missa, non de Missis defunctorum, quales nunc celebramus. Quod objicit Illyricus, de communionem et oblationibus, non facit suam Missam 573 aliis antiquiorem, cum ista etiam habeantur in Missa Codicis Tiliani, qui scriptus est tempore Henrici I, Francorum regis, ut dictum est.

998. *Quando lavat manus.* Hæc lotio manuum

functis, ut videre est Musei Italici tomo I, pag. 384 et sequentibus.

exstat etiam in Missa ab Illyrico edita cum eadem Oratione: *Largire sensibus nostris*, etc.

999. *Postea se incipit sandalia*, etc. In Missa Illyrici induitur pontifex ornamentis pontificalibus; sed induendi ordo diversus est, diversæ Orationes; et plura ornamenta videre est in Missa Illyrici, quæ sunt hujusmodi, alba, cingulum, præcinctorium, stola, subtile, dalmatica, casula, mappula, chirothecæ, annulus, et rationale.

1000. *Deinde cantet cum circumstantibus*, etc. In Missa Illyrici habetur: *Hos Psalmos interim dum paratur episcopus, circumstantes clerici cantent*: Quam dilecta tabernacula; Benedixisti, Domine, terram tuam; Inclina, Domine, aurem tuam. Loco precum sequuntur alii quatuor Psalmi.

1001. *Osculetur duos presbyteros*, etc. In Missa Illyrici: *Deinde in eodem loco presbyteris et diaconis eum deducantibus præbeat osculum pacis*.

1002. *Incipiens per se*, etc. Ita correxi. In Missa Illyrici sic habetur: *Et dum pervenit ad altare, imponat per se Antiphonam*: Introibo ad altare Dei, etc., cum Psalmo *Judica me, Deus*, etc., et sequuntur aliæ preces.

1003. *Aufer a nobis*, etc. In Missa Illyrici hæc Oratio præcedit Antiphonam *Introibo ad altare Dei. Post rō mentibus lege mereamur*.

1004. *Omnipotens Deus, qui me peccatorem*, etc. In Missa Illyrici habetur qualem hæc Oratio, sed recitatur ad osculum altaris.

1005. *Deinde cum osculabitur Evangelium*, etc. In Missa Illyrici: *Tunc salutatur Evangelium dicens*: Pax Christi, etc.

1006. *Confessio sacerdotis ante altare*. In Missa Illyrici: *Post hæc secreto dicat hanc Confessionem*: Suscipe Confessionem meam, unica spes salutis meæ, etc. Deinde sequuntur decem Orationes seu Apologiæ in eadem Missa, quarum decima est hujusmodi: *Deus, propitius esto mihi peccatori*, etc., prout habetur in hac Missa Tiliana, in qua dicitur ante altare antequam sacerdos incipiat Missam.

1007. *Item Oratio interim*, etc. In Missa Illyrici: *Hæc sequens Oratio dicatur ab episcopo interim donec hymnus angelicus finiatur*. Sed habetur alia Oratio, seu Apologia, *Deus qui juste irasceris*, etc.

1008. *Post Collectam usque ad Evangelium*. In Missa Illyrici hæc habentur: *Finita angelica laude, Missalem Orationem dicat sacerdos; deinde lectio recitetur; et inter lectionem et Evangelium, id est tempore Gradalis et Alleluia, et sequentia, dicat episcopus has Orationes*. Sed aliæ sunt Orationes, et numero sexdecim, quarum nonnullæ sunt prolixæ satis. Oratio vero Missæ Tilianæ: *Deus, qui de indignis dignos facis*, etc. In Missa Illyrici recitatur a pontifice, dum canitur Offertorium.

1009. *Cum incensum, antequam legatur Evangelium*, etc. In Missa Illyrici: *Cum incensum antequam legatur Evangelium in thuribulum mittitur, dicat sacerdos*: *Odore cœlestis inspirationis suæ*, etc. Ubi sequitur *Benedictio ejusdem*: In nomine Domini nostri Jesu Christi benedicatur incensum istud, et acceptabile fiat in odorem suavitatis.

574 1010. *Deinde inclinanti diacono dicat sacerdos*, etc. In Missa Illyrici: *Deinde inclinanti diacono se (adde, ad) Benedictionem Dei dicat*: *Benedictio Dei Patris omnipotentis, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super te, et aperiat Christus Dominus os tuum, ad digne idoneeque pronuntiandum sanctum Evangelium suum. Dominus Deus sit in ore tuo*, etc. Sed prior Benedictio desideratur in Codice Tiliano. Sequitur in Missa Illyrici: *Diaconus accipiendo vel osculando Evangelium dicat*: *Da mihi, Domine, sermonem rectum, et bene sonantem in os meum, ut placeant tibi verba mea, et omnibus audientibus propter nomen sanctum tuum in vitam æternam, Amen. Perlecto autem Evangelio diaconus dicat*: *Per istos sermones sancti Evangelii tui indulge mihi,*

A *Domine, omnia peccata mea; et cæteri dicant Pax tibi*.

1011. *Perlecto autem Evangelio*, etc. In Missa Illyrici paulo aliter: *Tunc allato incenso simulque Evangelio ad salutandum dicant*: *Per istos sermones Evangelii Domini*, etc. Deinde in eadem Missa sequitur: *Quando incensum offertur dicant singuli*: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine. Tunc sacerdos incipiat Symbolum*, id est, *Credo in unum Deum*. Illud autem Symbolum est Constantinopolitanum, quod ibi integrum ponitur. In eadem Missa hæc sequuntur: *Finito Symbolo apostolorum dicit sacerdos*: *Dominus vobiscum. Deinde lavat manus, hanc Orationem dicens*: *Largire sensibus nostris*, etc., ut supra in Missa Tiliana.

1012. *Cum autem ornatum fuerit altare*, etc. In Missa Illyrici: *Cum autem ornatum fuerit altare, antequam oblationes accipiat, has Orationes humillime ante altare se flebiliter accusans dicat*: *Ante oculos tuos, Domine*, etc. Hanc sequuntur aliæ sex Apologiæ seu orationes, post quas in eadem Missa Illyrici sequitur: *Tunc accedens ad altare, et osculando illud dicat*: *Oro te, Domine, omnipotens Deus, ut per merita sanctorum tuorum quorum reliquæ hic continentur, eorum intercessionibus indulgere digneris mihi omnia peccata mea, qui vivis et regnas*, etc. Nota hic ornari altare Evangelio dicto, id est sterni lintheaminibus, et pallis.

1013. *Tunc convertat se*, etc. In Missa Illyrici: *Tunc convertat se suscipere oblationes presbyterorum aliorumque*.

1014. *Et dicat unusquisque hanc Orationem*. Cum offert suam Oblationem, ut in Missa Illyrici: *Quando quis oblationem in manum episcopi, vel presbyteri offert, dicat*: *Tibi Domino Creatori meo*, etc., in fine additur, *vivorum et defunctorum* Tum sequitur, *pro semetipso et cuncto populo Christiano*. Tibi Domino offero Hostiam placationis, etc. *Pro rege et antistite nostro, et pro cuncto clero, et pro omni populo Christiano*: Tibi Domino Creatori meo offero Hostiam placationis et laudis, etc. *Episcopus vero vel presbyter oblationes accipiens dicat*: *Suscipe, sancta Trinitas, hanc Oblationem, quam tibi offert famulus tuus N., et præsta ut in conspectum tuum tibi placens ascendat, qui vivis*, etc. *Post acceptas Oblationes a clero, vel plebe, accipiat diaconus de manu subdiaconi oblatam, ita dicendo*: *Acceptum sit omnipotenti Deo et omnibus sanctis ejus sacrificium tuum. Veniensque diaconus ante episcopum offerens dicat hoc Offertorium*: *Suscipe, Domine, sancte Pater hanc Oblationem, etc. Et episcopus accipiens Oblationem a diacono dicat*: *Acceptabilis sit omnipotenti Deo oblata tua. Tunc puro corde offerat Domino oblatam ita dicens*: *Suscipe, sancte Pater, omnipotens, æterne Deus, etc. Alia. Suscipe, clementissime Pater, Hostias placationis, etc.*

1015. *Accuset se prius flebiliter*. In Missa Illyrici supra: *Se flebiliter accusans dicat*.

575 1016. *Ante conspectum divinæ Majestatis tuæ*, etc. Habetur supra in Missa Illyrici quarta inter Apologias seu Orationes, quæ ibi a sacerdote recitantur, cum ornatum fuerit altare, antequam oblationes accipiat.

1017. *Tunc puro corde offerat Domino*, etc. In Missa Illyrici sic habetur: *Istæ Orationes, cum Oblationes offeruntur ad altare, dicendæ sunt; et est hæc prima quotidiana generalis*: *Suscipe, sancta Trinitas, hanc Oblationem quam tibi offero in memoriam incarnationis, nativitatis, etc.*

1018. *Suscipe, sancta Trinitas*, etc. Hæc Oblationis Oratio quinta est in Missa Illyrici.

1019. *Suscipe, sancta Trinitas*, etc. Secunda hæc Oblationis Oratio prima est in Missa Illyrici.

1020. *Suscipe, sancta Trinitas*, etc. Tertia hæc Oblationis Oratio octava est Missæ Illyricianæ.

1021. *Anima*. In Missa Illyrici legitur salute.

1022. *Suscipe, sancta Trinitas*, etc. Quarta hæc

Oblationis Oratio decima est Missæ Illyrici, quæ tamen est pro unico defuncto.

1023. *Adjungi.* In Missa Illyriciana legitur *coadunari.* Tandem in Missa Illyrici post quartam Oblationis Orationem, seu offerendam sequitur *Apologia sacerdotis*: Suscipe confessionem meam, unica spes salutis meæ, etc., ut supra in Missa Tiliiana. Sequitur in eadem Missa Illyrici: *Tunc imponat oblata altari, et dicat*: Sanctifica, Domine, hanc Oblationem, ut nobis Unigeniti Filii tui Domini nostri Jesu Christi corpus fiat. *Deinde diaconus accipiat a subdiacono vinum cum aqua in calice dicens*: Deus qui humanæ substantiæ dignitatem, etc.

1024. *Tunc diaconus calicem offerat,* etc. In Missa Illyrici: *Tunc diaconus offerat calicem super altare, et episcopo dicat*: Immola Domino, etc.

1025. *Episcopus calicem offerens Domino dicat*: In Missa Illyrici: *Et sacerdos calicem offerens dicat offeritorium istud*: Offerimus tibi, Domine, calicem Salutaris, et deprecamur clementiam tuam, etc.; *ut in Missali Romano.*

1026. *Domine Jesu Christe,* etc. In Missa Illyriciana: *Domine Jesu Christe, qui in cruce passionis tuæ,* etc. In qua sequitur: *posito calice super altare dicat sacerdos*: Oblatum tibi, Domine, calicem sanctifica, ut nobis Unigeniti tui Domini nostri Jesu Christi fiat sanguis. Qui tecum, etc.

1027. *Ad miscendum vinum cum aqua. Deus qui,* etc. In Missa Illyrici: *Deinde diaconus accipiat a subdiacono,* etc. Deus qui humanæ substantiæ, etc.

1028. *Dignatus es,* etc. In Missa Illyrici legitur: *Dignatus est fieri particeps Jesus Christus.* Porro de misticione aquæ cum vino consecrando supra egimus. Græci, instante comunione, in sacrum sanguinem aquam ferventem infundunt. ut videre est in liturgiis sanctorum Basilii et Chrysostomi, tum quia aqua calida exivit e latere Christi, tum quia per ejusmodi aquæ fervorem intelligi volunt fervorem sancti Spiritus, ut docent Germanus Constantinopolitanus patriarcha in Theoria mystica, et Theodorus Balsamon ad canonem 31 sextæ synodi.

1029. *Tunc elevata manu benedicat utrumque.* In Missa Illyrici: *Tunc benedicat utrosque elevata manu, et dicat,* Sed habetur alia Benedictio in hunc modum: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti sit signatum, ordinatum, sanctificatum, et benedictum hoc sacrificium novum.* Sequitur: *abjungat supplementem benedictionem*: *Veni, sanctificator omnipotens, æterne Deus, benedic hoc sacrificium tibi præparatum. Qui vivis et regnas in sæcula sæculorum.*

1030. *Postea incensum accipiens ponat in thuribulum, et dicat*: *Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli,* etc. In Missa Illyrici: *Postea accipiens episcopus thus a diacono, ponat in thuribulum dicens*: *Per intercessionem sancti Gabrielis archangeli,* etc. In Missali Romano habetur *in Michaelis.* In eadem Missa Illyrici sequitur: *Hæc Oratio dicenda est dum, incenso misso in thuribulum, ipsum thuribulum super panem et calicem circumducitur.* Memores sumus, æterne Deus, Pater omnipotens, gloriosissimæ passionis Filii tui, resurrectionis etiam ejus, et ascensionis ejus in cælum, etc.

1031. *Tunc ponat incensum super sacrificium,* etc. In Missa Illyrici proxime facta est mentio thurificationis oblatorum; tum sequitur: *Circumiens autem altare cum incenso episcopus aut presbyter dicat*: *Incensum istud,* etc. *Sequitur.* Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, Domine.

1032. *Quando odor ejusdem incensi,* etc. In Missa Illyrici: *Quando odor incensi porrigitur sacerdoti, dicat unusquisque*: *Ascendat in nobis,* etc.

1033. *Tunc sacerdos humillime convertat se,* etc. In Missa Illyrici: *Tunc sacerdos humillime se convertat ad circumstantes dicens*: *Orate pro me, fratres et sorores, ut meum ac vestrum sacrificium acceptum fiat Deo omnipotenti ante conspectum suum.*

1034. *Tunc dicatur a singulis, Orent pro te,* etc. In

A Missa Illyrici *Tunc respondeatur a singulis*: *Suscipiat omnipotens Deus de manibus tuis sacrificium, et Orationes tuæ ascendant in memoriam ante Dominum, ipseque te exaudiat, qui te constituit intercessorem pro peccatis nostris. Orent pro te sancti et electi Dei, etc. Immola Domino sacrificium laudis et redde Altissimo vota tua. Exaudiat te Dominus orantem, misereatur tui, etc. Tunc conversus sacerdos ad altare fundat pro semetipso hanc Orationem ante Secreta*: *Domine Jesus Christe, fides et fiducia nostra, etc. Tunc incipiat Secreta; quibus finitis et Præfatione dicta, quando alii, Sanctus, Sanctus, Sanctus, decantant, hæc Oratio cursim dicenda est a sacerdote*: *Domine Deus, qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum, etc., ut supra in Apologiis. Hæc Oratione finita antequam sacramenta incipientur, iterum se commendat Domino dicens*: *Facturus memoriam salutaris Hostiæ totius mundi. Hic tō Secreta, in plurali, est Oratio quam vulgo Secretam vocamus, olim Super oblata, ex quo vocabulo etiam colligitur non adeo esse antiquum Codicem ms. unde hanc Missæ ordinem exscripsit Illyricus.*

1035. *Postquam sacerdos Te igitur incipit, diaconi et subdiaconi,* etc. In Missa Illyrici: *Deinde cum summa reverentia incipiat, Te igitur et ministri stantes in gradibus cantent istos Psalmos, usque dum Te igitur finiatur.* Exaudiat te Dominus, etc. *Deinde preces*: *Salvum fac servum tuum, etc. Oratio pro sacerdote*: *Gaudeat, quæsumus, Domine, famulus tuus. Alia communis*: *Precibus nostris, quæsumus, Domine, etc. Sequitur, infra actionem*: *In primis una cum famulo tuo papa nostro N. etc. Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihi met, etc. 577 Hanc igitur oblationem humilitatis meæ et devotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, etc. Quam Oblationem tu, Deus, in omnibus, quæsumus, Domine, etc. Istud præfer in eodem canone, quando concilium, vel consilium aliquod agitur, postquam dixeris Aeterno Domino vivo et vero. Hanc igitur Oblationem, quam tibi offerimus, pro hujus negotii qualitate, de quo in præsentis disputationis actione ventilatur, etc. Communicantes et memoriam venerantes. Pro semetipsis*: *Memento mei, Domine, et miserere mei; multi enim et mali sunt languores mei, etc. Nobis quoque peccatoribus. Pro salute vivorum et mortuorum*: *Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum, etc. Hic recites nomina quorum velis. Istis et omnibus in fide catholica quiescentibus locum pacis et quietis indulgeas deprecamur. Per Christum Dominum nostrum. Nobis quoque peccatoribus. Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N., qui nos præcesserunt cum signo fidei, etc. Nobis quoque peccatoribus. Hic ordo Missæ Illyricianæ, in quibus recitatio nominis papæ notanda est, quemadmodum etiam exstat in omnibus Sacramentariis nostris tam mss. quam excisis, juxta decretum concilii Vasensis II, can. 4: *Et hoc nobis visum justum est, ut nomen Domini papæ, quicumque Sedi apostolicæ præfuerit in nostris Ecclesiis recitetur.**

1036. *Expleta Secreta.* Per secretam hoc loco intelligitur Oratio mystica *Te igitur,* etc. Ita loquitur ordo Missæ Illyricianæ. *expleta Secreta.* Quæ quidem Oratio cum verbis consecratoriis olim in quibusdam locis alta et clara voce proferebatur, ut testatur Joannes Moschus, cap. 396 l' rati spiritalis: *Ἐπειδὴ δὲ ἐν τισὶ τόποις ἐχρῶντο μὲν μάλω εὐχῆσιν οἱ πρεσβύτεροι, εὐρέθησαν τὰ παιδία τῆν εὐχὴν τῆς ἀγίας ἀναφορᾶς ἐκμανθόνοντα.* Id est: Quoniam in quibusdam locis clara voce pronuntiare solent Orationem oblationis presbyteri, factem est ut eam pueri didicerint. Id patet etiam ex liturgiis sanctorum Jacobi et Marci, sanctorum Basilii et Joannis Chrysostomi, in quibus verba consecratoria elata voce pronuntiantur, et in his chorus, in illis populus respondet Amen. Quod

etiam fiebat olim in Ecclesia Ambrosiana, siquidem ejusdem responsionis Amen ad verba consecratoria meminit sanctus Ambrosius libri De his qui mysteriis initiantur cap. 9 : *Ante Benedictionem verborum caelestium alia species nominatur, post consecrationem corpus Christi significatur. Ipse dicit sanguinem suum, Ante consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis Amen, hoc est verum est, etc.*

1037. *Oratione Dominica, etc.* In Missa Illyrici : *Et Oratione Dominica, cum dixerit Pax Domini sit semper vobiscum, misceatur corpus dominico sanguini, et dicatur : Hæc sacrosancta commistio corporis et sanguinis, etc. Sequitur : Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi omnibus accipientibus nobis in vitam æternam.*

1038. *Postquam autem benedictio episcopalis expleta est, etc.* In Missa Illyriciana : *Non mittat episcopus in calicem partem oblatæ, ut presbyteri solent; sed expectet donec finita Benedictione episcopus communicare debeat; et tunc accipiens partem, quam antea fregerat tenensque super calicem immittat dicens : Sacri Sanguinis commistio, etc. Sequitur Oratio : Concede, Domine Jesu Christe, ut sicut hæc sacramenta corporis et sanguinis tui fidelibus tuis ad remedium contulisti, etc. Post hæc dicta osculetur altare dicens : Domine Jesu Christe., qui dixisti apostolis tuis pacem relinquo vobis, etc. Deinde convertat se ad circumstantes, pacemque ferat dicendo : Habete vinculum pacis et charitatis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis. Et ipsi invicem se pacificando dicant : Pax Christi et Ecclesie abundet in Cordibus nostris.*

1039. *Quando Corpus Domini in manus accipit, etc.* In **578** Missa Illyrici : *Quando corpus dominicum in manus accipit, dicat Panem caelestem, etc.*

1040. *Perceptio corporis tui, etc.* In Missa Illyrici sequitur Oratio : *Perceptio corporis tui, Domine Jesu Christe, etc. Alia : Fiat mihi, obsecro, hoc sacramentum tuum Cum corpus sumitur : Corpus Domini nostri Jesu Christi sit mihi remedium sempiternum in vitam æternam.*

1041. *Quando calicem accipit, etc.* In Missa Illyrici : *Quando calicem in manus accipit sacerdos dicat : Quid retribuam Domino, etc. Sequitur Oratio, communicatio et confirmatio corporis, etc.*

1042. *Domine Jesu Christe, etc.* In Missa Illyrici ; *Post perceptam communionem : Domine, Jesu Christe, Fili Dei vivi, etc., ut in Missali Romano, uno aut altero vocabulo mutato. Alia : Corpus tuum, Domine, quod accepi, et calix quem potavi, adhæreant in visceribus meis; et præsta ut nulla ibi remaneat peccati macula, ubi tua sancta introierunt sacramenta. Deinde presbyteris et diaconibus corpus in manus accipientibus, et communicantibus dicitur singulis : Pax tecum. R. Et cum spiritu tuo. Alia : Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Calicem vero cum sacrosancta communionem dando, unicuique dicat: Perceptio Corporis et Sanguinis Domini nostri Jesu Christi sanctificet corpus et animam tuam in vitam æternam. Amen.*

In his autem, primo nota dari corpus dominicum presbyteris et diaconis communicaturis in manus. juxta morem Ecclesie antiquum, quem videre est in Ordine Romano, in ordine processionis, quando episcopus festivis diebus Missam celebrare voluerit : *Presbyteri vero, et diaconi osculando episcopum corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi vero osculando manum episcopi, ore accipiant corpus Christi ab eo. Sed prisca Ecclesie temporibus omnes fideles corpus Christi acceptum manu ori inferebant, ut clarum est ex Eusebio, lib. vii Hist. eccl. cap. 8 : Καί τραπίζη παραστάντα, καί χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἁγίας τροφῆς προτείναντα, id est, qui mensæ astitisset, et manus ad susceptionem sacri alimenti porrexisset; sancto Cyrillo*

A Hierosolymitano mox citando ; sancto Basilio, epist. 280, ad Cæsariam patriciam, καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεὺς ἐπιτίθει τὴν μερίδα, καὶ κατέχει αὐτὴν ὑποδέχόμενος μετὰ ἐξουσίας ἀπάσης καὶ οὕτω προσάγει τῷ στόματι τῆ ἰδία χεῖρι. Id est : Nam et in ipsa ecclesia sacerdos particulam tradit, et illam apprehendit qui percipit, cum omni libera potestate, et sic manu sua eam ori ingerit. Ex sancto Augustino, lib. ii adversus litteras Petiliani. cap. 23 : *Cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis, in cujus manibus Eucharistiam ponebatis, qui vicissim danti porrigebatis.* Ex Codino, libro de Officiis Constantinopoli : *Ὁ δὲ πατριάρχης μετὰ κοινωνῆσαι τοῦ τιμίου σώματος, δίδωσι τῷ βασιλεῖ εἰς χεῖρας μερίδα τοῦ δεσποτικοῦ σώματος. Id est : Patriarcha postquam communicavit, dat imperatori in manus particulam dominici corporis.*

Modum accipiendi tradit sanctus Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 5 mystagogica : *Accedens autem ad communionem non expansis manuum volis accede, neque cum disjunctis digitis : ἀλλὰ τὴν ἀριστερὰν θρόνον ποιήσας τῇ δεξιᾷ ὡς μελλούσῃ βασιλείᾳ ὑποδέχισθαι καὶ κοιλίας τῆν παλάμη δέχου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, id est : Sed sinistram veluti sedem quamdam subjicias dexteræ, quæ Regem susceptura est, et concava manu suscipe corpus Christi. Mulieres non nuda manu, sed supposito linteo accipiebant. Sanctus Augustinus, serm. 25 : *Omnes mulieres exhibent nitida linteamina, ubi corpus Christi accipiant.* Quod quidem corpus Christi, aut statim ori inferebant; aut domum, ibi communicaturi, deferebant, ut planum est ex Tertulliano, lib. de Oratione sub finem *Accepto corpore Domini et reservato. utrumque salcum est et participatio sacrificii et executio officii.* Sanctus Basilius, epist. citata, dicit morem communicandi in suis ædibus viguisse tantum tempore **579** persecutionis paganicæ; et sua ætate usitatum fuisse in monasteriis, et Alexandriæ, et in Ægypto. Qui mos tamen perseverabat Seleuciæ circa annum Christi 550, ut constat ex Joanne Moscho, cap. 79 Limonarii, ubi narratur de quodam servo qui feria 5 in Cæna Domini, cum sumptam Eucharistiam in ecclesia in armario domus heri sui inclusisset, ea visa est in viridantes spicas commutata. Romæ etiam usitatus erat sancti Hieronimi tempore. ut palam est ex ejus Apologia ad Pammachium : *Scio Romæ hanc esse consuetudinem. ut fideles semper Christi corpus accipiant quod nec reprehendo, nec probo, unusquisque enim in suo sensu abundet; sed ipsorum conscientiam convenio qui eodem die post coitum communicant, et juxta Perisium, sat. 2 :**

.... Noctem flumine purgant.

Quare ad martyres ire non audent? quare non ingrediuntur ecclesias? an alius in publico, alius in domo Christus est? quod in ecclesia non licet, nec domi licet. Nihil Deo clausum est, et tenebræ quoque lucent apud eum. Et sane fuit hæc Romanorum consuetudo, ut nocturno concubitu seu illicito polluti, crastina die ecclesiam non adirent, eo quod eos divina maneret ultio, ut videre est apud sanctum Gregorium, lib. i Dialog., cap. 10.

Notandum secundo in hac Illyrici Missa non dari tantum sanguinem presbyteris et diaconis, sed corpori Christi commistum.

1043. *Cooperante Sanctorum.* Locus corruptus, lege *Cooperante Spiritu sancto.*

1044. *Domine sancte Pater, etc.* In Missa Illyrici supra : *Alia ad utrumque : Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, da mihi corpus et sanguinem Filii tui ita sumere, etc. Cum sanguis sumitur : Sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat me in vitam æternam.*

1045. *Deinde cum cæperit communicare clerum et populum, dicat singulis : Perceptio, etc.* In Missa Illyrici : *Populo communicando dicat : Corpus et sanguis*

* Legendum etiam licito, ut patet ex duplici Hieronymi et Gregorii testimonio.

Domini nostri Jesu Christi prosit tibi in remissionem omnium peccatorum, et in vitam æternam. Amen. *Deinde dum communicant dicat* : Ignosce, Domine, quod rogare compellor, etc. Hæc Apologia habetur supra inter alias Apologias Codicis sancti Eligii, quam tum recitat sacerdos dum clerus et populus communicant, id est comedunt id quod sibi a sacerdote in os immissum est. Non enim potuisset sacerdos hanc Orationem seu Apologiam recitare, simulque singulis dicere, *Corpus et sanguis*, etc. Sequitur *Post perceptam communionem* : Quod ore sumpsimus, mente capiamus, etc. In Missali Romano dicitur *pura mente*, etc. In Missa Illyrici sequitur *Oratio* : Obsecro te, piissime omnium auxiliator, etc. *Alia* : Conservent nos, Domine, munera tua, et æternam vitam tribuant nobis. Per. *Alia* : Custodi intra nos, Domine, gloriæ tuæ munus, ut adversus omnia præsentis et futuri sæculi mala, Eucharistiæ, quam percepimus, viribus et virtute muniamur. Qui vivis, *Alia* : Præsta, Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, ut qui corpus et sanguinem proprium, pro nobis indignis datum edimus et bibimus, fiat nobis ad salutem, et ad redemptionis remedium sempiternum omnium criminum nostrorum. Per.

1046. *Perceptio corporis Domini*, etc. Formula est dandæ communionis, quæ varia fuit pro ratione temporum. Tempore sancti Gregorii I, hæc erat usitata, *Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam*, ut videre est apud Joannem Diaconum, lib. II de Vita sancti Gregorii, cap. 41. *Cui post mysterium traditurus cum diceret* : *Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam*. Apud Alcuinum, cap. de Sabbato sancto, hæc reperitur : *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat te* **580** *in vitam æternam, amen*, ut in Codice ms. monasterii sancti Remigii, in Ordine de visitatione infirmorum. In Codice Ratoldi, ubi agitur de visitatione infirmorum hanc reperire est : *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi in vitam æternam te perducatur, et in die judicii ad sanctam requiem te resuscitet*. In Codice Tiliano in ordine de visitatione infirmorum hæc habetur : *Corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam, amen*. Quæ est nostra vulgaris, si dempseris *et sanguis*. *Alia* fuit olim in Gallia tempore Roberti regis, videlicet : *Corpus Domini nostri Jesu Christi sit tibi salus animæ et corporis*, ut manifestum est ex Helgardo in ejus Vita : *Præsuli cuidam de Domino non bene sentienti et querenti pro quibusdam causis probationem in corpore Domini nostri Jesu Christi, indigne tulit rex amator bonitatis, Cum sit tibi lumen scientiæ, et luceat in te lumen sapientiæ, miror qua ratione quæsieris, pro tuis nequissimis imperiis, et pro infestato Dei odio quod erga Deo servos habes, examinationem in corpore et sanguine Domini ; et cum hoc sit quod a dante sacerdote dicitur, Corpus Domini nostri Jesu Christi sit tibi salus animæ et corporis, cur tu temerario ore et polluto dicas : Si dignus es, accipe*.

Sed apud antiquos Patres non erant usitatæ ejusmodi formulæ ; sed sacerdos porrigens Eucharistiam dicebat, *Corpus Christi*, et accipiens respondebat *Amen*, ut clarum est ex sancto Ambrosio, lib. VI de Sacramentis, cap. 5 ; *Ergo non otiose cum accipis, tu dicis Amen. Dicit tibi sacerdos, Corpus Christi ; et tu dicis Amen, hoc est, verum. Quod confitetur lingua, tenent affectus*. Ex sancto Augustino, serm. ad infantes, de Sacram. : *Vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum in mensa Domini positum est, mysterium Domini accipitis. Ad id quod estis Amen respondetis, et respondendo subscribitis. Audis ergo corpus Christi, et respondes Amen*. Ex lib. VIII Constitutionum apostolicarum, cap. 13. *Atque episcopus tribuat oblationem, dicens* : *Σῶμα Χριστοῦ, καὶ ὁ δεχόμενος λέγει, ἄμην*, id est, *Corpus Christi, et accipiens dicat Amen. Diaconus vero retineat calicem, et tribuat dicens* : *Αἷμα Χριστοῦ ποτήριον ζωῆς, ὁ δὲ πίνων λέγει, ἄμην*, id est, *Sanguis Christi poculum salutis, et bi-*

bens dicat Amen. Ex Cyrillo Hierosolymitano, catech. 5 mystag. : *Καὶ κοιλάνας τὴν παλάμην δεχοῦ τὸ σῶμα Χριστοῦ, ἐπιλέγων ἄμην*, id est : *Et concava manu suscipe corpus Christi, subjungens Amen*. Id etiam videre est in epistola Cornelii papæ ad Fabium episcopum Antiochenum pontificem, de Novato schismatico, apud Eusebium, lib. VI Hist. eccl., cap. 35. Etemin Novatum, ut ibi narratur, cum suis Eucharistiam porrigeret, ab eis per sacramentum exigere solebat quod nunquam ab se deficerent, neque ad partes Cornelii transirent : *Καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκεῖνον, τὸ Ἄμην. Οὐκ ἔτι ἀνέξω πρὸς Κορνήλιον, λέγει*, id est : *Et qui illum panem accipit, pro Amen, quod dicere debet, hoc dicit, Non deinceps ad Cornelium revertar*.

1047. *Finita Missa*, etc. In Missa Illyrici : *Postquam diaconus dixit* *Ite Missa est, veniat sacerdos ante altare, et eo osculando dicat* : *Placeat tibi, sancta Trinitas, etc.*, ubi habetur etiam *sit tibi placens, pro tibi sit acceptabile*.

1048. *Alia Oratio* : *Meritis*, etc. In Missa Illyrici : *Finita Missa accedat ad altare, dicens* : *Meritis et intercessionibus beatæ Mariæ semper virginis, et istorum, atque omnium sanctorum misereatur nostri omnipotens Deus, qui vivit et regnat*.

1049. *Expletis omnibus, episcopus*, etc. In Missa Illyrici : *Expletis omnibus, episcopus de altari ad sacrarium rediens cum diaconibus, et cæteris quibus voluerit, cantet hymnum trium puerorum* : *Benedicite, omnia opera. Laudate Dominum, omnes gentes. Laudate Dominum in sanctis ejus*.

1050. *Postea preces* : *Confiteantur*, etc. In **581** Missa Illyrici, *et preces* : *Confiteantur tibi, Domine, omnia opera tua. Exsultabunt justi in gloria. Exsultent justi. Nos nobis, Domine, non nobis. Sacerdotes tui induantur justitia. Non intres in iudicium cum servis tuis. Domine, Domine Deus virtutum, etc.*

1045. *Deinde Oratio, qui tribus pueris*, etc. In Illyrici, *sequitur oratio* : *Deus, quem omnia opera benedicunt, etc. Alia* : *Deus, qui tribus pueris mitigasti flammam ignium, concede propitius per intercessionem eorum, et merita omnium sanctorum tuorum, ut nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum atque tormentorum. Per. Alia* : *Actiones nostras, quæsumus, Domine, aspirando præveni, etc.*

Et hæc quæ notanda erant de Missa Tiliana, deque illius collatione cum Missa Illyrici : ex qua patet, si plures Apologias exceperis et paucos quosdam ritus, Missam Tilianam Illyricianæ Missæ esse quam simillimam.

1052. *Maurilio venerabili*, etc. Sanctus Maurilius Rothomagensis archiepiscopus Rhemis ortus est, Leodii operam litteris navavit. Florentiæ in Italia Deo sub regula sancti Benedicti militavit, et invidia quorundam monachorum, qui ejus sanctimoniam æquo animo ferre non poterant, in Normaniam, ut eorum indias fugeret, secessit, ubi a monachis Fiscansibus in fratrem receptus est, et tandem archiepiscopus Rothomagensis ordinatus est, obiitque anno Christi 1067. De eo agunt Guillelmus Gemmeticensis, lib. VII Hist. Norm., cap. 26 et 36. Ordericus Vitalis, lib. IV et V Hist. eccl., et Guillelmus Malmesburiensis, lib. V de Gestis Regum Angliæ.

1053. *Joannes Abrincatensis* Hic Joannes Abrincatensis episcopus, postea Rothomagensis, filius fuit Radulphi comitis Bajocensium fratris uterini Richardi Senioris ducis Normanorum : *Vir ingenuitate plurimum conspicuus, sapientia spirituali feliciter imbutus, prudentia sæculari summe præditus*, inquit Guillelmus Gemmeticensis. Primo fuit episcopus Abrincatensis ; deinde, defuncto sancto Maurilio, archiepiscopus Rothomagensis, cum sedem Abrincatensem rexisset septem annis, et tribus mensibus. Præfuit concilio Rothomagensi, quod anno Domini 1072 in eadem urbe celebravit ; obiit anno Domini 1079. De eo agunt Guillelmus Gemmeticensis, lib. VII, cap. 38 et 44,

Hist. Norm., et Ordericus Vitalis, lib. III, IV et V, A
Hist. eccl.

1054. *In vestiario.* Vestiarius locus est vestimentis recondendis idoneus. Sed proprie in quo custodiuntur regis seu imperatoris vestimenta. Manuel Moschopulus, lib. de schedis : βίσιτα παρὰ Ῥωμαίους τὰ ἱμάτια· ἐξ οὗ τὸ βεστιαρίον κυρίως, ἐν ᾧ τὰ βασιλικὰ ἱνδύματα φυλάσσονται, id est : Vestes apud Romanos sunt indumenta, ex qua vestiarius proprie. in quo regis vestes servantur. At hoc loco vestiarius est sacrarium seu secretarium, in quo non solum vasa sacra, sed etiam sacre Ecclesie vestes reconduntur, Ita in restitutione Ebbonis archiepiscopi Rhemensis : *Ductus est etiam sæpe dictus Ebbo episcopus in vestiarius et indutus episcopalibus vestimentis ; similiter et alii episcopi processerunt cum eo ad celebrationem Missæ.* Quemadmodum olim in vestiario non solum imperatoris vestes, sed etiam vasa aurea et argentea, quæ dabantur in Missis, custodiebantur, ut clarum est ex Codino, lib. de Officiis aulæ.

1055. *Diaconum et subdiaconum osculetur sacerdos.* Idem videre est supra in Missis Tiliana et Illyrici.

1056. *Surgens.* Nempe sacerdos

1067. *Sacerdoti medium altaris deosculanti.* Osculum altaris videtur in Missa Illyrici.

1058. *Sessio episcopi juxta decreta Urbani papæ,* etc. Vide supra, in Observationibus.

582 1059. *Ceroferarii vero,* etc. Ex hoc colligitur alios præsto fuisse ceroferarios, quia in Processione episcopi ad altare unus duntaxat præibat ceroferarius.

1060. *Sicque præcedentibus ceroferario,* etc. Hic unicus exstat ceroferarius qui præeat Evangelio, tamen paulo post dicitur : *Candelabra extinguantur.* Quare aut legendum est τὸ ceroferariis, aut τὸ candelabrum extinguatur. Ex antiquo Ecclesie instituto accenduntur luminaria ad lectionem Evangelii in Missa. Idque testatur de Orientali Ecclesia sanctus Hieronymus, lib. II contra Vigilantium : *Nam et absque martyrum reliquiis per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Evangelium, accenduntur luminaria, jam sole rutilante, non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum.* Hujus ritus meminit Alcuinus, de divinis Officiis, cap. Quid significant vestimenta.

1061. *Offerenda.* Est illa Antiphona quam vulgo Offertorium dicimus. Ita sumit Alcuinus cap. citato.

1062. *Versus sequatur.* Supra in Missa pro infirmo, post visitationem infirmorum Codicis ms. monasterii sancti Remigii, duo Versus sequuntur Offertorium. Quo spectat illud Alcuini lib. de divinis Officiis, cap. de Celebratione Missæ : *Sequitur deinde Offerenda, quæ inde hoc nomen accipit, quod tunc populus sua munera offerat. Sequuntur Versus a vertendo dicti, quod in Offerenda revertantur, dum repetitur Offerenda.*

1063. *Aqua mista vino populus adunatur Christo.* Ex sancto Cypriano, epist. 63 : *Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur ; et credentium plebs ei in quem credidit copulatur et jungitur.*

1064. *Sacerdos Oblationem ita componat,* etc. Ita Ivo Carnotensis, epist. 233 : *Hostia quoque quæ juxta calicem consignatur sic debet esse posita, ut sua et calicis positione dextrum Christi latus repræsentet, de quo manavit sanguis redemptionis, et aqua baptismatis.*

1065. *Tunc coram altari inclinatus sacerdos solus,* etc. Dicendo unam ex Apologiis. In Missa Illyrici habetur hæc Apologia, seu Oratio : *Domine Jesu Christe, fides et fiducia nostra,* etc. Sed dicitur a sacerdote postquam populum de Oratione monuit.

1066. *Oblata quatuor partes calicis tangat,* etc. Ivo Carnotensis, epist. citata : *Cum vero cum Hostia jam consecrata intra vel supra calicem signum crucis imprimitur a latere calicis orientali usque ad occidentalem, et a septentrionali usque ad australem, hoc figurari intelligimus, quod ante passionem Dominus discipulis suis prædixit : Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum.*

1067. *Item Oratione finita.* Ita in aliis O ut supra notatum est in Missa Ratoldi his v *ipsum et cum ipso,* etc. a Pontifice pronunti

1068. *Uterque calicem levant.* Levatur a sacerdote et diacono simul et deponitur. Verus calix, sed etiam Hostia, in patena calicis sita videlicet ut planum est ex Ivone Capist. citata : *Cum autem panis et calix adhuc cono elevatur, exaltatio Christi corporis in c memoratur.* Et infra : *At cum cooperante diacono deponitur, et Hostia in suo loco reponitur* Missa Ratoldi, et Ordinibus Rom. supra citata exaltatio fit a solo diacono, seu archidiacono Ordine secundo levatur a pontifice et diacono

1069. *Per Diaconum Joseph exprimitur,* **583** ita breviter exprimit Ivo Carnotensi supra citata : *Hoc commemoratur quod Joseph codemus, accepta licentia a Pilato, corpus Crucis deposuerunt, et venerabiliter sepulturunt.*

1070. *Officium consecrationis perficiat.* Tio hoc loco non sumitur pro consecrationum (hoc est panis et vini) ; jam enim communitio sunt, sed pro ipso mysterio liturgico, quod dum est per confractionem, commistionem unionem ; ita sumitur vocabulum paulo petitem.

1071. *Qui mantili indutus tenuerat.* Locutus : deesse videtur τὸ patenam, ut ex se manifestum est.

1072. *Fiat commistio.* Deest τὸ consecrat Missis Ratoldi, et Tiliana.

1073. *Viaticum.* Pro ægrotis periclitantibus sequentibus clarum est : *Tertiam quæ remitti vocat sancta Ecclesia viaticum morienti*

1074. *Juxta definitionem concilii Toletani.* esse lapsum memoriæ ; nam id in aliquo concilio letano me legisse nunquam memini. Probat in concilio Bracarensi III, ut supra not

1075. *Excepto populo, quem intincto pane* intelligitur in Missa solemnibus, quæ olim illis bus fere unica celebrabatur, et tum propter dinem populi communicantis cum periculo sanguis Christi effunderetur, corpus sanguinum, non separatim a sanguine dabatur. necessitate fieri, non auctoritate, quia nullum concilium id permiserat tali occurrente ne Et concilium Claromontanum, quod juxta Antonii Augustini hoc permittere videtur celebratum erat, quia hic Joannes Abrincopus obiit anno Christi 1079, et concilium montanum celebratum est anno Christi 10

1056. *Postremo vero particulam, quæ in mansit,* etc. Sensus est ut, populo communicans particulam quam in calicem miserat non tamen integram, ut reliquam partem d subdiaconus inter se dividentes sumant.

D 1077. *Ad regem consecrandum, sive addum.* Ea fuit antiqua pietas imperatorum Christianorum, ut imperium seu regnum auspiciato facerent, cum se a sacris pontificibus et solemnibus ritu palam in ecclesia benedictione voluerunt. Primus ex imperatoribus qui solemnibus ritu a pontifice inauguratus est, fuit Theodosius Junior imperatorum Constantinopolitanorum sanctissimus, qui a Proclo patriarcha Constantinopolitano coronatus est, ut testatur Theophrastus 2, sub finem : *Στεφάνος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Π* id est, coronatus ab illo patriarcha, Nam sætatem nihil simile de imperatoribus Christianis legitur, ut arbitror. Justinus minor coronatus a Eutychio patriarcha, ut scribit Theophanes anno ab incarnatione Domini 558. De hac coronatione scribit Corippus, lib. II de ejusdem Justiniani

Postquam cuncta videt ritu perfecta pro Pontificum summus plenaque ætate venerantem benedixit eum, cœlique pote

Exorans Dominum, sacro diademate jussit
Augustum sancire caput, summoque coronam
Imponens capiti feliciter....

Qui tamen antea prisco ritu in clypeo sublevatus fuerat, **584** ut canit supra eodem libro Corippus :

Quatuor ingentem clypeis sublimior orbem
Attollunt lecti juvenes, manibusque levatus
Ipse ministrorum supra stetit ut sua rectus
Littera, quæ signo stabili non flectitur unquam,
Nominibus sacrata tribus, qui viribus æquis
Imperium rexere suum....

Ubi per litteram intelligit J, quæ est prima nominis Justiniani littera, estque nominibus sacrata tribus, nempe Justino majori, Justiniano et Justino minori. Et hæc de Justiniani minoris coronatione. Post eum Tiberius imperator fuit etiam coronatus ab Eutychio patriarcha, ut docet supra citatus Theophanes, lib. xvii, anno Incarnationis Domini 574. Sic Mauricius imperator, et uxor ejus Augusta, die nuptiarum coronati sunt a Joanne patriarcha Constantinopolitano, ut scribit Theophylactus Simocatta, lib. i Hist. cap. 10 : *Καὶ δὴ τὰ καὶ τὰς κορυφὰς τῶν βασιλέων τοῖς σπαράνοις καθίδρυσε*, id est : Caputibusque Regis et Reginae coronas imponit. Heraclius imperator coronatus est a Sergio patriarcha in oratorio sancti Stephani in palatio sito. Coronata est eodem die Eudocia sponsa ejus in Augustam, et accepit uterque a Sergio patriarcha nuptiarum coronas ; et uno eodemque die imperator simul et sponsus ostenditur, inquit Theophanes, lib. xviii, anno ab Incarnatione Domini 602, et infra. Tertio anno imperii Heraclii coronata est Epiphania filia Heraclii a Sergio patriarcha in oratorio palatii. Eodem vero anno prima indictione coronatus est Heraclius junior filius Heraclii, qui et Constantinus, a prædicto patriarcha ; et sic deinceps alii multi, quos imitati sunt Christiani reges ; sed maxime Francorum reges, primusque eorum Clodovæus, ut clarum est ex testamento sancti Remigii, apud Flodoardum, lib. i Hist. Ecclesie Rhemensis, cap. 18. Ivo Carnotensis, epist. 79, scribit post Clodovæum nepotes ejus Charibertum et Gumtramnum ab episcopis suarum provinciarum sacros fuisse.

1078. *A vobis perdonari petimus*, etc. Ita in Ordine ms. sancti Germani a Pratis prope Lutetiam Parisiorum ; habeturque in coronatione Ludovici secundi inter capitula Caroli Calvi, sed fusius. Ita etiam in coronatione Henrici IV, dicti Magni, Francorum regis, descripta a reverentissimo Nicolao Thuano episcopo Carnotensi, qui eundem Henricum Carnoti in regem unxit. *Perdonari* est concedi. Cum autem hic dicimus coronationem Henrici IV descriptam fuisse a Nicolao Thuano episcopo Carnotensi, non intelligimus formulas. Orationes consecrationis, et similia fuisse ab eo composita, quas ille sumpsit ex antiquo aliquo Codice ms., sed ab eo compositum fuisse libellum omnes ritus qui in coronatione præfati regis observati sunt continentem.

1079. *Per rectum*. Rectum est rectitudo regni, quæ habetur infra in fine consecrationis.

1080. *Responsio regis : Promitto vobis et perdono*, etc. Ita in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, et in præfata coronatione Henrici IV. In coronatione Ludovici secundi, quam inter capitula Caroli Calvi imperatoris reperire est, fusior habetur. In Ordine Romano rex facit fidei professionem ; similiter imperator Constantinopolitanus, apud Codinum, in libro de officiis aulae Constantinopolitanæ.

1081. *Deinde alloquantur duo episcopi populum in ecclesia, inquirentes*, etc. Hanc locutionem episcoporum ad populum in ecclesia, qui de ejus consensu querunt, videre est in Ordinibus Rom. et sancti Germani a Pratis, in consecratione secunda Caroli Calvi, quæ Metis celebrata est, et in coronatione Henrici II, et Henrici IV, regum Francorum. **585** Hæc allocutio episcoporum ad populum exstat etiam in coronatione Hermitrudis conjugis Caroli Calvi in

A ejusdem Caroli Capitulis, sub finem, sed sub alia formula. Idem consensus reperitur apud Petrum Damiani, serm. 1 de dedicatione : *Prius autem quam imperatoris cultibus vestiatur, requiritur super eo cleri voluntas et populi*.

1082. *Agant Deo gratias*. Ita Hincmarus sub finem allocutionis ad populum in secunda coronatione Caroli Calvi in ejusdem Capitulis, cap. 33. *Non incongruum videtur istis venerabilibus episcopis, si vestrae communitati placet, ut in obedientia regni, unde vos ad illum sponte convenistis, sacerdotali ministerio ante hoc altare coronetur, et sacra unctione Deo consecratur. Quod si vobis placet, propriis vocibus consonate. Et in hoc clamantibus omnibus, dixit idem episcopus : Agamus ergo unanimiter Deo gratias, decantantes Te Deum laudamus.*

1083. *Decantantes Te Deum laudamus*. Nota morem decantandi hymni *Te Deum laudamus* in publicis gratiarum actionibus. In coronatione Caroli Calvi supra citata : *Agamus ergo unanimiter Deo gratias, decantantes Te Deum laudamus*. In Vita Ludovici pii, cum receptus est Stephanus papa Rhemis ab eodem Ludovico imperatore : *Ultimus imperator milliario processit a monasterio sancti confessoris Remigii, et tanquam Petri vicarium honestissime suscepit, descendenteque ex equo excepit, et in ecclesiam intrantem manu propria sustentavit, præcipientibus pro tanta exultatione variis Ecclesie ordinibus, Te Deum laudamus*. Et in restitutione Ebbonis archiepiscopi Rhemensis : *His ita peractis, iterum reboantibus signis, et vociferante omni Ecclesia, Te Deum laudamus, ductus est sæpe dictus Ebbo episcopus in vestiarium*. Olim loco hujus hymni in gratiarum actionibus canebatur hymnus *Gloria in excelsis Deo*. Sanctus Joan. Chrysostomus, homil. 3 in cap. 1 ad Coloss. : *Διὰ τοῦτο εὐχαριστοῦντες λέγομεν, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εὐρηνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. Victor Ulicensis sub finem lib. iii, in passione sanctorum Martyrum, qui Carthagine sub Hunnerico rege passi sunt vi nonas Julii : *Procedebant itaque cum fiducia ad supplicium quasi ad epulas concurrentes voce per ambitus platearum Domino decantantes : Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*. Gregorius Turonensis, lib. i de Gloria Martyrum, cap. 63, de Inventione corporis sancti Mallosi martyris : *At ille cum fodisset quasi septem pedes, attigit nares ejus odor immensi aromatis, et ait : Credo in Christo, quod ostendit mihi martyrem suum quando me hæc suavitas circumdedit. Et fodiens reperit corpus illæsum, et emittens voce magna Gloria in excelsis Deo, omnem clerum pariter psallere fecit. Dictoque hymno, corpus sanctum in basilicam transtulit* Anastasius Bibliothecarius, in Leone III, agens de occurso ejusdem pontificis et Caroli Magni : *Et pariter se amplectentes cum lacrymis se osculati sunt. Et prædicto pontifice Gloria in excelsis Deo inchoante, et cuncto clero suscipiente, Oratio super cuncto populo data est*. Alcuinus, epist. 74, ad fratres in provincia Gothorum : *Et cantate Deo vestro in concordia pacis, et unanimitate Charitatis perpetuæ canticum laudis, et cum militia cælesti laudate Deum, et dicite : Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*. Huic hymno successit hymnus *Te Deum laudamus*, ut notum est ex auctoribus supra citatis : qui tamen in quibusdam Gallie locis videtur fuisse usitatus in solemnibus gratiarum actione tempore Pipini ducis, qui postea Francorum rex creatus fuit ; nam in translatione corporis sancti Germani Parisiorum pontificis, quæ sub hujus Pipini ducatu contigit, hic hymnus in gratiarum actionem solemniter est decantatus, ut palam est ex narratione hujus translationis quam profert Surius. Julii 25, si tamen auctor hujus narrationis in omnibus sapit. Hoc institutum vulgo refertur ad sanctos Ambrosium et Augustinum qui in ejusdem sancti Augustini baptismo hunc hymnum ex tempore ediderint et decantaverint, proferturque hujus opinionis auctor **586** et assertor sanctus Dacius

episcopus Mediolanensis, in Chronico, qui floruit tempore Justiniani imperatoris, cujusque meminisset sanctus Gregorius. lib. III Dial., cap. 4. Sed quidquid sit de veritate hujus historiæ, certum est hoc Chronicon non esse hujus Dacii, quia probari non potest ullum Chronicon ab eo scriptum fuisse, nedum citatum; tum quia non redolet stylum temporum illorum, tum quia falsum est quod ibi continetur, quod sanctus Augustinus Audiens sanctum Ambrosium de incarnatione ad populum tractantem et prædicantem, tremens ac pallens, omnibus qui aderant videntibus, obriguerit, ac etiam finita monitione, quam ad populum beatus Ambrosius populo ministrabat, primus ad eum Augustinus pervenerit, etc. Adversatur enim sancti Augustini et Possidii scriptis, nec potuit in mentem viri alicujus eruditi ac sapientis viri, qualis fuit hic Dacius, venire. Quare ante sanctum Benedictum, et Teridium sancti Cæsarii Arelatensis episcopi discipulum, qui de hoc hymno in suis regulis locuti sunt, nullus veterum illius mentionem fecit.

1084. *Invocatio super regem, Te invocamus, Domine*, etc. In coronatione Caroli Calvi quæ Metis facta est ante altare sancti Stephani, septem episcopi singuli singulas Benedictiones, seu invocationes super regem fundunt ante ipsam unctionem. In Ordine Romano, cum ordinatur imperator, tres funduntur Orationes, prima ab episcopo Albanensi, secunda ab episcopo Portuensi, tertia ab episcopo Ostiensi, dum ei brachium sinistrum ungit, atque inter scapulas. In coronatione imperatoris Constantinopolitani apud Georgium Codinum, libro de Officiis aulæ, solus patriarcha Constantinopolitanus preces ante unctionem legit partim clara partim submissa voce. Hæc autem invocatio super regem exstat in officio ad ducem constituendum, quod vir doctissimus Andreas Duchêne ad calcem Normannicorum edidit.

1085. *Ut summi regiminis solium*. In officio ad constituendum ducem legitur, *ut suum ducatus solium*, legendum putarem, *summi*, pro *suum*.

1086. *Deus, qui populis tuis*, etc. Hæc oratio exstat in coronatione Ludovici II, et Caroli Calvi, una aut altera linea quam hic contractior. Exstat etiam in prædicto officio.

1087. *Ipsius temporibus*. In dicto officio deest *et temporibus*, male.

1088. *Seipsum sedulas discat*. Id est, quamvis in altissima potestatis arce collocatus, tamen memor sit conditionis humanæ, quantis adversis obnoxia sit regia sublimitas. Est enim regni πρόσωπον ἄδύ, id est, facies blanda, juxta Euripidem, in Ione, et Senecam, in Oedipo, quæ regem facile decipiat, qui se bene non noverit.

1089. *Consecratio regis, omnipotens sempiternæ Deus*. Hæc Oratio exstat in consecratione Henrici IV, Francorum regis, et in coronatione Ludovici II, sed multo contractior, inscribiturque *sacri olei Infusio*. Recte quidem, nam hæc oratio dicitur quando rex inungitur. Habetur etiam in Ordine Romano, usque ad hæc verba, *virtutibus, nec non quibus*, quibusdam vocabulis subinde mutatis. Exstat etiam in Pontificali Romano, sed multo contractior; neque recitatur ibi in olei infusione, neque etiam in Ordine Romano.

1090. *In regnum N. Albionis totius*. Et paulo post: *Et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriet et doceat*, etc. Quæ quidem verba satis manifestant aliquem Francorum regem id temporis in Anglorum regem unctum fuisse; quod tamen est difficile scitu, cum nihil tale in historicis antiquis cum Francorum, tum Anglorum repereris, per quos huic difficultati lucem afferre quis possit. Nemini autem dubium est quin Albion, cujus hic

* Forte consecratio hæc in Ludovici IV, cognomento Ultramarini, filii Caroli Simplicis, inauguratione fuit adhibita, qui cum ob Ogivam matrem, ex Angliæ regum stirpe esset oriundus, in spem hujus regni vocatus potuit simul ungi in regem Angliæ et

mentio est, sit Britannia major. Id testantur veteres omnes 587 recentioresque Geographi. Quod spectat ad formulam consecrationis, credibile est primo eum qui sub hac formula fuit inauguratus prius fuisse regni Francorum honore decoratum, his verbis: *Et totius Albionis Ecclesiam deinceps cum plebibus sibi annexis ita enutriet ac doceat, munat et instruat, contra omnes visibiles et invisibiles hostes idem potenter regaliterque tuæ virtutis regimine amministret, ut regale solium, videlicet Francorum sceptrum, non deserat; sed ad pristinæ fidei pacisque concordiam eorum animos te opitulante reformet*. Quis fuerit autem ex regibus Francorum sub hac formula in regem Anglorum unctus, dicere obscurum est.

* Ex hoc tamen apparet antiquum jus regibus Francorum in regnum Angliæ fuisse. Quod etiam videtur in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Nam in supra citata formula hæc videre est: *Ut regale solium, videlicet Saxonum, Merciorum, Nordanimbrorum, sceptrum non deserat*, etc. Confirmatur ex Ordine ins. monasterii sancti Germani a Pratis, in coronatione regis Francorum, in quo hæc eadem verba reperire est. Saxones autem Anglos appellari, Mercios vero et Nordanimbros esse populos Angliæ lippis et tonsoribus notum est. In eadem consecratione littera N. videtur transposita, et referenda in hunc modum ad hæc verba, *hunc famulum tuum N.*, ut ponatur proprii nominis loco, ut usu venire solet.

1091. *Ut regale solium, videlicet Francorum sceptrum, non deserat*. Hæc verba, ut jam supra notatum est, supponunt eum qui sub hac formula in regem Albionis ungitur in regem Francorum fuisse prius evectorum.

1092. *Hic ungetur oleo*. Hoc vocabulum, *et oleo*, non de simplici ac vulgari oleo, sed de sacro, quod episcopali Benedictione consecratum sit, intelligendum est, quo olim reges ungi solebant. Unde in coronatione Ludovici II, supra citata, huic Orationi seu consecrationi hæc verba præfiguntur: *sacri olei Infusio*. Idem videre est in Ordine Romano, in ordinatione tum regis, tum imperatoris, et apud Petrum Damiani, serm. 4 de Ecclesiæ dedicatione: *Et tunc exiit vestimentis suis, et oleo sanctificationis aspergitur, ut typico rore perfusus cælestis unguenti plenitudine gloriatur*. Nam oleum sanctificationis juxta idiotismum Hebraicum est oleum sanctificatum. Unde optime ab Eginhardo, in Annalibus, ad annum 750, hæc unctio sacra dicitur: *Hoc anno secundum Romani pontificis sanctionem Pipinus rex Francorum appellatus est, et ad hujus dignitatem honoris unctus sacra unctione manu sanctæ memoriæ Bonifacii episcopi et martyris*. Imo et chrismate sacro unctos fuisse reges Francorum certum est, ut habetur in testamento sancti Remigii apud Flodoardum lib. 1 Hist. Rhemensis Ecclesiæ, cap. 28: *Generi tantummodo regio, quod ad honorem sanctæ Ecclesiæ et defensionem pauperum una cum fratribus meis, et episcopis omnibus Germaniæ, Galliæ, atque Neustriæ, in regia majestatis culmen perpetuo regnaturum statuens elegi, baptizavi, a sacro fonte suscepti, donoque septiformis Spiritus consignavi, et per ejusdem sacri chrismatis unctionem ordinato in regem parcens statuo*, etc. Idem videre est in epistola synodi apud Carisiacum missa ad Ludovicum Germaniæ regem, cap. 15: *Maxime autem nobis necesse loqui cum illis archiepiscopis et episcopis, qui consensu et voluntate regni istius domini nostri (Carolus Calvus) fratrem vestrum unxerunt in regem sacro chrismate, traditione divina*. In libello proclamationis Domini Caroli regis adversus Wenilonem archiepiscopum Senonensem: *Sed et post hoc electione sua aliorumque episcoporum, et cæ-*

Franciæ. Quibus non placebit conjectura hæc, meliorem suppeditent; doceantque quis ex Galliæ regibus ante mortem Ratoldi abbatis, qui ann. 986 obiit, potiori jure in regem Angliæ ungi et consecrari potuerit.

in fidelium regni voluntate, consensu, et acclamatione cum archiepiscopis, 588 et episcopis Wenilo regi sua apud Arelivensis civitatem in basilica crucis in se undum traditionem ecclesiasticam consecravit, et in regni regimine chrismate sanxit. In epistola Artholdi Rhemorum archiepi ad synodum Engilnheimensem, apud Flodoardum, lib. iv Hist eccl Rhem, cap. 33: Postquam regem, favente Hugone, cunctisque regni viribus, Gerbergam quoque reginam benedixeram, et perfuderam chrismate. Et in secunda coronatione Caroli Calvi, cum Metis coronatus est in regno, anno Domini 869, ad ista verba, coronet te Dominus, inunxit eum Hincmarus de chrismate. Et ita dicitur locus cujusdam anonymi de unctione regis inter opera sancti Cypriani: Nec tamen istis his quæ ritu antiquo inoleverant, cum in Christiano circumcisio videtur damnabilis, et idololatricæ impuarentur; unctionis mysterium

Christiana contempsit; sed cæteris generalium consensu damnatis, non solum in regibus et principibus unctionis honor permansit, sed in omnem catholicam effusa est hujus gratiæ plenitudo. In hoc sermone agitur de unctione chrismatis, et de sacerdotibus, id est episcopis, in sua ordinatione, et de plebe catholica in confirmatione, chrismate unctur. Quamobrem sacrum oleum e cælo missum in regem unctus est Clodoveus, primus reges Francorum Christianus, et multi successores ejus, chrisma appellatur. Ita in capitulis ari archiepiscopi Rhemensis in secunda coronatione Caroli Calvi: In vigilia Paschæ, in Rhemensi ecclesia, baptizati, et cælitus sumpto chrismate, unde habemus, peruncti. et in regem sacrati. Ita apud Guillelmum Brito, lib. i Philippidos, agens de coronatione pi Augusti coratione:

Quæque dies aderat cunctis optata, Novembris mens caput est mensis, qua cunctis sanctificata mundum sanctis, nunc longe sanctior exstat, qua sceptrifero fulsit redimitus honore magnanimus sacro rex delibutus olivo; quo Deus angelicis manibus, virtute parato regnum, nostris concessit regibus uti, sacrentur eo soli specialiter illi, qui successive Francorum sceptrum capessunt. Quæ prior ut vere rex noster rege sit omni, eum sacrare suis Rhemorum metropolitibus in compresulibus habet illo chrismate sacro, et ad opus solum quod cælica fundit oliva, et, et non alio perfundit membra liquore solidæ nostro Guillelmus præsul in urbe emensi, Patrum servato more suorum, posuitque sacro capiti diadema verendum, conveniente simul cleri populique favore, in speciale decus Christi dignatio præstat, in bis, Francorum qui congaudemus honori. Regem nostrum sibi Rex cælestis amicat, superexaltat terræ præ regibus illum, quem facit ut solum sacra consecret unctio cæli, sanguine cum reliqui sacrentur materiali.

In consecratione Henrici II, regis Francorum, miscetur liquor ille cælestis ab angelo quondam Remigio delatus, sacro chrismate. Henricus, rex Francorum, Carnoli unctus est alio liquore cælesti, qui quondam sancto Martino Turonum pro ab angelo cælitus allatus est, cum a Nicolao Carnotensi episcopo consecrante liquor ille in chrismate sacro admistus fuisset, ut habetur in libro citata illius coronatione. Fuit mos etiam apud Græcos ut imperatores Constantinopolitani simplici oleo consecrarentur, sed unguento præter chrisma sacrum, ut ex Georgio Codino mox patebit. Vulgo reges non chrismate, sed oleo unctur, ut videre est cap. Cum venisset, de sacra ne. Hodie imperator oleo exorcizato, rex vero inter humerorum inunguntur, ut est in Pontificali Romano.

1. Cujus sacratissima unctio super caput ejus de his verbis patet caput esse partem illam

quæ inungi debeat. Olim imperatori Constantinopolitano in ejus consecratione caput ungebatur in modum crucis, ut testatur Codinus, lib. de officiis aulæ Constantinop.: Ο δὲ Πατριάρχης χοίρει σταυροειδῶς τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως τῷ μύρω, id est: Patriarcha ungit ad formam crucis imperatorem divino unguento. Interea patriarcha hanc profert ægius, id est sanctus, quam tertio repetunt tam hi qui sunt in ambone, quam cætera multitudo. In secunda coronatione Caroli Calvi quæ Metis celebrata est, inunctus fuit ille ad dextram auriculam, et in fronte usque ad sinistram auriculam, et in capite, ut habetur in Capitulis ejusdem Caroli in hunc modum: Ad ista verba, coronet te Dominus, inunxit eum Hincmarus archiepiscopus de chrismate ad dextram auriculam, et in fronte usque ad sinistram auriculam, et in capite. In Ordine Romano unguuntur pectus, scapulæ, brachiorum internodia, et manus. In consecratione regum Francorum adduntur etiam duæ unctiones, in vertice, et inter scapulas, ut videre est in consecrationibus Henrici II et Henrici IV. Constantinus Manasses, in Chronica Synopsi, scribit Carolum Magnum unctum fuisse a Leone III a vertice ad pedes usque:

Ὁὐ μὴν ἀλλὰ χρῆσάμενος καὶ νόμοις Ἰουδαίων, Κακκεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐλαίῳ τούτου χρίει.

Id est: Verum, usus Judæorum legibus, a capite usque ad pedes oleo unxit eum. Idem testatur Theophanes, in Chronico: Ἔστειλεν αὐτὸν εἰς βασιλείαν Ῥωμαίων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου, χοίρειας ἐλαίῳ ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ποδῶν, id est: Coronavit eum in regem Romanorum, ungens eum oleo, a capite usque ad pedes. Sed in Ordine Romano imperator Romanorum ungitur in brachio dextro, et inter scapulas duntaxat. Similis est principis unctio cap. Cum venisset, de sacra unctio: Sed ubi Jesus Nazareus (Inquit ibidem Innocentius) III quem unxit Deus Spiritu sancto, sicut in Actibus apostolorum legitur, unctus est oleo pietatis præ consortibus suis, qui secundum Apostolum est caput Ecclesiæ, quæ est corpus ipsius, principis unctio a capite ad brachium est translata, ut princeps ex tunc non ungetur in capite, sed in brachio sive humero vel armo, in quibus principatus congrue designatur, etc. Ad quod etiam significandum Samuel fecit poni armum ante Saul; cui dedit locum in capite ante eos qui fuerant invitati. In capite vero pontificis sacramentalis est delibutio conservata, quia personam capitis in pontificali officio repræsentet. Differt autem inter pontificis et principis unctionem, quia caput pontificis chrismate consecratur, brachium vero principis oleo delinitur, ut ostendatur quanta sit differentia inter auctoritatem pontificis et principis. Hæc ille ubi notanda sunt quæ de humero seu armo dixit. Nam etiam pars illa victimæ apud ethnicos honorabilior visa est, et quæ maxime regem decebat. Quare olim Etæocles et Polynices, cum sacrificarent, OEdippo patri armum victimæ tanquam regi et præstantiori mittere solebant; qui nescio quo casu cum ei aliquando coxam victimæ, non armum, 590 misissent, ille, se ab eis sperni ratus, supra modum excandescens diris eos devovit ut refert scholiastes Sophoclis in OEdippum Coloneum, ex auctore circularis Thebaidos:

Ἴσχιον ὡς ἐνόησε, χάμαι θάλεν εἰπέ τε μῦθον,
Ὅμοι ἐγὼ, παῖδες μὲ ὄνειδίζοντες ἐπιμψαν,
Εὐκτο Διὶ Βασιλεῖ, καὶ ἄλλοις Ἀθανάτοισι
Χερσὶν ὑπὸ ἀλλήλων καταβήμεναι ἄϊδος εἴσω.

Id est, Ut cognovit missam sibi esse coxam, in terram jecit, et dixit: Hei misero mihi! pueri me spernentes hoc mihi miserunt. Precatus est regem Jovem, et cæteros deos immortales, ut mutuis interfecti gladiis in orcum descenderent. In Pontificali Romano sic etiam ungitur imperator, sed in modum crucis; rex vero inter commissuras manus et cubiti, et inter scapulas etiam in modum crucis. Ex quibus clarum est non fuisse semper eundem ritum.

1094. *Deus electorum fortitudo, et humilium celsitudo*, etc. Hæc Oratio exstat in coronatione Judith filia: Caroli Calvi, quæ nupsit Edelulpho Anglorum regi. Habetur ibi instar præfationis, et tantum usque ad hæc verba: *Itaque, quæsumus, omnipotens Pater, per hujus creaturæ pinguedinem*. Cætera dissimilia sunt. Habetur etiam in coronatione Henrici IV, Francorum regis.

1092. *Eumque in similitudine columbæ*, etc. In supra memorata coronatione Judith hæc leviter, ut subjecto congruant, immutata sunt in hunc modum: *Ut per hujus creaturæ pinguedinem columbæ pace, simplicitate ac pudicitia decoram efficias*.

1096. *Te adjuvante*, etc. Lege, ut in coronatione Henrici IV, tuamque *Benedictionem, te adjuvante, toti plebi*.

1097. *Deus Dei Filius Jesus Christus*, etc. Hæc Oratio exstat in coronatione Henrici IV. desideratur in officio ad constituendum ducem, et in Ordine Romano.

1098. *Hic detur annulus*. Hæc annuli traditio exstat in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum, atque etiam in Ordine Romano, sed post gladii accinctionem.

1099. *Accipe annulum*, etc. Hæc formula exstat in officio ad ducem constituendum, et in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Alia exstat in Ordine Romano.

1100. *Perseverabilitati*. Ita in officio ad constituendum ducem.

1101. *Oratio post annulum*. Exstat in officio ad constituendum ducem. Desideratur in Ordine Romano.

1102. *Hic cingatur gladius ab archiepiscopo*. Accinctio gladii exstat in Ordine Romano, in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum, et in officio ad ducem constituendum; videturque in Vita Ludovici Pii, cum in regnum restituitur in Ecclesia sancti Dionysii: *Sed Domnica quæ in crastinum advenit, in ecclesia sancti Dionysii, episcopali ministerio voluit reconciliari, et per manus episcoporum armis accingi consensit*. Petrus Damiani, serm. supra citato, accinctionis gladii nulla mentione facta, ait: *Præfertur et gladius in oculis ejus, ut cognoscat quia vindex est iræ Dei in hoc ipsum constitutus*. Quod convenit coronationibus Henrici II et Henrici IV, in quibus etiam gladius ante illos præfertur.

1103. *Accipe gladium*, etc. In Ordine Romano exstat alia formula. In officio ad constituendum ducem Codicis nostri formulæ hæc præmittuntur: *N. Confortare et esto vir, et observa custodias Domini Dei tui*, etc.

591 1104. *Oratio post gladium*. Exstat in officio ad ducem constituendum. Abest ab Ordine Romano.

1105. *Christianissimo regi nostro*. Christianissimi appellatio regum Francorum est propria, et sane antiquissima. Ita appellatur Pipinus rex Francorum ab Anastasio Bibliothecario, in Stephano III *Quo peracto, et eo in venerabili monasterio jam facto Christianissimo Pipino conjungente, Dom no annuente, post aliquos dies idem Christianissimus Pipinus rex ab eodem sanctissimo papa Christi gratia cum duobus filiis suis reges uncti sunt Francorum*. In Stephano IV, cum agit de Carolo et Carlomanno: *Dirigentes scilicet ipsi Christianissimi reges duodecim episcopos ex eisdem Francorum regionibus* Idem videre est in capitulis Caroli Calvi, cap. 35, § 3: *Ut ex ejus ore audiamus quod a Christianissimo rege fidei et unanimi in servitio illius populo unicuique in suo ordine convenit audire*. In epistola Carlomanni apud palatium Vernis: *Præcipue illa quæ contra malum rapinæ et depraedationis a sanctis Patribus sunt promulgata, et a Christianissimis regibus auctoritate confirmata*.

1106. *Hic coronetur*. Nulla est impositio coronæ in officio ad constituendum ducem.

1107. *Coronet te Deus corona gloriæ*, etc. Hæc formula non exstat in Ordine Romano. Habetur in co-

ronatione Ludovici II et Henrici IV, regum Francorum. Exstat etiam in consecratione Caroli Calvi, sed contractior. Coronæ impositionis meminit Petrus Damiani serm. citato: *Ponitur et corona aurea super caput ejus, expressa signo sanctitatis, gloria honoris, et opus fortitudinis*, Metropolitanus est imponere coronam ut videre est in Ordine et Pontificali Romano. Sic a Rhemensi metropolitano Guillelmo imponitur corona capiti Philippi Augusti regis Francorum, ut docet Guillelmus Brito, loco supra citato:

Hoc et non alio perfudit membra liquore
Carolidæ nostro Guillelmus præsul in urbe
Rhemensi, patrum servato more suorum,
Imposuit sacro capiti diadema verendum.

A papa Leone III Romæ imposita est corona Caroli Magno cum imperator creatus est, ut testatur Theophanes in Chronico: *Ἐστεψεν αὐτὸν εἰς βασιλεία Ῥωμαίων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου*, id est: Coronavit eum in regem Romanorum, in templo sancti Petri apostoli. Et paulo post, *καὶ περιβαλὼν βασιλικὴν ἱσθητὰ καὶ στέφος*, id est: Cum posuisset ei regiam vestem et coronam. Idem testatur Constantinus Manasses in Chronico:

Καὶ στέφος περιτίθησιν, ὡς οἱ Ῥωμαίων νόμοι
Eumque corona cingit more Romano. At vero in coronatione imperatoris Constantinopolitani olim, si novi regis seu imperatoris pater adesset, ipse pater et Patriarcha ei stemma imponebant; quod si pater abesset, solus patriarcha, ut testatur Codinus, lib. de Officiis aulæ, *εἰ οὖν ὡς προείπομεν, πάρεστιν ὁ βασιλεὺς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, αὐτὸς τε καὶ ὁ Πατριάρχης λαβόντες τὸ στέμμα, ἐπιτιθέασιν τῇ κεφαλῇ τοῦ νεο βασιλείως*, etc. Id est: Si igitur, ut diximus adest imperator et pater ejus, ipse et patriarcha accipientes stemma imponunt capiti novi imperatoris, et pronuntiat patriarcha hanc vocem *Dignus*. Quod si non est Pater ipsius, hoc faciat solus patriarcha. Quemadmodum autem prius in unguenti applicatione vocem *Sanctus* excipiebant, sic etiam hanc vocem *Dignus* qui in sacro suggesto sunt et reliqua populi multitudine acclamant tertio. Hæc ille; quid sit autem stemma, docet idem Codinus, supra, eodem libro: *Δεῖ δὲ γινώσκειν ὅτι ὄπερ καλεῖται νῦν στέμμα, ὠνομάζετο πάλαι διάδημα. Τοῦτο δὲ τῷ βλατίῳ μετὰ λίθων καὶ μαργάρων κατὰ τὸ τοῦ βασιλείως 592 μέτωπον κείμενον μὲν, δεδευμένον δὲ ὀπισθεν περὶ τὸν ἐγκέφαλον, διὸ καὶ ἐκαλεῖτο διάδημα, ὄπερ ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν ἀμειψθέν ἐγένετο οἶον ὁράται τοῦ σήμερον, καὶ ὠνομάζεται στέμμα*. Id est: Nosse autem oportet quod nunc appellatur stemma, id olim nominatum esse diadema. Id autem erat textile purpureum cum lapillis et margaritis positum ad imperatoris frontem et pone revinctum cerebrum versus; quamobrem dicitur diadema quod ex eo paulatim mutatum effectum quale videtur hodie, et nominatur stemma. Ex quibus posterioribus verbis intelligi datur stemma non omnino esse quod diadema, sed aliquid immutatum fuisse. In hoc extu βλατίῳ interpres reddidit textile aureum, ego vero textile purpureum. Nam blata seu blatta est purpureus color. Glossæ veteres mss. bibl. Corbeiensis, *Blata, purpura; hinc blateacamisia linea*. Sidonius, carm. v: *Pontus Castorea, blattam Tyrus, æra Corinthus* Et carm. xi:

Tantus honor, geniusque comis, collata rubori
Pallida blatta latet.

Unde apud eundem in carmine epist. ultimæ, lib. ix dicitur *blattifer senatus*. Est genus exquisitissimæ purpuræ.

Sed, ut redeamus unde digressi sumus, in secunda coronatione Caroli Calvi, quæ Metis celebrata est in regno Lotarii, corona capiti ejus ab episcopis imposita est, ut habetur in ejus capitulis: *Ad ista verba, coronet te Dominus, miserunt illi episcopi coronam in capite*. In coronatione Henrici IV, quæ facta est Carnoti, corona imposita est illi a Nicolao Thuano

eiusdem civitatis episcopo, qui universum celebrata hujus ritum perfecit defectu archiepiscopi, seu metropolitani, Senonensis tunc sede vacante, etsi Reginaldus de Beaune archiepiscopus Bituricensis ad sedem Senonensem a rege nominatus hanc consecrationem ad se spectare centenderet; sed quia nondum a Papa confirmatus fuerat, episcopo cedere coactus est. Nec rex poterat hujus rei gratia se Rhemos conferre, urbe tunc a factiosis occupata.

1108. *Accipe sceptrum regie majestatis*, etc. Hæc formula habetur in coronatione Ludovici II et in coronatione Henrici IV, Francorum regis. Sed in Pontificali et Ordine Romano non exstat, sed sequens: *Accipe virgam virtutis*, etc., ut in Codice Ratoldi ad porrectionem virgæ.

1109. *Accipe virgam virtutis*, etc. Hæc formula exstat in coronatione Henrici IV toties memorata. In Ordine Romano pronuntiatur ad traditionem sceptri et baculi. Notandum est hic traditionem virgæ a sceptri porrectione distingui, quod etiam in coronatione Henrici II et Henrici IV videre est, et in coronatione Ludovici regis filii Philippi I, apud Aimoini continuatorem, lib. v, cap. 5: *Qui in die inventionis sancti protomartyris sacratissimæ unctionis liquore delibutum regem. Missas gratiarum agens, abjectoque secularis militiæ gladio, ecclesiastico ad vindictam malefactorum eum accingens diademate regni, gratanter coronavit, necnon et sceptrum et virgam, et per hæc Ecclesiarum et pauperum defensionem, et quæcunque regni insignia, approbante clero et populo, devotissime contradidit.* Hæc autem virga est quam vocamus manum justitiæ; et ita appellatur in coronatione Henrici II et Henrici IV, eique palma manus præfixa est, quod innuere videntur hæc verba hujus formulæ: *Erranti viam docte, lapsisque manum porrige*. At in coronatione Caroli Calvi non traditur ei virga, sed palma cum scepro, ut in ejusdem Caroli Capitulis habetur: *Ad ista verba, Det tibi Dominus velle, dederunt illi palmam et sceptrum*. In signum videlicet victoriæ perseverantis quo perveniat ad palmam gloriæ sempiternæ, quod significatur in formula ejusmodi traditionis: *Det tibi Dominus velle et posse quæ præcipit, et in regni regimine, secundum voluntatem suam, proficiens, cum palma perseverantis victoriæ ad palmam pervenias gloriæ sempiternæ gratia Domini nostri Jesu Christi.* 593 *qui vicit*. Nam palma manus non est victoriæ perseverantis symbolum, sed palma arbor, ut omnibus notum est. Alius superest ritus qui non exstat in hoc Codice Ratoldi, per quem rex, sive imperator, suis vestibus exutus, regia purpura a Pontifice induitur, ut notum est ex Theophane in Chronico, ubi agit de Caroli Magni coronatione in imperatorem a Leone III: *Και περιεάλων βασιλικὴν ἰσθῆτα*, id est: Et cum induit eum veste regia; et Petro Damiani, serm. supra citato: *Induitur denique purpura, quod est regie majestatis insigne*.

1110. *Extendat omnipotens Deus*, etc. Hæc benedictio exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis in coronatione Henrici IV, et in coronatione Caroli Calvi, quæ facta est Metis; sed ei interjicitur hoc membrum: *Coronet te Dominus corona gloriæ*, etc., ad quod inungitur ab archiepiscopo Bincinaro, et in fine Benedictionis adjicitur hoc membrum: *Clerum ac populum quem sua voluit opitulatione tuæ subdere ditioni*, etc. Exstat alia benedictio in Ordine Romano. Primus hic articulus exstat in Benedictione coronationis Ludovici II, cujus est hoc initium, *Dominus Deus omnipotens*, paucis verbis immutatis, juxta supra citatam Benedictionem, quæ exstat in coronatione Caroli Calvi.

1111. *Ac beati petri apostolorum principis*. Hæc verba desunt in coronationibus supra citatis Caroli Calvi, et Ludovici II.

1112. *Sanctique Gregorii*. Ita in Ordine supra citato monasterii sancti Germani a Pratis. Desunt in coronationibus supra memoratis. In coronatione Henrici

IV, loco istorum verborum, legitur: *Sancti Dionysii, beati Martini et Remigii*.

1113. *Angelorum apostolici*. Lege *Anglorum apostoli*, quia sanctus Gregorius papa est Anglorum appellatus apostolicus, quibus misit fidei prædicatores Augustinum, et quosdam alios sui monasterii monachos.

1114. *Et tribuat tibi gratiam*, etc. In coronationibus Caroli Calvi et Ludovici II hic articulus incipit a superioribus verbis: *Indulgeat tibi Dominus omnia mala quæ gessisti*.

1115. *Inimicos tuos ad pacis charitatisque benignitatem convertat*. Ita in Benedictionibus supra memoratis. In officio ad ducem constituendum corrupte legitur: *Inimicos tuos charitatisque benignitatem convertat*. Ubi hæc benedictio ab hoc articulo initium ducit, hocque articulo et duobus postremis contenta est.

1116. *Benedic, Domine*, etc. Hæc benedictio exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis. Habetur etiam in coronatione Henrici IV, Francorum regis, sed prolixior in coronatione Judith Anglorum reginæ filię Caroli Calvi. Prior articulus Benedictionis hujus primus est in Benedictione ejusdem reginæ in hunc modum: *Benedic, Domine, famulam tuam, qui regna regum a sæculo moderaris. Amen*.

1117. *Hunc præulem principem*. In coronatione Henrici IV, loco istorum verborum, legitur *regem nostrum*.

1118. *Sta et retine amodo*, etc. Hæc regni status designatio exstat in Codice ms. supra citato monasterii sancti Germani a Pratis, et in coronatione Henrici IV, sed paulo brevior in Pontificali Romano, quibusdam verbis mutatis, pronuntiaturque cum rex in solio collocatur. Exstatque etiam in Ordine Romano, in quo ante hæc verba, *in hoc regni solio*, hæc habentur: *In hoc loco Dominus metropolitanus sedere eum faciat super sedem suam dicendo: In hoc regni solio*, etc.

1119. *Amodo*. Adde τὸ locum, ut habetur in Ordine Romano.

594 1120. *Suggestione*. Lege *successione* ut, in Ordine Romano.

1121. *Rectitudo regis*, etc. Hæc verba titulo carent, quæ nihil aliud sunt quam summa eorum quæ a rege in recta regni administratione præstanda sunt. Exstant in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis; desunt in coronatione Henrici IV. Habentur in officio ad ducem constituendum, sed sub forma juramenti in hunc modum: *Hæc tria populo Christiano, et mihi subdito, in Christi nomine juro. In primis, ut Ecclesiæ Dei, et omni populo Christiano veram pacem meo arbitrio omnitemporè servabo. Aliud, ut rapacitates et omnes iniquitates omnibus gradibus interdiciam. Tertium, ut in omnibus judiciis æquitatem et misericordiam præcipiam, ut mihi et vobis indulgeat misericordiam clemens et misericors Deus, qui vivit et regnat, ubi τὸ ut ad quod libet juramentum pro particula quod usurpatur*.

1122. *Et tunc osculetur omnem clerum populumque*. Datur osculum pacis ad imitationem Samuelis, qui Saulem a se unctum osculatus est lib. 1 Regum, cap. x. Illudque videtur in Ordine Romano: *Postque det ei oscula pacis*, nempe metropolitanus, ut illic habetur, nulla mentione facta cleri et populi. In coronatione Henrici IV rex osculatur tantum pontificem et pares Franciæ. Ordo ms. monasterii sancti Germani a Pratis cum Ratoldi Codice convenit.

1123. *Et dicat unusquisque: Vivat rex!* Ita habetur in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis ad priscorum imitationem. Si quidem in sublimatione Salomonis, ad regnum Judæorum acclamatum est *Vivat rex Salomon!* lib. 11 Regum, c. 1. Similem acclamationem videre est in coronatione Justiniani minoris, apud Corippum, lib. 11, de Laudibus illius, ut primum coronatus est a patriarcha Constantinop.

Intonuit patrum subitus fragor, inde clientum
Clamores crescunt, clamoribus assonat æquor.
Laudibus innumeris regnantum nomina tollunt.
Justino vitam ter centum vocibus optant.
Augustæ totidem Sophiæ pl. b. s. alt. reclamant,
Mille canunt laudes vocum discrimine mille.
Justinum Sophiamque pares duo lumina mundi
Esse ferunt : Regnate pares in sæcula, dicunt :
Felicis annos dominis felicibus orant.
Insonuit vox illa diu, tandemque quievit.

Idem observare est in coronatione Philippi Augusti Francorum regis apud Rigordum in ejus Vita : *Cum omnibus archiepiscopis, episcopis, cæterisque regni principibus, et universo clero, et populo clamantibus Vivat rex ! vivat rex !* Similes acclamationes exstant in coronatione Henrici II et Henrici IV, regum Francorum.

1124. *Offert rex ad manum archiepiscopi Oblationem.* Panem et vinum, ad communicandum videlicet. Idem est in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis

1125. *Et sic referant Deo gratias.* Ita in toties citato Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, canendo videlicet hymnum *Te Deum laudamus*, ut in Ordine Romano.

1126. *Item ad reginam benedicendam.* In eodem Codice Ratoldi abbatis regis coronationem excipit reginæ Benedictio

1127. *Adesto, Domine, supplicationibus nostris,* etc. Hæc Oratio exstat in coronatione Claudie reginæ 595 Franciæ primæ conjugis Francisci primi.

1128. *Tunc debet caput ejus ungi oleo.* Hæc capitis unctio in reginæ coronatione exstat in Ordine ms. monasterii sancti Germani a Pratis, in coronatione prædictæ reginæ Claudie, in coronatione Eleonoris secundæ uxoris dicti Francisci I, et in coronatione Catharinæ Medicæ conjugis Henrici II At in Pontificali Romano non ungitur reginæ caput, sed brachium dexterum inter manus commissuram, et brachii internodium, ut supra de unctio regum ex eodem Pontificali observatum est.

1129. *Ut quæ per manus nostræ impositionem hodie regina instituitur.* Hæc eadem verba exstant in supra citato Ordine ms. sancti Germani a Pratis ; et credibile est hanc impositionem manus fieri solitam unctio completa, cum hæc Oratio recitaretur : *Omnipotens sempiternus Deus, affluentem Spiritum supra famulam tuam,* etc., quod sane valde notandum est, quia in regum ordinatione nihil simile supra scriptum est. Id tamen fuit olim observatum in coronatione Aidiani regis Hiberniæ, ut testatur Adamannus in Vita sancti Columbæ abbatis, lib. II : *Sanctus verbo obsecutus Domini ad Jovam transmigravit insulam, ibidem Aidanum visidem adventantem diebus in regem sicut jussus fuerat ordinavit ; et inter ordinationis verba de filiis et nepotibus, pronepotibusque ejus, futura pro hereditate, imponensque manum super caput ejus ordinans benedixit.*

1130. *Tunc debet et annulus mitti digito.* Immissio annuli in digitum habetur in coronatione prædictarum reginarum. Sed de ea nihil reperire est in Ordine et Pontificali Romano.

1131. *Et barbaras gentes virtute tibi præstita ad agnitionem veritatis advocare.* Hæc eadem verba exstant in coronatione præfatæ Claudie reginæ Franciæ : quibus significatur has esse reginæ partes conversionis infidelium curam gerere, dum earum viri pro patriæ salute militant. Plena sunt Historiæ Ecclesiasticæ monumenta piarum reginarum quæ pro fide Christiana propaganda non mediocriter laborarunt.

1132. *Tunc debet imponi corona in capite.* Sequitur coronæ impositio, quæ in Pontificali Romano a metropolitano imponitur seu reginæ seu imperatori. Olim Constantinopolitanæ imperatricis capiti a viro suo imperatore stemma de manu patriarchæ acceptum prius ab eo benedictum imponebatur, ut refert Codinus, lib. de Officiis palatii Constantinopolitani : *κατορχόμενος οὖν τοῦ ἀμβωνος ὁ βασιλεὺς καὶ ἀπὸ αὐτῆς*

A λαμβάνει ἀπὸ τῆς τοῦ πατριάρχου χειρὸς τὸ στέμμα εὐλογηθὲν προτέρων παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐπιτίθει τῇ κεφαλῇ τῆς αὐτοῦ γυναίκος. Id est : Descendens itaque de suggesto sacro imperator et vir ejus, accipit de manu patriarchæ stemma prius ab eo benedictum, et imponit capiti uxoris suæ.

1133. *Accipe coronam gloriæ.* In Ordine et Pontificali Romano ad coronæ impositionem aliæ sunt formulæ. In Capitulis Caroli Calvi Judith ejusdem Caroli filia, uxor Adelulphi Anglorum regis, sub hoc verborum formula coronatur : *Gloria et honore coronet te Dominus, et ponat super caput tuum coronam de spiritali lapide pretioso, ut quidquid in fulgore auri et in vario nitore gemmarum significatur, hoc in tuis moribus et actibus semper refulgeat. Quod ipse præstare dignetur, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum.* In Pontificali Romano sceptrum reginæ traditur Sed hæc sceptri traditio, neque hic, neque in Ordine Romano et sancti Germani reperitur.

B 1134. *Actio nuptialis.* Id est, celebritas nuptiarum, quæ fit inter Missarum solemnias, ex more veteri, quem etiam videre est apud 596 Tertullianum, lib. II, ad Uxorem, sub finem : *Unde sufficiamus ad enarrantam felicitatem hujus matrimonii, quod Ecclesia conciliat, confirmat oblatio, et obsignat Benedictio, angeli renuntiant. Pater rato habet.*

1135. *Hanc Oblationem Famularum tuarum.* Lege *famulæ tuæ*, ill.

1136. *Generatio ad Ecclesiæ,* etc. Legendum puto regeneratio, quæ fit per baptismum videlicet ad augmentum Ecclesiæ, ut ad ornatum mundi generatio naturalis.

1137. *Oblatam.* Hoc vocabulum corruptum est, et sensum perturbat : lege *ad lætam.*

C 1138. *Infra Actio ad xxx, vel annualem nuptiarum.* Ita correxi cum in dicto Codice Rhemensi ms. legatur, *Infra xxx,* etc. Nota devotionem majorum, qui tricesimum et anniversarium matrimonii diem celebrabant oblatione sacrificii incruenti, et participatione ejusdem sacri mysterii.

1139. *Et dicis orationem Dominicam,* etc. Hæc sponsæ Benedictio fit post Orationem Dominicam, et omnia alia inter Missarum solemnias olim benedicebantur, et clarum est ex nostris Sacramentariis. Tamen Judith filia Caroli Calvi nubens Edelulpho Anglorum regi, aucte Præfationem benedicitur.

1140. *Eam benedicis.* Non est novellæ institutionis Benedictio matrimonii in Ecclesia, sed antiquæ prorsus, clarum est ex loco Tertulliani supra citato : *Quod Ecclesia conciliat, confirmat oblatio, et obsignat Benedictio.* Ex epist. Sotheris papæ, cap. 5 : *Ut sponsus et sponsa cum precibus et oblationibus a sacerdote benedicantur.* Ex epist. Hormisdæ papæ, cap. 6 : *Ut nullus fidelis cujusque conditionis sit, occulte nuptias faciat, sed Benedictione a sacerdote accepta, publice nubat in Domino.* Ex concilio Valentino, apud Burchardum, lib. IX, cap. 5 : *Sponsus et sponsa cum benedicendi sunt a sacerdote, a parentibus vel a paranymphis in ecclesia sacerdoti offerantur ; et cum Benedictionem acceperint, eadem nocte pro reverentia ipsius benedictionis, in virginitate permaneant.* Ex Hitario diacono, in cap. IV Epist. I ad Timotheum ; *Homini enim unam uxorem decrevit Deus, cum qua benedicatur ; nemo enim cum secunda benedicatur.* Ex sancto Isidoro lib. II de eccles. Offic., cap. 19 : *Nam quod in ipsa conjunctione connubii a sacerdote benedicuntur, hoc a Deo in ipsa prima conjunctione nominis factum.* Joannes patriarcha Constantinopolitanus, rogatus ab imperatore Mauricio, ejus benedixit nuptias in palatio, ut testatur Theophylactus Simocata, lib. I Hist. Mauricianæ, cap. 10 *Ὁ δὲ ἱερεὺς τὸ βασιλικὸν ἐθεράπευσε βούλημα, τῇ περὶ τὸ θεῖον ἱκεσίᾳ, καὶ τῶν χειρῶν τῶν βασιλέων ἐλομενος, συνῆπτεν ἀλλήλαις εὐχτοῖς τε προσθηγγμασι τὸν τοῦ αυτοκράτορος κατευθήμενον γάμον.* Id est : Ille imperatoris voluntatem officiose complexus est, fuis ad Deum precibus, et acceptas imperatoris et impera-

tricus manus invicem copulavit, et deprecatoriis verbis imperatoris nuptias benedixit. Idem videre est lib. vii Capitul. Caroli et Ludovici imp., tit. 363: *Et suo tempore sacerdotaliter, ut mos est, cum precibus et oblationibus a sacerdote benedicatur.* Et in Capitulis Caroli Calvi, ubi sunt Benedictiones nuptiales. Judith filiæ Caroli Calvi et Hermintrudis reginæ.

1141. *Deus, qui mundi crescentis, etc.* Hæc oratio exstat in Benedictione nuptiali præfatæ Judith, sed prolixior.

1142. *Et super hanc famulam tuam illam.* In præfata oratione legitur: *Et huic famulo tuo, et huic famulæ tuæ.*

1143. *Sanctitatem ut tua.* Locus corruptus. Lege, ut in prædicta Oratione, *sanctitate mutua.*

597 1144. *Instituto.* Lege, *Instituto.*

1145. *Inter sæculum.* Lege *Inter se sæculum.*

1146. *Ut quia longe est, etc.* Hæc sunt corruptissima, et sic castiganda: *Ut quia longe est infirmius quod homini simile quam quod tibi Deo feceras, additur fortior sexus infirmiori, ut unum efficeret ex duobus.*

1147. *Mista.* Lege *Mistum.*

1148. *Ut in prioris.* Deest τὸ locum. Lege igitur *ut in prioris locum.* Γάμοι γὰρ διαδοχῆς ἀναγκαίαις ἐπιήναι φάρμακα id est: Nuptiæ enim successionis necessariæ sunt inventa remedia, inquit Lucianus in *Amoribus.*

1149. *Data sint legis instituta ventura.* Lege: *Data sunt legis instituta venturæ;* id est, legis novæ, quæ connubii vincula ad perfectiorem statum adduxit.

1150. *Sanctorum pignorum diligata.* Locus corruptus; legendum arbitror: *Et ad sanctorum pignorum educationem diligentem se esse ligatam,* ut tota hæc periodus sic cohæreat: *Memineritque. Domine, non tantum ad licentiam conjugalem, sed ad observantiam fidei, et ad sanctorum pignorum educationem diligentem se esse ligatam.*

1151. *Fidelis et casta nubat, etc.* Hæc verba usque ad fidem exstant in Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginæ, et in supra citatis Caroli Calvi Capitulis.

1152. *Sit amabilis ut Rachel viro suo, etc.* Hæc sunt ad similitudinem seniorum illorum, qui bene precati sunt Ruth Moabitidæ, cum nuberet Booz proavo Davidis, ut habetur Ruth cap. iv.

1153. *Nihil ex hac.* In Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginæ legitur: *Nihil in ea ex actibus suis.*

1154. *Subdolos ille.* Hæc vocabula desiderantur in Ordine Romano, et in Benedictione Hermintrudis reginæ.

1155. *Mandatisque.* Ita in Ordine Romano particula que desideratur in Benedictione Hermintrudis reginæ.

1156. *Feminarum.* Hoc vocabulum videtur redundare. neque exstat in Ordine Romano, et Benedictione Hermintrudis reginæ. Aut certe legendum: *Hærum feminarum modo, vel more, vel instar,* nempe Rachelis, Rebecæ, et Saræ.

1157. *Serviens Deo vero devota.* Hæc verba desunt in prædictis Benedictionibus Ordinis Rom. et Hermintrudis.

A 1158. *Muniat infirmitatem suam robore disciplinæ.* Hæc verba in dictis Benedictionibus postponuntur his verbis: *Ubi thoro juncta contactus illicitos fugiat.*

1156. *Verecunda.* Lege *Verecundia,* ut in præfatis Benedictionibus.

1160. *Sit secunda sobolem.* Lege, 598 *Sit secunda in sobole,* ut in Ordine Romano. In Benedictione Hermintrudis reginæ hæc verba desunt.

1161. *Sit probata et innocens.* Hæc etiam desunt in Benedictione Hermintrudis reginæ.

1162. *Conjunctionis.* Lege *ut conjunctionem.*

1163. *Benedictiones.* Lege *ut Benedictiones.*

1164. *Plurimi omnes.* Lege *plurimorum;* τὸ omnes redundat.

1165. *Omnipotens.* Hoc vocabulum videtur redundare.

1166. *Ut sanctitatem Patrem.* Lege *ut te sanctitatem Patrem.*

1167. *Ut quod non ministrentur officio.* Locus corruptus. Legendum videtur: *Ut quod nostro non ministratur officio, tua Benedictione potius impleatur.* Et hæc de nuptiis earumque ritibus pauca quidem, nam plura alia refert sanctus Isidorus, lib. ii de eccles. Offic., cap. 19, ac primo de velo quo sponsæ in nuptiis velantur: *Quod vero, inquit, ædem feminæ, dum maritantur, velantur, scilicet ut noverint per hæc se viris suis esse subjectas, et humiles.* Et infra: *Hinc etiam et nuptiæ dicuntur eo quod vultus suos velent; obnubere enim operire dicitur. Unde et nubes dicitur, eo quod æthera obtegant.* Idem patet ex sancto Ambrosio, in exhortatione ad Virgines: *Nubes itaque sunt, et graves nubes quæ nupserint. Nam a nubibus verbum nubentium tractum arbitror. Denique operiuntur ut nubes, cum acceperint nupturæ velamina.* Qui mos fuit priscorum Romanorum, ut clarum est ex Festo: *Quia flammeo caput nubentis obvolvatur, quod antiqui obnubere vocarunt.* Et infra: *Obnubit, caput operit; unde nuptiæ dicuntur a capitis operatione.* Qui mos cum civilis sit, et non superstitiosus, facile traductus est ad Christianos. Secundo sanctus Isidorus scribit nubentes post Benedictionem vittæ colore candido et purpureo mistæ vinculo copulari, rationemque profert in hunc modum: *Quod autem nubentis post Benedictionem, vittæ invicem vinculo copulantur, videlicet ne compagem conjugalis unitatis dirumpant. At vero quod eadem vitta candido purpureoque colore permiscetur: candor quippe ad munditiam vitæ, purpura ad sanguinis posteritatem adhibetur, ut hoc signo continentis lex tenenda ab utriusque ad tempus admoneatur, et post hæc ad reddendum debitum non negetur. Quod enim dicit Apostolus conjugatis, abstinete vos ad tempus, ut vacetis Orationi, hoc ille candor vittæ insinuat; quod vero subjungit, et iterum revertimini in idipsum, hoc purpureus color ille demonstrat, Tertio agit de annulo, qui a sponso sponsæ datur; rationemque subjungit: *Hoc fit nimirum vel propter mutæ fidei signum, propter id magis, ut eodem pignore eorum corda jungantur.* Hic ritus videtur in nuptiis Judith Caroli Calvi filiæ, in ejusdem Caroli Capitulis: *Accipe annulum fidei et dilectionis signum, atque conjugalis conjunctionis vinculum, ut non separet homo, quos conjungit Deus.* Qui sane est antiquissimus in Ecclesia, nam illius meminit Tertullianus lib. de Idololatria: *Neque annulus, aut conjunctio maritalis de alicujus idoli honore descendit.**